

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

Az alapítás éve
1888

E számunk a

Nemzeti Kulturális Alap támogatásával jelent meg

129. ÉVFOLYAM

BUDAPEST

2016. 1. SZÁM

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

B. Szabó János, tudományos munkatárs (Budapesti Történeti Múzeum); *Bagi Zoltán Péter*, PhD, főlevéltáros (Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltára); *Bácsyati Dániel*, doktorandusz (Pázmány Péter Katolikus Egyetem); *György Sándor*, történész (Közép és Kelet-európai Történelem és Társadalom Kutatásáért Közalapítvány); *Illik Péter*, PhD, középiskolai tanár (Xántus János Két Tanítási Nyelvű Középiskola); *Juhász Balázs*, tanársegéd (ELTE BTK Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék); *Kemény Krisztián*, levéltáros (Hadtörténelmi Levéltár és Irattár); *Kincses Katalin Mária*, kandidátus, főszerkesztő (Hadtörténelmi Intézet, Szerkesztőség); *Kovács István*, kandidátus, történész; *Kranzieritz Károly*, főelőadó (Honvédelmi Minisztérium Társadalmi Kapcsolatok Hivatala); *Kruppa Tamás*, PhD, egyetemi docens (Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Pedagógusképző Kar); *Lenkefi Ferenc*, kandidátus, főlevéltáros (Hadtörténelmi Levéltár és Irattár); *Németh György*, levéltáros (Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára); *Pásztai László*, PhD, osztályvezető (Országos Széchényi Könyvtár, Térképtár); *Prohászka László*, dr., művészeti író; *Reider Mónika*, főmuzeológus (Hadtörténelmi Múzeum); *Reszegi Zsolt*, PhD, főlevéltáros (Hadtörténelmi Levéltár és Irattár); *Révész Tamás*, tudományos segédmunkatárs (Veritas Történetkutató Intézet); *Somogyi Gréta*, PhD, szerkesztő (Hadtörténelmi Intézet, Szerkesztőség); *Schramek László*, PhD, igazgató (Magyar Nemzeti Levéltár Pest Megyei Levéltára); *Seres István*, PhD, történész; *Solymosi József*, PhD, főlevéltáros (Hadtörténelmi Levéltár és Irattár); *Tóth Ferenc*, az MTA doktora, tudományos tanácsadó (MTA BTK Történettudományi Intézet); *Tóssér Márton*, PhD, történész; *Végh Ferenc*, PhD, egyetemi adjunktus (Pécsi Tudományegyetem, Történettudományi Intézet); *Veszprémy László*, az MTA doktora, igazgató (Hadtörténelmi Intézet); *Zila Gábor*, doktorandusz (Károli Gáspár Református Egyetem, Történelemtudományi Doktori Iskola)

Az rezüméket és a tartalomjegyzékeket *Bognár Katalin* (angol), *Márkus Andrea* (francia), *Nasinszky Dezső* (orosz) és *Zachar Viktor Kristóf* (német) fordította.

A Szerkesztőség kéziratot nem őriz meg és nem küld vissza!

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

A Hadtörténelmi Intézet és Múzeum folyóirata

Az MTA IX. Osztály Hadtudományi Bizottsága által „A” kategóriába sorolt, referált folyóirat

Főszerkesztő: *Kincses Katalin Mária*

Szerkesztő: *Somogyi Gréta*

Munkatársak: *Fodor Veronika, Tóth Andrea*

Szerkesztőbizottság:

Balla Tibor, Bona Gábor, Bonhardt Attila, Czigány István, Csikány Tamás, Dombrády Lóránd, Hermann Róbert (a szerkesztőbizottság elnöke), *Horváth Miklós, Kedves Gyula, Kovács Vilmos, Lenkefi Ferenc, Markó György, Pálffy Géza, Pollmann Ferenc, M. Szabó Miklós, Szakály Sándor, [Székely György], Tóth Ferenc, Urbán Aladár, Varga J. János, Veszprémy László*

Tanácsadó testület:

Ágoston Gábor, Hajdu Tibor, Okváth Imre, Erwin A. Schmidl, Vladimír Segeš

Kiadja: a HM Hadtörténelmi Intézet és Múzeum

A kiadásért felel: a HM Hadtörténelmi Intézet és Múzeum parancsnoka

Szerkesztőség és kiadóhivatal:

1014 Budapest I., Kapisztrán tér 2–4. Postacím: Budapest, Pf. 7., 1250

Telefon: 325-16-44, e-mail: hkszerk@gmail.com

Megjelenik negyedévenként. Előfizetési díj: egy évre 4000,- Ft, negyedévre 1000,- Ft

Előfizetésben terjeszti:

a Magyar Posta Zrt. Hírlap Üzletág. Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján, Budapesten a Hírlap Ügyfélszolgálati Irodákban és a Hírlapterjesztési Központban (1089 Budapest VIII., Orczy tér 1., postacím: 1900 Budapest, tel.: 06-1-477-64-06).

További információ: 06-80-444-444; hirlapelofizetes@posta.hu

Egyes példányok megvásárolhatók a nagyobb budapesti és vidéki hírlapüzletekben

TANULMÁNYOK

KRANZIERITZ KÁROLY

HAVASALFÖLD SZEREPE AZ 1396-OS KERESZTES HADJÁRAT ELŐKÉSZÍTÉSÉBEN ÉS VÉGREHAJTÁSÁBAN

Az 1396-os keresztes hadjáratról és a történekről számos kutatási eredmény került publikálásra. Az érdeklődés megalapozott, hiszen a késő középkori keresztes eszme egyik emblemikus eseményéről van szó. A régi keresztes gondolkör propagandisztikus felhasználása, ha kis időre is, de egy táborra egyesítette Európát. Ezzel együtt számos kérdés vár még megválaszolásra mind a hadjárattal, mind pedig annak előkészítési folyamataival kapcsolatban. A téma terjedelmes volta miatt ennek csupán egy szelete kerülhet most bemutatásra.

Az Oszmán Birodalom elleni keresztes hadjárat szervezése már évekkel annak megindulása előtt megkezdődött. Diplomáciai téren Luxemburgi Zsigmond magyar király (1387–1437) jelentős lépéseket tett Európa-szerte annak érdekében, hogy egy koalíciós hadsereget tudjon felállítani a Balkán-félsziget nagy részét ekkora már elfoglaló oszmán állam megfékezésére. A hadművelet nagyságára és fontosságára való tekintettel nem csupán politikai, hanem katonai előkészítésre is sort kerített az uralkodó. A hadászati előkészítés kicsit méltatlanul, de háttérbe szorult, különösen a nyugati munkák hasábjain pedig a keresztes fellépés értékét ezen ismeretek csak tovább növelhetik.

A szakirodalomban kevés szó esik a Magyar Királyság délkeleti szomszédja, Havasalföld irányába tett azon erőfeszítéseikről, amelyek biztosítani kívánták a keresztes hadműveletek sikeres végrehajtását. A hadjárat és a vajdaság közös pontjaként legtöbbször Mircea havasalföldi vajda (1386–1418)¹ és csapatainak a nikápolyi csatában való részvétele kerül említésre, de egyéb körülményről nem, vagy nagyon ritkán esik szó.² Még magyar viszonylatban is csupán néhány tanulmányról beszélhetünk, melyek célzottan a magyar és a havasalföldi kapcsolatokkal és azok katonai eseményeivel foglalkoznak, azonban ezek is inkább egy-egy epizódra koncentrálnak.³ A folyamat egészére vonatkozó áttekintés, melynek eredményeképpen Havasalföld magyar szövetségessé vált és ezzel egyik biztos pontjává az oszmán ellenes fellépésnek, ez idáig váratott magára.

Jelen tanulmány arra tesz kísérletet, hogy bemutassa a keresztes hadjárat hadászati előkészítésének talán az egyik, ha nem a legfontosabb szereplőjét, Havasalföldet. A vizsgálat

¹ Matz 1994. 135. o.

² Rázsó 1973. 412–413. o.; Setton 1976. 355–356. o.; Bartusis 1992. 111. o.; Fodor – Hegyi – Ivanics 1993. 16. o.; Runciman 2002. 977. o.; Bradbury 2004. 198. o.; Pálosfalvi 2005. 53. o.; Finkel 2007. 25. o.; C. Tóth: Zsigmond, 34. o.; Bárányi 2010. 58. o.

³ Az 1395-ös magyar havasalföldi hadjárattal kapcsolatban: Jakó 1984. 202–205. o.; C. Tóth 2009. 447–485. o.

a rendelkezésre álló források⁴ és királyi, valamint bárói itineráriumok felhasználásával történik.⁵ Számos szakirodalmi munka is bevonásra került, melyekben olyan közvetlen, vagy közvetett információk állnak rendelkezésre, amelyek előrelendítik a kutatást. Az említett eszközök segítségével kerül sor a magyar–havasalföldi viszony 1389 és 1396 közötti időszak ismertetésére. Majd azon katonai lépések bemutatása következik, amelyek döntően befolyásolták a magyar–havasalföldi politikai kapcsolatokat, illetve a keresztes hadjárat előkészítési folyamatait.

A magyar–havasalföldi viszony 1389–1394 között

A Zsigmond és Mircea közötti kapcsolatokat, a Lengyel Királyság és Havasalföld között létrejött szövetség mérgecséte el.⁶ A lengyel–magyar viszonyt ekkoriban nem a jószomszédai kapcsolat jellemezte, különösen nem Luxemburgi Zsigmond (1387–1437)⁷ trónra lépésétől. A helyzetet tovább mérgezte az Anjou-dinasztián belüli viszály és a lengyel–luxemburgi ellentét. Előbbiek a magyar trón körüli jogi igényekre vezethetők vissza, melynek előzménye I. (Nagy) Lajos magyar (1342–1382) és lengyel király (1370–1382) uralkodásának⁸ idejére esett, aki a két királyságot osztatlanul lányára, Anjou Máriára és annak férjére Zsigmond brandenburgi őgrófra kívánta örökíteni.⁹ A lengyel belpolitika nem tette lehetővé a végakarát életbe lépését. A lengyel vezető körök mindent megtettek annak érdekében, hogy távol tartsák Zsigmondot a tróntól. A lengyel–luxemburgi viszony (Vak) János (1310–1346), Zsigmond nagyapjának cseh királlyá koronázása óta (1311) feszült volt. Az ok rendkívül egyszerű, a Luxemburgok minden lehetséges eszközzel igyekeztek a lengyel trónt megszerezni. A cél érdekében a Lengyel Királyság északi szomszédjával, a Német Lovagrenddel is szövöttek.¹⁰ Nagy Lajos a magyar mellett a lengyel koronát is bírta, ami Zsigmondnak rendkívül kedvező, míg a lengyel politikának igen aggasztó tény volt. Bár Lajos halálát követően az ifjú luxemburgi számos próbálkozást tett a lengyel trón megtartása érdekében, ezeket nem koronázta siker.¹¹ Végül a lengyel–magyar perszonálunió felbomlását követő lengyel politikai problémákat Lajos másik lányának, Anjou Hedvignek lengyel királynővé (1384–1399) koronázása oldotta meg.¹²

A magyar belpolitika eközben forrongott, így Zsigmond számára valós veszéllyé vált a magyar korona elvesztése is. Mária királynő (1382–1395)¹³ és anyja, Erzsébet anyakirályné (1382–1386)¹⁴ nem tudtak úrrá lenni a krízisen, ami az erővonalak jelentős átrajzo-

⁴ Hazai okmt. 432–444. o., 401. sz.; *Wenzel* 1875. 97–101. o., 65. sz.; *ZsO.* 152. o., 1287. sz.

⁵ *C. Tóth Norbert*: Itinerárium 465–494. o.; *Itineraria.*, *Dvořáková* 2009. 485–491. o.

⁶ *Lupescu* 2010. 192. o.

⁷ *Itineraria*, 55. o.

⁸ *Kristó* 2003. 45–66. o.

⁹ *Márki* 1885. 41–42. o.; *Mályusz* 1984. 11. o.

¹⁰ *Pósán* 1998. 630–631. o.

¹¹ *Pósán* 1998. 632–634. o.

¹² *Matz* 1994 301. o.; *Uralkodó*, 251. o.

¹³ *Itineraria*, 35. o.

¹⁴ *Itineraria*, 161. o. Kotromanić Erzsébet Nagy Lajos magyar király felesége. Származását tekintve apja, Kotromanić István bosnyák bán, anyja Piast Erzsébet, mint neve is mutatja, lengyel királyi sarj, a Piast-ház tagja.

lását hozta a Magyar Királyság belpolitikájában.¹⁵ A harcok kimenetele végül az ifjú brandenburgi örgrófnak kedvezett, aki ezzel elérte, hogy 1387. március 31-én Székesfehérváron megkoronázzák.¹⁶ Zsigmond jogi helyzetében ez kedvező fordulat volt, hiszen elérte, hogy törvényesen a magyar koronázási rendnek megfelelően az ő fejére is rákerüljön a Szent Korona. Ennek miért volt jelentősége? A válasz egyszerű, és rögtön magyarázza is a lengyel–magyar viszony elhidegülésének további okait. Zsigmond a külön koronázással kierőszakolta, hogy ne Mária férjeként, hanem mint választott uralkodó foglalhassa el a magyar trónt. Ezzel egyenrangú uralkodótársává vált Máriának, ami joggal nem tetszhetett a lengyel udvarnak. Zsigmond nem tett le lengyel terveiről, és féltő volt, hogy ennek megvalósítására a politikai eszközökön túl a magyar és a Német Lovagrend katonai erejét fogja felhasználni.¹⁷ Ennek bekövetkeztével a Lengyel Királyság kétfrontos háborúra kényszerült volna, ami már ebben a korban is hatalmas kihívás jelentett.

Másrészt, a lengyel királyi pár tarthatott attól, hogy érvényét veszíti az a megegyezés, melynek értelmében, ha a testvérpár – Mária és Hedvig – valamely tagja elhalálozik, akkor annak koronáját a másik nővér öröklí.¹⁸ Zsigmond 1387-es koronázása ezt a megállapodást veszélyeztette, majd 1395-ben kiderült, hogy semmisé is tette. Mária 1395-ös halála után Hedvig, pontosabban férje, Jagelló Ulászló lengyel király (1386–1439)¹⁹ még ebben az esztendőben fegyverrel próbált érvényt szerezni felesége jogainak, amit a magyar haderő határozott fellépése hiúsított meg.²⁰

A fentiek magyarázzák, miért is igyekezett a lengyel külpolitika szövetséget kiépíteni a Magyar Királyság határai mellett a moldvai, illetve havasalföldi vajdasággal. A magyar érdekszférát egyértelműen mind a két eset sértette, de jelen kutatás számára utóbbi vajdaság sorsa a lényeges. Mircea havasalföldi vajda (1386–1418)²¹ és Ulászló lengyel király kapcsolatfelvételére 1389-ben kerülhetett sor. Ennek első írásos bizonytéka ezen év december 10-én, Mircea követi útján kötött kölcsönös védelmi szövetség.²² Ennek folytatása nem váratott sokáig magára. Következő év január 20-án Lublinban erősítik meg a magyar király elleni társulásukat.²³ A megállapodás kiegészítése követek révén még március 17-én megtörténik. Az ebben foglaltak alapján a lengyel király nem kezd a vajda megkérdezése nélkül háborút a magyar királlyal. Viszont helyben hagyja Mircea és Zsigmond között kötendő fegyverszünetet, békét, melyből a Lengyel Királyság sem zárható ki.²⁴ A leírtakból látszik, hogy a havasalföldi vajda igyekezett a teljes elköteleződést elkerülni, ezzel mozgásteret biztosítva magának. A Zsigmond elleni szövetségre vonatkozó utolsó írásos forrás 1392. július 6-án Lembergben kelt, amelyben a felek megerősítették meglévő szövetségüket.²⁵

¹⁵ Erről bővebben: *Süttő* 2003.

¹⁶ *Mályusz* 1984. 22. o.

¹⁷ Zsigmond 1387 és 1396 között nem lépett fel a Lengyel Királysággal szemben, de ennek lehetőségét folyamatosan fenntartotta a diplomácia palettáján. *Pósán* 1998. 634–636. o.

¹⁸ *Márki* 1885. 41–42. o.

¹⁹ *Matz* 1994. 301. o.; *Uralkodó*, 660. o.

²⁰ Az 1395-ös lengyel betörés körülményeiről és eseményeiről bővebben: *C. Tóth* 2009. 459–478. o.

²¹ *Mályusz* 1984. 333. o.

²² 1389. december 10. ZsO. 152. o., 1287. sz.

²³ 1390. január 20. ZsO. 155. o., 1331. sz.

²⁴ 1390. március 17. ZsO. 161. o., 1406. sz.

²⁵ 1391. július 6. ZsO. 237. o., 2129. sz.

A lengyel–havasalföldi szövetség életképességét jelentősen felülírta a vajdaságot 1393 után elérő külpolitikai kihívás, illetve fenyegetés. Tirnovo 1393. július 17-ei elestét követően Bulgária oszmán fennhatóság alá került.²⁶ Ezzel Havasalföld déli határai mentén körülbelül 470 km hosszan közvetlen szomszédságba került az agresszív expanziós politikát folytató Oszmán Birodalommal. Ennek következményei gyorsan érezhetővé váltak a rablóportyák megindulásával. Pontosan nem ismertek a körülmények, de Zsigmond 1394. május 26-án Bethlen Gergely udvari lovagjához intézett követutasításából²⁷ arra lehet következtetni, hogy a közös ellenség a feleket az együttműködés irányába mozdította el. A követküldés elsősorban az ez évi török támadás kivédésre tervezett hadmozdulatok összehangolására irányulhatott. A magyar szándék ezen a szinten meg is rekedhetett, ugyanis a fennálló viszonyban komolyabb áttörés nem következett be. Legalább is ennek ellenkezőjéről források nem szólnak.

De miért volt fontos Zsigmondnak Havasalföld 1394-ben? Ha nem számítjuk a politikai és dinasztikus nézeteltéréseket a Magyar és a Lengyel Királyság között, a következő válasz adható. A Magyar Királyság számára egyre nagyobb problémát jelentett a balkáni török jelenlét. Az 1389-es rigómezei csata következményként a vazallusi pozícióba süllyedt Szerbián keresztül folyamatos török rablótámadások sarcolták a magyar déli határ menti területeket, amely főleg Temes, Krassó, Keve vármegyéket és Szlavóniát érintette. Zsigmond és báróinak az 1389 és 1392 közötti katonai fellépései, amelyek a probléma megoldásának reményében indultak, csupán mérsékelt sikerrel zárultak, eredményei gyorsan elenyésztek.²⁸ A török fenyegetésre keresendő végső megoldásként került napirendre egy egyesült európai haderő megszervezése, ami a kereszt égisze alatt oldotta volna meg a pogány kérdést a Balkán félszigeten. Megvalósításához azonban jelentős politikai és katonai előkészületekre volt szükség a magyar uralkodó és királysága részéről. Az idő szoríthatta Zsigmondot, hiszen a keresztes hadjárat szervezése az 1394. év folyamán már kezdetét vehető formát ölteni diplomáciai és politikai téren. Egyre fontosabbá vált a gyakorlati kivitelezés kérdése. Ebből adódó dilemma, hogy hol és merre vonuljanak fel majd a keresztény hadak. A terv megszületésének ideje és körülményei sem tisztázottak, viszont feltételezhető, hogy 1394-re a kijelölt útvonal a Havasalföld déli határát is jelentő Duna vonala lett. Ennek megvalósításához azonban biztosítani kellett a folyó északi, bal partját, ami csakis Mircea havasalföldi vajda magyar terveknek való megnyerésével valósulhatott meg. Havasalföld pártállása utóbbiak miatt volt kulcskérdés Zsigmond és keresztes tervei számára.

Visszatérve az 1394-es eseményekhez. Bajazid török szultán (1389–1402) nyár végén indított hadjárata gyökeresen változtatta meg a térség politikai viszonyait. A szultáni haderő Havasalföld megtámadására vonult fel. Ennek egyik eredményeként elfoglalta a Duna bal és jobb partján álló Kis- és Nagy-Nikápoly várát.²⁹ A harcok nagy intenzitással folyhat-

²⁶ Imber 1990. 43. o.; Crampton 1997. 29. o.; Kronológia I. 232. o.; Koszev – Hrisztov – Angelov 1971. 49. o.

²⁷ 1394. május 26. ZsO. 381. o., 3464. sz.

²⁸ Engel 1998. 561–577. o.; Ágoston 2014. 264–265. o.

²⁹ Binbaş 2014. 169. o.; Ágoston 2009. 80–81. o.; Szakály 1986. 20. o.; Chronolog. Rom. 71. o.; Panaitescu 1944. 240–242. o.; Kronológia I. 233. o.

tak, ennek esett áldozatul Argeş,³⁰ a vajda székhelye is. Mircea utóvédharcokra kényszerült, ennek okán igyekezett kihasználni a Déli-Kárpátok erősen tagolt domborzata és sűrű erdői nyújtotta hadműveleti és harcászati lehetőségeit. Mircea egyes szakirodalmi források szerint vélhetően október 10-én a rovinei összecsapásban legyőzhette a szultáni hadakat.³¹ Ez csupán feltételezés, ugyanis az esemény időpontja megosztja a kutatókat. A csata másik vélt időpontja, 1395. május 17-e, később kerül tárgyalásra.³² Jelen vizsgálatnak nem célja a rovinei összecsapás időpontjának meghatározása. A kereszties tervek szempontjából sokkal fontosabb tény, hogy 1394 őszén török támadás érte Havasalföld területét, ami új helyzetet teremtett a térségben.³³

A kérdés az, hogy mekkora havasalföldi sikerről lehet beszélni, hiszen a vajda az eseményeket követően biztonságosabbnak találta a Magyar Királyság területére való távozást.³⁴ A török sereg visszafordult, de az okok ismeretlenek és véleményem szerint nem egy esetleges vereségben keresendő. Sokkal inkább az esemény idejét kell szem előtt tartanunk, ha szultáni erőket feltételezünk. A Déli-Kárpátok hegyvonulatai egyébként sem kedveztek a széles harctereket kedvelő oszmán harcmódnak, különösen nem ősszel vagy kora tavasszal, az évszaktól adódó viszontagságok – vegyes halmazállapotú csapadék, hideg – közepette.

Az események szempontjából hasznos lenne tudni, hogy 1394-re Zsigmond és Mircea között milyen politikai kapcsolat állt fenn. Jelenleg erre biztos támpont nincsen. Mindenesetre furcsa véletlen, hogy a magyar király a Havasalföld elleni török támadás idején a déli végeken, még hozzá katonai szempontból egyik fontos városában, Temesváron tartózkodott. A város stratégiai fekvése miatt kiemelkedő, ugyanis lehetőséget adott a magyar uralkodónak jelentősebb létszámú haderő gyülekeztetésére, majd ezek felvonultatására, akár Szerbia, akár Havasalföld irányába.³⁵ Továbbá Zsigmond ekkori tartózkodási helyéről rendelkezésre álló információk is elgondolkodtatóak. A király szeptember 20-án bizonyíthatóan Temesváron tartózkodott, majd ezt követően szűk egy hónapig nincs információ arról, merre is járhatott, ha egyáltalán elhagyta a várost. A következő hiteles adat tartózkodásáról október 13-a, aminek helye szintén Temesvár.³⁶ Ez két lehetőséget

³⁰ Argeş egykor Havasalföld, ma Románia területén található. Argeş várost a Magyar Királyság felől a Déli-Kárpátok 2400 méternél is magasabb hegységei között, Brassó felől a Királykő-hegység és Leaota-hegység között húzódó Töröcsvári-hágón keresztül lehet talán a legkönnyebben megközelíteni.

³¹ A domborzat és a növényzet adta lehetőségek kihasználását erősíti meg Laonikos Chalkokondylés athéni történétíró is, aki a következőket írja: „Később maga [Mircea] is üldözte Bajazid seregét az ország erdein keresztül, mivel itt bizony rengeteg az erdő, és mindenünnen körülveszik az országot, ahová nem tud behatolni az ellenség, s ezért nem egykönnyen lehet elfoglalni.” *Baán* 2013. 214. o.

³² *Inalcik* 1960. 1118–1119. o.; *Setton* 1976. 341. o.; *Şerbănescu* 1987. 287., 302. o.; *Nicolle* 1999. 83. o.; *Djurić* 2001. 40. o.; *Bradbury* 2004. 185. o.; *Mureşan* 2004. 190. o.; *Ćirković* 2004. 86. o.; *Finkel* 2007. 25. o.; *Lupescu* 2010. 193. o.; *Ágoston* 2014. 222. o.

³³ *Lupescu* 2010. 193. o.

³⁴ *C. Tóth* 2009. 455. o.

³⁵ Temesvárról az egyik leggyakrabban használt útvonal a várostól délkelet felé a Temes, majd Cserna folyó völgye, mely Orsováig, a Duna vonaláig vezetett. Innen mind a szerbiai, mind pedig a havasalföldi területekre nyomulhattak. Ennek megfelelően a Temesvár–Orsova között húzódó útvonalat Zsigmond és serege több katonai akciója alkalmával is használta. Az 1396-os hadjáratot nem számolva, bizonyíthatóan négyszer vezette erre hadait: 1392-ben, 1395-ben, 1419-ben és 1428-ban. *Itineraria*, 65–66., 70., 104–105., 123. o.

³⁶ A magyar uralkodó az 1394. év jelentős részét a királyság déli végein töltötte, ebből az idevágó időszak: szeptember 4-én Nyárad folyónál táborban, szeptember 12–20. között Temesváron, október 13-án Temesváron, október 23-tól november 12-ig pedig Szegeden. *Itineraria*, 68–69. o.

feltételez: vagy biztonsági okok miatt Temesváron volt a kérdéses időszakban,³⁷ vagy valamiképpen beavatkozott a havasalföldi eseményekbe.³⁸

Számunkra azonban lényeges tény, hogy Bajazid szultán Havasalföldet elhagyva, befolyását megerősítendő lépésként Mircea unokaöcsét, Vladot (1394–1397) ültette a vajdai székbe,³⁹ felborítva ezzel az eddigi erőviszonyokat. Ez a fordulat kedvezőleg hatott a magyar törekvésekre, melyek központjában ekkor a török elleni hadjárat előkészítése állt. Mircea szorult helyzetében a magyar koronához fordult segítségért, amit Zsigmond mind a tervezett kereszties hadjárat, mind a királyság védelme érdekében szívesen adhatott meg. Utóbbi az események vészjóslóbb következménye, ugyanis a változások a királyság oszmán fenyegetettségének eszkalálódását jelentették. A török veszély ezzel már nem csupán a szerbiai, hanem a havasalföldi határszakaszra is kiterjedt, így a dél-erdélyi területek is potenciális célpontjaivá váltak az oszmán rablótámadásoknak.

A kereszties hadjárat előkészítésének hadműveletei

A havasalföldi események és a tervezett oszmán ellenes európai akció megkövetelte a Magyar Királyság fegyveres beavatkozását. A határozott fellépés nem is váratott magára sokáig. A királyi hadak az uralkodó vezetésével még a tél folyamán megkezdték a jövő évi kereszties hadjárat biztosításához szükséges hadműveleteket, melynek első lépésében a magyar csapatok benyomultak Moldvába. A hadjárat egyben a tervezett havasalföldi felvonulás előkészítésének is tekinthető. Zsigmond célja egyértelmű volt: a lengyel uralkodóval szövetségben lévő István moldovai vajdát (1394–1399)⁴⁰ a magyar érdekek szolgálatába kívánta állítani. Az előhadak az 1395-ös év első napjaiban kezdetek meg az előrenyomulást a Keleti-Kárpátok felé. A meredek hegyek között csupán a hágók kínáltak járható felvonulási utakat, viszont ezeket a moldvai vajda csapatai igyekeztek elzárni. A Kanizsai István székely ispán (1391–1395)⁴¹ által vezetett előhad indult meg az első lépésben, majd őket követte a király és az erdélyi vajda, Szécsényi Frank (1393–1395)⁴² vezette főhad. Zsigmond január 30-án már Karácsonkő (Pietra Neamț) falunál táborozott, ezért a Kárpátokon való átkelést valamikor január 15–20 közé kell tenni.⁴³ A hadjárat gyors sikert eredményezett⁴⁴ – február 12-én már Brassóban kelt Zsigmond oklevele⁴⁵ –, még annak dacára is, hogy a téli évszak nem kedvezett a katonai műveleteknek. Az időjá-

³⁷ Zsigmond 1394-es délvidéki tartózkodásának egyik alapjául Bajazid szultán fenyegetőzése is szolgálhatott. Tudható, hogy a szultán többször is kilátásba helyezett egy Magyar Királyság elleni hadjáratot. A szultán harcias diplomáciájáról egy mantovai követjelentés is megemlékezik, amely szerint Bajazid többször is küldött hasonló tartalmú levelet Zsigmondnak. Thallóczy a követi értesüléseket Zsigmond egy 1396. december 17-én kelt – Thallóczy munkájában pontatlanul december 18-a szerepel – rendeletével magyarázta, melyből kiderül, hogy Bajazid tényleg küldött két levelet. *Thallóczy* 1903–1905. 351–352., 379–380. o.

³⁸ Jim Bradbury munkájában egyértelműen a magyar–havasalföldi koalíciós seregnek tulajdonítja a Bajazid felett kivívott győzelmet. *Bradbury* 2004. 185. o.

³⁹ *Mályusz* 1973. 77. o.; *Gündisch* 1937. 395. o.; *Antoche* 2005. 104. o.; *Ágoston* 2009. 81. o.

⁴⁰ *Matz* 1994. 136. o.

⁴¹ Kanizsai János székely ispán 1391. március 28. – 1395. március 11. *Engel* 1996. I. k. 193. o.

⁴² Szécsényi Frank erdélyi vajda 1393. október 4. – 1395. szeptember 20. *Engel* 1996. I. k. 13. o.

⁴³ *Jakó* 1984. 202. o.

⁴⁴ *C. Tóth* 2009. 455. o.

⁴⁵ *Itineraria*, 69. o.

rési tényezőket a várt hadászati előnyök írták felül. Bár a hadvezetés ezzel komoly kockázatot vállalt, a végeredmény végül őket igazolta.

Az akció sikere megalapozta Zsigmond további terveit. Olyannyira, hogy innen visszatérve már nyugodtan a havasalföldi probléma felé fordíthatta figyelmét. Ezt mutatja az a kölcsönös segítségnyújtási szerződés, amelyet a moldvai hadszíntérről visszatérve március 7-én Brassóban Mircea vajdával kötött.⁴⁶ Az egyesség értelmében a vajda arra kötelezte magát, hogy a magyar királyt a török ellen saját személyével és haderejével segíti. Továbbá szabad átvonulást engedélyez a vajdaság egész területén, a városok elfoglalásában és megvédelmezésében. A magyar haderő élelmezéséről és betegeinek, sérültjeinek ellátásáról is gondoskodik.⁴⁷ A szerződéssel kapcsolatban felvetődik a kérdés, hogy az eredményezett-e bármiféle alávetettséget Zsigmond felé. A román történészek véleménye szerint a szerződés két egyenrangú fél között jött létre. Azonban nem szabad elfelejteni, hogy megkötésekor Mircea, köszönhetően a Havasalföldön kialakult helyzetnek, korántsem tekinthető a maga urának.⁴⁸ A magyar király segítségére kétségtelenül szüksége volt, hogy hatalmát visszaszerezze, illetve megerősítse. A szerződést követő események igazolták, hogy Zsigmond személyesen vezetett hadjárata jelentősen hozzájárult Mircea havasalföldi hatalmának megerősítéséhez. Véleményem szerint az egyesség megkötése, ha nem is jelentett alávetettséget, de ennek ellenére is túlzás lenne egyenrangú feleknek tekinteni a szerződőket. Utóbbi akkor válik különösen érthetővé, amikor sorba vesszük, hogy hány esetben is segítettek magyar fegyverek Mirceat. Számszerűleg három sikeres magyar katonai beavatkozással számolhatunk 1395 és 1396 között, melyek nagy szerepet játszottak a vajda székének megőrzésében.

Az első havasalföldi beavatkozások

Az 1396-os oszmán ellenes fellépés előkészítésének talán legfontosabb feladata volt az elűzött vajda trónjának visszaszerzése. Ettől sok függött, hiszen a következő évi hadjárat fő felvonulási irányát a Duna folyása mentén, Havasalföld déli határának vonalán tervezték. A siker érdekében először Vlad ellenvajdát és török segédcapatait kellett elűzni. Majd ezzel együtt megerősíteni Mircea belpolitikai hatalmát. A megvalósításra tett első kísérlet kudarcba fulladt, amikor is a Losonci István volt macsói bán (1390–1392)⁴⁹ és Bebek Ferenc volt királynéi ajtónállómester (1388–1395)⁵⁰ vezette előhadak felvonulása a tavasz folyamán súlyos vereséggel végződött.⁵¹

⁴⁶ 1395. március 7. ZsO. 421. o., 3864. sz. Zsigmond a megállapodás megerősítése végett magyarországi birtokokat adományozott Mirceának. Többek között a magyar havasalföldi határhoz közel eső Szörény (ma Drobeta-Turnu Severin, Románia) és Töröcsvár (Bran, Románia) várakat kapta meg, valamint a fogarasi kerületet az omlási uradalommal együtt. *Engel* 1994. 279. o.

⁴⁷ *Urkundenbuch*, 135–137. o.

⁴⁸ *Veszprém* 1998. 605. o.; Mályusz Elemér egyértelműen a magyar király hűbéreseként beszél Mircea vajdáról. *Mályusz* 1984. 112. o.

⁴⁹ Losonczy István macsói bán 1390. május 23. – 1392. március 10. *Engel* 1996. I. k. 28. o.

⁵⁰ Bebek Ferenc királynéi ajtónállómester 1388. szeptember 16. – 1395. *Engel* 1996. I. k. 60. o.

⁵¹ *Jakó* 1984. 203–204. o. Emanuel Antoche tanulmányában arról ír, hogy 1395-ben Mircea és Zsigmond több alkalommal is vereséget szenved Vladtól. *Antoche* 2005. 105. o. Ez pontosításra szorul, hiszen források tanúsága szerint kudarcra csak egy alkalommal került sor, mégpedig a fent leírt Losonczy és Bebek vezette hadak esetében.

A hadművelet április közepén indulhatott Havasalföldre. Ezt valószínűsíti Zsigmond Bethlen Gergely számára intézett április 6-ai parancsa. Az uralkodó a felállított haderő újasz-csapatnemének létszámát és fegyverzetük alkalmasságát kívánta ellenőrizni.⁵² Ezt követően kezdték meg az előrenyomulást a Déli-Kárpátok felé. Azonban az őket követni hivatott magyar főerők nehézkes mozgósítása és ebből adódó késlekedése elegendő időt hagyott Vladnak csapatai összegyűjtésére és védelemének megszervezésére.⁵³ A pontos körülményeket nem ismerve annyi tudható, hogy a Losonci és Bebek vezette előhadakat április végén vagy május elején egy folyón való átkelés közben lepte meg az ellenség és mért rá megsemmisítő vereséget. Az összecsapásban Losonci István maga is elesett.⁵⁴

Zsigmond 1399. március 23-án kiadott oklevele szerint török fegyverek által veszték el Losonciék.⁵⁵ Ezen túl több kutató is azon a véleményen van, hogy 1395-ben jelentős, szultáni haderő által végrehajtott támadás érte Havasalföldet.⁵⁶ Ezt sem merész az a feltételezés, hogy a fentebb már szóba került rovinei csata vélt dátumai közül az 1395. május 10-ei a magyar katonai vállalkozás kudarcának az időpontja is egyben. Így az sem kizárható, hogy Losonci csapatai nem egyedül, hanem már a szövetséges havasalföldi egységekkel kiegészülve szenvedtek vereséget. Akármikor és akárhogyan zajlott is a rovinei összecsapás, az biztos, hogy Havasalföld területén jelentős oszmán aktivitás feltételezhető, mely jogos aggodalommal tölthette el a magyar vezetést.

A hadjárat kudarcra nem volt elfogadható. Ennek köszönhetően a következő akcióra a király személyes jelenléte mellett került sor a nyár folyamán.⁵⁷ Június végén Brassó városánál gyülekeztek a seregek, majd július elején innen indult a hadjárat.⁵⁸ A Törösvári szoroson átkelve július 6-án a havasalföldi Hosszúmezőn (Câmpulung) tartózkodott a király és serege.⁵⁹ A hadműveletek során Zsigmond és Mircea hadai vereséget mértek Vladra és török segédcsapatokra. A hadjárat első szakaszában elfoglalták a vajdaság központjának számító Argeșt, ezzel megerősítették Mirceat vajdai székében. Ezt követően a megmaradt ellenséges csapatok egy részét dél felé, a Duna vonalának irányába szorították – feltehetőleg Vlad ekkor már nem volt jelen. Itt a hadjárat egyik legjelentősebb sikerét érték el, amikor is a török helyőrséggel ellátott Kis-Nikápoly várát elfoglalták.⁶⁰ A sikeres ostromot

⁵² ZsO. 428. o., 3913. sz.

⁵³ Zsigmond az 1395-ös első havasalföldi hadjárattal kapcsolatos véleményét egy 1399. március 23-án Pásztor János volt országbírónak (1395–1397, *Engel* 1996. I. k. 9. o.) küldött levelében olvashatjuk. E szerint a vereséget az előhadakat támogatni hivatott főerők lassú mozgósítása és az ebből adódó késlekedés okozta. ZsO. 637. o., 5769. sz.

⁵⁴ 1399. március 23. ZsO. 637–639. o., 5769. sz.; *Jakó* 1984. 203–204. o.; *Thuróczi*: Magyar krónika, 93–95. o. A havasalföldi eseményekkel kapcsolatban David Nicolle téved, amikor az 1395. és az 1396. évi magyar–havasalföldi eseményeket összevonja, majd ezt a keresztes hadjárat évére helyezi. *Nicolle* 1999. 39., 84. o.

⁵⁵ 1399. március 23. ZsO. 637–639. o., 5769. sz.

⁵⁶ *Inalcik* 1973. 16. o.; *Imber* 2002. 14. o.; *Finkel* 2007. 25. o.

⁵⁷ A 1395. évi második havasalföldi hadjáratban a király mellett számos magyar báró is jelen volt. Többek között Kanizsai István székely ispán, Garai Miklós volt macsói bán, valamint Szécsényi Frank erdélyi vajda. *Engel* 1996. I. k. 29. o.

⁵⁸ *Jakó* 1984. 204. o.; *Mureșan* 2004. 192. o.

⁵⁹ *Itineraria*, 70. o.

⁶⁰ *Ágoston* 2009. 81. o.; *Jakó* 1984. 204. o.; *Kupelwieser* 1899. 11–12. o. Kis-Nikápoly vára stratégiaiilag fontos helyen, a Duna bal partján, az Olt folyó torkolatától keletre feküdt. Helyzetéből adódóan ellenőrizhette a Dunán való átmenő forgalmat, ami főleg a szemben álló Nagy-Nikápoly vára miatt volt fontos, amit ekkor már a török tartott a kezén. David Nicolle Kis-Nikápoly elfoglalását helytelenül 1396-ra datálja. *Nicolle* 1999. 39., 84. o.

követően Zsigmond seregét innen nyugatnak fordította, és a Duna vonalát követve visszavert a Magyar Királyság területére.⁶¹

Zsigmond számára, mint arról már szó esett, különös fontossága volt Havasalföldnek. Ezt támasztja alá, hogy a havasalföldi hadjárat alatti lengyel támadás hírére sem hagyott fel terveivel és tovább vezette hadait. Ulászló lengyel király északról történt betörésének megfékezésére és visszaverésére Kanizsai János esztergomi érseket (1387–1418)⁶² és Ilsvai Leusták nádort (1392–1397)⁶³ küldte, akik sikerrel hajtották végre uralkodójuk parancsát.⁶⁴

Az 1395. évi tervezett, illetve fenyegetésként jelentkező katonai kihívásokat az ország végül sikeresen leküzdötte. Az eredményes fellépésekből kiindulva a magyar vezetésnek minden oka megvolt arra, hogy bizakodva tekinthessen a következő évi kereszties hadjárata elé.⁶⁵

Rövid vagy hosszú távú siker volt-e a havasalföldi hadjárat?

A havasalföldi és a kereszties hadjárat közötti időszakot ez idáig senki sem tekintette át. A rendelkezésre álló információk tanulsága szerint Zsigmond hadjáratának eredményei számos ponton nem bizonyultak tartósnak. Sőt, joggal feltételezhetjük, hogy 1396 nyarára a török elleni kereszties vállalkozás sikerének kockázati tényezőjévé is válhatott a vajdaság.

A hadjárat utáni havasalföldi eseményekről meglehetősen keveset lehet tudni, de túlzás nélkül állítható, hogy a belpolitikai harcok tovább folytatódtak. Ez várható is volt, hiszen a magyar fellépés csupán Vlad katonai vereségét eredményezte, hatalmi bázisa továbbra is érintetlen maradt. Ráadásul előbbi terén sem szenvedhetett súlyos veszteségeket, ha csapatai 1395. szeptember végén már a Magyar Királyság délkeleti csücskére, a Barcaságra tudtak támadni.⁶⁶ Politikai hatalma is újból erőre kapott, legalább is ezt mutatja Ulászló lengyel királlyal kötött szövetsége. Az 1396. május 28-án aláírt egyezés önmagában is jelentős politikai erődemonstráció, de talán kicsit fontosabb a tény, hogy mindez Argeşben történt.⁶⁷ Ezek szerint a vajdai székhelyet Vlad legkésőbb tavasz végére újra magáénak tudhatta. Ezzel Zsigmond előző évi hadjáratának egyik legjelentősebb eredménye veszett el szövetségese, Mircea számára. Ebből már következtetni lehet arra, hogy a kereszties hadjárat szempontjából oly kedvező hadászati állapotok felborulni látszóttak Havasalföldön.

A helyzet eszkalálódásáról biztosan értesült Zsigmond, ha másként nem is, Mircea követeinek útján. Az egyre kedvezőtlenebb állapotok intézkedésre sarkalták a magyar ve-

⁶¹ Kis-Nikápoly elfoglalása után Zsigmond a legegyszerűbb útvonalon, a Duna bal partján, nyugatnak fordulva indult haza seregével. Augusztus 24-i szörényi és orsovai tartózkodása is ezt erősíti. *Itineraria*, 70. o.

⁶² *Engel* 1996. I. k. 64. o.

⁶³ *Engel* 1996. I. k. 5. o.

⁶⁴ Az 1395-ös lengyel betörés körülményeiről és eseményeiről bővebben: *C. Tóth* 2009. 459–478. o.

⁶⁵ Radu Lupescu munkája is erősíti azt a tényt, miszerint az 1395-ös magyar katonai akció nagyban hozzájárult ahhoz, hogy Mircea vajdának lehetősége legyen csatlakozni az 1396-os kereszties hadjáratához. *Lupescu* 2010. 192. o.

⁶⁶ A támadást a Barcaságban élő lakosság hátrította el. Már a megoldásból is valószínűsíthető, hogy ennek a támadásnak csupán fosztogatás lehetett a célja. Gondolható abból, hogy a helyiek egy kisebb, rablásra berendezkedett csapattal még elbírhattak, de egy reguláris sereggel szemben igen csekély eséllyel vehették volna csak fel a harcot. Emellett Vlad személyes jelenléte sem bizonyítható. *Jakó* 1984. 205. o.

⁶⁷ *ZsO.* 487. o., 4413. sz.

zetést. Ugyanis feltételezhető, hogy az oszmánokkal jó kapcsolatokat fenntartó Vlad vajda sikerei mögött ismételten török támogatás állt. Ez esetben akár számottevő török segédcsapat felett is rendelkezhetett Havasalföld területén, ami potenciális veszélyforrást jelentett. Az események összességét tekintve, 1396 késő tavaszára a keresztetek tervezett felvonulási útvonalának biztonsági kockázata hatványozottan megnövekedett, mely a küszöbön álló hadjárat miatt gyors megoldást kívánt.

Az erdélyi vajda felvonulása, a keresztet hadjárat mellékhadszíntere

Az oszmánok elleni keresztény fellépés impozáns méretei mellett valahol érthető, hogy ez idáig nem került a figyelem középpontjába az ezzel párhuzamosan lezajlott havasalföldi magyar hadjárat. A kapcsolódó szakirodalmat megnézve az tapasztalható, hogy ha ritkán említésre is kerül az akció, csupán igen rövidre szabva történik.⁶⁸ Továbbá egyértelmű állásfoglalás arról sincsen, hogy Mircea hol és mikor is csatlakozhatott a keresztetekhez.

A havasalföldi helyzet bizonytalansága aggaszthatta Zsigmondot. A megoldást végül egy, a keresztet hadjárat mellett párhuzamosan futó hadműveletben találták meg. Az elképzelés értelmében egy kisebb magyar haderő benyomul Havasalföld területére, ott a viszonyokhoz és lehetőségekhez mérten a leggyorsabban megkezdni Vlad vajda katonai erejének felszámolását, majd csatlakozik a keresztet főhadakhoz. Ez lehetett az elképzelés.

Zsigmond a déli végek felé tartva 1396. július 14–17. között Nagyváradon tartózkodott, amikor is vélhetően, a havasalföldi események miatti katonai hadműveletek kerültek tárgyalásra. Források híján, azonban mire lehet alapozni a városban sorra kerülő haditanácsot? Erre több magyarázat is szóba jöhet. Az egyiket rögtön a király utazási útvonalában célszerű keresni. Zsigmond az oszmán ellenes hadműveletek küszöbén, június végén még a királyság északi határánál fekvő, Lublóban tartózkodott.⁶⁹ Lublóról a király akár egyenesen Temesvárra is mehetett volna, mégis kitérőt tett.⁷⁰ Ennek az adott helyzetben nehezen lehetett más okot elképzelni, mint a keresztet hadjárattal összefüggő ügyek intézését. Emellett a haditanács tényét indokolhatja még Nagyvárad központi fekvése.⁷¹ Az innen kiinduló utak remek lehetőséget biztosítottak a királyság bármely szegletének megközelítésére. Talán ezért sem merész a feltevés, mely szerint a király és a Havasalföldre induló hadak itt válhattak szét.

⁶⁸ Kupelwieser 1899. 16. o.; Hóman 1936. 343. o.; Gündisch 1937. 396. o.; Erdélyi 1944. 145. o.; Chronolog. Rom. 73. o.; Kronológia I. 234. o.; Imber 1990. 46. o.; Veszprémy 1998. 605. o.; Veszprémy 2001. 225. o.; Dvořáková 2009. 69. o.

⁶⁹ Zsigmond június 24–28-án Lublón tartózkodott. Itineraria, 71. o. Lubló a Magyar Királyság északi részén a Szepeességben, a lengyel–magyar határ közelébe fektült. Feltehetőleg a küszöbön álló hadjárat miatt létrejött lengyel–magyar tárgyalásoknak adhatott helyet a város. Zsigmond tanulva az előző évi lengyel támadásból, igyekezhetett elejét venni egy újabb hasonló próbálkozásnak a közeljövőben.

⁷⁰ A király az 1392-es török elleni hadjáratot megelőzően is a lengyel–magyar határ közelében, Lőcsén tartózkodott. Április 24-én Lőcsén, majd 27-én Kassán; innen egyenesen Temesvárra, a hadműveletek kiindulópontjához sietett, ahová május 3-a körül érkezhett meg. Engel 1998. 574–575. o.; Itineraria, 65. o. Zsigmondnak és kíséretének április 24-e és május 3-a között szűken számolva is tíz napjuk volt ahhoz, hogy a Lőcse–Kassa–Temesvár közti 530 km-es távolságot megtegye. Ehhez átlagban napi 53 km-t kellett lovagolniuk. Ha a királynak sietős lett volna a dolga, akkor rögtön Temesvárra vonult volna.

⁷¹ Nagyvárad földrajzi elhelyezkedését tekintve a Sebes-Körös partján fekszik, Erdély kapujának is neveztek. Közigazgatásilag szabad királyi város, Bihar vármegye központja és a váradi püspök székhelye. Ez is bizonyítja, hogy a régió központi városáról van szó.

Nagyváradon a király mellett a havasalföldi hadműveletek vezetésével megbízott erdélyi vajda,⁷² Stiborici Stibor (1395–1401) is jelen volt.⁷³ Személye a vajdaságba irányuló hadjáraton túl, a számára 1397. december 8-án kiállított királyi adománylevél miatt is fontos.⁷⁴ A források adta szűkös lehetőségek közepette ezen okirat narrációjába foglalt információk teszik lehetővé ha nem is a teljes, de a részleges rekonstrukcióját az eseményeknek.

Rejtély, hogy Stiboron kívül kik vehettek még részt a hadjáratban. A régebbi XIX. végi és XX. század eleji szakirodalmak még Garai Miklóst és testvérét, Jánost nevezik meg hadvezérként.⁷⁵ A probléma az, hogy a rendelkezésre álló okleveles anyag ezt nem erősíti meg.⁷⁶ Stibor adományleveléből feltételezhető továbbá, hogy Nagyváradon már csapatai is jelen lehettek. A következő személyek azonosíthatók: Duboványi Miklós és Ostrowski Przedpek.⁷⁷ Természetesen jóval többen voltak, de az előbb felsoroltak azok, akik Stibor familiárisaként voltak ott és vettek részt a kereszties hadjáratban. Ezen felül az is tudható, hogy további erdélyi csapatok is rendelkezésre álltak a hadjárat végrehajtásához.⁷⁸ Az erdélyi mozgósítást erősíti, hogy az erdélyi alvajda – egyben Stibor hűséges familiárisa –, Váradjai János (1396)⁷⁹ is urával tartott.⁸⁰ Feltételezhető, hogy ezek a csapatok valahol Erdély belsejében, esetleg már a hadműveleti területekhez közel eső egyik nagyváros – Nagyszében vagy Brassó – mellett gyülekezhetnek, nem pedig Nagyváradon.

A hadjárat útvonalát tekintve az erdélyi vajda Nagyváradtól két útvonalon is megindulhatott a havasalföldi határ irányába. Az egyik Nagyvárad–Kolozsvár–Torda–Medgyes–Szeben útirány, ezt követve a sereg az Olt folyó völgyén, a Vöröstoronyi-szoroson át a Déli-Kárpátokon keresztül nyomulhatott be Havasalföldre.⁸¹ A másik útvonal Nagy-

⁷² Stibor erdélyi vajda már Lublón is a király mellett tartózkodott. *Dvořáková* 2009. 487. o.; *Itineraria*, 71. o. Jelenléte logikus, hiszen ha Lublón tényleg lengyel–magyar tárgyalásra került sor, lengyel származásából adódóan Stibor segítségére lehetett a királynak. Majd ezt követően a magyar uralkodó kíséretével maradvá érkezhettek meg Nagyváradra.

⁷³ Stiborici Stibor erdélyi vajda 1395. október 9. – 1401. április 27. *Engel* 1996. I. k. 13. o. A nyugati szakirodalomban az 1396-os kereszties hadjáratban már elfogadott tényként jelenik meg az erdélyi vezetők magyarellenessége, akik csak a török veszély miatt szövetkeztek Zsigmonddal. *Runciman* 2002. 976. o. Ez tévedés, ugyanis Erdély nem különálló, hanem a Magyar Királyság szerves, közigazgatási részét képezte. Vezetői semmilyen sem különböztek a királyság más tisztségviselőjétől. Ráadásul a már említett Stibor személyében Zsigmond egyik leghűségesebb embere töltötte be az erdélyi vajda posztját a kereszties hadjárat idején.

⁷⁴ 1397. december 8. *Wenzel* 1875. 96–103. o., 65. sz.

⁷⁵ *Kupelwieser* 1899. 16. o.; *Hóman* 1936. 342. o.; Huszár, 42. o.; *Erdélyi* 1944. 145. o.

⁷⁶ Garai Miklós és János a magyar király mellett, a keresztiesek főerőkkkel nyomultak előre a Duna vonala mentén. Emellett érdekes, hogy a XIX. század végi és a XX. század első felének kutatói számára Stibor személye miért is kerülhetett mellőzésre, hiszen már 1874 óta ismert az 1397. december 8-án kiadott adománylevél, sőt Wenzel Gusztáv munkájának bevezetőjében erre fel is hívja a figyelmet. *Wenzel* 1875. 17. o. Stibor szerepére csupán a XX. század végi kutatók hívták fel a figyelmet. *Dvořáková* 2009. 69. o.; *Veszprémy* 1998. 605. o.; *Kranzieritz* 2015a. 167. o.

⁷⁷ *Kranzieritz* 2015a. 166., 170. o.

⁷⁸ *Wenzel* 1875. 99. o., 65. sz. Vö.: ZsO. 565. o., 5102. sz.; Huszár, 42. o.

⁷⁹ Váradjai János erdélyi alvajda 1396. január 13. – szeptember 19. *Engel* 1996. I. k. 13. o.

⁸⁰ Váradjai János a nikápolyi csatában esik el. *Kranzieritz* 2015a. 172. o.

⁸¹ Erdélyi Gyula egyértelműen az Olt völgyén át határozza meg a felvonulási útvonalat. Ennek indokát abban határozta meg, hogy így érhették el Stibor és Mircea csapatai a leggyorsabban Nikápolyt. *Erdélyi* 1944. 145. o. Ha a száraz adatokat vesszük, igaz is, de ennél sokkal több minden befolyásolhatta az útvonalat, ezért az indoklással óvatosan kell bánni. – A Vöröstoronyi-szoros katonai szempontból nehezen járható. Az erre vonuló hadseregnek jelentős idővesztéssel és ezzel együtt kockázattal kellett számolnia, ugyanis a szoroson csupán hosszú menetoszloba fejlődve lehetett átjutni. Ez az adott sereg védelmi és támadói képességeinek nagyfokú csökkenésével járt együtt.

várad–Kolozsvár–Torda–Medgyes–Segesvár–Brassó. Ebben az esetben a havasalföldi területek eléréséhez a Töröcsvári-szoros kínálta a legalkalmasabb felvonulási terepet.⁸² Hogy pontosan melyik irányt is választhatta Stibor, teljes bizonyossággal nem határozható meg, csupán feltételezhető, aminek számos befolyásoló tényezője lehetett – úgy természetesen, mint katonai.⁸³

Az útvonalak hosszát nézve a Szeben felé vezető mondható kedvezőnek, ugyanis míg itt körülbelül 330 km-t, addig Brassó irányába 430 km-t kellett leküzdenie a seregek. Így a Nagyvárad–Szeben távolság állandó menetben, lóháton 6-7 nap, addig a Nagyvárad–Brassó szakasz 8-9 nap. Természetesen Stibor seregét nem csupán a lovas fegyvernem alkotta, gyalogsággal is számolni kellett, ami jó esetben szekéren közlekedhetett. Azonban még így is jelentős menetidő növekedést kell feltételezni. De más tényezők is hátrálthaták a sereget, mint a domborzat, időjárás, vagy éppen a sereggel tartó logisztikai személyzet lassúsága.⁸⁴ Jelenleg nem tudjuk behatárolni, mikor léphették át a magyar-havasalföldi határt az erdélyi vajda csapatai. Talán közelebb járhatunk a hol kérdés megválaszolásához. A már említett Olt völgye és Töröcsvári-szoros nyújtott alkalmas átjárót a Déli-Kárpátokon keresztül Havasalföld belseje felé. Nem tudni biztosan, de erős a gyanú, hogy Stibor valahol Argeş közelében vehette fel a harcot Vlad seregével. Azonban ez sem szűkíti a kört, hiszen a Töröcsvári-szoros felől – mint az Zsigmond 1395-ös hasonló hadjáratából tudható⁸⁵ – csakúgy, mint az Olt folyó völgyétől, meg lehetett közelíteni Arge körzetét.⁸⁶

Az adománylevélből kiderül a győzelem mikéntje is. Az erdélyi vajda seregének sikerült az ellenség jobb-, vagy balszárnyára megrendítő csapást mérnie. Ez eredményezhette az ellenség harcrendjének teljes felbomlását és Vlad menekülését, aki maga is súlyos sebet kapott.⁸⁷ Információ hiány miatt az összecsapást nehéz értékelni, és nehéz eldönteni, hogy a csaták vagy ütközetek sorozata vezetett-e a sikerhez. Mégis érdemes felvázolni egy lehetséges variációt. A forrásban foglaltakból két szabályos harcrendet felvett sereg összecsapása rajzolódik ki. Ha pedig a végeredményt nézzük, akkor nyugodtan beszélhetünk csatáról. Bár a havasalföldi katonai akció joggal tekinthető a keresztes hadműveletek részének, mégis külön hadjáratként is megállja a helyét, ugyanis hadászati – Mircea politikai megsegítése – és hadműveleti – a vajdaság területén található ellenséges erők felszámolása – céljaiban eltérések mutatkoznak. Ennek tudatában beszélhetünk csatáról is, hiszen Vlad menekülése döntően befolyásolta, sőt eldönthette a hadjárat további sorsát.

Az eseményekkel kapcsolatban szándékosan került mellőzésre Mircea, ugyanis nincsen egyértelmű bizonyíték arra – Stibor adománylevelében sem kerül említésre –, hogy részt vett volna a Vlad elleni összecsapásban, vagy ezt megelőzően seregei egyesültek volna az erdélyi vajda csapataival. De teljeséggel nem zárható ki, hogy együtt harcoltak Vlad ellen. Mindenesetre a Stibor vezette magyar hadak határozottan és eredményesen teljesítették kitűzött céljukat. Ha nem is megsemmisítő, de megrendítő csapást mértek Vladra és

⁸² Zsigmond 1395-ös havasalföldi hadjáratot Brassó felől indította meg. *Jakó* 1984. 204. o.

⁸³ *Kranzieritz* 2015b. 169. o.

⁸⁴ A hadsereg logisztikai ellátását végzők alatt többek között olyan, nem fegyverforgató személyeket kell érteni, akik a fegyverzet javításáért, az élelmezésért, ezek szállításáért feleltek. Egy-egy sereg létszámát jelentősen növelhették.

⁸⁵ Lásd fentebb, az 1395-ös Zsigmond vezette hadjáratnál!

⁸⁶ *Kranzieritz* 2015b. 169. o.

⁸⁷ *Wenzel* 1875. 99. o., 65. sz. Vö.: ZsO. 565. o., 5102. sz.

török csapataira, ezzel újból megerősítették Mircea belpolitikai pozícióit, ami együtt járt a Zsigmond vezette főerők felvonulási vonalának Havasalföld felőli biztosításával. Emellett az sem elhanyagolható tény, hogy a vajdaság segédcapatainak Vlad félreállításával lehetőségük nyílt csatlakozni a kereszties hadakhoz. Ha a magyar beavatkozás nem történik meg vagy kudarcba fullad, valószínűleg Mirceara és kontingensére nem számíthatott volna a magyar uralkodó.

Mircea keresztény erőkhöz való csatlakozása körül is sok a talány. Akadnak olyan munkák, melyek szerint Mircea hadaival már Budán ott volt és onnan indult Zsigmonddal.⁸⁸ Ezzel szemben állnak azon vélemények, melyek a vajda Nikápolynál való csatlakozását helyezik előtérbe.⁸⁹ A körülmények egyértelműen az utóbbi helyszínnek adnak hitelt. Az Olt folyót követve juthattak el leggyorsabban a Duna vonaláig, melynek túlszéljén állt Nikápoly vára. Stibor és Mircea csapatai ekkor már együtt vonulhattak és csatlakozhattak a főerőkhöz valamikor szeptember közepe táján. Jelenleg pontosabban nem tudjuk meghatározni, de abból, hogy a keresztény főerők szeptember 12-e körül érték el Nikápoly várát,⁹⁰ arra következtethetünk, hogy a Havasalföld felől érkező hadak csatlakozása sem várható magára sokáig.

Megérkezésük – Stibor hadait leszámítva – további erősítést is jelentett a kereszties hadaknak, hiszen harcedzett katonákkal vonult fel Mircea, akik nem csak a fegyverforgatásban, de a törökkel szembeni harcászati tapasztalatokat szereztek. Utóbbi alkalmazása különösen hasznos lehetett volna a nikápolyi csatában. A havasalföldi kontingens nagyságát csupán becsülni tudjuk, ugyanis még a kereszties sereget alkotó más nemzetiségek esetében sem rendelkezünk biztos szám adatokkal. A reális létszámok mezején maradva a havasalföldi kontingens pár ezer – de semmiképpen sem több mint 3000 – főre tehetjük.⁹¹

Stiborici Stibor második hadjárata, Vlad bukása

A nikápolyi csata és az ott történtek túlmutatnak a kutatás célkitűzésein. Jelen esetben fontosabbak az ezt követő események. A gyors menekülésben Zsigmondnak és több bárójának sikerült a Dunán horgonyzó Johannita flottát elérniük. Innen az egyetlen biztonságos irányba, a Duna folyásával megegyezően a Fekete-tenger felé hajóztak. A hadjárat kudarcra és a nikápolyi csatavesztés miatt kialakult helyzet gyors kiértékelésre szorult. Ez minden bizonnyal meg is történt. Már csak azért is, mert ennek lehetett a következménye, hogy még mielőtt elérték volna a tengert a Duna deltája előtt, a király néhány báróját a királyság megóvása érdekében indította hazafelé a Havasalföldön keresztül. Csupán néhány nevet ismerünk azok közül, akik ekkor a király mellett voltak. A következő személyek jelenléte

⁸⁸ Runciman 2002. 977. o. Mályusz Elemér Zsigmond monográfiája egyértelműen nem foglal állást a kérdésben, viszont munkájából arra lehet következtetni, hogy Mircea kontingense már Nikápoly előtt csatlakozott a keresztény erőkhöz. Mályusz: 1984. 106. o.

⁸⁹ Erdélyi 1944. 145. o.; Veszprémy 1998. 605. o.; Veszprémy 2001. 225. o.; Pálosfalvi 2005. 53. o.; Dvořáková 2009. 69. o.; C. Tóth: Zsigmond 34. o.

⁹⁰ Kupelwieser 1899. 15. o.; Erdélyi 1944. 145. o.; Rázsó 1973. 416. o.; Mályusz: 1984. 234. o.; Kronológia 234. o.; Nicolle 1999. 84. o.

⁹¹ Chronological History of Romania szerint 2-3000 fő lehetett a havasalföldi kontingens. Chronolog. Rom. 73. o.

bizonyítható: Cillei Hermann,⁹² Garai Miklós és fivére, János,⁹³ Kanizsai István, Kanizsai János⁹⁴ és Stiborici Stibor.⁹⁵ Változik a helyzet, ha hitelt adunk Froissart francia krónikás írásának. E szerint Zsigmond – Philibert de Naillac johannita nagymestert nem számolva – hetedmagával tartózkodott a Duna deltája felé tartó hajón.⁹⁶ Ebben a kontextusban a kérdést megoldottnak is tekinthetjük, hiszen oklevelekkel hat főnemes igazolható, akik a magyar királlyal együtt menekültek el a nikápolyi csatásíkról. Mindezek ellenére élni kell a gyanúval, hogy a névsor még bővíthet. Főleg annak a tudatában, hogy egy, a csatában részt vett szemtanú, Shams al-Dīn Ibn al-Jazarī leírása szerint a magyar uralkodóval ötvenen „szöktek” meg a Dunán várakozó hajón.⁹⁷ Bár Ibn al-Jazarī jelen volt a nikápolyi csatában, mégis óvatosan kell bánni az általa közölt számmal. Ugyanis egy csata forrta tagában katonákat számolni igen nehéz feladat, főleg, ha az ellenfél katonáiról van szó. Froissart jelen sem volt, ő csupán elmondásokból tudta rekonstruálni a történetet. Ezek után nehéz megmondani, hogy a két író közül kinek lehet igaza, ha csak megközelítőleg is. Azt azonban elképzelhetőnek tartom, hogy Ibn al-Jazarī a menekülők körülbelüli, míg Froissart csupán a király körüli főurakat – már akiről tudott – vehette számításba.

A felsoroltak közül Stiborról és Garai Jánosról tudható, hogy Zsigmond a királyság védelmére őket Havasalföldön keresztül hazaindította. Erre komoly oka volt, hiszen a királyságot kisebb-nagyobb, még a nikápolyi csatavesztésből eredeztethető támadás érthette.⁹⁸ Stibornak az erdélyi területek nyugalmát kellett megóvnia, fenyegetse azt külső, akár belső ellenség. Utóbbival Erdély területén nem volt probléma, annál inkább előbbivel. A havasalföldi belpolitikai események továbbra sem nyugodtak, ami várható is volt, hiszen Vlad, ahogy lehetett, igyekezett elégtételt venni az elszenvedett vereség miatt. Pontosán nem tudni mi volt az oka Stibor újbóli havasalföldi akciójának. Talán Vlad újabb betörése erdélyi területekre, Mircea segítségkérése, vagy egyszerűen egy megelőző hadműveletről lett volna szó? Nem tudni, de biztosnak látszik, hogy Stibornak oroszlánrésze volt a Mircea és Vlad közti harcok végleges eldöntésben.

De mikor is került sor Stibor újabb hadjáratára? Emanuel C. Antoche román történész tanulmányában az 1396-os év novembere és decembere közti időszak szerepel, mely egyik megoldásnak elfogadható.⁹⁹ Stibor november 13-án a Nagyszebentől 17 km-re északra fekvő Szelindeken tartózkodott,¹⁰⁰ ami szintén alátámaszthatja az ősz végi tél eleji időpontot. Főleg, ha feltételezzük, hogy innen Nagyszebenbe ment és az Olt folyó völgyét használta felvonulási útvonalként. A Stibor tartózkodási helyeiről rendelkezésre álló adatok tovább erősíthetik ezt az időintervallumot. Ugyanis november közepétől egészen a következő év január 31-ig – ekkor kelt levele Kolozsváron¹⁰¹ – nincsen hollétéről információink.

⁹² 1399. január 27. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Levéltár (MNL OL DL) 34 048. sz.

⁹³ 1406. augusztus 1. Hazai okmt. 439. o. 401. sz.

⁹⁴ 1397. március 4. MNL OL DL 87 647. sz.

⁹⁵ Wenzel 1875. 100. o. 65. sz. Vö.: ZsO. 565. o., 5102. sz.

⁹⁶ Chron. of Froissart, 445–446. o.

⁹⁷ Binbaş 2014. 169. o.

⁹⁸ Szakály 1986. 21. o.; Ćirković 1969. 67. o.

⁹⁹ Antoche 2005. 105. o.

¹⁰⁰ C. Tóth: Itinerárium, 468. o.; Dvořáková 2009. 487. o.

¹⁰¹ Uo.

A forráshiány miatt egy lehetőséggel nem érhetjük be. Stibor a már szóba került adománylevelét, amelyben ez a hadjárata is lejegyzésre került, 1397. december 8-án kapta. Nyilvánvaló, hogy a hadműveleteket valamikor ez elé az időpont elé kell helyezni. Tovább vizsgálva itineráriumát kiderül, hogy az 1397. június elejétől október közepéig tartó időszakról sem tudható semmi. Egy katonai fellépéshez talán az egyik legkedvezőbb időszak az év június-július-augusztusa, de még a szeptember is, különösen, ha a Déli-Kárpátokról van szó. Nem állítható, hogy ekkor esett meg a hadjárat, de majd négy hónapig nincsen információ az erdélyi vajdáról. Nem is beszélve arról, hogy Stibor június eleji rejtélyes eltűnését megelőzően bizonyítható, hogy több mint egy hónapot az év elején hazaérkező uralkodó környezetében töltött.¹⁰² – Akadhatott megtárgyalni valójuk: Zsigmond Konstantinápolyból hazatérve a nikápolyi kudarc dacára 1397 tavaszán már egy újabb kereszties hadjárat megszervezésén dolgozott.¹⁰³ Stibor havasalföldi hadjáratának okai – mint az fentebb már kiderült – nem ismertek. Ezért az sem kizárható, hogy Stibor feltételezett nyári havasalföldi hadjárata mögött ismételten egy nagyszabású oszmán ellenes hadművelet ötlete állt.

A hadjárat eredményét tekintve kitalálható, hogy a magyar fegyverek hathatós segítséget nyújtottak Vlad hatalmának végleges megtörésében. Hogy erre hol került sor, arra részben Stibor adománylevele adhatja meg a választ. E szerint Dombovica vára alá vonult a magyar sereg, és ennek sikeres ostroma eredményezte a győzelmet. Ezt követően az erdélyi vajda a fogságba esett Vladot Zsigmond elé vitte.¹⁰⁴ Az adománylevélben említett Dombovica várat nehéz azonosítani. Talán az oklevelet fogalmazó kancelláriai írnoknak köszönhetjük ezt a várat, és sokkal inkább a létező Dîmbovița folyóra és környékére kell gondolni, esetleg egy ott álló erődítményre. Az sem tudható, hogy egy döntő csata, ostrom, vagy több ütközet hozhatták-e meg a hadjárat sikerét. Így az is elképzelhető, hogy több kisebb-nagyobb összecsapásra is sor kerülhetett. Ebben az esetben a szóban forgó információk közül mindegyiknek lehet valóságalapja.

A hol és mikor megválaszolásához további források előkerülése szükséges, melyek alapján pontosítani lehet a függőben levő kérdéseket. Egy azonban biztos: Stibor vezette hadjárat hosszú évekre biztosította Mircea számára Havasalföldet – egészen 1418-ban bekövetkezett haláláig¹⁰⁵ –, ezzel pedig a Magyar Királyság Erdély felőli határainak védelmét is.

¹⁰² Pontosan nem tudni, mióta volt Stibor Zsigmond mellett. Az adatok szerint május 2–8. között már Budán tartózkodott, ahol ekkor a király is volt. Itineraria, 73. o.; MNL OL DL 220 248. sz. Vö.: *Mihályi* 1900. 114–115. o., 65. sz.; ZsO. 525. o., 4754. sz. Zsigmond a nikápolyi csatát követően Konstantinápolyba ment, ahol a bizánci császárral, II. Manuellel (1391–1425, Uralkodó, 447. o.) tárgyalt. Innen a Balkán-félszigetet megkerülve 1397 januárjában tért vissza a királyságba. *Kranzieritz* 2012. 97–108. o.; Itineraria, 72. o.

¹⁰³ Bővebben: *Kranzieritz* 2012. 98. o.

¹⁰⁴ *Wenzel* 1875. 100–101. o., 65. sz. Vö.: ZsO. 565. o., 5102. sz.; *Chronolog. Rom.* 73. o.; *Constantinescu* 1981. 126–127. o.; *Șerbănescu* 1987. 327–328. o.

¹⁰⁵ Mircea 1418. január 31-én hunyt el természetes halállal. *Matz* 1994. 135. o.

Összegzés

A magyar és a havasalföldi kapcsolatok nem indultak a legbarátságosabb viszonyban. Az Oszmán Birodalom gyors és agresszív terjeszkedése a balkáni területeken viszont egy zászló alá kényszerítette a feleket. Zsigmond kereszties hadjáratának hadászati és hadműveleti szempontból kulcsfontosságú szereplője volt Havasalföld. A magyar király és bárói jelentős erőfeszítéseket tettek Havasalföld magyar – ezen keresztül a keresztény – ügyszöz való csatlakozása érdekében. Emellett ne feledkezzünk meg arról sem, hogy a szükség nem volt egyoldalú. A magyar fegyverek több alkalommal is beavatkoztak Mircea vajda oldalán a vajdaság belpolitikájába. Trónfosztott helyzetében is segítséget kapott szövetségestől, a magyar uralkodótól. Havasalföld ezeknek köszönhetően került el a XIV. század végén a török fennhatóságot.

Zsigmond a kereszties ügy érdekében igazolhatóan négy hadjáratot indított, melyekkel párhuzamosan folytak a havasalföldi belpolitikai harcok. A felvonulások közül csupán egy, az 1395-ös tavaszi végződött kudarccal, a többi esetben a kijelölt hadászati és hadműveleti célt megvalósították a magyar erők. Az említett akciókban Mircea vajda csapatai is jelen voltak. Túlzás nélkül kijelenthető, hogy a Zsigmond vezette, vagy az általa küldött magyar erők nélkül Havasalföld belpolitikai harcai rövidtávon a török érdekeknek kedveztek volna. Mindezen megállapítások dacára érezhető, hogy számos kérdés nyitott maradt. Több esetben forráshiány állja útját egy-egy probléma megválaszolásának.

A kereszties hadjárat és a nikápolyi csata kudarca miatt szertefoszlott a török Balkánról történő kiűzésének lehetősége és ezzel együtt a kereszties eszmén is súlyos csorba esett. Mégsem gondolhatunk úgy erre a katonai akcióra, mintha semmi pozitív hozadék sem lett volna. Ezt azért sem tehetjük, mert éppen a Magyar Királyság és Havasalföld között a kereszties fellépés előkészületei közben kialakult szövetségi kapcsolatot tekinthetjük az egyik jelentős eredménynek. Ez Mircea és Zsigmond között időállóan bizonyult, amire – különösen 1396 után – mind a két félnek szüksége volt a közös ellenséggel, az Oszmán Birodalommal szemben.

MELLÉKLET

Az 1395. évi hadjáratok résztvevői

<i>Hadművelet iránya:</i>	Moldva
<i>Ideje:</i>	január közepe – február első fele
<i>Vezetője:</i>	Luxemburgi Zsigmond
<i>Résztvevők:</i>	<i>Benchench</i> Miklós fia, János ¹⁰⁶ Botfalvai János testvére ¹⁰⁷ Csáki Miklós ¹⁰⁸ Garai Miklós horvát bán ¹⁰⁹ Jolsvai Leusták nádor ¹¹⁰ Kanizsai István székely ispán ¹¹¹ Kanizsai János esztergomi érsek ¹¹² Kállói István fia, Miklós – Kanizsai János familiárisa ¹¹³ Losonci László volt horvát és szlávón bán ¹¹⁴ <i>Orbay</i> László fia, János – Garai Miklós familiárisa ¹¹⁵ Patyi Gothárd fia, Miklós – Kanizsai István familiárisa ¹¹⁶ Sárói László ¹¹⁷ fedémesi Szobonya Miklós fia, László ¹¹⁸ Tamásfalvi Illés fia, Gergely ¹¹⁹ Tétényi Imre fia, Péter ¹²⁰
<i>Hadművelet iránya:</i>	Havasalföld
<i>Ideje:</i>	április
<i>Vezetők:</i>	Bebek Ferenc, Losonci István ¹²¹
<i>Résztvevők:</i>	nem ismertek

¹⁰⁶ ZsO. 415–416. o., 3804. sz.

¹⁰⁷ ZsO. 421. o., 3862. sz.

¹⁰⁸ *Ortvay – Pesty* 1896. 250–252. o., 147. sz.; Csáky I. 172–173. o. Vö.: ZsO. 418. o., 3823. sz.

¹⁰⁹ ZsO. 412–413. o., 3777. sz. Garai Miklós 1394 és 1402 között töltötte be a horvát báni méltóságot. *Engel* 1996. II. k. 81. o.

¹¹⁰ *Engel* 1987. 422. o.

¹¹¹ ZsO. 417. o., 3820. sz.

¹¹² ZsO. 416. o., 3815. sz.

¹¹³ Uo.

¹¹⁴ ZsO. 415. o., 3801. sz. Losonci István fia, László 1387-ben horvát, 1387 és 1389 között szlávón bán volt. *Engel* 1996. II. k. 148. o.

¹¹⁵ ZsO. 412–413. o., 3777. sz.

¹¹⁶ ZsO. 417. o., 3820. sz.

¹¹⁷ MNL OL DL 42 598. sz. Vö.: ZsO. 417. o., 3816. sz.

¹¹⁸ ZsO. 464. o., 4233. sz., 518. o., 4691. sz. László a hadjáratban elesett.

¹¹⁹ ZsO. 577. o., 5236. sz.

¹²⁰ ZsO. 357. o., 3035. sz.

¹²¹ ZsO. 428. o., 3913. sz.

<i>Hadművelet iránya:</i>	Havasalföld
<i>Ideje:</i>	június vége, július eleje–augusztus vége
<i>Vezetője:</i>	Luxemburgi Zsigmond
<i>Résztvevők:</i>	Bátmonostori Töttös László ¹²² <i>Bersenowch-i</i> Lack fia, Miklós ¹²³ Csáki Miklós ¹²⁴ <i>Kald-i</i> Mihály fia, Péter – Kanizsai István familiárisa lehetett ¹²⁵ Kanizsai István ¹²⁶ Kanizsai Miklós tárnokmester (személyesen nem volt jelen, bandériumát testvére, Kanizsai István vezette) ¹²⁷ Maróti János ¹²⁸ Perényi Péter ¹²⁹ Semsei Demeter fia, László alpohárnokmester ¹³⁰ Szerterenyei Miklós fia, Tamás ¹³¹
<i>Hadművelet iránya:</i>	Magyar Királyság északi része, Ulászló lengyel király támadásának elhárítása
<i>Ideje:</i>	június vége–július első fele ¹³²
<i>Vezetője:</i>	Ilsvai Leusták, Kanizsai János ¹³³
<i>Résztvevők:</i>	Kozárdi Ugocs ¹³⁴ Mihályi Kenéz Mátyás ¹³⁵ Rozsályi György fia, Kálmán ¹³⁶ Szeretvai István fia, Jakab ¹³⁷

¹²² ZsO. 437. o., 3980. sz., 438. o., 3991–3993. sz.

¹²³ ZsO. 457. o., 4170. sz.

¹²⁴ *Ortvay – Pesty* 1896. 253–254. o., 149. sz. Vö.: ZsO. 448. o., 4080. sz.

¹²⁵ Kald-i Mihály fia, Péter feltehetőleg a havasalföldi hadjáratban vesztette életét. A család elszegényedését megakadályozása végett Kanizsai István Péter lányának fiúsítását kérhette Zsigmondtól. Ebből arra lehet következtetni, hogy Kald-i Mihály fia, Péter vagy a család ügyében eljáró István, vagy a hadjáratban csupán bandériumaival résztvevő testvérének, Miklósnak a familiárisa lehetett. ZsO. 447. o., 4064. sz.

¹²⁶ ZsO. 447. o., 4064. sz. (Relatio.)

¹²⁷ *Középkori* 225–235. o., 165. sz.

¹²⁸ *Középkori* 243–248. o., 168. sz.

¹²⁹ *Tringli* 2008. 121–122. o., 206. sz. Vö.: ZsO. 670. o., 6049. sz. C. Tóth Norbert Perényi Pétert az 1395-ös lengyel támadás kivédésére mozgósítottak soraiban feltételezte. C. *Tóth* 2009. 460. o.

¹³⁰ ZsO. 451. o., 4114. sz.

¹³¹ ZsO. 512. o., 4651. sz.

¹³² C. *Tóth* 2009. 473–474. o.

¹³³ C. *Tóth* 2009. 460–461. o.

¹³⁴ C. *Tóth* 2009. 460. o.

¹³⁵ Uo.

¹³⁶ C. *Tóth* 2009. 461. o.

¹³⁷ C. *Tóth* 2009. 460. o.

BIBLIOGRÁFIA

- Ágoston 2009. *Gábor Ágoston*: Bayezid I. (Thunderbolt) In: Encyclopedia of the Ottoman Empire. Ed. *Gábor Ágoston*. New York, 2009.
- Ágoston 2014. *Ágoston Gábor*: Európa és az Oszmán hódítás. Budapest, 2014.
- Antoche 2004. *Emanuel Constantin Antoche*: Les expéditions de Nicopolis (1396) et de Varna (1444): une comparaison. *Analele Universitatii Dunarea de Jos din Galati. Istorie*, 4. (2005) 91–113. o.
- Baán 2013. *Baán István*: A XIV–XVI. századi magyar történelem bizánci és kora új-kori görög nyelvű forrásai. Budapest, 2013.
- Bárány 2010. *Attila Bárány*: Battle of Nicopolis. In: The Oxford Encyclopedia of Medieval Warfare and Military Technology. Vol. 3. Ed. *Clifford J. Rogers*. Oxford, 2010. 56–59. o.
- Bartusis 1992. *Mark C. Bartusis*: The Late Byzantine Army. Arms and Society, 1204–1453. Philadelphia, 1992.
- Binbaş 2014. *İlker Evrim Binbaş*: A Damascene Eyewitness to the Battle of Nicopolis: Shams al-Dīn Ibn al-Jazarī (d. 833/1429). In: Contact and Conflict in Frankish Greece and the Aegea in, 1204–1453. Crusade, Religion and Trade between Latins, Greeks and Turks. Ed. *Nikolaos G. Chrissis, Mike Carr*. Ashgate, 2014.
- Bradbury 2004. *Jim Bradbury*: The Routledge Companion to Medieval Warfare. London and New York, 2004.
- C. Tóth 2009. *C. Tóth Norbert*: Az 1395. évi lengyel betérés. A lengyel–magyar kapcsolatok egy epizódja. In: Honoris causa. Tanulmányok Engel Pál tiszteletére. Szerk. *Neumann Tibor, Rácz György*. Budapest–Piliscsaba, 2009.
- C. Tóth: Itinerárium *C. Tóth Norbert*: Zsigmond király tisztségviselőinek itineráriuma I. *Századok*, 138. (2004) 465–494. o.
- C. Tóth: Zsigmond *C. Tóth Norbert*: Luxemburgi Zsigmond uralkodása, 1387–1437. Budapest, 2009.
- Chron. of Froissart *The Chronicles of Froissart*. Transl. *John Bouchier, Lord Berners*. Ed. *G. C. Macaulay*. London, 1904.
- Chronolog. Rom. *Chronological history of Romania*. Editure enciclopedică Română, Bucharest, 1974.
- Ćirković 1969. *Sima Ćirković*: Civitas Sancti Demetrii. In: Skupština Opštine. Muzej Srema. Sremska Mitrovica, 1969. 59–71. o.
- Ćirković 2004. *Sima M. Ćirković*: The Serbs. Blackwell Publishing, 2004.
- Constantinescu 1981. *Nicolae Constantinescu*: Mircea cel Bătrîn. București, 1981.
- Crampton 1997. *R. J. Crampton*: A Concise History of Bulgaria. Cambridge, 1997.
- Csáky I. *Oklevéltár a gróf Csáky család történetéhez*. I. Oklevelek 1229–1499. Budapest, 1919.
- Djurić 2001. *Ivan Djurić*: Il crepuscolo di Bisanzio. 1392–1448. Roma, 2001.
- Dvořáková 2009. *Daniela Dvořáková*: A lovag és királya. Stiborici Stibor és Luxemburgi Zsigmond. Pozsony, 2009.
- Engel 1987. *Engel Pál*: Zsigmond bárói: rövid életrajzok. In: Művészetek Zsigmond király korában 1387–1437. Budapest, 1987. 405–451. o.
- Engel 1994. *Engel Pál*: Török veszély Zsigmond korában (1387–1437). *Századok*, 128. (1994) 273–287. o.

- Engel* 1996. *Engel Pál: Magyarország világi archontológiája 1301–1457. I–II. k.* Budapest, 1996.
- Engel* 1998. *Engel Pál: A török–magyar háborúk első évei, 1389–1392. Hadtörténelmi Közlemények*, 111. (1998) 3. sz. 5641–577. o.
- Erdélyi* 1944. *Erdélyi Gyula: A magyarok hadi szervezete és hadvezetési művészete ezer éven át.* Budapest, 1944.
- Finkel* 2007. *Caroline Finkel: Osman's Dream. The Story of the Ottoman Empire, 1300–1923.* New York, 2007.
- Fodor – Hegyi – Ivanics* 1993. *Fodor Pál – Hegyi Klára – Ivanics Mária: Török és tatár hódítók.* Budapest, 1993.
- Gündisch* 1937. *Gustav Gündisch: Die Türkeneinfälle in Siebenbürgen bis zur Mitte des 15. Jahrhunderts. Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, 2. (1937) 393–412. o.
- Hazai okmt. Hazai okmánytár. Codex Diplomaticus Patrius. VII. k. Szerk. *Ipolyi Arnold, Nagy Imre, Véghely Dezső.* Budapest, 1880.
- Hóman* 1936. *Hóman Bálint, Székfű Gyula: Magyar történet. II. k.* Budapest, 1936.
- Huszár *A magyar huszár. A magyar lovaskatona ezer évének története.* Szerk. *Ajtay Endre, vitéz Péczely László.* Budapest, 1936.
- Imber* 1990. *Colin Imber: The Ottoman Empire. 1300–1481.* Istanbul, 1990.
- Imber* 2002. *Colin Imber: The Ottoman Empire, 1300–1650. The Structure of Power.* Basingstoke–New York, 2002.
- İnalcik* 1960. *Halil İnalcik: Bāyazīd I. In: The Encyclopedia of Islam. (New edition.) Vol. I. Ed. H. A. R. Gibb, J. H. Kramers, E. Levi-Provencal, I. Schacht.* London, Leiden, 1960.
- Inalcik* 1973. *Halil Inalcik: The Ottoman Empire. The Classical Age 1300–1600.* London, 1973.
- Itineraria *Engel Pál – C. Tóth Norbert: Itineraria regum et reginarum, 1382–1438.* Budapest, 2005.
- Jakó* 1984. *Jakó Zsigmond: Három erdélyi vajda Zsigmond király korában. In: Mályusz Elemér emlékkönyv. Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok. Szerk. H. Balázs Éva, Fügedi, Erik, Maksay Ferenc.* Budapest, 1984.
- Koszev – Hrisztov – Angelov* 1971. *Dimitár Koszev – Hriszto Hrisztov – Dimitár Angelov: Bulgária története.* Budapest, 1971.
- Középkori Középkori históriák oklevelekben (1002–1410). A szövegeket válogatta, az előszót és a jegyzeteket írta *Kristó Gyula.* Szeged, 1992.
- Kranzieritz* 2012. *Kranzieritz Károly: Változások a Délvidéken. Az 1397. és 1398. év katonai eseményei. In: Micae Mediaevales II. Fiatal történészek dolgozatai a középkori Magyarországról és Európáról. Szerk. Péterfi Bence, Vadas András, Mikó Gábor, Jakab Péter.* Budapest, 2012.
- Kranzieritz* 2015a. *Kranzieritz Károly: A nikápolyi csata magyar résztvevői. Hadtörténelmi Közlemények*, 128. (2015) 1. sz. 162–183. o.
- Kranzieritz* 2015b. *Kranzieritz Károly: A Nikápolyhoz vezető út: a keresztes hadak útvonalai a Magyar Királyság területén. In: Micae Mediaevales IV. Fiatal történészek dolgozatai a középkori Magyarországról és Európáról. Szerk. Gál Judit, Kádas István, Rózsa Márton, Tarján Eszter.* Budapest, 2015. 157–173. o.
- Kristó* 2003. *Magyarország vegyes házi királyai. Szerk. Kristó Gyula.* [Szeged], 2003.

- Kronológia I. Magyarország történeti kronológia. I. Szerk.: *Solymósi László*, Budapest, 1981.
- Kupelwieser* 1899. *L. Kupelwieser*: Die Kämpfe Ungarns mit den Osmanen bis zur Schlacht bei Mohács. Wien, 1899.
- Lupescu* 2010. *Radu Lupescu*: Romanian Principalities. In: The Oxford encyclopedia of medieval warfare and military technology. Vol. 3. Ed. *Clifford J. Rogers*. Oxford, 2010.
- Mályusz* 1973. *Mályusz Elemér*: Királyi kancellária és krónikairás a középkori Magyarországon. Budapest, 1973.
- Mályusz* 1984. *Mályusz Elemér*: Zsigmond király uralma Magyarországon. Budapest, 1984.
- Márki* 1885. *Márki Sándor*: Mária, Magyarország királynéja 1370–1395. (Magyar Történeti Életrajzok.) Budapest, 1885.
- Matz* 1994. *Klaus-Jürgen Matz*: Ki mikor uralkodott, kormányzott? Uralkodói táblák a világtörténelemhez, császárok, királyok, államfők, miniszterelnökök és pártvezérek. Ford. *Hulley Orsolya, Pálinkás Mihály*. Budapest, 1994.
- Mihályi* 1900. *Mihályi János*: Máramarosi diplomák a XIV. és XV. századból. Máramaros-Sziget, 1900.
- Mureşan* 2004. *Dan Ioan Mureşan*: Avant Nicopolis: la campagne de 1395 pour le contrôle du Bas-Danube. *Revue Internationale d'Histoire Militaire*, 83. (Vincennes, 2003) 115–132. o. (Repris dans une forme plus développée dans *Quaderni della Casa Romana di Venezia*, III. 2004.)
- Nicolle* 1999. *David Nicolle*: Nicopolis 1396: The Last Crusade. Oxford, 1999.
- Ortvay – Pesty* 1896. *Ortvay Tivadar – Pesty Frigyes*: Oklevelek Temesvármegye és Temesvár város történetéhez. I. 1183–1430. (Temesvármegye és Temesvár város története. 4.) Pozsony, 1896.
- Pálosfalvi* 2005. *Pálosfalvi Tamás*: Nikápolytól Mohácsig, 1396–1526. Budapest, 2005.
- Panaitescu* 1944. *Petre P. Panaitescu*: Mircea cel Bătrîn. Bucureşti, 1944.
- Pósán* 1998. *Pósán László*: Zsigmond és a Német Lovagrend. *Hadtörténeti Közlemények*, 111. (1998) 3. sz. 630–656. o.
- Rázsó* 1973. *Rázsó Gyula*: A Zsigmond-kori Magyarország és a török veszély (1393–1437). *Hadtörténelmi Közlemények*, 20. (1973) 3. sz. 403–441. o.
- Runciman* 2002. *Steven Runciman*: A kereszties hadjáratok története. Ford. *Bánki Vera, Nagy Mónika Zsuzsanna*. Budapest, 2002.
- Şerbănescu* 1987. *N. Şerbănescu, N. Stoicescu*: Mircea cel Mare (1386–1418). 600 de ani de la urcarea de tronul Ţării Româneşti. Bucureşti, 1987.
- Setton* 1976. *Kenneth. M. Setton*: The Papacy and the Levant (1204–1571). Tome I. The Thirteenth and Fourteenth Centuries. Philadelphia, 1976.
- Süttő* 2003. *Süttő Szilárd*: Anjou-Magyarország alkonya. Magyarország politikai története Nagy Lajostól Zsigmondig, az 1384–1387. évi belviszályok okmánytárával. Szeged, 2003.
- Szakály* 1986. *Szakály Ferenc*: A török–magyar küzdelem szakaszai a mohácsi csata előtt. In: Mohács. Tanulmányok a mohácsi csata 450. évfordulója alkalmából. Szerk. *Rúzsás Lajos, Szakály Ferenc*. Budapest, 1986.
- Thallóczy* 1903–1905. *Thallóczy Lajos*: Mantovai követjárás Budán, 1395. (Értekezések a Történeti Tudományok köréből 20. Szerk. *Pauer Imre*.) Budapest, 1903–1905.
- Tringli* 2008. *Tringli István*: A Perényi család levéltára 1222–1526. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai, II. Forráskiadványok 44.) Budapest, 2008.

- Uralkodók Uralkodók és dinasztiák. Szerk. *A. Fodor Ágnes, Gergely István, Nádori Attila, Sótyiné Mercs Erzsébet, Széky János*. Budapest, 2001.
- Urkundenbuch Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen. Hg. *Franz von Zimmermann, Carl Werner, Georg Müller*. Bd. III. Hermannstadt, 1902.
- Veszprémy* 1998. *Veszprémy László*: A nikápolyi hadjárat értékelése az újabb hadtörténetírásban. *Hadtörténelmi Közlemények*, 111. (1998) 3. sz. 603–609. o.
- Veszprémy* 2001. *László Veszprémy*: Some Remarks on Recent Hungarian Historiography of the Crusade of Nicopolis (1396). In: *The Crusades and the Military Orders: Expanding the Frontiers of Medieval Latin Christianity*. In Memoriam Sir Steven Runciman (1903–2000). Ed. *Zsolt Hunyadi, József Laszlovszky*. Budapest, 2001.
- Wenzel* 1875. *Wenzel Gusztáv*: Stibor vajda. Életrajzi tanulmány. In: *Értekezések a történelmi tudományok köréből*. IV. k. Szerk. *Fraknói Vilmos*. Budapest, 1875.
- ZsO. Zsigmondkori Oklevéltár I. Összeállította és szerk. *Mályusz Elemér*. (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai, II. sorozat 1.) Budapest, 1951.

Károly Kranzieritz

WALLACHIA'S ROLE IN THE PREPARATION AND EXECUTION
OF THE CRUSADE IN 1396

Summary

In the past decades, or even during the last hundred years, there were many books and articles published on the Crusade in 1396 and on the Battle of Nicopolis. These works devoted little attention to the Voivodeship of Wallachia.

This paper endeavours to prove the strategic and operational importance of the Voivodeship. It tries to find the answer to the question (among others) why it was so important for Hungarian King Sigismund of Luxemburg (1387–1437) to integrate Wallachia into the Hungarian sphere of influence. What was the diplomatic relation like between the Kingdom of Hungary and Wallachia, if there was any? How many times did the Hungarian army intervene in the Wallachian internal politics in order to support Voivode Mircea, and what were the results?

The answers are determined by the available sources. We are not given a full picture in many cases due to the few available information. It is clear, however, that the Ottoman threat had a favourable effect on Hungarian–Wallachian relations. These relations were important as the planned route of the Crusade went along the Danube on the southern border of Wallachia. King Sigismund provided armed support to his ally Voivode Mircea many times in order to secure the route and to protect Wallachia from the Ottoman influence. Despite the failure of the Crusade it is important to speak about the Hungarian–Wallachian alliance. This association was brought about by this very military undertaking and lasted until the death of Wallachian Voivode Mircea.

Károly Kranzieritz

DIE ROLLE DER WALLACHEI IN DER VORBEREITUNG UND DURCHFÜHRUNG
DES KREUZZUGES DES JAHRES 1396

Resümee

Zahlreiche Bände bzw. Studien beschäftigten sich in den vergangenen Jahrzehnten, ja sogar Jahrhunderten mit dem Kreuzzug des Jahres 1396 und mit der Schlacht bei Nikopolis. In diesen Werken wurde jedoch der Woiwodschaft der Wallachei nur wenig Beachtung geschenkt.

In der vorliegenden Studie unternehmen wir den Versuch, die Bedeutung der Woiwodschaft aus der Sicht der Taktik bzw. der Kriegsoperationen vorzustellen. Wir suchen unter anderem Antwort auf die Frage, warum es für den König von Ungarn, Sigismund von Luxemburg (1387–1437), so wichtig war, die Wallachei in die ungarische Interessenssphäre zu integrieren. Welche diplomatischen Beziehungen bestanden bzw. bestanden nicht zwischen dem Königreich Ungarn und der Wallachei? Wie oft und mit welchem Ergebnis mischten sich die ungarischen Armeen in die Innenpolitik der Wallachei ein, um den Woiwoden Mircea zu unterstützen?

Wir suchen den Möglichkeiten der Quellen entsprechend nach Antworten. An zahlreichen Punkten können wir uns aufgrund der wenigen zur Verfügung stehenden Informationen kein vollständiges Bild machen. Klar ist jedoch, dass die türkische Gefahr eine positive Wirkung auf die ungarisch-wallachischen Beziehungen hatte. Dies war auch notwendig, weil die geplante Route des Kreuzzuges entlang der Donau verlief, die die Grenze der Wallachei im Süden darstellte. Sigismund unterstützte seinen Verbündeten, den Woiwoden Mircea, mehrfach in bewaffneter Form, um die Route zu sichern und die Wallachei vor dem türkischen Einfluss zu schützen. Trotz des Scheiterns des Kreuzzuges muss auf jeden Fall das ungarisch-wallachische Bündnis erwähnt werden, das dank dieser Militäraktion ins Leben gerufen wurde und bis zum Tod Mirceas, dem Woiwoden der Wallachei, bestand.

Károly Kranzieritz

LE RÔLE DE LA VALACHIE DANS LA PRÉPARATION
ET L'EXÉCUTION DE LA CROISADE DE 1396

Résumé

La croisade de 1396 et la bataille de Nicopolis furent traitées par de nombreux ouvrages et études depuis quelques décennies, voire un siècle, mais ces travaux n'ont pas accordé beaucoup d'attention au voïvodat de Valachie.

Dans cette étude, je me propose de présenter l'importance du voïvodat sur le plan de la stratégie et des opérations militaires. Je cherche à répondre, entre autres, à la question de savoir pour quelles raisons l'intégration de la Valachie dans la sphère d'influence hongroise fut si importante pour Sigismond de Luxembourg, roi de Hongrie (1387–1437). Quelles étaient les relations diplomatiques, lorsqu'elles existaient, entre le Royaume de Hongrie et la Valachie ? Combien de fois et avec quel résultat les armées hongroises sont-elles intervenues pour soutenir le voïvode Mircea en s'ingérant ainsi dans les affaires intérieures de la Valachie ?

Bien que les sources ne fournissent pas assez d'informations pour avoir une vue complète du sujet, elles permettent toutefois de constater que la menace ottomane a eu un effet positif sur les relations entre le Hongrie et la Valachie. L'amélioration de ces relations fut nécessaire, car les armées croisées devaient passer au bord du Danube, soit à la frontière sud de la Valachie. Pour sécuriser la route et éviter que la Valachie se retrouve sous influence ottomane, Sigismond est intervenu militairement, à plusieurs reprises, au côté de son allié, le voïvode Mircea.

Malgré l'échec de la croisade, il convient de parler de l'alliance entre la Hongrie et la Valachie qui était due à cette action militaire et qui a duré jusqu'au décès de Mircea, voïvode de Valachie.

Каро́й Кра́нзиериц

РОЛЬ ВАЛАХИИ В ПОДГОТОВКЕ И ОСУЩЕСТВЛЕНИИ
КРЕСТОВОГО ПОХОДА В 1396-ОМ ГОДУ

Резюме

В последние десятилетия, но и можно сказать в столетие многочисленные книги и исследования занимались Крестовым походом и битвой при Никополе в 1396-ом году. В этих работах мало внимания уделялось Валахской Провинции.

В следующем исследовании я попытаюсь показать стратегическое и оперативное значение провинции. Среди прочих мы стараемся найти ответ, почему было именно так важно венгерскому королю Сигизмунду Люксембургскому (1387–1437) интеграция Валахии в венгерской сфере влияния? Какие дипломатические отношения существовали или не существовали между Королевством Венгрии и Валахией? Сколько раз и с каким результатом венгерские войска вмешивались во внутреннюю политику Валахии для того, чтобы помочь воеводе Мирча?

Мы ищем ответы исходя из возможностей данных источниками. На многочисленные точки не можем получить полную картину из-за доступной ограниченной информации. Однако выясняется то, что турецкая угроза выгодно влияла на венгерско-валахские отношения. Это было необходимо и потому, что запланированный маршрут крестового похода лежал на южной границе Валахии вдоль реки Дуная. Для обеспечения маршрута и для защиты Валахии от османского влияния Сигизмунд в ряде случаев помог своему союзнику воеводе Мирча вооруженными силами. Несмотря на провал крестового похода, в любом случае надо упомянуть венгерско-валахский союз, который был создан благодаря именно этому военному действию и продолжался до самой смерти воеводы валахии Мирча.

A BALATONI „HADIFLOTTA” A TÖRÖK KORBAN*

A Balaton kutatója,
Zákonyi Ferenc emlékére

Oszmán és magyar végvárak a Balaton partján

Az Oszmán Birodalom nagyhatalmi léte és hódítási stratégiája során mindvégig tudatosan törekedett nemcsak a tengerek, hanem az európai kontinens szerfelett sűrű vízhalózatának hadászati célú hasznosítására. Különösen igaz ez a kiemelt stratégiai jelentőségű, a hadfelvonulások útvonalát jelentő nagyobb, hajózható folyamokra, amelyeknek lehetőleg minél hosszabb szakaszát igyekezett ellenőrzése alá vonni.¹ A Fekete-tengerrel mint oszmán beltengerrel közvetlen összeköttetést biztosító Dunát például a deltavidéktől egészen a magyarországi hódoltság nyugati kapujának tekintett Esztergomig mindkét parton oszmán erősségek láncolata kísérte. A hadtáp- és hadianyag szállítás ütüerét képező folyó magától értetődően hamar hadiflottát kapott.² A Habsburg Monarchia ellenében bírt hódoltsági folyamszakasz védelmét Buda, illetőleg Mohács, míg az alsó – a Fekete-tengerbe torkolló Dnyeperen és Donon lehajózó kozákok mind intenzívebb támadásainak kitett – folyamrész biztosítása elsősorban Vidin, majd Ruszcsuk kapudánjának, azaz flottaparancsnokának a feladata volt.³ A Duna bal parti mellékfolyói közül a hadászatiilag lényegesen kisebb jelentőségű Tisza is hajóhadat és Szolnok székhellyel kapudánt kapott, de oszmán folyami hajók cirkáltak a Bosznia északi határát kijelölő Száván és a Drávának a Mura torkolata alatti rövid szakaszán is.⁴

Az Oszmán Birodalom, illetve a középkori magyar állam egykori területének mintegy harmadát magában foglaló Habsburg Monarchia vízi hadereje a XVI. század második felében nemcsak az Adriai-tengeren és a Dunán, illetve annak nagyobb mellékfolyóin, ha-

* A tudományos közleményt a szerző a Pécsi Tudományegyetem alapításának 650. évfordulója emlékének szenteli. Egyúttal ezúton is szeretném kifejezni köszönetemet Hegyi Klárának, Kelenik Józsefnek, Pálffy Gézá-
nak és Varga J. Jánosnak a tanulmány elkészítéséhez nyújtott önzetlen és értékes segítségükért.

¹ *Ágoston* 2014. 15–42. o. Az oszmán stratégiai gondolkodás beszédes bizonyítéka a Don és a Volga között átjárást biztosító csatorna grandiózus terve, amelyen keresztül a Fekete-tengertől vízi úton a Kaszpi-tengerre lehetett volna átirányítani az oszmán flottát. Az 1569. évi asztrahányi hadjárat sikere – egyéb nyilvánvaló előnyei mellett – újabb frontot nyitott volna az Oszmán Birodalom legfőbb közel-keleti riválisa, a síita perzsa állam ellen. Nem kevésbé nagyszabású tájtalakító vállalkozás lett volna a Szakarja folyó vizét is befogadó csatorna, amely a Fekete- és a Márvány-tengert kötötte volna össze. *Ágoston* 2008. 190–191. o.; *Ágoston* 2002. 42. o.

² *Hegyi* 2007. 101–104. o. A Kárpát-medence folyóhálózatának katonai célú hasznosítására: *Pusztai* 1997.; *Čirković* 1983. 136–137. o.; *Imber* 1980. 275–277. o. A régebbi, magyar nyelvű irodalomból mind a mai napig alapvető: *Takáts* 1900. 91–122., 145–176., 193–222., 241–273., 288–319. o.; *Szentkláray* 1888. Újabbán, de főként az utóbbi műre támaszkodva: *Csonkaréti* 1980. 32–140. o.

³ *Katkó* 2010. 46. o.; *Gradeva* 2009. 336–337. o.; *Hegyi* 2007. 101. o. A Fekete-tenger európai partvidékére: *Emecen* 2003. 21–29. o.

⁴ *Hegyi* 2007. 101–104. o.

nem a Balatonon is összemérte erejét.⁵ Jóllehet a „magyar tenger” nem az egyetlen állóvíz volt, ahová az oszmánok hadiflottát telepítettek, abban mindenképpen egyedinek tekinthető, hogy ez az állapot 130 éven keresztül fennállt. A Drinápolyban 1568 februárjában megkötött, Buda 1541. évi bevételével kezdetét vevő várháborúk időszakát végérvényesen lezáró békében rögzített határok ugyanis a hódoltság fennállásáig a Dunántúl e középső régiójában lényegében ott húzódtak, ahol ekkor: a Balaton partján. A két világbirodalom közel ezer kilométeres szárazföldi határának mintegy tizedét kitevő, megközelítőleg 90 km hosszan elnyúló, a mainál másfélszer nagyobb vízfelületű tó kora tavasztól késő őszig csaknem áthághatatlan akadályként terült el az északi part ellen irányuló oszmán hadjáratok és portyák útjában.⁶ A hódítóknak csak a tél beköszönte jelentett némi előnyt, tekintve, hogy a sekély, így könnyen beálló tavat decembertől gyakran egészen március végéig összefüggő jégtakaró borította, amelyen keresztül lóháton alig egy óra alatt el lehetett érni a keresztény országrészt.⁷

A találóan „kis jégkorszaknak” nevezett, napjainkénál lényegesen hűvösebb és csapadékosabb időjárás következtében a török kor évszázadaiban legfeljebb 107,5 méteres tengerszint (Adria) feletti vízmagassággal számolhatunk, ami lényegesen alacsonyabb a korábban feltételezetté.⁸ Ez a mainál így is átlagosan több mint két méterrel magasabb vízállást jelenthetett, tekintve, hogy jelenleg a balatoni vízmércé „0” pontja 104,09 méter magasságon áll. A vízszintemelkedés miatt a Tihanyi-félsziget nyaka tartósan víz alá került, bár ezt annak mesterséges átvágása is elősegítette.⁹ Ennek megfelelően a korabeli kartográfiai ábrázolások szigetként tüntették fel Tihanyt vagy – egy tovább hagyományozódott elrajzolás miatt – a tó déli partjához kapcsolták.¹⁰ Szigligetet dél felől a Balaton víztükre, három oldalról ingovány határolta, így az is szigetként magasodott ki a tóból, akárcsak a fonyódi várhegy, miként ezt az Angelini-féle térképek is szemléletesen mutatják.¹¹ Keszthely a tó vízfelülete és a mindinkább elmocsarasodó Kis-Balaton közé beékelődő félsziget nyakán feküdt a török hódítás korában, ami jelentős védelmet biztosított a mezővárosnak.¹² A vizsgált térség természetföldrajzi viszonyaival a katonai döntéshozók

⁵ A Balaton török kori magyar és oszmán flottájára – néhány, alapvetően helytörténeti irányultságú, ingadozó színvonalú feldolgozást leszámítva – mindössze egy tudományos-ismeretterjesztő munka hívta fel a figyelmet: *Pálffy* 1999/1. 15–17. o. Belvízi hajózástörténeti alap kutatások hiányában magunk is csak a korábban is ismert, illetve a saját, a Zala megyei végvárakra vonatkozó kutatásaink során mintegy mellékesen feltárt, elenyésző számú szöveghagyományokra tudunk támaszkodni. A balatoni hajózás leggazdagabban adatolt áttekintése: *Sági – Zákonyi* 1989. 305–346. o.; *Bíró* 1967. Kellően fel nem becsülhető segítséget jelent ugyanakkor a hódoltsági oszmán várak helyőrségeinek létszámaival közreadó adattár, amely közvetve az oszmán flottára vonatkozóan is értékes adalékokkal szolgált. *Hegyi* 2007. II. k. passim. A Habsburg Monarchia és az Oszmán Birodalom között az Adriai-tengeren zajló tengeri küzdelemre: *Bracewell* 1992. A monarchia flottájára vázlatosan: *Gogg* 1972.

⁶ A Balaton nyugati végpontjának [Balaton]Hídvéget tekintették a kortársak. *Lukács* 1943. 254. o.

⁷ A Balaton kora újkori klimatikus viszonyaira vonatkozó adatgyűjtésünket önálló tanulmányban terveztük közreadni. Ehelyütt csak egy-egy kiragadott példát idézünk a tó korai beállására és a jég kései olvadására. *Óze* 1996. 286–287. o.; *Komáromy* 1907. 394. o.; *Erdélyi* 1908. 724–725. o.

⁸ *Sági* 1968. 441–463. o.; *Vö.*; *Bendefy* 1973. 113–127. o. A kis jégkorszakra általában: *Rác* 2008. 142–151. o.

⁹ *Lukács* 1943. 278. o.; *VMRT* 1969. 192–199. o.

¹⁰ *Pálffy* 2011/1. 42–49. o.; *Pálffy* 2000. 36–39., 77–80. o.; *Csongrádi* 2002. 8–9. o.; *Radó – Pappváry* 1974. 69–80. o.; *Bendefy – V. Nagy Imre* 1969. 67–78. o.

¹¹ *Pálffy* 2011/1. 42–49. o.; *Zákonyi* 1966. 138. o.; *Komáromy* 1912. 269. o.

¹² *Sági* 1968. 446. o.

tökéletesen tisztában voltak, amiről egyebek mellett a győri és a kanizsai végvidékekről 1570 körül készült térképek tanúskodnak.¹³

Oszmán szemszögből kézenfekvő megoldást hajók alkalmazása jelenthette. Ehhez azonban a hódítóknak kikötőkre és az azok védelmét ellátó erősségekre lett volna szükségük, ám ilyenell kezdetben nem rendelkeztek. A Balatonszemes belterületére lokalizálható bolondvári palánk építésének pontos ideje nem ismert, de bizonyosan Szigetvár és az arra támaszkodó magyar várláncolat összeomlását követően létesült. 1570-ben már oszmán helyőrség állomásozott a végházban, amely a század végéig a Balaton déli partjának nemcsak legjelentősebb végháza, de a tavi flotta egyetlen bázisa is volt.¹⁴ Egyeduralmát előbb a – Veszprémmel és (Nagy)Vázsonnyal együtt – 1594-ben oszmán kézre került Tihany törte meg négy esztendőre, a XVII. század elejétől pedig (Sió)Fok palánkjával kellett osztozni a tavi hajóhadon.¹⁵ A vetélkedésnek Bolondvár feladása vetett véget valamikor a század derekán, ami után kizárólagosan Fok fogadta be a balatoni oszmán hadihajókat.¹⁶

Fok tehát azon török végházak egyike volt, amelyeknek létesítése mellett a tizenöt éves háború (1591–1606) megrázkódtatásai nyomán döntött az oszmán hadvezetés.¹⁷ Bolondvár és a közeli Lak ugyanis két ízben, 1599-ben és 1603-ban keresztény kézre került. Bár a megszállás mindkét esetben kevesebb, mint egy esztendeig tartott, az jól rávilágított a Balaton déli partját védő oszmán várláncolat sebezhetőségére.¹⁸ A Sió-partján újonnan emelt végház így a térségbeli oszmán pozíciókat volt hivatott megszilárdítani, de a Budáról Fehérváron át az 1600-ban megszerzett Kanizsára vezető hadi út biztosítása is feladatai közé tartozhatott. 1604 februárjában, azaz Bolondvár és Lak keresztény megszállása idején már bizonyosan állt a vár, minthogy helyőrségéből 25 fegyverest, besliákat és martalóccokat ejtettek foglyul a magyar végváriak.¹⁹ Fok létesítése mindazonáltal nem ad hoc döntés lehetett. Újragondolt védelmi koncepcióra vall, hogy – az egri (1596) és a kanizsai (1600) vilájetek kialakítása miatt – területileg megfogyatkozott budai beglerbégséget erősítő Dárda, Tolna, Janipalánk és Vörösmart erősségei szintúgy a századvégi hosszú háború alatt vagy közvetlenül azt követően létesültek.²⁰

A fennállásuk során mindvégig a budai vilájethez tartozó Balaton-parti oszmán várak közé sorolhatjuk a ma a tótól mintegy tizenöt kilométerre délre fekvő (Öreg)Lakot is, jóllehet arról nincs tudomásunk, hogy a végház hajókkal is rendelkezett volna. Ez is azt valószínűsíti, hogy a Balaton a mainál magasabb vízszintje ellenére a Nagyberek nem rendelkezett (tartósan) nyílt, hajózásra alkalmas vízfelülettel. Jelenlegi ismereteink szerint

¹³ Pálffy 2011/1. 42–49. o.; Pálffy 2011/2. 177–194. o.

¹⁴ Hegyi 2007. 1239. o.

¹⁵ Hegyi 2007. 1048–1049., 1244–1249. o.

¹⁶ Evlia Cselebi az 1664. évi, személyesen is átélt hadjárat kapcsán megemlékezik Bolondvár váráról, amelyet a kutatás a vár pusztulásának *post quem* dátumának tekint. *Evlia Cselebi* 1908. 9. o. Az újabb vizsgálatok azonban rámutattak arra, hogy a Köprülü Ahmed vezette hadjárat leírásánál Evlia I. Szülejmán szultán (1520–1566) 1532. évi hadjáratának történetét dolgozta át. A forráshely tehát nem használható fel annak eldöntésére, hogy állt-e még a balatoni török vár a kérdéses időpontban. *Sudár* 2010. 109–110. o.

¹⁷ Hegyi 2007. 95–96. o.

¹⁸ Vég 2011. 7–15. o.; Tóth 2000. 371. o.

¹⁹ Bayerle 1991. 3–4., 9–10. o. Ez cáfolja a magyar rendek azon későbbi értesülését, miszerint a foki erősséget az 1606 végi zsitvatoroki békekötés után, annak sérelmére emelték az oszmánok. Vélelmezhető, hogy a magyar fél céljai elérése érdekében célzatosan datálta későbbre a balatoni vár építését. *Nagy* 1858. 202. o.

²⁰ Hegyi 2007. 95–96. o.

a parttól távolabb fekvő Endréd kicsiny helyőrségének kitüntetett szerepe volt az északi partról szárazon és vízen indított keresztény támadások elhárításában, illetve ellenakciók folytatásában. Bizonyítja ezt, hogy 1590 nyarán az észak-somogyi végház „hitharcosait” vádolták azzal, hogy megrongálták a tihanyi őrség hajóit.²¹

A Somogy megyei végvárláncolat 1566. évi kártyavárszerű összeomlását követően csupán Fonyód és a Nagyberek nyugati peremén álló, inkább őrhelynek nevezhető Kéthely állta útját annak, hogy a Balaton déli partja egész hosszában végérvényesen oszmán uralom alá kerüljön.²² Fonyód végzete 1575-ben teljesesedett be, amikor az oszmánok egy váratlan rajtaütéssel birtokukba kerítették a magyar védelmi rendszer előretolt hídfőállásának számító várat. Valószínűleg Bolondvár felépítése is szerepet játszott abban, hogy az oszmánok a kezükre került tóparti várat nem tartották meg, hanem a földdel tették egyenlővé.²³ Kéthely 1586-ban, egy ugyancsak békeidőben végrehajtott támadásnak esett áldozatául, így a Balaton déli partja ekkor vitathatatlanul oszmán felségterületté vált.²⁴ Ez egyúttal azt is jelentette, hogy a nyaranta vízen, télen a tó jegén át érkező oszmán támadások elleni védelem a tó északi partjain álló kicsiny végvárakra, mindenekelőtt Tihanyra, Vázsonyra, Csobánra, Szigligetre és Keszthelyre hárult.

A Tihanyi félsziget bencés monostorból kialakított végháza és Vázsony ugyan már az 1540-es évek végén hadiadóból felfogadott katonákat tudhatott a falai között, azok csak Veszprém 1552. évi oszmán megszállását követően léptek a végvárak, azaz az uralkodó által fenntartott erősségek sorába.²⁵ A két kis végház mindig is Veszprém egyfajta hátszágát, mondhatni holdudvarát alkotta. Aligha véletlen, hogy a tizenöt éves háború során és a Bécs elleni 1683. évi hadjáratkor a Séd-parti végház elvesztését követően, szinte törvényszerűen azok is az ellenség kezére kerültek.²⁶ A Keszthely központjában álló egykori ferences kolostorba csak 1575-ben, éppen Fonyód említett török kézre kerülése után rendelt az uralkodó katonaságot, jóllehet abban a birtokos család legkésőbb 1552 őszétől magánhelyőrséget állomásoztatott.²⁷ 1575-ben Szigligetre is 50 gyalogost rendeltek, bár a hegyi várba a dunántúli kerületi főkapitány kontingenséből már korábban átvezényelték katonaságot.²⁸ Legkésőbb 1577-ben a Tapolcai-medence peremén álló Csobánc lépett elő végvárrá alig 20 fős őrségével.²⁹

A Duna és a Balaton között megszervezett győri végvidéki főkapitányság végházai közé sorolt Balaton melléki helyőrségek között – amelyeket a XVII. században együttesen gyakorta „Balatoni végek” vagy „öt balatoni végház közössége” névvel is illettek – a legerősebb kapcsolatot közös finanszírozásuk jelentette. A katonáik zsoldját ugyanis az 1570-es évektől az Udvari Kamara tartozott kiutalni, a végvidék többi várőrségét ellenben Alsó-Ausztria rendjeinek éves hozzájárulásából fizették.³⁰ Az öt kis végház alkotta várkör-

²¹ Bayerle 1972. 48. o.

²² Pálffy 1995/1. 149., 171. o.; Magyar 1985. 25–104. o., különösen 61–100. o.; Hóvári 1985. 113–166. o. A Somogy megyei erősségekre: Csorba 1974. 13–47. o.

²³ Hóvári 1985. 153. o.

²⁴ ÖStA HHStA, Turcica Karton 81. Konv. 1. fol. 241.

²⁵ Pálffy 1999/2. 106., 128. o.; Zsiray 1984. 242. o.

²⁶ Pálffy 1999/2. 209. o.; Varga 2007. 95. o.

²⁷ Végh 2007. 48–53. o.

²⁸ Végh 2007. 55–56. o.; Pálffy, 1999/2. 138–139. o.

²⁹ Végh 2007. 55–56. o.

³⁰ Végh 2012. 540. o.

zet így is meglehetősen speciális és egyúttal súlytalan volt az ekkor 11 végvárat magába foglaló generalátuson belül, ugyanis a végvidék katonaságának alig 15(!) százaléka szolgált a helyőrségeikben.³¹ Ezen végházak feladata lett a tó északi partvidéke ellen irányuló ellenséges támadások elhárítása nemcsak a szárazföldön, hanem a XVI. század derekától a vízen is. Az oszmán tavi flotta megjelenésére válaszul a bécsi Udvari Haditanács naszádok alkalmazása mellett döntött, amelyek a vízparti végházak, úgymint Keszthely, Szigliget és Tihany alatt állomásoztak.

A korabeli hadihajókról: naszádok/sajkák a Dunán

A Dunán a keresztény fél által használt naszád 17-23 méter hosszú, 2,5-3,5 méter széles, 30-50 cm merülésű, lapos fenekű, fedélzet nélküli, egyárbocos, háromszögletű (latin) vitorlával és evezőkkel felszerelt palánkhajó volt, amely nagy sebességre volt képes.³² Támadóegyverzetét a hajó orrában elhelyezett két kis kaliberű, forgatható úgynevezett siska ágyú alkotta, a harmadik löveg a taton kapott helyet.³³ A korabeli, főként a tizenöt éves háború időszakában készült ábrázolások alapján megalkotott rekonstrukciók a hajó-orr felett és a taton egyaránt egy-egy fa felépítményt jelenítenek meg.³⁴ Előbbi az ott tárolt lőport volt hivatott oltalmazni az esőtől és az erős napsütéstől, a taton kialakított famű a hajó parancsnokának kényelmét szolgálta. Elképzelhető az is, hogy valójában csupán ponyvát feszítettek ki az említett részek felett.³⁵ A hajó tatján a felépítmény/ponyva felett egy-egy lámpa kapott helyett, a hajó közepén álló árboc csúcsán zászlót lengetett a szél.³⁶ Az alatta kialakított árbockosárból egy őrszem kémlelhette a vizet ellenséges hajók után fürkészve.³⁷

A Dunán a legelterjedtebbek az egész és a valamivel kisebb úgynevezett félnaszádok voltak, de más típusokkal is találkozhatunk a korszakban, amelyeken kevesebb katona húzta az evezőket.³⁸ Egy egész naszád legénységét a (vízi)vajda mint parancsnok irányítása alatt három tizedes és 28, evezők mellé beosztott közkatona, a vajda legénye, azaz összesen 33 fő alkotta. A három, egyenként kilenc-kilenc főnek parancsnokló tizedes egyike az ágyúkat irányozta, a másik a hajómester feladatait látta el, harmadik társuk a hajólapátot kezelte.³⁹ A szakirodalom álláspontja szerint a naszádok másként sajók legénységének zöme a hajó két oldalán, az evezők mellett foglalt helyet, a többieknek kimerült bajtársaikat kellett váltani az evezőknél.⁴⁰ A korabeli leírások rendszerint valóban csak 22–24 evezőről tesznek említést, ami – egész sajkát feltételezve – némileg kevesebb a hajózók előírt számánál, azonban aligha feltételezhető, hogy a különbözetet jelentő négy-hat ha-

³¹ Végh 2012. 535. o.

³² Schaefer – Gabriel 1978. 12. o. Megtévesztő módon a Dráván és a Murán teherszállításra használt de-reglyéket is sajókának nevezték a korszakban. Pickl 1977. 226. o. A Dráva hajózástörténetére máig alapvető: Leskoschek 1972. 115–152. o.

³³ Szamota 1891. 166. o. (J. Bougars), 184. o. (M. V. Vencel); Gömöry 1994. 55. o. (H. Howard), 71. o. (E. Brown); Ungnád 1986. 103. o.

³⁴ Schaefer – Gabriel 1978. 12. o.; Bíró 1967. 14. o.

³⁵ Szentkláray 1888. 326. o.

³⁶ Szentkláray 1888. 331–333. o.

³⁷ Szentkláray 1888. 331. o.

³⁸ Csonkaréti 1980. 86–87. o.

³⁹ Takáts 1908. 219. o.

⁴⁰ Szentkláray 1888. 326. o.

józó képezte volna a váltást.⁴¹ A tizenöt éves háború időszakához köthetően készült képi ábrázolások is csak evezősöket jelenítenek meg a dunai naszádokon.⁴² A kutatás által ez ideig figyelmen kívül hagyott, ám lényegi kérdés végleges megválaszolása csak további forrásadatok feltárásától remélhető.

A Dunán használatos hajókat az oszmánok magyarországi térfoglalását követően immáron nem a Szerémségben, mint ez a késő középkorban történt, hanem a felső-ausztriai Gmundenben, az egykori sókamara helyén gyártották, ami nem pusztán földrajzi eltolódást jelentett.⁴³ Lényegesebb különbség volt, hogy a hajókat a továbbiakban már nem a naszádok építésében évszázados tapasztalattal rendelkező délszláv (zömmel szerb) hajóépítők, hanem behívott olasz és német mesterek készítették.⁴⁴ Eltérés mutatkozik a hajók építéséhez felhasznált faanyagban is, tekintve, hogy a több szempontból előnyösebb, a Dráva–Száva közén nagy mennyiségben kitermelhető tölgy helyett szükségszerűen az Alpokban őshonos luc- és jegenyefenyő használatára tértek át.⁴⁵ A Duna és a Száva, illetőleg mellékfolyóik mentén a középkortól működő hajóépítő telepek továbbra is használatban maradtak, de az ott – a korábbi technológiával – továbbra is tölgyfából készült hajók immáron nem a mindenkori magyar király, hanem a hódítók folyami flottáját erősítették.⁴⁶

A Gmundenben készült hajókat a Traun folyón úsztatták le Bécsig, ahol az arsenalban a bevizsgálást és kipróbálást követően fegyverzettel látták el őket, majd eljuttatták rendeltetési helyükre.⁴⁷ A naszádok zöme a Duna és a Vág összefolyásánál fekvő Komáromba került, amelynek stratégiai jelentőségét jól mutatja a körülmény, miszerint az erődrendszert egyetlen végvidéki főkapitányságba sem illesztették be, hanem közvetlenül az Udvari Haditanács alá rendelték.⁴⁸ A Mosoni-Duna partján, az 1558-ban immáron császárvárossá is előlépett Bécs előterében fekvő, a végházak közül mindvégig a legnagyobb helyőrséggel rendelkező győri erődvárosban is állomásozott néhány naszád; a XVI. század második felében rendszerint négy.⁴⁹

Az új helyszínen, ám ismereteink szerint továbbra is a korábbi mintára készült keresztény naszádok és az oszmánok által készítettett sajkák közötti nyilvánvaló hasonlósággal magyarázható, hogy a tizenöt éves háború időszakában a két kifejezést már szinonimaként használták.⁵⁰ Az egyetlen, a kortársak által említésre érdemesnek tartott különbség az volt, hogy míg a magyar naszádok orrában kettő, addig török megfelelőjükön mindössze egy ágyút helyeztek el.⁵¹ A vitatott etimológiájú, de a magyar nyelvben bizonyosan délszláv–

⁴¹ Lásd a 33. jegyzetet!

⁴² *Csonkaréti* 1980. 33., 36., 68. o.

⁴³ *Szamota* 1891. 246. o. (K. Neitzschitz), 325. o. (E. Brown.)

⁴⁴ *Takáts* 1904. 88–90. o.

⁴⁵ *Aichelburg* 1978. 15. o.

⁴⁶ *Dulderan* 1983. 179–193. o.; *Sučeska* 1983. 195–205. o.

⁴⁷ *Takáts* 1908. 164. o.; *Aichelburg* 1975. 9–10. o.

⁴⁸ *Pálffy* 1996. 199. o.; *Kecskés* 1984. 37–143. o.

⁴⁹ *Pálffy* 1999/2. 187. o.

⁵⁰ „S ezeken kívül 25 azon formájú hajók, de kevéssel kicsinyebbek, melyeket az mieink naszádoknak vagy sajkáknak hívnak, melyekben mindenikben 33 magyarok, vitézlő nép s evező legények is valának, s azoknak az orrába rövid rézből öntetett pattantyúk valának, s az első fenekekbe egy-egy tyúkmonnyi öregni vasgolyóbisok bizonyos mértéknyi puskapor terhével tartatnak vala.” *Istvánffy* 2009. 153. o. „30 naszádokból, melyeket az törökök sajkáknak hívnak”. *Istvánffy* 2003. 408. o.

⁵¹ Vratislav Vencel 1982. 12. o.; *Takáts* 1908. 180. o. A változatos kaliberméretű oszmán sajka ágyúk terminológiájára bővebben: *Ágoston* 1992. 190–191. o.

oszmán közvetítéssel meghonosodott sajka terminus a következő évtizedekben szinte teljesen kiszorította a naszád megnevezést.⁵² A XVII. század folyamán már nem csak a török, hanem a keresztény hadihajókat is általánosan ezzel a névvel illették, de a kifejezés idővel (gyakran torzult írásmódú alakokkal) a német nyelvben is teret nyert.⁵³ Igazodva a kortársak fogalomhasználatához, magunk is váltakozva használjuk a naszád és a sajka elnevezést a magyar és oszmán oldalon egyaránt alkalmazott hajótípusra.

A Balatonon rendszeresített oszmán naszádokat minden bizonnyal az 1530-as években a kezükön lévő, a dunai folyami flotta különféle típusú hajóit, köztük sajkákat készítő szendrői, zvorniki, pozsegei, eszéki vagy a mind jelentősebbé váló belgrádi hajóépítő műhelyek valamelyikében készíthették.⁵⁴ A visegrádi hajóépítőket is befogadó pesti műhely csak a század második felére tudta kapacitását számottevően növelni, de az ott foglalkoztatott szakiparosok számának csökkenése némi visszaesést sejtet a XVII. század első évtizedeiben.⁵⁵ Feltételezhető tehát, hogy a balatoni török hajópark nagyobb része később is a Duna, Száva és a Dráva melletti, az ottani tölgyesek faanyagát feldolgozó műhelyekből került ki. Ezt támasztja alá azon 1644. évi értesülés, miszerint a Balatonra „onnan alul” hoztak hajókat a törökök.⁵⁶ A Dunán felvontatott hajókat minden bizonnyal szekerekkel jutatták el a tó déli partjára, minthogy a Balaton vízfeleslegét levezető Siót csak a folyam szabályozás tette hajózhatóvá.⁵⁷

A balatoni magyar hajóhad

A fenti, hosszúra nyúlt kitérőnket elsősorban az indokolta, hogy az Udvari Haditanács – nyilvánvaló anyagi és gyakorlati megfontolások alapján – az oszmán hadvezetéshez hasonlóan a Balatonon a Dunán jól bevált naszádok/sajkák alkalmazása mellett döntött. A jelenleg rendelkezésünkre álló adatok azt valószínűsítik, hogy a tóra telepített hajók ugyanabba az építési típusba tartoztak. A kérdéssel azért lényeges, mivel a folyami harcászatra kifejlesztett hajótípus nem minden tekintetben felelt meg az állóvízi körülményeknek. A nagy vitorlafelület ugyan jól ki tudta használni a Balatonon uralkodó északi széljárást, tehermentesítve ezáltal az evezősöket, és a kis merülés a sekély tavon is kétségkívül előnyöket rejtett magában, nem lebecsülendők voltak azonban a hajótípus kedvezőtlen technikai paramétereit. Gondolunk itt arra, hogy a hajótest meglehetősen hosszú, ám viszonylag keskeny volt, ami természetes a folyami hajók esetében, ahol a folyó sodrása maga is stabilizálólag hat a hajóra. Nyílt vízben egy szélesebb hajótest nagyban javította volna a sajkák vízállékonyságát. Erre különösen szeles, viharos időben volt szükség, amikor a széllökések akár másfél métert meghaladó magasságú hullámokat korbácsolnak.⁵⁸ A hullámzás – az ugyancsak a folyami környezethez igazodó – alacsony oldalfalak miatt is problémákat jelenthetett a hajózárnak. Feltételezhető, hogy a kedvezőtlen időjárás

⁵² MNYTESZ 1976. 472. o.

⁵³ Takáts 1908. 162. o.

⁵⁴ Đulderan 1983. 179–193. o.; Sućeska 1983. 195–205. o.

⁵⁵ Hegyi 2007. 485–524. o. passim.

⁵⁶ Veress 1996. 165. o. A hivatkozás nélkül idézett forrást eddig sajnálatos módon nem sikerült fellelnünk.

⁵⁷ Ihrig 1973. 262–263. o.

⁵⁸ Kessler 1974. 43. o.

a sajkákat a kikötőkbe szegezte, de a jég gyakori decemberi beállásától a március végi olvadásig ugyancsak téltenségre voltak kárthatatva a hadihajók. Jóval tovább, mint a Dunán, amely nem minden esztendőben állt be, s akkor is csak általában két hétig fedte jégpáncél a folyót.⁵⁹

A naszádok/sajkák Balatonra juttatása komoly logisztikai kihívás lehetett, mivel a Bécsben őrzött vagy a Mosoni-Dunán Győrig leúsztatott hajókat szárazföldön, szekerekkel kellett a tóhoz szállítani. 1681-ben például Fejér János keszthelyi vajdát 15 hajdúval együtt rendelték a császárvárosba, hogy a számukra kiutalt nyolc sajkát rendeltetési helyére szállítsa.⁶⁰ A gyalogos tiszt kihasználva a ritka lehetőséget, az Udvari Haditanácsnál személyesen is sürgette elmaradt járandóságuk kifizetését.⁶¹ Egyértelműen cáfolható a korábbi vélekedés, hogy a balatoni hajókat a Rába és Zala folyókon leúsztatva juttatták el a tóparti végházakba.⁶² Ez már csak azért sem volt lehetséges, mivel a két folyó egyike sem volt hajózható a korszakban.

A Balatonon a XVI. század utolsó évtizedeiben már megszokott lehetett a hadihajók látványa. I. Ferdinánd (1526–1564) ugyanis már 1560-ban egy Pozsonyban lévő, teljesen felszerelt naszád Tihanyba szállítását rendelte el, ami a hajótípus tavi használatának legkorábbi dátuma, jóllehet az uralkodói döntés végrehajtását illetően nem rendelkezünk adatokkal.⁶³ Ez azt is bizonyítja, hogy az ekkor a Magyar Kamara kezelésében lévő tihanyi végház kaphatott először hajóparkot a tóparti végházak közül, ami a fentiekben elmondottak értelmében logikus intézkedésnek tartható. Keszthelyre és Szigligetbe ugyanis – mint láthattuk – csak 1575-ben vetettek először az uralkodó zsoldján szolgáló fegyvereseket. A két kicsiny végházat ekkor még különben sem a győri, hanem a formálódó kanizsai végvidékhez sorolták. Megemlíthető, hogy 1572 májusában a déli parti Fonyódra két naszádot rendeltek.⁶⁴ A sajkák balatoni megjelenése mindenestre jó illeszkedik az 1577. évi, korszakos jelentőségű bécsi haditanácskozás „aktív védelem” koncepciójához, amelynek jegyében a hazai természeti adottságokra, mindenekelőtt a gazdag vízhálózatra támaszkodva, annak hatékonyabb kihasználásával igyekeztek megerősíteni az oszmán ellenes védelmi struktúrákat.⁶⁵

1589 nyarán a magyarországi határvédelmet felügyelő Habsburg Ernő főherceg utasítására Bécsből Győrön keresztül Veszprémbe irányítottak két sajkát, bár több mint valószínű, hogy azok egyikét a tihanyi helyőrségnek szánták.⁶⁶ Látszólag meglepő módon tehát az oszmán megszállás alól csak 1566-ban felszabadult Veszprém helyőrsége is rendelkezett hajókkal, jóllehet a véghely légvonalban mintegy 10 kilométerre feküdt a Balaton víztükértől. A naszádot minden bizonnyal szekerekkel juttatták el a tóhoz, mint ahogy 1592-ben a Felső-Magyarország kapujaként számon tartott Eger helyőrsége is ily módon kívánta hajóit a Tiszához a szállítani.⁶⁷ Veszprém még 1601-ben is bírt két sajkával, jóllehet azok

⁵⁹ Vadas 2013. 233. o.

⁶⁰ ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 361. fol. 439–440.

⁶¹ Uo.

⁶² Erdélyi 1908. 177–178. o.

⁶³ „Calocem seu navem nazadistarum unam istic Posonii omnino conflictui aptam.” Szentkláray 1888. 311. o.

⁶⁴ ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 156. fol. 43.

⁶⁵ Kelenik 2005. 969–1009. o.; Pálffy 1999/2. 167–176. o.; Geőcze 1894. 502–534. o.

⁶⁶ Erdélyi 1908. 171., 729. o.; ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 185. fol. 129.

⁶⁷ Pálffy 1995/2. 207. o.

egy ideje már Keszthelyen állomásoztak. Tobias Graf főkapitány és a helyőrség több ízben sürgette azok visszaadását, amit az Udvari Haditanács azzal az indokkal utasított el, hogy a hajók új állomáshelyükön nagyobb szolgálatot tehetnek.⁶⁸ Ez magyarázhatja, hogy a tizenöt éves háború elmúltával csak a valóban a Balaton partján fekvő Tihany, Szigliget és Keszthely helyőrségei számára utaltak ki hajókat.

A három végház sajkáinak számára vonatkozóan sajnos nem állnak rendelkezésekre adatok, de vélelmezhető, hogy a balatoni magyar flottilla hozzávetőleg mindössze egy tucat egységet számlálhatott, azaz a három kikötőben egy adott időpontban néhány sajkánál aligha lehetett több. Az 1681-ben Keszthelyre szállítandó, említett nyolc hajót sem kizárólagosan a legnyugatibb végház hajóparkjának szánhatták, következőleg abból, hogy kiutalásukat Bakács Sándor keszthelyi főkapitány és Karacsics Mátyás tihanyi vajda néhány hónappal korábban közösen kérelmezte.⁶⁹ Az 1654-ben Zichy István győri végvidéki főkapitány-helyettes kérésére kiutalt hat sajkát is Keszthely, Szigliget és Tihany között kellett (sajnos ismeretlen arányban) szétosztani.⁷⁰ Az igényelt hajók nyilvánvalóan csak a veszteségek pótlását célozták, azaz a végházak tövében még több-kevesebb hajó ringatózhatott a vízen. További adalék lehet, hogy 1652-ben Sárkány János keszthelyi kapitány lövegek és lőszer mellett két sajkát kért végháza számára.⁷¹ Hét évvel később Philipp Graf von Mansfeld győri végvidéki főkapitány Tihanyra kért három sajkát, ami ugyancsak a hajók egy-egy vár esetében összességében kis számát valószínűsíti.⁷² Megfigyelhető viszont, hogy a forrásokban mindig többes számban említik a sajkákat, melyből következőleg végházanként minimálisan két hajó alkalmazásával számolhatunk. A sajkák pótlását többnyire nem a harci veszteség, hanem azok gyors amortizációja tette szükségessé. A könnyű fából, gyorsan és költséghatékonyan előállított sajkák hátránya volt, hogy nagyon hamar elhasználódtak. Az igénybevétel, a jégzajlás és egyéb okok miatt megrongálódott komáromi naszádokat például három évente tartották indokoltnak lecserélni, amelynek elmaradása olykor tragédiához is vezetett.⁷³

A hajópark gyarapításának alapvetően nem a mindig szűkös katonai költségvetés vagy a gyártókapacitás állt útjában, hanem az adott helyőrségek csekély őrséglétszáma. A XVII. század közepén Keszthelyen mindössze 100 lovas, ugyanannyi gyalogos, egy tüzér és egy seregdeák nevét írták be a vár mustralajstromába.⁷⁴ Tihanyban a gyalogosok száma éppen a fele volt a keszthelyi bajtársaikénak, akik mellett 20 lovasnak és két tüzérnek járt havi rendszerességgel zsold.⁷⁵ De még ez a csekély helyőrséglétszám is több mint duplája volt Szigliget 10 lovasból és 25 gyalogusból álló őrségének.⁷⁶ Minthogy azonban a helyőrség keretlétszámai szinte sohasem voltak teljesen feltöltve, még a fentebbi létszámok sem álltak a (fő)kapitányok rendelkezésére. Komárom és Győr analóg példái nyomán bizonyosra vehető, hogy a hajókon kizárólag a gyalogos fegyvernem tagjai szolgáltak, ami még inkább

⁶⁸ ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 206. fol. 153–154., 164.

⁶⁹ ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 361. fol. 314.

⁷⁰ ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 310. fol. 85.

⁷¹ ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 304. fol. 178.

⁷² ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 320/1. fol. 55.

⁷³ 1583 októberében például az okozta a komáromi sajkások végzetét, hogy korhadt hajóik megteltek vízzel, s nem tudtak elmenekülni az őket üldöző esztergomi török sajkák elől. *Takáts* 1908. 219–220. o.

⁷⁴ *Végh* 2012. 544. o.

⁷⁵ Uo.

⁷⁶ Uo.

lecsökkentette a hadra, pontosabban evezőre fogható fegyveresek létszámát.⁷⁷ Különösen, hogy a katonaság jelentős része (akár 20-30%-a) a legváltozatosabb okok miatt (portya, fogság, dezertálás, civil foglalkozás gyakorlása stb.) nem tartózkodott a végvárában egy adott időpontban, amiről a zsoldfizetések alkalmával készült feljegyzések tanúskodnak.⁷⁸ Ennek ismeretében aligha meglepő, hogy 1620-ban Igali István keszthelyi vajda éppen arra panaszkodott, hogy nincs elegendő gyalogosa, akiket a hajókra tudna ültetni.⁷⁹

A balatoni végházakban hadra fogható fegyveresek hiányát szintén csak az adott végvár (fő)kapitányának a parancsnoksága alá tartozó úgynevezett „szabad rend” alkalmazása tudta némileg ellensúlyozni. A dunántúli végvárakban a XVII. század első évtizedeitől nagy számban tűntek fel úgynevezett szabadosok (libertini), akik a várak névjegyzékébe beírt katonáktól eltérően nem havi zsoldért, hanem az általuk művelt ingatlanok (szántók, szőlők) szabad használata fejében teljesítettek katonai szolgálatot.⁸⁰ Minthogy őket nem központi forrásokból javadalmazták, nagy számuk és nyilvánvaló jelentőségük dacára létezésük a legújabb időkig rejtve maradt a kutatás elől.⁸¹ 1701-ben, a végvárrendszer felszámolásának évében Keszthelyen és Szigligeten egyaránt a végvár iratos helyőrséget is meghaladó számú, 223, illetve 43 szabados szolgált, de a Tihanyban összeírt 39 fő sem sokkal maradt el a királyi fizetésen szolgáló fegyveresek számától.⁸² A XVII. század második felében hasonló nagyságrendű fegyveres erővel számolhatunk a három tóparti végvárban. Vélelmezhető, hogy a gyalogos fegyvernemhez tartozó szabadosok a Balaton déli partja ellen, sajkákon indított vállalkozásokban is részt vettek. Az eddig ismert példák azt sejtetik, hogy az „iratos” és a szabad rendű fegyveresek között harci alkalmazás tekintetében nem volt lényegi különbség; különösen, hogy származásuk és életmódjuk meglehetősen közel állt egymáshoz.⁸³

Tekintve, hogy – mint arról fentebb már szó esett – egy egész naszád személyzete a kobabeli előírások szerint 33 főt számlált, az iratos és a szabados katonaság egy-egy balatoni véghely esetében együttesen is mindössze néhányat tudott hiányok nélkül megtölteni, mert az adott végvár sem maradhatott őrizet nélkül a katonai vállalkozások idejére. A csekély őrséglétszámok így azt a következtetést is megengedik, hogy a balatoni keresztény flottilla nagy részét kevesebb hajózt igénylő kisebb úszóegységek, úgynevezett félnaszádok teheték ki. Ezt látszik alátámasztani, hogy a győri főkapitány által 1649-ben a tihanyi helyőrség részére igényelt három sajka közül kettő félsajka volt, amelyek kiszolgálásához két tucaat evezős is elegendő lehetett.⁸⁴

Komárom és Győr példájához hasonlóan Tihany és Szigliget esetében is részben éppen hajóparkjuk megléte magyarázhatja, hogy helyőrségeikben a gyalogosok száma mindvégig jóval meghaladta a lovasokét. Még a Somogy megye adóztatásában jelentős szerepet játszó Keszthely várőrségében is azonos számban volt képviselve a két fegyvernem.⁸⁵ Eltérés volt viszont a két Duna menti erősség naszádosaihoz – és a rivális Bolondvár és Fok oszmán

⁷⁷ Takáts 1908. 157–158. o.

⁷⁸ Végh 2010. 107–116. o.

⁷⁹ Takáts 1908. 160. o.

⁸⁰ Végh 2009. 443–458. o.

⁸¹ Czigány 2004. 85–95. o.

⁸² Végh 2009. 456. o.

⁸³ Végh 2007. 187. o.

⁸⁴ ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 320/1. fol. 55.

⁸⁵ Végh 2012. 544. o.

helyőrségeihez képest is –, hogy a balatoni végházak gyalogosai között nem tettek különbséget aszerint, hogy azok szárazföldön vagy vízben teljesítenek szolgálatot. Előbbi fővárnál ugyanis egy sajka legénysége önálló szervezeti-taktikai egységet alkotott egy vízivajda, illetőleg az oszmánoknál egy reisz irányítása alatt, így bevetéskor viszonylag állandó állomány (korabeli kifejezéssel élve „sajkaalj”, illetve rijászet/dzsemáat) szállhatott vízre.⁸⁶ A három balatoni végházban ellenben a jelek szerint – talán éppen a kis létszám okán – a hajózókat eseti jelleggel vagy még inkább gyakorlatuknak megfelelően választhatták ki a zsoldos gyalogságból vagy a szabadosok közül az adott küldetés idejére.

Az oszmán flotta

A Bolondváran és a XVII. század első éveitől Fokon rendszeresített oszmán hajópark nagyságának megállapítása, ha lehet, még a magyar oldalnál is nagyobb kihívást jelent a kutatás számára, mivel ez esetben is csak keresztény források szövegei állnak rendelkezésünkre. 1657 augusztusában például a portyázó törökök négy sajkán hajóztak át Tihanyra, ahol súlyos veszteséget szenvedtek. A minden bizonnyal Fok őrségéhez tartozó támadók közül 91-en fogságba estek, 34-en elestek a küzdelemben, míg mások a Balatonban lelték halálukat. Magyar értesülés szerint 162 fő hiánnyal tértek haza a törökök.⁸⁷ 1647 júniusában ugyancsak négy hajóval keltek át a tavon a fokiak, akik közül egy negyvenfős csoport Veszprém vára ellen indult, de az ottani őrség időben tudomást szerzett a jövetelükről, közülük 29-et levágott, kettőt foglyul ejtett.⁸⁸ Ugyanezen év tavaszán Fokra a már meglévő három sajka mellé még ugyanennyit hoztak, így „az apró hajókkal” együtt immár állítólag mintegy ezer fő átszállítására alkalmas hajóhaddal rendelkeztek.⁸⁹ 1644 nyarán Bessenyei István kiskomáromi főkapitány – minden bizonnyal szintén túlzó – értesülései szerint 132 (nyilván kisebb) hajót osztottak szét Fok és Bolondvár között, ami az utolsó ismert adat az utóbbi török végház létezésére.⁹⁰ Ezt követően egyedül a foki erősség rendelkezett hadihajókkal a „magyar tengeren”. Az idézett adatok meggyőzően igazolják, hogy az oszmán oldalon is a sajkák képezték a flottilla gerincét, de más típusú hajókat is alkalmaztak a tavon. Feltehetően nem a forráspusztulás számlájára írható, hogy a három keresztény tóparti végházban a sajkák megjelenését követően nincs tudomásunk egyéb hajótípusok alkalmazásáról.

A tizenöt éves háborút megelőzően a – keresztény források hallgatásából következőleg – kizárólagosan Bolondváron állomásozó török hajópark valószínűleg mindössze néhány sajkát számlálhatott. Az ismert, a tó északi partján fekvő települések ellen a vízben át végrehajtott, békeszegésnek minősülő támadásokban csak pár darab hajó vett részt. 1592 májusának végén például Keszthely alatt három sajkából 250 bolondvári török szállt partra, de közülük tizenheten elestek, negyvenegy rabba lett és három zászlójukat is ragadták el tőlük.⁹¹ 1589 júniusában az oszmánok könyvelhettek el nyereséget, azzal, hogy az ugyanitt

⁸⁶ Takáts 1908. 223–224. o.; Hegyi 2007. 131. o.

⁸⁷ MNL OL P 1314. No. 24 026. Karaacsics Mátyás Batthyány Ádámnak. É. n. Idézi: Zákonyi 1988. 103. o.

⁸⁸ Hungler 1986. 113. o.

⁸⁹ MNL ZML IV.1b. 1. cs. 1647.

⁹⁰ Veress 1996. 165. o., 56. jegyzet.

⁹¹ Pálffy 1999/1. 17. o.

partra szállt háromszáz bolondvári katona kilenc, vásárra érkezett pápai kereskedőt hurcolt magával. Sajnos nem tudni, hogy ebben az akcióban hány hajó vett részt.⁹² Ehhez a helyőrséghez tartoztak azok a fegyveresek is, akik augusztusban öt sakkával Tihanyra támadtak, ahol három embert levágtak, tizet pedig magukkal vittek.⁹³ Okkal feltételezhető, hogy a két tóparti oszmán végvár mindegyikében mindössze néhány hadihajó volt rendszeresítve, hozzávetőleg annyi, mint Keszthely, Szigliget és Tihany kikötőiben.

A fentebb idézett forrásokban szereplő tekintélyes létszám- és veszteségadatok nehezen hozhatók összhangba a Bolondvárban szolgálatot teljesítő katonaság hivatalos kimutatásaival. A várban 1613-ban, tehát már a foki palánk felépítését követően 49 lovas mellett mindössze 20 azab és 38 martalóc, összesen 107 fő kapott zsoldot.⁹⁴ 1580-ban 159 főt írtak össze az akkor hajóhaddal még kizárólagosan rendelkező végházban, ami éppen a kifejezetten vízi szolgálatra alkalmazott azab csapatnem teljes hiánya miatt kelt gyanút.⁹⁵ Még ha feltételezzük is, hogy a keresztény források olykor eltúlozták a támadók számát, azok így is többen lehettek, mint ahány fegyveres várszolgálatra összesen rendelkezésre állt. Az sem valószínű, hogy más végházak katonái részt vettek volna a támadásban, a magyar források kizárólag a bolondváriakat nevezik meg támadóként. Ez aligha írható a rosszul értesültség vagy hanyagság számlájára: a szárazföldön vagy a tó jégen át végrehajtott portyák esetében – tekintve, hogy ezek a támadások békeszegésnek minősültek – mindig akkurátusan megadták a résztvevő katonák szolgálati helyét. Kiegészíthetjük ezt azzal, hogy a három magyar végház esetében sem tudunk közös vízi vállalkozásról, amit a nagy távolságból fakadó logisztikai nehézségek is magyarázhatnak.⁹⁶

Fokon 1613-ban szintén meglepően kevesen, 162-en kaptak zsoldot a budai vilájet kincstárából, akik közül a flotta személyzetét adó azabok állományában alig 70-en voltak, de az esetleg ugyancsak a hajókra vezényelhető martalócok közül is csak 16 kapott zsoldot.⁹⁷ Előbbieknek 1641-ben Dzsáfer(?) „kapitány-aga” volt az előjárója, ami ismét csak nagyobb létszámú hajózó állomány meglétére enged következtetni.⁹⁸ Ráadásul a XVII. század közepén Bolondvár eltűnik a forrásokból, így a korábban ott állomásozott helyőrség és flotta szerepét a foki palánk vette át, értelemszerűen ide került át a balatoni kapudán is.⁹⁹ Az oszmánok szempontjából stratégiaileg fontos hódoltsági folyók, a Duna, Tisza, Száva, Dráva – és a Mura csak névleg létező – hajóhada mellett tehát a tó flottájának élén külön tisztségviselő állt.¹⁰⁰ Ibrahim Hüszein a poszt első, név szerint ismert viselője, akit egy 20 ezer akcsés ziámet-birtokra érdemesnek ítélték, a bolondvári palánkban szolgált 1595-ben.¹⁰¹

Bolondvár és Fok fentebbi őrséglétszámaival kapcsolatban kételyeket ébreszt, hogy az 1594 és 1598 között török kézen lévő Tihanyban az azabok állománya – három rijászetben,

⁹² HL TGy. 1589/27.

⁹³ ÖStA HHStA Turcica Kart. 81. Konv. 1. fol. 241.

⁹⁴ Hegyi 2007. 1243. o.

⁹⁵ Hegyi 2007. 1240. o.

⁹⁶ Végh 2012. 539. o.

⁹⁷ Hegyi 2007. 1246. o.

⁹⁸ MNL OL P 1314. No. 31 810. Musztafa, Veli és Czafik agák Batthyány Ádámnak. Fok, 1640. május 8.

⁹⁹ Darnay-Dornay 1942. 301–307. o.

¹⁰⁰ Hegyi 2007. 101–104. o. A kapudán tisztség tér- és időbeni változásaira, illetve az ingadozó terminológiára bővebben: *Moačanin* 1999. 51–58. o.

¹⁰¹ Hegyi 2007. 103. o.

összesen 10 tizedet összefogva – 105 főt számlált.¹⁰² A (fél)sziget várórségének közel harmadát kitevő 84 martalóc legalább részben vízi szolgálatra lehetett kötelezve, amire abból következtethetünk, hogy egyik agájukat, Malkocs Divánét kapudánnak titulálták.¹⁰³ Az azabok egyik agaságát Veszprémből rendelték a tóparti erősségbe, tehát nem Bolondvár helyőrségét gyengítették a kivonással.¹⁰⁴ Ugyanez mondható el a martalócok második agaságáról, amely a tizenöt éves háború kitörése előtt Battyán őrségét erősítette.¹⁰⁵ A hivatalos őrséglétszámok a sajkák kiszolgálásához sem lettek volna elegendők, feltételezve, hogy azok mérete és a legénység száma nem tért el számottevően a keresztény végházak által használt hajókéttől. Közvetve ezt látszik alátámasztani, hogy a budai kincstár 1560-ban 104 akcsét fizetett ki a tatai (Öreg) tavon szolgálatot teljesítő sajka 26 darab evezőjéért: annak legénységét három tizedalja fegyveres alkothatta.¹⁰⁶

A Balatonon át végrehajtott rajtaütésekben minden bizonnyal az említett oszmán végvárak helyőrségébe hivatalosan nem tartozó fegyveresek is részt vettek, akik jó eséllyel a végvárakban mindenütt nagy számban jelen lévő, alkalmazásra váró fegyverforgatók közül, vagy a várakat irányító török (fő)tisztek kisebb-nagyobb kíséretéből és udvartartásából kerülhettek ki. Előbbiek állandó jövedelem híján zsákmányból tartották el magukat, amíg nem sikerült bekerülniük egy végvár fizetett helyőrségébe vagy alkalmazást nyerni valamelyik előkelő kíséretében.¹⁰⁷ Elképzelhető, hogy a hajózók egy része a Somogyban és Tolnában éppen az 1570-es években nagy számban feltűnt vlah népességből került ki, akiket a Szlavóniában megtelepedett társaikhoz hasonlóan a Drávától északra katonai szolgálatra alkalmaztak a hódítók.¹⁰⁸

A magyar megfelelőikhez hasonlóan mintegy háromtizednyi fegyverest szállító oszmán sajkák befogadóképessége és a támadók olykor több százra rúgó létszáma között feszülő nyilvánvaló ellentmondás egyik lehetséges feloldása, hogy a magyar forrásokban csak a sajkák számát adták meg, az egyéb hajókat azonban nem. Ezt látszólag erősítheti, hogy – mint láttuk – az oszmánok más típusú úszóegységeket is használtak a tavon. Gyengíti ugyanakkor a feltevést, hogy ez esetben a támadó flottilla sajkáinak alkalmazkodnia kellett volna a többi, lassabb hajó haladási sebességéhez, amivel éppen a legnagyobb előnyükről, a gyorsaságukról kellett volna lemondani, pedig a vállalkozások sikerének zálogát éppen ez a tényező jelenthette.

A székesfehérvári török garnizon közismerten kiemelt szerepet kapott a Balaton északi partján fekvő települések adóztatásában, amelyben Bolondvár helyőrsége is részt vállalt.¹⁰⁹ Erre enged következtetni, hogy 1602-ben egyidejűleg több Keszthely környéki falu bírája kereste fel a tóparti török végházat, minden bizonnyal adófizetés szándékával, amit valószínűsít, hogy látogatásukra Szent György nap (április 24.) előestéjén került sor.¹¹⁰ Ez ugyanis Szent Mihály napjához (szeptember 29.) hasonlóan közismerten a mezőgaz-

¹⁰² Hegyi 2007. 1048–1049. o.

¹⁰³ Uo.

¹⁰⁴ Uo.

¹⁰⁵ Uo.

¹⁰⁶ Fekete – Káldy-Nagy 1962. 526. o.

¹⁰⁷ Hegyi 2007. 170–172. o.; A katonai kíséret jelentőségére: Dávid – Fodor 2004. 481–509. o.

¹⁰⁸ Čoban 2008. 179–182. o.; Hegyi 2007. 321–334. o.; Kaser 1997. 99–162. o.

¹⁰⁹ A drinápolyi békekötés (1568) után fokozódó aktivitást mutató oszmán adóztató gépezet működésére és irányaira: Hegyi 1993. 104. o.

¹¹⁰ Végh 2002. 4–5. o.

dasági munkák és adófizetés egyik határnapja volt. Tekintve, hogy 1601-ben és a következő esztendőben Fehérvár keresztény kézen volt, feltételezhető lenne, hogy időlegesen Bolondvár vette át a kiesett szandzsákközpont egyes feladatköreit. Az adó lerovásánál mutatkozó automatizmus azonban azt sejteti, hogy a Balaton-parti végvár már ezt megelőzően is adóztatta a túlparti településeket.¹¹¹ A XVII. században Fok nyilván ezt a szerepkört részben megörökölte Bolondvártól, mert az 1651-ben immáron a Sió partján székelő kapudán szolgálati birtokai között Keszthely Polgárváros is szerepelt. Ennek jobbágyaitól az oszmán főtiszt az előírtnál magasabb adót követelt, ami miatt azok a budai dívánhoz fordultak jogos panaszukkal.¹¹²

A keresztény források egybecsengő állítása szerint a Balatonon az oszmán naszádok már 1555-ben jelen voltak.¹¹³ Az időpont meglepően korainak tűnhet, tekintve, hogy jelenlegi ismereteink szerint ekkor a tóhoz legközelebb az 1544-ben elfoglalt Endréden állomásozott jelentősebb oszmán katonaság, de a kicsiny vár mintegy hat kilométerre feküdt a tó partjától.¹¹⁴ Tekintve, hogy 1557/1558-ban 95 fős helyőrségének több mint felét azok és martalócok tették ki, ami a tipikus vízparti helyőrségekre volt jellemző, talán nem túlzott merészség feltételezni, hogy a – bizonyára a Dunáról áthozott – sajkákon az endrédi helyőrség katonái (is) vízre szálltak.¹¹⁵ Veszprém esete is arra figyelmeztet, hogy a hajók birtoklása nem korlátozódott a tóparti végházakra. A Fonyód végháza ellen 1555 októberében, szárazföldön és a víz felől egyszerre indított támadásban a fehérvári és koppányi mellett az endrédi helyőrség vett részt.¹¹⁶ Ez az első olyan ismert támadás, amelyet az oszmánok a Balaton vizén (is) hajtottak végre.

A kikötők lokalizálása

Szigliget török kori kikötőjét a kutatás a Révhelyre lokalizálja, s bár ennek alátámasztására érveket nem sorakoztat fel, az uralkodó északi szélirányt is figyelembe véve a nádasok által övezett térrész valóban alkalmas helyszín lehetett hajók befogadására.¹¹⁷ Emellett szólhat, hogy 1647-ben Lengyel Gáspár kérésére a kikötő kialakításához Zala vármegye egyik járásából két napra 200 nádvgó munkás kirendelésére utasította Zrínyi Miklós főispánként a törvényhatóságot.¹¹⁸ Némileg problematikusabb az említett birtokos, Lengyel kérvényében említett, általa megépítendő kastélynak a Királyné szoknyája nevű dombon

¹¹¹ Végh 2002. 4–5. o.

¹¹² Darnay-Dornyay 1942. 301–307. o.

¹¹³ „Az Balatonon való naszádok elszakasztik Balaton két felét, ki nem kicsiny romlást teszen. Csak két naszádót hoznának, az mellé az Balaton két felén vannak öreg hajók, kikkel még bírunk. Berzence, Bélavár táján csinálják az nagy hajókat, kik ellen szeles időbe nincs lába és megmaradása a naszádoknak.” *Óze* 1996. 125–127. o. „a naszádok, kedegh(?) és kötött hajók harmad napja vagyon, hogy vízen vannak.” MNL OL MKA E 185. Archivum familiae Nádasdy. Missiles. Trombitás Balázs Magyar Bálintnak. Fonyód, 1555. október 20.

¹¹⁴ Hegyi 2007. 1074. o. A szakirodalom tudni véli, hogy Endréddel egyidejűleg Szemes is a hódítók kezére került, ahol palánkot emeltek. Magyar 2006. 171. o. A Bolondvár korai építésének igazolásául felsorakoztatott bizonyítékok azonban nem meggyőzőek, különösen, hogy a magyar tisztek levelezésükben Endréd mellett csak Ságvár, Kőröshegy és Karád oszmán helyőrségeit említik. Uo. 175. o.

¹¹⁵ Hegyi 2007. 1077–1079. o.

¹¹⁶ Sági – Zákonyi 1989. 307. o.; Szalay 1861. 167–169. o.

¹¹⁷ Gere 2006. 129–139. o. Szigliget középkori topográfijára: Mészáros 2005. 299–377. o.

¹¹⁸ ZMÖM 508. o.

álló építménnyel, az úgynevezett Óvárral való azonosítása.¹¹⁹ Az újabb régészeti feltárás ugyanis egyetlen építési periódust valószínűsít, a leletanyag alapján a XV. század közepére, az Újlakiak birtoklásának idejére datálva azt.¹²⁰ Ez cáfolná a Lengyel Gáspár által építeni szándékozott kastéllyal való azonosítást, de gyengítené annak török kori őrhelyként való használatát, amit a kutatás a fekvése alapján korábban feltételezett.¹²¹ A kérdés végleges megválaszolása csak további vizsgálatoktól remélhető. Közelebb vihet viszont a megoldáshoz, hogy az említett birtokos és Óvár kapcsolata utat talált magának a helyi folklórba, ami sejtetni enged, hogy elkezdődtek bizonyos munkálatok.¹²² Válasz kívánkozik arra a kérdésre is, hogy a Várhegyen álló fővár helyőrsége mi módon tudta biztosítani az attól jelentős távolságra eső kikötő védelmét.¹²³

Tihany esetében 1651-ben javaslatként fogalmazódott meg egy hadi kikötő létesítése.¹²⁴ A sajkák állomásoztatásához a bencés kolostorból kialakított vár környéke több okból sem kínált ideális környezetet, ám a kutatás ez ideig nem tekintette feladatának a kikötő helyének lokalizálását.¹²⁵ Feltűnő, hogy a sajkák jelenlétére utaló földrajzi nevek kizárólag a félsziget nyaka körül fordulnak elő, amelyet a török korban két párhuzamos töltés vágott át.¹²⁶ A vitatott eredetű, de minden valószínűség szerint középkori sáncok közé beengedték a Balaton vizét, ezáltal azok között hajóval is lehetett közlekedni.¹²⁷ A csatornától délre, az Aszfőre vezető út mentén egy őrtorony állt a török korban, amelynek maradványai még az első katonai felmérésen (1780–1784) is jól kivehetőek.¹²⁸ A minden bizonnyal alig néhány sajkából álló hajópark állomáshelyét talán nem túlzott merészség a félsziget nyakához, annak is inkább a végvárhoz közelebb eső keleti oldalára helyezni, de erre a célra a már említett csatorna is szóba jöhetett.

Ehhez Keszthely kínál kézenfekvő analógiát, ahol a tótól egészen az árokkal és palánkkal övezett prezídiumig, annak egykori ferences kolostorból kialakított váráig futó, majdnem egyenes csatorna szolgált kikötőül. Az először 1651-ben említett, de még az 1821. évi felmérésen is feltüntetett, mintegy öt méter széles csatorna fogadta be a végvár hajóparkját.¹²⁹ A várbeli lövegek lőtávolságán belüli – a XVII. század második felében egyébiránt a végvári katonák birtokában lévő kertekkel szegélyezett – hajózható csatorna emlékét a Sajka járás, majd utóbb, immáron benépesülve, a Sajka (ma Erzsébet királyné) utca őrizte meg.¹³⁰

Siófok török kori erősségét korábban, a történeti hagyomány alapján a város belterületén lévő egykori uradalmi magtár helyére lokalizálta a kutatás.¹³¹ Sági Károly még a múlt század elején felfedezett, korábban római kori zsilipmaradványoknak tartott építménnyel azonosította, amely mintegy 600 méterre található a mai partvonalától.¹³² Fenntartásokkal

¹¹⁹ MNL ZML IV.1b. Közgyűlési iratok. 1. cs. 1647.; Gere 2006. 138. o.

¹²⁰ Gere 2006. 137. o.

¹²¹ VMRT 1966. 155. o.

¹²² VMFN 1982. 229. o.

¹²³ Zákonyi 1966. 139. o.

¹²⁴ Zákonyi 1963. 230–235. o.

¹²⁵ Kralóvics 1994. 209–218. o.

¹²⁶ VMFN 2000. 481. o.; Jankó 1902. 327–328. o.; Lukács 1943. 278. o.

¹²⁷ „...aggreres quoque, intra quos navigio transebant...” Erdélyi 1908. 801. o.

¹²⁸ Az első katonai felmérés. DVD-ROM. Arcanum kiadó, Budapest, 2004.

¹²⁹ Zákonyi 1966. 140–141. o.; Végh 2005. 34. o.

¹³⁰ Uo.

¹³¹ Magyar – Nováki 2005. 121–122. o.

¹³² Sági 1989. 129–143. o.; SMFN 1974. 133–136. o.

kezelt véleménye szerint emellett szólhat, hogy a közelében, egészen a túrzásig egy öböl nyúlt be, ami befogadhatta a török végház hajóhadát.¹³³ Szerinte Bél Mátyás leírása is azt valószínűsíti, hogy nem a Sió torkolatában kell a török kori hadikikötőt keresni, amit a tó keleti medencéjében uralkodó északi-északnyugati széljárás által keltett hullámmás amúgy is hamar eliszapolt volna.¹³⁴

Bolondvár egykori, négyszögletes, a sarkain rondellákkal megerősített végvára a ma is látható romok révén nagy biztonsággal lokalizálható Balatonszemes belterületén, a tótól mintegy 300 méterre.¹³⁵ Okkal feltételezhető, hogy az egykori hajóállomást a vár ágyúinak lőtávólán belül alakíthatták ki, de ennek helye nem állapítható meg teljes bizonyossággal. Tekintve, hogy mindkét végház vélelmezhetően már a kezdetektől fogva rendelkezett hajóhaddal, a kikötők lehetséges helyének meghatározása megelőzte a várakét. Az északi part magyar végházai esetében viszont utólag kellett megfelelő kikötőt keresni vagy ennek hiányában kialakítani, ami megmagyarázná azok olykor jelentős távolságát az adott vártól.

A sajkák feladatai

A balatoni oszmán flottatevékenység a visszafoglaló háború (1683–1699) időszakában, Fok keresztény kézre kerülését követően szűnt meg, amelyet az eddig feltételezett időpontnál két évvel korábban, már 1684 augusztusában sietve kiürítettek és magára hagytak védői. Az ifj. Zichy István ideiglenesen megbízott győri végvidéki főkapitány-helyettes által végrehajtott, több török végház visszavételét eredményező hadművelet eredményeképpen az egyetlen tavi kikötő és talán maga a flotta is a keresztények kezére került.¹³⁶ A hajópark elszállítására vagy megsemmisítésére a török helyőrségnek aligha maradhatott ideje, mert távozáskor tíz mázsa muníciót és némi fegyverzetet hagytak a várban, amelynek a Győrbe szállítását rendelték el.¹³⁷ Október elején tíz tihanyi és ugyanannyi vázsonyi hajdú teljesített benne szolgálatot, amit további 25–30 veszprémi gyalogossal kívántak megerősíteni.¹³⁸

A Balaton északi oldalán ezt követően nyaranta már nem kellett tartani a török sajkások támadásaitól. Legkésőbb 1686 őszén, Buda felszabadítását követően Lak vára és a többi, tóhoz közeli oszmán végház is a Szent Liga csapatainak a kezére került, így a tó mindkét partját keresztény helyőrségek ellenőrizték.¹³⁹ A „magyar tenger” közel másfélszáz év után elvesztette határ jellegét, így a sajka-flotta további fenntartása szükségtelenné, a ráfordítandó pénzüsszegek felesleges kiadási tétellé váltak a bécsi katonai és pénzügyi döntéshozók szemében. Különösen, miután 1690 áprilisában két és fél évi körülzárást követően az utolsó dunántúli oszmán erősség, Kanizsa is megnyitotta kapuit a keresztény hadak előtt.¹⁴⁰ Az Udvari Haditanács azonban a délvidéki hadműveletekben is számolt

¹³³ Sági 1989. 141. o.

¹³⁴ Sági 1989. 141. o.; Lukács 1943. 246. o.

¹³⁵ Magyar – Nováki 2005. 31–32. o.

¹³⁶ ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 363. fol. 354., 425. Vö.: Hegyi 2007. 1244. o.

¹³⁷ MNL OL P 1314. No. 1116. Babocsay Ferenc Zichy Istvánnak. Veszprém, 1684. V. 5.; ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 369. fol. 574.

¹³⁸ MNL OL P 1314. No. 1116. Babocsay Ferenc Zichy Istvánnak. Veszprém, 1684. V. 5.

¹³⁹ Nagy 1987. 19–20. o.

¹⁴⁰ Szita 1995. 53–77. o.

a balatoni végházak helyőrségeinek részvételével, ami akár a balatoni flotta felszámolását is elodázhatta.¹⁴¹

A Habsburg Monarchia pénzügyi kormánysszervei és a budai vilájet ugyancsak deficites kincstára egészen a török uralom végnapjaiig szükségét látta a Balatonon hajóhad fenntartásának. Ebben bizonyára az is szerepet játszott, hogy a sajkák (és oszmán oldalon egyéb hajók) költségei feltehetőleg egyik oldalon sem lehettek kiugróan magasak. 1661-ben például a Gmundenben készült, minden bizonnyal Komáromba szánt sajkák darabja szállítással együtt mindössze 41 forint 21 krajcárba, egy félnaszád pedig 30 forint 40 krajcárba került.¹⁴² A két, eleve kicsiny hajópark esetében mindössze néhány hajó alkalmi cseréjére és/vagy pótlására, illetve a sajkákon rendszeresített lövegek lőszerellátására kellett áldozni, ami évente nyilván kis összeget tett ki. Ennél hangsúlyosabb érv lehetett, hogy a hajók alkalmazásából származó kézzelfogható hadászati előnyök mindkét fél esetében jóval többet nyomhattak a latba, mint amit a flottillák működési költségei jelentettek a kiadási oldalon. Mi indokolta tehát az előbb az oszmán, majd kisvártatva a keresztény oldalon is feltűnő sajkák alkalmazását?

Bakács Sándor keszthelyi kapitány, aki saját helyőrségének ellenállása miatt az ottani naszádokkal együtt 1606 és 1609 között Szigligetre kényszerült, a hajóágyúk villáihoz 6-7 mázsa vas kiutalását kérte, ami egyértelműen igazolja, hogy azok fel voltak fegyverezve.¹⁴³ Meglepő módon a felek mégsem törekedtek egymás vízi erejének megsemmisítésére. A Balaton kiterjedése miatt erre – egy folyammal összehasonlítva – eleve kevesebb lehetőség kínálkozott, illetve adott esetben könnyebb volt előle kitérni. Ennek ismeretében nem meglepő, hogy eddig csupán egyetlen ismert vízi ütközetről van tudomásunk, ami valószínűleg a XVII. század második negyedében zajlott le a somogyi partok közelében egy, a hódoltsági területre békés céllal tartó szigligeti és egy Keszthely irányából közeledő foki török naszád között. A nem tervezett ütközetben a török hajó legénysége kerekedett felül. A sajkát irányító szigligeti vajda tizenötöd magával elesett a küzdelemben, négy hajdú élve került a törökök kezébe.¹⁴⁴ Ez lényeges eltérés a naszádok dunai alkalmazásához képest, ahol Komárom és a hódoltság nyugati kapujaként számon tartott Esztergom sajkásai rendszeres harcérintkezésben álltak egymással.¹⁴⁵

A Dunán és más folyamokon a gyors járású naszádokat leginkább portyázásokra, felderítésre, hajókaravánok fedezésére, folyamszakaszok ellenőrzésére használták. Részt vettek hajóhidak védelmében, fedezték saját erőik partváltását, alkalmazhatták őket folyamzárban és – korlátozott befogadóképességük dacára – akár szállításra is, hogy csak a fontosabbakat említsük, tehát feladatkörük meglehetősen sokrétű és összetett volt.¹⁴⁶ A Balatonnál tényleges hadászati feladatra ismereteink szerint csak 1664 augusztusában nyílt lehetőség, amikor a szentgotthárdi ütközet után a Balaton-felvidéken pusztítva visszavonuló török-tatár haderő által szorongatott Szigliget megsegítésére Keszthelyről két

¹⁴¹ Czigány 2004. 161–163. o.

¹⁴² Takáts 1908. 182. o. A korabeli árviszonyok ismeretében irreálisan alacsony összegek helyességét illetően az a körülmény is kétélyeket ébreszt, miszerint a hajókhöz 25 000(!) evezőt rendeltek.

¹⁴³ ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 215/2. fol. 550., 556. A kuriózumnak számító esetre lásd: Végh 2007. 69–73. o.

¹⁴⁴ MNL OL P 123. Esterházy család hercegi ágának a levéltára. Miklós nádor. Személyi iratok. 1. cs. fol. 644–645.

¹⁴⁵ Dávid 2005. 89–95. o.

¹⁴⁶ Csonkaréti 1980. 32–62. o.

sajkát indítottak útnak.¹⁴⁷ További, ugyancsak érdekes adalék, hogy a bécsi császári-királyi hadvezetés I. Rákóczi György erdélyi fejedelem (1630–1648) Felföldet megszállva tartó hadai ellenében, a dunai átkelésnél számított a balatoni végházak katonáinak ez irányú tapasztalataira és vízi jártasságára.¹⁴⁸

A komáromi naszádosok és ellenfeleik, az esztergomi sajkások kitüntetett szerepet játszottak a Habsburg Monarchia és az Oszmán Birodalom közötti diplomáciai érintkezésekben, amelynek a XVI. század végére megszilárdultak a protokolláris keretei. A Habsburg követségeknek ugyanis naszádok adtak kíséretet egy megjelölt határpontig, ahonnan török sajkák kíséretében folytatták útjukat Buda felé, s a béketárgyalások helyszínéinek biztosításában is szerephez jutottak a sajkák.¹⁴⁹ A naszádok leírásainak zöme éppen ezen diplomáciai missziókkal összefüggésben készült.¹⁵⁰ A Balaton, mint határtörő, természetesen ugyancsak lehetőséget adott a szembenálló felek közötti érintkezésre, amit a Keszthelyen 1602-ben lebonyolított két török–magyar találkozó példáz. Ezekre azonban csak helyi kezdeményezésre, napi ügyek intézése miatt került sor, a vörös zászló alatt közlekedő török sajka pedig ezúttal is csak szállítóeszközként szolgált. Kuriozitást legfeljebb csak az kölcsönözhet a találkozóknak, hogy azok a Habsburg Monarchia és az Oszmán Birodalom első nagy erőpróbája, a tizenöt éves háború idején, török nyelven folytak.¹⁵¹

Mint láttuk, az oszmán sajkák és egyéb úszóegységek legfőbb feladata legénységük ellenséges területre juttatása, majd visszaszállítása volt. Ugyanez mondható el a keresztény félnek a déli partvidék ellen, a tó vizén át indított vállalkozásairól. Tihany várában szolgált az a 60 katona, akik 1579 nyarán a foki vásárra ütöttek, de az időközben riasztott endrédi helyőrségtől jelentős veszteséget szenvedtek.¹⁵² Szintén a félsziget helyőrségéhez tartozott az a 70–80 hajdú, akik 1641-ben, vélhetőleg ugyancsak vízen át törtek be oszmán területre; Endréd alatt 3–4 embert levágtak, hatot eleven vittek el.¹⁵³ Sajkák, illetve általában véve hajók híján az ellenséges területek számító túlsó part csak jelentős kerülővel, az út java részében ellenséges területeken át volt megközelíthető, nagyban növelve annak esélyét, hogy a támadókat idő előtt felfedezik. Példának okáért Somogy megye hódolt településeit nyugati irányból csak a Zala folyó hídvégi révén keresztül, a Kis-Balatont megkerülve lehetett elérni, amelynek során oszmán várak mellett kellett a portyázóknak elhaladni.¹⁵⁴ A másik irányból a tó keleti medencéjét kellett ellenséges területen megkerülni, s a Sión való átkeles sem ígérkezett könnyű vagy veszélytelen feladatnak. A sajkák nemcsak lerövidítették a tó túlsó partjára vezető utat, hanem – gyorsaságuk miatt – lényegesen biztonságosabbá is tették azt. A balatoni végházak vízi vállalkozásai ebben a megközelítésben a tó jegén zajló portyák nyári megfelelőiként is felfoghatóak.

Magyar részről a tó somogyi partvidéke ellen indított vízi támadások elsődleges célja – a továbbra sem szünetelő szárazföldi portyákhoz hasonlóan – az oszmán helyőrségek katonáinak rabul ejtése volt, akiket csak jelentős váltságdíj fizetése után engedtek szabadon. Az Udvari Kamara illetékességébe sorolt balatoni végházak katonái nem ritkán éve-

¹⁴⁷ HL TGy. 1664/19. Lásd még: Végh 2003. 592–598. o.

¹⁴⁸ Iványi 1958. 65. o.

¹⁴⁹ Kecskés 1984. 135–138. o.

¹⁵⁰ Lásd a 33. lábjegyzetet!

¹⁵¹ Végh 2002. 3–7. o.

¹⁵² Dávid 1982. 47. o. Talán ugyanezt az esetet örökítette meg: A budai basák 1915. 168. o.

¹⁵³ Merényi 1901. 307. o.

¹⁵⁴ Iványi 1960. 161–179. o.

kig nélkülözni kényszerültek havi járandóságukat, így a portyákból származó jövedelmek esetükben is nagyban hozzájárultak ahhoz, hogy azok fizetetlenül is kintartottak szolgálati helyükön. Minthogy a hajókon kizárólag gyalogosok szálltak vízre, ez akár sajátos fegyvernemi munkamegosztásra is utalhat, hiszen a szárazföldi portyákban közismerten elsődlegesen lovasok vettek részt. Másként fogalmazva, a sajkák révén a főként várvédelemre alkalmazott gyalogságot aktívabban be lehetett vonni a hódolt területek elleni különféle vállalkozásokba.

A kétségtelen előnyök elhomályosították az áthidalhatatlannak bizonyult akadályokat: a sajkákban minden valószínűség szerint kizárólag gyalogosok tudtak a túlpartra átkelni, akiknek egy részét a hajók védelmére hátra kellett hagyni.¹⁵⁵ Ebből következett, hogy a támadások kis mélységűek voltak, azaz egy viszonylag szűk sávra korlátozódtak. A hajóktól való eltávolodás magában hordozta annak veszélyét, hogy a riasztott török őrségek a támadók elől elvágják a visszavonulás egyetlen lehetséges útját. Ez, fordított előjellel, természetesen a Bolondvár és Fok kikötőiből kihajózó oszmán portyázók hatósugarát is korlátozta. Jelenlegi ismereteink szerint ugyanis a két vár katonaságán kívül más oszmán helyőrségek katonái nem keltek át ily módon a tó északi partjára.

Tihany, Szigliget és Keszthely, uralkodó által fenntartott és szabadosokból álló helyőrségein kívül más dunántúli (vég)várak katonái is átkeltek a tavon hódolt területre portyázni. Az ismert esetek viszonylag nagy száma sejteti, hogy az ilyen vállalkozások meglehetősen gyakoriak lehettek. A tóparti végházak katonáitól eltérően a partváltáshoz nem sajkát, hanem úgynevezett „kötött” hajót használtak, amely nem volt más, mint két (esetleg több), egy-egy fatörzsből kivájt, felül gerendákkal összefogott úgynevezett bödönhajó (más néven rönkhajó), amelyekre pallózatot fektettek. A Balatonon még a XIX. század derekán is használatban lévő hajótípust alkalmazták a tavi és a folyami révátkelésekhez.¹⁵⁶ Ezek a bödönhajóknál (tulajdonképpen csónakoknál) nagyobb teherbíró képességű szállítóeszközök voltak. A sajkákkal ellentétben azonban nem tekinthetőek hadihajóknak, minthogy nem hadi célra voltak rendszeresítve és fegyverzettel sem voltak felszerelve.

1637 szeptemberében ilyen úszóalkalmatosságokon kelt át a tavon Sümegi Kelemen Tamás kalauzságával mintegy másfélszáz fegyveres, akik már a túlparton az éppen portyára induló kaposvári és laki törökökkel találkoztak.¹⁵⁷ Hat évvel később Brendi István 200 fegyveressel Lak alatt próbált szerencsét, ahová ugyancsak kötött hajókkal keltek át.¹⁵⁸ 1658 májusában több vár katonasága, köztük devecseri szabadosok hajókon akartak átkelni a déli partra, de az időközben eleredt eső miatt a fegyveresek egy része a magyar oldalon rekedt.¹⁵⁹ Az idézett példák arról árulkodnak, hogy a – minden bizonnyal – szekereken a tóhoz szállított hajók jelentős létszámú fegyveres átszállítását tették lehetővé, azt viszont

¹⁵⁵ Ennek ellentmond, hogy Sárkány János keszthelyi kapitány 1652 októberében azt javasolta, hogy „egynéhány lovassal és felesebb gyaloggal itt a magunk határi között sajkákon menjünk által”. MNL OL P 1314. No. 41 478. Sárkány János Batthyány Ádámnak. Keszthely, 1652. X. 20.

¹⁵⁶ *Lukács* 1943. 255. o. Richard Pococke 1737. évi útja alkalmával jegyezte fel, hogy „Komppal mentünk át a tó nyugati végén. Itt folyik bele a tóba a Zala folyó, amely Zala vármegyén halad át. Kocsinkat egy négy csónakra fektetett deszkapallón vitték át a vízén. Minden egyes csónak egyetlen darab fából van kifaragva.” *Gömör* 1994. 113. o.

¹⁵⁷ MNL OL P 1314. No. 6311. Bessenyei István Batthyány Ádámnak. Kiskomár, 1637. IX. 16.

¹⁵⁸ MNL OL P 1314. No. 6441. Bessenyei István Batthyány Ádámnak. Kiskomár, 1643. VII. 1. (A két adatrét Szvitek Róbertnek tartozom hálás köszönettel.)

¹⁵⁹ *Úriszék* 1958. 600–603. o.

csak valószínűsíteni tudjuk, hogy azokra lova(so)kat nem, hanem kizárólag gyalogosokat engedtek felszállni.¹⁶⁰ Ezt közvetve megerősíteni látszik, hogy a devecseriek részvételében zajló vállalkozás után, az ott történtek kivizsgálására összeült úriszék elé idézett sértettek és a vádlottak egyaránt gyalogosok voltak.¹⁶¹

Amennyire a forrásokból megállapítható, a kötött hajó elnevezést konzekvensen használták a kortársak, következésképpen a jelző hiánya nagy valószínűséggel egyszerű bödönhajót jelöl. Ezek a legősibb technológiájú, egyetlen, rendszerint tölgyfa törzséből kivájt járművek mind a folyamokon, mint a tavakon elterjedtek voltak jó ellenálló képességük és csekély merülésük, de legfőképp egyszerű, komoly technikai hátteret nem igénylő előállíthatóságuk miatt.¹⁶² A ma múzeumokban fellelhető példányok hossza 3,2 és 5,75 méter között váltakozik, amelyek mindössze néhány főt tudtak szállítani. A leletanyagból ennél lényegesen hosszabb példányok is ismertek.¹⁶³ A folyami átkeléshez használt pontonhidakat és hajómalmokat ugyancsak rönkhajókra erősítették.¹⁶⁴ Ilyen hajókat készítettek 1588-ban Tihanyban, illetve 1650-ben Keszthelyen; előbbit a szentgyörgyvári, utóbbit a hídvégi Zala-révhez, tehát nem a tóra szánták.¹⁶⁵

A balatoni végházak katonasága a naszádok/sajkák megjelenése előtt bödönhajókat használt a túlparton berendezkedő török helyőrségek elleni támadások során. 1558 júliusában ilyen hajókkal kelhetett át Takaró Mihály tihanyi kapitány a tó déli partjára, ahol megtámadta a ságvári templomerőd helyőrségét. A támadásról időközben tudomást szerzett endrédi és kőröshegyi őrség üldözőbe vette ugyan a tihanyiakat, utóbbiak azonban időben be tudtak szállni csónakjaikba. Sőt, azokból már a vízről lövéseket is leadtak a hajók híján parton rekedt üldözőikre. A tihanyi kapitány három lovat zsákmányolt, amelyeket a hajókhoz kötve vitt magával.¹⁶⁶ Az oszmánok Fonyód egy évvel korábbi ostromakor maguk is használtak rönkhajókat, amikor a somogyi jobbágyokat hajóikkal együtt a vár alá hajtották.¹⁶⁷ Vélhetően bödönhajókon keltek át a tavon azok a latrok, akik a királyi országrészből kiindulva rendszeresen fosztogatták a Balaton somogyi partjának településeit, de a tó északi partjának lakói sem érezhették magukat biztonságban a déli oldalról áttevező gonosztevőktől.¹⁶⁸

A kötött- és bödönhajókkal szemben a sajkasok komoly helyzeti előnyben voltak, hiszen utóbbiak jelentős vitorlafelületre tudtak támaszkodni, tehát hajóikkal lényegesen gyorsabban szeltek a vizet, másrészt fegyverzetüknél fogva támadást tudtak kezdeményezni, illetve képesek voltak egy ilyet elhárítani. Ez egyben arra a lényegi kérdésre is választ ad, hogy a kötött hajók és bödönhajók helyett – amelyekkel kezdetben Tihany őrsége szintén bizonyosan, de vélhetőleg a többi balatoni végház is rendelkezett – miért volt szükség

¹⁶⁰ Lovak szállításánál ugyanis veszélyesen magasra helyeződhetett át a súlypont, ami borulással fenyegetett.

¹⁶¹ Úriszék 1958. 600–603. o. Történt ugyanis, hogy a hirtelen támadt vihar miatt a sereg egy része a tó déli partján rekedt. Ezt az egyik katona számon is kérte az akciót vezető vajdától. A vita tettelegességig fajult, amelynek során a katona és a védelmére kelő apja tetteleg bántalmazták a felettesüket. Tettükért az úriszék mindkettejüket halálra ítélte.

¹⁶² Tóth 2010. 879. o. Építésének leírása: Jankó 1902. 350–353. o. Típusaira: Hermann 1887. 202–203. o.

¹⁶³ Tóth 2010. 879. o.

¹⁶⁴ Uo.

¹⁶⁵ MNL OL P 1314. Missiles. No. 36 724. Pethő László Batthyány Ádámnak. Keszthely, 1650. V. 3.; Erdélyi 1908. 171. o. A szentgyörgyvári átkelőre: Bilkei – Turbuly 1989. 37. o.

¹⁶⁶ Komáromy 1907. 405. o.

¹⁶⁷ Komáromy 1907. 400. o.

¹⁶⁸ Zákonyi 1988. 107. o.

a tavon naszádokra. Az oszmán sajkák 1550-es évek derekára tehető megjelenése a hódítókat nyilvánvaló előnyhöz juttatta. Az Udvari Haditanács minden bizonnyal erre a kihívásra válaszul dönthetett – meglepő gyorsasággal és rugalmassággal – a (dunaihoz hasonló) naszádok balatoni állomásoztatása mellett, ami ismét kiegyenlítette a tavon a korábban fennállt erőviszonyokat.

Látnunk kell ugyanakkor, hogy Keszthely, Szigliget, Tihany és időlegesen Veszprém, illetőleg az átellenes parton Bolondvár és Fok helyőrségeinek és a kikötőkben állomásozó sajkáknak a folyami flottilákkal összevetésben csak másodlagos szerep jutott. Logikusan következett ez a tóparti magyar és oszmán várak helyőrségeinek – mint láttuk, együttesen is csekély – létszámából, ami a legfőbb akadálynak bizonyult a naszádok számának növelése előtt. Gyarapításukra azonban nem volt feltétlenül szükség, hiszen az oszmán és a keresztény tavi hajóhad a nekik szánt legfontosabb, mondhatni egyetlen komolyabb harcászati feladatot, legénységük túlpártra juttatását maradéktalanul végre tudta hajtani. Ezzel is magyarázható, hogy a XVI. század derekától kezdve a másfélszáz évre kényszerűen világbirodalmak határává lett Balaton átellenes partjain alig néhány oszmán, illetőleg magyar sajka ringatózott a hullámokon.

BIBLIOGRÁFIA

- A budai basák 1915. *Takáts Sándor – Eckhart Ferenc – Szekfű Gyula: A budai basák magyar nyelvű levelezése I. k. 1553–1589.* Budapest, 1915.
- Ágoston 1992. *Ágoston Gábor: Párhuzamok és eltérések az oszmán és az európai tüzéség fejlődésében a 15–17. században. Történelmi Szemle, 34. (1992) 3–4. sz. 173–198. o.*
- Ágoston 2002. *Ágoston Gábor: Törzsterület és végvidék: berendezkedési stratégiák és centralizációs korlátok a 16–17. századi Oszmán Birodalomban. In: Tanulmányok Szakály Ferenc emlékére. Szerk. Fodor Pál – Pálffy Géza – Tóth István György. Budapest, 2002. 29–50. o.*
- Ágoston 2008. *Ágoston Gábor: Oszmán stratégiai gondolkodás és a magyar hódoltság. In: Redite ad cor. Tanulmányok Sahin-Tóth Péter emlékére. Szerk. Krász Lilla és Oborni Teréz. Budapest, 2008. 187–197. o.*
- Ágoston 2014. *Ágoston Gábor: Az Oszmán Birodalom stratégiája és hadügye 1300 és 1700 között. In: Ágoston Gábor: Európa és oszmán hódítás. Budapest, 2014. 15–42. o.*
- Aichelburg 1978. *Wladimir Aichelburg: Kriegsschiffe auf der Donau. (Militärhistorische Schriftenreihe 37.) Wien, 1978.*
- Bayerle 1972. *Gustav Bayerle: Ottoman diplomacy in Hungary. Letters from the Pashas of Buda 1590–1593. Bloomington, 1972.*
- Bayerle 1991. *The Hungarian letters of Ali pasha of Buda 1604–1616. Ed. Gustav Bayerle. Budapest, 1991.*
- Bendefy 1973 *Bendefy László: A juti gátak és a Balaton török kori magas vízállása. In: Somogy Megye Múltjából. Levéltári évkönyv 4. Szerk. Kanyar József. Kaposvár, 1973. 113–127. o.*
- Bendefy – Nagy 1969. *Bendefy László – V. Nagy Imre: A Balaton évszázados partvonalváltásai. Budapest, 1969.*

- Bilkei – Turbuly* 1989. *Bilkei Irén – Turbuly Éva*: Zala vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái 1555–1711. (Zalai Gyűjtemény 29.) Zalaegerszeg, 1989.
- Bíró* 1967. *Bíró József*: Hajók a Balatonon. Hajózástörténeti kiállítás a Tihanyi múzeumban. Budapest, 1967.
- Bracewell* 1992. *Catherine Wendy Bracewell*: The Uskoks of Senj. Piracy, Banditry and Holy War in the Sixteenth-Century Adriatic. Ithaca, 1992.
- Ćirković* 1983. *Sima M. Ćirković*: Počeci šajkaša. In: Plovidba na Dunavu i njegovim pritokama kroz vekove. Zbornik radova sa međunarodnog naučnog skupa održanog 5. i 6. juna 1979. godine. Ur. *Vasa Čubrilović*. Beograd, 1983. 129–137. o.
- Çoban* 2008. *Erdal Çoban*: Egy balkáni eredetű népcsoport a koppányi szandzsákban: a vlahok. *Aetas*, 23. (2008) 4. sz. 173–190. o.
- Czigány* 2004. *Czigány István*: Reform vagy kudarc? Kísérletek a magyarországi katonaság beillesztésére a Habsburg Birodalom haderejébe 1600–1700. (A Hadtörténeti Intézet és Múzeum Millenniumi Könyvtára 4.) Budapest, 2004.
- Csongrádi* 2002. „Balatinus, Balaton Lacus, Peiso, Pelso”. Balatoni térképek avagy hogy örökítették meg a Balatont a római kortól napjainkig a kartográfusok? Szerk. *Csongrádi Jenőné*. (Nők a Balatonért Egyesület Kiskönyvtára 4.) Balatonfüred, 2002.
- Csonkaréti* 1980. *Csonkaréti Károly*: Hadihajók a Dunán. Budapest, 1980.
- Csorba* 1974. *Csorba Csaba*: Erődített és várrá alakított kolostorok a Dél-Dunántúl török kori végvári rendszerében. In: Somogy Megye Múltjából. Levéltári évkönyv 5. Szerk. *Kanyar József*. Kaposvár, 1974. 13–47. o.
- Darnay-Dornay* 1942. *Darnay-Dornay Béla*: Keszthelyi török okiratai a Balatoni Múzeumban. *Balatoni Múzeumi Füzetek*, 4. (1942) 310–307. o.
- Dávid – Fodor* 2004. *Dávid Géza – Fodor Pál*: Az oszmán tímár-birtokos haderő nagysága és összetétele a XVII. század második felében. *Haditörténelmi Közlemények*, 117. (2004) 2. sz. 481–509. o.
- Dávid* 1982. *Dávid Géza*: A simontornyai szandzsák a 16. században. Budapest, 1982.
- Dávid* 2005. *Dávid Géza*: Esztergom szerepe és sorsa a török korban. In: *Dávid Géza*: Pasák és bégek uralma alatt. Demográfiai és közigazgatás-történeti tanulmányok. Budapest, 2005. 89–95. o.
- Dulderan* 1983. *Jusuf Dulderan*: Turska brodogradilišta na Dunavu i njegovim pritokama u drugoj polovini XVI. veka. In: Plovidba na Dunavu i njegovim pritokama kroz vekove. Zbornik radova sa međunarodnog naučnog skupa održanog 5. i 6. juna 1979. godine. Ur. *Vasa Čubrilović*. Beograd, 1983. 179–193. o.
- Emecen* 2003. *Feridum M. Emecen*: Az oszmán állam sztyeppei határai és a moldvai kijáró. *Aetas*, 18. (2003) 2. sz. 21–29. o.
- Erdélyi* 1908. *Erdélyi László*: A tihanyi apátság története. Első korszak: az apátság önállósága 1055–1701. (A pannonhalmi Szent Benedek Rend története. X. k.) Budapest, 1908.
- Evlia Cselebi* 1908. *Evlia Cselebi* török világotutató magyarországi utazásai. Ford. *Karácson Imre*. Budapest, 1908.
- Fekete – Káldy-Nagy* 1962. *Fekete Lajos – Káldy-Nagy Gyula*: Budai török számadáskönyvek 1550–1580. Budapest, 1962.
- Geőcze* 1894. *Geőcze István*: Hadi tanácskozások az 1577. évben. *Haditörténelmi Közlemények*, 7. (1894) 502–534. o.

- Gere* 2006. *Gere László*: A szigligeti Óvár szondázó kutatásainak eredményei. In: „Gondolják, látják a várnak nagy voltát”. Tanulmányok a 80 éves Nováki Gyula tiszteletére. Szerk. *Kovács Gyöngyi és Miklós Zsuzsa*. Budapest, 2006. 129–139. o.
- Gogg* 1972. *Karl Gogg*: Österreichs Kriegsmarine 1440–1848. Salzburg–Stuttgart–Zürich, 1972.
- Gömöry* 1994. *Gömöry Gusztáv*: Angol és skót utazók a régi Magyarországon 1542–1737. Budapest, 1994.
- Gradeva* 2009. *Rossitsa Gradeva*: Between Hinterland and Frontier: Ottoman Vidin, Fifteenth to Eighteenth Century. In: *Frontiers of the Ottoman World*. Ed. A. C. S. *Peacock*. London, 2009. 331–351. o.
- Hegyi* 1993. *Hegyi Klára*: „Aranyásó szpáhik” a királyi Magyarországon. In: A tudomány szolgálatában. Emlékkönyv Benda Kálmán 80. születésnapjára. Szerk. *Glatz Ferenc*. Budapest, 1993. 103–111. o.
- Hegyi* 2007. *Hegyi Klára*: A hódoltság török várai és várkatonasága. I–III. k. Budapest, 2007.
- Hermann* 1887. *Hermann Ottó*: A magyar halászat könyve. I–II. k. Budapest, 1887. (Reprint: 2008.)
- Hóvári* 1985. *Hóvári János*: Fonyód a török hódítás korában. In: Fonyód története. Szerk. *Kanyar József*. H. n., 1985. 113–166. o.
- Hungler* 1986. *Hungler József*: A török kori Veszprém. (A Veszprém megyei Levéltár kiadványai 4.) Veszprém, 1986.
- Ihrig* 1973. A magyar vízszabályozás története. Összeállította és szerk. *Ihrig Dénes*. Budapest, 1973.
- Imber* 1980. *Colin H. Imber*: The Navy of Suleyman the Magnificent. *Archivum Ottomanicum*, VI. (1980) 211–282. o.
- Istvánffy* 2003. *Istvánffy Miklós* magyarok dolgairól írt históriája Tállyai Pál XVII. századi fordításában. I/2. k. 13–24. könyv. S. a. r. *Benits Péter*. (Történelmi források I.) Budapest, 2003.
- Istvánffy* 2009. *Istvánffy Miklós* magyarok dolgairól írt históriája Tállyai Pál XVII. századi fordításában. I/3. k. 25–34. könyv. S. a. r. *Benits Péter*. (Történelmi források I. k.) Budapest, 2009.
- Iványi* 1958. *Iványi Béla*: Végvári élet a Dunántúlon a XVII. században. Budapest, 1958. (Kézirat.) MTA Kézirattár, Ms. 5301/7.
- Iványi* 1960. *Iványi Béla*: Zalavár és a balatonhídvégi átkelő a török időkben. In: Göcseji Múzeum jubileumi emlékkönyve 1950–1960. Szerk. *Szentmihályi Imre*. Zalaegerszeg, 1960. 161–179. o.
- Jankó* 1902. *Jankó János*: A Balaton-melléki lakosság néprajza. (A Balaton tudományos tanulmányozásának eredményei 3. k. 2. rész.) Budapest, 1902.
- Kaser* 1997. *Karl Kaser*: Freier Bauer und Soldat. Die Militarisierung der agrarischen Gesellschaft an der kroatisch-slawonischen Militärgrenze (1535–1881). Wien–Köln–Weimar, 1997.
- Katkó* 2010. *Katkó Gáspár*: A zaporozsjei kozákok hadjáratai az Oszmán Birodalom ellen 1492–1642 között. *Keletkutatás*, 2010 ősz. 35–52. o.
- Kecskés* 1984. *Kecskés László*: Komárom az erődök városa. Budapest, 1984.
- Kelenik* 2005. *Kelenik József*: Lazarus von Schwendi emlékiratai a török elleni védelmi rendszer magyarországi kiépítéséről. *Századok*, 139. (2005) 4. sz. 969–1009. o.
- Kessler* 1974. *Kessler Hubert*: A Balaton vízföldrajza. In: Balaton monográfia. Szerk. *Tóth Kálmán*. Budapest, 1974. 35–42. o.

- Komáromy 1907. *Komáromy András: Magyar levelek a XVI. századból. Takaró Mihály tihanyi kapitány levelei Nádasdy Tamáshoz. Történelmi Tár, 30. (1907) 388–411. o.*
- Komáromy 1912. *Komáromy András: Magyar Bálint életéből 1543–1572. Hadtörténelmi Közlemények, 13. (1912) 238–278. o.*
- Kralovánszky 1994. *Kralovánszky Alán: A tihanyi vár 1982. évi feltárása. Műemlékvédelem, 38. (1994) 4. sz. 209–218. o.*
- Leskoschek 1972. *Franz Leskoschek: Schifffahrt und Flößerei auf der Drau. Zeitschrift des Historischen Vereins für Steiermark, 63. (1972) 115–152. o.*
- Lukács 1943. *Lukács Károly: A Balaton vidék földrajza kétszáz év előtt. Bél Mátyás „Noticia comitatuum Veszprimiensis, Simighiensis, et Zaladiensis” című kéziratának fordítása és ismertetése. Tihany, 1943.*
- Magyar – Nováki 2005. *Magyar Kálmán – Nováki Gyula: Somogy megye várai a középkortól a kuruc korig. Kaposvár, 2005.*
- Magyar 1985. *Magyar Kálmán: Fonyód története az őskortól a középkorig. In: Fonyód története. Szerk. Kanyar József. H. n., 1985. 25–104. o.*
- Magyar 2006. *Magyar Kálmán: Északkelet-Somogy 16. századi erődített egyházai. (Gondolatok az 1543–1575 közötti somogyi török-magyar végvárharccokról.) In: „Gondolják, látják a várnak nagy voltát”. Tanulmányok a 80 éves Nováki Gyula tiszteletére. Szerk. Kovács Gyöngyi és Miklós Zsuzsa. Budapest, 2006. 171–185. o.*
- Merényi 1901. *Merényi Lajos: Musza budai pasa levelezése Esterházy Miklós nádorral 1641–1642. Történelmi Tár, 24. (1901) 305–316. o.*
- Mészáros 2005. *Mészáros Orsolya: Szigliget várának története a középkorban. Fons, 12. (2005) 1. sz. 299–377. o.*
- MNYTESZ 1976. *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. 3. k. Ö-Zs. Főszerk. Benkő Loránd. Budapest, 1976.*
- Močanin 1999. *Nenad Močanin: Kapudánok a bosnyák határvidéken a 16–18. században. Aetas, 1999. 4. sz. 51–58. o.*
- Nagy 1858. *Nagy Iván: Liptay Imre török követsége 1619-ben. Magyar Történelmi Tár, 1. (1858) 193–202. o.*
- Nagy 1987. *Nagy Lajos: Az 1686–1687. évi hadjárat. In: Budától Belgrádig. Válogatott dokumentumrészletek az 1686–1688. évi törökellenes hadjáratok történetéhez. Szerk. Szita László. Pécs, 1987. 13–51. o.*
- Óze 1996. *Óze Sándor: 500 magyar levél a XVI. századból. Csányi Ákos levelei Nádasdy Tamáshoz 1549–1562. I–II. k. Budapest, 1996.*
- Pálffy 1995/1. *Pálffy Géza: A magyarországi és délvidéki végvárrendszer 1576. és 1582. évi jegyzékei. Hadtörténelmi Közlemények, 108. (1995) 1. sz. 114–185. o.*
- Pálffy 1995/2. *Pálffy Géza: A főkapitányi hadiipari műhely kiépülése Kassán és nyersanyagellátó forrásai. In: Végvár és környezet. Szerk. Petercsák Tivadar – Pető Ernő. (Studia Agriensia, 15.) Eger, 1995. 183–221. o.*
- Pálffy 1996. *Pálffy Géza: A török elleni védelmi rendszer története a kezdetektől a 18. század elejéig. (Vázlat egy készülő nagyobb összefoglaláshoz). Történelmi Szemle, 38. (1996) 2–3. sz. 163–217. o.*
- Pálffy 1999/1. *Pálffy Géza: A magyar tenger két világbirodalom határvidékén. História, 21. (1999) 5–6. sz. 15–17. o.*
- Pálffy 1999/2. *Pálffy Géza: A császárváros védelmében. A győri főkapitányság története 1526–1598. Győr, 1999.*

- Pálffy* 2000. *Pálffy Géza*: Európa védelmében. Haditérképészet a Habsburg Birodalom magyarországi határvidékén a 16–17. században. Pápa, 2000. (Második, javított és bővített kiadás.)
- Pálffy* 2011/1. *Pálffy Géza*: A haditérképészet kezdetei a Habsburg Monarchiában. Az Angielini várépítész család rendszeres térképészeti tevékenysége a horvát–szlavón és a magyarországi határvidéken az 1560–1570-es években. Budapest, 2011.
- Pálffy* 2011/2. *Pálffy Géza*: Egy rendkívüli forrás a magyarországi politikai elit 16. századi földrajzi ismereteiről. Az 1526 és 1556 között török kézre került magyarországi városok, várak és kastélyok összeírása a Német-római Birodalom rendjei számára. In: Várak nyomában. Tanulmányok a 60 éves Feld István tiszteletére. Szerk. *Terei György* et al. Budapest, 2011. 177–194. o.
- Pickl* 1977. *Othmar Pickl*: Mur und Drau als Verkehrswege nach dem Südosten. In: Die Entwicklung des Verkehrswesens im Pannonischen Raum bis 1918. Hrsg. *Vanek Šiftar* und *Janko Kuster*. (Kulturhistorisches Symposium Mogersdorf 1977. Bd. 9.) Maribor, 1977. 225–240. o.
- Pusztai* 1997. *Pusztai László*: Az oszmán–török flotta és a hajózás a magyarországi hódoltságban. (ELTE, Szakdolgozat, kézirat.) Budapest, 1997.
- Rácz* 2008. *Rácz Lajos*: Magyarország környezettörténete az újkorig. Budapest, 2008.
- Radó – Pappváry* 1974. *Radó Sándor – Pappváry Árpád*: A Balaton térképezése. In: Balaton monográfia. Szerk. *Tóth Kálmán*. Budapest, 1974. 69–80. o.
- Sági – Zákonyi* 1989. *Sági Károly – Zákonyi Ferenc*: Siófok hajózásának története. In: Siófok. Várostarténeti tanulmányok. Szerk. *Kanyar József*. [Kaposvár], 1989. 305–346. o.
- Sági* 1968. *Sági Károly*: A Balaton vízállás-tendenciái 1863-ig a történeti és a kartográfiai adatok tükrében. *Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei*, 7. (1968) 441–463. o.
- Sági* 1989. *Sági Károly*: Siófok török kori vára. In: Siófok. Várostarténeti tanulmányok. Szerk. *Kanyar József*. [Kaposvár], 1989. 129–143. o.
- Schaefert – Gabriel* 1978. *Kurt Schaefer – Erich Gabriel*: Kaiserliche Holz-Kriegschiffe auf der Donau. Katalog. Wien, 1978.
- SMFN* 1974. Somogy megye földrajzi nevei. Szerk. *Végh József – Balogh Lajos – Papp László*. Budapest, 1974.
- Sučeska* 1983. *Avdo Sučeska*: Izgradnja šajki u Bosni u XVI i XVII. stoljeću za potrebe turske riječne flote. In: Plovidba na Dunavu i njegovim pritokama kroz vekove. Zbornik radova sa međunarodnog naučnog skupa održanog 5. i 6. juna 1979. godine. Ur. *Vasa Čubrilović*. Beograd, 1983. 195–205. o.
- Sudár* 2010. *Sudár Balázs*: Evlia Cselebi diáriuma és az 1664. évi török hadjárat. In: „Hír a dicső tettek ragyogása”. Tanulmányok a Zrínyi család és Szigetvár történetéből. Szerk. *Varga Szabolcs*. Szigetvár, 2010. 103–120. o.
- Szalay* 1861. *Szalay Ágoston*: 400 magyar levél a XVI. századból 1504–1560. (Magyar Leveles Tár 1.) Budapest, 1861.
- Szamota* 1891. *Szamota István*: Régi utazások Magyarországon és a Balkán-félszigeten 1054–1717. Budapest, 1891.
- Szentkláray* 1888. *Szentkláray Jenő*: A dunai hajóhadak története. Budapest, 1888.
- Szita* 1995. *Szita László*: Újabb adatok a kanizsai blokádharc és kapituláció történetéhez 1688–1690. In: Hadtörténelmi tanulmányok. Szerk. *Molnár András*. (Zalai Gyűjtemény 36/I.) Zalaegerszeg, 1995. 53–77. o.

- Takáts* 1900. *Takáts Sándor*: A dunai hajózás a XVI–XVII. században. *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle*, 7. (1900) 91–122., 145–176., 193–222., 241–273., 288–319. o.
- Takáts* 1904. *Takáts Sándor*: Hajó-építők telepítése Magyarországra a 16., 17. és 18. században. *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle*, 11. (1904) 81–116. o.
- Takáts* 1908. *Takáts Sándor*: A magyar gyalogság megalakulása. Budapest, 1908.
- Tóth* 2000. *Tóth Sándor László*: A mezőkeresztesi csata és a tizenöt éves háború. Szeged, 2000.
- Tóth* 2010. *Tóth János Attila*: Adatok a kora újkori közép-Duna-medencei hajók régészetéhez. In: A középkor és a kora újkor régészete Magyarországon. Szerk. *Benkő Elek – Kovács Gyöngyi*. Budapest, 2010. 871–883. o.
- Ungnad* 1986. *Ungnad Dávid* konstantinápolyi utazásai. Ford., a bevezető tanulmányt írta *Kovács József László*. Budapest, 1986.
- Úriszék 1958. Úriszék. XVI–XVII. századi perszövegek. Szerk. *Varga Endre*. Budapest, 1958.
- Vadas* 2013. *Vadas András*: „A Dunára én bizon nem megyek, mert még nem akarok meghalnom”. A Duna jégjelenségei a kora újkorban (1530–1650). In: *Micae mediaevalis III. Fiatal történészek dolgozatai a középkori Magyarországról és Erdélyről*. Szerk. *Gál Judit* et al. Budapest, 2013. 212–235. o.
- Varga* 2007. *Varga J. János*: Válaszúton. Thököly Imre és Magyarország 1682–1684-ben. Budapest, 2007.
- Végh* 2002. *Végh Ferenc*: „Az én hitemre jötenek ide”. Vizsgálat Perneszy György keszthelyi kapitány török kapcsolatai ügyében. *Levéltári Szemle*, 52. (2002) 2. sz. 3–7. o.
- Végh* 2003. *Végh Ferenc*: Vészterhes napok. A török haderő visszavonulása a Balatonfelvidéken a szentgotthárdi csata után, 1664. augusztus. *Hadtörténelmi Közlemények*, 116. (2003) 2. sz. 592–598. o.
- Végh* 2005. *Végh Ferenc*: Keszthely prezidiális mezőváros térszerkezete és látképe a XVII. század második felében. A történeti városkép-rekonstrukció alternatív módszerei. *Castrum*, 1. (2005) 1. sz. 31–46. o.
- Végh* 2007. *Végh Ferenc*: Birodalmak határán – a Balaton partján. Keszthely végvár- város a XVI–XVII. században. (Disszertációk a társadalomtudományok köréből 1.) Budapest, 2007.
- Végh* 2009. *Végh Ferenc*: A „szabad rend”. A 17. századi katonatársadalom egy elfeledett csoportjáról. *Hadtörténelmi Közlemények*, 122. (2009) 2. sz. 443–458. o.
- Végh* 2010. *Végh Ferenc*: Egerszeg végvár és város a 17. században. (Zalaegerszegi Füzetek 10.) Zalaegerszeg, 2010.
- Végh* 2011. *Végh Ferenc*: Küzdelem a Somogy megye feletti uralomért. Bolondvár és Lak várainak visszafoglalása a törököktől 1599-ben. In: *Somogy Megye Múltjából*. (Levéltári évkönyv 41.) Szerk. *Bősze Sándor*. Kaposvár, 2011. 7–15. o.
- Végh* 2012. *Végh Ferenc*: „Communitas quinque castellorum Balatiensium”. A Balaton melléki végházak közössége avagy egy várkörzet anatómiája. In: *Köztes-Európa vonzásában. Ünnepi tanulmányok Font Márta tiszteletére*. Szerk. *Bagi Dániel – Fedeles Tamás – Kiss Gergely*. Pécs, 2012. 531–546. o.
- Veress* 1996. *Veress D. Csaba*: Várak a Balaton körül. A balatoni várak hadtörténete. Budapest, 1996.
- VMFN 1982. Veszprém megye földrajzi nevei. I. k. Tapolcai járás. Szerk. *Balogh Lajos – Ördög Ferenc*. Budapest, 1982.

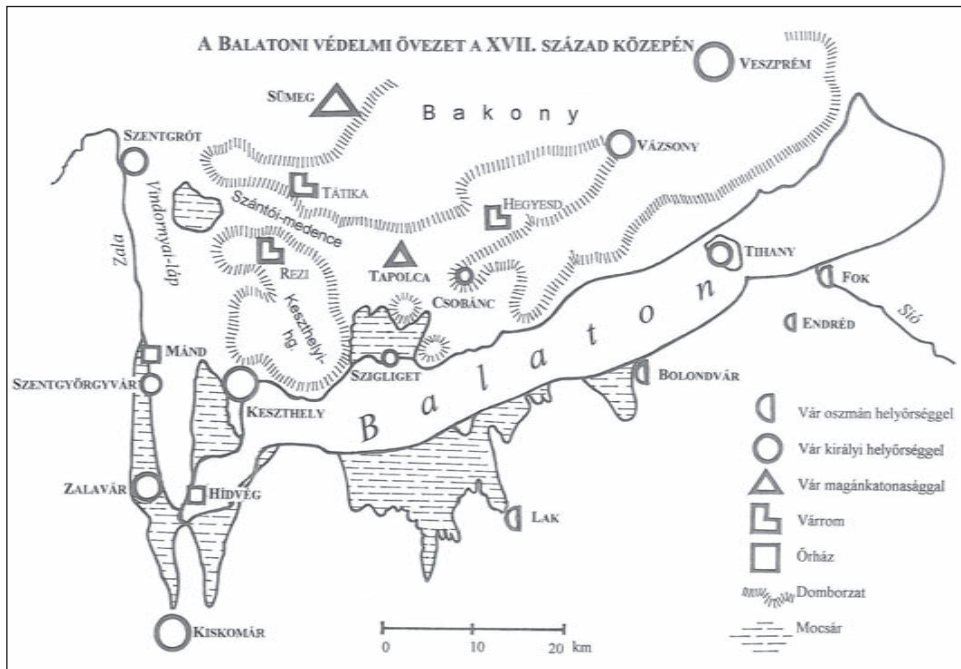
- VMFN 2000. Veszprém megye földrajzi nevei. IV. k. Veszprémi járás. Szerk. *Balogh Lajos – Ördög Ferenc – Varga Mária*. Budapest, 2000.
- VMRT 1966. *Bakay Kornél – Kalicz Nándor – Sági Károly*: Veszprém megye régészeti topográfiája. A keszthelyi és a tapolcai járás. (Magyarország régészeti topográfiája 1.) Budapest, 1966.
- VMRT 1969. *Éri István – Kelemen Márta – Németh Péter*: Veszprém megye régészeti topográfiája. A veszprémi járás. (Magyarország régészeti topográfiája 2.) Budapest, 1969.
- Vratislav Vencel 1982. Mitrovicei Vratislav Vencel viszontagságai. Ford. *Nagy Judit*. Budapest, 1982.
- Zákonyi 1963. *Zákonyi Ferenc*: A tihanyi vár alaprajza. *Műemlékvédelem*, 7. (1963) 4. sz. 230–235. o.
- Zákonyi 1966. *Zákonyi Ferenc*: Balatoni várak hiteles rajzai 1651-ből. *Műemlékvédelem*, 10. (1966) 3. sz. 137–141. o.
- Zákonyi 1988. *Zákonyi Ferenc*: Balatonfüred. Adalékok Balatonfüred történetéhez a kezdetektől 1945-ig. Veszprém, 1988.
- ZMÖM *Zrínyi Miklós* összes művei. Szerk. és az utószót írta *Kovács Sándor Iván*. (Magyar Remekírók. Új folyam.) Budapest, 2003.
- Zsiray 1984. *Zsiray Lajos*: A vázsonykői végvár története. In: Tanulmányok Veszprém megye múltjából. Szerk. *Kredics László*. (A Veszprém megyei Levéltár kiadványai 3.) Veszprém, 1984. 241–277. o.

RÖVIDÍTÉSEK

Bd.	Band
Exp.	Expeditur
fol.	folio
HHStA	Haus,- Hof- und Staatsarchiv, Wien
HKR	Hofkriegsrat
HL	Hadtörténelmi Levéltár
KA	Kriegsarchiv, Wien
Konv.	Konvolut
MKA	Magyar Kamara Archivuma
MNL	Magyar Nemzeti Levéltár
OL	Országos Levéltára
ÖStA	Österreichisches Staatsarchiv
P 1314.	P 1314. A herceg Batthyány család levéltára. Missiles.
Prot.	Protokolle
Reg.	Registratur
TGy.	Török kori iratok gyűjteménye
ZML	Zala megyei Levéltár

Dunai naszád a XVI. században (Közlekedési Múzeum, makett)

(A szerző rajza)

Ferenc Végh

THE “NAVY” ON LAKE BALATON IN THE OTTOMAN PERIOD

Summary

The Peace Treaty of Adrianople (1568) set the border between the Habsburg Monarchy and the Ottoman Empire along the line of Lake Balaton, and the situation did not change until the end of the Ottoman Rule. The lake, covering a much larger area in the Early Modern Age than today, served as a natural obstacle against the Ottoman raids from spring to autumn. In order to overcome this obstacle the Turks used boats on the lake as early as the 1550s. Their fluvial warships could carry about thirty persons, were equipped with paddles and sails, and with small-calibre guns. The Ottoman ships were dispositioned first at Bolondvár, then in the palisade harbour of (Sió)fok, erected in the first years of the 17th century. As a response to the Ottoman move the Christian army command also ordered warships to the border stations of the northern shore of the lake, namely to Keszthely, Szigliget and Tihany, and to Fonyód on the southern shore, too. Due to the small size of the garrisons there, only few boats are estimated to have been used in the mentioned border stations, and both parties transported their ships on carts from the Danube to their destinations. The main and almost exclusive task of the Ottoman and the Christian navies was to ship their garrisons to the other side of the lake, thus their importance was secondary to that of the fleets operating on the main rivers (Danube, Tisza, Drava) of the occupied territories.

Ferenc Végh

DIE „KRIEGSFLOTTE“ AM BALATON (PLATTENSEE) IN DER TÜRKENZEIT

Resümee

Der Frieden von Adrianopel (1568) legte die Grenze zwischen der Habsburgermonarchie und dem Osmanischen Reich in der Linie des Balatons (Plattensee) fest, was sich bis zum Ende der Besatzung auch nicht änderte. Der See, der in der frühen Neuzeit eine wesentlich größere Ausdehnung zeigte als heute, bildete für die osmanischen Truppen, die Streifzüge unternahmen, zwischen Frühjahr und Herbst ein natürliches Hindernis. Um diese zu überbrücken, wandten die Osmanen bereits in den 1550er-Jahren Boote (Schinakel) an, die mit Rudern, Segel und Geschützen von kleinem Kaliber ausgestattet und zum Transport von etwa 30 Mann geeignete Flusskriegsschiffe waren. Die osmanischen Kriegsschiffe waren zunächst in Bolondvár, dann im Hafen von Siófok stationiert, der in den ersten Jahren des 17. Jahrhunderts errichtet wurde. Als Antwort auf den osmanischen Schritt schickte auch die christliche Kriegsführung Kriegsschiffe in die Grenzburgen am Nordufer, so nach Keszthely, Szigliget und Tihany bzw. nach Fonyód am Südufer. In den erwähnten Grenzburgen kann – aufgrund der geringen Zahl an Garnisonen – lediglich mit dem Einsatz von einigen Booten gerechnet werden, die von beiden Seiten von der Donau mit Kutschen an ihren Bestimmungsort gebracht wurden. Die wichtigste, beinahe ausschließliche Aufgabe der osmanischen und christlichen Kriegsflotte war der Transport ihrer Garnisonen ans andere Ufer. Somit war ihre Bedeutung im Vergleich zu den Flotten, die auf den großen Flüssen der besetzten Gebiete (Donau, Theiß, Drau) in Betrieb waren, nur zweitrangig.

Ferenc Végh

LA « FLOTTE NAVALE » DU LAC BALATON À L'ÉPOQUE OTTOMANE

Résumé

Au sens de la paix d'Andrinople (1568), le lac Balaton devint la frontière entre la Monarchie des Habsbourg et l'Empire ottoman et elle le resta jusqu'à la fin de la domination turque. Le lac, qui était beaucoup plus étendu au début de l'âge moderne qu'actuellement, a constitué un obstacle naturel empêchant les incursions des Ottomans de printemps à l'automne. Pour vaincre cet obstacle, les Ottomans ont utilisé sur le lac, dès les années 1550, des bâtiments navals (une sorte de barque) mus à la rame et à la voile, munis de bouches à feu de petit calibre, qui pouvaient transporter jusqu'à 30 personnes. Les bâtiments de guerre ottomans stationnaient d'abord à Bolondvár, puis dans le port de la palanque de (Sió)Fok qui fut construite dans les premières années du 17e siècle. Pour riposter, le commandement chrétien a également dirigé des bâtiments de guerre dans les localités situées au bord du lac, telles que Keszthely, Szigliget et Tihany ou encore Fonyód sur la rive sud. Cependant, en raison du faible effectif des garnisons, seules quelques barques ont pu être utilisées. Les barques des deux camps furent acheminées à leur destination sur des chariots. Étant donné que la mission quasi-exclusive de la flotte ottomane et chrétienne consistait à transporter les garnisons sur l'autre rive, leur rôle fut secondaire par rapport à celui des flottes en service sur les grands fleuves et rivières (Danube, Tisza, Drave) des territoires occupés par les Turcs.

Ференц Вег

БАЛАТОНСКАЯ «МОРСКАЯ ФЛОТИЛИЯ» В ЭПОХЕ ТУРКОВ

Резюме

Адрианопольский мир (1568), который обозначил границу Габсбургской монархии и Османской империи протянутой вдоль линии озера Балатон, которая и не менялась до конца оккупации. В раннее новое время когда ещё озеро было намного больше чем сегодня с весны до осени служило естественным барьером перед османскими нападениями. Для преодоления неприятствия мостом уже в 1550-х годах служили катеры (также известные как баржи), пригодные для перевозки 30-и человек, оснащенные веслами и парусами, малокалиберными пушками речные корабли, которые османы использовали на озере. Османские военные корабли изначально были размещены в порту крепости по провици Сумасшедшей (Болондвар), а затем в построенном в первые годы XVII. века щите порта Шню. В ответ на османский шаг христианское военное руководство также приказало разместить корабли в лежащей на северном берегу крепости (так называемые в те времена концевые дома), в таких как Кестхей, Сиглигет и Тихань и в южном побережье Фоньод. В вышеупомянутых концевых домах – из-за небольшого числа их гарнизонов – можно было рассчитывать на использование немногих Сайко, которые обе стороны отправляли телегами с Дуная на место их назначения. Самой главной и почти исключительно единственной задачей Османской и Христианской морской флотилии был транспорт их военных гарнизонов на другую сторону берега, по сравнению с второстепенно действующими флотилиями на оккупированных крупных реках (Дунай, Тиса, Драва).

HÁBORÚS KÖZIGAZGATÁS A RÁKÓCZI-SZABADSÁGHARC FRONTVONALÁN

Pest-Pilis-Solt megye esettanulmánya

A Rákóczi-szabadságharc a XIX. század utolsó harmada óta a köz- és helytörténeti érdeklődés középpontjában állt. A korszakra vonatkozó szakirodalom emiatt napról napra gyarapszik. Mindezek ellenére nem állíthatjuk, hogy ne maradtak volna szép számmal megválaszolatlan kérdések. Különösen érvényesnek tekinthető ez a kijelentés a nemesi öngazgatással kapcsolatban, amelynek sokszor egymással szembenálló erőket kellett kiszolgálnia rövid egymásutánban; ahogy az egyik sereg elvonult, érkezett a másik. Különösen érdekes történelmi helyzeteket figyelhetünk meg a frontvonalak mentén. Az alábbiakban egy ilyen speciális területet teszünk vizsgálat tárgyává, a Magyarország közepén fekvő Pest-Pilis-Solt megye példáját.

Rákóczi Ferenc csapatai a szabadságharc kitörését követően rendkívül gyorsan megérkeztek a Duna–Tisza közére. Szolnok bevételétől kezdve (1703. szeptember 21.) Pest megye közvetlen frontvonalba került. A kurucok előrenyomulása azonban a Duna vonalánál egészen Bottyán János 1705. évi dunántúli hadjáratáig tulajdonképpen elakadt. A terület azonban ezt követően is frontvonalban maradt, mivel a kuruc csapatok az 1686 után jelentősen megerősített Buda és Pest megostromlására megfelelő eszközök hiányában nem gondolhattak. A törvényhatóság területe egészen Szolnok (1710. október 20.), illetve Eger (1710. november 30.) elestéig a tűzvonalban maradt. A megye helyzetét tovább bonyolította, hogy 1704 és 1710 között párhuzamosan működött egymás mellett egy királyi és egy Rákóczi párti közigazgatás. Előbbi székhelye Budán volt, az utóbbi azonban nem rendelkezett állandó igazgatási központtal. A kettészakadás következtében fordulhatott elő, hogy a Pest megyei nemesség küldöttei részt vehettek mind a kuruc, mind a pozsonyi országgyűléseken.

A törvényhatóság kuruckori története nem nélkülözi a magas színvonalon elkészített tanulmányokat és forráskiadványokat. Előbbiek között Kosáry Domokos és Bánkúti Imre munkái érdemelnek kiemelt figyelmet.¹ Ők azonban a közigazgatás működésével munkáikban csupán érintőlegesen foglalkoztak. Figyelmüket leginkább a kuruc megye társadalmi viszonyaira és a harci cselekményekre irányították, a Budán tartózkodó királypárti tisztviselőkről csupán elszórt adatokat közöltek. Utóbbiak között a nemesi közgyűlési jegyzőkönyvek és közgyűlési iratok Borosy András által készített regesztáit kell megemlíteni, továbbá Bánkúti Imre bőséges dokumentumválogatásait.²

Az elmúlt években tudományos vita bontakozott ki a *Turul* hasábjain a Rákóczi pártjára kerülő közigazgatás kialakulásáról. Horváth Lajos a közgyűlési jegyzőkönyvek alapján úgy vélte, hogy a kuruc nemesség az utolsó szabadságharc előtt megválasztott Petrovay László haláláig nem töltötte be az alispáni tisztséget. Véleménye szerint a kuruc nemesség

¹ Kosáry 1963.; Kosáry 1965.; Bánkúti 2005.

² Borosy 1987.; Borosy – Szabó 1991.; Bánkúti 1992.; Bánkúti 1994.; Bánkúti 1996.

ezzel a gesztussal kívánta a megye egységének látszatát fenntartani.³ Mészáros Kálmán azonban – véleményünk szerint helyesen – a szakirodalmi és levéltári források alapján okkal feltételezte, hogy a kuruc nemesség már 1704 tavaszán kialakította működési kereteit, melynek részeként megválasztotta elöljáróit, köztük alispánját.⁴ Az alábbiakban bemutatott eredmények az említett kérdést is egyértelműen megválaszolják.

A rendelkezésünkre álló dokumentumok és tudományos eredmények alapján sem tudunk minden kérdésre választ találni. Nem ismerjük pontosan, hogy mikorra tehető a megye kettészakadása. Hiányosak ismereteink a Rákóczi oldalára álló megye, és a királyi oldalon maradó nemesség öngazgatási apparátusának összetételével és hivatali működésével kapcsolatban is. A nagymértékű forráspusztulás miatt valószínűleg nem lehet a területre vonatkozó minden kérdést megnyugtatóan megválaszolni. A nehézségeket mi sem szemlélteti jobban, minthogy a nemesi önkormányzat legfontosabb dokumentumai, a közgyűlési jegyzőkönyvek sorozata rendkívül hézagos. A királyi megye 1704 és 1715 közötti protokollumaiból csupán töredékek maradtak fenn. A kuruc nemesség 1704 és 1710 közötti határozatai ugyancsak hiányosan hagyományozódtak ránk.

A megye kettészakadása

A szabadságharc kezdetét követő második hónapban vált esedékessé Pest megye tisztújítása, amelyen Esterházy Pál nádor titkára, Jeszenszky István elnökölt.⁵ A tanácskozás gyakorlatilag megerősítette hivatalában az 1702-ben megválasztott tisztkart.⁶ A megye határaitól ekkor még távol folytak a harcok, ezért a rendek egységét egyelőre nem fenyegette veszély.

A szabadságharc kitörését követően I. Lipót feltétlen hűséget várt a nemességtől, amelyre 1703. augusztus 13-án kelt parancsában emlékeztette alattvalóit.⁷ Rákóczi Ferenc jó taktikusként csupán akkor szólította fel Pest megyét a csatlakozásra, amikor csapatai már nagy számban megjelentek annak határain, ezért erre vonatkozó levelét szeptember 13-án küldte el domahidai táborából.⁸ A kuruc erők felduzzadása ekkor még elmaradt.⁹ Annak legalábbis egyelőre nincs nyoma, hogy a nemesség nagy számban csatlakozott volna a kuruc mozgalomhoz.¹⁰ Ezen nincs is mit csodálkozni. A Wienerisches Diarium szerint Budán 1000 jól felfegyverzett mesterember és legény, Pesten pedig 300 fős helyőrség és 2000 fős polgári milícia biztosította a városok királpárti hűségét.¹¹

Más a helyzet a vidéki területekkel. Kecskemétre 1703. szeptember 24-i dátummal ékeztet utasítás, hogy szállítson élelmiszert Mocsy János kuruc kapitány részére.¹² A városi tanács október 11-én már Rákóczi védelmét kéri a rációk fenyegető támadásával szem-

³ Horváth 2004.

⁴ Mészáros 2005. 52–53. o.

⁵ Borosy 1987. 4266. regeszta.

⁶ Borosy 1987. 4267–4269. regeszta.

⁷ Borosy 1987. 4275. regeszta.

⁸ Hornyik 1866. 242–244. o.

⁹ Kosáry 1963. 92. o.

¹⁰ Kosáry 1965. 42. o.

¹¹ Wienerisches Diarium Num. 21. (1703. október 13–17.) 6. p. URL: <http://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno?aidwz&datum17031018&query%22Pest%22&providerENP&refanno-search&seite6> (2015. szeptember 4.)

¹² Bánkúti 1992. 9. o.

ben.¹³ Két héttel később azonban még Imre János megyei adószedő részére fizettek 759 Ft hadiadót az éves kivetésük alapján.¹⁴ Petrovay László 1703 novemberében kénytelen figyelmeztetni a kecskemétieket arra, hogy ne csatlakozzanak a kuruc mozgalomhoz, illetve pártoljanak el attól.¹⁵ Decemberben a közeli települések is ott sáncolták el magukat a rákok fenyegető közelsége miatt.¹⁶ Rákóczi kincstára Kecskemét környékén megkezdte a királypárti nemesség birtokainak lefoglalását.¹⁷ Izsák község lakói viszont 1704 januárjában, miután a kurucok elhajtották Savoyai Jenő Ráckeve környéki marháit, Huszár János szolgabíró segítségét kérték az eszéki várparancsnok fenyegetőzése miatt.¹⁸

A Kecskemét környéki lakosság tehát 1704 elejéig kétkulacsos politika folytatására kényszerült, mivel ez volt az az időszak, amikor a szemben álló felek mindegyikének rendelkezésére állt az erő, hogy a térséget megbüntesse, ha az nem engedelmeskedik, de egyik sem tudta a hozzá hűségese területeket megvédeni. Ezért fordulhatott elő, hogy Kecskemét engedelmeskedett a kurucok felszerelés szállítására irányuló parancsainak, de nem szakította meg a kapcsolatait sem a királyi megye tisztviselőivel, sem a szegedi várparancsnokkal.¹⁹

I. Lipót adóelengedést tartalmazó rendelete valószínűleg későn – csak 1703 karácsonya körül – érkezett meg Kecskemétre, ahhoz hogy a várost visszatérítse a király hűségére.²⁰ A megyei közigazgatás meggyengülését, talán zavarát jelzi, hogy a Kecskeméti járás településeinek szóló, a császári sereg ellátására felszólító egyik utolsó levelet Pfefferschoven budai várparancsnok adta ki Huszár János szolgabíró és Petrovay László alispán helyett.²¹

II. Rákóczi Ferencnek természetesen szüksége volt minden katonai erőre, igazgatási apparátusra, hogy a szabadságharcot politikai sikerrel zárhassa. Ezért meghirdette a nemesi felkelést Pest megyében is 1704 januárjának végén és februárjának első napjaiban. A Pest megyei felkelő csapatok élére 1704. február 6-án Jánossy Jánost nevezte ki.²²

Az inszurrekció bandériumainak parancsnoka hagyományosan az alispán volt.²³ A fedelmi biztos tevékenysége alapján kénytelenek vagyunk arra következtetni, hogy kuruc közigazgatás itt ekkoriban még nem létezett.

A helyi önkormányzat lassan jött létre. A legkorábbi szórványos adataink 1704 tél-utójára, kora tavaszára datálhatók. Totth András váci szolgabíró számadása szerint 1704. március 27-én Pálfi Mihály másodalispán szóbeli utasítására vett Vay Ádámnak szalonnát 2 Ft 86 dénár értékben, továbbá spanyolviaszt szereztek be a megye költségén. Másnap a Nagykőrösön tartott megyei kisgyűlés számára vásárolt egy ív papírt.²⁴

¹³ Bánkúti 1992. 12. o.

¹⁴ Bánkúti 1992. 14. o.

¹⁵ Hornyik 1866. 256–257. o.

¹⁶ Hornyik 1866. 264. o.

¹⁷ Hornyik 1866. 267. o.

¹⁸ MNL PML IV. 73. LIII. cs. 18. tétel; Bánkúti 1997. 105–106. o.

¹⁹ Bánkúti 1998. 8. o.; Bánkúti 2005. 34–37. o.

²⁰ Hornyik 1866. 268. o.

²¹ Hornyik 1866. 276–277. o.

²² Hornyik 1866. 279. o.

²³ CIH 1555. évi IV. tc.

²⁴ MNL PML IV. 23-b/1. 1704/1707. 13. p. „1704 die 27 Martii. Akkori substitutus vice ispán Pálfi Mihály úr verbális commissiójára adtam amely szalonnát Tekintetes Vay Ádám uramnak. Vett a Nemes Vármegye annak az árában Florenos 2 denarios 86.

A számadás bevételi rovatai szerint – amennyiben az adatok pontosak – a kuruc nemesség már 1704 februárja és áprilisa között megkezdte az adószedést. Február 14-én Szadáról hajtottak be 14 Ft adót. Április 13-án Váchartyánból 6 Ft-ot, 29-én Vácbotyánból 10 Ft-ot.²⁵

A feljegyzések több kérdést vetnek fel, mint amennyit megválaszolnak. Pálfi Mihályt mikor és hol választották meg másodalispánnak, Totth András pedig szolgabírónak? Ki volt ekkor az alispán? Wathay János, a későbbi alispán biztos nem, mivel őt 1704. március 17-én a Nógrád megyei nemesi felkelés kapitányává választották,²⁶ aki még május első napjaiban is Paks környékén tevékenykedett.²⁷ Hány szolgabíróval rendelkezett a kuruc megye megalakulásakor? Ki adott felhatalmazást arra, hogy februárban már adót vessenek ki, mivel a számadás tanúsága szerint az első adókimutatást a májusi közgyűlésen adta ki a törvényhatóság? Emellett bizonyossá vált az is, hogy a kuruc Pest megye 1704 februárjára vagy márciusára Nagykovácsán valamilyen formában megalakult.²⁸

Rákóczi és katonái a közigazgatás eddigi szervezetét és működését elégtelennek találták. Darvas Ferenc hadbiztos 1704. április 30-án a fejedelem parancsára a táborába rendelte a nemességet, hogy az újonnan felálló tisztikarba jelölt személyek kilétét ismertettesse.²⁹ A megyei önkormányzat végleges formája 1704. május 14-én, az ugyancsak Nagykovácsán rendezett közgyűlésen alakult ki.³⁰ Alispáni tisztségbe emelték Wathay Jánost, másodalispáni hivatalában megerősítették Pálfi Mihályt, főjegyzői kinevezésben részesült Gulácsy Tamás, és szolgabíróvá választották Kalocsa Istvánt.³¹

Bécsben a hírlapok úgy tudták, hogy Rákóczi május 23-ára új közgyűlést hívott össze Kecskemétre, hogy Pest megye alispánját megválasszák. A cikkíró hozzáteszi, hogy valószínűleg kevesen vesznek majd részt a tanácskozáson.³² Sajnos arról nem rendelkezünk adatokkal, hogy e tanácskozás ténylegesen összeült-e. Valószínűtlennek tartható azonban a feltételezés, mivel május 14-én már rendeztek egy közgyűlést Nagykovácsán, és meglehetősen szokatlan lenne kilenc nap múlva egy újabb összehívása.

A *Wienerisches Diarium* lapjain még egyszer feltűnt az első Pest megyei tisztújítás, a június 21–25. közötti számban. Eszerint Rákóczi Ferenc Földvárnál kijelölte egy

Die eadem. Vettem substitutus vice ispán parancsolatjából három... spanyol viasszat. Florenus 1 denarios 2.

Die 28 Martii. Vettem substitutus vice ispán parancsolatjából particularis gyűlés alkalmatosságával egy konc papirossat. Denarios 34.”

²⁵ MNL PML IV. 23-b/1. 1704/1707. 3. p.

²⁶ MNL NML IV. 1-a. 10. k. 91–92. p.

²⁷ MNL NML XIV-3. C-5/5. 173–174. p.

²⁸ Kosáry Domokos még 1704 tavaszi dátummegjelöléssel Kecskemétre helyezte a kuruc megye megalakulását. *Kosáry* 1963. 92. o.; *Kosáry* 1965. 43. o.

²⁹ *Hornyik* 1866. 132. o.

³⁰ A közgyűlés időpontjára nézve lásd: MNL PML IV. 23-b/1. 1704/1707. 3. r. Wathay János május 15-én egy Kecskemét városnak szóló levelet már alispánként írt alá. *Bánkúti* 1992. 54. o.

³¹ *Hornyik* 1866. 132. o.

³² *Wienerisches Diarium*, Num. 84. (1704. május 21–24.) 3. p. „Freytag den 23. May vernahme man... Der Ragozi solle eine General-Congregation auff den 23. diesess nachher Ketschkemeth außgeschrieben haben, umb vor die Gespannschaften Peest, Piliß und Solter neue Vice-Gespann zu erwählen. Man glaubt aber, es werden sich wenig dabey einfinden.” http://epa.oszk.hu/02000/02069/00084/pdf/H_2639_num_0084.pdf (2015. szeptember 3.)

70 református prédikátorral folytatott vitát követően a Pest megyei alispán személyét.³³ A lap szavai több szempontból is nehezen értelmezhetők: egyrészt Rákóczi fejedelem nem választott alispánt, zavaros a 70 református prédikátorral történő vitára utalás is, s a szerkesztő szemmel láthatóan figyelmen kívül hagyja, hogy alig egy hónappal korábban már beszámoltak a Pest megyei közgyűlés összehívásáról. Annak esetleges elmaradását propaganda szempontok miatt érdemes lett volna megemlíteni, hogy igazolják, mennyire alacsony Rákóczi társadalmi támogatottsága.

Az új tisztikar megválasztásával azonban a törvényhatóság kettészakadása befejezett tényé vált, ekkortól kezdve párhuzamos struktúrák működtek egymás mellett egészen 1710 nyárutójáig, amelyek területi elkülönülése sem mindig követhető.

A királyi oldalon maradó nemesség tevékenységéről többnyire hallgatnak a források. 1703 novemberében után 1704. februárban, áprilisban, májusban és júniusban közgyűlések megrendezéséről értesülünk. A látszat szerint tehát a közigazgatás működött. A szegényesen ránk maradt források név vagy tisztség szerint említik Petrovay László alispánt, Imre János másodalispánt, Tersztyánszky István pilisi, Huszár István kecskeméti és Pataky Gáspár váci szolgabírókat. Laczkovich László solti szolgabíró pedig 1704 szeptemberében aljegyzőként szerepel a jegyzőkönyvekben.³⁴ A törvényhatóság 1704 áprilisában már folytatta adóztatási tevékenységét, mivel zsoldosok kiállítása helyett a lakosságtól behajtott készpénzzel akarták segíteni a Rákóczi ellen küzdő erőket.³⁵

A nemesség egy része azonban elmenekülhetett nyugati irányba. Sötér Ferenc a megye 1702 előtti alispánja 1703. november 12-én Tatán állította össze végrendeletét, mivel tápiósápi, sőt pesti házából is kénytelen volt elbujdosni. A dokumentum tanúsága szerint ekkor már két hete itt tartózkodott, tehát a megye székhelyét már október utolsó napjaiban elhagyta feleségével együtt.³⁶ A tisztviselők túlterheltségére utalhat az a tény is, hogy 1704 januárjában a hadellátási utasítások egy részét Pfefferschoven budai parancsnok adta ki a Kecskeméti járás településeinek.³⁷

A kuruc és a királyi megye területe

A szabadságharc során az egymással szembenálló erők számára létfontosságú volt a várak elfoglalása. A nagy erődök (Győr, Komárom, Buda, Eszék, Szeged és Pétervárad stb.) császári kézen maradása stratégiai szempontból azt jelentette, hogy a hadvezetés az ország legnagyobb részén szilárd bázisokkal rendelkezett katonai akciói végrehajtásához. A helyi politika szempontjából viszont – legalábbis Buda – biztosította, hogy az udvarhoz hű Pest

³³ *Wienerisches Diarium*, Num. 93. (1704. június 21–25.) 2. p. „Ofen vom 12. Juni. Dieser Tagen solle der Ragooczy bey Foedwar den Vize-Gespann über den Pest-Pilis und Solder Komitat würcklich zu jedermans Vergnügen ausser deren 70 reformierten Praedicanten zwischen welchen und dem Rakoczy ein hefftiger Wortstreit entstanden, und deswegen mit einer Unzufriedenheit von einander geschieden erwählet haben.” http://epa.oszk.hu/02000/02069/00093/pdf/H_2639_num_0093.pdf (2015. szeptember 3.)

³⁴ Borosy 1987. Petrovay László és Imre János: 4341., Huszár István: 4347. Tersztyánszky István: 4337. és 4361., Laczkovich Lászlóra lásd: 4367. regeszta.

³⁵ Borosy 1987. 4344. regeszta.

³⁶ *Bánkúti* 1996. 78. o. Sötér Ferenc a későbbiekben visszatért Budára, s 1707-ben az Erdélybe vonuló császári csapatokat kísérte Pest megye megbízásából. MNL PML IV. 23-b. 1711/1712. 3. r.

³⁷ *Hornýk* 1866. 273–274., 276–277. o.

megyei nemesség a folytonosságot vagy annak látszatát fenntartsa. Ugyanakkor a Budán tevékenykedő tisztviselők karja nyilvánvalóan csak addig ért, ameddig az ott állomásozó katonai egységek erejéből erre tellett. E terület nagyságára csupán következtethetünk.

A királyi megye

Kecskemét környéke a kurucok megjelenésének következtében 1703-ban kicsúszott a tisztikar irányítása alól. A Budán tanácskozó közgyűlés 1704. július 29-én adót vetett ki a joghatósága alatti településekre,³⁸ azaz a Duna jobb partján, a Csepel- és a Szentendrei-szigeten fekvő területekre, továbbá a Duna–Tisza közén néhány Pesthez közeli községre. Ez utóbbi területek feletti fennhatóság már ekkor is kérdéses lehetett, mivel a jegyzékben szereplő Veresegyháza 1704. július 3-án és augusztus 6-án is adót fizetett a kuruc közigazgatás részére.³⁹

A következő esztendő végén a nádor és az Udvari Kancellária szükségleteire készített kivetés a Duna bal partján fekvő településekkel nem számolt, de a két sziget még szerepelt a fizetésre kötelezettek jegyzékében.⁴⁰ Azonban e területek felett sem maradt szilárd a fennhatóság. Bottyán János tábornok emberei 1705 januárjában 8000 emberrel a Csepel-szigeten tartózkodtak, ahonnan Savoyai Jenő javait elhurcolták.⁴¹ A következő hónapban pedig Pest és Buda szoros blokádjáról kapunk híreket. A *Wienerisches Diarium* feltételezése szerint a kurucok így akarták Szatmárhoz hasonlóan megadásra kényszeríteni a két várost.⁴² A későbbiekben sem változott a helyzet, mivel az 1708. december 29-én tanácskozó kuruc közgyűlés a szigeteken fekvő községekre is adót vetett ki.⁴³

A királyi tisztviselők nem nyugodtak bele fennhatósági területük folyamatos zsugorodásába. Pfefferschoven budai várparancsnok és Esterházy Pál nádor az 1705. évi királyváltást használta ki, hogy a megyéket körlevélben figyelmeztesse köteles hűségükre, illetve amnesztiát kínált visszatérésük esetére.⁴⁴ Talán a trencsényi csata által jelzett katonai fordulaton felbátorodva, Imre János alispán 1708. december 5-én felszólította Cegléd, Kecskemét és Nagykőrös mezővárosokat, hogy térjenek vissza a király pártjára.⁴⁵

³⁸ MNL PML IV. 1-a/1. 10/a. k. 44. p. A forrás „loci, qui jurisdictioni adhuc nostrae subjacerent” kifejezést említ.

³⁹ MNL PML IV. 23-b/1. 1704/1707. 3. p.

⁴⁰ Borosy 1987. 4375. regeszta.

⁴¹ *Wienerisches Diarium*, 1705. Num. 149. (1705. január 3–6.) 2. p. <http://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno?aidwrz&datum17050103&zoom33> (2015. szeptember 4.)

⁴² *Wienerisches Diarium*, Num. 160. (1705. február 11–13.) 2. p. <http://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno?aidwrz&datum17050211&zoom33> (2015. szeptember 4.)

⁴³ Borosy 1987. 4939. regeszta.

⁴⁴ *Kincses – Tuza* 2013. 319. o.

⁴⁵ MNL OL G 25. III. 2. a. cs. 134. p.

„Bizodalmas ceglédi, körösi és kecskeméti bírának, tanácsinak és közönségesen az lakossinak in competentibus ajánlom szolgálatomat.

Már egynéhány rendben íratott, s küldetett Kegyelmetek kezéhez intő s védelmező levél arra a végre, hogy Kegyelmetek elsőben a fölséges, fölcent, koronás király urunk ő Fölsége ájtatosságához ragaszkodván, maga kütelességét mentül előbb megmutatni szorgalmatoskodják. Másodsor pediglen kedves véreit, gyermekeit, rokonit, szerencsét, jószágát egy szóval mindennemő jószágát ne kockáztassa, és fölséges, koronás király urunk ő fölsége híveinek sok rendbeli intéseket, az melyeket is íratva s kiküldetve Kegyelmeteknél jól constálhatnak, meg ne vesse. S most méglen Kegyelmetek kegyelmet várván, tanálhat is. Maga meghitt embereit ide bé az méltóságos generális úr ő excellentiájához iktatván beholdulni Kegyelmetek mesterkedjék, hogy úgy annál

A királyi törvényhatóság területének érdemi növekedéséről csak 1710 nyaráról rendelkezünk adatokkal. Mágocsy Mihály 1710. július 4-én jelentette Vácról, hogy a helyi parancsnok a környező falvak bíráit lefogatta, mivel azok nem akadályozták a kurucok hajdúállítását.⁴⁶ A megye területi egysége 1710 őszén állt helyre.

A kuruc megye

A Rákóczi fejedelemhez hű nemesség a Duna bal parti részén alakította ki önkormányzatát. Igazi székhellyel a megye nem rendelkezett, mivel azt a királyi törvényhatóság ellenőrizte. A legkorábbi közgyűléseket Nagykőrösön és Kecskeméten tartották. Ezt követően a nemesség Nagykátán, Jászberényben, Gyöngyösön és végül Egerben tartotta tanácskozásait. A székhely elvesztése azzal a következménnyel is járt, hogy a törvényhatóság nem rendelkezett hiteles pecséttel. Ezért a kuruc megye kiadmányait eleinte a tisztviselők magánpecsétjeivel hitelesítették. Egyes feltételezések szerint a nemesség csupán 1707-ben, az ónodi országgyűlés alkalmából kezdeményezte egy új pecsét használatának engedélyezését.⁴⁷ Pataki Gáspár másodalispán és Totth András szolgabíró azonban már 1706 márciusában kérvényezte, hogy Rákóczi fejedelem vésszen számukra egy új pecsétnyomót.⁴⁸ Ez valószínűleg hamar elkészült, mivel az Ónodi országgyűlésre már azzal együtt hívta a fejedelem a megye tisztviselőit.⁴⁹ Ezt valószínűleg az sem cáfolja, hogy az első ránk maradt lenyomat az ónodi országgyűlés utáni időszakra esik.⁵⁰

A kuruc megye megcsonkítása ellen több alkalommal kellett felszólalni. Meg nem nevezett dunántúli tisztviselők adót vetettek ki 1707-ben a két dunai sziget lakosságára.⁵¹ Az ügy mögött Fejér megye állhatott, amely 1708 januárjában igényt formált a korábban a Pilisi járáshoz tartozó Csepel-sziget átcsatolására. Losonczy János alispán utasította az itteni lakosokat, hogy járuljanak hozzá a megye közterheihez.⁵² Egy évvel később a Szentendrei-sziget esetében jelentett be hasonló adóztatási igényt a Fejér megyei közgyűlés.⁵³ Bercsényi Miklós azonban 1708 márciusában megerősítette Pest megye joghatóságát a két sziget felett.⁵⁴ A területek hovatartozásának megváltoztatására érdemi esély nem kínálkozott.

A Rákóczi Ferenc pártján álló törvényhatóság területi szervezete a kezdeti időszakban nem egyértelmű. Három járás (Kecskeméti, Váci és Solti) területének döntő hányada került 1704 közepére ellenőrzésük alá, azonban az első közgyűlés idejéből csak két szolgabíró nevét ismerjük (Totth András és Kalocsa István). 1708 körül már egyértelműen három

is bátrabban maga fészkeiben Kegyelmetek megmaradhassanak! Körösztényi lélekkel javaslom, melyet ha Kegyelmetek nem cselekedend, se ellenkező szívvél lészen, s magát Kegyelmetek nem fogja alkalmaztatni, ellenben pedig mi olyas éri, az kit maga Kegyelmetek sem reminlene, Kegyelmeteken fog történni, magának tulajdoniék.”

⁴⁶ MNL PML IV. 73. LI. cs. 16. tétel.

⁴⁷ Horváth 2007. 92. o.

⁴⁸ MNL OL G 19. II. 2. c. 1706. március cs. 10. p.

⁴⁹ Borosy 1987. 4555. regeszta.

⁵⁰ Horváth 2007. 92. o.

⁵¹ Borosy 1987. 4587. regeszta.

⁵² MNL PML IV. 73. L III. cs. 26. tétel; *Bánkúti* 1996. 452–453. o.

⁵³ MNL PML IV. 73. L III. cs. 15. tétel; *Bánkúti* 1996. 457–459. o.

⁵⁴ MNL PML IV. 73. Mr. II. B. cs. 10. tétel.

járársra osztották fel a befolyásuk alatt álló területet, amelyeket olykor nem székhelyükről, hanem egyszerűen számmal jeleztek.⁵⁵ A Kecskeméti járás a szabadságharc előtti területen helyezkedett el. A Váci járást eredeti nevén,⁵⁶ de 1708. december 29-én Pesti névvel is említik. A bizonytalanság hátterében állhat, hogy a különböző jegyzékekben a Szentendrei-sziget településeit is itt találjuk.⁵⁷ A Solti járással együtt, néha attól elkülönítetten, de rögtön utána sorolják fel a Csepel-sziget településeit.⁵⁸ Más alkalommal pedig a Solti járáshoz tartozó Ráckevei-szigetről beszélnek.⁵⁹

A királyi megyéhez hasonlóan a kuruc esetében is fel kell tegyük a kérdést, hogy mennyire háborítatlanul tudta feladatait ellátni az irányítása alatti területeken. Ha gyors válaszra várunk, azt kell mondanunk, hogy soha nem tudta háborítatlanul ellenőrizni a vidéket. Kecskemétet, Ceglédet és Nagykőröst többször dúlták fel rác csapatok. Ludwig Herbeville tábornok 1705-ben, Rabutin 1707-ben ugyancsak jelentős erőkkel vonult keresztül a területen. A hadseregek gyakori felvonulása miatt több település ezekben az években elnéptelenedett.⁶⁰

Jelzés értékű lehet, hogy 1708. április 26-án a közgyűlést a megye határain kívül, Hatvanban tartották. Ez év szeptember 12-én jelezték, hogy az ellenségtől való félelem miatt költöztek át ide.⁶¹ Két hónap múlva ugyanezen ok miatt még messzebb vonul a nemesség, Gyöngyösre.⁶² Utoljára kuruc közgyűlést Pest megye területén 1709 májusában, Boldogon tartottak.⁶³ Az utolsó tanácskozásokat Eger mellett rendezték 1710 nyarán.

A Pest környéki településeket valószínűleg nem sikerült tartósan ellenőrzés alá vonni, sőt 1708 szeptemberében Rákóczi Ferenc parancsba adta, hogy a lakókat költöztessék át Heves és Nógrád megyékbe, nehogy az ellenségnek szolgáljanak.⁶⁴

A problémák sokasodtak a következő esztendőben. A budai rácok a Gödöllő környéki falvakban hajdúkat toborzó Csajági János embereit megtámadták és néhányukat Budára vitték. A rácok a közeli falvak lakóit megfenyegették, hogy fogságra vetik őket, javaikat felpredálják, ha kiállítják a hajdúkat. Ezért a megye arra kérte Bercsényi Miklóst, hogy Csajági előző évi engedélyéhez hasonlóan a Duna menti falvak pénzzel válthassák meg a hajdúállást.⁶⁵ Bercsényi jobb híján erre 1709. április 12-én engedélyt is adott.⁶⁶

A megyei nemesség a közbiztonság fenntartására is képtelen volt és önmaga megvédésére alkalmatlannak bizonyult, 1709-ben ugyanis az egyike szolgabírótól rablók véresre verték és ruháitól megfosztották.⁶⁷ A helyzet 1710 közepére tovább súlyosbodott. A megye Esterházy Antalnak jelentette, hogy tisztviselői katonai kíséret nélkül nem mernek belépni

⁵⁵ MNL PML IV. 1-a/1. 9. k. 52. p.

⁵⁶ Borosy 1987. 4685., 5055. regeszta.

⁵⁷ MNL PML IV. 73. cs. 123. tétel. A keltezés megállapításához lásd: Borosy 1987. 4838. regeszta.

⁵⁸ MNL PML IV. 73. cs. 124. tétel. (1709. március 11.)

⁵⁹ MNL PML IV. 1-a/1. 9. k. 193. p. „ad Processum Soltiensem spectans insula Rackövi.”

⁶⁰ Bánkúti 1996. 376–377. o.

⁶¹ Borosy 1987. 4783. regeszta.

⁶² Borosy 1987. 4796. regeszta.

⁶³ Borosy 1987. 225. o.

⁶⁴ Borosy 1987. 4790. regeszta.

⁶⁵ MNL PML IV. 73. Mf. cs. 15. tétel.

⁶⁶ MNL PML IV. 73. Mr. B. II. cs. 13. tétel.

⁶⁷ Borosy 1987. 4962. regeszta.

a törvényhatóság területére, és a falvak nem hajlanak a tőlük érkező levelekre.⁶⁸ A tisztikar a fejedelmi hivatalokból érkező feladatokat megpróbálta ellátni. Utaltunk már rá, hogy a törvényhatóság Vác környékén még 1710 nyarán is kísérletet tett hajdúk sorozására.

A kuruc tisztikar tehát – a királyi oldalon tevékenykedő párjához hasonlóan – nem vagy csak alig tudta érvényesíteni akaratát. A térvesztés momentumai jól megragadhatók. Előbb a közgyűlések szorulnak ki a megye területéről 1708. második felében, majd a következő másfél évben már a tisztviselők biztonsága is veszélybe került, végül a falusi előljárók is vonakodtak velük szemben.

Tisztújítások

A megyei közélet velejárója volt a XVI–XVII. század folyamán, hogy a tisztikar megbízatását időről időre megújították, általában egy-másfél évente.⁶⁹ Pest megyében az 1689 és 1703 közötti tizennégy évben ugyanis ugyanennyi tisztújításról értesülünk.⁷⁰ E tradícióknak megfelelően folytatta működését a két nemesi önkormányzati testület.

A királyi megye

Az egységes Pest megye a szabadságharc első heteiben tartotta utolsó tisztújító közgyűlést, amelyről fentebb már szót ejtettünk. Az is ismert, hogy a tisztikar döntő többsége királyi oldalon maradt, a szolgabírák közül csak Pataky Gáspár neve tűnik majd fel a másik oldalon 1705-től. A közgyűlés 1704 májusában jelezte Esterházy Pálnak, hogy vezetőinek megbízatása lejárt. A nádor június 7-én értesítette a tisztviselőket, hogy maradjanak hivatalukban, felváltásuk csak később lesz esedékes.⁷¹ Egy esztendővel később Esterházy Pál a következőképpen fogalmazott Petrovay Lászlónak: „Ami pedig nemes vármegye tiszteik búcsúzását illeti, siquidem negotium praesens prorsus non esset de tempore, Kegyelmetek továbbra is tehetsége szerint forgassa a nemes vármegye dolgait...”⁷²

A nádor 1707-ben lépéskényszerbe került, mivel az alispán elhunyt, május 15-én temették el a budavári Nagyboldogasszony templomban.⁷³ Esterházy ideiglenesen Huszár János szolgabíróra bízta meg az alispáni feladatok ellátásával,⁷⁴ ami ellen Imre János másodalispán szót emelt. Előbbi Pestre, utóbbi Budára hívott össze közgyűlést. A meghasonlást a budai várparancsnok közbelépése akadályozta meg. Pfefferschoven Huszárt és követőit is Budára rendelte. Az egyesült közgyűlés ezt követően javasolta a nádornak, hogy belátása szerint javasoljon új jelölteteket a másodalispáni és alispáni tisztségekre, de a szabad vá-

⁶⁸ MNL PML IV. 73. Mf. cs. 24/4. tétel.

⁶⁹ *Degré* 2004.

⁷⁰ *Borosy* 1985. 2343., 2563., 2747., 2878., 3031. regeszta; *Borosy* 1986. 3218., 3235., 3532., 3708., 3898., 4038. regeszta; *Borosy* 1987. 4266. regeszta; *Kiss – Schramek* 2006. 88., 99. o., 131., 155. regeszta.

⁷¹ *Borosy* 1987. 4359. regeszta.

⁷² MNL PML IV. 1-c/2. 1705. No. 5.

⁷³ *Petrovay* 1897. 115. o. (Tévesen szerepel a temetés dátumaként május 17.) A halotti bejegyzés: MNL OL X 2004. A 19. filmdoboz, 21. k. 46. v.

⁷⁴ *Kiss – Schramek* 2006. 200. regeszta.

lasztás jogát a nemesség fenntartotta magának.⁷⁵ A királyi megyében a konfliktus lecsengetését követően legkésőbb 1708 februárjától Imre János töltötte be a tisztséget.⁷⁶

A problémáknak ezzel még nem volt vége. Pataky Gáspár a királyi megye alispánjaként 1710. október 14-én felszólította Kecskemét városát a kurucok javainak elkobozására.⁷⁷ Pálffy János tábornok kérését közvetítette 1710. november 20-án Károlyi Sándorhoz küldött levelében, amelyben felkínálta az átállást a császár hűségére és cserébe javainak zavartalan birtoklását, igaz e dokumentumot már nem Pest megyei alispáni minőségében szignálta.⁷⁸

A források ezt követően „tovább hallgatnak” a tisztújításokról. A megüresesedett tisztségek betöltése folyamatos volt, amire 1711 végéről és 1712. február 15-éről is rendelkezünk adattal.⁷⁹ A tisztikar újraválasztása legkésőbb 1712. március 2-án megtörtént, mivel a levezető elnök részére ezen a napon 100 Ft tiszteletdíjat ajánlottak meg.⁸⁰

A kuruc megye

A Rákóczi pártján álló nemesség önszerveződése 1704. május közepére befejeződött. A megválasztott alispán azonban nem a kecskeméti és nagykőrösi kisnemeselek közül került ki, hanem a Nógrád megyében lakó Wathay János lett a befutó. A *Wienerisches Diarium* és a Hornyik János által megszólaltatott kecskeméti városi jegyzőkönyv egyetértenek abban, hogy a tisztújítás kezdeményezője Rákóczi Ferenc volt, valószínűleg ő jelölte Wathayt a tisztségre. Jelöltsége mellett szólt, hogy – rövid ideig – már hadakozott a kurucok oldalán, elkötelezettségét bizonyította. A XVII. század közepén született, életkora és jómódú középbirtokosi vagyona alapján megvolt a tekintélye a feladat ellátására.⁸¹

A tisztikar megújítására a szabadságharc éveit rendszeresen sor került. A tisztviselőket választó közgyűlések összehívásának joga a magyar szokásjog szerint a főispán hatáskörébe tartozott. Itt érkezünk el a kuruc megye vezetőjének problematikájához. Az 1659. évi LXXVI. törvény ugyanis a mindenkori nádort nevezte meg a törvényhatóság első emberének, akit a poszt üresedése esetén a helytartó helyettesített. A kuruc állam nádort nem választott. Pest megye főispáni tisztségének betöltésével kapcsolatban Rákóczi fejedelem nem rendelkezett.

A helyi köznemesség nem követett el még egyszer nyílt szakítást a rendi szokásjoggal, mint 1683. március 29-én. (Ekkor ugyanis Bulyovszki Ferenc, Pest megye Thököly Imréd

⁷⁵ MNL OL P 125. No. 4743. Pest megye közgyűlésének levele Esterházy Pál nádornak. Buda, 1707. október 5. „...ezért most Hercegséged levelét directa resolúciónkat suspendálván, Hercegségedet alázasosan kérjük, méltóztassék inkább akár ordinarius, akár substitutus vice-ispánságbéli tisztekre valakiket kandidálni, s azoknak neveit szokás szerint megküldeni, így sem egynek, sem másnak semminemű injúriája nem fog következni, meg kell azon állani, akit (áthúzott szó) érdemesebbnek illetvén választani mi fogunk...”

⁷⁶ Imre János legkorábbi alispáni megnevezése 1708. február 7-éről kelt. *Borosy – Szabó* 1991. 165. o., 193. regeszta.

⁷⁷ *Hornyik* 1866. 427. o.

⁷⁸ *Bánkúti* 1991. 17. o.

⁷⁹ Zlinszky János 1711. december 20-án jelentette be a Kecskeméti járásnak szolgabíróvá választását. *Iványosi-Szabó* 1996. 220–221. o. Bánovszky Ferenc perceptor pedig 1712. február 15-i megválasztásáról értesítette Kecskemét városát. *Iványosi-Szabó* 1998. 21. o.

⁸⁰ MLN PML IV. 23-b/1. 1711/1712. 5. r.

⁸¹ *Sarlay* 1934. 27–28. o.

hez küldött követe, azzal az indoklással kérte fel írásban a fejedelmet egy alispán jelölésére, hogy a főispáni irányítói feladatok a nádorról már rá szálltak.⁸²⁾

A megyei nemesség ugyanakkor komoly dilemmával nézett szembe. Döntenie kellett: vagy szakít a hazai hagyománnyal, ami az évenkénti tisztújítást írta elő, vagy megszegi a kodifikált törvényt egy új főispán kinevezéséért írt folyamodvánnyal. Sem előbbi, sem utóbbi nem kerülhetett szóba. Rendkívül jó ürügy lett volna ugyanis az ellenfél számára annak hangoztatására, hogy Rákóczi és hívei megsértették a szokásjogot vagy az országgyűlési törvényeket. Propaganda célú sajtótermék készült a szabadságharc éveiben, igaz, az az ónodi országgyűlésen kimondott trónfosztást ítélte el a leghatározottabban.⁸³ – A problémát hallgatással kellett kezelni.

II. Rákóczi Ferenc már 1703 végén, illetve 1704 elején sürgette az oldalára állt megyékben a tisztújítások végrehajtását,⁸⁴ amely – mint láttuk – Pest-Pilis-Solt megyében 1704 tavaszán következett be. Az egy esztendővel későbbi, valamint az 1710. évi tisztújító közgyűléseken Török András jászkun vicekapitány és udvari főhadnagy (vicemarsall) látta el az elnöki feladatokat.⁸⁵ Pálfi Mihály halála után hozzávetőleg háromnegyed évig a másodalispán, Pataky Gáspár állt a megye élén. Az 1706. évi tisztújítás során a levezető elnökség Darvas Ferenc főhadbiztosra esett.⁸⁶ A következő esztendőben a választott eljárók megerősítésére került csupán sor, amelyen külső levezető elnök nem volt jelen. Az 1709. évi közgyűlési választásra maga a fejedelem küldte el Beniczky László szenátort, aki április 8-án megjelent a tisztújításon.⁸⁷ A példák alapján úgy tűnik, a nádori Pest megyei főispáni jogköröket Rákóczi Ferenc a végleges megoldás megtalálásáig magához vette. A kuruc források ugyanakkor sehol sem tesznek említést a főispán személyéről, mintha a tisztség nem létezne. A kérdést nem lehet ilyen egyszerűen lezárni, ugyanis több megye, köztük Bars,⁸⁸ Hont,⁸⁹ Árva,⁹⁰ Bihar,⁹¹ Nógrád,⁹² Gömör,⁹³ Pesthez hasonlóan Rákóczitól kérték a levezető elnök személyének kijelölését. Bars és Árva megyék főispánja Erdődy György volt, Hont élén Koháry István állt, a Nógrádi közigazgatás feje Forgách Ádám volt. A gömöri nemesség életét Andrassy Péter irányította. Bihar főispánja hagyományosan a váradi püspök volt, a posztot a Rákóczi-szabadságharc éveiben Csáky Imre töltötte be. E személyek mind a király pártján maradtak. Esterházy Pál nádor mindezt országvilág előtt hirdette 1707 augusztusában közzétett propagandisztkus célú körlevelében.⁹⁴

⁸² MNL PML IV. 1-d. 1683/No. 4. „cum a revolutione unius anni sedes comitatum Pest Pilis et Solth irrestaurata vacaret, suprema directione supremi comitis eorum palatini, jam vero Deo Propitione in Celsitudine Vestra posita, hinc ut directio ejusdem comitatus accomodantius currere, et causantibus etiam via adaperiri possit humillime instant principales mei Pestiensis comitatus propositione super instauranda eadem sede, candidandorumque in officium vice comitis, quod antecederet Paulus Bélteki gessit, gratiosa declaratione.”

⁸³ *Gebei* 2013. 171. o.

⁸⁴ *Mészáros* 2005. 52. o.

⁸⁵ MNL PML IV. 23-b/1. 1704/1707. 20. p. Török András személyéről: *Bánkúti* 1996. 438. o.

⁸⁶ MNL PML IV. 23-b/1. 1704/1707. 31. p.

⁸⁷ MNL PML IV. 1-a/1. 9. k. 230. p.

⁸⁸ MNL OL G 19. II. 2. c. 1705. december. 2. p. 1706. december 18–19. p.

⁸⁹ MNL OL G 19. II. 2. c. 1708. július 10. p., és 1709. 137. p.

⁹⁰ MNL OL G 19. II. 2. c. 1706. március 25. p.

⁹¹ MNL OL G 19. II. 2. c. 1707. 27. p.

⁹² MNL NML XIV-3. C-5/6. 14–15. p. és Uo. XIV-3. C-5/8. 154–155. p.; MNL NML IV. 1. b. 25. 4., 11–12. p.; MNL OL G 19. II. 2. c. 1707. 111. p. és 1708. július 2. p.

⁹³ MNL OL G 19. II. 2. c. 1707. 162. p.

⁹⁴ *Gebei* 2013. 171. o. skk.

Úgy tűnik, hogy a fejedelem elsősorban azon megyék esetében tartotta kézben a tiszt-újításokat, melyek főispánjai a király hűségén maradtak. Rákóczi biztosai valószínűleg tevékenyen befolyásolták az alispánválasztások kimenetelét. Erre enged következtetni, hogy 1706-ban a levezető elnök az a Darvas Ferenc volt, akinek János nevű testvére lett a választás nyertese.

A kuruc közigazgatás vezető alakjai a hódoltság alatti menekült vármegye közéletében jelentős szerepet játszottak. Wathay János 1676-ban esküdként szerepelt a Pest megyei nemesi közgyűlés jegyzőkönyveiben.⁹⁵ 1683-ban a kurucok fogságába esett, ahonnan csak jelentős összegű váltságdíj megfizetése után szabadulhatott.⁹⁶ Ezt követően szolgabíróként szolgált 1686 őszétől valószínűleg a Váci járásban.⁹⁷ A Neoacquistica Commissio azonban birtokaitól 1702 folyamán őt is megfosztotta,⁹⁸ feltehetően ez is hozzájárult ahhoz, hogy a Rákóczi-szabadságharc kezdetén már a Nógrád megyei nemesi felkelő csapatok parancsnoki beosztásában találjuk. Utóda, Pálfi Mihály egy, a helyi közéletben jelentéktelen szerepet játszó, megyei hivatalok korábban nem viselő nagykőrösi kismemes lett, aki pár hónappal hivatalba lépése után elhalálozott.

A kuruc közigazgatás harmadik vezetője, Darvas János ugyancsak számottevő Pest megyei közigazgatási tapasztalattal rendelkezett, s egykor Thököly elkötelezett híve volt. Váci szolgabíróként részt vett a Habsburg ellenes nemesi felkelés megszervezésében, sőt 1683. július 28-án határozott hangú levélben követelte a kiváltságos rend mielőbbi táborba szállását.⁹⁹ Pozícióját a kahlenbergi csata utáni helyzetben is sikerült megőriznie. 1683 végén Dobay Jánossal és Guttay Istvánnal együtt követségben járt a nádornál, hogy elérje a megye adóterheinek enyhítését.¹⁰⁰ Darvas János szolgabírói tisztségéről 1686. június 20-án lemondott,¹⁰¹ de 1686 októberében már másodalispáni hivatalt viselt, mely tisztséget 1689. május 14-ig töltötte be.¹⁰²

A Thököly alatt megválasztott tisztikart ekkor váltották le az Esterházy Pál nádor személyes elnöklete alatt tartott közgyűlésen. Az elmozdítás hátterével kapcsolatban a kuruc mozgalomban történő részvételre nem találunk utalást a forrásokban, a szakmai alkalmasságot, illetve személyes bátorságot megkérdőjelező tényezőt viszont igen. Werlein István, a Budai Kamarai Adminisztráció vezetője, akit 1689. május 14-én választottak Pest megye alispánjává, úgy nyilatkozott róluk, hogy Ráday Gáspár alispán és a tisztviselők Rensing hadbiztost úgy félik, mint a pestist, nem mernek szót emelni ellene.¹⁰³ Az eltávolítás okai között szerepelhetett továbbá, hogy a tisztikar 1689. május 14-étől kizárólag a felszabadult Pesten és Budán tartotta tanácskozásait, ahova az addig döntő befolyást gyakorló nógrádi nemesek, köztük a Darvas és Ráday család tagjai nem kívántak átköltözni.

⁹⁵ Borosy 1984. 1818. regeszta.

⁹⁶ Sarlay 1934. 28. o.; Borosy 1985. 2021. regeszta.

⁹⁷ Borosy 1985. 2209., 2287. és 2351. regeszta.

⁹⁸ Soós 2008. 31–38. o.

⁹⁹ Szilády – Szilágyi 1863. CCCCXXXVII. dokumentum, 110–111. o.

¹⁰⁰ Borosy 1985. 2149. regeszta.

¹⁰¹ Borosy 1985. 2162. regeszta. A járás azonosítása lásd: Borosy 1985. 2218. regeszta.

¹⁰² Borosy 1985. 2224. és 2344. regeszta.

¹⁰³ MNL OL P 125. No. 4233. Werlein István Esterházy Pálnak. Buda, 1688. november 20. „Siquidem vero nullus adhuc Vice Comes adest, et modernus substitutus nec non iudices nobilium dictum commissarium ut pestem timent, nec ullus verbum dicere audeat.”

Darvas János Rákóczi melletti elkötelezettségét a Thököly mozgalmában betöltött múltja mellett a hivatalvesztés miatti tüske is fokozhatta. Ehhez járult hozzá, hogy a Darvas család Pest megyei birtokait a Neoacquistica Commissio szintén újszerzeményi területnek tekintette és lefoglalta.¹⁰⁴ Darvas a szabadságharc kitörésekor Wathay Jánoshoz hasonlóan Nógrád megyében viselt tisztséget, a másodalispánit 1699-től.¹⁰⁵ 1703 októberében a kuruc prefektusa Szécsényben és Füleken.¹⁰⁶ Bercsényi Miklós 1703 novemberében rábízta a Nógrád megyei kuruc csapatok ellátását.¹⁰⁷

Az utolsó kuruc alispán, Osztróluczky János korábban Zólyom megyében szintén alispáni és kuruc országgyűlési követi tisztséget töltött be.¹⁰⁸ A királyi táborral szembeni pártállása részben arra is visszavezethető, hogy bár Aszódra vonatkozó birtokait iratokkal tudta igazolni, az Udvari Kamara 1702 áprilisában mégis megfosztotta ottani uradalmától.¹⁰⁹ A négy Pest megyei alispán közül három az Újszerzeményi Bizottság kárvallottjaként szinte természetesen sodródott a kurucok táborába.

A kuruc nemesi közösség a háborús viszonyok között is igyekezett a régi hagyományok alapján a hivatali időt egy-másfél évre korlátozni, legalábbis a választások bizonyos és vélelmezhető időpontjai erre engednek következtetni (1704. május 14., 1705. május 24.,¹¹⁰ 1706. augusztus 14.,¹¹¹ 1707. november 23.,¹¹² 1709. április 8., 1710. július 7.). A hódoltság alatti és a Neoacquistica Commissio által megkárosított vezető családok egy részének viszszerzése a közéletbe szintén fontos hozadéka volt a kuruc tisztújításoknak.

A Budán tartózkodó hivatalnokok hasonló időközönként a törvényes keretek között a nádorral egyetértésben cselekedtek. A kuruc megye a szomszédos törvényhatóságokhoz hasonlóan tudomásul vette, hogy de facto II. Rákóczi Ferenc gyakorolja a főispáni jogkört.

A kettészakadt megye és az országgyűlések

A rendi Magyarországon a törvényhatóságok számára panaszaik hangoztatásának, valamint érdekeik érvényesítésének egyik legfontosabb színtere az országgyűlés volt. Ezért a helyi közösség számára nem volt mindegy, hogy ott ki képviseli, és miként érvényesíti érdekeiket. A Rákóczi-szabadságharc éveiben a királpárti nemesség 1708 és 1710 között Pozsonyban rendezett diétát. Az aulikus arisztokrácia ennek összehívását 1707 közepe óta szorgalmazta.¹¹³

A kuruc rendek 1705-ben Szécsényben, 1707-ben Ónodon rendeztek országos igényű rendi gyűlést. Előbbit maga Rákóczi Ferenc sem tekintette diétának, inkább egy lengyel mintát követő rendi szövetség megalkotása volt a célja.¹¹⁴ Az utóbbi a trónfosztás következtében országgyűléssé vált, de azt a királpárti arisztokrácia vezetője, Esterházy nádor

¹⁰⁴ Soós 2008. 31., 163., 169. o.

¹⁰⁵ Heckenast 2005. 107. o.

¹⁰⁶ Benda – Esze – Maksay – Pap 1955. 70. o., sz. n., lapalji jegyzet.

¹⁰⁷ MNL NML XIV-3. C-5/5. 38. p.

¹⁰⁸ Heckenast 2005. 320. o.

¹⁰⁹ Soós 2008. 31., 36. o.

¹¹⁰ MNL PML IV. 23-b/1. 1704/1707. 20. p.

¹¹¹ MNL PML IV. 23-b/1. 1704/1707. 31. p.

¹¹² Borosy 1987. 4586. regeszta.

¹¹³ Málnási 1933. 67–68. o.; Kalmár 2013. 211–212. o.

¹¹⁴ Gebei 2013. 162. o.

jogilag érvénytelennek és felségsértőnek tartotta.¹¹⁵ A fejedelem oldalán küzdő nemesség az adók felosztásával és módosításával foglalkozó gyűlést 1707 decemberében Kassán, majd egy évvel később Sárospatakon rendezett. Az országos gyűlések utóbbi típusát majd az 1715. évi VIII. törvénycikk helyezi szabályozott keretek közé, de hasonló tanácskozások már az 1690-es években is többször megrendezésre kerültek.¹¹⁶ A tanácskozásokon Pest megye képviselői is részt vettek.

Királyi megye

A budai közgyűlés királyi meghívó alapján 1708. január 26-án Mecsery Ádámot és Laczkovich László főjegyzőt küldte az országgyűlésre követnek.¹¹⁷ Mecsery Ádám az 1703-ig működő Budai Commissio tiktára volt, egyúttal Esztergom megye alispáni tisztségét is betöltötte¹¹⁸ és a sérelmeket összeállító bizottságba is bekerült.¹¹⁹

A tárgyalások mellett az országgyűlés első szakaszában, az 1708 és 1710 közötti ülésszakon a követeknek számos alkalommal kellett igazolni a katonaság járandóságának kifizetését.¹²⁰ Általában adóügyi kérdésekről kért a Budán tartózkodó alispán a legsürgősebben tájékoztatást.¹²¹ A kérésnek eleget is tettek, mivel 1708. december 20-án a két követ közös levélben tájékoztatott a várható országos adó mértékéről.¹²² A követeknek nem csupán számadási problémákkal kellett foglalkozniuk, hanem el kellett hártaniuk az ott hon maradt tisztviselők feje fölött tornyosuló viharfelhőket is. Schweidler budai kerületi hadbiztos 1709 júniusában „Jaj, és ismét jaj lesz az alispánnak!” fenyegetéssel követelte kívánságainak teljesítését a magisztrátustól.¹²³ Laczkovich azt a feladatot kapta, hogy járjon közbe Esterházy nádornál a katonai végrehajtások leállítására érdekében.¹²⁴ A Pesten maradt ismerősök Laczkovich Lászlót közbenjárónak is felkérték egy-egy megfelelő hivatali állásba történő kinevezés érdekében.¹²⁵ Úgy tűnik, hogy a követek nem tartózkodtak folyamatosan az országgyűlés helyszínén. Laczkovich László felesége 1708. április 17-én írt a férjének Pozsonyból Pestre levelet,¹²⁶ jóllehet ezeken a napokon folyamatosak voltak tanácskozások.¹²⁷ A követet mégsem lehet mulasztással vádolni, mivel április 12. és május 13. között a sérelmeket összeállító bizottság tartotta üléseit, amelyen Mecsery Ádám képviselte a törvényhatóságot.¹²⁸

¹¹⁵ Gebei 2013. 171. o.

¹¹⁶ Iványi 1991. 201. o.; Szijártó 2006. 185. o.

¹¹⁷ Borosy 1987. 4384. regeszta; Országgyűlési követek, 12 132–12 133., továbbá 10 880. sor.

¹¹⁸ OGYK Gy. 700.499. sz. 14. p.; Országgyűlési követek, 12 132–12 140. sor.

¹¹⁹ OGYK Gy. 700.499. sz. 39. p.

¹²⁰ MNL PML IV. 1-f. 1704–1708. Imre János a jegyzőnek. Buda, 1708. április 13. 8. r.–9. v. , Uo. Imre János a jegyzőnek. Buda, 1708. április 10. 10. r.–v. Uo. 1709–1710./ Imre János Laczkovich László jegyzőnek. Buda, 1709. július 3. 14. r.–15. r.

¹²¹ MNL PML IV. 73. LI. 9. tétel (utóirat).

¹²² Kiss – Schramek 2006. 214. regeszta.

¹²³ MNL PML IV. 1-f. Imre János Laczkovich László jegyzőnek. Buda, 1709. június 4. 10. r.–11. r. „Vae iterum vae erit vice comiti.”

¹²⁴ MNL PML IV. 1-f. Imre János követnek. Buda, 1709. június 10. 26. r.–27. r.

¹²⁵ MNL PML IV. 73. LI. 4. tétel.

¹²⁶ MNL PML IV. 73. LI. 7. tétel.

¹²⁷ Szijártó 2005. 578. o.

¹²⁸ OGYK Gy. 700.499. sz. 40–49. p.

A szabadságharc utolsó éveiben szoros kapcsolatot tartott fenn a Budán tartózkodó csekély létszámú megyei közösség a követekkel. A ránk maradt levelek ugyanis sokszor öt-hat nap eltéréssel követik egymást.¹²⁹

Kuruc megye

A kuruc rendi gyűlésekkel kapcsolatosan sajnos még annyi adat sem áll rendelkezésünkre, mint a királyi esetében, mert az 1707 előtti nemesi közgyűlési jegyzőkönyvek rendkívül hiányos sorozatban maradtak ránk, s a szécsényi és ónodi országos gyűlések esetében nem maradtak fenn nagy számban naplók és aktagyűjtemények.

Rákóczi szakított az előző évszázadban rögzült szokásokkal, miszerint a megyéket két-két követ képviseli a diétákon. 1705-ben a szécsényi gyűlésre, amelyet eredetileg Rákos mezejére kívánt összehívni, a nemesség tömeges megjelenését várta.¹³⁰ Ennek ellenére Pest megyéből ketten írták alá a konföderáció szövetséglevelét: Pataky Gáspár másodalispán és Sziujártó István megyei követ (deputatus).¹³¹ 1707-ben Rákóczi a megyei tisztviselőket hívta meg az országgyűlésre.¹³² A nemességet a tisztviselők közül a szolgabírák képviselték.¹³³ A megyei követek ónodi munkájáról több adattal nem rendelkezünk. Az ugyanezen év végén Kassán rendezett tanácskozás célja az Ónon kivetett adó felosztása volt a megyék között, illetve a megállapított adózási egységek, a dicák számának növelése.¹³⁴ A törvényhatóság a gyűlésre Darvas János alispánt és Pataky Gáspárt küldte, akit ekkorra másodalispáni tisztségében Horváth András váltott fel.¹³⁵ A küldöttek hazatérésük után ismertették a kassai határozatokat és végrehajtásuk módját, egyéb tevékenységük ismeretlen számunkra.¹³⁶

Az utolsó országos igényű, concursus jellegű tanácskozást 1708 novemberében Sárospatakon tartották. Rákóczi elrendelte, hogy az adóbefizetések elszámolását is ekkor ellenőrizzék, ezért a törvényhatóságok képviselői nyugtáikkal jelenjenek meg. A gyöngyösi közgyűlés az alispánt (Darvas János), a helyettes alispánt (Horváth András), az adószedőt (Mágoocsy Mihály), a szolgabírákat és a főjegyzőt (Radványi Ferencet) jelölte ki a küldöttségbe.¹³⁷ A tanácskozáson a megjelentek között csupán Darvas János, Horváth András és Radványi Ferenc neve szerepelt. A többiek talán kimentették magukat a küldetés alól. Igaz Mágoocsy Mihály esetében elképzelhető, hogy a tanácskozás helyett az elszámolások töltötték ki idejét. A Pest megyei tisztviselők csekély hányadának hiánya természetesen eltörpül emellett, hogy Sárospatakon a dunántúliak mellett Pozsony megye küldöttei sem jelentek meg. A képviselettel szereplő törvényhatóságok között találjuk Nyitra, Komárom és Esztergom megyéket, de a fogalmazvány a követek nevét itt sem sorolja fel.¹³⁸

A királyi és fejedelmi közigazgatás valamelyest eltérően képviseltette magát az országos tárgyalásokon. A királyi tisztviselők a XVII. században kialakult renchez tartották

¹²⁹ Lásd a megelőző jegyzetekben közölt levelek keltezését!

¹³⁰ *Benda – Esze – Maksay – Pap* 1955. 328. o.

¹³¹ *Borovszky* 1911. 21. o.

¹³² *Borosy* 1987. 4555. regeszta.

¹³³ MNL PML IV. 1-a/1. 8. k. 49. p.

¹³⁴ *Takács* 1941. 149. o.

¹³⁵ *Borosy* 1987. 4582. és 4586. regeszta.

¹³⁶ *Borosy* 1987. 4606. regeszta.

¹³⁷ *Borosy* 1987. 4800. regeszta.

¹³⁸ MNL OL G 27. V. 1. a. (1708) 108–109. p.

magukat, a fontos kérdésekről rendszeresen egyeztettek a Budán tevékenykedő központtal. A kurucok ugyan a szécsényi országgyűlésre és a kassai adókiegészítés tanácskozására csupán két-két személyt küldtek, Ónodra és 1708-ban Sárospatakra azonban valószínűleg népe-sebb küldöttséget menesztettek. Ennek háttérében az állt, hogy Rákóczi a nemesség sze-lebb rétegeit hívta a tanácskozásokra.

A közigazgatás feladatai

Háború idején a hatóságok legfontosabb feladata a hadsereg számára szükséges ka-tonák, harceszköz, élelmiszer és adó biztosítása volt történelmi korszaktól függetlenül. Minden mást legfeljebb csak a hadakozás célját szolgáló kiegészítésnek tekinthetünk (pél-dául járványok elleni védelem). A Rákóczi-szabadságharc alatt a kettészakadt Pest megye is ugyanezekkel a problémákkal találta szembe magát, amelyekre különböző megoldási kísérletekkel válaszolt.

Királyi megye

A szabadságharc kitörését követően a katonaság által igényelt szolgáltatások száma folyamatosan gyarapodott. Az adóügyeket intéző Budai Commissio 1703. június 11-én elrendelte, hogy Szolnok várához Pest megye küldjön 200 munkást a falak megerősítése céljából. Hasonló tartalmú rendeletek egészen szeptember elejéig érkeztek a pesti megye-házára.¹³⁹ A nyár végén a Budai Commissio elrendelte a Buda megerősítésében történő részvételt is. Feltehetően ekkor már számoltak a tiszai védvonal összeomlásával, amely Szolnok elestével be is következett.¹⁴⁰ Szeptember végén ezért már csak Budára kellett munkásokat küldeni,¹⁴¹ a következő télen pedig 32 munkást kellett kiállítaniuk a pilisi falvaknak.¹⁴² A járásnyira zsugorodott megye 1704 nyarán összesen 160 kaszást rendelt ki, hogy a császári lovasság számára szénát kaszáljanak.¹⁴³

Elszórt adatok szerint a különböző vármunkákat Budánál folyamatosan folytatni kellett. Kuckländer esztergomi parancsnok ragaszkodott ahhoz, hogy az irányítása alatt álló várba a pátyiak szolgáltatassák a szükséges munkaerőt.¹⁴⁴ Mathias Vorster, az Anton Schweidlert váltó budai hadbiztos 1710-ben egy Szobnál tervezett híd felépítéséhez rendelt ki száz Pest megyei munkást.¹⁴⁵

A király és hadvezérei elvárták, hogy a megyék fegyverrel is segítsék a Rákóczi elleni harcot. Ezért 1703 júliusában és augusztusában királyi rendelet alapján részleges neme-si felkelést hirdettek. A közgyűlés először 400 katona kiállítását vállalta a tiszai átkelők védelmére.¹⁴⁶ A szeptemberi inszurrekció során a köznemességnek 110 lovast és 136 gya-logost, a főrendeknek 160 lovast, azaz összesen 406 fegyverest kellett kiállítaniuk, akiket

¹³⁹ Borosy 1987. 4213., 4216., 4242., 4291., 4305. regeszta.

¹⁴⁰ Borosy 1987. 4295. és 4305. regeszta.

¹⁴¹ Borosy 1987. 4315. regeszta.

¹⁴² MNL PML IV. 1-a./ 10/a. k. 35 p.

¹⁴³ Borosy 1987. 4349–4351. regeszta.

¹⁴⁴ Kiss – Schramek 2006. 207. regeszta.

¹⁴⁵ Kiss – Schramek 2006. 226. regeszta.

¹⁴⁶ MNL PML IV. 1-a/1. 7. k. 849. p.; Borosy 1987. 4258. és 4259. regeszta.

Forgách Simon parancsnoksága alá helyeztek.¹⁴⁷ A katonai és politikai helyzet 1704 kezdetére gyökeresen megváltozott. A kurucok átkeltek a Dunán, a Rákóczi párti Pest megye megalakult, ezért a nemesi csapatok valószínűleg feloszlottak. A harc folytatásához a király zsoldosok finanszírozását követelte a törvényhatóság maradékától, ám az ígért 507 Ft vajmi keveset segíthetett az ügynek.¹⁴⁸

A következő esztendőben a Dunántúl védelme érdekében ismét fegyverbe hívták az inszurrekciót. Az erre vonatkozó parancsot valószínűleg több helyről is a nemesi közösség tudomására hozták, amint ez Nádasdy Ferenc 1705. szeptember 21-i leveléből kiderül.¹⁴⁹ A különböző utasítások nem írták elő, milyen létszámú csapatot kell kiállítani. 30 fő gyűlt össze Budán, akiket Andrássy Pál rendelkezésére kellett volna bocsátani. A sereggel táborba szállt Petrovay László alispán is. A falvak leromlott állapota miatt végül a közigyűlés kérelemmel fordult a nádorhoz a katonai állítás alóli mentességének elérése érdekében.¹⁵⁰ Esterházy Pál különböző forrásokból szerzett információk alapján meggyőződött a Buda körüli területek pusztulásáról, ezért Nádasdyt kérte Pest megye mentesítésére.¹⁵¹ Starhemberg 1707 májusában egyfajta kurucok számára kedvező semlegességgel vádolta meg Pest megyét, és ismételten felszólította fegyvereseinek kiállítására és császári táborba küldésére.¹⁵²

Újabb, hadszervezést célzó tevékenységre 1710-ből van adatunk. A kurucok hajdúborzolásával egyidejűleg, a tavaszi–kora nyári hónapokban a királyi megye is fegyvereket gyűjtött. 150 főt kellett kiállítani, kiknek csaknem harmadát 1710. május 22-én felfegyverezték.¹⁵³ Felszerelésük és ellátásuk azonban komoly hiányosságokat mutatott.¹⁵⁴ Kiállításukat a császári tisztek késedelmesnek találták.¹⁵⁵

A hadsereg számára az egyik legfontosabb fizikai szükséglet a szálláshely volt, különösen téli időszakban. Mivel Pest megye a frontvonalon feküdt, ezért a falvakban sokáig nem lehetett katonákat elhelyezni. Erre valószínűleg 1709/10 telétől nyílt ismét lehetőség, igaz, akkor is csupán a dunántúli településeken.¹⁵⁶ A pesti megyeháza 1705 decemberében hadikórházzá változott,¹⁵⁷ jóllehet I. Lipót 1697-ben az épületet minden beszállásolás alól mentesítette.¹⁵⁸

A tisztviselőknek a vonuló katonákat is kísérniük kellett, hogy a civil népesség és a fegyveres erők közötti súrlódásokat elsimítsák. Rabutin 1707 nyárutóján kapott parancsot arra, hogy erőt Erdélybe vezesse. A tábornok csapatainak kíséretére Sötér Ferencet jelölte ki, aki életkorára tekintettel csak hosszú vonakodást követően fogadta el a felkérést. A császári tábornok egészen Szegedig tartott ígényt a korábbi alispán szolgálataira, akit Péterváradon keresztül kívánt hazajuttatni.¹⁵⁹ Sötér Ferenc tekintélyére szüksége lehetett

¹⁴⁷ Borosy 1987. 4308., 4311. regeszta.

¹⁴⁸ Borosy 1987. 4344. regeszta

¹⁴⁹ Kiss – Schramek 2006. 187. regeszta.

¹⁵⁰ Kiss – Schramek 2006. 188. regeszta.

¹⁵¹ Kiss – Schramek 2006. 190. regeszta.

¹⁵² Kiss – Schramek 2006. 198. regeszta.

¹⁵³ Bánkúti 1996. 778–779. o.

¹⁵⁴ Bánkúti 1996. 805–806. o.

¹⁵⁵ Bánkúti 1996. 807. o.

¹⁵⁶ Kiss – Schramek 2006. 217. és 221. regeszta.

¹⁵⁷ Kiss – Schramek 2006. 193. regeszta.

¹⁵⁸ MNL PML IV. 80-b. No. 8.

¹⁵⁹ Bánkúti 1996. 420. o.

a falvakban a császári hadvezetésnek, mivel az alispáni szék Petrovay László halála miatt megüresedett.

A későbbi években a császári erők melletti egyik legaktívabb tisztviselőnek Sibolthy Sándor bizonyult. 1709-ben 54 napot töltött Lackstädt váci parancsnok mellett, 1710-ben utánpótlást szállított a földvári állásokba, 1711-ben a királyi sereget kísérete Debrecenbe.¹⁶⁰

A szabadságharc alatt a kulcsfontosságú dunai átkelőhelynél, a dunaföldvári sáncoknál rendszeresen kellett szolgálatot biztosítani. 1709. november 10-én például Durcsányi Ferenc megyei főhadbiztos, majd az ő vonakodása miatt Miklosics Gergely szolgabíró arra kapott alkalmi megbízást, hogy a Solti járásból élelmiszereket szállítson a császári erőknek Földvára.¹⁶¹ A megye rendelkezett itt egy állandó biztossal is Slovenicz Mihály személyében.¹⁶²

A királyi megye adóterhei rendkívül változatosak voltak a szabadságharc éveiben. Az 1702/1703 adóév közterhét az 1703 márciusában Bécsben rendezett adóügyi tárgyalásokon véglegesítették 4 000 000 Ft-ban.¹⁶³ Esterházy Pál nádor kérelmezte az adóteher csökkentését, azonban I. Lipót a kérelem elbírálását a Miniszteriális Konferencia hatáskörébe utalta, amely nem hozott döntést a kérdésben.¹⁶⁴ Az utolsó legitim rendi gyűlés alkalmával az ésszerű alku az adó összegéről az udvar és a magyar nemesség között elmaradt. A nyáron kibontakozó szabadságharc azonban az adóbehajtást ellehetetlenítette.

Pest megyére a háború kitörésének évében 52 108 Ft 10,5 krajcár adó esett. Az előző évi hátralékok törlesztésével együtt terményben és készpénzben azonban 57 029 Ft 18 dénárt fizetett be a törvényhatóság, miközben 2086 Ft-tal a községek a folyó évi kivetésből még mindig hátralékban maradtak.¹⁶⁵

A Budán tanácskozó közgyűlés 1703 októberének végétől értesült a háború miatti első adókönyvtésekről. I. Lipót 1703. december 17-én kelt pátensében elengedett minden további adótartozást, amit azonnal közhírré tettek.¹⁶⁶ A készpénzadó súlya ugyanakkor egyre jobban csökkent, a terményellátmányé nőtt a királyi megye kötelezettségei között. A Csepel-sziget terhére elszállásolt katonák javára 1703 novemberében 350 vágómarhát, 2018 mérő zabot és 1500 szekér szénát kellett volna beszolgáltatni. Emellett a katonák sör- vagy borellátmányra is jogosultak voltak.¹⁶⁷

A császári haderő a háború későbbi éveiben rendre újabb és újabb terményigénnyel jelentkezett, amelyekkel kapcsolatban Esterházy Pál nádor kisebb könnyítéseket tudott elérni, illetve egyes esetekben lehetőség nyílt a készpénzmegváltásra.¹⁶⁸ A Haditanács

¹⁶⁰ MNL PML IV. 23-b/1. 1711/1712. 5. v.

¹⁶¹ Borosy 1987. 4387. regeszta.

¹⁶² MNL PML IV. 23-b/1. 1711/1712. 3. r.

¹⁶³ Iványi 1991. 198–201. o.; Szűjártó 2006. 190. o.

¹⁶⁴ MNL OL G 25. III. 2-a. 4. p.

¹⁶⁵ Borosy 1987. 4320. regeszta; MNL PML IV. 1-a/1. 906. p.

¹⁶⁶ Borosy 1987. 4321. regeszta; Iványi 1991. 195. o.; Hornyik 1866. 268. o.

¹⁶⁷ Borosy 1987. 4331. és 4336. regeszta.

¹⁶⁸ Pfefferschoven 1704-ben több ízben összesen mintegy 7000 mérő kenyér- és 4000 mérő takarmánygabona beszolgáltatását írta elő Pest megye számára, amelyek beadása komoly nehézségeket jelentett. Borosy 1987. 4340., 4345., 4352. regeszta. Thavonat báró és Esterházy Pál a következő esztendőben megállapodott arról, hogy a király hűségén maradt 11 megye 30 000 mérő búzát és 480 vágómarhát juttat Bécsbe. Egyes adatok arra utalnak, hogy Pest megyét a nádor részlegesen mentesítette a beszolgáltatási kötelezettség alól. Iványi 1991.

ugyanis úgy vélte, hogy a megyék bőségesen rendelkeznek terménnyel, amit eladni nem tudnak, a sereg pedig rászorul. A beszolgáltatások hadiadó részeként történő elszámolását természetesen kilátásba helyezték.¹⁶⁹

Új szolgáltatási kötelezettségként jelentkezett Pest megyében 1705 őszétől a tűzifa-szállítás a Budán tartózkodó helyőrség részére, amit eleinte nem ingyen követelt a budai várparancsnok. Pfefferschoven 1500 öl tűzifa kivágásáért és Budára fuvarozásáért ölenként 25 dénárt kínált, azaz a teljes mennyiségért 375 Ft-ot.¹⁷⁰ Az ár rendkívül nyomottnak tűnik. A közgyűlés lehetetlennek tekintette a követelés teljesítését, mégis megszavazta. Az eset érdekessége, hogy a határozat végrehajtását Schweidler hadbiztos kivette a civil hatóságok kezéből.¹⁷¹ A hadbiztos követelt 60 mázsa húst a Péterváradon lábadozó katonák részére, amelynek beszámítását a számadások során megígérte.¹⁷² Ennek szokásos katonai elszámolási értéke 20 Ft-ot tett ki.¹⁷³

Természetesen nem csupán szabályozott körülmények közötti terményszállításokkal találkozunk a forrásokban. A Szentendrei-sziget lakóinak 1707 nyarán rekvirálásokat kellett elszenvedniük.¹⁷⁴

Az egyre kuszább helyzet végül lépéskényszerbe juttatta a megyei hatóságokat. A Haditanács és Esterházy Pál segélykérő leveleket kaptak 1708-ban, hogy a király hűségén maradt Pilisi járás terheit enyhítsék és megakadályozzák Pfefferschovent abban, hogy a malmokra különadót vessen ki.¹⁷⁵

A szabadságharc utolsó éveiben porciók alapján vetették ki a hadiadót a nádori porták száma után. Az első ilyen alapon készített kirovás az 1708/1709. évben volt érvényben, amelyet egy nádori konkurzus állított össze.¹⁷⁶ A kivetés alapját az 1702. évi országos portaösszesítés adta, melynek alapján Pest megyére az 1709/1710. évben 1853 porció jutott.¹⁷⁷ A katonai nyomásgyakorlás az adóbehajtás szempontjából eredményes volt, mivel a törvényhatóság saját bevallása szerint hiánytalanul teljesítette kötelezettségét.¹⁷⁸

A szabadságharc utolsó évének adóterhérről a királyi megye esetében semmilyen forrással nem rendelkezünk. A katonák elszállásolása, az átvonuló egységek élelmezése azonban nem kis terhet jelentett. Ezt csak fokozták a magasabb rangú parancsnokok különleges

197. o. E törvényhatóság, Buda és Pest szabad királyi városok, továbbá Esztergom megye egy része 471 köből búza volt az említett teherből. Sőt, egy megállapodás értelmében Pest megye minden mérő búzát 1 Ft 15 krajcár készpénz befizetésével megválthatott a szállítási nehézségeire tekintettel. Kiss – Schramek 2006. 180. és 182. regeszta. Schlick tábornok valószínűleg újabb gabonaszállítást rendelt még el 1705 augusztusában. Uo. 185. regeszta. Majd még ez év decemberében ismét Pfefferschoven rendelte el 500 mérő búza és 50 darab vágómarha beadását. Borosy 1987. 4372. regeszta.

¹⁶⁹ Iványi 1991. 196. o.

¹⁷⁰ Kiss – Schramek 2006. 189. regeszta.

¹⁷¹ Borosy 1987. 4371. regeszta.

¹⁷² Kiss – Schramek 2006. 192. regeszta.

¹⁷³ Az 1683 és 1751 között megjelent szabályzatok egységesen fontonkénti 2 krajcár jóváírást tartalmaztak a hús természetbeni szolgáltatása esetére. 600 font esetében ez 20 Ft-ot (1200 krajcárt) tett ki. Schramek 2011. 38–48., 54–57. o.

¹⁷⁴ Kiss – Schramek 2006. 199. és 206. regeszta.

¹⁷⁵ Kiss – Schramek 2006. 209–212. regeszta.

¹⁷⁶ Szabó 1910. 35. o.; Szíjártó 2006. 194. o.

¹⁷⁷ Iványi 1991. 199., 422. o.

¹⁷⁸ Kiss – Schramek 2006. 228. regeszta.

igényei: Pálffy tábornagy számára például 1710. novemberi budai tartózkodása alatt sárgadinnyét és szőlőt kellett vásárolni.¹⁷⁹

A pénzügyek kezelése komoly zavarok között folyhatott. Imre János, aki sokáig adószedője is volt a törvényhatóságnak, a szabadságharc alatt az 1703 és 1711 közötti évekből mintegy 20 418 Ft sorsáról nem tudott számot adni.¹⁸⁰ A hátralékot a megye 1727-ben a korábbi perceptor tápióbicskei birtokain próbálta meg behajtani.¹⁸¹

A lakosság fizikai megmaradásának védelme a szabadságharc éveiben akarva-akaratlanul a tisztikar kötelességévé vált. A magisztrátusok ezért a katonák pusztítását kívánták megelőzni. 1705 októberében Nehem péterváradí várparancsnoknál elérték, hogy a vezetése alatt álló rácoknak tiltsa be a portyákat.¹⁸² A parancs azonban valószínűleg végrehajthatatlan maradt, mivel a bécsi Haditanács egy esztendővel később Pest megye ismételt panaszára az alábbiakat írta a Kancelláriának: „A folyó hó 15-én bent jegyzett Pest Pilis és Solt törvényesen egyesült, hűségükben megmaradó vármegyék prelátságainak, mágnásainak, báróinak és nemesinek a szegedi és péterváradí parancsnokság alatt álló rác katonaság gyakran ismétlődő gyújtogatásairól, gyilkosságairól, a lakosság fogságba hurcolásáról és állatrablásairól szóló tudósítását szomorú szívvel hallottuk, azok megtorlását vezénylő tábornokainknak nem is oly régen ismételten meghagytuk.

A most dúló beháború alatt a rácok kihágásai, rendezavarásai mindenfelé elterjedtek, és számuk olyannyira megnőtt, hogy azokat [a rácokat] a lázadókhoz hasonlóan, amíg Isten kegyessége békét nem teremt, a mindenhol szükséges német katonaság hiányában megzabolázni és a katonai fegyelemre szoktatni nem lehet. E gyászos esetek jelenleg olybá tűnnek, hogy azokat inkább meg kell siratni, mint elég hatékony segítséggel orvosolni lehet.”¹⁸³

Lasztóczy László Bécsben dolgozó ügyvivő 1707. január 5-én még kendőzetlenebbül fogalmazta meg a helyzet kilátástalanságát: „...aminthogy a Felséges Haditanács... megvallja azt is, hogy olyan istentelen effrenata natio az mostani időben azon rácság, hogyha csak mindeniknek egy-egy fegyveres német nem áll a háta megett, lehetetlen, hogy teljességgel mindennemű excessusoktul avocáltathassanak...”¹⁸⁴

¹⁷⁹ Kiss – Schramek 2006. 236. regeszta.

¹⁸⁰ Borosy – Kisfaludy 1993. 2225. regeszta.

¹⁸¹ Schramek 2011. 122. o.

¹⁸² Kiss – Schramek 2006. 191. regeszta.

¹⁸³ MNL PML IV. 1-c/2. 1706. No. 3. Udvari Haditanács átírtata a Magyar Kancelláriának Bécs, 1706. november 23. (Egyszerű másolat.) „Ex ipsius insinuatō de decima quinta mensis currentis intronotata dominorum praelatorum magnatum, baronum et nobilium comitatum Pest Pilis et Soldt articulariter unitorum in fidelitate perseverantium de crebris et licentiosis Rascianae militiae generalatui Szegediensi et Petrovaradiensi subjectae invasionis quasi hostilibus, percorum abactionibus, pagorum exustionibus miserorum incolarum vel plane interemptionibus aut saltem in captivitate abductionibus gravamina condolenti aere et animo percepta nec non saepius et haud ita pridem reiterato commendantibus generalibus bellici ut similes nefarios ausus severe cohibeant inunctum fuisse.

Quinam vero vigentibus perduellionis modernae motibus excessus et disordines Rascianorum undique dispersorum adeo exrevisent, ut illi instar ipsorummet rebellium usque ad pacatiora concedente Numine tempora nequaquam debite refrenari, nec in disciplinam, uti par esset regularem ob defectum necessarii ubique Germani militis redigi possint. Luctuosa haec exempla deporenda potius, quam remedio sat efficaci lenienda in praesentia videri.”

¹⁸⁴ MNL PML IV. 1-c/2. 1707. No. 2.

A tisztviselők megpróbálták elérni a kivetett adó és más terhek könnyítését. A közgyűlés 1707 nyarán a terményszállítások mérséklését kérelmezte.¹⁸⁵ A pátýiak érdekében jártak el 1708 nyarán, hogy ne kényszerüljenek Esztergomban ingyenmunkát végezni.¹⁸⁶ A kérvényeket valószínűleg sovány eredmények kísérték.

A katonaság ellátásának kérdései mellett a pestis elleni védekezés szerepelt a közigazgatás feladatainak listáján. A megyei közgyűlés 1707. december 31-én ígéretet tett arra a Magyar Kancelláriának és a nádornak: amint biztos hírekhez jutnak a járványról, azokat késlekedés nélkül továbbítják részükre.¹⁸⁷ A háború azonban ekkor nem tette lehetővé, hogy a fertőzött területeket elzárják az egészséges területekkel való kapcsolatoktól. A járvány 1709-ben csapott le teljes erejével, amely eleinte a három alföldi járás területét érintette. A katonaság védelme érdekében 1709 őszén e területekre nem kívántak senkit elszállásolni.¹⁸⁸ A vonatkozó hadbiztosági döntés azonban nem ismert számunkra. A védekezés minimumaként a szomszédos Fejér megyét értesítették a Tolna megyei Madocsa környékén pusztító betegségről.¹⁸⁹ Az információk forrása a Dunaföldvár környékére megyei hadbiztosként kirendelt Slovenicz Mihály lehetett. A védekezésre irányuló erőfeszítések szinte tökéletesen eredménytelennek bizonyultak. A közgyűlés becslése szerint Pest megye alföldi területein mintegy 15 000 fő veszítette életét 1709-ben.¹⁹⁰ Az adat feltehetően túlzó, mivel a demográfusok Pest megye népességét 1695 körül mindössze 20 000, 1715-ben pedig 40–45 000 fő körülire becsülik.¹⁹¹ A tisztviselők valószínűleg nem hajtották végre a józanész diktálta feladatokat, mivel 1711 szeptemberében ismét Pfefferschoven utasította a közgyűlést arra, hogy huszárokat rendeljen a megyébe vezető utakra, továbbá gyanús személyeket ne engedjenek be, az elhullott állatokat földeljük el.¹⁹²

A királyi megye feladatköre tehát elsősorban a katonaság ellátására szorítkozott, minden más háttérbe szorult. Schweidler hadbiztos és Pfefferschoven nem egyszer ragadta magához a közigazgatás irányítását, amikor a tisztviselők lassúságát vagy vonakodását tapasztalta, vagy tapasztalni vélte. Az alispán esetében ezen kívül még számolhatunk azal, hogy egyfajta familiárisi szolgálatként kisebb-nagyobb megbízásokat Esterházy Pál részére is el kellett végeznie. Az alispán legalábbis a Budai Kamarai Inspekció vezetőjétől átvett 1000 Ft kezelésével kapcsolatban kért utasítást a nádortól.¹⁹³ Várad felől érkező ökrök útjának biztosítására tett ígéretet főispánja felé a szabadságharc befejezését követően két hónappal.¹⁹⁴

¹⁸⁵ Kiss – Schramek 2006. 199. regeszta.

¹⁸⁶ Kiss – Schramek 2006. 207–208. regeszta.

¹⁸⁷ Kiss – Schramek 2006. 204. regeszta.

¹⁸⁸ Kiss – Schramek 2006. 217. regeszta.

¹⁸⁹ Kiss – Schramek 2006. 218. regeszta.

¹⁹⁰ Kiss – Schramek 2006. 225. regeszta.

¹⁹¹ Őri 2004. 193–242. o.

¹⁹² Kiss – Schramek 2006. 239. regeszta.

¹⁹³ MNL OL P 125. No. 2509.

¹⁹⁴ MNL OL P 125. No. 2510–2511.

A kuruc megye

A Rákóczi pártjára került nemesség hasonló feladatokkal találta szembe magát. Katonával, élelemmel és pénzzel kellett segíteni a fejedelem táborát. A harcok folytatásához ezen az oldalon is emberre volt szükség. Fentebb már említettük, hogy Rákóczi Ferenc 1704 koratavasán Pest megyében is meghirdette a nemesi felkelést, melynek élére Jánossy Jánost nevezte ki. Az inszurrekció kiállításával kapcsolatban nem rendelkezünk részletes adatokkal, azonban tudjuk, Kecskemétről februárban 224 főt soroztak be a kuruc seregbe, s a következő hónapban ez a szám 628-ra gyarapodott. A jelentkezők buzgalmát a rácok közelségében kell keresni. A kezdeti lelkesedés megszűnt az alföldi mezővárosban, amikor kiderült, hogy a fegyvereseket nem a szerbek távoltartására, hanem a felvidéki, vagy dunántúli hadszíntéren kívánják bevetni.¹⁹⁵

A nemesi felkelést Rákóczi és Bercsényi többször is fegyverbe szólította, többek között 1705 decemberében.¹⁹⁶ A következő esztendei inszurrekcióba Pest megye ismételtelen nem küldte el fegyvereseit.¹⁹⁷ A sárospataki gyűlés 1708 végén rendelkezett a kérdéstről, 1709. április 8-án a közgyűlésen ténylegesen meghirdették a fegyveres harcot.¹⁹⁸ A kiváltságosok táborba szállása azonban mindannyiszor elmaradt. A nemesek előnyben részesítették a kötelezettség készpénzben történő megváltását.¹⁹⁹ A hadba vonulás elmaradásának okaként a források megemlítetik, hogy Cegléden, Nagykőrösön és Kecskeméten kívül nem élnek nemesek a megyében, a városlakók pedig saját javaik védelmével vannak elfoglalva.²⁰⁰ Az 1709. évi felkelést a három városban élő nemesek esetében a pestisjárvány is akadályozta. A fentiekre tekintettel a kiváltságosok 1000 Ft-tal váltották meg a szolgálatot.²⁰¹ A kötelezettségnek a többség eleget tett, 806 Ft folyt be a pénztárba. A késlekedőket 25 Ft bírsággal sújtották.²⁰² Egy évvel később 968 Ft-tal fizették meg a személyes katonai szolgálatot.²⁰³

A kuruc fegyveres erőknél a nemesi felkelők mellett azonban a lakosság soraiból is toborozniuk, illetve alkalmanként sorozniuk kellett. 1707 elejéről vannak adatok gyalogosok kiállítására vonatkozó késlekedésről, ami miatt Pataky Gáspár másodalispánt végrehajtással fenyegették meg.²⁰⁴ A hadállítás módját a sárospataki gyűlésen 1708 decemberében hozott határozatok tartalmazták: minden 50 Ft adóteher után egy felfegyverzett hajdút kellett kiállítani Csajági János ezrede részére. Ha a törvényhatóság nem tudott megfelelő fegyverzetet biztosítani, helyette 7 Ft-ot kellett fizetni.²⁰⁵ A budai rácok 1709 márciusában a Gödöllő környéki falvakban hajdúkat toborzó Csajági János embereit megtámadták és néhányukat Budára vitték. A rácok a közeli falvak lakóit megfenyegették, hogy fogságra vetik őket és felprédálják javaikat, ha a hajdúkat kiállítják. Az esetről tájékoztatták Bercsényit. A megye a körülményekre tekintettel kérte, hogy Csajági előző évi engedélyéhez

¹⁹⁵ Bánkúti 1998. 9. o.; Iványosi-Szabó 1979. 309–311., 314. o.

¹⁹⁶ Borosy 1987. 4408. regeszta.

¹⁹⁷ Takács 1941. 112. o.

¹⁹⁸ Borosy 1987. 4865. regeszta.

¹⁹⁹ Borosy 1987. 4657. regeszta.

²⁰⁰ Borosy 1987. 4865. regeszta.

²⁰¹ Borosy 1987. 4921–4922. regeszta.

²⁰² Borosy 1987. 4933. regeszta.

²⁰³ Borosy 1987. 5056. regeszta.

²⁰⁴ Bánkúti 1996. 375. o.

²⁰⁵ Takács 1941. 208. és MNL PML IV. 73. Mr. II. B. 5. tétel.

hasonlóan, a Duna menti falvak pénzzel válthassák meg a hajdúállítást.²⁰⁶ A következő év nyarán kizárólag fegyveres kísérettel lehetett a toborzási parancsnak eleget tenni, a lakosság már nem hallgatott a tisztviselők leveleire sem.²⁰⁷

A katonaszökevények üldözése 1705 óta többször is napirendre került, amit a szolgabírák végeztek. Ez legtöbbször kimerült abban, hogy a megyéből kiállított katonák esetében megeskették lakóhelyük bíróját, hogy a katonák nem tértek haza.²⁰⁸ Ennek ellenére előfordult, hogy csapatban rabló szökevényeket sikerült kézre keríteni.²⁰⁹ A szabadságharc utolsó éveiben már csak dezertőrök letartóztatását sürgető rendeletek érkeztek a Pest megyei magisztrátushoz, sikerekről nem értesülünk.

A kuruc csapatokat éppúgy a civil lakosság házaiban kellett elszállásolni, mint a császári sereget. Csáky Mihály tábornok és Csajági János egységei 1706/1707 telét töltötték Nógrád és Pest megyékben.²¹⁰ A következő télen Sőtér Tamás ezredét helyezték ide.²¹¹ Utoljára 1708/1709 telén értesülünk kuruc csapatok elszállásolásáról. 1708. december 29-én hirdették ki, hogy további 456 fegyveres érkezik a törvényhatóság területére.²¹² 1709/1710 telén a kuruc katonák biztonságát valószínűleg nem lehetett garantálni a falvakban, különösen a romhányi csatavesztés után. Az elszállásolt katonák ellátása egyes adatok szerint akadozott.²¹³ A lakosok pedig arra panaszkodtak, hogy a katonák alkalmyszerűen még ruháiktól is megfosztották őket.²¹⁴

A kuruc megyében a királyiéhoz hasonló hatáskörrel szintén biztosokat alkalmaztak a lakosság védelmében.²¹⁵ A hivatal azonban rendkívül népszerűtlennek bizonyult, mivel azt pénzbüntetés terhe mellett nem lehetett visszautasítani.²¹⁶ Valószínűleg a megyei főbirtos tekintélyének emelése érdekében Horváth András másodalispán látta el ezt a feladatkört is 1709-ig.²¹⁷ A főbirtos mellé járási illetékességű kommisszáriusokat rendeltek, akiknek a falvakat kellett járniuk, hogy az adóbefizetést megsürgessék.²¹⁸

A háború folytatásához, illetve a közigazgatás működtetéséhez nélkülözhetetlen források között a pénznek kiemelt jelentősége volt. Nem véletlen, hogy a Rákóczi oldalára álló nemesség az adóztatás megszervezését kezdte meg a legkorábban, 1704 februárjában. E tény alapján részletesebb vizsgálatnak kell alávetni Rákóczi Ferenc 1704. január 31-én alkotott Ung megyei adózást tiltó rendeletét, hogy az vajon általános vagy kizárólag egy megyére érvényes előírásokat fogalmazott-e meg.²¹⁹

A Pest megyei adóztatás szintén jó néhány különös vonással rendelkezik. A magisztrátus a török hódoltság alatti hagyományokhoz visszatérve a szolgabírákat bízta meg az adó

²⁰⁶ MNL PML IV. 73. Mf. cs. 15. tétel.

²⁰⁷ MNL PML IV. 73. 24/4. tétel.

²⁰⁸ MNL OL G 19. III. 2. c. 1705. július 34. p.

²⁰⁹ Borosy 1987. 4520. regeszta.

²¹⁰ Borosy 1987. 4546. regeszta.

²¹¹ Borosy 1987. 4647. regeszta.

²¹² Borosy 1987. 4820. regeszta.

²¹³ MNL PML IV. 73. Mf. cs. 16. tétel.

²¹⁴ MNL PML IV. 73. Mf. cs. 3/2. tétel.

²¹⁵ Borosy 1987. passim.

²¹⁶ Borosy 1987. 4575. regeszta.

²¹⁷ Borosy 1987. 4661. regeszta.

²¹⁸ Borosy 1987. 4741. regeszta; *Bánkúti* 1995. 652. o.

²¹⁹ *Takács* 1941. 119. o.

kezelésével, jóllehet 1689-től kezdve Pest megyében is állandósult az adószedői tisztség. A járásokban nem egyidejűleg kezdődött az adóztatás. Totth András szolgabíró már 1704 februárjában adót hajtott be. A Kecskeméti és Solti járásokban azonban csak 1705-ben és 1706-ban kezdték szedni.²²⁰ (Sajnos utóbbi két járás számadása nem maradt fenn.) A Kecskeméti körüli területek megkésétt adóztatására magyarázattal szolgálhat, hogy a három alföldi mezőváros, Kecskemét, Nagykőrös és Cegléd 1704-ben mintegy 26 000 Ft-ot fizetett a nemesi felkelés megváltásaként.²²¹ Az intézkedés felveti a kérdést, hogy az említett települések miért közvetlenül fizettek a kincstár számára. A válasz talán az, hogy a városok a megye joghatósága alatt adóigazgatási szempontból speciális helyzetbe kerültek a kuruc államban. Ezt megerősíti a közgyűlés 1707. április 16-án kelt levele, amely egyértelműen a három város kiszakítását említi.²²²

A szolgabírói számadásokat 1708-ban vizsgálták felül. Az eredmények bürokratikus problémákat tártak fel. Totth András 567 Ft-ot kényszerült saját pénzéből a megyei kasszába fizetni, mivel azzal nem tudott elszámolni.²²³

A kuruc állam 1706-ban a rézpenz elértéktelenedése miatt kényszerült hadiadó bevezetésére a régi nádori porták számának alapján. Pest esetében a teljes megye 117 portájára vetették ki az adót, jóllehet a dunántúli községek, hozzávetőleg a Pilisi járás, nem tartozott Rákóczi uralma alá. 1706/1707-re a törvényhatóság 17 482 Ft 50 dénár hadiadóval tartozott, de ennek nagy részét gyapjú, csizma, ökör és bőr formájában, azaz természetben kellett beadni.²²⁴ Később a fizetési kötelezettséget Rákóczi fejedelem eltörölte.²²⁵

Az ónodi országgyűlés a dica alapú adóztatást honosította meg, melynek bázisát a termelőerők országos összeírása képezte. Az adó alapjának tekintették mind az ipari, mind a mezőgazdasági jövedelmeket, függetlenül tulajdonosuk társadalmi pozíciójától. A nemesek adófizetőkké lettek, mint korábban a jobbágyok. Sőt, egy nemesi dica havi 30, a paraszti viszont csupán 20 dénár adó alapja lett.²²⁶

Az új szabályozás célja a cotributio, illetve annak alapjának emelését szolgálta. Az új rendszerben az ügyek összetettebbé váltak, amelyre az igazgatási apparátus is reagált. A nemesség 1707. november 23-án pénztárnokká (conservator casse pecuniariae) választotta Mágocsy Mihályt, akinek az adóbevételekről kellett számadást készítenie.²²⁷ Az 1707/1708. évi adó nagyságát a kassai rendi gyűlésen állapították meg. Eszerint az alábbi mennyiségű adót kellett volna behajtani.²²⁸

²²⁰ Borosy 1987. 4685. regeszta; MNL PML IV. 1-a/1. 9. k. 72–74. p.

²²¹ Archivum Rákóczianum I. oszt. 9. k. 162. o.

²²² MNL OL G 19. III. 2. c. 1707. április. 46. p. „...az három városok, kikből állott az portáknak nagyobb része az vármegyétől eximáltattak.”

²²³ Borosy 1987. 4739. regeszta.

²²⁴ Takács 1941. 126–129. o.

²²⁵ Bánkúti 1996. 424. o.

²²⁶ N. Kiss 1980. o.

²²⁷ Borosy 1987. 4589. regeszta.

²²⁸ Takács 1941. 170. o.

	<i>Dikaszám</i>	<i>Beadandó lovak száma</i>	<i>2 Ft-jával fizetendő tétel</i>	<i>Egyéb kontingensből jutó tétel</i>
Paraszti dica	29 781,25		59 563 Ft	8190 Ft 34 d
Nemesi dica	1995		3990 Ft	1995 Ft
Katonai dica	31		63 Ft	
Ló subsidium		19		598 Ft 50 d
<i>Összesen</i>	<i>31 807,75</i>	<i>19</i>	<i>63 616 Ft</i>	<i>10 783 Ft 84 d</i>

1. táblázat: A Pest megye 1707/1708. évi kuruc adóterhei

Az összeg maradéktalan befizetése elmaradt, mivel a parasztság 14 439 Ft (ezüst) hátralékot halmozott fel.²²⁹

A terhek ezt követően sem csökkentek, sőt a kuruc fennhatóság alatti területek zsugorodásával tovább emelkedtek. A sárospataki gyűlés 22 825 Ft, 5706 kassai köből búza, 11 412 kassai köből zab, 4382 mázsa 40 font hús beszolgáltatását írta elő Pest megyének, a hajdúk kiállításáról pedig fentebb már volt szó.²³⁰ A nemesség és a parasztság egyformán megpróbált kibújni a fizetési kötelezettség alól, erre a törvényhatóság népének még a fejedelmi és a helytartói hivatal költségeire is külön járandóságot kellett fizetnie.²³¹ A lakosság végül több mint 10 000 Ft-ot nem fizetett be a teherből.²³²

A későbbiekben országos gyűlés újabb általános adókvivetést nem készített. Rákóczi és serege egyre inkább utalványokban juttatta élelemhez és készpénzhez a sereget. A kuruc adórendszerben bekövetkező szerkezeti, és a személyi változások ismét alakították a megyei adóztatási apparátust. Mágocsy 1709-től a Duna–Tisza közén kerületi pénztáros lett, a megyei adószedői poszt megürült, és nem is töltötték be újra. 1710 tavaszán ismét a szolgabírák és más adóztatásban tevékenykedő tisztviselők elszámoltatásáról hallunk:²³³ az adószedés visszakerült a szolgabírák feladatkörébe. A kuruc adórendszer a szervezeti változásoktól függetlenül eljutott működőképessége végére. 1710 augusztusában Rákóczi Ferenc részletfizetési kedvezményt biztosított Pest megye számára. A fejedelem már havi 2-300 Ft befizetésével is megelégedett volna, melynek behajtását a lakosság pestis miatti bujdosása nagyon megnehezítette.²³⁴

II. Rákóczi Ferenc Pest megye behódolása után utoljára 1710. november 22-én adott parancsot Károlyi Sándornak, hogy emberi porciónként két, lóporciónként három forintot hajtson be a törvényhatóság népétől. A rendelet végrehajtására már valószínűleg nem nyílt lehetőség.²³⁵

A kuruc magisztrátus királyi párjához hasonlóan megpróbálta a lakosság érdekeinek védelmét biztosítani a központi kormányzattal szemben. A közgyűlés 1705 júliusában arra

²²⁹ Takács 1941. 188. o.

²³⁰ Takács 1941. 211. o.

²³¹ Takács 1941. 223. o. skk.

²³² Takács 1941. 249. o.

²³³ Borosy 1987. 4984. regeszta.

²³⁴ Archivum Rákocianum I. oszt. 3. k. 494–495. o.

²³⁵ Bánkúti 2005. 86. o. és 380. lapalji jegyzet.

kérte Rákóczit, hogy a szecsőieket a hadi szállítások alkalmával elveszett ökreikért kárpótolja, ugyanakkor saját magukat kihúzták a kötelezettség alól.²³⁶

Pataki Gáspár és Totth András 1706 márciusában a fejedelmi udvarban a befizetett adótbléttel visszatérítését, a sereg megfelelő nyugtaadási fejedelmének biztosítását, a megye portaszámának csökkentését kezdeményezte.²³⁷

A későbbiekben az Érsekújvár alatti táborban járt Pataki Gáspár és Mágocsy Mihály, akik a megye által kiállított katonák kincstári ellátását, zsoldfizetését és felszerelését kérték – részsikereket értek el: a kincstári térítésre ígéretet kaptak, azonban a költségeket készpénzadó formájában a megyének kellett megtérítenie.²³⁸

A közgyűlés 1707 márciusában kérelmezte Bercsényi Miklósnál a kiállítandó hajdúk számának csökkentését.²³⁹ Egy esztendővel később hasonló kérelemmel fordultak Rákóczi fejedelemehez.²⁴⁰ Darvas János 1707 augusztusában kérte Károlyi Sándort, hogy tiltsa el katonáit a gabona cséplésétől.²⁴¹ A lakosság terheinek csökkentését kérő példákat számoztalanul lehetne sorjázni a következő esztendőkből is.

A szabadságharc utolsó éveiben pusztító pestis megfékezésére a közigazgatásnak nem maradt ereje. Mindössze néhány intézkedés tükrözi azt a tényt, hogy a tisztviselők a fertőzött területekkel történő kapcsolattartást megszakították. A három városban lakó nemesek 1708 nyarán az insurrekciótól a járvány miatt tartották távol magukat.²⁴² A közgyűlés 1709 novemberében úgy határozott, hogy a menekült Nógrád megyei nemesek ellátását csak a fertőzésmentes települések finanszírozzák.²⁴³ Ma már nem tárható fel, hogy a tisztviselők mely esetben használták kibúvóként a járványt, és mikor jelentett az valós fenyegetést.

A háborús viszonyok miatt a kuruc magisztrátusok is a hadellátás hátterének megte-remtésével töltötték idejük legjavát. A katonaság az adózás saját kézbe vételével ezen az oldalon is korlátozta a tisztviselők békeidőkben megszokott hatáskörét, akárcsak a Budán dolgozó sorstársaikét.

²³⁶ MNL OL G 19. III. 2. c. 1705. július 14–15. p. „...sub dato 2 Julii Olcsánál [Ócsánál] lévő Fejedelemség méltóságos táborárúl az Bottyán várában veszett szecsői lakosoknak bizonyos ökreinek refusiója iránt nekünk küldött kegyelmes parancsolatját alázatosan elvettük. Minthogy Kegyelmes Urunk ezen casus (az districtualis Commissariatusság dispositiójából élést szállítván azon ökröknek Bottyán várához) az nemes ország közönséges szolgálatában következett, inkább erre nézve azon ökröknek refusiója nem in particulari az nemes vármegyét, hanem in communi az nemes országot illetné, másként is Kegyelem Urunk, ilyen casus elég esett a Nemes Vármegyében. Ha az megírt szecsőieknek az Nemes vármegye fogná refundálni per eandem rationem a többi onnan várná közönséges, ország szolgálatjában történet kárainak refusióját, kit semmiképpen a Nemes Vármegye kifizetni el nem győzné, kihez képest, hogy ily még eddig közöttünkben szokatlan. Sőt más szomszédosoktól practicálni sem hallatott exemplumokra kelljen lépniünk, alázatosan supplicáljuk Fejedelemségedet, méltóztassék kegyelmesen considerálni azon káros és sérelmes lakosoknak károkat szokott Kegyelmissége szerint másunnan refundáltatni...”

²³⁷ MNL OL G 19. III. 2. c. 1706. március 8–10. p.

²³⁸ MNL OL G 19. III. 2. c. 1706. április 12–14. p.

²³⁹ *Bánkúti* 1995. 376–377. o.

²⁴⁰ *Borosy* 1987. 4688. regeszta.

²⁴¹ *Bánkúti* 1996. 405. o.

²⁴² *Borosy* 1987. 4922. regeszta.

²⁴³ *Borosy* 1987. 4958. regeszta.

Miként Imre János Esterházy Pált, úgy Darvas János Károlyi Sándort segítette magánügyei elintézésében. 1706 szeptemberében arról értesítette a tábornokot, hogy a Consilium Oeconomicum miként értékesített egy kincstári birtokot.²⁴⁴ Két esztendővel később egy Vácról érkező, bort tartalmazó küldemény késlekedése miatt mentegetőzött.²⁴⁵

A közigazgatás létszáma és fizetési helyzete

Pest megye területi és intézményi kettéválása természetszerűen hozta magával, hogy a csökkent területű és népességű törvényhatóságoknak kellett egy-egy teljes tisztikart el-tartaniuk. A háborús helyzet állandósulása, a folyamatos katonaiállítások pénzzavarhoz vezethettek, ami a közigazgatás népszerűségét tovább csökkentette.

A királyi megye

A megye kettészakadása a Budán szolgáló tisztviselőket hivataluktól nem fosztotta meg, legfeljebb feladataikat nem tudták ellátni a kuruc erők jelenléte miatt. A közigazgatás némi készpénzzel 1703/1704 fordulóján még rendelkezett, mivel akkor még segélyeket tudott folyósítani.²⁴⁶ A tartalék kitarthatott 1704 áprilisában is, mivel a tisztviselők fizetésük, illetve költségeik megtérítéséhez is hozzájutottak.²⁴⁷ A kassza 1704 júliusára ürült ki, a tisztviselők fizetésére adót kellett kivetniük.²⁴⁸

Ezt követően a magisztrátus hiteleket volt kénytelen igénybe venni folyó kifizetéseire fedezésére. A tisztviselők 1708. február 11-én 400 Ft kölcsönt vettek fel Ratpathani Tamás budai vízivárosi plébánostól.²⁴⁹ 1709. április 4-én 600 Ft-hoz jutottak Kővér János özvegyétől, amit csak 1713-ban fizettek vissza teljes egészében.²⁵⁰ A szabadságharc utolsó hónapjaiban Pfefferschoven budai várparancsnok segítette ki a törvényhatóságot mintegy 7000 Ft kölcsönrel.²⁵¹ Claudius Verleth-nek 1712 februárjában kiutaltak 300 Ft kölcsöntörlesztést, talán még a szabadságharc alatt nyújtott hitel következtében. A pénzügyi nehézségeket jelzi az 1710 januárjából származó panasz, ami a 3000 Ft készpénzadó befizetését kérdésesként emlegeti.²⁵² A királyi tisztviselők pénzzavarát jelzi, hogy sokuk járandóságát csak 1712-ben, a béke megszilárdulása után fizették ki.²⁵³ Sőt, Imre János alispán 1709/1710. évi fizetését csupán 1713. október 2-án vehette fel.²⁵⁴

A rendelkezésünkre álló adatok szerint a királyi Pest megye anyagi helyzete tragikus képet mutatott a szabadságharc végén. A sorok rendezésére 1712-től nyílt lehetőség. Ennek ellenére bizonyos tisztségek, köztük az alispáni olyan vonzerővel rendelkezett, amelyért érdemes volt a konfliktust vállalni, ahogy Petrovay László 1707 őszi utódlása kapcsán láttuk.

²⁴⁴ MNL OL P 396. 1. Extractus 472. p. Lásd: *Laczlavik* 2011. No. 2883.

²⁴⁵ *Bánkúti* 1996. 651. o.

²⁴⁶ *Borosy* 1987. 4338–4339. regeszta.

²⁴⁷ *Borosy* 1987. 4341. regeszta.

²⁴⁸ *Borosy* 1987. 4362. regeszta.

²⁴⁹ *Kiss – Schramek* 2006. 205. regeszta.

²⁵⁰ MNL PML IV. 23-b/1. 1711/1712. 4. v. és 1712/1713. 3. r.

²⁵¹ MNL PML IV. 23-b/1. 1712/1713. 3. r.

²⁵² *Kiss – Schramek* 2006. 219. regeszta.

²⁵³ MNL PML IV. 23-b/1. 1711/1712. 2. v.–3. r., 5 v.

²⁵⁴ MNL PML IV. 23-b/1. 1712/1713. 3. v.

Kuruc megye

A Rákóczi oldalán kiépülő közigazgatás rendkívüli körülmények között kezdte meg munkáját. A tisztikar 1704 májusáig nem rendelkezett alispánnal, de a másodalispán és legalább egy szolgabíró megkezdte a hivatali munkát, igaz, megválasztásukra semmilyen eddig ismert adat nem utal.

Az 1704. május 14-én megrendezett tisztújítást követően sem szűntek meg a békeidőkben elképzelhetetlen jelenségek. Előfordult 1706-ban, hogy a közgyűlés határozatképtelennek nyilvánult a kecskeméti nemesek távolmaradása miatt.²⁵⁵

Az adószedés ugyan 1704 februárjában megkezdődött, de természetesen az újonnan alakuló közigazgatás nem rendelkezhetett olyan tartalékokkal, mint Budán tevékenykedő királyi társa. Ezért már korábban hitelekhez folyamodott. Pálfi Mihály alispán 1705. szeptember 1-jén 149 Ft 75 dénár kölcsönt adott a folyó kiadások fedezésére. Az adósság 2/3-át fél év elteltével fizették vissza, a fennmaradó hányadról nincs adatunk.²⁵⁶ A helyzet később sem javult. Darvas János alispán 1709. április 17-én utasította Erdős Mihály kecskeméti szolgabírót, hogy akár kölcsön felvétele árán is küldjön 2000 Ft-ot neki.²⁵⁷ Mágocsy Mihály 1709 végén Darvas Jánostól Kassán 10 Ft kölcsönt vett fel.²⁵⁸

A tisztviselők biztonságát nem volt könnyű szavatolni. Korábban már említettük, hogy egy szolgabírót 1709-ben rablók véresre vertek és megfosztották ruháitól. Gulácsy Tamás főjegyző 1707. április 3-án életét vesztette Kecskeméten, amikor rá csapattak dúlták fel a várost.²⁵⁹ Nemcsényi Ferenc megyei hadbiztos arról panaszkodott 1709. április 8-án a közgyűlésen, hogy szolgálati ideje alatt kétszer megverték.²⁶⁰ Egy esztendővel később a három város népét utasították arra, hogy Erdős Mihály szolgabíró biztonságát szavatolják.²⁶¹ Talán a folyamatos munkaterhek, és a fizikai fenyegetés vezetett oda, hogy Tergenyi Mihály helyettes jegyző elméje megbomlott, és emiatt feladata ellátására alkalmatlanná vált.²⁶²

Ilyen körülmények között nem volt könnyű betölteni a megürült állásokat. Radvány Ferenc főjegyzőnek a megye megígérte, hogy elég évente két-három alkalommal megjelennie a közgyűlésen, és az aljegyzőt irányítania. Ennek ellenére Radványi a közgyűléseken részt vett. Szóvá tette, hogy fizetése kisebb, mint a más megyebeli uraké. A közgyűlés úgy határozott, hogy az alispán 100 Ft-ot fog kifizetni részére.²⁶³ Járandóságának kifizetésére 1710. április 28-án Erdős Mihályt utasították.²⁶⁴ A biztosi hivatal népszerűtlenségéről fentebb már volt szó.

A kuruc alispánok évtizedes közigazgatási gyakorlattal rendelkeztek, amelyről a tisztújításokkal összefüggésben szoltunk. Helyetteseik közül Horváth András 1700-tól, Pataky Gáspár 1702-től szolgabírói tisztet viselt.²⁶⁵ A szolgabírói szinten szereplő tisztviselők

²⁵⁵ *Bánkúti* 1996. 307. o.

²⁵⁶ MNL PML IV. 73. cs. 14. tétel.

²⁵⁷ MNL PML IV. 73. LIII. cs. 6. tétel.

²⁵⁸ MNL PML IV. 73. cs. 36. tétel.

²⁵⁹ MNL OL G 19. III. 2. c. 1707. 46. p. Kecskemét város Rákóczi fejedelemhez, Károlyi Sándorhoz és Pest megyéhez szóló levelei nem említik a főjegyző halálát. *Bánkúti* 1992. 248–251. o.

²⁶⁰ MNL PML IV. 73. K cs. 15. tétel.

²⁶¹ *Borosy* 1987. 5051. regeszta.

²⁶² *Borosy* 1987. 4871. regeszta.

²⁶³ *Bánkúti* 1996. 723. o.

²⁶⁴ *Bánkúti* 1996. 767. o.

²⁶⁵ *Borosy* 1986. 3712. regeszta; *Borosy* 1986. 4041. regeszta.

közül kizárólag Totth András szerepel esküdtként a forrásokban 1697-től.²⁶⁶ Ebből arra következtethetünk, hogy a járási tisztviselőknek rutinjukat hivatalviselésük alatt kellett megszerezni.

Az akadozó fizetések, a tisztviselőket érő fizikai veszélyek azt eredményezték, hogy a kuruc megye kádergondokkal küzdött. Több tényező is erre enged következtetni. Ezek között kell megemlíteni, hogy a négy ismert kuruc alispán közül három birtokainak és tevékenységének súlypontja a megye területén kívül esett (Wathay János, Darvas János és Osztróluczky János). Kosáry Domokos a szakemberek hiányával kapcsolatban fontos tényezőnek tekintette, hogy a Thököly alatti tisztikar és leszármazottai tértek át először Rákóczi hűségére, és nevük ismét felbukkant a kuruckori megyei vezetésben. Ez hozzájárult ahhoz, hogy a Pest megyei nemesség csak vonakodva csatlakozott a fejedelem táborához.²⁶⁷

Úgy tűnik tehát, hogy a helybeli kuruc nemesség nem bővelkedett a komoly szakértelemmel és tapasztalattal rendelkező személyekben. A közgyűlés erről 1708. július 20-án a következőképpen fogalmazott: „Kívántuk jelenteni, oly szűk légyen mostani vármegyénk constitutiojára nézve a törvénytudó ember közöttünk, arra alkalmas subjectumot (né-mely actualis szolgálatban lévő tiszteink kívül) éppen nem kaphatunk.”²⁶⁸

A tisztviselők fizetése talán mindkét oldalon biztosította volna a tisztességes megélhetést. A Rákóczi oldalán küzdő nemesség legalább szándékát mutatta annak, hogy a létfontosságú tisztviselőit anyagilag is megbecsülje. A járandóság utalása azonban – legalábbis Radvány főjegyző példája szerint – nehézségekbe ütközött.

<i>Tisztség</i>	<i>1703²⁶⁹</i>	<i>Kuruc megye 1708 körül²⁷⁰</i>	<i>Királyi megye 1708 körül²⁷¹</i>
Alispán	300 Ft	300 Ft	100 Ft
Országgyűlési követek	–	3 Ft ²⁷²	n. a.
Főjegyző		200 Ft	n. a.
Aljegyző		60 Ft ²⁷³	
Másodalispán	100 Ft	200 Ft	
Adószedő			
Főbiztos		40 Ft	150 Ft ²⁷⁴
Szolgabíró	100 Ft	72 Ft	

2. táblázat: A Pest megyei tisztviselők fizetési adatai a Rákóczi szabadságharc korából

²⁶⁶ Borosy 1985. 3058. regeszta.

²⁶⁷ Kosáry 1965. 42. o.

²⁶⁸ MNL OL G 19. III. 2. c. 1708. július. 12. p. Az irattal kapcsolatos közgyűlési határozatot közli: Borosy 1987. 4748. regeszta.

²⁶⁹ Borosy 1987. 4268., 4271. regeszta.

²⁷⁰ Borosy 1987. 4661–4663. regeszta. A tisztviselők még természetbeni ellátást is kaptak, amelynek értékét jelen táblázat nem tartalmazza.

²⁷¹ MNL PML IV. 23-b/1. 1711/12. 3–7. fol. Uo. 1712/13. 3–4. fol. A táblázatban szereplő összegeket kivétel nélkül a szabadságharc után folyósították 1712-ben és 1713-ban hozott közgyűlési határozatok alapján.

²⁷² Borosy 1987. 4660. regeszta.

²⁷³ MNL PML IV. 73. cs. 34. tétel.

²⁷⁴ Slovenicz Mihály Dunaföldvárra vezényelt megyei biztos fizetése, de a számadási dokumentum nem árulja el, hogy hány év bérét tartalmazza.

A kettéosztottság megszűnése

Szolnok és Eger eleste 1710 őszén olyan helyzetet teremtett, ami lehetetlenné tette Rákóczi Ferenc csapatai és a kuruc tisztikar számára, hogy befolyásukat érvényesítsék Pest megye területén. Igaz ez annak ellenére is, hogy a lakosság sorai között 1710 októberében még kuruc érzelmű személyek is előfordultak,²⁷⁵ de ez a kialakult katonai helyzeten már semmit nem változtatott.

A királyi katonaság azonnal megkezdte a kuruc oldalon szereplő személyek királyi hűségre esketését.²⁷⁶ Az egykori kuruc tisztviselők viszont nem mind várták meg a katonai helyzet végleges eltolódását a császári hadsereg javára. Mágocsy Mihály már 1710. június 12-én a királyi oldalon szerepelt.²⁷⁷ Pataky Gáspárról volt szó korábban, miszerint 1710 novemberében Pest megye alispánjának tüntette fel magát.

Az erők kivonása kuruc oldalon együtt járt az utolsó rekvirálásokkal. Amikor 1710 őszén a királyi csapatok Eger felé közeledtek, a megyebeli szekerek elől Károlyi Sándor számára ökröket hajtottak el. Az elvett állatokat 1711 nyarán ismerték fel Pest környékén.²⁷⁸ Arról nem rendelkezünk adattal, hogy a károsultak visszakapták-e jószágaikat.

A kettészakadt közigazgatás tisztviselői közül természetesen a királyi megye magisztrátusa őrizte meg pozícióját. A Rákóczi oldalán szereplő előjárók közül Pest megyében kizárólag Mágocsy Mihály futott be kiemelkedő karriert. Előbb (1713. január 9.) ügyészként találkozunk vele,²⁷⁹ majd a Váci járás szolgabírájaként szolgálhatott az 1713. július 3-án rendezett tisztújítás után, mivel 1715-ben már megerősítik pozíciójában.²⁸⁰ Karrierje csúcscaként 1725-től 1741-ben bekövetkezett haláláig az első alispáni tisztséget viselte.

A kettészakadt megye tisztviselői hasonló problémákkal néztek szembe: a katonaság folyamatos jelenlétével, a rácok portyázásaival, a seregek számára szükséges katonák, élelmiszer és pénz biztosításával. A magisztrátusok a hazai törvények betartásával igyekeztek eleget tenni kötelességüknek. A kuruc megye a főispáni kérdést azon sorstársaihoz hasonlóan oldotta meg, melyek főispánjai nem álltak Rákóczi oldalára. Ezek kimondva-kimondatlanul a főispáni jogok gyakorlását a fejedelemtől kérték, amellyel nem megsértették, hanem megkerülték a törvények előírásait.

A pénztelenség mindkét területen súlyos problémákat okozott, a tisztviselők nem vagy csak késve kapták meg járandóságukat. A problémák a harcok elcsendesedése után szűntek meg, a hivatali munka a tisztikar újraválasztásával 1712-ben tért vissza a megszokott kerékvágásba. A kuruc megye élén szereplő nógrádi tisztviselők pedig 1689 után másodszor (immár végleg) kivonultak a megye történetének irányításából.

²⁷⁵ Kiss – Schramek 2006. 233. regeszta.

²⁷⁶ Hornyik 1866. 428–429. o.; Iványosi-Szabó 1979. 339–342. o.

²⁷⁷ Bánkúti 1996. 793. o.; Heckenast 2005. 276. o.

²⁷⁸ MNL OL P 398. No. 58 365.; Laczlavik 2011. No. 58 365.

²⁷⁹ MNL PML IV. 23-b/1. 1711/1712. 9. v.

²⁸⁰ MNL OL N 9. Lad. 36. Fasc. 1. No. 84.

BIBLIOGRÁFIA

- Archivum Rákóczianum I. *Thaly Kálmán*: Archivum Rákóczianum. I. osztály, Had- és belügy. Budapest, 1873-tól.
- Bánkúti* 1991. *Bánkúti Imre*: Dokumentumok a szatmári béke történetéhez. Budapest, 1991.
- Bánkúti* 1992. *Bánkúti Imre*: Iratok a Rákóczi szabadságharcból. Kecskemét város és körzete. I. k. Kecskemét, 1992.
- Bánkúti* 1994. *Bánkúti Imre*: Iratok a Rákóczi szabadságharcból. Kecskemét város és körzete. II. k. Kecskemét, 1994.
- Bánkúti* 1996. *Bánkúti Imre*: Pest-Pilis-Solt vármegye a Rákóczi-korban. I–II. k. Budapest, 1996.
- Bánkúti* 1998. *Bánkúti Imre*: Kecskemét a Rákóczi-szabadságharcban 1703–1711. In: Bács-Kiskun megye múltjából XIV. Szerk. *Iványosi-Szabó Tibor – Tóth Ágnes*. Kecskemét, 1998. 5–69. o.
- Bánkúti* 2005. *Bánkúti Imre*: Pest megye a felszabadító háborúk megindulásától a Szatmári békéig (1686–1711). In: Előtanulmányok Pest megye monográfiájához. I. k. Szerk. *Horváth Ferenc*. Budapest, 2005. 9–99. o.
- Benda – Esze – Maksay – Pap* 1955. Ráday Pál iratai. I. k. 1703–1706. S. a. r. *Benda Kálmán, Esze Tamás, Maksay Ferenc, Pap László*. Budapest, 1955.
- Borosy – Szabó* 1991. *Borosy András – Szabó Attila*: Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái 1712–1740. Új sorozat, II. k. 1718–1720. Budapest, 1991.
- Borosy* 1984. *Borosy András*: Pest-Pilis-Solt vármegye nemesi közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái. II. k. 1666–1680. Budapest, 1984.
- Borosy* 1985. *Borosy András*: Pest-Pilis-Solt vármegye nemesi közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái. III. k. 1681–1697. Budapest, 1985.
- Borosy* 1986. *Borosy András*: Pest-Pilis-Solt vármegye nemesi közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái. IV. k. 1698–1702. Budapest, 1986.
- Borosy* 1987. *Borosy András*: Pest-Pilis-Solt vármegye nemesi közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái. V. k. 1703–1710. Budapest, 1987.
- Borosy – Kisfaludy* 1993. *Borosy András – Kisfaludy Katalin*: Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái 1712–1740. (Új sorozat IV. 1726–1730.) Budapest, 1993.
- Borovszky* 1911. *Borovszky Samu*: II. Rákóczi Ferenc vezérlőfejedelem és a szövetkezett rendek 1705. szeptember 20-ikán a szécsényi gyűlésen kiállított szövetséglevele. Bevezetéssel ellátta *Borovszky Samu*. Budapest, 1911.
- CIH *Corpus Iuris Hungaric.* (C-Rom.) Szerk. *Pomogyi László*. Budapest, 2000.
- Degré* 2004. *Degré Alajos*: A megyei közgyűlések a XVI. és XVII. századi török háborúk korában. In: *Degré Alajos*: Válogatott jogtörténeti tanulmányok. Budapest, 2004. 163–179. o.
- Gebei* 2013. *Gebei Sándor*: A Rákóczi-szabadságharc országgyűlései. In: Rendiség és parlamentarizmus Magyarországon a kezdetektől 1918-ig. Szerk. *Dobszay Tamás et alii*. Budapest, 2013. 162–184. o.
- Heckenast* 2005. *Heckenast Gusztáv*: Ki kicsoda a Rákóczi szabadságharcban? Életrajzi adattár. Budapest, 2005.
- Hornyik* 1866. *Hornyik János*: Kecskemét város története oklevéltárral IV. Kecskemét, 1866.
- Horváth* 2004. *Horváth Lajos*: Pest-Pilis-Solt vármegye alispánjai, 1583–1711. Archontológiai összeállítás. *Turul*, LXXVII. (2004) 1–2. sz. 20–31. o.

- Horváth* 2007. *Horváth Lajos*: Wesselényi Ferenc nádor-főispán politikai öröksége és Pest-Pilis-Solt vármegye pecséthasználata a kuruc korban. *Turul*, LXXX. (2007) 3. sz. 91–93. o.
- Iványi* 1991. *Iványi Emma*: Esterházy Pál nádor közigazgatási tevékenysége 1681–1713. Budapest, 1991.
- Iványosi-Szabó* 1979. *Iványosi-Szabó Tibor*: Három katonai összeírás a Rákóczi-szabadságharcból. In: Bács-Kiskun megye múltjából II. Szerk. *Iványosi-Szabó Tibor*. Kecskemét, 1979. 287–319. o.
- Iványosi-Szabó* 1996. *Iványosi-Szabó Tibor*: A kecskeméti magisztrátus jegyzőkönyveinek töredékei. 1591–1711. (Forrásközlemények 1.) Kecskemét, 1996.
- Iványosi-Szabó* 1998. *Iványosi-Szabó Tibor*: A kecskeméti magisztrátus jegyzőkönyveinek töredékei. 1712–1811. (Forrásközlemények 2.) Kecskemét, 1998.
- Kalmár* 2013. *Kalmár János*: Adalékok az 1708. évi pozsonyi országgyűlés megnyitásának körülményeihez. In: Rendiség és parlamentarizmus Magyarországon a kezdetektől 1918-ig. Szerk. *Dobszay Tamás* et al. Budapest, 2013. 210–217. o.
- Kincses – Tuza* 2013. *Theatrum Europaeum*. A Rákóczi-szabadságharc krónikája az európai kulturális szintéren. Szerk. *Kincses Katalin Mária*, ford. *Tuza Csilla*. Budapest, 2013.
- Kiss – Schramek* 2006. *Kiss Anita – Schramek László*: Pest-Pilis-Solt vármegye közgyűlési iratainak regesztái. Kiegészítő kötet (1625–1715; 1728). Budapest, 2006.
- Kosáry* 1963. *Kosáry Domokos*: Néhány tanulság Pest megye kuruckori történetéből. *Történelmi Szemle*, VI. (1963) 1. sz. 91–96. o.
- Kosáry* 1965. *Kosáry Domokos*: Pest megye a kuruckorban. In: Pest megye múltjából. Tanulmányok. Szerk. *Keleti Ferenc*, *Lakatos Ernő*, *Makkai László*. Budapest, 1965. 9–89. o.
- Laczlavik* 2011. *Acta Rákóciana – A Károlyi levéltár Rákóczi-kori iratai*. Szerk. *Laczlavik György*, kiegészítők: *Avar Anton*, *Laczlavik György*, *Mészáros Kálmán*. Budapest, 2011.
- Málnási* 1933. *Málnási Ödön*: Gróf Csáky Imre bíbornok élete és kora (1672–1732). Kalocsa, 1933.
- Mészáros* 2005. *Mészáros Kálmán*: Pest-Pilis-Solt vármegye kuruc alispánjai: hozzászólás Horváth Lajos közleményéhez. *Turul*, LXXVIII. (2005) 1–2. sz. 52–53. o.
- N. Kiss* 1980. *N. Kiss István*: Az 1707. évi Rákóczi-féle dicális conscriptio. In: Rákóczi tanulmányok. Szerk. *Köpeczi Béla*, *Hopp Lajos*, *R. Várkonyi Ágnes*. Budapest, 1980. 87–111. o.
- Országgyűlési követek
Óri 2004. *Diaeta*. A XVIII. századi magyar országgyűlések történetét kutató csoport: Országgyűlési követek névsora. <http://szijarto.web.elte.hu/segitseg.htm>
Óri Péter: Pest-Pilis-Solt vármegye történeti demográfiai irodalmának összefoglalása. Eredmények, lehetséges kutatási irányok. In: KSH NKI Történeti Demográfiai Évkönyve, 2004.
- Petrovay* 1897. *Petrovay György*: A dolhai és petrovai Petrovayak története 1450-től napjainkig. (Második közlemény.) *Turul*, XV. (1897) 3. sz. 114–127. o.
- Sarlay* 1934. *Sarlay Soma*: A Vattay család birtokszerzeményei. *Turul*, 1934. 1/2. sz. 27–28. o.
- Schramek* 2011. *Schramek László*: Az állandó hadsereg eltartásának kérdései a XVIII. század első felében Pest megye példáján keresztül. Budapest, 2011.
- Soós* 2008. *Soós István*: A Neoacquistica Commissio és Pest-Pilis-Solt vármegye (1696–1703). In: Tanulmányok Pest megye monográfiájához II. Szerk. *Soós István*. Budapest, 2008. 17–263. o.

- Szabó* 1910. *Szabó Dezső*: Az állandó hadsereg becikkelyezésének története III. Károly korában. *Hadtörténelmi Közlemények*, XI. (1910) 23–51., 349–387., 549–587. o.
- Szűjártó* 2005. *Szűjártó M. István*: A diéta. A magyar rendek és az országgyűlés 1708–1792. Budapest, 2005.
- Szűjártó* 2006. *Szűjártó M. István*: A magyar rendek adómegajánlási joga és a XVIII. századi adómegajánlási rend kialakulása. In: *Szűjártó M. István*: Nemesi Társadalom és politika. Budapest, 2006. 162–217. o.
- Szilády – Szilágyi* 1863. *Szilády Áron – Szilágyi Sándor*: Okmánytár a hódoltság történetéhez Magyarországon. Nagy-kőrös, Czegléd, Dömsöd, Halas levéltáraiból. II. k. Pest, 1863.
- Takács* 1941. *Takács János*: Közteherviselés II. Rákóczi Ferenc korában. Zalaegerszeg, 1941.

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

- MNL NML
IV. 1-a. Magyar Nemzeti Levéltár Nógrád Megyei Levéltára
Nógrád megye nemesi közgyűlésének iratai. Köz- és kisgyűlési jegyzőkönyvek (1597–1848)
- IV. 1-b. Nógrád megye nemesi közgyűlésének iratai. Közgyűlési iratok (1610–1848)
- XIV. 3. Nagy Iván akadémikus-történész iratai, (1525–1898)
- MNL OL
G 19. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
A Thököly- és Rákóczi-szabadságharcok levéltárai, G szekció. Fejedelmi kancellária (1694–1712)
- G 25. A Thököly- és Rákóczi-szabadságharcok levéltárai, G szekció. Megyék és városok iratai (1699–1711)
- G 27. A Thököly- és Rákóczi-szabadságharcok levéltárai, G szekció. Országos politikai iratok (1704–1711)
- N 9. Regnicolaris levéltár, Archivum palatinale comitis Nicolai Palffy (1714–1732)
- P 125. Esterházy Pál iratai (1651–1713)
- P 396. Károlyi család nemzetségi levéltára, Acta Publica (1454–1852)
- P 398. Károlyi család nemzetségi levéltára, Missiles (1601–1945)
- X 2004. Anyakönyvi Gyűjtemény. Római katolikus egyház, Budapest-Buda, Budavár (1686–1895)
- MNL PML
IV. 1-a/1. Magyar Nemzeti Levéltár Pest Megyei Levéltára
Pest-Pilis-Solt Vármegye Nemesi Közgyűlésének iratai. Köz- és kisgyűlési jegyzőkönyvek (1638–1786)
- IV. 1-c/2. Pest-Pilis-Solt Vármegye Nemesi Közgyűlésének iratai. Királyi és helytartótanácsi rendeletek. Intimata inutilia (1625–1785)
- IV. 1-d. Pest-Pilis-Solt Vármegye Nemesi Közgyűlésének iratai. Közigazgatási iratok (1446–1783)
- IV. 1-f. Pest-Pilis-Solt Vármegye Nemesi Közgyűlésének iratai. Beérkezett levelek (1643–1758)
- IV. 23-b/1. Pest-Pilis-Solt vármegye adószedőjének iratai. Adószedői számadások. Számadási iratok (1622–1847)
- IV. 73. II. Rákóczi Ferenc korából való levelek (1703–1711)
- IV. 80-b. Mohács utáni oklevelek levéltári gyűjteménye. Egyéb oklevelek (1536–1839)
- OGyK Gy. Országgyűlési Könyvtár, Gyurikovits-féle országgyűlési kéziratok, 700 498. sz.

László Schramek

WARTIME ADMINISTRATION ON THE FRONTLINE OF RÁKÓCZI'S WAR OF INDEPENDENCE.
A CASE-STUDY OF PEST-PILIS-SOLT COUNTY

Summary

Pest County was involved in the frontline between the Hungarian “Kuruc” Army and the Imperial Forces in the first months of Rákóczi's War of Independence, and remained there until autumn 1710. Apart from a few raids, the Transdanubian area of the county was controlled by the Imperial Army during the whole time, while the areas between the rivers Danube and Tisza were incorporated into Rákóczi's state. The territorial division resulted in the establishment of the “Kuruc” administration in early spring 1704, while the Royal offices continued to work, too. The county was thus split in two.

Following the traditions of the Ottoman Period, the terms of the leaders of the officials on both sides were restricted to one–one and a half years. The new officials were elected on both sides. The elections were still supervised by Palatine Pál Esterházy in the royal part of the county, while in the “Kuruc” administration, similar to other counties, Prince Ferenc Rákóczi was the supervisor.

The administrations faced similar tasks on both sides: recruiting men for the army, providing food and a lodgings for the troops. The leaders of the *two counties* could report the grievances of the dwellers and the officials mainly to the national assemblies.

László Schramek

KRIEGSVERWALTUNG AN DER FRONTLINIE DES FREIHEITSKAMPFES
VON FERENC II. RÁKÓCZI. FALLSTUDIE DES KOMITATS PEST-PILIS-SOLT

Resümee

Das Komitat Pest gelangte in den ersten Monaten des Freiheitskampfes von Rákóczi an die Frontlinie der Kurutzen- und der kaiserlichen Streitkräfte und verblieb bis Herbst 1710 auch dort. Die Gebiete der lokalen Verwaltung in Transdanubien standen – abgesehen von der Dauer einiger Streifzüge – bis zuletzt unter der Kontrolle der kaiserlichen Armee, die Bezirke im Donau-Theiß-Zwischenstromland wurden dagegen zu einem Teil des Staates von Rákóczi. Infolge der territorialen Aufspaltung bildete sich parallel zur fortlaufend bestehenden königlichen Verwaltung zu Beginn des Frühjahres 1704 die Organisation des Behördenapparates der Kurutzen heraus, und damit spaltete sich das Komitat in zwei Teile.

Die beiden Generalstäbe beschränkten die Amtszeit ihrer Führungspersonen aufgrund von Traditionen aus der Türkenzeit auf ein-anderthalb Jahre, danach wurden auf beiden Seiten neue Amtsträger gewählt. Die Neuernennung von Offizieren wurde im königlichen Komitat auch weiterhin von Palatin Pál Esterházy beaufsichtigt, im Fall des Kurutzen-Apparates jedoch – ähnlich anderen Komitaten – von Fürst Ferenc Rákóczi.

Die Verwaltung stand hier wie dort ähnlichen Aufgaben gegenüber: das Aufstocken der Armee mit Rekruten sowie die Verpflegung und Einquartierung der Truppen. Die Vorsteher der *beiden Komitate* konnten sich im Fall von Benachteiligungen der Bevölkerung und der Beamten zwecks Lösung dieser in erster Linie an die Landesversammlungen wenden.

László Schramek

ADMINISTRATION MILITAIRE SUR LA LIGNE DE FRONT DE LA GUERRE D'INDÉPENDANCE
DE RÁKÓCZI. ÉTUDE DE CAS DU COMITAT DE PEST-PILIS-SOLT

Résumé

Dans les premiers mois de la guerre d'indépendance de Rákóczi, le comitat de Pest devint la ligne de front entre les forces impériales et kuruc et il le resta jusqu'à l'automne 1710. Pendant ce temps, les municipalités de la Transdanubie furent contrôlées par l'armée impériale, mis à part le temps de quelques incursions, tandis que les cantons situés entre le Danube et la Tisza faisaient partie de l'État de Rákóczi. Parallèlement à l'administration royale qui fonctionnait sans interruption, l'appareil administratif kuruc fut mis en place pour le début du printemps 1704, ce qui a conduit à la division en deux du comitat.

Selon les traditions de l'époque ottomane, les deux corps d'officiers ont limité la durée du mandat des chefs à un an ou un an et demi et des élections furent organisées pour remplacer les personnes en fin de mandat. Ces élections sont restées sous le contrôle du palatin Pál Esterházy dans le comitat royal, alors que les élections de l'appareil kuruc furent contrôlées par le prince François Rákóczi comme dans les autres comitats.

Dans les deux cas, les tâches des administrations furent similaires : engager des recrues dans l'armée, ravitailler et cantonner les troupes. Les conseillers généraux des *deux comitats* pouvaient s'adresser à la Diète pour demander réparation des préjudices subis par la population ou les fonctionnaires.

Ласло Шрамек

ВОЕННОЕ ГОСУДАРСТВЕННОЕ УПРАВЛЕНИЕ ПЕРВОЙ ЛИНИИ ФРОНТА ВОЙНЫ
ЗА НЕЗАВИСИМОСТЬ РАКОЦИ. ИЗУЧЕНИЕ ПРИМЕРА ГРАФСТВА ПЕШТ-ПИЛИШ-ШОЛЬТ

Резюме

Графство Пешт в первые месяцы войны за независимость Ракоци куруцов и императорских военных сил попало в первые ряды фронта войны, и оставалось там до осени 1710 года. Районы муниципалитета Дунантул (западная часть равнины Венгрии), кроме какого-то времени набегов всегда оставались под контролем императорской армии, но тем не менее, районы средиземья Дуная и Тисы стали частью государства Ракоци. Вследствии территориального разделения параллельно с непрерывно действующим королевским государственным управлением, сформировался аппарат куруцкого правления в начале весны 1704, в связи с чем эти округа разделились надвое.

Два офицерских корпуса – на основе османских традиций – ограничили срок полномочий их лидеров на полтора года, после чего вновь избирали должностные лица на обеих сторонах. Обновление офицеров в королевском графстве продолжалось находиться под контролем Пала Эстерхази, но в государственном аппарате куруцов – как и в других уездах – под наблюдением князя Ференца Ракоци.

Те же задачи стояли перед управлением и здесь, и там: пополнение войск военнослужащими призывниками, их питание и размещение войск. Начальство двух округов могло обращаться в первую очередь к Парламентам в случае проступков, удовлетворения жалоб жителей и должностных лиц.

A KATONAI JOG HARCÁSZATI VONATKOZÁSAI AZ 1848/49-ES SZABADSÁGHARC PÉLDÁJÁN*

A katonai kötelességszegés jog által büntetett esetei

Minden hierarchikus szervezet a hatékony működésének érvényesítése érdekében engedelmisséget és fegyelmet kíván. A katonai fegyelem elsősorban alárendelti engedelmisséget jelent, ugyanis a katona esetében a jogok és kötelességek nincsenek egyensúlyban, hanem a kötelesség túlsúlya jellemzi. „A katonai függelék a katonák közti viszonyokat rendezi, egyértelműen a központi akarat érvényesülése érdekében.”¹

A nemzetőrök, majd a honvédek kiképzési és fegyelmi szabályzatainak kiadását a miniszterelnöki hivatalhoz tartozó Országos Nemzetőrségi Haditanács intézte, míg 1848 decemberében be nem olvadt a hadügyminisztériumba. Az első ideiglenesnek szánt – rövid terjedelmű – rendszabály már 1848. április 3-a előtt megjelent², majd egy április végi tudósítás szerint: „A nemzetőrségi vezérszavak már meg vannak határozva a nemzetőrségi tanács által, s Péterffy Gyula és Gál Sándor tiszturak a gyakorlati szabályok kidolgozásával bízattak meg. A szolgálati rendszabályok szerkesztése Kiss Károly századosra bízott. A fegyelem kidolgozását Kállay Ferenc hadiügyvéd vállalta el. Ezen munkálatok minél hamarabb be lesznek végezve.”³

Mivel a fegyelmi szabályok mégis viszonylag későn, csak július 9-én jöttek ki a nyomdából⁴, a helyhatóságok ideiglenes szabályokat adtak ki a helyi nemzetőrség részére, már csak azért is, mert ez a hadszíntérre kimozdítandó nemzetőrök számára nélkülözhetetlen volt; ezek részben nyomtatásban is megjelentek. Tudjuk, hogy a központi szabályokat több helyhatóság is csak módosításokkal fogadta el a maga részére, ezért Batthyány Lajos miniszterelnök rendeletet kényszerült kiadni, melyben megerősítette a központi kiadott fegyelmi szabályok kötelező érvényességét.⁵

Feltehetően november végén készült el Rácz Vilmos hadbíró századosnak *A hadi fenyítő törvények a magyar honvédseregre alkalmazva* című munkája, melyben a Kállay-

* Jelen tanulmány szerves folytatása „A magyar honvédsereg harcászata az 1848–49-es szabadságharcban” című kötetemnek. Közismert, hogy a háborúk földrajzi és társadalmi térben zajlanak, ezért korábbi tanulmányaimban megvizsgáltam a természeti viszonyok és az emberi tényezők hatását a fegyveres tevékenységre. Végezetül a kötelességszegésnek a katonai büntető törvények hatálya alá eső, illetve törvényileg nem büntetett eseteit tekintem át.

¹ Kardos 2003. 10–12. o.

² Lásd: Horváth 1848.

³ Pásztai 2007. 1012. o.

⁴ Lásd: Kállay 1848. és a hozzá tartozó kiegészítés október 6-án: Toldalék-szabályok a magyar nemzeti honvédsereg rendszabályaihoz. A. Házasodási szabályok. B. Fegyhatalmi ideiglenes szabályok. Megjegyzendő, hogy míg eredetileg zászlóaljanként terveztek egy hadbíró, a pótkötetben már két zászlóaljanként egyet-egyet, de volt rá példa, hogy három alakulat kapott egy hadiügyest. Lásd: Óry 1998.

⁵ Lásd: Pásztai 2007. 1015–1016. o.

féle paragrafusokon kisebb módosításokat hajtott végre, és magyarázatokat is fűzött hozzájuk.⁶

1848 áprilisától az Országos Nemzetőrseregi Haditanács fegyelmi osztálya intézte az igazságszolgáltatási ügyeket, élén Kállay Ferenc százados hadbíró állt. Ezzel párhuzamosan tevékenykedett a hadügyminisztérium igazságügyi osztálya július 17-től, Halz János őrnagy vezetésével. November 25-én jelent meg egy hadügyminiszteri rendelet a katonai főtörvényszék és legfelsőbb katonai törvényszék létrehozására vonatkozóan; a rendelet következtében december 15-ével Pesten megalakult a Királyi Katonai Főtörvényszék és a Királyi Katonai Legfelsőbb Törvényszék. Ezek a fővárosok megszállásával hosszabb időre megszűntek, illetve az igazságügyi osztály keretein belül működtek, majd 1849 áprilisának folyamán új bírák és személyzet kinevezésével ismét önállóvá váltak.⁷

Mindez azonban nem volt elegendő, s úgy tűnik főleg a szolgálati fegyelemmel komoly gondok adódtak. Így érthető, hogy 1849 májusában Görgei a hadügyminiszteri szék elfoglalását többek között egy új katonai törvénykönyv összeállításához kötötte. Az amúgy el nem készült munka Kossuth Lajos kormányzó-elnök teljes pártfogását is elnyerte:

„Én kimondhatatlanul fogok örvideni, ha Hadügyminiszter úr szíves leszzen akkint intézkedni (s ezért semmi materiális áldozatot nem sokallandok), hogy legyen katonai törvényünk és legyenek megállapított szolgálati szabályaink – hadd tudja minden ember, minő kötelességeket vállal magára, minő törvények alatt él, s mi vár reá, ha egy vagy más kötelességet nem teljesít.

... Ezért én például tanácsosnak látnám, ha Ön, amint átveszi a hadügyminiszterséget, napi parancsba adná ki: »Minden gyáva büntetve lesz, minden tudatlan, vagy ügyetlen elmozdítatik, s ha tudatlansága vagy ügyetlensége által zavart vagy kárt okozott, nem csak nem penzionáltatik, de meg is büntettetik...«⁸

A cs. kir. sereghez hasonlóan különbséget tettek a fegyelmi fenyítés és a büntetőbírói eljárás között, de éles határ nem volt a kettő között. Előbbi joggal bírt minden al- és főtiszt, valamint a törzstisztek az alájuk beosztottakkal szemben kisebb vétségek esetén.⁹

A hadi fenyítő törvények kimondták, hogy a „hónvéd seregnél testi büntetésnek nincsen helye, hanem csak szabadságbeli, becsületbeli s halállali büntetésnek. Ezek a következők: A) házi fogság, B) porkolábi fogság vasban vagy anélkül, C) közfogság vasban vagy anélkül, D) várfogság dolgozásra szorítással vagy anélkül, E) sáncmunka nehéz vagy könnyű vasban. [...], F) lejesbítés, ideiglenes vagy végképpen, G) tisztségtől megfosztás a becsület meghagyásával, egyszerűen, vagy gyalázzattal, H) vitézi vagy polgári érdemjelek elvesztése, I) agyonlövés vagy felakasztás.”¹⁰

Mindenáron fenn kellett tartani a fegyelmet, ha másként nem, mégiscsak testi fenyítés alkalmazásával, ahogy tette néhány tiszt saját hatáskörén belül. Például a temesvári ostromseregben szolgáló 38. zászlóaljban, ahol az előőrsegen lévőeknek megtiltották, hogy a várbeliekkel tűzharcba bocsátkozzanak:

⁶ Rác a Mária Terézia uralkodása óta megjelent cs. kir. hadi törvényeket, és ezek későbbi – részben a nemesi felkelésre vonatkozó – rendeleti módosításait gyűjtötte a össze, valamint Ignaz Franz Bergmayer bécsi udvari tanácsos vonatkozó munkáit használta. Lásd: Rác 1848. 8–9. o. és Pászti 2007. 1011. o.

⁷ Lásd: Óry 1998. 80–92. o.

⁸ Kossuth Lajos levele Görgeyhez. Debrecen, 1849. május 12. Hermann 2001. 355–356. o.

⁹ Lásd: Óry 1998. 98. o.

¹⁰ Rác 1848. 17–18. o. Jellemző módon az akasztást hóhér hiányában főbelövésre „enyhítették”.

„Nekünk a főlösegtüzéls eltiltatott, nehogy éjjel megint ily veszett haragra gyúljon a szomszéd, de bizony mink átszóltunk néhányszor, mert hát csak nem tudunk a bőrünkbe félni. Pedig bár tudtunk volna!

Reggel fővadász Kovács... megvizsgálja az éjjeli lövészek fegyvereit s szépen jelenti őket Ferency kapitánynál.

– No fiaim! Álljatok csak ki szépen, mindenik harminc mogyorófa-püffenést kap, csak amúgy kutyafuttában!”¹¹

Sürgős esetben rögtönítélő haditörvényszéki tárgyalást tartottak, az osztrák seregben megszokott eljárás szerint. Az elnöki tisztet egy törzstiszt töltötte be; sem a hadbírói előterjesztés, sem a védőbeszéd nem volt megengedett. „A hadbíró, vagy ennek hiányában az őt helyettesítő tiszt, a vizsgálat befejeztével a törvény értelmében hozandó ítéletre vonatkozó előterjesztését egyedül az elnökkel közli, mégpedig titokban; mire az elnök, fontolóra vévén a hadbíró véleményét, egymaga hozza meg az ítéletet; ezt titkosan bírótársai tudomására hozza, majd felhívja őket, hogy oldalfegyverük kirántásával egyetértésüket vagy vesztegmaradásukkal ellenkező véleményüket nyilvánítsák. A rögtönítélő haditörvényszék tagjai egyszerre szavaznak.

Ilyen előírások szerint a tényleges ítélethozatal joga a rögtönítélő bíróságnál csupán az elnököt illeti meg; a többiek egytől egyig, a hadbíró sem véve ki, csupán azt tehetik, hogy minden előzetes tanácskozás nélkül, sőt anélkül, hogy alapos megfontolásra elegendő idejük volna, gyors elhatározásukkal elfogadják vagy elvessék a javasolt ítéletet. A törvény eszerint a rögtönítélő hadbíró elé állított vádlott élete és halála feletti döntést elsősorban az elnök kezébe adja; és éppen ezért az ő kötelessége vállalnia a vádlott védelmét a hadbíró előterjesztése ellenében – titokban, önnön lelkiismerete előtt.”¹²

Végezetül röviden ki kell térni a harci stressz utóhatásaira, mivel részben erre vezethetők vissza a minden hadseregben előforduló fegyelmi problémák. Erre kevés a közvetlen utalás, mert a honvéd-visszaemlékezésekben nem igen találunk rá adatot, hiszen íróik nagyrészt sikeresen visszatértek a civil életbe, ez azonban nem minden veteránnak sikerült. A stressz hatása sokszor a háború után jelentkezett depresszió, szorongás, agresszív magatartás és antiszociális viselkedés formájában. Ez is a magyarázata a szabadságharc bukása után oly sok kisiklott életpályának, majd a kiegyezést követően a háborúból kimaradt többségnek a volt honvédekkel szembeni közömbös, majd egyre ellenségesebb magatartásának.¹³

Függelemsértés

„Aki előljárója szolgálatbeli parancsainak, nem ugyan erőszakkal, de a tartozó tisztelet elhanyagolásával, durva magaviseletével ellene szegül, vagy aki azokat gonosz szándékból, vagy nagy hanyagságból nem teljesíti, mindég igen keményen, háború idejében pedig, tekintetbe vévén a kárt, mely a szolgálatra az engedetlenségből háramlott, kivált ha gonosz szándok forog fenn, agyonlövétéssel fenytendő.”¹⁴

¹¹ *Lubik* 2001. 199–200. o. Szerzőnk a büntetést „megúsza” 24 órás kurtavassal.

¹² *Görgey* 1988. I. k. 151. és 155. o. A leírás a hazaáruló Zichy Ódön elleni eljárással kapcsolatban született.

¹³ Lásd: *Makrai* 2001. 149. o.

¹⁴ II. törvénycikk. Lásd: *Rác*: 1848. 122–123. o.

Ilyen értelemben ellenszegülésnek számított a parancsnak ellentmondás, vagy annak végre nem hajtása is.

A törvény abban az esetben engedte meg a tisztnek a parancstól való eltérést, ha úgy ítélte meg, hogy a kapott parancs taktikailag nem helyes, mondván, hogy felettese, vagy a főparancsnok nem láthat minden részletet a csatatéren, de erről a parancsnokot értesítenie kellett, és a felelősség az övé volt. Később azonban az ügy vizsgálat alá került, ami értelemszerűen azt jelentette, hogy ha a felsőbb parancsnok nem értett egyet intézkedései felülbíráásával, az hosszú távon konfliktust szült.¹⁵

A nagyszebeni ütközetben Bem tábornoktól, a hadtest parancsnokától érkezett támadási parancsot tagadta meg Pálffy Domokos őrnagy, a 15. Mátyás-huszárezred osztályparancsnoka. Az ellenszegülés 1849. január 21-én történt, és Pálffy 26-án a tábornok eltávolította az erdélyi hadseregtől.

„Bem fővezértől parancs érkezett, hogy mi, lovasok, nyomuljunk előre, s intézzünk rohamot az ellenség lovasságára.

A roham azonban elmaradt, minthogy a mi parancsnokunknak, P. őrnagynak – nem tudjuk, mi oknál fogva – nem volt teljességgel kedve minket rohamra vezetni. Pedig mi egész lelkesedéssel kiáltottunk fel, midőn Bem parancsáról értesültünk, hogy: »Rohanjunk!«

– Nem rohanunk! – kiáltott P. őrnagy mérgesen. – Csitt! Csend legyen!

Ekkor kilépett a sorból Májer derék főhadnagyunk, s látva az általános lelkesedést, azon indítványt tette, hogy engedjék át neki a vezénylet, míg a rohamot megejtjük.

– Nem egyezem belé – kiáltott P. őrnagy – tessék beállni a sorba! Itt én parancsolok!

Bem tábornok tiszt-segédje még folyton ott állt előttünk.

– Mondja meg a tábornok úrnak, hogy nem rohanunk, mivel nagy a hó, s aztán azok odaát mind gyakorlott katonák, ezek pedig fiatalok. Most nincs kedvem rohanni!

– Őrnagy úr! – szólt katonásan a tiszt-küldönc. – Én tábornokom parancsát megmondtam.

– Igen – szólt P. őrnagy – azt tudomásul vettem, s ha óhajtja, arról hamarosan írásbeli igazolványt is adhatok. Mondja meg a tábornok úrnak, hogy nem rohanok! S punktum!

A tiszt-küldönc elvágtatott.” – jegyezte fel Imreh Sándor huszár, szemtanú.¹⁶

Ellenszegüléséért majdnem életével fizetett a híres 11. honvédszászlóalj bátor őrnagya, Inczedy Sámuel is, amikor Alvincnél ellent mondott Bemnek:

„Bem, seregének nagyobb részét az országúton előre, K[ároly]fehérvárnak indította, és ezen részt ő maga vezette, kisebb részét, egyedül a 11-dik zászlóaljat Szász-Sebesnek küldötte azon parancsal, hogy a zászlóalj kibontakozva, homlokegyenest a szántóföldeken mindenütt keresztül, további rendelkezésig lassú léptekkel Szász-Sebesnek tartván, törjön előre.

Ezen parancsra a zászlóaljat vezető Inczedy őrnagy jelenti, »miként verloren posztra, elveszett helyre nem megyen.« Mely tiszta és egyenes nyilatkozat folytán Inczedy őrnagy, a vezér általi főbelövetés alól csak nagy bajjal, az idő hiánya, rövidsége miatt, s később a zászlóaljnak Medgyesre menetele után is, csak sok kérésre menekülhetett meg.”¹⁷

¹⁵ Lásd: *Rác* 1848. 122–124. o.

¹⁶ *Imreh* 2003. 83. o.

¹⁷ *Wass* 1872. 33. o. Az üggyel kapcsolatos iratok: MNL OL H 75. 1849:14153. (Hermann Róbert szíves közlése.)

Ugyancsak az erdélyi seregben végezték ki azt a két huszár altisztet, akik feljebbvalóikkal szólalkoztak össze, s a szóváltásban a fegyvereik is előkerültek. Az imént idézett Imreh így emlékezett vissza a látottakra:

„Midőn azon magaslatot elhagytuk, amelyen a nagy fáradtsággal készített földmunkálatok vonultak végig, Bem tábornok megállni parancsolta az egész hadsereget, s egy hatalmas négyzetet képeztetett, hogy ott előttünk két Vilmos-huszárt valami nagy büntényért főbelövessen.

A két huszár az országúttól jobbra, nem messze a Nagy-Küküllő folyótól, állítatott ki. Megjelentek a gyalog honvédek is töltött fegyvereikkel egy parancsnokoló tiszt vezénylete alatt, előttük. Emlékem szerint, mind a két huszár altiszt volt...

Megkezdődött aztán a kegyelemkérés, mely csaknem két teljes órát vett igénybe. Nem volt a hadseregben egyetlen csapat, egyetlen osztály, amely két bajtársa által kegyelmet ne kéretett volna a halálra ítéletekért. Bem azonban mindannyiszor a fejét rázta annak jeléül, hogy nem ad kegyelmet.

Végre tiszteink is kértek kegyelmet a két huszárért, de siker nélkül.

A vasakarátú tábornok nem engedett. Meg akarta mutatni, hogy egy rendes hadsereg-nél legfőbb feltétel mindenekfelett: a fegyelem.

Az alattvaló tartozik szigorúan engedelmeskedni felebbvalójának.

A halálra ítélt huszárok – amint akkor hallottuk –, éppen felebbvaló tisztjökkel zándorodtak volt össze annyira, hogy fegyverüket akarták használni az ellen.

Letérdepeltettek aztán s főbelövettek, s midőn haláluk beállt, ott mindjárt el is temet-tettek.”¹⁸

Az 1849. július 2-i komáromi csatában az előretörő osztrák gyalogság a komáromi sáncok közül többet is elfoglalt, visszaszerzésükre Görgői Artúr hadseregparancsnok egy-más után küldte a honvédzászlóaljakat. A parancsra – az amúgy bátorságáról híres – Dom Miguel-zászlóalj egyik tisztje egy jól hallható, a „jelenvalók kedélyeire károsan ható”, szerencsétlen megjegyzést tett. A kritikus helyzetben a „tartozó tisztelet hiányára” amúgy is kényes fővezér azonnal eljárt a hadnaggyal szemben. A részleteket a tábornok öccse hagyta az utókorra:

„»Mindig csak Dom-Miguel!« – szól indulás közben egy egyes hang a sorból... A visz-szatérő segédtsízt ezt bátyámnak megjelenti. A Dom-Miguel 3-ik zászlóalj a II. hadtest azon zászlóaljainak egyike volt, kik a zsigárdi és peredi csatákban jelesen tartották mago-
kat, sok szerencsétlen körülmények összetalálkozása következtében ott rendkívüli módon voltak igénybe véve és nagyon sok embert vesztek. Azon hadtestből való volt, melyben Asbóth Lajos ezredes iskolájából legtöbb ellenszenv tenyészett bátyám ellen. Ez a jelentés-re rögtön oda ugrat.

»Állj!« – a zászlóalj megáll.

»Ki volt a visszafelelő?« – kérdi a fővezér harsány hangon. Senki sem szól.

»Kérem, ki volt ez? Ha volt bátorsága felszólalni, legyen bátorsága magát megne-vezni!«

Egy fiatal hadnagy kilép a sorból: »Én.«

¹⁸ Erzsébetváros, 1849. március 9. *Imreh* 2003. 156–157. o. Az esetet megerősíti Fekete Ferenc naplója is: „Egy fájdalmas executionak voltunk tanúi. [Bem] két Vilmos-huszárt lövetett föbe, minthogy utazás közben egy Koburg-huszár századossal összeveszvé, reá kardot rántottak és meg is sebesítették.” Lásd: *Pap* 1904. 393. o.

A fővezér kardot ránt s a zászlóalj előtt egy éles vágást mér a lázadó fejére.

»Indulj!«

A zászlóalj némán indul és rohan az ellenségnek, a 48-ik zászlóalj nyomába...¹⁹

Végezetül meg kell említeni az ellenszegülés legnagyobb vihart kavaró esetét, mikor is a Henryk Dembiński altábornagy alatt szolgáló tisztikar, a fővezér 1849. februári tevékenysége során elkövetett hibák sorozata miatt, kis híján fellázadt ellene, és Szemere Bertalan kormánybiztos bevonásával megfosztotta hatalmától. Kossuth első dühében, nem kis mértékben Szemere „elfogulatlan” híreire támaszkodva, a tisztii lázadásnak titulált akció vezetőjének kikiáltott Görgeit főbe akarta lövetni. A tiszafüredi táborba érve azonban be kellett látnia, hogy a tisztek fellépése jogos volt, és a lehetőségekhez képest jogkövető is. Ez persze nem akadályozta meg a politikai vezetést, s leginkább Kossuthot abban, hogy Dembińskit később ismét fővezérré nevezze ki, hadvezéri alkalmatlanságát ismételten bizonyítandó.

Vétség őrségben, szolgálati hely elhagyása

„Aki az őrhelyen elalszik, vagy mielőtt felváltatnék engedelem nélkül eltávozik; aki az őrhelyen megrészegezik, vagy részegen jön oda; továbbá, aki valamely őrséget vagy állomásokat elmulaszt, vagy nem kötelessége szerint lát el: legkeményebben, háború idejében pedig a körülmények fontossága, és az abból a szolgálatra háromló kár szerint agyonlövétéssel büntetendő.”²⁰

Ha az őrt baj érte, vagy elfelejtették felváltani, helyét akkor sem hagyhatta el, köteles volt a szomszédos őrnek kiáltani, s így riadólánc-szerűen továbbítani az üzenetet. Ugyanígy az őrségben lévő tiszt sem távozhatott el a területéről, nem aludhatott el.²¹

A fegyelmi vétségek nagyobb része ebből a körből került ki, és a lehetséges ellenséges rajtaütések miatt, a csapatokra nézve az egyik legnagyobb veszéllyel is járt. A magasabb beosztású tisztek rendszeresen panaszkodtak beosztottaik hanyagsága miatt.

„A nap alkonyán Bándra megérkezvén, Bánd északkeleti része felé az előőrököt Jungling nevű hadnagy alatt kirendelém. Történt, hogy Betzmann alezredesem fölszólítván engemet vacsora után, mindjárt őrzáratra menénk. Mély sötétség borította a földet. Midőn a faluból kiérnénk, gyanítólag egy pár száz lépésnyire a jelszóadásra föl fogunk szólíttatni, előbb a kijelölt őrhelyekre jutánk. Egy árva lélek sincs, erre visszatértünk, és a falu szélén fekvő gróf Kálnoky-féle udvarlakban gyertyavilágot látva bemenénk, s íme, legnagyobb meglepetésünkre az előőrsre kirendeltem volt osztrák hadnagyot katonáival együtt itt látjuk lakmározni. Ily hanyag kötelességteljesítésről nem egyszer károsan emlékezhetik egykor nem csak a székely, de sőt a magyarországi hadjárat is. Az illető tisztnek kemény megfeddése után az előőrsi szolgálatra rendelt csapat kiindult helyét elfoglalni” – emlékezett vissza Kovachich Horváth Ignác alezredes.²²

¹⁹ *Rác* 1848. 122. o. és *Görgey* 1885–1888. III. k. 7. o. Görgey István itt annyiban tévedett, hogy az ezred 3. zászlóalja az I. hadtestben szolgált, a II. hadtestben az 1. zászlóalj harcolt. Lásd: *Bona* 2000. 64. o. Az eset nem előzmény nélküli, ugyanis Görgei Artúr június 20-án Királyrévnel már összetűzésbe került a zászlóaljjal. Ott ugyanis az osztrák tüzérség több zászlóaljat is szétzilált, s a csapatok drákói rendezése közben „Krausz Donmiguél századost kivont kardjával oly kegyetlenül vágta főbe, hogy egyik fülét teljesen elvesztette.” Lásd: *Tóth* 1893. 57. o.

²⁰ XII. törvénycikk. Lásd: *Rác* 1848. 151. o.

²¹ Lásd: *Rác* 1848. 151–154. o.

²² Mezőbánd (Székelyföld), 1848 október. *Demeter* 2003. 16. o.

„Az éjjel felköltött egy úr a polgári rendből, azt jelentvén, hogy már fél óra óta erős lövöldözést hallani a Farkasvölgy tájáról. Ez két és fél órakor volt. Kilovagoltam, végére járnai, mi lehet az oka, hogy erről nem kaptam jelentést a Bárczay dandártól. Sem a dandár-parancsnokot, sem inspectió's őrnagyot nem leltem állomásán. Készültséget sem találtam; végre találtam egy tisztí posztot, tisztje nélkül, tehát vezénylő nélkül. A legidősb altiszt is hiányzott, s az utánavaló egészen elcsodálkozott, mikor tőlem értette, hogy valamennyi fölbevalója távollétében ő itt a parancsnok. A tiszt, Bedekovics főhadnagy a tolnai zászlóalj első századától, elhagyta helyét és több száz lépésnyire hátrább fekvő egyik házban alva találtatott. A legidősbik altiszt hihetőleg főhadnagyának ezen épületes példáját nagyon követésre méltónak találta, mert ennek hol-mulatását a legénység meg se tudta mondani. Azon kérdésemre, hogy kicsoda és hányszor vizsgálta meg az előőrsöket? azt a feleletet kaptam, hogy senki sem vizsgálta.” – írta Görgei Artúr az érintett dandár parancsnokának, Bárczay János alezredesnek.²³

Nehéz helyzetbe került az az előőr, amelyet nem váltottak fel időben. Sosem lehetett biztos abban, hogy vajon csak késik a felváltás, vagy elvonult a sereg anélkül, hogy erről őket értesítették volna. Ha maradnak, akkor fogságba kerülhetnek, ha elvonulnak, az súlyos büntetést vonhatott maga után. P. Szathmáry Károly a 31. zászlóaljban volt tizedes, amikor 1848. november 17-én a kolozsvár–nagyváradí országútra állították ki őrszemnek. Az erdélyi honvédsereg ezen az úton hagyta el Kolozsvárt.

„Miután a század zöme egy faluvégi csapszékben ütötte fel tanyáját, minket – felváltva – egy, ahhoz legalábbis három-négy puskalövésnyi távolságra állított ki, minden segélycsapat (Bereitschaft) nélkül úgy, hogy biz ott bennünket egyről-egyig lepuskázhattak volna anélkül, hogy a fenn vigadó század csak legkisebb tudomást is vett volna róla ...

A két órából, meddig egy-egy őrállás tartott, már letelt az egyik, talán a másiknak is fele, midőn a városnak túlsó végén, Szamosfalvánál láng csapott fel, mely után valamivel később fegyverropogás kereplő hangját hozta hozzánk a szellő.

Eszerint a harc kezdetét vette volna. Egy kínos kétséges óra következett; alig vártuk, hogy fölváltsanak, s az eseményekről valami tudósításunk legyen.

De a felváltásra hasztalan vártunk. Számításunk szerint eltölt a felváltás után egy, el talán másfél óra is. Azt tudtuk, hogy katonaregula szerint az őrállomás elhagyását főbelövés-sel szokás büntetni, s bár egymást érintő sétánk közben egymással aggályainkat közöltük, egyik sem akart indítványozó lenni arra nézve, hogy a főállomásra bevonuljunk.

Ehelyett azon zajra lettünk figyelmessé, mely a városból hozzánk felhatott, s mely egyre jobban közeledett, sőt egy részben a főállomásunk egy pontját is meghaladta.

De ezt már nem vehettük tréfára, s egymást jel által összehíván elhatároztuk, hogy bevonulunk a főőrhelyre.

Megtörtént; a főőrhelyet üresen találtuk; a mi beszólításunk- vagy fölvaltásunkra nem gondolt senki.²⁴

²³ Görgei Artúr levele Bárczay János dandárnoknak. Pozsony, 1848. december 9. Lásd: *Görgey 1885–1888*. I. k. 47. o.

²⁴ P. Szathmáry 1870. 157–158. o.

A szolgálati hely elhagyása vétsége alá esett az is, aki menet közben engedély nélkül elhagyta sorát a harcrendben; amennyiben ezt kocsis tette, s fogatát otthagya a lovakkal elment, az levágandó volt.²⁵

Nem is menet közben, hanem egyenesen ütközetre készülés közben hagyta el a 48. zászlóaljtag Mihálka Endre társaival. Ha ez egy ilyen kiváló alakulatnál megtörténhetett, képzelhetjük, hogy mi mehetett a fegyelmezetlenségükről hírhedt csapatoknál.

„Másnap, azaz március 17-én korán reggel csatarendbe állítottak bennünket ... De sem az ellenség nem jött felénk, sem mi nem nyomultunk előbbre. Hol a mi z[ászló]aljunk állást foglalt, éppen mellettünk volt egy csárda. Mikecz Sándor őrmesternek neve napja lévén ... behívott a csárdába, hol enni-, s innivalót hozatván, csak úgy friss kapásra ettünk, s egészségéért ürítettük a poharakat. Mi megtörténvén, vígan danolva foglaltuk el helyeinket a csatarendben. Istenem! De víg élet, s mily gyönyörű élet volt az a honvéd élet.”²⁶

Gyakran megtörtént, hogy a tűzértséghez tartozó szekereszek kritikuss helyzetben félelmükben elhajtottak a lovakkal. Amennyiben ezt felmozdonyozva tették, legalább a lövegek megmenekültek. Sajnos azonban az volt a jellemző, hogy a lövegeket és a kezelő személyzetet is sorsukra hagyva távoztak a csataterőről. Egy ilyen esetről beszámolt Görgei Artúr is, amikor a kápolnai csata második napján a Preiss Ede százados vezette taracküteg egyik lövegét a szekereszek sorsára hagyták. A tarackot végül az ütegparancsnoknak és tűzéreknek, Pásztor Sándor huszárcapitánynak és legényeinek, valamint a tábormok öccsének, Görgey Istvánnak a segítségével sikerült megmenteni.²⁷

Egy másik alkalommal a háromszéki székely tűzértség egy egész ütege került rendkívül szorult helyzetbe. Gál Sándor ezredes 1849. február 4-én Szászhermány és Szentpéter között részben már orosz katonasággal akadt össze. A keleti vad könnyűlovas harcmodor és a tülerő összehálta a Mátyás-huszárokat, s nyomukban haladva az orosz lovasok az ágyúkra törtek. Az ágyúkat és a sebesült tűzéreket végül egy század gyalogos megmentette, de Gál kénytelen volt kiüríteni a csatateret. Az ütközetet Nagy Sándor tűzér főhadnagy írta meg:

„Eldördült az első ágyú, s a golyó oly szerencsésen repült, hogy a zárt sorokban közeledő [orosz] lovasoknak egy egész rottáját vágta ki; gyorsan széteszlottak a lovasok; a mi fiatal tűzverű Kossuth-huszáraink pedig a bátorhős Horváth Ignác k. huszár százados nyomán közükbe vágta. Azonban az idegen, vad kinézésű, s jól fegyverzett lovasokkal szemben gyöngének érezvén magukat, gyorsan visszafordulva éppen az ágyúk lőirányában, megakadályozák azok működését. S midőn a mi huszáraink az ágyúk mellett visszaszáguldának, már ott voltak nyakunkon a kozákok; úgy, hogy mire gyorsan felmozdonyozánk, a megfélemlített önkéntes szekereszek, (akik még akkor nem mások voltak, mint székely fuvarosok saját lovaikkal) lovukra vágdalva, az egész tűzér személyzetet, egy-kettőt kivéve, a kozák dsidának hagyák martalékul, összesen 16-ot, kik közül egy pár halva maradt ... a többi, – azok között e sorok írója is – kisebb-nagyobb sebeket kapva, leszúratott és tapodtatott.”²⁸

²⁵ Lásd: *Rác* 1848. 154–155. o.

²⁶ Előnyomulás Cibakháza térségében, 1849. március 17. *Mihálka* 2002. 46. o.

²⁷ Lásd: *Görgey* 1988. I. k. 382. o.

²⁸ *Nagy* 1896. 66–67. o. és *Gál* 2006. 48–51. o. A már többször idézett Kovachich-Horváth Ignác alezredes az ütközetben súlyosan megsebesült, s a hagyomány szerint ekkor vágta le az első orosz intervenció katonáját Erdélyben. Lásd: *Bona* 2000. 386. o.

Gyávaság, csapatok megfutamodása

„Aki vonakodik az ellenség ellen harcolni, harc közt gyáván hátra marad, vagy éppen el is szalad, felakasztandó. Azon esetekben pedig, ahol valamely katonának a csatamezőről gyalázatos megfutamodása azonnali veszélyt hozhatna a hadseregére, a főtiszt becsületénél fogva köteles az ilyen hűtlen alárendeltet azonnal levágni.” Amennyiben nem tette, őt rangfosztás várta.²⁹

A XVIII. század során a katonaság tömegét az alacsonyabb néprétegekből toborozták, s hosszú idő alatt kemény eszközökkel szoktatták őket a megpróbáltatásokhoz, így őket a gépiesen betanult mozdulatok közepette a harctér borzalmi is kevésbé rendítették meg. A tömeghadseregek megjelenésével a katonák hazafias motivációjára és magas fokú erkölcsi állapotára alapoztak. Csak míg korábban a nemességet, akinek feladata volt a hadviselés, valamint a zsoldosokat a sok éves kiképzés, a gyakori háborúk és a személyes motiváció jobban felkészítette a harc lelki hatásainak elviselésére – illetve kiszelektálódta –, a társadalom legkülönbözőbb részéből érkező, és igen rövid kiképzést kapott „civil” katonák nehezebben viselték a lelki megrázkódtatásokat. A zárt kötelék, a saját közösségének (az alegységnek) közelsége, a bajtársiasság segítette feldolgozni a harc borzalmait, a harci stressz által okozott tüneteket azonban továbbra is a gyenge fegyelemnek és a gyávaságnak tulajdonították.³⁰

A július 2-i komáromi csatából megfutott huszárok a legsúlyosabb ítéletet kapták: „A Vilmos huszárezrednek azon két szakasza ellen, amelyek a két rohamban visszaveretenni engedték magokat, hadi törvényszéki vizsgálat rendeltetett el. Két altisztet, akikről bebizonyult, hogy először indultak futásnak, halálra ítélték. ... Miután az ítélet fölolvastatott, mind a két elítélt – az egyik magyar születésű, a másik amolyan német-magyar volt – engedelmet kért rá, hogy néhány szót szólhasson. Társaik felé fordultak, s hogy megérdemlik sorsukat: »Éljen a haza!« fölkiáltással levegőbe dobták sapkáikat ... egy pillanat, és a földi ítéletnek elég tétetett.” – jegyezte fel Seherr-Thoss Artúr százados.³¹

Mint láttuk, a gyávaságot hivatalosan halállal büntették; nem hivatalosan léteztek enyhébb, a bajtársak által kirótt fenyegetések is. Az alábbiakról Leiningen tábornok írta naplójában:

„Zajos nevetést és suhogó ütések hangját hallottam a 3. zászlóalj felől. Kíváncsian kérdeztem, hogy mi az, és megtudtam, hogy azokat, akik csatában rosszul viselkednek, vagy elmaradoznak, tulajdon pajtásaik megfenyítik. – Mihelyt valaki meg volt jegyezve, vagy csak késve érkezett meg, a földre dobták, köpönyegét fejére vetették, hogy ne láthassa, ki bünteti, aztán húsz markos kéz csapott rá szíjjal. Ez a büntetés sokkal érzékenyebb volt, mint bármilyen törvényes fenyegetés. Bár ez az eljárás nem volt megengedve, mégis elnéztem, mert világosan megnyilatkozott benne a csapat jó szelleme. Csakhamar Schwarzenbergjeim is követték e példát, s aznap sok gyáva legénynek lehetett baja az üléssel. Ennél a zászlóaljnál azonban komolyabb fordulatot vett a dolog; egy tizedes és egy

²⁹ XV. törvénycikk. Lásd: *Rác* 1848. 159. o.

³⁰ Lásd: *Makrai* 2001. 143–145. o.

³¹ *Seherr-Thoss* 1881. 293–294. o. A 10. Vilmos-huszárezred két szakaszának a csatában való részvételére vonatkozóan lásd: *Csikány* 2003. 153. o.

őrmester csak most került elő, és a legénység fenyegető arccal körülvette őket. Mind azt kiáltották: nem akarunk gyáva őrmestert. Hogy valami szerencsétlenségnek elejét vegyem, odaugrottam, lecsöndesítettem a legényeket, és a veszedelemben forgókat, két közismert részegest és rossz katonát elfogattam. – Görgey azonnal haditörvénytörést hívatott össze, és mivel az egyhangú vallomások bebizonyították, hogy mindketten Cibakházánál, Szolnoknál meg tegnap is [Tápióbicskénél] eltávoztak a csatatérről, s ismételten a gyávaság bűnébe estek, halálra ítélték őket. ... Mikor a végzetes lövések eldőrdültek, és az elítéltek összeestek, a zászlóalj egy darabig komor csöndben állt, de aztán egyszerre, szinte egy szájból harsant fel: »Éljen az igazság!«³²

„Ha a csatában egész hadtestek nem tennék kötelességüket, mezei sáncokat, földérségeket, erős helyeket, vagy egyéb állomásokat végső ellentállás nélkül gyáván oda hagynának, vagy elpártolnának, közülük minden tizedik ember, valamint minden főtiszt, aki részes a bűntényben felakasztandó; azonkívül a gyáva hadsereg, mely a harcolástól vonakodik, a legközelebbi kitüntetésig elveszti zászlóját, kisebb osztályok pedig más hadtestbe sorozandók.”³³

Nehéz megítélni, hogy mi számított jogos visszavonulásnak, akár rendben, akár rendtelenségben történt, és mi gyáva megfutamodásnak. Voltak pillanatok, amikor a legjobb zászlóaljak is visszahúzódtak, rendezték soraikat és új rohamra mentek. Akár ismételten többször is. Persze nyilvánvaló, ha egy alakulatot a lőtávon kívül sem lehetett rendezni, vagy éppen új rohamra bírni, az már kötelességszegésnek számított.

Ennek számos oka lehetett, minél kevésbé volt harcedzett egy csapat, annál könnyebben megesejt vele. A tüzelés már eleve olyan erkölcsi benyomást gyakorolhatott, aminek hatása – különösen az újonc csapatoknál – már akkor megmutatkozhatott, amikor a tűz valódi eredménye még alig volt észlelhető. Rövid idő alatt elszenvedett túl nagy veszteség még a legelszántabb csapatot is megrendítette; a jól időzített, kellően intenzív és pontos tüzelés pedig tovább fokozta a hatást.

A távolság jó megválasztása azért is volt fontos, mert a messziről leadott pontatlan tűz az ellenséget félbátorította, ezzel párhuzamosan a saját csapat bizonytalanságát növelte, amennyiben nem bíztak saját fegyvereikben. Ez pedig kapkodást és még pontatlanabb tüzelést eredményezett.³⁴

A szabadságharc összecsapásai során számos megfutamodás történt, Piskinél például egészen banális félreértésből adódóan, máskor az ellenség számbeli vagy minőségbeni fölénye miatt. Az egyik leghíresebb eset mégis a július 2-i komáromi csatában esett meg, ugyanis a megfutamodók ellen a legdrágább rendszabályt alkalmazták. Az osztrák gyalogság által veszélyeztetett sáncokat az erőd őrségéhez tartozó honvédszászlóaljak elhagyták, s a Duna partján haladó hajóvontató útra menekültek. Görgei és tábornoka képtelen volt rendezni őket, és a sáncokat újra megszállatni velük.

Nehogy ez a tömeg a táborban pánikot keltsen, s „a veszedelmes helyzet, amelybe a hadsereg kerülhet, hogy nem védi meg bátran az elsáncolt tábor, parancsolólag előírta, hogy a fejetlen tömeget minden áron megzabolázzuk.” – írta később Görgei, s ezért két ágyút hozatott a tartalékból. Ezeket az útszoros torkánál felállította, s a tömeg közé lö-

³² *Leiningen-Westerburg* 1983. I. k. 202–203. o. Az esetet leírja Garzó Imre is. Lásd: *Garzó* 1978. 74. o.

³³ XVI. törvénycikk. Lásd: *Rác* 1848. 160–161. o.

³⁴ Lásd: *Kránitz* 1869–1870. 36–37. o.

vetett. Az útról a magaslat felé kitérni igyekvő tömeget gyalogsági sortűz fogadta, majd a huszárok az immár részben az ellenség kezében lévő sáncok felé terelték. Végül a tartalékból előrendelt 48. zászlóalj szállta meg a még magyar kézen lévő földműveket, s a továbbiakban beérkező csapatokkal kiűzték a császáriakat az elsáncolt táborból.³⁵

A tábornok öccse, István, visszaemlékezésében ehhez még a következő megjegyzéseket fűzte: „... lent a völgyben összezsúfolt fegyveres nagy embertömeg kavargó, 3-4 összekeveredett gyalog zászlóaljnak torlódása, pokoli ordítózás, dulakodás, hullámozás majd előre, majd hátra. Az osztrák gyalogságnál a különböző zászlóaljak embereit, mikor így összekeverednek, könnyebb szétismerni, számba sorba szedni, a feltűnően különböző hajtókánál fogva; honvéd-zászlóaljaknak nem lévén ily megkülönböztető hajtókájuk, nálunk ilyenkor a zászlóaljak sorszámát kellett kikiáltani; s ezt ordította most ott minden ember, torka szakadtából – mert ilyenkor éppen a leggyávább fickó csap fel a legbuzgóbb rendezőnek... Ezt az ordítózást pedig hallgatni s az egész jelenetet magasb pontról nézni nem a legutolsó mulatság lehetett... De azért nem kell azt vélni, hogy akik odalent össze voltak keveredve, mind egytől egyig ilyen gyávák voltak. Mihelyt egyszer nagy veszélyben egy egész zászlóalj bomlásnak indul, akkor egy ideig a vitéze is kénytelen a megjédtekkal menni, csak hogy együtt maradjon az egész, hogy emezeket amazok észre hozhassák, megállásra bírják. A keret magával ragadja amazokat is. Ha ilyenkor minden második ember, kinek szíve még helyén van, mindjárt eleinte ott földbe gyökereznék, akkor a bátrak magok siettetnék a rend, a keret felbontását, mely valószínűleg még kikerülhető egy hátrább eső ponton. S utóvégre is a tisztje köteles a maga embereit el nem hagyni, követni kell őket, még mikor megszaladnak is.”³⁶

Zsákmányolás, garázdaság, rablás

„Aki háborús időben zsákmányolásra adja magát, minekelőtte az megparancsoltatott, vagy megengedettet volna, a legkeményebben büntetendő, elhatalmazott zsákmányolásnál pedig rögtön elítélendő; és ha a zsákmányolásnak csak azonnali ijesztő példa által lehetne elejét venni, a főtiszt által a helyszínen levágandó.”³⁷

„Minden nyilvános erőszakot keményen, és háború idején a fennforgó körülmények szerint, agyonlövétéssel büntetendő.” Ilyen ügyek a közrend és közbiztonság elleni kihágások, személy és vagyon elleni nyilvános kártétel, melyek nem zsákmányszerzés céljából történtek.³⁸

„Minden rablás mind háború, mind béke idején akasztófa általi halállal büntetendő.”³⁹

A zsákmányolás már önmagában is bomlasztotta a csapatok fegyelmét, de minket most elsősorban azok az esetek érdekelnek, melyek a harci cselekmények közben történtek, mert a harckészültséget, a taktikai erőt csökkentették. Így hát tiltották is nem csak törvénnyel, hanem – a hadvezetés – napi parancsokban is rendszeresen; vegyes eredménnyel. Különösen az ellenséges lovak befogását volt reménytelen végleg eltiltani. Az előz-

³⁵ Lásd: *Görgey* 1988. II. k. 211–214. o.

³⁶ *Görgey* 1885–1888. III. k. 7–8. o.

³⁷ XVII. törvénycikk. Lásd: *Rác* 1848. 161–162. o.

³⁸ XXVI. törvénycikk. Lásd: *Rác* 1848. 194. o.

³⁹ XXXV. törvénycikk. Lásd: *Rác* 1848. 252–253. o.

ményekről Zámბelly Lajos ezredes emlékezett meg: „Nagyszombatban bocsátották ki azt a szerencsétlen parancsot, mely szerint minden elfogott ellenségért 10 frt, minden lóért 20 frt jutalom adatik. Utóbb igen sok bajunk volt évégett, mert különösen a huszárok, minden sikerült támadás után elszéledtek lovakat fogdosni, ahelyett, hogy összegyűltek és az ellenséget űzték volna. Később ellenkező rendelet érkezett ugyan, a jutalmat beszűntették, de az ok a rendetlenkedésre meg volt adva s azt nem is lehetett orvosolni, dacára annak, hogy halálbüntetéssel tiltva volt.”⁴⁰

Az utólagos tiltás hasztalanságát mi sem bizonyítja jobban, mint Földes Gyula hadnagy leírása az amúgy fényes sikerrel járt losonci rajtaütésről: „Beniczky inkább politicus, mint katona; az alatta nyert csatákban bátorságot ugyan sokat, de hadtudományt nem mutatott. ... midőn Losonchoz értünk, kevés haborzás után három felől rohantatni parancsol (eddig jól), s felejtve fővezéri szerepét, előre benyargal a huszárok után. Parancs nélkül 4½ század szétszéled tisztí lovakat fogni, s csak ½ század nyomja a magát rendezni törekvő németet. Csak egy elhatározott ataqeja a még megmaradt 120 ulánusnak semmivé teheté a losonci dicsőséget.”⁴¹

A dolog annyira elharapódzott, hogy Görgei 1849. április 30-án, már a tavaszi hadjárat végeztével, napi parancsban tiltotta meg a lóbefogást: „Mínthogy a lovassági rohamok csak azon okból nem érnek el soha nagy eredményeket, mert a huszár többnyire az ellenség lovainak elfogdosásával és zsákmányolással szeret foglalkozni, annál fogva a lovassági parancsnok uraknak ezennel meghagyatik, tudtul adni az alattas legénységnek azt, hogy, ha a föntírt esetek ezentúl előfordulnának, azokra jelen parancs kihirdetésétől fogva statarium fog alkalmaztatni, miért is a legénység azon veszedelmes megszokástól annyival inkább tartózkodjék, mínthogy minden tisztnek kötelessége ezen nyavalyának véget vetni, a legénységet e részben szemmel tartani, és e parancs minden áthágóját nyomban följelenteni, kin azután irgalom nélkül a halálos büntetés végre fog hajtani, mégpedig sűrű ismétlődés esetén, azonnal hevenyében. Ha a gyalogsági legénység részéről történik zsákmányolás és fogoly vagy halott ellenségek fosztogatása, ez is ugyanúgy fog büntettetni...”⁴²

A lakott településektől távolabb fekvő borospincék kiemelt színterei voltak a kihágásoknak. A pákozdi csata előtti napon helyi gazdák keresték fel panaszukkal a nógrádi önkéntes mozgó nemzetőrség parancsnokát, Horváth Pál őrnagyot. „[Az őrnagy] azonnal haditanácsot hivatott össze, s előterjeszté a súlyos panaszt, és kellő gyors és szigorú intézkedés érdekében egy hadnagy, egy őrmester, egy tizedes és 12 nemzetőr kiküldetését élesre töltött fegyverrel, hogy azon a szőlőterületen garázdálkodó bármely zászlóalj vagy ezredhez tartozó egyéneket tartóztassa le. Aki netán ellenáll vagy szökik, ha háromszori erős rárivallgás, megállj felhívásra meg nem áll, agyon lövetni, a beszállítandók felett majd ítél a haditanács.”⁴³

A Délvidékről északnak felrendelt bántási sereg 1849. január 22-én Aradtól nem messze Vinga térségében éjszakázott: „Kemény hideg volt, de soha szebb és jobb tábortűzünk

⁴⁰ Nagyszombat, 1848. november. 3. *Zámბelly* 1889. 268. o.

⁴¹ Losonc, 1849. március 24. Bár Beniczky Lajos őrnagy parancsnoksága alatt 3 század gyalogság a 15. zászlóaljból, valamint két század a Beniczky-féle gyalogságból, mindössze egy szakasz Vilmos-huszár és két ágyú állt. Az eset ettől még igaz lehet, amennyiben a zsákmányolást ezúttal a gyalogság végezte. MNL OL R31/1. 2005. 41–42. o. Földes Gyula visszaemlékezései 1870-ből. és lásd: *Görgey* 1988. I. k. 496. o.

⁴² *Görgey* 1885–1888. II. k. 244–245. o.

⁴³ Pákozdi, 1848. szeptember 28. Lásd: EOL AGE V.118.b 67. o. Busbak Ádám korrajza.

nem volt, mely száz meg száz helyen lobogott, lévén az legalább húsz darab szőlőkarból, a birtokos gazdák nagy örömeire!⁴⁴

Helység harcra a szabadságharc során viszonylag gyakran sor került, de a Kárpát-medence belső területein, ahol zömmel magyarlakta településeken zajlottak, a zsákmányolás nem volt számottevő. Ez alól a legkirívóbb kivétel Buda ostroma volt, amikor a hosszú, véres harc után a honvédek szabályosan végigrabolták a „császárhűnek” titulált polgárok otthonait. Másik kivétel a délvidéki és az erdélyi hadszíntér volt, ahol a polgárháborús viszonyoknak megfelelően a felek kölcsönösen nem kímélték sem az ellenségesnek tekintett polgári lakosságot, sem annak vagyonát. A nemzetiségek által 1848 nyarától fogva elkövetett kegyetlenkedéseket a honvédek megtorlásai követték, főleg a Délvidéken, hasonló brutalitással. Bár a hadvezetés ezeket az akciókat nem támogatta, de az adott helyzetben eltűrte, talán azért is, mert a katonaságnak a harc közben kiélt bosszúvágya mérsékelte a harcok szüneteiben elharapódzó garázda cselekmények elkövetését.

A szabadságharc után egy egyházi ember írta meg azt a visszaemlékezést, mely akár teljes tényfeltáró beismerésnek is beillene. Nem is csoda, hogy az egykor a 38. zászlóaljban szolgáló közlegény nevét nem adta hozzá... Az ernőfalvai táborból szöktek el a szomszédos Bótos községbe: „A világos, de hideg őszi éjszakában nagy kedve támadt néhány embernek a szomszédságunkban fekvő Bótos nevű helységet meglátogatni. Jőmagam is bementem Miklós hadfival Bótos házai közé, hol – míg ő egy házból ezüst gombokat s fehérneműket pakolt bornyújába –, én azalatt az udvaron a kacsák és tyúkok felett kezdtem hadiszemlét tartani. A falu jobbára egészen üres volt, mert lakói a sáncokba vonták magukat, s így embereink a rablást nyugodtan végezheték. Nem egy telt hordót gördítettek a tábor helyére. Azonban valami ebpofájú, kancsal tiszt megcsípte legényeinket és egy patrollal alaposan megkardlapoztatta őket.

– Látszik – úgymond –, hogy magyarok vagytok, főbe lövtek benneteket a táborban!⁴⁵

A létfenntartási szükségletek, mint a tűzifa és az élelmiszer, „szabálytalan” vételezését kevésbé vették szigorúan, főleg ha a központi ellátás akadozott, márpedig az gyakran megtörtént. Ha a szállásadó lakosság ellenséges érzelmű volt, fokozottabban tette ki magát az éhes és fázó honvédek bosszújának.

Így járt a cs. kir. erőkhöz húzó Beszterce város lakosságának egy része is 1849. január 2-án és 3-án, mikor bevonultak Bem magyar csapatai: „Midőn Besztercére érkezünk, Urbán már kifutott, Bukovina felé vévén az utat, a besztercei tehetősebb lakosok nagy részével együtt. Az otthon maradt lakosok bántódás nélkül ülhettek szobáikban, és járhattak szerteszét az utcákon, hanem sok olyan házak, melyeknek gazdái elszöktek, kiraboltattak az ott szállásoló katonák által. Ami nagyon természetes, mert ha az ember éhesen, fáradtan, összefázva, szomjasan megérkezik, különösen egy olyan városba, mely nyughatatlanságainak, vagyona elpusztulásának, s még némi tekintetben rokonai, jó barátai meggyilkoltatásának is eszközlője, s nincs ki egy meleg szobát, egy darab kenyeret, vagy vizet átnyújtson, kénytelen maga feltörni az ajtót, ételt keresni, fűteni s önként következik a többi.”⁴⁶

⁴⁴ *Lubik* 2001. 181. o.

⁴⁵ 1848. december 13–14. *Lubik* 2001. 168. o.

⁴⁶ *Pap* 1904. 383. o.

Szökés, önkényes eltávozás

„Aki esküje megszegésével, s hűtlenül elszökik, s katona által fogatik el, a fennforgó körülmények szerint, kivált ha már ismételten elszökött volna, felakasztandó; elhatalmazott szökésnél pedig, vagy ha az elfogására utána rendelt katonaságnak, vagy az őt elfogni akaró egyéb polgárnak gyilkolási szándékkal, s erre alkalmas eszközzel tetteleg ellentáll, rögtön elítélendő.”⁴⁷

„Azon katona, aki két vagy több bajtársát hűtlen elszökésre rábeszéli, a szökővel egyenlő büntetéssel fenytendő, akár bekövetkezett a csábításra a valóságos elszökés, akár pedig meggátoltatott.”⁴⁸

A szabadságharcból távol maradók enyhébb ítéletben részesültek, mint a csapatuktól engedély nélkül eltávozók, sőt a tisztek, ha meg sem jelentek csapatuknál alapesetben csak rangjukat veszítették el.⁴⁹

A feldunai hadsereg nyári visszavonulása során a fegyelem egyre inkább megbomlott, s a tisztek élen jártak csapatuk elhagyásában. A szorongatott seregben többen inkább biztonságosnak ítélt vidékekre húzódtak, zömmel engedély nélkül, alakulatukat magára hagyva. Az ún. „szerencsi razzia” során azonban közülük számosakat elfogtak, és hadbírószág elé állítottak:

„Már Váctól Miskolcig visszavonulásunk közben több tiszt engedelem nélkül elhagyta a zászlót, a maga zászlóját, s ezáltal maga adott rossz példát a legénységnek a szökésre. ... Szerencsen azonban a főporkolábi vezénylet számos közemberrel együtt őket is összefogdosta és följelentette. A hadbírószág rögtön megejtette mindenikkel a vizsgálatot. A haditörvényszék összeült, és egy egész sor halálos ítéletet hozott.”⁵⁰

Emberölés, véletlen megsebesítés, öncsonkítás

„Minden emberölés a legkeményebben, és háború idején a körülmények fontossága szerint agyonlövétéssel büntetendő.” Ezen jogi passzusba tartozott még az elővigyázatlanágból vagy hanyagságból okozott halál, illetve megsebesítés is. A lóval, szekérral, lőfegyverrel okozott emberölés, sebesítés nem bűnténynek, csak „nagyobb vétségnek tekintetnek, s a bíró belátása szerint kimérendő kisebb büntetéssel fenytendő.”⁵¹

A nemrégem említett 38. zászlóaljbeli legényhez és cimborájához köthető a következő eset is, mely rablásnak indult, de értelmetlen vérengzésbe torkollt. A szerb sáncok Tamászlaka előtt húzódtak, s a hírek szerint pár honvéd már beszívárgott a faluba rabolni, így aztán ők is nekiindultak. A tettes hamarosan a szerbek bosszújának áldozatává vált, a település másnapi bevételénél találták meg levágott fejét.

„Benyitottunk a legközelebbi hajlékba. Alig, hogy felnyitottuk az ajtót, kétségbe esve kezd valaki sikoltozni. Miklós gyertyáért kiabált, mire egy szegény, kissé élemedett rác

⁴⁷ XVIII. törvénycikk. Lásd: *Rác*: 1848. 164. o.

⁴⁸ XIX. törvénycikk. Lásd: *Rác*: 1848. 165. o.

⁴⁹ Lásd: *Rác*: 1848. 175. o.

⁵⁰ Szerencs, 1849. július 26. *Görgey* 1885–1888. III. k. 243. o. Karsa Ferenc szerint Görgei tábornok két század Hunyadi-huszárral és a 43. zászlóaljjal a várost körbezáratta és átvizsgálhatta. Mintegy 80 tiszt került elő, akik közül szerinte csak kettőt végeztek ki. Lásd: *Karsa* 1993. 266. o.

⁵¹ XXXI. törvénycikk. Lásd: *Rác*: 1848. 229–231. o.

asszony, vékony gyertyát gyújtott meg, borzadva tekintett ránk s asztalfiókjából nagy készséggel tizenegy, vagy tizenkét darab rézpénzt olvasott le s térdein nyújtá Miklós felé, s kezeit összefogva mondá: »Nuj drago boga mi! Nujeszte vise!«

Én bátorítani kezdtem, hogy ne féljen, s álmomban sem hittem, hogy Miklós az asszony ártalmára lesz. Kutatni kezdett s csupán ennivalót talált. De Miklós ezzel nem elégedett meg. Éktelen lármával káromkodni kezdett: »Azs apád ist... rács! Ast mondd meg nekem, hogy kutya vagyok én?« Az asszony tovább lamentált. Miklós ismétli: »Csak ast mondd meg nekem, hogy kutya vagyok én?«

»Óh boga! Boga!« sóhajtozá szegény üldözött. Erre Miklós: »Jól mondd, hogy baka vagyok! Azs...« – a leghirtelenebbül keresztül dőfi az asszonyt. Elborzadva tekinték fel, de már késő! Akkor már a szegény teremtés úgy hánykódott a földön, mint a lopott malac. Igen jónak álltam most már elillanni. Fel is szólítám erre hadi társamat, szemére vetve e gyilkosságot, melyért igen szoros nyakravalót kaphat, ha megtudják.⁵²

Mint arról már szó esett, a gyalogság sokszor csak a legelemibb kiképzést kapta meg, a gyakorlatot aztán vagy útközben, vagy a csatatéren szerezte meg. Az időhiány és a lőszerrel történő takarékoskodás eredményeképpen a lökiképzés volt a leggyengébb (mint láttuk olyan alakulat is volt, ami csak a hadszíntéren kapta meg lőfegyvereit). Így aztán nem meglepő, hogy a gyakorlatlanság balesetekhez („véltlen lövés”) vezetett, mint ahogy az történt a nagykőrösi mezőn 1849. március 19-én a 20. zászlóaljnál: „Zászlóaljunknak már abban az időben rövidebb csövű, vágó szuronyos kapszlis fegyvere volt; a megtöltésénél ügyelnünk kellett arra, hogy előbb a gyutacsok tétessenek fel, azután következze a cső megtöltése. Egy cigány legény megtölti fegyverét, s azután akarja feltenni a gyutacsot. Kállay hadnagy hozzá lép, s rákiált a bakára: „Te számár, miért nem kapszliztad fel előbb? Most már tartsd fel a csövet, hogy ha el találna sülni, kárt ne tegyen!” Evvel egy szersmind a cigány fegyverének csövét megfogja és fel akarja tolni. De abban a pillanatban a fiú ujja lesiklik a sárkányról, a fegyver elsül, s a hadnagy hátra tántorodik, s az előttünk kellő távolságban álló 3-ik századból jaj-jaj hangzik. Kállaynak az átitillját feltéptük, – szerencse, hogy oldalt és nem szemközt állt a fegyvernek, hát csak a mellcsontig érő, de a csonthártyát is összezúzó súroló lövés volt a mellén. De ugyanaz a lövés a 3. századból két legénynek jobb karját zúzta meg.”⁵³

Szerencsésebben járt a 38. zászlóalj 2. századának parancsnoka; ez esetben példát láthatunk arra is, hogy egy altiszt saját hatáskörén belül milyen büntetéssel sújthatta beosztottját: „Most már gyakorlatra jártunk rendesen. Furcsa volt az is, mikor Gölgén vezényelné a századot, kiáltva: »Cél! Tűz!« – hát egy Novák nevű közlegény úgy rásütö a fegyverét, hogy csakúgy billent csákója a fején; erre Gölgén nem haragudott, csak rosszállólag rázta a fejét, hanem Hesz őrmester felkiált: »Hozzatok kurta-vasat fiaim! A huncut mosolygását nekie! Hová néz maga Novák? Az apja kínjába?« Pár óráig tényleg vason ült; ez egy iszonyú gyáva, remete kinézésű jámbor volt. Ha madarakat árultak, ő azokat megvette és elereszté...”⁵⁴

⁵² Tamáslaka, 1848 december 14. *Lubik* 2001. 169–171. o.

⁵³ Tettéért a legényt először főbe akarták lőni, de aztán a hadbíróági ítéletet megsúzza az amúgy szabálytalan 30 botütéssel. *Karsa* 1993. 148–149. o.

⁵⁴ Arad, 1849. február–március. *Lubik* 2001. 186. o. Gölgén: helyesen Kölgen Ferenc százados.

Balesetek nem harctéri körülmények között is előfordultak: „... egyik társunk, fegyverét szétszedvén, csövét tisztítá, a cső eldurran ... s egy társunk hanyatt dőlt, neve: Zsulyovics Tamás, s néhány perc múlva meghalt. A golyó mellén keresztül, bal vállában állott meg. Mivel az elkövető akaratlan tettét többen láttuk, csupán vigyázatlanságáért bűnhődött.”⁵⁵

Ki kell térni azokra a jellegzetes tűzér balesetekre, melyek tipikusan emberi mulasztásból következtek be, és az 1. és 2. számú kezelők sérülésével, halálával jártak saját, vagy – a túl gyors tűzadás miatt – a 4. szám hibájából: „A tetőre érve az ágyú stellfrozva (felállítva) lett, s mikor meg lett töltve, a tűzmester igen hamar adott tüzet, s az első golyó az ágyútöltőt szakasztotta el derékban.” – írta Szalay Elek hadnagy.⁵⁶

A következő az aradi ostromseregben esett meg, amikor „egy emberünk, mikor a golyót benyomta az ágyúba, elbámult. Ott felejtette magát az ágyú előtt. Az irányzó hirtelen mondta: tűz! a gyújtó elsütötte, s a szegény töltő a löveg száz darabra is szétszaggatta. Azt mondja egy másik: ezért a gondatlanságért megérdemlett volna 25 botot.”⁵⁷

„Egyik társunk, Ivanovics, volt orvostanhallgató, kinek már pelyhedzett arcán a szőr, az ellenséges ágyúk villámlásaira bámészkodva, elfeledett félre lépni az ágyú torkától; midőn ágyúnkat elsütöttük, lerogyott; azt véltük, hogy ellenséges golyó találta, ... hisz elég röpködött felettünk, valamelyik lejjebb is járhatott... de csak arcát csapta és pörkölte meg saját ágyúnk lángja, s az erős légrázkódás ütötte földhöz... egyéb baja nem történt.

Üteparancsnokunk észrevevén a negyedik ágyútól a nálunk törtenő zavart, hozzánk vágatott, midőn Ivanovicsot emelgetni akartuk; de a következő pillanatban meg ő hullott le lováról, mert egy másik társunk tévedésből két töltést tett az ágyúba. Oly pokoli robajjal sült el ágyúnk, hogy az üteparancsnok lova megbokrosodott, nagyot ágaskodott és kaptányunkat ledobta.”⁵⁸

A kapkodás a röppentyűsöknél is bajjal járt: „Pap Gyurka jól kimérte s kinézte az irányt; ötödik számú lövegét, melynél ő volt az irányzó, egy háztűzfal elé állította föl és e fedett állás mellől biztosan vélt lövöldözni a várba; egyik tűzér társa a tápióbicskei és Nagysarló, komáromi ütközetekben nekibátorodott fényi sváb gyerek megnézte a löveget és elképedve látta, hogy a röppentyű éppen a tűzfalnak megy és visszacsapódva a löveg embereit, meg a löveg háta mögött fekvő röppentyű ládákat fogja szertesét robbantani; figyelmeztette az irányzót, de az mégsem fordította balrább a vályú csavarját, hanem tüzet parancsolt. Úgy történt amint a fényi sváb fiú mondta, a röppentyű visszaütődött, és a ház tűzfala körül iszonyú pusztítást tett.”⁵⁹

Az öncsonkítás a saját testi épség szándékos veszélyeztetése. Amennyiben ez a tett sikertelen volt és az elkövető szolgálatra alkalmas maradt, akkor kisebb büntetéssel fenyítették, ha szolgálatképtelen lett, akkor több évi súlyos fogsággal. Előfordult, hogy egyesek kihúzták metsző fogait, anélkül pedig bajos volt a gyalogsági töltést feltépni; őket a szekeresekhez helyezték.⁶⁰

⁵⁵ Verbászi tábor, 1848. augusztus vége, 8. zászlóalj. *Béres* 1998. 31. o.

⁵⁶ Dés, 1848. december 23. *Szalay* 1993. 159. o.

⁵⁷ Aradi ostromsereg, 1849. *Kováts* 1981. 287. o.

⁵⁸ Osztrák támadás Pándorfalu ellen, 1848. december 16. *Hatala* 1898. 22. o.

⁵⁹ *Molnár* 1880. 141. o.

⁶⁰ Lásd: *Rác* 1848. 237. o.

Az emberi ostobaság nem ismer határokat; az alábbi esetben szerencse volt a szerencsétlenségben, hogy az elkövetők csak önmagukban tettek kárt: „3 gyalog honvéd – cigányok voltak – egy el nem sült gránátot felfogván, kíváncsiak lettek kitudni, mi van abban. Próbálgatták a száján lévő fa-csővet kivenni, de nem tudták; fogta tehát magát az egyik, megtüzesít egy nagy szöveget, a másik a gránátot a lába közé veszi, az előbbi pedig veri a facsőbe a tüzes szöveget. A gránát tüzet kezd okádni, szétpattan, azt aki a szöveget verte, rögtön agyonüti, a másiknak mind a két lábát összetöri; ez is belehalt.”⁶¹

Ha az iméntihez még az alkohol is társult, akkor igencsak cifra dolgok eshettek meg. A következő történetben kis híja volt, hogy nem történt tragédia.

Temesvári ostromtábor előőrse 1849 nyarán: „Valami két óra múlva lovak dobogása hallatszik a vár felől s felénk jön. Tüstént neki céloztunk vagy tízen csoportban, de am azok a röppentyűk és villámfénynél észre véve, nagy kiabálást kezdtek: »Ne lőjj, ne lőjj! Patrullhuszárak vagyunk!« – s szerencsésük volt, mert csakugyan emberhalál lett volna köztük. Az a legszebb, hogy egy Farkas nevű részeges közlegény így kiáltott fel: »Mindegy, csak lódd agyon! Mit akarnak velünk?!«»⁶²

Már említettem, hogy – elsősorban – a délvidéki hadszíntéren a honvédek hamar „alkalmazkodtak” a kegyetlen és irgalmat nem ismerő nemzetiségi lázadók magatartásához. Ezek után nem meglepő, ahogy az elfogott szerbekkel bántak. A Temesőr (Lagerdorf) elleni támadás során egy csapatnyi szerb felkelő egy nagyobb épületbe szorult, amit a honvédek rájuk gyűjtöttek. A szerviánusok végső elkeseredésükben kitértek onnan; a folytatást Büttner Emil, a 9. zászlóalj közlegénye írta meg szüleinek: „... vigyáztunk, hogy el egy se szabaduljon, mind nekik rohanván agyonszurdostuk. Volt ott ordítás, sírás és fogak csikorgatása.”⁶³

A Bánságból Aradra rendelt 38. zászlóalj tagjai folytatták az addig megszokott eljárást, s különösen mert zsákmányoló szerbekről volt szó, a határozott tiltás sem tartotta vissza őket a hadifoglyok legyilkolásától: „Tizenötöt vonszoltak kifelé, részint lepüffögtetve ott a helyszínén, részint össze-vissza lökdösve embereink mind a rác atyafiakat. Én az egyiknek fegyverét kiragadtam és térdelő helyzetéből fellökve hajtottam, mert Gölgén [Kölgén] eltölt megölésüket. Az egyiknek tüszőjében néhány húszast leltem. Ergo volt három rabunk; ezeket kísértük a foghajlék felé, de egyik sem vitte odáig a foglyot. Magam is a hátába karambolíroztam egy töltést, gondolván, hogy szélessége miatt ez igen jó célpont...”⁶⁴

A jog által nem szankcionált hibák és tévedések

Az Osztrák Császárság hadereje számára kiadott 1855. évi január 15-i katonai büntető törvénykönyv⁶⁵ több olyan pontot is tartalmaz, amit a szabadságharc idején még formailag nem büntettek, legalábbis a nyomtatásban megjelent katonai büntető törvények ezekre nem tértek ki.

⁶¹ Komáromi Csillagsánc, 1849 tele, kora tavasza. *Szabó* 1875. 151. o.

⁶² *Lubik* 2001. 193. o.

⁶³ 1848. november 9. *Büttner* 1989. 45. o.

⁶⁴ Arad, 1849. február 8. *Lubik* 2001. 184. o.

⁶⁵ Az 1855. évi január 15-i katonai büntető törvény a büntettekről és vétségekről.

A szolgálati szabályok mellőzése

Ezek közül az egyik a biztonság veszélyeztetése, ami alatt elsősorban az előőrség, járőrök, elő-, oldal- és háttvédek kirendelésének elmulasztását értették, de ide tartozott a gondatlanságból előidézett álrádió is. Az elővéd hiányának közismert esete a tápióbecskei ütközet, amikor az I. hadtest élén haladó dandárt az üresnek hitt faluban a horvát határőrök sortüze fogadta, majd a kialakult pánikban az egész hadtest megfutott, s csak Damjanich beérkező III. hadteste tudta megfordítani az ütközet menetét.⁶⁶

A haderő csorbítása „ha valamely parancsnok vagy előljáró a hadi tudományok szabályai ellen olyat cselekszik, ami által a vezetésére bízott csapatot igazolhatlanul feloldozza, vagy ha ő azt, ami tudomása szerint a csapatnak vagy egy részének megmentésére a körülmények szerint megtehető és megteendő lett volna, elmulasztja.” Ennek számított továbbá az alárendeltokról való gondoskodás (pl. élelmezés) mellőzése, az ellenség elleni kivonulásban való késlekedés vagy távol maradás, valamint a fölös számú sebesült- és fogolykísérők eltűrése.⁶⁷

Elvileg létezett valamilyen előírás az ilyen esetek jogi megítélésére: „A csapatvezérek által elkövetett kötelességmulasztások, és a csapat hadivezetése körül tanúsított nagyfokú hibákért a haditörvényszék összeállítása előtt egy 3 tagból álló tábournoki bizottságtól kellett szakvéleményt beszerezni.”⁶⁸ Azonban a gyakorlati megvalósulás kérdéses; gyakori volt, hogy a magasabb beosztású parancsnok az illető tisztet egyszerűen elzavarta a seregtől, hogy az aztán Debrecenben kikötve új beosztást keressen magának. Görgei és Kossuth már említett levélváltása egy új katonai büntetőtörvénykönyv elkészítésével kapcsolatban éppen a nagyszámú ilyen eset elkerülését szolgálta volna.

Azt azonban meg kell jegyezni, hogy a tisztek által elkövetett kisebb-nagyobb hibák a rendelkezésre álló hiányos vagy téves információknak, esetleg az anyagi eszközök hiányának volt köszönhető, és szóba sem került, hogy az illető emiatt fenyítés, vagy bármilyen eljárás alá került volna. A visszaemlékezők is hajlamosak voltak személyes ellenszenv miatt, vagy önmaguk tisztázása érdekében tisztársaik tetteit a kelletténél súlyosabban megítélni.

Kazimír falu a nyugati határszélen, 1848. december 16-án; a Ferdinand Karger honvéd ezredes vezette dandár sikertelen kitörési kísérlete az osztrák gyűrűből, aminek következtében a magyar csapatok csak nagy kerülővel, a Hanság töltésein keresztül tudtak csatlakozni Görgei főerejéhez. „Ekkor érkeztek meg az elmaradt csapatok és immár elhátározottatott, hogy a gyalogság foglalja el a falut, a lovasság pedig hatoljon be a nyomában és tisztítsa meg az utat. Ez alkalommal ismét kitűnt a vezénylet gyarló volta. Karger ugyanis ahelyett, hogy a gyalogságot – oldalt fedve – a kerteken át küldte volna a falunak, tömegeesen vezényeltette az országúton, melyet az ismét előtolult lovasság és tüzésérg elfoglalt és tüzelésével hathatósan védett úgy, hogy a Wiedersperg által vezetett gyalogságnak hátrálnia kellett.”⁶⁹

⁶⁶ Lásd: Katonai büntető törvény 1855. 164. o.

⁶⁷ Lásd: Katonai büntető törvény 1855. 166–167. o.

⁶⁸ *Cziák* 1924. 159. o.

⁶⁹ Alois Wiedersperg a Wasa-nyalozezred 1. zászlóaljának őrnagya volt. *Zámbelly* 1889. 274. o. és *Görgey* 1988. I. k. 263. o.

Egy, a harc hevében elkiáltott megdondolatlan szó, ami a vadász alegység – s kis híján a vezénylő alvadász, Bartha Mór – vesztét okozta: „... de a legény ... nem adta át fegyverét, s én lőni tovább nem tudva, csak a szakasz biztatására fordíthattam gondomat, ezzel a szóval: Csak rajta fiúk! – nem is gondolva meg hirtelen, hogy „rajta” nálunk roham vezényszó, csak akkor vettem észre végzetes tévedésemet, amikor az én „rajtámra” a legények lövése elnémult, mert a szuronyukat feltűzték, s a lovasságra rohantak. Hiába kiabáltam tovább: Csak töltsetek, lőjjetek! – késő volt. A lövések megszűntével a lovasság rögtön ránk rohant; elgázolni, szétszórni minket csak egy perc műve lett!”⁷⁰

Bartha, immár huszár őrmester a 12. Nádor-huszárezredben, és katonái a temesvári csatában már felettesüknek a rossz felállítási hely miatti hibáját voltak kénytelenek elszenvedni: „A mi osztályunk a balszárnyon működő 3 nagy ágyúnkat fedezte. Ezekre, talán mert minden ágyúnk közt a legnagyobbak voltak, s mert hatásuk is a legkártékonyabb, aztán éppen a Temesvárra vivő főutat, s az ezen levő kőhidat is ezek tartották hatalmukban, legiszonyúbban ágyúztak. Ami miatt mi, mert mint fedezet, hátuk megett oly távolságban állottunk, hogy az ellenséges ágyúgolyók, amik ágyúinkra voltak löve, ha az ágyúknál lecsaptak, ugrással közénk estek, felette sokat szenvedtünk. Ló és ember nagyon ritkult; de hát ha elesett egy ló vagy ember, előrébb léptettünk, s az arcvonal épségét helyreállítottuk. Ilyen ugró golyó már mellőlem több embert és lovat kilőtt; egy a többek között rám nézve oly maliciózan, hogy ugrásában a mellettem levő lónak a pofáját vive el, a véres pofacsontot úgy az arcomhoz vágta, hogy alig tudtam lekaparni. De egyébként lovam is, magam is épen – a ló azelőtt napi sebesülését kivéve.

Azonban a törzskarnál az úton álló ezredesünk, Farkas Károly – azelőtt Wolf –, látva divíziójának veszélyes helyzetét, nyargoncot küldve rendelte Hollán kapitánynak, hogy vonja el az osztályt onnan az ágyúk direkt vonalából, s félrébb állítsa fel. Megtörtént, de vajha ne történt volna meg, vagy párosával volna meg az elléptetés, s nem úgy, ahogy vezényeltetett: szakaszonként felkanyarítva. Mert így, amikor a kettőstagú vonal szakaszokra felbomolva, mint egy szakasz mélységű tömeget alkotott. Mintha erre várt volna az ellenség, egyszerre néhány ágyú csapott közénk, s mikor elléptettünk onnan, s visszatekintettünk az elhagyott helyre, terítve volt az elesett emberrel és lóval...”⁷¹

A piski ütközetben a kényszerhelyzet szülte Kemény Farkas alezredes, dandárparancsnok szabályellenesnek minősülő parancsát, aminek mégis megvolt az az eredménye, hogy tehermentesítette a visszavonuló gyalogságot, ami így időt nyert, hogy hátrébb rendezze sorait:

„Ekkor érkezett meg Kemény Farkas a megtérített osztály élén menő Mátyás-huszár századdal azon pontra, honnan a híd előtti kis puszta tér belátható; szemével meggyőződve hibás intézkedéseinek káros következményéről, azzal akart hirtelen rajta segíteni, hogy az éppen kéznél levő lovasságnak a hídon sebesen és folyton jövő ellenség megrohanását elrendeli. Horváth Miklós századosnak azon észrevételét, hogy a lovasság rohanása a hídra szabály elleni. – »Gyávák vagytok!« felelettel elnémítja. Eközben az ellenség az út hosszában felállított Mátyás-huszárokból nagy pusztítást tevén, ezek is jobbnak látták egy gyors és sikeres rohamnak habár káros végrehajtását, mint céltalan egyenkénti lelövöldözteté-

⁷⁰ Kolossó, 1849. június 19. *Gacsályi* 1981. 100. o.

⁷¹ 1849. augusztus 9. *Gacsályi* 1981. 120. o.

süket. A lovassági roham megtörténik, a század élén rohanó Horváth százados a hídfőnél két golyó által találva lováról lerogyott, 4-5 huszár a rohamoszlop elején elesett, többen megsebesültek...⁷²

1848. szeptember 21-én, a szerbek szenttamási sáncainak második ostrománál az egyik zászlóalj vezénylő tiszt a körülményeknek nem megfelelő alakzatot formált egységével, ezzel fölöslegesen növelve a veszteségeket: „Az első székely zászlóalj, mely a csatona bal partján volt a csapatokhoz beosztva, azt az utasítást kapta, hogy a legkülső bal szárnyon Aulich alezredes parancsnoksága alatt előrenyomuló hadoszlopot erősítse. A parancsnok úgy gondolta, hogy tömegesen kell a zászlóaljat odairányítania, amikor egy ellenséges kartácslövés a tömeg egész sorát majdnem a földre terítette. A legénység, mely először volt tűzben, ezáltal annyira megfélemlítődött, hogy minden rábeszélés ellenére sem lehetett őket többet tűzbe vinni...⁷³

Végezetül említsük meg a „szolgálati hatalom áthágása” büntettet, amely az alárendeltek szolgálat közbeni bántalmazásáról szólt. Érdekes lenne tudni, vajon Görgeinek a már említett, a Dom Miguel-zászlóalj egyik tisztjét érintő komáromi eljárása milyen megítélés alá esne?⁷⁴

Harcéri veszélyeztetés

Ez a későbbi jogi kategória nagyon közel áll a katonai törvény XXXI. pontjához, annak magyarázatában azonban csak az egyes katonák által elkövetett elővigyázatlan halálozás vagy megsebesítés szerepel, az egész alakulatok által okozott ilyen esetek azonban nem. Pedig harcéri körülmények között sajnos elég gyakori volt az olyan baleset, amikor saját csapatok okoztak veszteségeket.

Ennek számos oka lehetett, a rossz látási körülmények, az ellenségéhez hasonló ruházat, a pánik és a velejáró kapkodás stb. Következzen néhány eset.

Rossz látási viszonyok

A pákozdi csatát követő éjszaka a csapatok irányítása összehangolatlanul történt, így azok nem voltak tisztában a többiek pozíciójával. Így aztán a leghátul maradtak „meglepték” sajátjaikat:

„Anélkül, hogy észrevettük volna, a tartalék gróf Teleki parancsnoksága alatt, valamint a hátrább eső dombokon lévő zászlóaljok egyik a másik után visszavonatot, mire estefelé a derékhad is hátrálni kezdett, hátvédül hátrahagyván a porosz herceg nevét viselő 34. gyalogezred egy zászlóalját, az 1. honvéd zászlóaljat, a Sándor-huszárok alezredesi osztályát és a Mack-féle üteg két ágyúját.

Amire a parancsot vettük koromsötét éj lett s a huszárok és a tüzérek nem tudták, hogy mögöttük gyalogság áll, viszont a gyalogságnak sem volt tudomása arról, hogy mi előtte vagyunk...

⁷² *Szigeti* 1868. 57–58. o. és *Hermann* 2001. 216. o.

⁷³ Balás Konrád őrnagy, a zászlóalj parancsnoka aznap a 2. zászlóaljat vezette. *Balás* 2006. 54. o.

⁷⁴ Lásd: Katonai büntető törvény 1855. 175. o.

Így voltunk mintegy 10 óráig. Ekkor egyszerre halljuk kiáltani: »Jönnek!« és mindjárt reá »Tüzet!« A két ágyú eldőrdült. A huszárok lovai megijedtek, és zavart okoztak. Az országúton lódobogás volt hallható. Erre a mögöttünk két sorban álló zászlóaljnak, azt hívén, ellenséges lovasság közeledik, lődözni kezdett bennünket, egyre kiáltván: »Árulás!« A hátulról lövöldözött huszárok az útfélen lévő árkokon át az országútra ugrattak, s igyekeztek lőtávolságba jutni...

Szerencsénkre majd mindnyája magasra lőtt; mindazonáltal többet veszítettünk emberen és lóban a félreértés folytán, mint egy valóságos ütközetben.⁷⁵

A Péterváradot záró kir. sereg ellen a védők kirohanást intéztek 1849. június 4-én. A támadás még pirkadat előtt kezdődött, és a magyar csapatok ez esetben sem voltak tisztában sajátjaik helyzetével. Az itt következő esemény arra is jó példa, hogy a meggondolatlan lövöldözés miképp árulja el az ellenségnek a csapatok helyzetét:

„Egyszerre azonban előttünk puskák ropognak, s alakok rohannak felénk. Erre az embereim azt gondolván, hogy az ellenség támad meg bennünket, minden vezénylet nélkül elkezdene a felénk rohanó alakokra tüzelni.

Erre elkezdene kiabálni, hogy ne lőjjünk, mert ők honvédek, amint úgy is volt. Az előttünk haladó 8^{ik} zászlóalj véletlenül egy ellenséges sánkra bukkant, ahonnan őket elkezdtek lövöldözni, mire azok meglepetésükben megijedtek és viasszaladtak.

Csaknem megrekedtem a kiáltozásban, míg be tudtam embereimnél a lövöldözést szüntetni.

Alighogy ez megtörtént, felettünk a hegy csúcsán egyszerre nagy villámlás, ágyúdörögés, és a kartácsgolyó hullott ránk. Erre én, hogy az ágyútűzből – amelynek a jelenlegi állásunkban kitéve voltunk –, a zászlóaljat kivigyem, innen jobbra húzódtam. De mivel akadt honvédek között egy-kettő, kik a fegyvereket elsütötték, tudták, hogy hol vagyunk, megint csak oda lőttek felénk.

Erre én a zászlóaljjal egy mély völgybe húzódtam le, gondolván, hogy az ellenség itt nem fog bennünket észrevenni. De alighogy odaértünk, egy-két puska ott is elsült, az ellenség ezt észrevéven, ágyúkból gránát golyókat lőttek közibénk, amelyek csak úgy ugráltak köztünk szétpattanva.⁷⁶

Félelem és pánik

Bár a szabadságharc bővelkedik a pánikba esett csapatok menekülésében, a legkirívóbb eset Tápióbicskénél zajlott le, hiszen egy teljes, harci tapasztalatokban gazdag hadtest futott meg, ráadásul egy banális hiba miatt. A helyzetet a császári csapatok nyomában ki is használták, s a rémület pillanatok alatt terjedt a csapatok közt, lehetetlen volt megfékezni. Tanulságos nyomon követni a fejleményeket:

„Az [I.] hadtestet ugyanis – éppen, mikor Tápióbicskére benyomult – a helység szélén váratlanul gyalogsági sortűz fogadta. Hadoszlopunk eleje szétrebbent, és az ellenség gyors szétbontakozása után maga ment át támadásba.

Klapka, hogy hosszú menetoszlopának időt adjon a kibontakozásra, lovassága egy részével bevágott az ellenségbe. De szerencsétlenségünkre az 1. huszárezred (Császár-hu-

⁷⁵ Zámberly 1889. 178–179. o.

⁷⁶ OSZK Kt. Fol. Hung. 1419. II. k. 296. o. *Galsai Kovács Ernő*: Naplóm.

szárok), melynek ezt a parancsot adta, hadseregünk legkevésbé megbízható csapatai közé tartozott. Törzstisztjei rohamoztak, az osztlályok ellenben hátat fordítottak, és Klapkának éppen fejlődőféliben lévő gyalogságára rohantak, zavart és rémületet terjesztve. Egyetlen üteg állta csak meg a helyét, a hadtest többi tüzérsége mind a menekülésre gondolt, s a Tápió hídjá felé hátrált. Magára hagyott ütegeinket az ellenség elfoglalta, és most már minden ellenállás nélkül irányozhatta pusztító ágyútüzét a Tápió-híd előtt egyetlen tömegbe összezsúfolódó csapataink ellen. Ezeken határtalan rémület vett erőt.”⁷⁷

Ugyan minden szabályzatban szerepelt – és a józan ész is azt kívánta meg –, hogy a visszavonulás a hátul lévő csapatok szárnyai felé történjék, a pánikba esett csapatok azonban többé már nem katonai egységként viselkednek, hanem irányíthatatlan tömegként, mint történt az Szászrégennél is, 1849. július 21-én:

„Miután az egész hadosztály a hídon átvonult, követte azt mint utócsapat a 73-ik zászlóalj, és visszavert egy orosz-osztrák lovas csapatot, mely rohamra jött, és mely előbb Mátyás-huszárainkat szalasztotta meg, kik ijedtökben a 73. zászlóaljnak futottak, és két emberünket agyontapodtak.

Ezeket Csiki nevű százados vezényelte, kinek a 73. zászlóalj parancsnoka két tiszt által megizente, hogy ha még egyszer a zászlóalj felé szaladnak, előbb reájok lövet, azután az ellenségre.”⁷⁸

Az 51. zászlóalj 1849. június 27-én Győrszemerén táborozott; a Győr elleni osztrák támadást másnapra várták. Görgey István így emlékezett vissza erre az éjszakára: „Az éjjel a legsötétebbek és legnyugtalanabbak egyike volt, miket értem... Az emberek kimertülve, éhesen, s a képzélőtehetség bennök fölizgatva lévén, cirkálóim egymásban mind ellenséget neszeltek, s minduntalan tüzeltek egymásra.”⁷⁹

A fenti ügyek sajnos gyakran előfordultak, hiszen minden hadtestben voltak frissen alakult, tűzkeresztségen még át nem esett csapatok, amelyek körében a pánik könnyebben eluralkodott. Azon sem lehet csodálkozni, ha a harctéri feszültség a kapkodással párosulva okozott zavart, illetve mindezek hatására egyes személyek időlegesen pánikba estek: „Egyeszerre csak sűrűn kezdett Schwechattól az ellenséges ágyúgolyó körülünk füttyülni, s egy ágyús lónak a lábát elszakította. „Mozdonyról!” vezényszóra hirtelen lemozdonyoztunk, sietségben a forduláskor a hátulsó ágyús lovak az első lovak istrángjába hágtak, nem tudtak abból kibontakozni, emiatt ágyúnkból tüzelni nem lehetett, én kiszabadítván a lovakat, ezek hátra mentek, s a vetágyúnkból is megindult a tüzelés; ... én az 5-ik szám voltam, vagyis az irányzó jelzése szerint a rúddal a lafettát jobbra vagy balra igazgattam; – irányzónk már három lövést egymás után tétetett anélkül, hogy irányzott volna, meg volt zavarodva váratlan megtámadtatásunk által, figyelmeztetésemre magához jött és célzott.”⁸⁰

Valószínűleg nem járunk messze az igazságtól, ha a félelemre vezetjük vissza a látszólag ügyetlenségnek tűnő eseteket is. A harctéri veszélyeztetésnek ezen fajtája leginkább az olyan távolra ható fegyvernemnél fordult elő, mint a tüzérség. Nagyszállónál a röppenőtűsök hibáztak: „Zászlóaljunk mellett a rakéta üteg. ... Az ellenséges ágyúk lövése alá

⁷⁷ Tápióbicske, 1849. április 4. *Görgey* 1988. I. k. 450–451. o.

⁷⁸ *Thorotzkay* 1887. 41. o.

⁷⁹ *Görgey* 1885–1888. II. k. 637. o.

⁸⁰ Schwechat, 1848. október 61. *Szabó* 1875. 58–59. o.

kerülve a rakéta üteg is elkezdte volna a maga dolgát, de bizony nem jól esett ki a sorja, mert az ellenség helyett a rakéta a levegőben kigyózása után éppen zászlóaljunk közepébe esett; vissza is sompolyogtak vele az árva rakétások.”⁸¹

Az egyenruha összetévesztése

A magyar oldalon harcoló egykori cs. kir. seregek zászlóaljainak egyenruhája – a szűkre szabott nadrágot leszámítva – azonos volt az ellenük harcoló csapatokéival. Az osztrákok ezért egy fordított V alakban a csákóra tűzött fehér szalagot használtak megkülönböztetésül, a magyar zászlóaljok szíjait pedig idővel lecserélték a honvédek fekete szíjaira. Amíg ez nem történt meg, sok baleset történt.

„A Máriási-zászlóalj már benn volt a városban, és zászlóaljunk is meghaladta az első házakat, midőn az ellen riadó jelei hangzani kezdettek, s igen valószínű, hogy nagy kárt okozunk az ellennek, s ágyúit elfoglaljuk, ha a székely zászlóalj feladatának megfelel; de ez ahelyett, hogy a Maros mellett előmenne, benyomult oldalról a városba, s megpillantva a Máriásiaknak még ekkor fejez szíjokat, azokat ellenségnek vette, s reájok intézte lövöldözéseit, melyekből előnyomuló zászlóaljunknak is elég jutott.” – emlékezett vissza Szigeti Miklós, az eset idején százados, később őrnagy és parancsnok a 11. zászlóaljban.⁸²

Az isaszegi csatában a tartalékból beérkező II. hadtest 56. zászlóalja nézte ellenségnek az arcvonalban már harcban álló III. hadtesthez tartozó – szintén még – fehér szíjas Schwarzenberg-seregrebeli 3. zászlóalj gyalogságát, s közülük 17 embert megölt.

„A Király-erdő éjszakai részében történt, hogy a Damjanich hadtestéhez tartozó Visockyhadosztály gyalog ezredbeli csatározó honvédek, kik még akkor is az osztrák fehér szíjat hordozták, a szerfölött gyorsított felvonulás idejekor az 56-ik zászlóalj sortűzzel fogadta.” Damjanich személyesen állította le a tüzelést, majd később visszament a zászlóaljhoz: „Ti k...! Ha rögtön meg nem rohanjátok az ellenség ágyúját, és helyre nem hozzátok a hibákat, megharmadoltatlak benneteket.” A zászlóalj meg is rohanta az üteget, de az idejekorán visszavonult.⁸³

Aznap kijutott még a bajból a hadtest lovasságának is. Már alkonyodott, mikor a centrumban – egy rohaból visszatérőben –, szintén a II. hadtesthez tartozó üteg nézte a huszárokat ellenséges lovasságnak, és „érzékeny veszteséget okozott”⁸⁴

A határőröknek a honvédek atillájával azonos színű kávébarna frakkját és szűk kék nadrágját, a szintén fekete szíjazattal könnyű volt honvéd egyenruhának nézni. A tápióbecsiek ütközetben a magyar tüzekeket zavarta meg a horvát határőrgyalogság hasonló ruházata. A Voigt-üteg visszavonuló magyar zászlóaljnak nézte őket, és túl későn kezdte meg a visszavonulást; emiatt 7 lövegét és számos tüzerét elvesztette.⁸⁵

⁸¹ 1849. április 19. *Karsa* 1993. 178. o.

⁸² Alvinc, 1849. február 10. *Szigeti* 1868. 67–68. o.

⁸³ Lásd: *Tóth* 1893. 28–30. o.

⁸⁴ Lásd: *Görgey* 1988. I. k. 464. o.

⁸⁵ Klapka György jelentése a főparancsnokságnak. Nagyoroszi, 1849. április 12. Lásd: *Hermann – Kucza* 2002. 75–76. o.

Hiányos ismeretek, elégtelen kiképzés

A kapkodva és rosszul kiképzett honvéd legénység, a ranglétrán hirtelen feljebb került al- és főtiszték sokasága magában hordozta a különféle balesetek bekövetkeztének lehetőségét. Minél magasabb beosztásban volt valaki, annál több ember életét veszélyeztette, és annál inkább eshetett a haderő csorbításának vétékébe.

A közlegény. „Mellettem Gyurica nevű közlegény – egy nagyképű ragyás fiú – forgatta kovás puskáját, de mivel soha kezében nem volt fegyver, neki tartotta a szája elé, s ha el akarta sütni, mindig hátra kapta a fejét. Így manipulált vagy háromszor; most hirtelen tüzet ad, elhajintja a nagy dióverőt s kezd veszett jajgatással vért pökdösni. Kiütötte néhány első fogát s azóta selyp maradt.”⁸⁶

Az altiszt. Bevárta az ellenség lovasait ahelyett, hogy lövésével riadóztatta volna a hátul levőket, majd fedezéket keresett volna magának és embereinek: „Már reggel korán megtámadtak, mégpedig váratlanul, minek igen tragikomikus oka volt. Az országúton [előőrőn] volt tizedes, ki szintén először szagolta a puszkapor szagot, legelöl lovasokat látván jönni, mivel azt tanulta, hogy ha csatában lovas jön, a gyalogságnak összetett háttal kell fogadni, harmadmagával szuronyra várta a könnyű-lovasokat; ezek pedig őket megvagdalva, közre fogták ...”⁸⁷

A tiszt. Az egész Duna-vonal védelmét veszélyeztette az a parancsnok, aki 1848 szeptemberében a Csepel-sziget védelmét látta el. Fennállt ugyanis a veszélye, hogy a horvát támadó erők a folyón való átkelésre szánják el magukat. Jóllehet a tiszteknek szóló kézikönyvek világosan leírták, hogy partvédelem során mik az alapvető teendők, nem volt azonban mindenki a helyzet magaslatán. A helyszín az Adonnyal szembeni Duna-part, 1849. szeptember 29-én. Kovách Ernő, akit pár napja már főhadnagyi rangban beosztottak a békési 30. zászlóaljhoz, de épp a dunántúli hadműveletekben részt vevén, csak később indult el Hódmezővásárhelyre, figyelmeztette az elővigyázatlan tisztet: „Azután láttam, hogy a túlsó parton üres csónakok és dereglyék vannak, mondtam neki: lássa a katonai szabályok szerint, ha egy csapatnak egy folyamot kell megvédeni, az első feladat, hogy minden járművet vagy átkelési eszközöket erre a partra kell szállítani, hogy az ellenség azokat fel ne használhassa. Persze, persze – mondta –, úgy kellett volna, de az neki nem jutott eszébe.”⁸⁸

Végezetül az ember legfontosabb katonatársai, a lovak se maradjanak ki a felsorolásból. Bármily szilárd eltökéltséggel is akarjon harcba menni a huszár, ha tanulatlan lovai megvadulnak. A szamosfalvai ütközetben a Mátyás-huszárok kerültek ebbe a helyzetbe: „A véletlen és a még nem szokott éjjeli tüzelés tanulatlan lovainkat elvadította, miért is csak nagy erőfeszítéssel voltunk fékezhetőek, elannyira, hogy csapatunk kétfelé szakadt, a jobb szárnyon lévők nagyobb részét az elvadult lovak egy mocsárnak nekivették. ... A város [Kolozsvár] felé közeledve, mindig több meg több lovasától megszabadult ló csatlakozott hozzánk, melyeket nagyrészt sikerült is elfognunk.”⁸⁹

⁸⁶ Versec, 1849. január 19. *Lubik* 2001. 177. o.

⁸⁷ Dész, 1848. december 23. *P. Szathmáry* 1870. 169. o.

⁸⁸ OSZK Kt. Fol. Hung. 1419. II. k. 25–26. o. *Galsai Kovács Ernő: Naplóm.*

⁸⁹ Szamosfalva, 1848. november 17. *Dercsényi* 1896. 29. o.

Fatális véletlenek

Olyan harctéri veszteségek vagy balesetek, melyek senkinek sem róhatók fel hibául, inkább a birodalmi sereg kettészakadásából fakadtak. Az itt következő példák a két hadsereg azonos dob- és kürtjeleiből adódtak.

Az első esetben az időjárási viszonyok, az erős köd is közrejátszott a tévedés bekövetkezésében: „Délután az ellenség Simunich alatt nagy erővel közeledett, minthogy azonban erős köd volt, s meg nem tudta különböztetni, hol állunk, igen óvatosan járt el. Estefelé végre megtámadta a várost, s a gyöngén védett lóvasúti indóházat, és mivel ezt csakhamar, a várost pedig hosszabb küzdelem után elfoglalta, Guyon csoportosulásra doboltatott, de a városon kívül is ugyanazt a jelt adták, úgyhogy zavarba ejtett honvédeink a közelebb eső dob felé siettek, és számosan fogságba kerültek.”⁹⁰

A második inkább egy szerencsésen végződött humoros történet, amiben alighanem a bajtársak elismerésének vágya, és a zsákmányolt lovak után járó jutalom is szerepet játszott: „Ugyenezen csatában egy más honvéd, minekutána egy dragonyost egy lövéssel lováról elejti, nekifut a lónak, és kantárszáron ragadván, fel is ül, és társainak a lövések közt fennhangon dicsekszik, hogy ő milyen lóra tett szert, persze hosszú szuronyos fegyverit is a nyeregben keresztül téve. Ekkor a visszamenekülhetett dragonyosok trombitája megszólal, a ló fülit hegyezi az ismeretes hangokra, megragadja lovasát és vinni kezdi a dragonyosok sora felé. A honvéd eleget rángatja lovának száját, de mind hasztalan. Ekkor nincs mit tenni, látván a lónak közeledését az ellenség felé, hanem mint egy liszteszák lefordul róla, és marad újból az ő hú mangalétájával. Társai, kik az eseményt nézték, még e veszedelmes helyzetökben is fönnen kacagtak, s vissza, de gyalog jött pajtásokat azután is nemegyszer bosszanták: kinek adá el a lovat?”⁹¹

BIBLIOGRÁFIA

- Balás* 2006. *Balás Konrád*: Feljegyzések a 2. székely határőr gyalogezred 1. zászlóaljának 1848-as kivonulása eseményeiről. In: *Határvidék 1762–1918*. 2. k. Sepsiszentgyörgy, 2006. 40–60. o.
- Béres* 1998. *Béres Katalin*: Gózon Imre honvédtizedes visszaemlékezése az 1848–49-es szabadságharcra. In: *Pannon tükkör*, 1998/2. 29–35. o.
- Bona* 2000. *Bona Gábor*: Tábornokok és törzstisztek az 1848/49. évi szabadságharcban. Budapest, 2000.³
- Büttner* 1989. „Csata mezejéről írom pár soraim.” Büttner Emil levelei az 1848/49-es szabadságharcból. Budapest, 1989.
- Cziáky* 1924. *Cziáky Ferenc*: A magyar katonai büntető és fegyelmi jog ezeréves története. Budapest, 1924.
- Csikány* 2003. *Csikány Tamás*: Csata Komáromnál 1849. július 2-án avagy a szabadságharc harcászata. Budapest, 2003.

⁹⁰ Nagyszombat, 1848. december 16. *Zámbelly* 1889. 276. o.

⁹¹ Kőpec, 1848. december 8. *Horváth* 2003. 39. o.

- Demeter* 2003. *Demeter László*: Kovachich Horváth Ignác alezredes emlékirata az 1848–49-es forradalom és szabadságharc székelyföldi eseményeiről. In: *Határvidék 1762–1918. Sepsiszentgyörgy*, 2003. 7–52. o.
- Dercsényi* 1896. *Dercsényi Kálmán*: Bem tábornok téli hadjárata 1848–49-ben Erdélyben. *Napló-jegyzetek*. S. a. r. *Kozma Zsombor*. Budapest, [1896.]
- Gacsályi* 1981. *Gacsályi Gábor*: Az 1848/49-es szabadságharc eseményei Bartha Mór naplója alapján. In: *Honismeretei kutatások Szabolcs-Szatmárban*. IX. k. *Nyíregyháza*, 1981. 3–124. o.
- Gál* 2006. *Gál Sándor* életrajza, avagy a székely ezredes, ki nem engedett a 48-ból. Ford. *Zágoni Zsolt*. Csíkszereda, 2006.
- Garzó* 1978. *Garzó Imre*: Életem és abból merített gondolatok. S. a. r. *Blazovich László és Varsányi Péter István*. Budapest, 1978.
- Görgey* 1885–1888. *Görgey István*: 1848 és 1849-ből. Élmények és benyomások. Okiratok és ezek magyarázata. Tanulmányok és történelmi kritika. Budapest, 1885–1888.
- Görgey* 1988. *Görgey Artúr*: Életem és működésem Magyarországon 1848-ban és 1849-ben. 1–2. k. Budapest, 1988.
- Hatala* 1898. *Hatala Péter*: Ötven év előtt 1848-iki március 15-től Világosig. Budapest, [1898].
- Hermann – Kucza* 2002. *Hermann Róbert – Kucza Péter*: 1848–1849. Szabadságharc a Tápióvidéken. A tápióbicskei ütközet. Nagykáta, 2002.
- Hermann* 2001. *Hermann Róbert*: 1848–1849. A szabadságharc hadtörténete. Budapest, 2001.
- Horváth* 1848. *Horváth Károly*: A nemzeti őrsereg szolgálati rendszabályai. Javaslatkint és ideiglenesen. Pest, 1848.
- Imreh* 2003. *Imreh Sándor*: Visszaemlékezés az 1848-49. évi szabadságharcra Erdélyben. S. a. r. *Pásztai László*. Budapest, 2003.
- Kállay* 1848. *Kállay Ferenc*: A magyar nemzeti honvédsereg rendszabályai. Buda, 1848.
- Kardos* 2003. *Kardos Sándor*: Magyar katonai büntetőjog múltja és jelene. Debrecen, 2003. (<http://www.debreceniitlotabla.hu/doc/bunteto/Kardos/MagyarKatonaiBuntetojog.pdf>)
- Karsa* 1993. *Karsa Ferenc*: Szabadságharcos napló. „A körülmény és velem 1848. és 1849. években történt események.” S. a. r. *Bona Gábor*. Budapest, 1993.
- Katonai büntető törvény 1855. Az 1855. évi január 15-iki katonai büntető törvény a büntettekről és vétségekről. Hivatalos fordítás. Budapest, 1901.
- Kováts* 1981. *Kováts István*: Egy szegény pórfiú önéletrajza. S. a. r. *Bálint Sándor*. Budapest, 1981.
- Kránitz* 1869. *Kránitz János*: Hadműtan. 1–3. k. Szombathely, 1869–1870.
- Leiningen-Westerburg* 1983. *Leiningen-Westerburg Károly* naplója. In: *Az aradi vértanúk*. Szerk. *Katona Tamás*. Budapest, 1983. I. k. 115–204. o.
- Lubik* 2001. [*Lubik Imre*]: Egy honvéd pap rabsága idején írt feljegyzései a szabadságharcból. A 38. honvéd-vadászszázalaj viszontagságai 1849-ben. In: „Egyedül Kossuth szava parancsolt...” Katolikus papok feljegyzései az 1848/49-es szabadságharc eseményeiről. S. a. r. *Zakar Péter*. (Dél-alföldi évszázadok 16.) Szeged, 2001. 153–216. o.
- Makrai* 2001. *Makrai Tibor István*: A harci stressz hatása a harcteljesítményre a hadtörténelmi tapasztalatok alapján. *Humán Szemle*, 2001. 141–162. o.
- Mihálka* 2002. *Mihálka Endre* naplója. In: „De víg élet, s mily gyönyörű élet ... a honvéd-élet” Szerk. *Bene János, Hermann Róbert, Kedves Gyula, Takács Péter*. Nyíregyháza, 2002.

- Molnár* 1880. *Molnár György*: Világos előtt. Emlékeimből. Szabadka, 1880.
- Nagy* 1896. *Nagy Sándor*: Háromszék önvédelmi harca 1848–49. Kolozsvár, 1896.
- Őry* 1998. *Őry Gábor*: A magyar katonai igazságszolgáltatás szervezete és működése 1848–1849-ben. *Hadtörténelmi Közlemények*, 111. (1998) 1. sz. 77–113. o.
- P. Szathmáry* 1870. *P. Szathmáry Károly*: 1848–49-diki emlékeim. In: *Tóth Kálmán*: A Honvédmenház könyve. Pest, 1870. 153–190. o.
- Pap* 1904. *Pap Domokos*: Fekete Ferenc Kossuth-husár naplója. In: Erdélyi Múzeum. XXI. k. Kolozsvár, 1904. 381–396. o.
- Pásztai* 2007. *Pásztai László*: Hadi tziikkelyek, tábori utasítások és a többiek... Magyar hadtudományi munkák bibliográfiája, 1790–1849. *Hadtörténelmi Közlemények*, 120. (2007) 3. sz. 1005–1081. o.
- Rác* 1848. *Rác Vilmos*: A hadi fenyítő törvények a magyar honvédseregére alkalmazva. Buda-Pest, 1848.
- Seherr Thosz* 1881. *Seherr Thosz Artúr*: Emlékezések múltamra. S. a. r. *Könnye Nándor*. Budapesti Szemle, 27. (1881) 281–300. és 395–410. o.
- Szabó* 1875. [*Szabó György*]: Egy honvéd-köztüzér élete 1848/9-ben. Történeti ön-életleírás. Budapest, 1875.
- Szalay* 1993. Szalay Elek visszaemlékezései 1848–49-re. S. a. r. *Lenkefi Ferenc*. *Hadtörténelmi Közlemények*, 106. (1993) 1. sz. 145–172. o.
- Szigeti* 1868. [*Szigeti Miklós*]: Adatok a XI. zászlóalj történetéhez, tekintettel az erdélyi 1848–1849-iki eseményekre. Egy honvéd magánjegyzetei. Kolozsvár, 1868.
- Thorotzkay* 1887. *Thorotzkay Sándor*: A 73. honvédzászlóalj története. *Hazánk*, VIII. (1887) 27–56. o.
- Tóth* 1893. *Tóth Károly*: Az 56-ik honvéd zászlóalj története 1848–49-ben. Csurgó, 1893.
- Wass* 1872. *Wass János*: Szerény vázlata a Kolozsvártt 1848-dik évben alakult 11-dik honvédzászlóalj és azzal kapcsolatos történetének. Brassó, 1872.
- Zámbelly* 1889. *Zámbelly Lajos*: Emlékiratok 1848/49-ből. *Hazánk*, XI. (1889) 173–190., 267–279. és 354–369. o.

RÖVIDÍTÉSEK

- EOL AGE Evangélikus Országos Levéltár, Archívum Generalis Ecclesiae
- OSZK Kt. Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár
- MNL OL R 31/1. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár, 1526 utáni gyűjtemény – R 31 Naplók, feljegyzések – 1. tétel Az 1848/1849-i szabadságharccal kapcsolatos egykorú naplók és feljegyzések
- MNL OL H 75. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár, Hadügyminisztérium. Általános iratok

László Pásztí

THE TACTICAL ASPECTS OF MILITARY LAW THROUGH THE EXAMPLE
OF THE 1848/49 HUNGARIAN WAR OF INDEPENDENCE

Summary

The paper is the last part of the book „The Tactics of the Hungarian Honvéd Army in the 1848–49 War of Independence.” It presents the influence of human factors on armed operations and describes the cases of military misconduct covered by military penal law, and those not prohibited by law.

After the short survey of the disciplinary regulations issued during the war and of the military jurisdiction system, the paper lists the cases when legal punishment was implemented for military misconduct, highlighting the cases, with examples, directly affecting battlefield activities. These include insubordination; misdemeanour on guard, leaving the duty station; cowardice, fleeing; plunderage, affray; desertion, arbitrary leave, murder, causing injury by accident, self-mutilation.

The second part of the paper examines the mistakes and errors not punished by law. The examples from the past outline the following subdivision: ignoring the rules of service; endangering on the battlefield, consequences of lack of knowledge and insufficient training.

László Pásztí

DIE TAKTISCHEN BEZÜGE DES MILITÄRRECHTS AM BEISPIEL
DES FREIHEITSKAMPFES VON 1848/49

Resümee

Die Studie ist die letzte Fortsetzung des Bandes mit dem Titel „Die Taktik der ungarischen Honved-Armee im Freiheitskampf von 1848–49”. Sie gibt einen Überblick über die Auswirkungen der menschlichen Faktoren auf die bewaffnete Tätigkeit, genauer über diejenigen Fälle von Pflichtverletzungen, die unter die Wirkung der militärischen Strafgesetze fallen bzw. laut Gesetz nicht bestraft werden.

Nach einem kurzen Überblick über die im Laufe des Freiheitskampfes herausgegebenen Disziplinarvorschriften und des Systems der Militärgerichtsbarkeit analysiert die Studie der Reihe nach die durch das Recht sanktionierten Fälle der militärischen Pflichtverletzung, wobei – mit Beispielen untermauert – diejenigen Fälle hervorgehoben werden, die sich direkt auf die Ereignisse auf dem Kriegsschauplatz auswirkten. Es geht dabei um folgende Fälle: Insubordination; Vergehen in der Wache, Verlassen des Dienstortes; Feigheit, Truppenflucht; Beutezüge, Landfriedensbruch, Raub; Flucht, eigenmächtiges Verlassen der Truppe und Mord, unabsichtliche Verletzung und Selbstverstümmelung.

Der zweite Teil der Studie analysiert aufgrund zeitgenössischer Fälle Fehler und Irrtümer, die nicht durch das Recht sanktioniert werden, und zwar in der folgenden Aufteilung: Absehen von den Dienstvorschriften; Gefährdung auf dem Kriegsschauplatz sowie mangelnde Kenntnisse, Folgen der nicht entsprechenden Ausbildung.

László Pászti

LE DROIT MILITAIRE EN MATIÈRE DE TACTIQUE À PARTIR DE L'EXEMPLE
DE LA GUERRE D'INDÉPENDANCE DE 1848–1849

Résumé

L'étude vient en dernier complément de mon ouvrage « La tactique de l'armée hongroise dans la guerre d'indépendance de 1848–1849 ». Elle examine l'effet des facteurs humains sur les actions armées, notamment les cas de manquement punis ou non punis par le droit pénal militaire.

Après un aperçu de la juridiction militaire et des règlements disciplinaires émis lors de la guerre d'indépendance, l'étude examine, avec des exemples à l'appui, les cas de manquement au devoir militaire punis par la loi, en particulier les affaires qui influent directement sur les actions militaires : insubordination ; délits commis pendant la garde, abandon du lieu de service ; débandade des troupes ; pillage, vandalisme, vol ; désertion, départ sans permission et homicide, blessure causée accidentellement, auto-mutilation.

La deuxième partie de l'étude analyse des erreurs et des fautes non sanctionnées par le droit telles que le non-respect des règles de service ; mise en danger de compagnons d'armes sur un théâtre d'opérations, conséquences des lacunes ou des entraînements insuffisants.

Ласло Пастти

АСПЕКТЫ ВОЕННОГО ПРАВА НА ПРИМЕРЕ ВОЙНЫ ЗА НЕЗАВИСИМОСТЬ В 1848/49 ГГ.

Резюме

Это исследование является последним продолжением тома книги «Тактика венгерской армии в войне за независимость в 1848–49 гг.». Рассматривает влияние человеческого фактора на вооруженную деятельность, внутри нее даёт обзор случаев последствия неправомерного поведения военного уголовного права и случаев не наказуемых законом.

После краткого обзора дисциплинарных правил и системы военной юстиции, изданных на время войны за независимость в 1848/49 гг. исследование по очереди уделяет внимание случаям нарушения военных обязанностей наказуемых уголовным законом, выделив дела влияющие непосредственно на поступки совершаемые поле боя, подтверждают их примерами. Это: неподчинение; преступление в охране, оставление места службы; трусость, бегство военных команд; хищничество, вандализм, грабеж; бегство, уход и произвольное убийство, случайное ранение, членовредительство.

Вторая часть исследования анализирует не санкционированные законом ошибки на основе своевременных ситуаций, в следующем распределении: игнорирование служебных правил; угроза на поле боя и последствия отсутствующих знаний, недостаточной подготовки.

KÖZLEMÉNYEK

BÁCSATYAI DÁNIEL

A BURGUNDIAI MAGYAR KALANDOZÁSOK ÉS FORRÁSAIK

(2. rész)*

935: melyik Burgundia?

Flodoard reimsi kanonok (919–966) *Annalese* alapján a magyarok a 935. esztendőben Burgundia földjére léptek, ám Rudolf király közeledtének hírére Itáliába vonultak vissza.¹ Hervé Mouillebouche szerint az egyértelműnek tűnő hír értelmezése korántsem kézenfekvő. Számára kérdéses ugyanis, hogy melyik Burgundiáról van szó, mivel az két területet is jelölhetett: egyrészt a 933-ban egyesített önálló Burgundiai Királyságot, amely keleten a mai Svájc nyugati részét, a Jura-hegységet, északon pedig a Saône folyóig Franche-Comté régiót foglalta magába, s amelyet a Welf családból származó II. Rudolf uralt; másrészt a Nyugati Frank Királyság részét képező Burgundiai Hercegséget, amelyen 935-ben Rudolf nyugati frank király testvérei, Fekete Hugó és Boso osztoztak.² Mouillebouche úgy véli, hogy a magyarok ebben az évben csak a keletibbi vidéket, a királyi Burgundiát fenyegették, s nem a francia, hanem névrokona, a burgundiai II. Rudolf király elől futamodtak meg.³ Hogy valóban így történt-e, arról Reimsi Flodoardot kell alaposabban vallatóra fognunk.

Az érseki város katedrálisának *archivariusa* a X. század első felének, s így a magyar kalandozások korának minden kétséget kizáróan legmegbízhatóbb krónikása. A fiatal kanonok egy nagy múltú reimsi hagyományt elevenített fel, amikor 919-ben történetírásra adta a fejét: az előző évszázad nagyformátumú politikusa, a Karoling királyok barátja és az *Annales Bertiniani* utolsó folytatója, Hinkmár érsek (†882) lebegtetett előtte példaként.⁴ Valóban, tárgyilagos stílusa, az események részletes és szenttelen előadásmódja miatt Flodoard évkönyve a *Saint-Bertin-i* és a *Fuldai Évkönyvek*hez, Regino *Chroniconjához*, kortársai közül pedig a Regino krónikáját folytató Adalbert történeti művéhez hasonlítható. Az eseményekkel egyidejűleg vezetett, az egyes esztendőkön belüli belső kronológiát általában pontosan tartó évkönyv nélkül nem csak a nyugati magyar hadjáratokról és kontextusokról tudnánk kevesebbet, hanem a Karoling-birodalom utódállamai közötti határvidék X. századi története is homályban maradna. Az *Annales* eredeti szövegét és évszámait nem rontották le a folyamatos másolásból adódó félreértések, mint a kolostori

* Az első rész a *Hadtörténelmi Közlemények* 2015. évi 128. évfolyamának 1. számában jelent meg, 105–119. o.

¹ Flodoard: *Annales*, 61–62. o.

² Bouchard 1999.

³ Mouillebouche 2006. 134–135. o.

⁴ Jacobsen 1978. 11. o.

évkönyveket, melyek kronológiája nem mindig megbízható, s a dátumok hagyománya sem minidig egységes. Flodoard műve a Keleti Frank Királyságban és Itáliában keletkezett kútfők ellenőrzésére is alkalmas.

Hogyan tudósít Flodoard a 935. évről? Legelőbb arról értesülünk, hogy Rudolf nyugati frank király a húsvétot (március 29.) Laonban töltötte, majd Soissons-ban országa előkelőivel tanácskozott. Ezután nagy jelentőségű eseményre, királytalálkozóra került sor, I. (Madarász) Henrik, és a két Rudolf, a nyugati frank és a burgundiai uralkodók részvételével – alighanem a keleti frank uralkodó kezdeményezésére. Mivel Henrik egy június 8-i oklevele valahol a Meuse mellékfolyója, a Chiers partján kelt, jó okkal feltételezhető, hogy a királytalálkozóra ezen a vidéken, a mai francia–belga határ közelében került sor 935 júniusában.⁵ A szívélyes légkörű eseményen rövid időre megbékéltek a forrongó hűbéresek is: kárpótták Vermandois grófjának területi veszteségeit, aki a nyugati frank király ellen Henrik pártfogását kereste, míg a keleti frank uralkodó visszaadta Rudolf öccse, Boso lotaringiai birtokait. A következő híradás a magyarok burgundiai fosztogatásairól szól, amellyel a kalandozók csak Rudolf király odaérkezésének hírére hagytak fel, majd továbbálltak Itáliába.⁶ Majd Wifrednek, Thérouanne püspökének *ordinatiója* következik, amelyre június 22-én került sor, ez után pedig arról értesülünk, hogy a király Dijont ostromolja. A település a hercegi Burgundia egyik legjelentősebb városa volt, s eredetileg Boso kezén volt. Most azonban a királyi öcs kísérete ismeretlen okból szembeszegült Rudolfal, s megszállta a várost (*Rodulfus rex Divionum castrum, quem Boso comes ceperat eiusque complices retinebant, obsidet*). Nem tudni, hogy a király kifejezetten a dijoni zendülők vagy a magyarok miatt érkezett-e Burgundiába; annyi azonban bizonyos, hogy a magyar hadjáratra júniusban vagy azután került sor, ám még szeptember előtt, mivel Flodoard szerint Rudolf az egész őszt betegen, ágyban fekvé töltötte.⁷

Hervé Mouillebouche más forgatókönyvet tart valószínűbbnek. Úgy véli, hogy a júniusi királytalálkozó után – amelyet tévesen Soissons-ba helyez – inkább a királyi Burgundia ura, II. Rudolf vehette ostrom alá Dijont. Félreérti ugyanis Flodoard idézett mondatát, s úgy véli, hogy Boso állt szemben az ostromlóval, noha a *praeteritum perfectum* alakban álló *ceperat* nem egyidejű a *retinebanttal*, hanem korábbi cselekvést jelöl: a Boso által birtokolt Dijonban hívei – uruk távollétében – önálló akcióba kezdtek. Mivel a nyugati frank Rudolf király aligha viselhetett háborút testvére ellen, aki mindig hű szövetségeseinek bizonyult, Mouillebouche számára az a következtetés adódik, hogy az ostromló valójában II. Rudolf burgundiai király volt, s így ő futamította meg a magyarokat – éspedig nem a hercegi, hanem a királyi Burgundia területéről.⁸ Arra nem kapunk magyarázatot, hogy a néhány hete még békében és egyetértésben elváló két Rudolf most miért fordult volna egymás ellen. Bosót egyébiránt ugyanezen év szeptemberében királyi fivére mellett találjuk Attigny-ben, ám nem sokkal ezután elhunyt, éppen a néhány hónappal azelőtti békeszerződésnek erővel érvényt szerző saint-quentin-i ostrom során, amelyben I. Henrik lotaringiai hűbéreseként kellett részt vennie.⁹

⁵ Lauer 1910. 75. o.; Rudolf itineráriumára lásd: Actes des Robert Ier et de Raoul, civ. o.

⁶ Flodoard: Annales, 61. o.

⁷ Flodoard: Annales, 62. o.

⁸ Mouillebouche 2006. 134. o.

⁹ Flodoard: Annales, 62. o.

Nem csak a dijoni ostromról szóló – mint láthattuk, Mouillebouche által tévesen értelmezett – beszámoló erősíti meg, hogy a magyarokat előző uralkodó Rudolf nyugati frank királlyal azonos. Súlyosan esik a latba, hogy a magyarok célpontjaként említett tulajdonnév (*per Burgundiam diffunduntur*) szerzőknél egyedül a hercegi tartományt jelöli. Ha ugyanis a Burgundiai Királyság területét akarja megnevezni, a reimsi kanonok a *Gallia Cisalpina* kifejezést használja, míg az uralkodót *rex Iurensis*nek címzi. Nincs okunk tehát, hogy kétségbe vonjuk: 935 nyarán őseink a Keleti Frank Királyságba, a hercegi Burgundia területére is behatoltak.

A 937. évi nagy hadjárat

A kalandozások történetjének földrajzi kiterjedését tekintve addig legnagyobb vállalkozása a 937. évi hadjárat volt, amely éppen úgy érintette a Keleti és a Nyugati Frank Királyságot, mint Dél-Itáliát – bár lehetséges, hogy a nyugati és a déli irányú hadjáratban különböző magyar kontingensek vettek részt. A nyugati hadjárat útvonala svábföldi, lotaringiai és nyugati frank évkönyvekből rekonstruálható. Miután – mint Widukind írja – az Európa szívébe behatoló magyarok sikertelenül támadtak rá nyugatról Szászországra, I. Ottó egészen a Nyugati Frank Királyság keleti határáig űzte a betolakodókat.¹⁰ A *Laoni Évkönyvként* (*Annales Laudunenses*) ismert kútfő X. századi írnokának tudósítása szerint őseink február 21-én, kedden reggel hat óra körül érték el a frankok hazáját (*patria Francorum*).¹¹ Mivel az évkönyvet bizonyíthatóan csak 911-ig vezették Laonban, s 970-től már biztosan Metzben folytatták,¹² így elképzelhető, hogy a magyar vonatkozású 937. évi hírt már a lotaringiai püspöki székhelyen jegyezték fel; vagyis a magyarok ekkor nem Laon, hanem Metz közelében jártak. Ez annál is inkább valószínű, mivel a trieri Szent Maximinus kolostor évkönyvének (*Annales Sancti Maximi Treverensis*) kortárs feljegyzése szerint I. Ottó éppen Metzbe üldözte a kalandozókat.¹³ A keleti frank király február 4-én még a szászországi Allstedtben tartózkodott,¹⁴ az összecsapásra és az üldözésre tehát az ezt követő tizenhét napban került sor. A magyarok (és hátukban üldözőik) a svábföldi annalista hagyomány szerint Wormsnál keltek át a Rajnán,¹⁵ majd délnyugat felé vették az irányt. Metz környékét elhagyva immár nem érezték a tarkójukon a keleti frank sereg leheletét – igaz, eredeti tervük: I. Ottó megtörése sem sikerült –, s lényegében zavartalanul dúlhatták *Orientalis Franciát* hónapokon keresztül.

Milyen állapotok fogadták a magyar hadsereget a Nyugati Frank Királyságban? 936 elején meghalt Rudolf király, s az angliai száműzetésben nevelkedő IV. (Tengerentúli) Lajos

¹⁰ Widukind: *Res gestae Saxonicae*, 71. o.

¹¹ *Annales Laudunenses*, 1295. o.

¹² MGH SS XV. 2. 1293. o.

¹³ *Annales S. Maximi Treverensis* 7. o. A trieri évkönyv Dionysius Exiguus húsvéti ciklusainak margóján maradt fenn egy IX. századi kódexben, amely egykor a trieri Szent Maximinus kolostor tulajdona volt, majd az intézmény szekularizációja után a bibliofil német író, Joseph Görres (1776–1848) kéziratgyűjteményébe (no. 16) került. *Jacobs* 1906. 193. o. Görres hagyatékának elárverezése (1902) után Theodor Cramer-Klett hohenzollerni kastélyában őrizték. *Rózycki* 1915. 113. o. Az évkönyvet, amely 708-tól 987-ig tárgyalja az eseményeket, valószínűleg ugyancsak Laonban másolták, mivel 840 és 876 között laoni történelemszövegekről ad hírt; a Trierre vonatkozó tudósítások 882-ben veszik kezdetüket. MGH SS IV. 5–6. o.

¹⁴ MGH DD K I/H I/O I. 95. o., no. 7.

¹⁵ *Annales Heremi II*, 185. o.; *Hermann: Chronicon*, 113. o. A svábföldi forrásokról a továbbiakban szövegek.

személyében – az elhunyt végakaratóval alighanem megegyezően – a trónra visszatértek a Karolingok.¹⁶ A restaurációt majdnem teljes egyetértés övezte: nagy meglepetésre a királyság leghatalmasabb hűbérese, a Karoling-ház leghevesebb ellenfelének számító Neustriai Hugó, Párizs, Tours, Orléans, Blois, Chartres és más északi grófságok és *pagusok* ura is az ifjú uralkodó mellé állt, sőt, ő készítette elő hazatérését és június 19-i laoni koronázását is.¹⁷ Bár a Robertidák közé tartozó Hugó nagybátyja és édesapja is viselte már a királyi címet, a Karoling-legitimitás tekintélyének ellensúlyozására sem ez, sem pedig a Szajnáától a Loire-ig tartó óriási birtok nem volt elegendő. Alighanem érezte, hogy még nem jött el az ő ideje – úgy vélhette azonban, hogy a gyermekségből éppen felcseperedő Lajost könnyűszerrel irányíthatja majd. Ebben a reményében egyelőre nem is kellett csatlakoznia: a király már 936-ban a *dux Francorum* címmel tüntette ki, az év végén pedig már a királyság második emberének (*in omnibus regnis nostris secundus*) nevezte.¹⁸ Még ugyanebben az évben egy gyors akció keretében közös vállalkozást indítottak az elhalt király öccse, Fekete Hugó hercegsége, Burgundia ellen, s megszállták Langres városát.¹⁹ E kezdeti törés ellenére a burgundiai herceg a jövőben hűséges maradt Lajos királyhoz – ellentétben a Karolingok egy másik régi ellenlábásával, Heribert vermandois-i gróffal. Az ifjú Lajos bizonyára nem felejtette el, hogy édesapja, III. (Együgyű) Károly Heribert fogságában hunyt el 929-ben. Az új uralkodó nem tűrhette az engedetlen vazallus ellenállását, s 938-ban Fekete Hugó segítségével bevette a Heribert által ellenőrzött Laont.²⁰ Lajos kezdeményezőkézségről tanúbizonyságot tevő lépése megkongatta a vészharangot Neustriai Hugó számára, s a királyság második embere a király ellenében Heribert pártjára állt.

Vajay Szabolcs szerint a magyarok burgundiai jelenléte hozzájárult ahhoz, hogy Fekete Hugó herceg az új uralkodó mellé állt – e kaland hátterében tehát IV. Lajos és a magyar törzsek együttműködését feltételezi.²¹ Kérdéses azonban, hogy 937-ben fennállt-e még az ellenségeskedés a herceg és a király között. A 936. évi burgundiai hadjáratot vélhetően Neustriai Hugó kényszerítette ki, talán azért, hogy elismertesse azokat az igényeket, amelyeket leánytestvére, az elhunyt Rudolf király felesége révén bírt a hercegségben.²² A háborúskodás végére minden jel szerint Langres vér nélküli elfoglalása tett pontot, Fekete Hugó aligha tehetett mást, mint hogy meghajolt az ország leghatalmasabb hűbérese által támogatott Karoling uralkodó előtt. Ha a magyarokat érte bármilyen felkérés, az alighanem a Robertida Neustriai Hugó fejéből pattant ki még 936-ban – a következő évben ugyanis már aligha volt szükség a kalandozók segítségére Fekete Hugó ellen.

Csakhogy eleink nem kizárólag a hercegi Burgundiát dúlták. Mint láttuk, eredeti céljuk az újdonsült keleti frank király legyőzése és megfélemlítése volt, ám I. Ottó egészen a Nyugati Frank Királyság határáig, Metzig üldözte őket. Aligha azzal a szándékkal indultak tehát eredetileg útnak a Kárpát-medencéből, hogy IV. Lajos burgundiai ellenlábását meggyengítsék – ebben az esetben egyenesen a hercegség felé vették volna az irányt. Ám a határ közelében sem kaphatták a megbízást, mivel a burgundiai herceg megregulázása

¹⁶ A Rudolf király halála utáni eseményekről összefoglalóan: *Dunbabin* 1999. 382–383. o.

¹⁷ *Flodoard: Annales*, 63–64. o.

¹⁸ *Actes de Louis IV roi de France* 2, 10.

¹⁹ *Flodoard: Annales*, 64. o.

²⁰ *Flodoard: Annales*, 70. o.

²¹ *Vajay* 1952. 15–18. o.; *Vajay* 1968. 82. o., 311. sz. j.

²² *Dunbabin* 1999. 383. o.

ekkorra már okafogyottá vált. Metz után mindenesetre a magyarok csapata Reims felé tartott. Flodoard beszámolója szerint a város közelében található verzy-i Szent Basolus monostorban rendezték be táborukat, s innen indították portyáikat a környező egyházak ellen. A reimsi kanonok *Annalése* nem bővelkedik a hírekben az esztendőről szóló leírásban, talán azért, mert 937-ben a szerző Rómában tartózkodott; hogy Reimsben mégis komoly visszhangot váltottak ki a magyarok környékbeli portyái, mi sem bizonyítja ékeesebben, mint hogy tudósítása túlnyomó részét Flodoard a kalandozás eseményeinek szentelte. Leírását csodás történetekkel egészítette ki – a hagiográfiai elemek súlya egyik bejegyzésben sem olyan jelentős, mint itt. Három istenítélet-szerű megmenekülésről emlékezik meg: a magyarok először Szent Macra fismes-i templomát kísérelték meg felgyújtani, sikertelenül; majd egy magyar vitéz keze a verzy-i monostorban az oltárhoz ragadt, így kénytelen volt az oltárkő egy darabjával távozni; végül pedig egy Bouvancourt-ból származó fogoly pap csodás megmeneküléséről és egy orbais-i szerzetes, Hucbaldus megpróbáltatásairól értesülhetünk, aki sértetlenül vésztele át a rátámadó magyarok csapásait és nyilait.²³

Fismes, Verzy, Bouvancourt – a portyák e Flodoardtól ismert helyszínei mind Reims közvetlen szomszédságában találhatók, s az orbais-i apátság is csak negyven kilométerre, nyugatra feküdt az érseki székhelytől. Szent Macra és Szent Basolus monostorai szorosan kötődtek a reimsi székesegyházhoz, Bouvancourt pedig a verzy-i apátság birtoka volt.²⁴ Orbais már a soissons-i egyházmegyében feküdt, ám a reimsi érsek joghatósága alá tartozott.²⁵ Flodoard tehát valójában a reimsi érseket ért károkról ad számot, amikor a magyarok Verzy-ből indított módszeres fosztogatásairól beszámol. Összeegyeztethető az érsekség dülása IV. Lajos és a kalandozók Vajay által feltételezett szövetségével?

Ennek megválaszolásához ismernünk kell a reimsi érsek és az uralkodó kapcsolatának természetét. Kalauzunk ismét csak Flodoard lesz, aki közvetlen közelről, az események részeseként figyelte az egyháztartomány sorsának alakulását. A történetíró által nagyra becsült Seulf érsek halála (925) után hosszú harc indult meg az utódlás körül. Vermandois már emlegetett grófja, Heribert saját fiát, az ötéves Hugót ültette az érseki székre. Flodoard saját testi épsége kockáztatásával távolmaradt a botrányos választástól.²⁶ 931-re azonban Rudolf király megelégette Heribert önkényeskedését, megszállta Reimset és saját jelöltjét, Artoldot tette meg a gyermek-főpap utódjának.²⁷ Az új érsek Rudolf utódjához, IV. Lajoshoz is hűséges maradt, s ő celebrálta a királlyá kenés szertartását is.²⁸ 936–937-ben küldöttség indult Reimsből VII. Leó pápához, amelynek élén maga Flodoard állt. Noha aligha adható végleges válasz arra, hogy mi volt a misszió célja, hihetőnek tűnik Peter Christian

²³ Alighanem 937-ben került sor a Reims közelében fekvő apátság, Saint-Thierry dülására is, ám erről csak *Flodoard Historia Remensis Ecclesiae* című művéből értesülünk: *Flodoard*: HRE, 130–131. o.

²⁴ *Flodoard*: *Annales*, 65–68. o. – Fismes 935-ben reimsi tartományi zsinat helyszíne volt. *Flodoard*: HRE, 417. o. Verzy-t Artold reimsi érsek szervezte újjá, amit Lotár nyugati frank király 955-ben hagyott jóvá. A királyi oklevél szerint az újabban kanonokok által benépesített apátság „vetustate temporis deficiente, cultu iustitie pene ad nihilum usque deducto” – vagyis őseinket annak ellenére sem említi, hogy Flodoardtól bizonyosan tudjuk: a magyarok itt jártak. *Actes de Lothaire et de Louis V*, 13–15. o., no. 6. Ebből is látszik, hogy nem lehet messzemenő következtetéseket levonni abból, hogy a kalandozókra történő utalások hiányoznak a korabeli oklevelek *narratió*iból.

²⁵ *Flodoard*: HRE, 155. o., 34. sz. j.

²⁶ *Flodoard*: *Annales*, 32–33. o.; *Jacobsen* 1978. 21–22. o.

²⁷ *Flodoard*: *Annales*, 51. o.

²⁸ *Flodoard*: *Annales*, 64. o.

Jacobsen magyarázata, amely szerint a reimsiek a frissen megkoronázott IV. Lajos érdekében keltek útra, s valójában az addig száműzetésben élő Karoling-ház és a pápaság közti megújuló diplomáciai kapcsolatokat egyengették.²⁹ Akár így volt, akár nem, nincs okunk kételkedni abban, hogy a király megbízott Artoldban. Olyannyira, hogy az érsek 940-ben a királytól pénzverési jogot nyert, s megkapta a reimsi grófság fölötti világi hatalmat is.³⁰ Amikor ugyanebben az esztendőben Reims ismét Heribert kezére került, Artold IV. Lajos kíséretéhez csatlakozott, s csak 946-ban foglalhatta el megint székét, amikor I. Ottó fel szabadította a várost.

Úgy tűnik tehát, hogy a magyarok olyan területet fosztogattak, amely IV. Lajos király egyik legközelebbi hívének, a reimsi érseknek az ellenőrzése alá tartozott. A kalandozók aligha tehettek volna ilyet, ha komolyan veszik azt a nyugati frank uralkodóval kötött megállapodást, amelyet Vajay Szabolcs feltételezett. Valójában minden az ellen szól, hogy Lajos király a magyarok segítségét kérte volna. Ebben az esetben ugyanis Vermandois grófjának birtokait kellett volna megtámadniuk, nem pedig a hűséges Artoldét; ha valaki – a feldúlt helyszínek elhelyezkedéséből ítélve – valóban megbízhatta a magyarokat, az éppen a bajkeverő Heribert gróf, a reimsi érsek esküdt ellensége volt.

Sajnos a magyar hadjáratról birtokunkban lévő egyéb mozaikok sem illeszkednek Vajay elméletébe. Kései források szerint a mieink hamarosan Neustriai Hugó grófságába, Orléans közelébe érkeztek, s itt egy csetepaté során kioltották Ebbónak, Déols urának életét.³¹ Ebbo az aquitániai herceg, III. Vilmos hűbérese volt, akinek IV. Lajos trónra lépését követően néhány évig le kellett mondania poitiers-i grófságáról Neustriai Hugó javára.³² A magyarok talán Hugó és Vilmos konfliktusába avatkoztak be az előbbi oldalán? Erre aligha tudunk felelni. Őseink ezután Orléans-tól délre bukkannak fel: Flodoard szerint a bouvancourt-i pap Bourges (*pagus Biturigense*) közelében szabadult ki a rabságból, a kalandozók tehát idáig is eljutottak 937-ben.³³ Valószínűleg ennél nyugatabbra, az Atlanti-óceán partjainál is jártak, s talán a tőlük való félelemnek tulajdonítható az is, hogy a Bourges-tól nyolcvan kilométerre, nyugatra található Indre-parti Szent Genulphus-monorostor (Saint-Genou) lakói névadójuk ereklyéit átköltöztették a biztonságosabb Loche-ba, amely szintén az említett folyó mellett található.³⁴

²⁹ Jacobsen 1978. 27–28. o.

³⁰ Flodoard: *Annales*, 75. o.

³¹ Két XII. század második felében alkotó történetíró, a cluny-i szerzetes Richard de Poitiers (†1174 k.) és a premontrai kanonok Robert d'Auxerre (†1212) is megemlékezik az eseményről. Bár csak az utóbbi hivatkozik rá, valószínűleg mindketten – egymástól függetlenül – egy azóta elveszett *Translatio Sancti Gildasi* című munkából merítették. *Lot* 1907. 265–266. o. Ebbo haláláról Richard őrzött meg több információt; eszerint Déols ura akkor keveredett csetepatéba a magyarokkal, amikor megkísérelt átkelni a Loire folyón; majd Szent Ányos orléans-i templomában temették el: „Cuius [sc. Ludowici IV. B. D.] anno secundo Ungri Franciam Burgundiam Aquitaniam populari coeperunt. Quos Ebbo nobilis Bituricus, fundator Dolensis coenobii, Ligerim Aurelianus transire coegit, et ibi vulneratus ad mortem obiit, in Ecclesia Sancti Aniani sepultus, sicut in translatione Sancti Gildasii reperitur.” *Richard de Poitiers*: *Chronica*, 28. o.

³² Kienast 1968. 79. o.

³³ Flodoard: *Annales*, 67–68. o.

³⁴ A bizonytalanságot az okozza, hogy az elbeszélés első felbukkanásakor, a XI. század elején íródott *Vita et miracula Sancti Genulphi* (BHL 3357) vonatkozó helyén nem a magyarok, hanem a normannok elől menekítik a szent testét Loche-ba, majd egy másik alkalommal *quadam hostium persecutione* Palluau-ba. *Vita et miracula S. Genulphi*, 455. o. Azt, hogy mindkét alkalommal a magyarok közelsége rémítette meg a szerzeteseket, csupán a valamivel később keletkezett *Miracula Sancti Genulphi* (BHL 3359) írja. *Miracula S. Genulphi*, 467. o. A BHL 3357 szerint a visszaköltözés Helias apát idején történt, akit még ismertek a BHL

Flodoard ezután már nem kíséri figyelemmel a magyarok útvonalát, így nem említi, amit a maroknyi egykorú és a számtalan kései kútfő igen: a kalandozók 937. évi burgundiai portyáit. Jogosan figyelt fel azonban Hervé Mouillebouche arra a jelenségre, hogy a hercegségbe vezetett ez évi hadjárat híre – noha az eseményről más hagyomány is beszámol – csak a XI. században, Hermann von Reichenau világkrónikája nyomán terjedt el a történeti irodalomban.³⁵ A francia kutató szerint igen valószínű, hogy az értesülés csupán a jeles kolostori történetíró hibás okoskodása. Valóban felkeltheti gyanúnkat az, hogy Hermann 937. évi híre minden jel szerint az *Annales Augienses* (AAug, Párizs, BnF lat. 4860) 932. évi tudósításának szó szerint átvett és némileg kibővített változata. Nem a reichenau krónikás volt azonban az első, aki 937-re helyezte az eseménysort: az *Annales Heremi* néven ismert einsiedelni évkönyvek első variánsában (AH1, Einsiedeln, Stiftsbibliothek 29) is ugyanennél az esztendőnél olvasható.³⁶ Noha mindkét évkönyvet a X. században másolták, sem az AAug-ról, sem pedig az AH1-ről nem állítható, hogy eredeti formában fennmaradt hírek gyűjteménye lenne – valójában mindkettő egyetlen kéz által tisztázott másolatban maradt ránk. Mindebből sajnos az következik, hogy pusztán filológiai okfejtéssel nem tudjuk eldönteni, hogy a szóban forgó kalandra 932-ben vagy 937-ben került-e sor. Burgundia mindenesetre valóban csak Hermannál szövődik be a svábföldi hagyományba.

Ugyancsak megtalálható a magyarok 937. évi burgundiai hadjáratának híre a *Vendome-i Évkönyvben* (*Annales Vindocienses*), amelyet szintén a XI. században állítottak össze. Mouillebouche szerint az évkönyv X. századi hírei egyértelműen Flodoardot követik, ezért úgy véli, hogy az esemény félreértés eredményeként olvasható 937 és nem 935 alatt – az utóbbi évben ugyanis a magyarok Flodoard szerint is jártak Burgundiában.³⁷ Mouillebouche-nak ebben alighanem igaza van – ám egy másik igen fontos X. századi forráscsoport esetében bizonyosan téved.

A Szent Kolumba mártír tiszteletére emelt sens-i monostor évkönyve (*Annales Sanctae Columbae Senonensis*) szerint a magyarok 937. március 24-én hozzáfogtak *Francia*, Burgundia és Aquitánia határainak dűléséhez.³⁸ A francia forradalom idején lerombolt monostor a hercegség északnyugati sarkában található városon kívül, északra helyezkedett el a Yonne folyó partján. Évkönyve egy Vatikánban őrzött IX. századi Beda-kéziratban (Reg. Lat. 755) maradt fenn, a húsvéti táblázatok mellett. A kódex Sens-ben készült, ám a XI. században ideiglenesen a normandiai Fécampban használták, s itt másolták lapjai

3359 szerzőjének idősebb kortársai. Helias ezek szerint a X. század második felében működött. Mivel a normannok is sokszor fenyegették ezt a vidéket, igen nehéz eldönteni, hogy őmiattuk vagy a kalandozó magyarok miatt fogták-e menekülőre Saint-Genou szerzetesei, ám a környék pusztításáról szóló értesülés aligha légből kapott. A monostor korai történetének forrásairól lásd: *Oury* 1978.

³⁵ *Mouillebouche* 2006. 143–147. o.

³⁶ AAug: „932. Ungari per orientales Francos et Alemanniam multis civitatibus igne et gladio consumptis, iuxta Wormatiam Rheno transito, usque ad mare oceanum regnum Galliae devastaverunt, et per Italiam redierunt.” *Annales Augienses*, 69. o. AH1: „937. <Un>gar per orientales <F>ranchos et Alemanniam multis civitatibus <ig>ne et gladio consumptis iuxta Vuormatiam Rheno transito usque ad mare Oceanum regnum <Ga>llie devastaverunt, <per> Italiam redierunt.” *Annales Heremi* I, 185. o. Hermann von Reichenau: „937. Ungarii per Baioariam Alamanniamque et Orientalem Franciam praedis gladio igneque furendo vagantes, transito Wormatie Rheno, Alsatiam, regnum Lotharii, et adjacentes usque ad Oceanum Gallias vastantes, per Burgundiam Italiamque tandem in Pannoniam redierunt.” *Hermann: Chronicon*, 113. o.

³⁷ *Mouillebouche* 2006. 146. o.

³⁸ *Annales S. Columbae Senonensis*, 105. o.

közé Szent Ágoston vallomásait és Szent Berta életrajzát.³⁹ A forrás 708 és 771 közötti szűkszavú hírei a Karolingok felemelkedését kísérik figyelemmel, s a Karoling-kor leg-
idősebb évkönyvével, az *Annales Sancti Amandival* egyezik; 796-tól kezdődő tudósításai
között ellenben nem egy van, amelyet csak ez az évkönyv hagyományozott ránk. 804-től
1218-ig már a 620-ban alapított Szent Kolumba-apátságra vonatkozó értesüléseket találunk
benne. A feljegyzések csak 868-tól egykorúak a *scriptorokkal*,⁴⁰ ám stílusuk, érdeklődé-
sük már 804-től kezdve egységes jegyeket mutat: a figyelem középpontjában a különleges
égi jelenségek állnak, s alig van olyan hír, ahol ne szerepelne pontos dátum. A magyarok
betöréséről ezt olvassuk:

937. 6. Kal. Marc. Circa gallicinum usque illuscescente die sanguineae acies per totam coeli
faciem apparuerunt, ac 9. Kalendarum Aprilium efferat Ungarorum barbaries cum ingenita sibi
ferocitate fines Francorum, Burgundiorum, simulque Aquitaniorum ferro metere atque igne
depopulari late pervagando coepit.

A dátum ellenére Mouillebouche nem tartja megbízhatónak az évkönyv híret, vélemé-
nye szerint azt Flodoard *Annalese* ihlette. Ennek bizonyítékát a február 24-én tapasztalt
égi jelenségben látja, amelyről – dátum nélkül – Flodoardnál is olvashatunk.⁴¹ A sens-i
évkönyv korábbi hírei azonban elárulják, hogy az annalista már majd egy évszázada bevált
formulákhoz igazodva szerkesztette meg 937. évi bejegyzését: ugyanezt a megfogalmazást
olvashatjuk egy üstökös 861. évi feltűnésével kapcsolatban is.⁴² A Reims-környéki pusztít-
ást esetelő Flodoard és a sens-i *Annales Sanctae Columbae* ezen kívül semmiféle hason-
lóságot sem mutat. eltérő nézőpontokból készült, egymástól független pillanatfelvételekkel
állunk tehát szemben. Ebből természetesen az következik, hogy nincs okunk kételkedni
abban, hogy a magyarok ebben az évben eljutottak Aquitániáig is. Zavarba ejtő azonban,
hogyan tudta a sens-i évkönyvíró az általa említett régiók elleni magyar támadást egyetlen
dátumhoz, március 24-hez kötni. Ennek megfejtésében egy másik X. századi sens-i forrás,
a *Notae Senonenses*⁴³ néven ismert töredékek lesznek a segítségünkre. E független kútfő
ismeretlen Mouillebouche számára – noha híradása alapján aligha lehet kétségbe vonni azt,
hogy őseink 937-ben valóban jártak a Burgundiai Hercegség területén.

Egy valaha Sens-ben használatos, X. századi Jeromos-féle *maryrologium* kódexe
őrizte meg a másik magyarokra vonatkozó sens-i feljegyzést, amely a hazai kutatásban
Bánlaky József hadtörténeti összefoglalóján kívül említetlen maradt, s Gombos Albin
*Catalogus*ában sem szerepel.⁴⁴ A kézirat két töredékben maradt fenn, az egyik Párizsban
(BnF Nouv. Acq. 1604), a másik a Vatikánban (Reg. Lat. 567) található. A párizsi kódex
kalendáriuma december 25-től június 8-ig tart, a vatikánié július 25-től december 24-ig.

³⁹ Avril 1964. 522–525. o.

⁴⁰ MGH SS I. 102. o.

⁴¹ Mouillebouche 2006. 160. o.

⁴² „861. 6. Idus Marcii ignee acies apparuerunt in celo circa galicinium.” *Annales S. Columbae Senonensis*, 103. o.

⁴³ A magyar vonatkozású rész kiadását lásd: *Notae Senonenses*, 164. o. A teljes *sacramentarium* és a marginális történeti feljegyzések legutóbbi kiadását lásd: *Nocent* 1968. 675–750. o. A forrásról összefoglalóan: *Wattenbach – Levison – Löwe* 1990. 559. o., 271. sz. j.

⁴⁴ *Bánlaky* 1929. 65. o. 6. sz. j. Az évkönyv mondatát a forráshely megjelölése nélkül idézi: *Bóna* 2000. 49. o.

A vatikáni töredék *martyrologiumát*, amelyet később egy *sacramentariummal* kötötték egybe, egy *penitentiale*, valamint komputisztikai, asztronómiai, meteorológiai és kronológiai tárgyú feljegyzések zárják. Ezek között kapott helyet három történeti bejegyzés (*Notae Senonenses*), amelyek közül az első a magyarok sens-i tartózkodásáról emlékezik meg:

937. 9. kal. Aprilis, Hungari Sennis venerunt.

Ez a hír kétségtelenül rímel arra, amit az *Annales Sanctae Columbae Senonensis*ben olvashatunk, s egyértelműen igazolja, hogy a magyarok 937. március 24-én Sens közelében jártak.⁴⁵

Helyi hagyományok

Nem állítható tehát, hogy a korabeli évkönyvek hallgatnának a burgundiai kalandozásokról, amelyekről 913/917-ben, 935-ben és 937-ben is megbízható kútfő ad hírt. Ehhez hozzátehetjük, hogy őseink valószínűleg 926-ban is érintették a Burgundiai Királyság északkeleti határait, amikor a Vogézek és Alsó-Lotaringia vidékét dúlták – ehhez a hadjáratához kapcsolódhatnak Lure és Luxeuil apátságainak magyar-hagyományai. Emellett a Flodoard által emlegetett 951. évi, Aquitániát érintő kaland esetében is Burgundián keresztül vezethetett a magyarok útja,⁴⁶ s a 954. évi nyugat-európai hadjárat során ugyan csak Burgundián és Itálián keresztül tértek haza. Ám korántsem csak ennyi információ áll rendelkezésünkre. A kortársakon kívül az utókor is számon tartotta a Burgundiába látogató magyarok emlékét. Az azonban kérdéses – különösen a francia történetírás már ismertett szkeptikus álláspontját magáévá tevő Hervé Mouillebouche számára –, hogy a kései hagyományok mögött valóban minden esetben kell-e számolnunk magyar portyával. Kétségtelen, hogy a kései egyházi írók a magyarok látogatásának és pusztításainak elhomályosult emlékét saját elbeszélői céljaiknak megfelelően sztereotip fordulatokkal, adott esetben hagiográfiai klisékkel frissítették fel, s később – mint a középkori történetírásban oly sokszor – ezek az elbeszélések váltak a krónikás hagyomány alapjává. De vajon elegendő ok-e mindez, hogy minden hitelt megvonjuk kútfőinktől, beleértve a rá rakódott elbeszélői elemek alatti talapzatot, azaz a magyarok egykori jelenlétének hírét is? Véleményem szerint általánosítások helyett célszerű esetről-esetre megvizsgálni az egyes burgundiai helyek emlékezetét, hogy eldönthessük: a közösség pusztán valamiféle narratív jogbiztosításnak tekintette-e csupán a kalandozók pusztításairól szóló elbeszélést, vagy – bár a kettő korántsem zárja ki egymást – a monostor valóban megszenvedhette-

⁴⁵ A másik két 941-nél említett feljegyzés korántsem ilyen megbízható. Az egyik arról számol be, hogy Gualter sens-i érsek és Garnier sens-i gróf 941-ben elfoglalták Sens városát. Ekkor azonban már sem a főpap, sem a főúr nem volt az élők sorában. A híradás így inkább vonatkozhat a 890-es évekre, amikor – az *Annales Sanctae Columbae* szerint – Sens lakói Richárd burgundi herceg pártfogását kérték az érsek és a gróf ellenében (895). A másik bejegyzés egy 941 októberében feltűnő üstökösről emlékezik meg, ám az értesülés megfogalmazása kísértetiesen emlékeztet az *Annales Sanctae Columbae* 909-es, illetve az *Annales Floriacenses* 905-ös hírének szövegére, azzal a különbséggel, hogy ezekben május olvasható. A két utóbbi évkönyv hírei tehát egyaránt a Regino által is említett, 905 májusában felbukkanó üstökösre vonatkoznak. Az azonos fogalmazás – az *Annales Sanctae Columbae* 861. és 937. évi híradásaihoz hasonlóan – így nem feltétlenül csökkenti az értesülések hitelét, mivel a dátumok szemmel láthatóan különböznek.

⁴⁶ Flodoard: *Annales*, 131. o.

a magyarok látogatását. További kérdés az is, hogy a magyaroknak nevezett barbárok alatt valóban őseinket kell-e értenünk. Az alábbi szemlében ezekre a kérdésekre próbálok meg feleletet adni.

Sens

Szent Kolumba egyháza mellett egy másik falakon kívüli monostor, a várostól keletre épült Szent Péter apátság szerzetesei (Saint-Pierre-le-Vif) is számon tartották a magyarok egykori sens-i jelenlétét. Gyanakvásra ad okot azonban, hogy a monostori történeti hagyomány első képviselője, a sokoldalú Odorannus *monachus* autográf kéziratban (Vat. Reg. lat. 577, XI. sz. első fele) fennmaradt krónikája nem emlékezik meg a kolostor egy évszázaddal korábban bekövetkezett pusztulásáról.⁴⁷ Nem így a valamivel később íródott *Translatio Sanctorum Saviniani et Potentiani* (BHL 7437). A másolatként (Auxerre BM, ms. 128, XII. sz. eleje) fennmaradt kolostortörténet szerint a normannok Vilmos érsek (932–938) és Sámson apát (920 k.–940 k.) idején csaptak le a kolostorra.⁴⁸ Ennek ellentmond az elbeszélés egy másik állítása, mely szerint az eseményre III. (Együgyű) Károly és Richárd burgundi herceg uralkodásakor került sor – ezek szerint tehát 921 előtt.⁴⁹ Szent Péter monostorából korábban már a városon belüli Szent István templomba menekítették a város élén álló első főpap, Savinianus és mártírtársai ereklyéit. Savinianus tanítványa, Szent Serotinus maradványai azonban ott maradtak a fenyegetett épületben, amit a barbárok felgyújtottak – ám Serotinus kápolnája csodálatos módon nem lett a lángok martaléka. A veszély elmúltával a szerzetesek hazatérnének, ám a korábban hízelgő modorú Vilmos érsek most zsarnoki módon magánál tartja a mártírok ereklyéit, s kipenderíti a testvéreket Sens-ből. Hamarosan azonban baljós jelek közepette maguk a relikviák tudatják vele, hogy máshol nem nyugodhatnak, csakis a falakon kívül, s Vilmos kénytelen engedni a patrónusaikat visszakövetelő szerzeteseknek.⁵⁰ Manapság gyakran hangsúlyozzák az efféle történetek vitairat-jellegét, s a X. századi érsekek és a monostor kapcsolatát középpontba állító *Translatio* valóban akkor íródhatott, amikor Saint-Pierre-le-Vif jogainak csorbítatlansága ismét veszélyben forgott – vagyis Gelduin sens-i érsek (1032–1049) idején.

Normannok vagy magyarok a felelősök – esetleg meg sem történt a dúlás? Mouillebouche a *Translatio* leírását a normannok 886. évi sens-i tartózkodásához kapcsolja – ez azonban igen kevésbé valószínű, mivel még távolról sem felel meg a hagiográfiai mű által megadott – jóllehet ellentmondásos – időkereteknek.⁵¹ Ha valóban sok került pusztításra, akkor az aligha csak véletlenül kötődött Sámson apát és Vilmos érsek személyéhez, vagyis a 930-as évekhez, így azt – különösen az *Annales Sanctae Columbae* híradásának fényében – csak a magyaroknak tulajdoníthatjuk. Ami azt a lehetséges ellenvetést illeti, hogy a forrás leírása a két egyház XI. századi konfliktusában felhasznált fegyver volt csupán, aligha tarthatjuk teljesen kielégítő magyarázatnak. A *Translatio* természetesen nem azért íródott, hogy a későbbi korok történészei a kalandozások forrásaként vizsgálhassák. Az intézményi jo-

⁴⁷ *Odorannus*: Chronica.

⁴⁸ Transl. SS. Savin. Potent., 356–357. o.

⁴⁹ Transl. SS. Savin. Potent., 357. o.

⁵⁰ Transl. SS. Savin. Potent., 357–360. o.

⁵¹ *Mouillebouche* 2006. 161. o.

gok védelmében írt művek szerzőinek azonban szem előtt kellett tartaniuk, hogy a jelen céljainak megfelelően megfogalmazott elbeszélés legjobb tudomásuk szerint hiteles és hihető legyen. Az összes ellentmondást aligha oldhatjuk fel. Azt a megoldást tartom életszerűnek, amelyet az a kolostori történetíró is, aki a XI. század végén írt krónikájában (*Chronicon Sancti Petri Vivi Senonensis*) – a két falakon kívüli monostor, a Szent Kolumba és a Szent Péter apátságok hagyományait összekapcsolva – a Saint-Pierre-le-Vif pusztulását a 937. esztendőre tette, s a magyarok számlájára írta.⁵²

Bèze

Bèze esetében Mouillebouche szerint legfőbb forrásunk a monostor évkönyve, az *Annales Besuenses*, amely egy kései kézirat (Párizs, BnF lat. 5009, XIII. sz.) húsvéti táblái mellett maradt fenn, ám számos régi értesülést őrzött meg.⁵³ A kútfő állítása szerint a magyarok 933-ban *Franciát* és Burgundiát dúlták, s ennek során vetődtek el Bèze-be is.⁵⁴ Mouillebouche vélekedésével szemben korántsem ez az első híradás a bèze-i kalandról, noha az MGH *Scriptores* sorozata második kötetében kiadott mű bevezetőjében valóban azt olvassuk, hogy az évkönyv a bèze-i historiográfia origó pontja.⁵⁵ Azóta azonban bizonyítást nyert, hogy az *Annales Besuenses* valójában a *Chronicon Besuense* című ún. kartuláriumkrónika (BnF lat. 4997, XII. sz.) kivonata csupán, amelyet a XII. században szerkesztett össze egy János nevű szerzetes a közeli Dijon krónikás hagyományainak és a monostor okleveles forrásainak és helyi tradícióinak felhasználásával.⁵⁶ Ilyen helyi értesülés lehet (*secundum quod in scedulis veteribus invenimus*) a *Chronicon* állítása, amely szerint Bèze-nek hajdan hét csapást kellett elszenvednie; a monostor passiójának állomásai közé a szerző felvette a keresztények polgárháborúját, a vandálok, majd a szaracénok pusztítását 731-ben. Egy alkalommal a szerzetesek járvány miatt hagyják el a kolostort, más-kor Nagy Károly apja, Pippin jóvoltából világi asszony fennhatósága alá kerülnek, amely a közösség hanyatlásához vezetett. A legszörnyűbb csapás mindközül (*ultima destructio, desolatio desolationum*) a normannok műve volt – az általuk 888-ban meggyilkolt hét szerzetes nevét is a *Chronicon* őrizte meg.⁵⁷ Az utolsó pusztításra csak néhány bekezdéssel később kerít sort a szerző. Közli, hogy a fent említett hat szerencsétlenségről szóló tudósítások fellelése után még alaposabban átkutatta (*diligentius perscrutantes*) a régi iratokat, ahol újabb híradásokra bukkant. Ezek szerint a magyarok öt alkalommal gyújtották fel a monostort, s ebből kettő időpontját is megtudhatjuk: az egyik 936 júliusában, a másik 937-ben történt – s az utóbbi hír megfogalmazása végső soron az *Annales Sanctae Columbaera* megy vissza. A krónika szerint Bèze csak jó pár évtizeddel később, 981-ben nyerte vissza régi fényét, Bruno langres-i püspöknek köszönhetően.⁵⁸

Mouillebouche rekonstrukciója szerint az *Annales Besuenses* szerzőjét először egy *necrologium* ihlethette meg, ahol a normannok által megölt hét testvér neve szerepelt.

⁵² *Chronicon S. Petri Vivi Senonensis*, 74–75. o.

⁵³ *Mouillebouche* 2006. 161. o.

⁵⁴ *Annales Besuenses*, 249. o.

⁵⁵ *Annales Besuenses*, 247. o.

⁵⁶ MGH SS V. 37. o.

⁵⁷ *Chronicon Besuense*, 278–280. o.

⁵⁸ *Chronicon Besuense*, 286–287. o.

Majd Radolfus Glaber *Vita Willelmijében* azt olvashatta, hogy Bèze többször is a pogányok áldozatává vált, így nem volt más dolga, mint hogy népneveket és lehetséges dátumokat keressen. Talált is: 731-et (szaracénok), 888-at (normannok) és 933-at (magyarok). Az utóbbi a reichenauai hagyományból származhat, amely a magyarok jelenlétét a Nyugati Frank Királyságban 933-ra tette – ám ahol *Gallia* dúlása 932-nél vagy 937-nél szerepel. Ez a hagyomány teljesedett ki a *Chronicon*ban a hét csapással, amely természetesen a közösség történelmének eszkatológikus értelmezése; a bèze-i kolostor passiója által immár az üdvtörténet rendszerébe illeszkedhetett.⁵⁹

Mint említettem, Mouillebouche nem tud arról, hogy a bèze-i források leszármazása valójában fordított: az *Annales* jelenleg ismert formájában – legalábbis, ami az oklevélkivonatokat illeti – a *Chronicon* rövidített változata. A néhol eltérő helyi történeti hagyományok – mint például a magyarok látogatásának különböző dátumai – azonban magyarázatot igényelnek. Láthattuk, hogy éppen a csapásokat leíró fejezetekben utal a *Chronicon* szerzője arra, hogy a mű két szakaszban íródott – a magyar betörésről szóló híradást csak később találta meg és illesztette a műbe. Lehetséges, hogy az *Annales* csupán az első, rövidebb szövegváltozat kivonata? Ez megmagyarázná, hogy az évkönyvben miért szerepel 933 (talán valóban a reichenauai hagyomány nyomán), amíg a krónikában 936 július és a 937. esztendő: utóbbi dátumok a szerző újabb kutatásai nyomán kerülhettek be a műbe.

Annak a nyakatekert megoldásnak alig van valószínűsége, amely szerint a bèze-i historiográfiában olvasható különféle barbároktól elszenvedett csapásokat Glaber hagiográfiai munkája ihlette. Mouillebouche is említi érvei között, hogy a burgundiai történetíró egy ideig Bèze szerzetese volt, így az általa általánosságban említett pusztításokról nyilvánvalóan éppen szerzetesársaitól hallhatott.⁶⁰ Számomra érthetetlen, hogy miért lenne olyan meglepő, ha ez a motívum Glabertől függetlenül is megjelent volna a kolostori történetírásban. Magyarán: egy bèze-i szerzetesnek aligha Glabert kellett megkérdeznie saját kolostora hagyományairól. Azokat a kortárs közönség számára funkciótlan információteredékeket, mint a 936. (helyesebben inkább 935.) évi kaland júliusi időpontja, vagy a kolostort érintő magyar kalandok ötös száma, mi magyarázhatná más, mint a magyar jelenlétre vonatkozó önálló történeti emlékezet? Itt sem látok komoly okot, hogy kétségbe vonjuk: a kalandozók valóban jártak Bèze-ben – legvalószínűbben 935 júliusában.

Saint-Apollinaire

Az 1031 és 1047 között íródott *Miracula Sancti Apollinaris* (BHL 627) is megemlékezik a magyarok burgundiai dúlásáról, még hozzá meglehetősen egyedi megfogalmazásban.⁶¹ A munka a dijoni Szent Benignus apátságban keletkezett, s annak a szellemi köteleknek a tanúja, amely a burgundiai monostort a ravennai mártírpüspök, Szent Apollinaris személyén keresztül az itáliai várossal összekötötte. A vértanú tiszteletére emelt templom Dijon falaitól északkeletre, körülbelül három kilométernyi távolságra található, s a forrás állítása szerint Klodvig király felesége, Klotild alapította a VI. század elején. A *Miracula* szerzője szerint a mű megírására éppen azok a Ravennából érkező szerzetesek ösztönöz-

⁵⁹ Mouillebouche 2006. 158–159. o.

⁶⁰ Mouillebouche 2006. 159. o.

⁶¹ *Miracula S. Apollinaris*, 352–358. o.

ték, akik értesültek az Apollinaris-templomban megesezt csodákról, ahol Klotildnak hála, a szent egy ereklyéjét is tisztelték. Az egyház kezdeteinek tárgyalása után mindjárt a magyarok pusztításának felemlegetésével veszi fel Saint-Apollinaire történetének fonalát a szerző, akit korábban a ravennai származású Jean de Fécamp-mal azonosítottak, ám Mouillebouche meggyőző érve szerint inkább a dijoni közösség helyi származású tagjai között kell keresnünk.⁶²

Számos helyen olvashatjuk, hogy a barbárok hiába próbálkoznak keresztény templomok felgyújtásával; az Isten házát megsértő hitetleneket utolérő égi bosszú toposza azonban alig-alig bukkan fel ilyen egyedien szemléletes megfogalmazásban. A szélcsend miatt kudarcot valló magyarok papjaikhoz (*ministri fanorum suorum*) fordulnak, akik kecskeáldozatot mutatnak be istenüknek, Wotannak. Miután mindez eredménytelen marad, sőt a tűz a templom helyett éppen az egyik magyart emészti el, a vezérek vérfürdőt rendeznek a pogány papok között. Tovább próbálkoznak, s most saját főzőalkalmatlanságaik (*coquinae ciborum suorum*) segítségével próbálják elterjeszteni a lángokat, ismét sikertelenül. A templom, amelynek tetőszerkezete a szerző szerint később, békeidőben olyan könnyen felgyulladt, ezúttal megmenekült – csak a templomkapu elfeketedett eresztékei és egy kerekded lyuk jelezték az utókor számára, hogy Saint-Apollinaire-nek milyen próbatételt kellett egykor kiállnia.⁶³

Az elbeszélés egyediségét Mouillebouche is elismerte, ám ezúttal is bonyolult és kevésbé meggyőző érveléssel kísérelt meg magyarázatot adni a keletkezés körülményeire: abból indult ki ugyanis, hogy Saint-Apollinaire magyar-hagyománya a Ravennából Dijonba érkező szerzetesek hatására öltött alakot, így az epizód végeredményben a magyaroktól egykor igen szorongatott Itália történeti emlékezetének hatása alatt állna. Ezt az itáliai élményanyagot előbb Glaber históriájának – a magyarok kétszer (*semel ac bis*) támadtak Galliára⁶⁴ –, majd Flodoard évkönyvének – voltak egyházak, amelyeket nem sikerült felgyújtaniuk⁶⁵ – történeti információival ötvözte volna a dijoni író. A Dijonban is működő Glaber munkái valóban hatással lehettek szerzőnkre, ám a csekélyke párhuzam a magyar betörések számáról aligha elegendő, hogy kétségbe vonjuk az elbeszélés igazságmagját. Flodoard hatásának feltételezését erőltetettnek érzem, már csak azért is, mivel ismerete nem mutatható ki a dijoni történetírásban egészen a XII. századig.⁶⁶ Nem tudok arról, hogy Ravenna emlékezetében helyet kaptak volna a kalandozók; azt pedig eddig is láthatjuk, hogy egy burgundiai egyháznak nem Itáliából kellett magyar-hagyományait kölcsönöznie.

Kétségtelen, hogy Wotan említése a hitelesség ellen szól. A *Miracula* szerzőjének azonban aligha lehettek ismeretei az ősi magyar vallásról; Wotan, a keresztény irodalomban már régóta és gyakran emlegetett germán istenség, ezúttal a pogány hitvilág *par excellence* főisteneként lép elénk. Az elbeszélés frissessége és a sérült objektumok, amelyeket a XI. század első felében a helyi hagyomány egyértelműen a magyarokkal hozott

⁶² *Mouillebouche* 2006. 140–141. o., 39. sz. j.

⁶³ *Miracula S. Apollinaris*, 354. o.

⁶⁴ *Glaber: Historiarum Libri* V. 58. o.

⁶⁵ *Flodoard: Annales*, 66. o.

⁶⁶ A normandiai Fécamp monostorában azonban már a XI. század elején ismert volt Flodoard évkönyve; Mouillebouche szerint a ravennai származású Jean de Fécamp hozhatta a normandiai apátságból Dijonba az *Annales* ismeretét, amikor 1046-ban a Szent Benignus monostor apátja lett. *Mouillebouche* 2006. 141–142. o.

összefüggésbe, véleményem szerint azt valószínűsítik, hogy a Dijon környéki dűlást sem kell kétségbe vonnunk, mint ahogy nem szabad meglepődnünk azon, hogy a szerző tudósítását általánosító vallástörténeti ismeretekkel dúsította fel – végeredményben Regino sem tett másképp, amikor a szkítákra vonatkozó ókori közhelyeket megismételte. A Bèze-től mindössze 20 kilométerre délre fekvő Saint-Apollinaire-t őseink talán ugyancsak 935 nyarán fenyegették.

Chalon-sur-Saône

A Saône jobb partján fekvő város környékének dűlásáról mindössze két kései dokumentum ad hírt. A püspöki székhely közvetlen szomszédságában két jelentős monostor működött, s a jelek szerint mindkét intézmény számon tartotta a magyarok egykori jelenlétét. A várostól délkeletre a folyó bal partján található monostort Chalon II. századi apostolának, Szent Marcellnek szentelték, s itt tisztelték a térítő sírját is. A szent mártír nevét az apátság körüli falu (*villa Hubiliacus*) is felvette (Saint-Marcel).⁶⁷ A Péter apostol tiszteletére épült másik monostor szintén a városon kívül, a falaktól közvetlenül északnyugatra helyezkedett el. Aligha lenne meglepő tehát, ha a szóban forgó apátságokat a magyarok könnyűszerrel kifosztották és felgyújtották volna – ám a pusztításról beszámoló XI. századi oklevelek több izgalmas kérdést is felvetnek. Mint látni fogjuk, mindkettő a közösség jogainak és birtokainak védelmében íródott, *narratióik* egyaránt beszámolnak a monostorok hánytatott sorsáról. Mivel nem maradtak fenn a közelmúltra vonatkozó beszámolók (*inventio-, translatio-, és miracula-irodalom*), így mindkét dokumentum a közösség múltképeinek és önazonosságának elsődleges forrásává vált.

Ahogy a Saint-Marcel-lès-Chalon XII. században összeszerkesztett kartuláriumának legutóbbi kiadója, Constance Brittain Bouchard megállapította, az apátság korai története valóságos állatorvosi lova a monasztikus közösségek koraközépkori sorsának.⁶⁸ A Guntram burgundiai frank király által a VI. században alapított monostor a Karolingok idején világi nagyurak, laikus apátok ellenőrzése alá került. A X–XI. század fordulóján ide is elért a szerzetesi élet reformja, s Szent Marcell egyháza Cluny kolostor-testvériségének perjelsége lett. Egy hitelesnek tartott, 835-ben kelt oklevél tanúsága szerint Jámbor Lajos adományozta a monostortól 60 kilométerre fekvő Fleurey-sur-Ouche egyházát és faluját Saint-Marcelnak.⁶⁹ Kétszáznegyven évvel később a fleurey-i templom szomorú és rejtélyes esemény helyszíne volt: az 1076. esztendőben itt lelte halálát I. Henrik francia király fivére, Róbert burgundiai herceg. Az esetről csak annyit tudunk, hogy *dedecorose*, azaz gyalázatos módon történt.⁷⁰ Ám forrásuk, a kartuláriumban fennmaradt egyik datálatlan oklevél arról már részletesebben beszámol, hogy a történetek után Palleau-ban gyűltek össze a hercegség nagyjai, hogy elrendezzék a rossz emlékű egyház sorsát.⁷¹ Róbert utóda, Hugó, aki 1079-ben lemondott a hercegi méltóságról, Hugó, Chalon grófja (†1079), valamint hűbéreseik, akik jóvoltukból Fleurey-t az apátság ellenében birtokolták, most döntöttek a település visszaszolgáltatásáról, s engedélyt adtak arra, hogy egyházát perjelséggé ala-

⁶⁷ Cartularium Saint-Marcel-lès-Chalon, 1. o.

⁶⁸ Uo.

⁶⁹ Cartularium Saint-Marcel-lès-Chalon, 25–27. o., no. 4.

⁷⁰ *Petit* 1885. 186. o.

⁷¹ Cartularium Saint-Marcel-lès-Chalon, 63–65. o., no. 35.

kítsák. Az 1076 és 1079 között keletkezett oklevél szerint ez az engedékenységek nem volt független a Róbert halála körüli botránytól; Alvisus perjel éppen ezt használta fel, hogy panaszát előterjessze a tanácskozáson. Talán némi fenyegető, zsaroló él is felfedezhető a perjel érvelésében, miszerint az eset megrémítette a nép sokaságát.⁷²

Ám nem csak a botrány elkerülése volt Alvisus egyetlen érve – az oklevélben hosszasan sorolja, hogy mi vezetett ahhoz, hogy Fleurey idegen kézre került. Ismerős toposszal állunk szemben: az alapító erkölcsi színvonalától eltávolodó közösség nem kerülheti el Isten jogos büntetését. Előbb a magyarok (*unguaris*) csapásait kell elszenvedniük, akik felgyújtják Saint-Marcelt és a monostor templomát (*villam et oratorium*), majd a fejétől megfosztott test – az apátság és birtokai – a helyi hatalmasok kapzsiságának áldozatává válik. E birtokok között van Fleurey is, amely a korábbi szakirodalom állításával szemben tehát nem a magyaroknak köszönhetően lépett a romlás útjára.⁷³ Mouillebouche-nak kétségtelenül igaza van abban, hogy a reform előtt kanonokok közösségeként működő intézmény nem szűnt meg, hiszen az ezredfordulóig legalább nyolc oklevél említi; ám ebből arra következtetni, hogy nem érte kár, igen merész feltételezés.⁷⁴ A 990-es évek reformja előtt csupán egy adományról tudunk, méghozzá 954-ből. Az oklevél bevezető sorai arra utalnak, hogy ekkoriban a kanonokokközösség feje állt a város élén – talán megkockáztatható, hogy a kanonokok ideiglenesen nem a monostorban, hanem a városban laktak.⁷⁵ Emellett szól az is, hogy a IV. Lajos (936–954) idején Saint-Marcel prépostjaként feltűnő Frotgar alighanem azonos azzal a személlyel, aki 960-ban Chalon püspöke lett.⁷⁶ Talán abból is sejthetjük, hogy az apátság egyelőre nem volt lakható, hogy a kérdéses adománylevelet Saint-Marcelben a szabad ég alatt állították ki.⁷⁷

Korántsem ilyen közismert – Mouillebouche sem tud róla – az a XI. századi oklevél, amely a chaloni Szent Péter monostor szervenvedéseiről ad számot. A dokumentumot először Claude Perry közölte 1659-ben kiadott munkájában, amelyben Chalon történetét dolgozta fel, s ezt az *editiót* vették át a *Gallia Christiana* szerkesztői.⁷⁸ Perry az oklevél XIII. századi hiteles másolatát jegyezte le, amely talán még ma is az apátság Mâconban őrzött levéltárában található – modern kiadására mindenesetre nem sikerült rábukkannom. Az irat annak az évszázadokon átívelő pereskedésnek az első tanúja, amely a chaloni püspökök és a Saint-Pierre-lès-Chalon között a temetkezések ügyében zajlott. Rajnáld apát

⁷² „Tum igitur jam dictus prior, oportunum ratus ut in conventu tantorum virorum de injuria sancti patroni conquereretur, et maxime quia in prefata ecclesia Rotbertus dux nuper dedecorose obierat, atque hec res quamplurimos populares terruerat, pro illa potissimum rogaturus, accessit.” Cartularium Saint-Marcel-lès-Chalon, 64. o.

⁷³ „Verum idem cenobium primitus, juxta religiositatem constructoris, in omni honestate dispositum, post modum vero, per inhabitantium socordiam, paulatim ad perversos mores et superbiam prolapsam, fallere nequivit justissimi judicis oculum, quin etiam in presenti lueret penas adinventionum suarum, conflagrantibus Unguaris et villam et oratorium rapientibus quoque quicquid inibi est repertum. Discedentibus autem illis, adhuc ex vindicta divine animadversionis violenti, quique distraxerunt sibi fundos ad eundem pertinentes locum, ut pote ceso capite membra passim exposita pro libitu vicinos quisque sibi diripuit, interque et memorata ecclesia ad sortem dirimentium devenit.” Cartularium Saint-Marcel-lès-Chalon, 63–64. o.

⁷⁴ *Mouillebouche* 2006. 166. o.

⁷⁵ „Domno sacro basilice Sancti Marcelli, que est constructa Hubiliaco vico, ubi ipse beatissimus martir in corpore requiescit, que est prope Cabilon, ubi ipsa congregatio canonicorum preesse videtur.” Cartularium Saint-Marcel-lès-Chalon, 127. o., no. 95.

⁷⁶ Cartularium Saint-Marcel-lès-Chalon, 139. o., 1. sz. j.

⁷⁷ „Actum Hubiliaco vico Sancti Marcelli publico.” Cartularium Saint-Marcel-lès-Chalon, 128. o.

⁷⁸ *Perry* 1659. 51. o.; GC IV. Instrumenta 235. col.

azért jelent meg Hugó lyoni érsek (1081–1106) előtt, hogy elpanaszolja: Walter püspök (1080–1121), megsértve a monostor régi előjogait, a város közelmúltban elhunyt notabilitásait – köztük egy kanonokot – nem a Szent Péter apátságban, hanem a székesegyház temetőjében helyezte örök nyugalomra. Az apát egy régi írást is bemutatott, amelyről azt állította, hogy Gerebaldus (Gerbaud) chaloni püspöktől, a monostor IX. századi újjáalapítójától (864) és jótevőjétől származik. Ebben a temetkezési privilégium említését a monostor korai történetének némiképp zavaros előadása előzte meg. Eszerint a monostort Szent Flavius, Chalons VI. századi püspöke – Tours-i Gergely szerint Guntram király kancellárja – alapította. Később a magyarok lerombolták a monostort, s hosszú évekig elhagyatottan állt, mígnem Gerebaldus püspök Nagy Károly – helyesebben II. (Kopasz) Károly – megbízásából újjáépítette, s a szerzeteseknek egy falut adományozott, hogy annak jövedelmeiből a város püspökeinek és a kanonokok monostori temetkezéseit fedezni tudják.⁷⁹ Az oklevél tanúsága szerint a lyoni érsek az apátnak adott igazat, s a városfalakon belül temetkezőket kiközösítéssel fenyegette meg.

A Saint-Pierre-lès-Chalons oklevele több kérdést is felvet. Először meg kell határozunkunk, hogy a datálatlan irat mikor keletkezett. Az első tanúnévsor Berardus főesperese, aki 1095-ben még szintén e méltóságot viselte, vélhetően azonos azzal a Berardusszal, aki 1097-ben mâcon-i püspökként tűnik fel. Emellett a forrás Hugó érseket pápai legátusnak címzi, aki a megbízatást 1075 és 1085, majd 1090 és 1106 között viselte. Így – a dokumentum által megnevezett egyháznagyok hivatali ideje alapján – az oklevelet 1081 és 1085 vagy 1090 és 1097 között írták. Az átírás Rajnáld (1193–1226) lyoni érsek idején készült, az egyik tanú, Gautier vezelay-i apát hivatali idejéből adódóan 1208 és 1217 között. A másik probléma a hibás kronológia: ha a Gerebaldustól származó IX. századi írás valóban létezett, abban aligha szerepelhettek a magyarok. Nagy Károly szerepeltetése bizonyosan Rajnáld apát keresetének jogosságát erősítette. Nem tudhatjuk bizonyosan, hogy kik voltak valójában felelősek a monostor pusztulásáért, ha arra egyáltalán sor került. Rajnáld nem a hunokat, nem a vandálokat, nem a szaracénokat, nem a normannokat, hanem éppen a magyarokat nevezte meg. Éppenséggel lehetséges, hogy ez az etnonim ekkorra talán már a *par excellence* barbárnak az előbbiekkal bármikor felcserélhető – bár legritkábban feltűnő – szinonimájává vált, ahogy Albert d’Haenens néhány esetben a mai Belgium területén előforduló említések kapcsán feltételezte. Én azonban kétlem, hogy jelen esetben erről lenne szó; a két XI. századi chaloni adat egymást erősíti, s együttesen azt valószínűsítik, hogy igenis volt valami valós alapja a város körüli monostorok magyar-hagyományának – ezt a halovány hagyományt azonban a XI. században a monostor időszerű érdekeinek megfelelően értelmezheték újra.

⁷⁹ „...in quo legimus, quod gloriosissimi praesules Cabilonicae urbis, beati Petri a fundamento, quorum beatus Flavius dictus est primus, construxere coenobium, quod propriis tam honoribus, quam facultatibus ditaverant, et corporum suorum titulis magnificaverant. Denique post multum tempus, grassante Hungarorum praefidia, cum tota patria depopularetur, et ipse locus funditus destructus est, et ab habitatione hominum, quibus antea florebat, desolatus, sicque per multa annorum curricula, mansit inhabitabilis, donec Godelsado eiusdem civitatis mortuo episcopo Girbaudus missus a Carolo Magno pastor crearetur venerabilis, qui pia sollicitudine videns memorati loci desolationem, ut primum fuerat, eum reparavit, monachosque, qui ibi semper Deo servirent, constituit, eisque Aimonem doctorem praefecit. Insuper quoque pro sepultura tam episcoporum, quam canonicorum, qui iam ibi sepulti fuerant et in futuro sepeliendi, villam quam vulgus Deus adiuva, nominat, ubi habetur ecclesia in honore sancti Vincentii dicata, quatenus perpetuo esset memoria, et indicium collati beneficii, beato Petro contulit.” Perry 1659. 51. o.

Tournus

A magyarok tournus-i kalandjának egyetlen forrása a *Chronicon Trenorciense*, egy XII. századi krónika, ami a Szent Filibert-közösség viszontagságait meséli el.⁸⁰ Ezúttal Mouillebouche sem állítja, hogy nem kerülhetett sor a magyarok látogatására, ám úgy véli, hogy a károk nem lehettek súlyosak, mivel IV. Lajos király már 941-ben megszállt a monostorban.⁸¹ Csakhogy a krónika – nem éppen pontos – időrendje szerint a magyar dúlásra jóval később került sor, azt követően, hogy a Gislebert burgundiai herceg önkénye miatt elkeseredett szerzetesek visszatérhettek Tournus-ba.⁸² A herceget és tartományát különféle csapások érték, mire az egyházi nagyságok Tournus-ben zsinatot tartanak – állítólag 949-ben – amely rendelkezett a közösség visszatéréséről és jogaik teljes körű elismeréséről. A magyarok csak ezután, Aiminus apát hivatali ideje alatt érkeznek meg, s a monostor felgyújtásának súllyavá hírt újabb szerencsétlenség: az állatok terméketlensége követi.⁸³ Mindez talán arra utal, hogy a tudósítás évkönyv-szerű feljegyzésből származik. Aiminus – okleveles források alapján – 941 és 945 között állt bizonyosan a monostor élén;⁸⁴ elődje, I. Hervé, egyedül 924-ben tűnik fel oklevelekben, utódját, II. Hervét pedig 956-ban említik először.⁸⁵ Mivel a krónika azt is elárulja, hogy Aiminus tizennyolc évig volt hivatalban, nem nehéz kiszámolni, hogy 938 és 942 közt bizonyosan ő volt Tournus apátja. Feltételezhetjük, hogy már 937-ben is ez volt a helyzet, így akár ekkor is sor kerülhetett a magyarok látogatására – annál is inkább, mivel a tudósítás megfogalmazása a sens-i Szent Kolumba monostor hagyományával egyezik. Ám a kalandra akár 951-ben is sor kerülhetett, mivel – amit láthattuk – Flodoard tanúsága szerint a magyarok ekkor ismét a Nyugati Frank Királyságban jártak, s egészen Aquitániáig jutottak el – ide pedig akár Burgundián keresztül is vezethet az út.⁸⁶ Ugyanígy lehetséges, hogy a 954. évi hadjárat alkalmával jártak

⁸⁰ *Chronicon Trenorciense*. Az 1087-ig vezetett krónika szerzője egy bizonyos Falco volt, aki Péter tournus-i apátnak (1066–1105) dedikálta a művet. A szerző, akinek munkája különösen fontos az elbeszélő kútfőkben szégyen Burgundiában, Szent Filibert korábbi életrajzain, csodáin, valamint a Noirmoutier-ből történő költözésről szóló elbeszéléseken kívül egy apátkatalógust is felhasznált. *Chronicon Trenorciense*, xl–xliv. o.

⁸¹ *Mouillebouche* 2006. 165. o. Hasonlóan vélekedik Nicolas Reveyron, aki felhívja a figyelmet, hogy a *Chronicon* két egymást követő katasztrófát is megörökített, a magyarok támadását és egy pusztító tűzvészt (1006). A krónika szerzője számára az előbbi csupán távoli emlék, míg a lángok martalékká váló monostor képe igencsak friss élmény, amely hatással lehetett a kalandozók által okozott károk lefestésére. Ám maga a XI. század eleji tűzvész sem pusztított el mindent, s a jelenlegi épület legutóbbi régészeti vizsgálatai számos X. századi elemet mutattak ki. *Reveryon* 2012. 388–391. o.

⁸² Gislebert, Fekete Hugó sógora 952 és 956 között viselte a hercegi címet, ám már 934-től Autun grófjaként jelenik meg az oklevelekben. *Courtois* 1908. 58–59. o., no. 38. Poupardin szerint Autun mellett Chaunois grófi címét is birtokolhatta 952 előtt, s ebben a minőségben befolyása lehetett Tournus ügyeire is lásd: *Chronicon Trenorciense*, 91. o., 6. sz. j.

⁸³ „His diebus, Erveo abbate defuncto, Aiminus ad regendum suscepit abbatiam; qui eum religionis haud mediocri polleret industria, religiosorum nichilominus amicitias orationumque suffragia societatis sibi locoque suo federe copulavit. Huius temporibus efferat gens, Ungri, Franciam, Burgundiam simul et Aquitaniam ferro et igne vehementer depopuliti sunt. Inter que Trenorchium cum monasterio multaque supellectili incendio concremaverunt. Secuta quoque est non post multum tempus rerum subita sterilitas victualium, que Burgundiam pocius importuna macie contristavit. Ayminus post x. viii^{to} sui regiminis annos diem clausit extremum, cui successit Erveus.” *Chronicon Trenorciense*, 97. o.

⁸⁴ 941. november 8.: *Actes de Louis IV roi de France*, 40–42. o., no. 16; 945. május 21.: *Juenin* 1733. Preuves. 113–114. o.

⁸⁵ 924. április 9.: *Juenin* 1733. Preuves. 110–111. o.; 956. november 7.: *Actes de Lothaire et de Louis V*, 19–22. o., no. 10.

⁸⁶ *Flodoard: Annales*, 131. o.

errefelé, mielőtt Itálián keresztül hazatértek volna – ám soraikat ekkor már megtizedelték a harcok és a betegségek. Jóllehet kronológiája nem mindig megbízható, a tournus-i kút főben nem fedezhető fel olyan elem, amely gyanússá tenné a magyarokkal kapcsolatos szűkszavú beszámolót; a pusztítás híre nem igazol semmilyen jogigényt, amint az például Szent Savinianus és társai XI. századi *Translatio*ja esetében feltételezhető. Nincs tehát komoly okunk, hogy kétségbe vonjuk, hogy a monostor valóban magyar betörés áldozata lett, amelyre 935-ben, 937-ben, vagy – ha megbízunk a *Chronicon Trenorciense* időrendjében – 951-ben (esetleg 954-ben) is sor kerülhetett.

Savigny, Ainay és Île Barbe

Valamikor a XII. század elején a Lyon közelében található savigny-i Szent Márton monostor apátja, Pons utasítást adott, hogy az apátság *scriptorium*ában másolják le az intézmény legfontosabb okleveleit és állítsanak össze egy kartuláriumot.⁸⁷ A másoló az oklevélgyűjtemény elé prólogust is illesztett, amelyből kiderül, hogy a IX. században alapított monostor emlékezetében különleges cezúrát jelentett a hunok dúlása, ami az apátság pusztulásához vezetett.⁸⁸ A prólógus szerzője Savigny apátjainak listáját is e traumához viszonyítva osztotta kétfelé. Albert d’Haenens nyomán akár azt is mondhatnánk, hogy a hunokra való hivatkozás nem több mint a közösség X. századi hanyatlását megindokoló kései toposz, utólagos legitimáció, amely aligha nyújthat felvilágosítást, hogy valóban feldúlták-e az apátságot, s ha mégis így történt, akkor azt melyik pogány népnek kellene tulajdonítanunk. Fennmaradt azonban egy X. századi dokumentum, amely nem a hunok, hanem a magyarok pusztításáról emlékezik meg – alighanem éppen az, amelyet a bevezető sorok írója forrásul használt, hiszen az oklevél szövege a kartuláriumba is bekerült. Az I. Konrád burgundiai király (937–993) uralkodásának tizennegyedik esztendejében kelt irat (951. november) szerint 949. augusztus 15-én Burchard lyoni érsek előtt megjelent Savigny apátja, Badinus, aki előadta, hogy a magyarok által felgyújtott monostorban őrzött régi végrendeletek és privilégiumok elpusztultak, s a főpapot arra kérte, hogy új kiváltságlevélben erősítse meg az apátságot birtokaiban és előjogaiban.⁸⁹ Burchard érsek, aki Konrád király fivére volt, s utódaihoz hasonlóan kiváló kapcsolatot ápolt Savigny-val, ezt

⁸⁷ Cartularium Savigny Ainay I.

⁸⁸ „Sapiniacense coenobium olim longe ab antiquis patribus instructum diu multumque claruit, donec Hunorum bestiali feritate, divino et oculo permitente iudicio, desolatum fuit, monachis qui inibi inhabitabant effugatis atque occisis. Deinde cum reaedificari destructa coepissent, multi nobilium atque fidelium Dei rerum suarum largitione locum ipsum adrauerunt, et dona sua scriptis firmaverunt. Quae videlicet longa vetustate attrita cum venerabilis ac nobilissimus abbas Pontius considerasset, iam pene ipsa vetustate partim absumi, partim scindi, partim oblitterati, provida sollicitudine praevidens, ne ipsa vetustas venturae generationi atque ecclesiae suae obsesset in damnum, praesertim cum his diebus pronus sit mundus et hi qui in eo sunt ad malum omni tempore, voluit renovare scripta, et in unum corpus comprehendere quicquid pene absumptum, scissum et oblitteratum fuerat. Ex praecepto igitur supradicti abbatis, memoratum opus non sine quodam magno labore assumptum, antiquarum cartularum scripta, ut potuimus, revolvimus, et eorum abbatum ordinem, quos ante Hunorum tempora huic loco praefuisse comperimus, ordinate disposuimus; necnon et eorum qui post Hunorum tempora, iuxta maiorum relationem et fidem temporum huic loco perferuerant, pro viribus nostris ordinavimus. Prae vetustate quidem temporum, ante memoratae perfidae gentis incursionem, nonnisi tantum undecim abbates invenimus...” Cartularium Savigny Ainay I. 1. o.

⁸⁹ „Abbas nomine Badinus numero narrans desolationem ipsius coenobii qualiter videlicet et a tyrannus pervasum et a regula desistens, et ab Ungris succensum nullum penitus antiquorum quo fidere posset haberet

készségesen meg is tette.⁹⁰ A szóban forgó kortárs oklevél tehát minden kétséget kizáróan bizonyítja, hogy a kalandozók Savigny-ban jártak. Kérdéses azonban, hogy mikor kerülhetett milderre sor.

Egy XVII. századi francia forrásbúvárnak, a bollandista Jean Mabillon barátjának és munkatársának, Claude Estiennot-nak köszönhetjük, hogy ránk maradtak a savigny-i kartulárium egy másik kéziratának történeti hírei is. Estiennot *Antiquités benedictines* című sorozata sajnos kiadatlan maradt, ám a kéziratok szerencsére hozzáférhetőek a világhálón.⁹¹ A lyoni egyháztartomány forrásait feldolgozó, 1677-ben lejegyzett kötetben (BnF lat. 12 740) a fentebb tárgyalt prológus után egy másik középkori eredetű apátlistát is olvashatunk (*ex alio vero ms cod. hi abbates hoc modo enumerantur*), amely dátumokat és történeti híreket is tartalmaz. A magyar betörés e lista szerint Benedek apát idején történt.⁹²

A kartuláriumba felvett oklevelek között Benedeket 930-ban említik utoljára, míg utódja, Badinus egy 937. január 3-án kelt adománylevelében szerepel először apátként.⁹³ A Savigny elleni támadásra tehát ugyancsak 935 nyarán kerülhetett sor, amely közel áll a forrásban említett 934-hez is. A kútfő tudósítása szerint ugyan a kalandozók Fleury híres Szent Benedek monostorától egészen a burgundiai Langres-ig végigpusztították a hercegi Burgundia északi részét, Savigny-n kívül azonban ismét csak a jóval délebbi Lyon mellett fekvő monostorokat, Ainay és Île Barbe apátságait nevezi meg áldozatokként. Ezek az intézmények a városfalon kívül estek, Ainay a Saône bal partján fekvő településsel szemben, az említett folyó és a Rhône összefolyásától közvetlenül északra eső földnyelven, míg Île Barbe a várostól északra, a Saône szigetén található. Arról, hogy utóbbiak is megszenvedték a magyarok dühét, a fenti forráson kívül más adat nem áll rendelkezésre.

Savigny esetében tehát igazolást nyert, hogy a későbbi évszázadokban hunokként feltűnő barbárok alatt eredetileg a magyarokat kell értenünk, s nincs komoly okunk arra, hogy az említett Lyon-környéki monostorok magyar-hagyományát elutasítsuk. A pusztítás talán valóban nem volt mindent elsöprő; a kartulárium tanúsága szerint Savigny szerzeteseinek sikerült apátságuk elveszett iratait pótolni. A IX. századból 14, a X. században 937-ig 23, majd 942 és 949 között 16, összesen tehát 53 oklevél keltezhető a Badinus apát kérelme előtti időkre, ami a monostor jelentőségéhez képest igen magas számnak mondható.⁹⁴

testamentum vel privilegium.” Archives départementales du Rhône, 1 H no. 7, az eredetiben fennmaradt oklevél szövegét a világhálón lásd: <http://www.cn-telma.fr/originaux/charte538/> (2015. január 20.); másolata a kartuláriumban: Cartularium Savigny Ainay I. 35–38. o., no. 38.

⁹⁰ *Gaussin* 1955. 143–144. o.

⁹¹ <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b10303829d/> (2015. január 20).

⁹² „Benedictus fuit abbas xiii. Et tempore istius abbatis facta fuerunt quedam donationes anno xv. Rodulphi regis. Eodem tempore ordo monachorum, qui tunc super omnes status mundi sanctitate florebat, a monasterio Sancti Benedicti usque ad civitatem Lingonas per Hunnos et Ungaros hereticos paganos et infideles destructus est, et omnia ipsius ordinis monasteria combusta et destructa fuere, monachis occisis et hinc inde dispersis. Tunc autem fuit hoc nostrum monasterium Saviniacense, monasteria Insula Barbara, Athanacense cum ceteris per dictos infideles igne cremata sunt. Et fuit hec desolatio facta circa annum Domini 934.” BnF lat. 12740, ff. 426–427.

⁹³ 930. augusztus: Cartularium Savigny Ainay I. 34–35. o., no. 36; 937. január 3.: Cartularium Savigny Ainay I. 57–58. o., no. 68.

⁹⁴ Cartularium Savigny Ainay II. 707–710. o.

Tanulságok

A burgundiai helyi hagyományok szemléjének végén álljon itt néhány tanulság. Mindenekelőtt megfontolásra érdemesnek tartom Patrick Geary szavait, aki a modern európai historiográfiáról szólva figyelmeztet, hogy minden történetírás helytörténeti jellegű, s a nagy ívű általánosítások és elméletek nemegyszer kifakítják – és így végül meghamisítják – a helyi jellegzetességek színes kavalkádját.⁹⁵ Úgy vélem, hogy ez a megfigyelés igaz az általam vizsgált kútfőkre és a magyar kalandozásokról Albert d’Haenens óta nyugaton élő képre is. Valóban kijelenthető forrásaink egy részéről, hogy szerzőik a barbár betörés távoli emlékét a közösség érdekében instrumentalizálták, és bizonyos írói közhelyek felhasználásával foglalták őket írásban, ám annak eldöntéséhez, hogy a szóban forgó intézményt valóban feldúlták, s ha igen, akkor kik, minden egyes történeti hagyományt külön-külön, a maga sajátos kontextusában kell megvizsgálunk.

Először néhány szót kell szólnom az oklevelek tanúságtételéről. A tanulmány első részében már utaltam arra, hogy a normann pusztítások említéseinek feltűnő hiányából, ami a jogbiztosító iratokban tapasztalható, sokan arra következtetnek, hogy a kártételek sem lehettek jelentősek, s a magyarokkal kapcsolatban Mouillebouche ugyanerre utal.⁹⁶ A hiányon azonban korántsem szabad meglepődnünk. Az időszak legépebben megmaradt levéltára a Sankt Gallen-i monostoré, amely csak 920 előtt 839 darab eredeti oklevelet őriz. Sem ebben az időszakban, sem az ezután következő évtizedekben – amelyeket az oklevelek fokozatos elapadása jellemez – nem találkozunk a magyarok nevével a dokumentumokban, annak ellenére, hogy más korabeli Sankt Gallen-i források alapján aligha lehet kétségbe vonni a kalandozók látogatását.⁹⁷ A magyar hadjáratok által leginkább megtépázott Keleti Frank Királyság területén mindössze két X. századi oklevél nevezi meg őseinket magyarként (*ungari*), s még háromról tudunk, ahol az *impugnatio/incursus/castigationes/infestatio paganorum/ethnicorum* kifejezések minden jel szerint a magyarok dúlásaira vonatkoznak. A lotaringiai dokumentumok közül egy *agareniként*, egy másik *hungari*

⁹⁵ Geary 1996. 46. o.

⁹⁶ Mouillebouche nehezményezi, hogy a Burgundia szívében található cluny-i apátság egyedülállóan gazdag X. századi okleveles anyagában, amely csak Odo apát idejéből (927–942) 266 oklevelet őriz, egyszer sem bukkan fel a pusztítás híre („Nulle part il n’est fait mention de raid de pillards”). *Mouillebouche* 2006. 148. o. Ez azonban korántsem igaz. A monostor 1876 és 1901 között kiadott oklevéltárának első kötetében olvasható egy eddig gyakorlatilag figyelmen kívül hagyott, 938 februárjában kelt oklevél. A magyar kalandozásokkal összefüggésben egyedül Ulrich Winzer említi: *Winzer* 1989. 166. o., 61. sz. j. Eszerint Maimbodus máconi püspök (937–958) megerősítette elődje, Berno 929 januári *donatíóját*, amelyben Cluny-nek adományozott több környékbeli egyházas helyet, tizedjövödelmeikkel együtt. Chartes Cluny, 467–469. o., no. 484. A megerősítő oklevélben többek között azt a kiegészítő rendelkezést olvashatjuk, hogy a pogányok betörése miatt, amely ezeket az egyházakat súlyosan érintette, Blanot plébánia püspöki adója 8 solidusról 4-re csökken („Post hec vero cum ipsas ecclesias inruptio paganorum, quinetiam violentia quorundam pravorum, maxima ex parte annullasset, visum nobis est quasdam earumdem ecclesiarum sinodali reditu levigare. Igitur Blanuscus, qui VIII solidos cum solidus erat reddebat, nunc ob prefatam necessitatem reddat IIIor et in euglogias denarios V.” Chartes Cluny, 468. o., no. 484). Az oklevélben említett pogány betörés tehát 929 januárja és 938 februárja között történt, aligha sokkal korábban azonban a püspöki adó mérséklésénél, hiszen bizonyára hamar kiderült, hogy a feldúlt falu nem tud eleget tenni korábbi kötelezettségeinek. Ugyan nem derül ki, hogy melyik pogány népről van szó, ám nem indokolatlan a feltételezés, hogy a Tournus-tól Cluny felé 20 kilométerre délnyugati irányban található Blanot éppen a magyarok 937. évi támadásának áldozatává vált. A dokumentum egyébiránt nem élte túl a francia forradalom viharát, csak XVIII. századi másolatból ismert: Párizs BnF, Collection Moreau (Chartes et diplomes concernant l’histoire de France 6, no. 70).

⁹⁷ Vogler 1999. 14–15. o.

néven, egy harmadik pedig *paganiként* emlékezik meg róluk. A Nyugati Frank Királyságban egyetlen korabeli oklevél nevezi meg a magyarokat, s további egynél feltételezhetjük, hogy a *paganis* alatt a kalandozókat kell értenünk. Az írásbeliség eltérő hagyományával rendelkező Itáliában egészen más a helyzet, itt számos kortárs irat hivatkozik a magyarokra, ám az elpusztított vagy kifosztott helyek konkrét megnevezése itt is csak esetenként fordul elő. A magyarokról való hallgatás oka nyugati frank területeken alighanem az, hogy a X. századi oklevelek zöme kartuláriumokban maradt fenn, amelyeket a XI–XIII. században állítottak össze – az ilyen gyűjteményekben megőrzött iratok legtöbbször végrendeleti adományok, valamint bérleti, csere- és adásvételi szerződések, amelyekben – témájuknál és funkciójuknál fogva – nem is nagyon várhatjuk őseink felbukkanását. A magyarok említéseire leginkább a savigny-i oklevélhez hasonló privilegialis iratokban bukkanhatunk, amelyek a kalandozók közelmúltbeli pusztításait is felelmegetik a megerősítő oklevél szükségességének indoklásaként. Az elenyésző számú okleveles említések tehát bizonyosan hamis arányokat mutatnak a magyar pusztításokról.

Az *inventio*-, *translatio*- és *miracula*-történetek, valamint a kolostori krónikák elbeszélései mögött gyakran feltételezhető jogérvényesítési szándék vagy intézményi rivalizálás korántsem zárja ki, hogy a magyarok a helyszínen jártak. Az első jelenségre Savigny a legjobb példa, amely éppen azelőtt keveredett birtokperекbe a világi hatalmasságokkal, mielőtt – e kihívástól aligha függetlenül – Pons apát elrendelte a kartulárium összeállítását.⁹⁸ A Sens falain kívül álló Saint-Pierre-le-Vif aligha menekülhetett meg a város környékét bizonyosan dúló magyarok dühétől, noha a monostor hagyományait megőrző *Translatio Sanctorum Saviniani et Potentiani* kétségtelenül a sens-i érsekekkel folytatott vita hatása alatt áll. Savigny esete egyébiránt azt is szemléletesen példázza, hogy a kései hun hagyományok mögött jó eséllyel a magyarokat sejtethetjük, míg ahol mind a normanok, mind a magyarok pusztítottak – mint például Sens városának környéke – ott a két hagyomány kétségtelenül könnyen összekeveredhetett.

Máshol a híradás egyedi elemei valószínűsítik, hogy a forrás információi nem légből kapottak. Ilyen Bèze utolsó pusztulásának híre, amelynek júliusi dátumát a *Chronicon Besuense* második szerkesztési szakaszában jegyezhetette le a szerző azóta elveszett forrásból. Úgy vélem, hasonló a helyzet a XI. századi *Miracula Sancti Apollinaris*-szal is, ahol nem csak az egyedi és sztereotipikus összetevőket vegyítő történet, hanem a kapu szemmel látható sérülései is egy létező helyi hagyományra utalnak. Bár nem egyszer tapasztaljuk, hogy a Saint-Apollinaire templomkapujához hasonló tárgyak múltja időről-időre új értelmezést nyert a középkor folyamán, jelen esetben ilyen változásra nincsen bizonyítékunk. A magyarok szerepeltetése mögötti hátsó szándék nem azonosítható sem az utóbbi esetekben, sem pedig a *Chronicon Trenorciensé*ben, amely Tournus pusztulásáról ad hírt.

Ha rátekinünk a térképre, azonnal szembeötlik, hogy a fent tárgyalt magyar hagyománnyal rendelkező egyházak – Sens kivételével – lényegében egyetlen vonallal összeköthetők; ez a vonal pedig nem más, mint a Saône folyó. Az Ouche-parti Dijon keleti tövében található Saint-Apollinaire, és a Bèze folyócska partján fekvő azonos nevű városka alig húsz kilométerre találhatóak a Saône-től. Mindjárt a Rhône mellékfolyója mellett fekszik Chalon-sur-Saône, Szent Filibert tournus-i monostora és Lyon is – az utóbbi város köz-

⁹⁸ E pereskedésről, amelyben II. Paszkál pápa (1099–1118) a lyoni érsek ellenében Pons apát mellé állt. *Rubellin* 2003. 311–314. o.

vetlen közelében található Ainay és Île Barbe, mintegy húsz kilométerre nyugatra pedig Savigny. Pusztán a véletlen műve, hogy éppen ezek az egyházak választottak maguknak magyar-hagyományt? Aligha, mint ahogy az sem, hogy a vizsgált monostorok és templomok általában kitett helyen, a városfalakon kívül helyezkedtek el, ideális célpontot szolgáltatva a portyázóknak. Mindezt figyelembe véve úgy gondolom, nyugodt szívvel hihetünk forrásainknak – aligha tagadható, hogy a magyarok végigpusztították a Saône völgyét.⁹⁹

⁹⁹ A magyarországi éremleletek között négy burgundiai veret található, így a régészeti eredmények is megerősítik a források tanúságát. Egy íjász verebi (Fejér m.) sírjából került elő – itáliai pénzek társaságában, vélhetően ruhadísz részeként – II. (Kopasz) Károly császár (875–877) átlukasztott chalon-sur-saône-i érméje. A Csekely (Čakajovce, Szlovákia) templomdíülő 547. sz. sírból egyetlen érme, Rudolf nyugati frank király (923–936) chalon-sur-saône-i dénára került elő. Nem messze innen, a 357. sz. sírból Rudolf dijoni dénárát találták meg. Utóda, IV. Lajos nyugati frank király langres-i dénára egy szigetmonostori leletben került elő. Kovács 2011. 150–152. o.

BIBLIOGRÁFIA

- AASS Acta Sanctorum quotquot toto orbe coluntur. Eds. *Bollandus, Johannes* et al. Antverpiae et Bruxellis, 1634–
- Actes de Lothaire et de Louis V Recueil des actes de Lothaire et de Louis V rois de France (954–987). Eds. *Halphen, Louis – Lot, Ferdinand*. Paris, 1908.
- Actes de Louis IV roi de France Recueil des Actes de Louis IV roi de France (936–954). Ed. *Lauer, Philippe*. Paris, 1914.
- Actes des Robert Ier et de Raoul Recueil des Actes des Robert Ier et de Raoul rois de France (922–936). Eds. *Bautier, Robert-Henri – Dufour, Jean*. Paris, 1978.
- Annales Augienses MGH SS I. 67–69. o.
- Annales Besuenses MGH SS II. 247–250. o.
- Annales Heremi I. MGH Script. rer. Germ. LXXVIII. Ed. *Planta, Conradin von*. Hannover, 2007. 160–196. o.
- Annales Heremi II. MGH Script. rer. Germ. LXXVIII. Ed. *Planta, Conradin von*. Hannover, 2007. 197–277. o.
- Annales Laudunenses MGH SS XV. 2. 1294–1295. o.
- Annales S. Columbae Senonensis MGH SS I. 102–109. o.
- Annales S. Maximi Treverensis MGH SS IV. 6–7. o.
- Avril* 1964. *Avril, François*: Notes sur quelques manuscrits Bénédictins normands. *Mélanges d'Archéologie et d'Histoire*, 76. (1964) 491–526. o.
- Bánlaky* 1929. *Doberdói Breit (Bánlaky) József*: A magyar nemzet hadtörténelme II. Budapest, 1929.
- Bóna* 2000. *Bóna István*: A magyarok és Európa a 9–10. században. (História Könyvtár. Monográfiák 12.) Budapest, 2000.
- Bouchard* 1999. *Bouchard, Constantine Brittain*: Burgundy and Provence. In: NCMH III. 328–335. o.
- Cartularium Saint-Marcel-lès-Chalon The Cartulary of St.-Marcel-lès-Chalon (779–1126). Ed. *Bouchard, Constantine Brittain*. (Medieval Academy Books 102.) Cambridge, Mass., 1998.
- Cartularium Savigny Ainay I–II. Cartulaire de l'abbaye de Savigny suivi du petit cartulaire de l'abbaye d'Ainay I–II. Ed. *Bernard, Auguste*. Paris, 1853.
- Chartes Cluny Recueil des chartes de l'abbaye de Cluny I. Ed. *Bernard, Auguste – Bruel, Alexandre*. Paris, 1876.
- Chronicon Besuense Chroniques de l'abbaye de Saint-Bénigne de Dijon, suivie de la chronique de Saint-Pierre de Bèze publiées d'après les textes originaux. Eds. *Bougaud, Louis-Victor-Émile – Garnier, Joseph*. (Analecta Divionensia 9.) Dijon, 1875. 231–503. o.
- Chronicon S. Petri Vivi Senonensis Chronique de Saint-Pierre-le-Vif de Sens dite de Clarius. Eds. *Bautier, Robert-Henri – Gilles, Monique*. Paris, 1979.
- Chronicon Trenorciense Monuments de l'histoire des abbayes de Saint-Philibert (Noirmoutier, Grandlieu, Tournus). Ed. *Poupardin, René*. Paris, 1905. 71–106. o.
- Courtois* 1908. *Courtois, Joseph*: Les origines de l'hypothèque en Bourgogne et chartes de l'abbaye de Saint-Etienne: des VIIIe, IXe, X^e et XIe siècles. Dijon, 1908.
- Dunbabin* 1999. *Dunbabin, Jean*: West Francia: the Kingdom. In: NCMH III, 372–397. o.
- Flodoard*: Annales Les Annales de Flodoard. Ed. *Lauer, Philippe*. (Collection de textes pour servir à l'étude et à l'enseignement de l'histoire 39.) Paris, 1905.

- Flodoard*: HRE
Gaussin 1955. MGH SS XXXVI. Ed. *Strattmann, Martina*. Hannoverae, 1998.
Gaussin, Pierre-Roger: De la Seigneurie rurale a la Baronnie: *L'abbaye de Savigny en Lyonnais. Le Moyen Age*, 61. (1955) 139–176. o.
- GC Gallia Christiana in provincias ecclesiasticas distributa qua series et historia archiepiscoporum, episcoporum et abbatum Franciae vicinarumque ditionum I–XVI. Lutetiae Parisiorum, 1715–1865.
- Geary* 1996. *Geary, Patrick*: Phantoms of Remembrance. Memory and Oblivion at the End of the First Millennium. New Jersey, 1996.
- Glaber*: Historiarum Libri V.
Jacobs 1906. MGH SS VII. 48–72. o.
Jacobs, Emil: Die Handschriftensammlung Joseph Görres'. Ihre Entstehung und ihr Verbleib. *Zentralblatt für Bibliothekswesen*, 23. (1906) 5. sz. 189–204. o.
- Jacobsen* 1978. *Jacobsen, Peter Christian*: Flodoard von Reims. Sein Leben und seine Dichtung De triumphis Christi. Leiden–Köln, 1978.
- Juenin* 1733. *Juenin, Pierre*: Nouvelle Histoire de l'abbaye royale et collégiale de Saint-Filibert et de la ville de Tournus. Dijon, 1733.
 MGH SS V. 67–133. o.
- Hermann von Reichenau*: Chronicon
Lot 1907. *Lot, Ferdinand*: Mélanges d'histoire bretonne. *Annales de Bretagne*, 23. (1907) 2. sz. 247–290. o.
- Kienast* 1968. *Kienast, Walther*: Der Herzogstitel in Frankreich und Deutschland (9. bis 12. Jahrhundert). München–Wien, 1968.
- Kovács* 2011. *Kovács László*: A magyar kalandozások zsákmányáról. Budapest, 2011.
- Lauer* 1910. *Lauer, Philippe*: Robert Ier et Raoul de Bourgogne rois de France 923–936. (Bibliothèque de l'École des Hautes Etudes. 4. Section Sciences Historiques et Philologiques 188.) Paris, 1910.
- MGH DD K I/H I/O I. Monumenta Germaniae Historica. Diplomatum regum et imperatorum Germaniae I. Conradi I. Heinrici I. et Ottonis I. diplomata. Hannoverae, 1879–1884.
- MGH Script. rer. Germ. Monumenta Germaniae Historica. Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum separatim editi. I–LXXVII, 1877–
- MGH SS I–XXXIX Monumenta Germaniae Historica. Scriptores. I–XXXIX, 1826–
- Miracula S. Apollinaris (BHL 627) AASS Iul V. 352–358. o.
- Miracula S. Genulphi (BHL 3359) AASS Ian II. 461–471. o.
- Mouillebouche* 2006. *Mouillebouche, Hervé*: Les Hongrois en Bourgogne: le succès d'un mythe historiographique. *Annales de Bourgogne*, 78. (2006) 2. sz. 127–168. o.
- NCMH III. The New Cambridge Medieval History. Volume III. c. 900–c. 1024. Ed. *Reuter, Timothy*. Cambridge, 1999. (=2008.³)
- Nocent* 1968. *Nocent, Adrien*: Un fragment de Sacramentaire de Sens au Xe siècle. La liturgie baptismale de la Province ecclésiastique de Sens dans les manuscrits du IXe au XVIe siècles. In: *Miscellanea liturgica in onore di sua eminenza il Cardinale Giacomo Lercaro, arcivescovo di Bologna, presidente del „Consilium” per l'applicazione della costituzione sulla sacra liturgia II*. Roma, 1968. 675–750. o.
- Notae Senonenses *Delisle, M. Léopold*: Mémoire sur d'anciens sacramentaires. *Mémoires de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres*, 32. (1886) 1. sz. 164. o.

- Odorannus: Chronica* *Odorannus de Sens: Opera omnia.* Eds. *Bautier, Robert-Henri – Gilles, Monique.* Paris, 1972, 85–113. o.
- Oury* 1978. *Oury, Guy-Marie OSB: Les documents hagiographiques et l’histoire des monastères dépourvus d’archives: le cas de Saint-Genou de l’Estrée. Revue Mabillon, 59.* (1978) 289–316. o.
- Perry* 1659. *Perry, Claude: Histoire civile et ecclésiastique ancienne et moderne de la ville et cité de Chalon-sur-Saone. Preuves de l’Histoire de la ville Chalon-sur-Saone.* Chalon-sur-Saone, 1659.
- Petit* 1885. *Petit, Ernest: Histoire des ducs de Bourgogne de la race Capétienne.* Paris, 1885.
- Reveryon* 2012. *Reveryon, Nicolas: Saint-Philibert de Tournus au Xe siècle ou la déconstruction positive d’un objet scientifique.* In: *Le Plaisir de l’art du Moyen Âge: commande, production et réception de l’oeuvre d’art. Mélanges en hommage à Xavier Barral i Altet.* Eds. *Alcoy Pedrós, Rosa – Allios, Dominique.* Paris, 2012. 384–395. o.
- Richard de Poitiers: Chronica* *Recueil des historiens des Gaules de la France IX.* Ed. *Delisle, Léopold.* Paris, 1874.
- Rózycki* 1915. *Rózycki, Kasimir von: Deutsche Privatbibliotheken III. Die Freiherrlich von Cramer-Klettsche Schlossbibliothek in Hohenaschau. Zeitschrift für Bücherfreunde, 7.* (1915) 5–6. sz.
- Rubellin* 2003. *Rubellin, Michel: L’abbaye de Savigny en Lyonnais au Moyen Âge: vie et effacement d’une puissance régionale.* In: *Église et société chrétienne d’Agobard à Valdès.* Ed. *Rubellin, Michel.* (Collection d’histoire et d’archéologie médiévales 10.) Lyon, 2003. 295–358. o.
- Transl. SS. Savin. Potent. (BHL 7437) *Bibliothèque historique de l’Yonne II.* Ed. *Duru, Louis Maximilien.* Auxerre–Paris, 1863. 354–372. o.
- Vajay* 1952. *Vajay Szabolcs: A tournus-i kaland margójára. Ahogy lehet. Périodique de la Jeunesse Hongroise Réfugiée, 4.* (1952. október) 47. sz. 15–18. o.
- Vajay* 1968. *Vajay Szabolcs: Der Eintritt des ungarischen Stämmebundes in die europäische Geschichte (862–933).* (Studia Hungarica. Schriften des Ungarischen Instituts München 4.) Mainz, 1968.
- Vita et miracula S. Genulphi* (BHL 3357) *AASS Ian II.* 446–455. o.
- Vogler* 1999. *Vogler, Werner: Spuren der Ungarn im Sankt Galler Stiftsarchiv.* In: *Die Ungarn und die Abtei Sankt Gallen – Magyarok és a Szent Galleni Apátság. Akten des wissenschaftlichen Kolloquiums an der Universität Eötvös Loránd Budapest vom 21. März 1998 anlässlich der Ausstellung „Die Kultur der Abtei Sankt Gallen“ im Ungarischen Nationalmuseum.* Hrsg. *Csihák J. György – Vogler, Werner.* (A Zürichi Magyar Történelmi Egyesület és a Szent Galleni Apátsági Levéltár kiadványa.) Sankt Gallen–Budapest, 1999.13–27. o.
- Wattenbach – Levison – Löwe* 1990. *Wattenbach, Wilhelm – Levison, Wilhelm – Löwe, Heinz: Deutschlands Geschichtsquellen im Mittelalter. Vorzeit und Karolinger. VI. Die Karolinger vom Vertrag von Verdun bis zum Herrschaftsantritt der Herrscher aus dem sächsischen Hause.* Weimar, 1990.
- Widukind: Res gestae Saxonicae* *MGH Script. rer. Germ. LX.* Ed. *Hirsch, Paulus.* Hannoverae, 1935.
- Winzer* 1989. *Winzer, Ulrich: Cluny und Mâconum 10. Jahrhundert. Frühmittelalterliche Studien, 23.* (1989) 154–202. o.

Dániel Bácsatyai

HUNGARIAN INCURSIONS INTO BURGUNDY AND THEIR SOURCES (PART 2)

Summary

The Hungarian incursions of the tenth century reached the western ends of the dissolving Carolingian Europe, thus the territory of Burgundy, too. There are only a handful of contemporary and quite taciturn sources about the military campaigns, while the incursions appear sometimes much more pronounced in the local remembrance during the later centuries of the Middle Ages. In the past decades French historians – Hervé Mouillebouche in the case of Burgundy – tend to deny the credibility of these traditions. By arguing with Mouillebouche the paper claims that Flodoard's account from 935 about the Hungarians' incursion to Burgundy refers not only to the Kingdom of Burgundy but also to the Duchy of Burgundy, a part of the Western Frankish Kingdom. Relying on Flodoard's account, the paper confutes Szabolcs Vajay's theory, which claims that the Hungarians ravaged the Duchy of Burgundy in their big campaign in 937 as allies of the Carolingians. Finally, by comparing the local written traditions of Burgundy with the contemporary sources, the author claims that the traditions bear witness to the Hungarians actually ravaging many religious institutions of the area. By projecting the late traditions on map it can be stated that the appearance of the Hungarians was suffered mostly by the dwellers of the valley of the River Saône.

Dániel Bácsatyai

DIE UNGARISCHEN STREIFZÜGE IN BURGUND UND IHRE QUELLEN (TEIL 2)

Resümee

Die ungarischen streifzugartigen Feldzüge im 10. Jahrhundert erreichten auch die westlichen Gebiete des in der Auflösung begriffenen karolingischen Europas, so auch das Gebiet Burgunds. Über die Militäraktionen berichtet lediglich eine Handvoll gleichaltriger, noch dazu ziemlich knapper Quellen, wogegen in den späteren Jahrhunderten des Mittelalters diese Einfälle im lokalen Gedächtnis manchmal viel markanter aufscheinen. In den vergangenen Jahrzehnten spricht die französische Geschichtsschreibung – im Fall Burgunds Hervé Mouillebouche – diesen Traditionen jegliche Kreditwürdigkeit ab. In meiner Studie argumentiere ich entgegen Mouillebouche derart, dass sich der Bericht von Flodoard aus dem Jahre 935 über den Burgunden-Feldzug der Ungarn nicht nur auf das Königreich Burgund, sondern auch auf das Herzogtum Burgund bezieht, das einen Teil des Westfränkischen Reiches bildete. Im Anschluss daran bezweifle ich – auf Grundlage der Bezeugung von Flodoard – die Theorie von Szabolcs Vajay, wonach die Ungarn im Laufe des großen Feldzugs des Jahres 937 das Herzogtum Burgund als Verbündete der Karolinger aufwühlten. Schließlich wäge ich einzeln die lokalen kodifizierten Traditionen Burgunds ab, die im Vergleich mit den gleichaltrigen Quellen meines Erachtens gerade bezeugen, dass die Ungarn zahlreiche Kircheninstitutionen des Gebietes tatsächlich aufwühlten. Nach der Projizierung der späten Traditionen auf eine Karte kann die Behauptung aufgestellt werden, dass in erster Linie die Bewohner des Saône-Tales unter ihrer Präsenz litten.

Dániel Bácsatyai

LES INCURSIONS DES MAGYARS EN BOURGOGNE ET LEURS SOURCES (2ÈME PARTIE)

Résumé

Lors de leurs incursions au 10e siècle, les Magyars ont également atteint les confins occidentaux de l'Europe carolingienne décadente, dont le territoire de la Bourgogne. Seules quelques sources laconiques contemporaines évoquent les actions militaires, mais ces incursions ont marqué la mémoire locale comme en témoignent certaines traditions vivantes dans les siècles suivants du Moyen Âge. Ces dernières décennies, l'historiographie française, notamment Hervé Mouillebouche pour la Bourgogne, a tendance à contester l'authenticité de ces traditions. Dans mon étude, je discute la position de Mouillebouche et je présente des arguments pour étayer l'idée que la chronique de 935 de Flodoard évoquant la campagne des Magyars en Bourgogne concerne non seulement le Royaume de Bourgogne, mais également la Principauté de Bourgogne qui faisait partie de la France occidentale. Par la suite, je réfute, sur la base du témoignage de Flodoard, la théorie de Szabolcs Vajay selon laquelle les Magyars ont dévasté la Principauté de Bourgogne aux côtés des Carolingiens lors de la grande campagne de 937. Pour finir, j'examine chacune des traditions écrites de la Bourgogne, en les confrontant également aux sources contemporaines, et j'en conclus que ces traditions témoignent du fait que les Magyars ont réellement dévasté de nombreuses institutions religieuses du territoire. La visualisation sur une carte des traditions tardives permet de constater que ce sont principalement les habitants de la vallée de la Saône qui ont souffert de la présence des Magyars.

Даниель Бачатяи

БУРГУНДСКИЕ ВЕНГЕРСКИЕ НАБЕГИ И ИХ ИСТОЧНИКИ (ЧАСТЬ 2.)

Резюме

Венгерские набеги в X. веке достигли и западные концы распадающегося королевства Каролингской Европы, в том числе и территорию Бургундии. О военных акциях сообщают лишь горстки своевременных – и вполне емких – источников, в то же время как в более поздние века средневековья эти грабежи остались более заметными в местной памяти. Французская Историография последних десятилетий – в случае Бургундии Эрве Моуиллбуш – склонна отрицать любое доверие к этим традициям. В моем исследовании я – споря с Моуиллбушем – утверждаю, что 935. годовой отчет Флодоарда о венгерском походе в Бургундии относится не только к Королевству Бургундии, но и к Герцогству Бургундии, являющемуся частью Западного Франковского Королевства. В дальнейшем – на основе свидетельских показаний Флодоарда – я отрицаю теорию Сабольча Вайаи, в которой говорится, что в 937-ом году в ходе крупного военного похода венгерские войска ставшие союзниками Каролингов разорили княжество Бургундии. И наконец я взвешиваю по одному каждые написанные местные традиции Бургундии, которые сравнивая с своевременными источниками, на мой взгляд, показывают именно то, что венгры действительно опустошили на территории многочисленные религиозные учреждения. После проекции позднейших традиций картографически можно заявить, что от их присутствия в основном пострадали жители долины Соны.

'MAGREBITÁK', ÚZOK – 'KUNOK', BERENDEK ÉS BESENYŐK

Egy XII. századi keleti betelepülés nyomában

A magyarországi „magrebiták” rejtélye

Mint azt a Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpontja szervezésében 2015. június 3-án megrendezett legutóbbi Jász-konferencia előadásai is jelezték, a Kárpátok keleti oldaláról érkező betelepülők története – talán a XIII. század derekán érkező kumán-kipcsak 'kunok' kivételével – mind érkezésük időpontja, mind letelepedésük pontos helye szempontjából igencsak homályos.¹

Tapasztalhatjuk, hogy nincs ez másként a szerémségi „magrebiták” esetében sem. A granadai születésű muszlim utazó, Abu-Hamid al-Garnáti szerint ugyanis a XII. század közepi Magyarországon „ezerszámmra élnek magrebi származásúak, és szintén megszámlálhatatlanul sokan vannak a hvárezmieknél. A hvárezmi származásúak a királyt szolgálják, keresztényeknek tettetik magukat, s titokban tartják, hogy muszlimok. A magrebi származásúak ezzel szemben csak háborúban szolgálják a keresztényeket, és nyíltan vallják az iszlámot”.² Ezt a rejtélyes 'magrebita' – azaz a muszlim világ nyugati feléről, Észak-Afrikáról elnevezett – népességet a magyar középkorászok legjava próbálta azonosítani. Ki kabaroknak, ki besenyőknek, ki alánoknak, ki észak-afrikai arab zsoldosoknak, ki úzoknak vélte őket, a szegedi sztyeppe-kutatók új generációjához tartozó Katona-Kiss Attila pedig úgy véli, maguk a bizánciak telepítették őket a Szerémségbe, mielőtt az még magyar kézre került volna.³

Némelyik hipotézis figyelembe vette a népesség észak-afrikai jelenlétének problémáját – némelyik nem. Mi úgy véljük, hogy valószínűleg Kristó Gyula, illetve tőle függetlenül újabban Katona-Kiss Attila járhatott jó nyomon, amikor ezt a népességet Közép-Ázsia felől bevándorló török nyelvű pogány, illetve már iszlamizálódott úzokkal/oguzokkal kapcsolták őket össze. A két kutató ugyan nem látott összefüggést e népek és Észak-Afrika között, azonban egy másik kutató, Igaz Levente nemrégiben rámutatott, hogy a XII. századra a muszlim forrásokban agzaz vagy guzz néven emlegetett, oguz-török zsoldosok Észak-Afrikába, sőt a mórok uralta Hispániába is eljutottak, ahol a XIII. század elejéig kulcsfontosságú szerep jutott ezeknek a kiváló íjász lovasoknak a keresztény államok el-

¹ „Az utolsó keleti honfoglalók” – A jászok beköltözése a Kárpát-medencébe. <http://www.arpad.btk.mta.hu/14-sample-data-articles/195-az-utolso-keleti-honfoglalok-a-jaszok-bekoltozese-a-karpat-medencebe> (A leltöltés időpontja: 2015. december 16.), lásd például *Zsoldos Attila*, „Kérdések a jászok magyarországi történetének korai szakaszához” című előadását.

² *Bolsakov – Mongajit* 1985. 56. o.

³ *Nagy* 1912.; *Gyóni* 1938.; *Hrbek* 1955. 219–223. o.; *Györffy* 1959. 50–58. o.; *Czeplédy* 1970. 259. o.; *Kristó* 2003. 47–50. o. A kérdésről alapos kutatástörténeti áttekintés ad és saját megoldást is felvázol: *Katona-Kiss* 2010., a legújabb összefoglalás: *Mátyás* 2014.

leni harcokban.⁴ Ha a szerémségi határispánságban netán épp ilyen muszlim úz/oguz népesség élt volna, akkor a XI. század végén már hasonló szerepet tölthettek be, mint a Fertő vidéki besenyők az ország nyugati kapujánál, ahol szintén volt egy megyerendszeren kívüli határispánság.⁵ Az úzok jelenléte magyarázatot is adhatna a Hispániából érkező utazó furcsán hangzó népelnevezésére is, hiszen ő még a saját szülőföldjéről ismerhette őket így.

Ha mindez egyelőre nem is több feltételezésnél, két dolog azonban bizonyosnak tűnik: a XII. század közepi bizánci háborúk idején már biztosan éltek valamiféle muszlim vallású, a bizánciak ellen katonáskodó népek a Szerémségben,⁶ s Abu-Hamid al-Garnáti révén a magyar király, II. Géza már újabb muszlim vallású török íjászokat toboroztatott seregébe a Volga vidékéről.⁷

A kijevi Rusz berendjei és II. István magyar király 'kunjai'

Abu-Hámid al-Garnáti szövegéből kiderül, hogy Gúrjúmán városa – azaz valószínűleg Kijev – környékén szintén „több ezer magrebi származású muszlim él, de törökül beszélnek, s török módra élnek, nyilaznak.”⁸ Ezért is figyelemre méltó, hogy a szegedi sztyeppekutatók új generációjához tartozó másik kiváló szakember, Kovács Szilvia a közelmúltban könyv formában is megjelent PhD disszertációjában megemlített egy fontos összefüggést Kijev térségével.

A Kijevi évkönyv közlése szerint Vlagyimir Monomah „az 1121 évben... kiüldözte a berendcsiket (Берендици) a Ruszból, a torkok és a besenyők pedig maguktól [azaz saját elhatározásukból] menekültek el.”⁹ Mivel a következő évben érte egy újabb – a bizánci történetírók által általában „szkítáknak” nevezett – sztyeppei nép támadása a birodalmat, több kutató is elképzelhetőnek tartja, hogy ennek az invázióknak a kiváltó oka Vlagyimir Monomah előző évi lépése volt.¹⁰

A magyar történeti irodalomban régóta e balkáni invázió kudarcához szokás kapcsolni azoknak a 'kunok'-nak a betelepülését, akik II. István országlása alatt érkeztek a Magyar Királyságba. A magyar krónikák tudtul adják, hogy a király szerfelett kedvelte a 'kunokat' és Tatár nevű vezérüket, aki „a császár vérfürdője előtt néhány társával a királyhoz menekült, a király társaságában töltötte idejét”,¹¹ Régóta bizonyosnak tűnik, hogy a vérfürdő, amelyből Tatár társaival együtt megmenekült, az 1122. évi berrhoéi csatát jelenthette. A győzelem emlékére pedig Bizáncban úgynevezett besenyő ünnepet ültek, így – Pauler

⁴ *Igaz* 2005.; *Igaz* 2012.

⁵ *Zsoldos* 2000. Az első kereszties hadjárat idején Acheni Albert *Jeruzsálemi történet* című munkája szerint a magyar Szerémség határán fekvő Zimony várának magyar parancsnokát Guz ispánnak hívták, ami nem biztos, hogy az illető személyneve volt, hanem talán egy a jól ismert székely ispánéhoz hasonló tisztség elnevezése. A magyar fordításban a nevet Gézának „magyarította” Veszprémy László, de a hozzáfűzött jegyzetben felveti, hogy „az oguz tükök nevével is kapcsolatba hozható.” *Makk – Thoroczkay* 2006. 298. o. és 1301. j.

⁶ *Katona-Kiss* 2010.

⁷ „...összegyűjt nekünk olyan muszlimokat és törököket, akik szegények és gyengék ugyan, de kitűnőek a nyilazásban...” *Bolsakov – Mongajit* 1985. 65. o.

⁸ *Bolsakov-Mongajit* 1985. 54. o.

⁹ ПСРЛ II. 286. o.; *Kovács* 2014. 189. o. (Az adatokra Kovács Szilvia hívta fel a figyelmem, amit ezúton is hálásan köszönök neki.)

¹⁰ *Spinei* 2003. 151. o.

¹¹ *Képes Krónika* 1986. 197. o.

Gyula óta – a hazai kutatásnak az is természetesnek tűnt, hogy a krónika ’kunjai’ alatt is besenyőket kell értenünk, akikről azt feltételezték, hogy ez volt az utolsó nagy össznépi megmozdulásuk, a csatát követően tehát az ő maradékaik menekültek Magyarországra.¹²

Az elmúlt évtizedekben Makk Ferenc fogalmazott meg történeti analógiák alapján egy óvatosságot, de nagyon is indokolt különvéleményt arról, hogy lehet-e egyáltalán homogén etnikai csoportnak tekinteni az ekkor érkezőket, illetve Veszprémy László vetette fel, hogy amennyiben a forrásban valamiféle uralkodói testőrségről lehet szó, melynek tagjai a középkorban gyakran valóban idegen etnikumúak voltak, így szerinte már ekkor akár a ’valódi’ kunok magyarországi jelenlétével is számolhatunk.¹³ Ha feltételezzük, hogy a balkáni invázió túlélői között a Ruszból kiűzött berendek is ott lehettek, csökkenhet ez a bizonytalanság.

Az orosz évkönyvek ugyanis arról is tudósítottak, hogy II. Béla megbízásából 1138/39-ben 30 ezer berend támogatta Jaropolk Vlagyimirovics kijevi nagyfejedelemet (1132–1139) csernyigovi ellenfelével szemben.¹⁴ A híradás szervesen illeszkedhet a XII. század ’30–40-es éveiben a sztyepei népek harcosainak váratlan közép-európai jelenlétére utaló szórványos információk sorába: az 1132-ben III. Lothar német király számára kiállított cseh kontingensben feltűnnek ’Falwen’-ek is, akiket – Konrad Schünemann feltevése szerint – a magyar király bocsátott volna cseh rokona rendelkezésére. II. Ulászlót Poznan 1146. évi ostrománál állítólag ’saracénok’ –feltehetően muszlimok – segítették, akiket a lengyel kutatás vagy pogány poroszokkal, vagy kunokkal vélte azonosíthatónak.¹⁵

II. Bélának erről a katonai segélyakciójáról az újabb hazai szakirodalom is megemlékezik, de a berendek már nem tér ki.¹⁶ Felfigyelt azonban az információra Sztetlana Alekszandrovna Pletnyova, aki szerint ezek a berendek azonosak lehettek azokkal, akiket 1121-ben elűztek a Rusz déli határáról, s akik szerint ezután egy ideig az Al-Duna vidékén nomadizáltak. Jaropolk azonban – mivel a belharcokban szüksége volt a segítségükre – ismét visszaadta nekik korábbi területeiket a Rosz-folyó mentén.¹⁷ Csakhogy úgy tűnik, mégsem költözött vissza minden berend a régi szállásaira.

Katona-Kiss Attila az oguz népek jelenlétét vizsgálva a középkori Magyarországon, részletesen kitért a berendek magyarországi jelenlétére utaló helynévanyagra. Ha a kabar törzsnévként meggyanúsított Berény, Berencs helyneveket ki is vesszük a vizsgáladások köréből – mint ezt, a vélhető közös etimon ellenére, óvatosságból Katona Kiss Attila tette –, akkor is számos település viselheti és viselhette e nép nevét több térségben is a Kárpát-medencében.¹⁸

Szép lassan tehát már egy olyan újabb konkrét és igen nagyszabású XII. századi keleti bevándorlás képe bontakozik ki előttünk a forrásokból, amelyekről eddig nem volt tudomásunk, de amihez hasonló történetek – például a jászok esetében is – lassacskán a hazai tudomány látóterébe kerülnek. Ugyan Makk Ferenc ennek az eseménynek a jelentőségét

¹² Pauler 1888. 507. o. és 1. j.; Györffy 1990. 119., 213–214. o.; Kordé 1990. 9. o.; Hatházi 1990. 32. o., 83. j.

¹³ Makk 1974. 254. o.; Veszprémy 2015. 149. o.

¹⁴ ИСРП II. 301. o.

¹⁵ Schünemann 1924. 105. o.; Veszprémy 2015. 146. o. és 1. j., 150. o.

¹⁶ Makk 1996. 179. o.; Font 1996. 57–59. o.

¹⁷ Pletnyova 1990. 79. o.

¹⁸ A helynevek listája: Katona-Kiss 2014. 209–210. o. Nem is beszélve azokról a mindeddig ismeretlen törökös helynevekről, amelyek esetleg még gyanúba keverhetők, mint pl. Szatymaz. Vö.: Golden 1996. 102. o.

– mind kül-, mind belpolitikai szempontból – már évtizedekkel ezelőtt a XIII. századi kun beköltözéséhez hasonló jelentőségűnek feltételezte, e 'kun' csoport későbbi magyarországi jelenlétének feltérképezésére – megfelelő fogódzók híján – nem sok kísérlet történt.¹⁹

Hiszen szinte biztosra vehető volt, hogy ezek a „kunok” nem voltak azonosak a XIII. század derekán érkező kumán-kipcsek „kunokkal”, másfelől látszólag a történészek által vélelmezett kései besenyő betelepülésről sem rendelkezünk megbízható adatokkal. Ennek azonban az is lehet az oka, hogy a hazai középkoros régészet valamilyen okból a történeti forrásokból kiolvasható események nyomait sem fedezi fel. Például az ártánd-zomlinpusztai sírlelet²⁰ korai²¹ vagy kései²² datálásának indoklása is mutatja: a korszakkal foglalkozó régészeink történetileg egyszerűen nem tartottak elképzelhetőnek a XII. századi Magyarországon ilyen sztyepei pogány rítusú temetkezést.²³ A leletegyüttesről alkotott véleményeket újabban igen részletesen áttekintő Katona-Kiss Attila úgy véli, hogy „ha-zánk területen is a X. század után csak a kunok beköltözésével jelennek meg ilyen, pogány temetkezési szertartást mutató együttesek.”²⁴ Bár másutt Katona-Kiss is megemlíti, hogy az érdektelenségnek „elsősorban az az oka, hogy a hazai mediaevisztikában bár jelen van a magyar-úz kapcsolatok lehetősége, de annak következményei – például a besenyőkhöz és a kunokhoz hasonlóan töredékeik beköltözése a Kárpát-medencébe és a hozzájuk köthető helynevek – már alig.”²⁵

A fentiekből kitűnik, hogy a hazai kutatás nem csak pogány úzokkal, hanem a pogány besenyőkkel sem számolt túl komolyan a XII. századi keleti betelepülők soraiban. Pedig Hatházi Gábor 1996-ban megjelent igen gondolatgazdag tanulmánya már élesen exponálta a sárvízi besenyők problémáját, akiknek szórványos leletanyaga az Árpád-korban magyarok által már sűrűn lakott területen bukkant fel, s amit a szerző épp a XI. század végi, XII. századi kelet-európai sztyepei anyaggal tudott párhuzamba állítani. A korai X. századra datált betelepülést/letelepítést valló nézetekkel szemben szerinte „a Sárvíz-völgyi besenyőség megtelepedése legkorábban az 1050-es évek végén következhetett be. Éppen erre az időszakra esett (1055–1059) a dél oroszországi törzsszövetség összeomlása, de teljes felőrlődésükig (1120 tája) az őket ért csapások mindegyike kiváltó oka lehetett egy töredék nyugati irányú kirajzásának.” A betelepülők homogenitása szempontjából pedig azt is felvetette, hogy „egy kevert besenyő–úz töredék Sárvíz-menti megtelepedés szempontjából... érdekes adat: a Tolna megyei Kajdacs, Partasdorog, Hodos, Varsád, Középfalu és Kaptáros besenyő településektől övezve található Uzd falu (ma Sárszentlőrinc-Uzd), melyet több középkori oklevél is említ.”²⁶

¹⁹ Makk 1974. 257–259. o.

²⁰ A lelőhely közelében egy valószínűleg a tatárjárás idején elpusztult falu állt, amely 1319-es említések az Uzfalva nevet is viselte. Mesterházy 1976. 78. o.

²¹ Pálóczi Horváth 2014. 68–69. o.

²² Mesterházy 1976.; Pálóczi Horváth 1982. 91. o., 16. jegyzet; Katona-Kiss 2014. 21. o.

²³ Ami nem feltétlenül zárja ki, hogy az elhunyt a kortársak szemében életében például ne számított volna muszlimnak – hiszen a muszlim vallás igencsak sajátos vonásokat öltött a kelet-európai török népek körében. Szabolcs 2014.

²⁴ Mesterházy 2007. o. Vö.: Makk 1974. 258. o. és B. Szabó 2010. 109. o., 16. j.; Katona-Kiss 2014. 10. o. A zomlini leletegyüttes úz meghatározását Hatházi Gábor pedig téves helynévi következtetésen alapulónak tartotta. Hatházi 1996. 230. o.

²⁵ Katona-Kiss 2014. 18. o.

²⁶ Hatházi 1996. 224–230. o.; Pálóczi Horváth András az 1980-as évek végén régészeti és sztyepei történeti adatokra alapozva már a XI. század végi besenyő letelepedés mellett foglalt állást: Pálóczi Horváth 1989. 31. o.

Hatházi elgondolásai megerősítésre találtak Petkes Zsolt újabb temetővizsgálatai kapcsán. Ő több temető régészeti anyagának vizsgálata nyomán – például a Sárbogárd-templomdűlő temetőjében talált csont tegez függesztőfűl alapján, melynek párhuzamai a legnagyobb számban a XII–XIII. század folyamán egyaránt megtalálhatóak a „fekete süvegesek”, a kunok és a Rusz régészeti anyagában is – szintén a XI. század végére, XII. század első negyedére datálta, s besenyőnek minősítette az általa vizsgált temetők anyagát.²⁷ A régészeti irodalom nem tartja külön kiemelendő ténynek, hogy a térségbeli temetkezések esetében több alkalommal II. István dénárjai kerültek elő – de felbukkant köztük apjáié, Kálmán királyé is –, ami időben szintén az általunk vizsgált eseménysorhoz kapcsolhatja a vizsgált régészeti anyagot.²⁸

Mindennek fényében érdemes lenne megfontolni a lehetőséget, hogy a II. István király és a hozzá közel álló, szeretett „kunok” talán nem csak „lelkileg”, hanem fizikailag is közel tartózkodtak egymáshoz – amire a II. István uralkodása alatt kialakult zűrzavaros belpolitikai helyzet, majd a trónutódlás zavaros körülményei alighanem elég súlyos okot szolgáltatottak.

Egyúttal érdemes lenne tovább gondolni a királyi rezidenciák és XII–XIV. századi keleti telepések fizikai közelségének ismétlődő voltát is. A XIV. században feltűnő, valószínűleg nem túl nagyszámú jász népesség későbbi esete ezen túl arra is figyelmeztet, hogy „normális” körülmények között, az egyébként lakott országban nem feltétlenül lehetett könnyű nagy, összefüggő, de üres királyi földeket találni, ahová a keleti bevándorlókat letelepíthették volna. A magyarok által lakott területek közötti szórványos telepítés adhat egyfajta magyarázatot mind II. István, mind IV. Béla „kunjai” esetében – legalábbis a tatárjárás előtt – a vidéki magyar népséggel történő véres összeütközésekről való tudósításokra.²⁹ Veszprémy László felveti a lehetőséget, hogy az ilyen konfliktusok miatt, az 1240 körül érkező kunok betelepüléséből adódó problémák analógiája alapján „javíthaták” később a krónikában az eredeti népvétet a kunokéra. Azaz e magyarázat alapján is tömegesebb XII. századi beköltözésre lehetne következtetni.³⁰

Ugyanakkor Erdélyben ebben az időszakban lehettek még jelentős lakatlan területek, hiszen a törökös toponímiák (például a folyónevek), a vegyes úz és besenyő településnevek a tartomány délkeleti sarkában arra utalnak, hogy egy időre itt található magának új hazát e vegyes összetételű bevándorló csoport egy része.³¹ (Bizonyára nem véletlen az sem, hogy a magyar krónikás hagyomány szerint már a száműzött, trónjavesztett Salamon király állítólag szintén Erdélyt ajánlotta fel szövetségeseinek, Kutesk „kunjainak”).³²

²⁷ Petkes 2006., különösen 100. o.; Petkes 2008. 185. o.

²⁸ Petkes 2006. 103. o.; Petkes 2008. 172., 185. o.

²⁹ Tóth 2013. Vö.: Hatházi 1996. 226–228. o. A konfliktusokról: Képes Krónika 1986. 197. o.; Rogerius 1987. 140., 143–144. o. A Sárvíz vidéke épp ilyen lakott terület volt.

³⁰ Veszprémy 2015. 149. o.

³¹ Erdély délkeleti részének XII. századra tehető betelepüléséről: Benkő 2012. 61–66. o. A térség úz és besenyő „gyanús” helyneveiről: Katona-Kiss 2014. 203–207. o. A Fejér-megyei alap-tavaszi-majori temetőben talált tárgyak székelyföldi párhuzamairól: Petkes 2008. 184. o.

³² Képes Krónika 1986. 168. o.

Kik is voltak azok a berendek?

A kutatásnak van egy jelentős problémája: valójában nem tudható, hogy kik voltak és mikor érkeztek ezek a berendek Kelet-Európába – ahol a helynevek tanúságai szerint a Dnyepertől nyugatra sokféle fellelni nyomaikat.³³

Az biztosnak tűnik, hogy a később a Rusz forrásai által 'fekete süvegesnek' nevezett sztyepei határvédő segédnépi csoportosulás egyik legkorábban említett eleméről van szó: első ízben egy 1097-es eseménynél szerepelnek az orosz forrásokban, amikor Vaszilko trembovliai fejedelem oldalán harcoltak.³⁴ Az is bizonyos, hogy a XII. században a forrásokban említett vezetők törökös neveket viseltek,³⁵ továbbá azokban az esetekben, amikor az orosz krónikák a Rusz déli határain élő s azokat védő katonai segédnépekről részletesen írtak, módszeresen megkülönböztették őket a hasonló státuszú besenyőktől és úzoktól/torkoktól.³⁶

Nevüket Györffy még a kabarnak vélt Berény pseudo-törzsnévvél kapcsolta össze,³⁷ míg Rásonyi nyomán³⁸ Peter Golden a *Berendi/*Berindi/*Berendey elnevezést a török ber- 'adni' igéből származtatja, méghozzá: 'aki megadta magát' jelentésben.³⁹ Egy ilyen beszélő név igencsak illene egy olyan népességre, amely határfőri szolgálatot látott el, mint hódolt nép, a Kijevi Nagyfejedelemség sztyepei hátárain – ugyanakkor ez nyilvánvalóan külső elnevezésnek tűnik, amit nem a Rusz-beli szlávoktól, hanem csak egy másik török nyelvű nép jóvoltából kaphattak volna a berendek.

A régebben talán más néven emlegetett, így „láthatatlanná” váló, hódolt néprészek lehetőségét erősíti mindaz, amit az oguz fennhatóság alá került besenyőkről, illetve kun/kumán fennhatóság alá került oguz/tork és alán népességről tudunk.⁴⁰ Ezen példák alapján nagy bizonyossággal feltételezhetjük, hogy egy új nép érkezésekor egy adott terület lakói aligha ürítik ki hermetikusan régi földjeiket, és nem vándorolnak teljes egyöntetűséggel tovább valahová máshová, hanem egyes – igaz lehet, hogy csupán kisebb néprészek – nagy valószínűséggel betagozódnak az újonnan érkezett hódítók hatalmi piramisába. Mindennek fényében újabb kérdés vetődik fel: az úz/oguz/kumán vándorlás során érkeztek-e Kijev

³³ Rassovsky 1933. 11–12. o. A román kutató Victor Spinei azóta felhívta a figyelmet az ilyen típusú romániai helynevek esetében kései lejegyzésükre, illetve maguknak a településeknek a kései létrejöttére. Azt a kérdést azonban így is nehezen lehetne megkerülni, hogy a puszta személynévadással keletkező helynevek esetében a középkori moldvai bojárokat miért is nevezték épp Berendnek. Vö.: Spinei 2009. 311–318. o.

³⁴ Kossányi 1924. 529. o., 2. j.

³⁵ Golden 1996. 102–103. o.; Rásonyi 2004. 281. o. A hazai nyelvtörténet közismerten nem tulajdonít meghatározó jelentőséget az elitréteg névadási szokásainak egy adott népesség beszélt nyelve szempontjából. Az Árpád-család személynevei esetében például – melyek részben török, részben magyar nyelvi eredetűek – a hazai nyelvtörténészek szerint a nevek nem vallanak még az Árpád-nemzetség nyelvi viszonyaira sem, nemhogy etnikai származására, hanem csupán a felső rétegben érvényesülő részleges török személynévi divathatásról tanúskodnak. Lásd: Benkő 1997. 169. o.

³⁶ Kossányi 1924. 529. o., 2. j.; Rassovsky 1933. 11–12. o.

³⁷ Györffy 1990. 89–90. o.

³⁸ Rásonyi 2004. 281. o. Vö.: Башкаков 1982. 42–43. o.

³⁹ Golden 1996. 101. o.

⁴⁰ Ibn Fadlan 2007. 42. o.; Katona-Kiss 2007. 555. o.; Kovács 2014. 64–66. o. A magyar etnogenezis kapcsán Takács Miklós gyűjtötte össze és rendszerezte az etnogenezis különféle szóba jöhető történeti modelljeit, s ezek között is egyöntetű a valamilyen mértékű, helyi, tehát idegen etnikai szubsztrátumot feltételező modell. Takács 2014. 137–139. o.

előterébe, mint a berendeket az oguz Bayundur törzsből eredeztető ukrán Pilipcsuk véli,⁴¹ vagy ezek a néphullámok esetleg már itt találták őket.

A berendek ugyanis lehetnek akármilyen régebben itt élő/élt népek töredékei is, sőt felmerülhet az a gondolat is, hogy a „valódi” kunok, azaz a kumán-kipcsakok érkezése előtti időkben nem kereshetjük-e esetleg a magyar krónikás hagyományban emlegetett sokféle ’kun’ mögött a – sem nem besenyő, sem nem úz/tork, sem nem kumán-kipcsak – berendek igencsak számos népét is.⁴²

Az ismertebb sztyepei népek töredékeivel történő mechanikus azonosítás azért sem tűnik kielégítőnek,⁴³ mert a kijevi Rusz déli határvidékén, a Rosz folyó völgyében élő kevert népesség biztonságát megerősített városok és kiterjedt határvédelmi erőd-, sánc-rendszerek is óvták, s erről a nagy kiterjedésű építmény-együttesről pedig aligha feltételezhetjük, hogy csupán az itt megletepedő pusztai nomád töredékek keze munkájának eredménye volt.⁴⁴

Györffy György a XIII. században betelepülő kumán-kipcsak ’kunok’ történetét kutatva bőségesen taglalta a kun névforma változásait: míg a hazai latinságban a XIII. századtól a kumánok saját neve, a Cumani átvette a korábbi Cuni megnevezés helyét, a magyar nyelvben az archaikusabb kun változat maradt fenn, s ragadt át (?) a XIII. századi betelepülőkre és azok utódaira. Györffy feltételezte, hogy a kora középkori magyarság számára a ’kun’ név „általában keleti nomád szomszédainkat jelölte” – tehát egyelőre ez az elnevezés sem segít a berend nép azonosításában.⁴⁵ Azaz egyelőre még ma sem írhatunk mást, mint amit Kossányi Béla 1924-ben: e népesség „eredeti etnikai hovatartozásához... nincsen semmi támaszpontunk... a berendek eredetkérdését eddigi forrásismereteink mellett eldönteni nem tudjuk.”⁴⁶

⁴¹ *Ligeti* 1986. 380. o. Újabb Pilipcsuk a nyugat-szibériai kimek törzsszövetség széthullásakor nyugatra vándorló néptöredéket lát bennük: *Пилипчук* 2014. Ez a törzs feltehetően csak a IX. században csatlakozhatott a kimekhez: *Кумеков* 1972. 44–47. o.

⁴² A XI–XII. században a kelet-európai sztyepei nyugati peremvidékén élő különböző népek beazonosítási nehézségeihez: *Gyóni* 1942.; *Katona-Kiss* 2007.

⁴³ *Kossányi* 1924. 530. o., 1. j.

⁴⁴ *Font* 2000.

⁴⁵ *Györffy* 1990. 215–216. o. Mindez azonban nem feltétlenül következik az általa felvonultatott adatokból (*Györffy* 1990. 210–219. o.), amelyekből csupán annyit szűrhetünk le, hogy a Cuni név jellemzően valamilyen Magyarországtól keletre, a Kárpátokon túl lakozó népességet jelölt – minden más életmód történeti vagy esetleg nyelvi minősítés pedig már csak az utókor ismereteiből fakad. (A ’kun’ név jelentésének további értelmezési lehetőségeit egy következő írásban kívánom majd felvázolni.)

⁴⁶ *Kossányi* 1924. 529–530. o.

BIBLIOGRÁFIA

- B. Szabó* 2010. *B. Szabó János: A honfoglalóktól a huszárokig. A középkori magyar könnyűlovasságról.* Budapest, 2010.
- Башикаков* 1982. *Н. А. Башикаков: Микроэтнонимы узов (огузов) – черных клобуков – в русских летописях. Acta Orientalia Hungarica, 36. (1982) 1–3. sz. 39–46. o.*
- Benkő* 1997. *Benkő Loránd: A honfoglaló magyarság nyelvi viszonyai, és ami ebből következik. In: Honfoglalás és nyelvészet. Szerk. Kovács László – Veszprémy László. Budapest, 1997. 163–176. o.*
- Benkő* 2012. *Benkő Elek: A középkori Székelyföld. I. k. Budapest, 2012.*
- Bolsakov – Mongajt* 1985. *Abu-Hámid al-Garnáti utazása Kelet- és Közép-Európában: 1131–1153. Közzétette O. G. Bolsakov és A. L. Mongajt. Ford. Iványi Tamás. Budapest, 1985.*
- Czeplédy* 1970. *Czeplédy Károly: Az Árpád-kori mohamedánokról és neveikről. Nyelvtudományi Értekezések, 70. (1970) 254–259. o.*
- Font* 1996. *Font Márta: Magyarok a kijevei évkönyvekben. Szeged, 1996.*
- Font* 2000. *Font Márta: Déli határvédelem („zmijevy valy”) a Kijevei Ruszban. In: IPF Társadalomtudományi Tanszékének Közleményei 3. Szerk. Bebesi György, Szekszárd, 2000. 136–150. o.*
- Golden* 1996. *Peter B. Golden: The Černii Klobouci. In: Symbolae Turcologicae. Studies in Honour of Lars Johanson on his Sixtieth Birthday, 8 March 1996. Eds. Á. Berta – B. Brendemoen – C. Schönig. Stockholm, 1996. 97–107. o.*
- Gyóni* 1938. *Gyóni Mátyás: Kalizok, kazárok, kabarok, magyarok. Magyar Nyelv, 34. (1938) 86–96., 159–168. o.*
- Gyóni* 1942. *Gyóni Mátyás: A paristrioni „állmalakulatok” etnikai jellege. Archaizáló népnév és etnikai valóság Anna Komnéne Alexiasában. Budapest, 1942.*
- Györffy* 1959. *Györffy György: Tanulmányok a magyar állam eredetéről. A nemzetségtől a vármegyéig, a törzstől az országig. Budapest, 1959.*
- Györffy* 1990. *Györffy György: A magyarság keleti elemei. Budapest, 1990.*
- Hatházi* 1990. *Hatházi Gábor: Az Árpád-kori magyar hadszervezet nomád elemeinek kérdéséhez. Besenyők. Hadtörténelmi Közlemények, 103. (1990) 2. sz. 22–60. o.*
- Hatházi* 1996. *Hatházi Gábor: A besenyő megtelepedés régészeti nyomai Fejér megyében. Savaria. Pars Archaeologica, 22. (1992–1995) 3. sz. 223–248. o.*
- Hrbek* 1955. *Ivan Hrbek: Ein arabischer Bericht über Ungarn. Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae, 5. (1955) 3. sz. 205–230. o.*
- Ibn Fadlan* 2007. *Ibn Fadlan: Beszámoló a volgai bolgárok földjén tett utazásról. Ford. Simon Róbert. Budapest, 2007.*
- Igaz* 2005. *Igaz Levente: Kultúrák határán – Kelet és Nyugat hadművészetének találkozása a rekonkviszta idején. Valóság, 48. (2005) 8. sz. 10–19. o.*
- Igaz* 2012. *Igaz Levente: A steppei eredetű harcmódor nem steppei környezetben történő használatának néhány kérdése. In: Középkortörténeti tanulmányok 7. Szerk. Kiss P. Attila – Piti Ferenc – Szabados György. Szeged, 2012. 453–472. o.*

- Katona-Kiss* 2007. *Katona-Kiss Attila*: Úzok a Képes Krónikában. A nyugati oguz (úz) törzsek és a Magyar királyság a XI. században. *Hadtörténelmi Közlemények*, 120. (2007) 2. sz. 549–576. o.
- Katona-Kiss* 2010. *Katona-Kiss Attila*: A 'sirmioni hunok'. Egy muszlim katonai kötelék a XII. századi magyar királyi erőkben. In: Fons, skepsis, lex. Ünnepi tanulmányok a 70 esztendő Makk Ferenc tiszteltére. Szerk. *Almási Tibor – Révész Éva – Szabados György*. Szeged, 2010. 159–172. o.
- Katona-Kiss* 2014. *Katona-Kiss Attila*: Szempontok az Ártánd–zomlinpusztai leletgyűttes történeti háttérének értékeléséhez. In: A múltnak kútja. Fiatal középkoros régészek V. konferenciájának tanulmánykötete. Szerk. *Rácz Tibor Ákos*. Szentendre, 2014. 9–24. o.
- Képes Krónika 1986. Képes Krónika. Ford. *Bellus Ibolya*. A kísérő tanulmányokat *Dercsényi Dezső, Kristó Gyula, Csapodiné Gárdonyi Klára*, a jegyzeteket *Kristó Gyula* írta. Budapest, 1986.
- Kordé* 1990. *Kordé Zoltán*: Á magyarországi besenyők az Árpád-korban. *Acta Historica*, 90. (1990) 3–21. o.
- Kossányi* 1924. *Kossányi Béla*: Az úzok és kománok történetéhez a XI–XII. században. *Századok*, 58. (1924) 519–537. o.
- Kovács* 2014. *Kovács Szilvia*: A kunok története a mongol hódításig. Budapest, 2014.
- Kristó* 2003. *Kristó Gyula*: Nem magyar népek a középkori Magyarországon. Budapest, 2003.
- Кумеков* 1972. *Булат Е. Кумеков*: Государство кимаков IX–XI. вв. по арабским источникам. Алма-Ата, 1972.
- Ligeti* 1986. *Ligeti Lajos*: A magyar nyelv török kapcsolatai a honfoglalás előtt és az Árpád-korban. Budapest, 1986.
- Makk – Thoroczkay* 2006. Írott források az 1050–1116 közötti magyar történelemről. Szerk. *Makk Ferenc – Thoroczkay Gábor*. Szeged, 2006.
- Makk* 1974. *Makk Ferenc*: Megjegyzések II. István történetéhez. In: Középkori kútfőink kritikus kérdései. Szerk. *Horváth János – Székely György*. Budapest, 1974.
- Makk* 1996. *Makk Ferenc*: Magyar külpolitika (896–1196). Szeged, 1996.
- Mátyás* 2014. *Mátyás Béla*: Az Árpád-kori magyarországi muszlimok eredete. *Fons*, 21. (2014) 3. sz. 315–329. o.
- Mesterházy* 1976. *Mesterházy Károly*: Az Ártánd–zomlinpusztai úz sírlelet. In: A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve, 1976. 69–80. o.
- Mesterházy* 2007. *Mesterházy Károly*: Sírlelet Ártánd-Zomlin pusztáról. In: Tatárjárás, 1241–1242. Szerk. *Garam Éva – Ritoók Ágnes*. Kiállítási katalógus. Budapest, 2007. 35–36. o.
- Nagy* 1912. *Nagy Géza*: A honfoglalók Zemplénben. *Ethnographia*, 23. (1912) 213–222. o.
- Németh* 1991. *Németh Gyula*: A honfoglaló magyarság kialakulása. Közveteszi *Berta Árpád*. Budapest, 1991.
- Pálóczi Horváth* 1982. *Pálóczi Horváth András*: Régészeti adatok a kunok viseletéhez. *Archaeologiai Ertesítő*, 109. (1982) 1. sz. 89–107. o.
- Pálóczi Horváth* 1989. *Pálóczi Horváth András*: Besenyők, kunok, jászok. Budapest, 1989.
- Pálóczi Horváth* 2014. *Pálóczi Horváth András*: Keleti népek a középkori Magyarországon. Besenyők, úzok, kunok és jászok művelődéstörténeti emlékei. Budapest–Piliscsaba, 2014.

- Pauler* 1888. *Pauler Gyula*: Néhány szó hadi viszonyainkról a XI–XIII. században. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1. (1888) 501–526. o.
- Petkes* 2006. *Petkes Zsolt*: 12. századi temetőrészlet Sárbogárd-Templom-dűlőből. Újabb régészeti adatok a Sárvíz völgy 10–12. századi történetéhez. *Alba Regia*, 35. (2006) 93–124. o.
- Petkes* 2008. *Petkes Zsolt*: 12. századi temetőrészlet Alap-Tavaszmajorból. *Alba Regia*, 37. (2008) 141–208. o.
- Пилипчук* 2014. *Я. В. Пилипчук*: Берендеи и каепичи: кыпчаки или огузы. *Вестник Казинум Абая*, 43. (2014) 4. sz. 48–54. o.
- Pletnyova* 1990. *Szvetlana Alekszandrovna Pletnyova*: *Kipchaks*. Moscow, 1990.
- ПСРЛ I–II. Полное собрание русских летописей. Лаврентьевская летопись. I–II. к. Ленинград, 1926.
- Rásonyi* 2004. *Rásonyi László*: Hidak a Dunán. A régi török népek a Dunánál. (Második, javított kiadás.) Budapest, 2004.
- Rassovsky* 1933. *Rassovsky, D. A.*: Pečenegi, torki i berendii na Rusi i v Ugrii. Praha, 1933.
- Rogierius* 1987. *Rogierius* mester Sirmalmas éneke. In: A tatárjárás emlékezete. Vál., szerk. és a jegyzeteket írta *Katona Tamás*. A bevezető tanulmányt *Györfly György* írta. Budapest, 1987.
- Schünemann* 1924. *Konrad Schünemann*: Ungarische Hilfsvölker in der Litaratur des deutschen Mittelalters. *Ungarischer Jahrbücher*, 4. (1924) 99–115. o.
- Spinei* 2003. *Victor Spinei*: The Great Migrations in the East and South East of Europe from the Ninth to the Thirteenth century: Hungarians, Pechenegs and Uzes. Cluj-Napoca, 2003.
- Spinei* 2009. *Victor Spinei*: The Romanians and the Turkic Nomads North of the Danube Delta from the Tenth to the Mid-Thirteenth Century. Leiden–Boston, 2009.
- Szabolcs* 2014. *Szabolcs Krisztina*: A népi iszlám a steppén. Szemelvények Ötemis Hadzsi krónikájából. In: A török népek vallásai. Filológiai tanulmányok a török vallásos szövegek köréből. Szerk. *Biacsi Mónika* – *Ivanics Mária*. Szeged, 2014. 88–107. o.
- Takács* 2014. *Takács Miklós*: A honfoglalás kor és a településrégészet. In: Magyar őstörténet. Tudomány és hagyományörzés. Szerk. *Sudár Balázs* – *Szentpéteri József* – *Petkes Zsolt* – *Lezsák Gabriella* – *Zsidai Suzsanna*. Budapest, 2014. 137–149. o.
- Tóth* 2013. *Tóth Péter*: Tanulmányok a magyarországi jászok és a Jászság középkori történetéről. Budapest, 2013.
- Veszprémy* 2015. *Veszprémy László*: „Vilissimi et pessimi.” Megjegyzések a katonai segédnépek XII–XIII. századi magyarországi történetéhez. *Hadtörténelmi Közlemények*, 128. (2015) 146–161. o.
- Zsoldos* 2000. *Zsoldos Attila*: Confinium és marchia. Az Árpád-kori határvédelem néhány intézményéről. *Századok*, 134. (2000) 99–116. o.

János B. Szabó

“MAGREBITES”, THE OGHUZ – “CUMANS”, BERENDS AND PECHENECS.
TRACING AN EASTERN SETTLING IN THE TWELFTH CENTURY

Summary

The Hungarian history of the steppe peoples coming from the eastern side of the Carpathians is quite vague, both in terms of the date of their arrival and the exact location of their settling. It is therefore of great significance that according to the Kiev Annals Vladimir Monomakh “expelled the Berendich people from the Rus in 1121, and the Oghuz and Pecheneg people fled anyway.” Since the Byzantine Empire was attacked from the north by a steppe people the next year, some scholars believe that the starting point of this invasion was Vladimir Monomakh’s action. Hungarian historical literature has long connected the settling of the “Cuman” people who arrived in the Kingdom of Hungary during Stephen II’s reign, to the failure of this invasion of the Balkans, believing almost unanimously that these people were the Pechenegs. Recent results, however, show that just as the leaving peoples had mixed ethnicities, those settling in the Kingdom of Hungary had different origins, too. The placenames suggest that there might have been Berend people among them as well. In addition to the many smaller groups, we can assume a significant group of these settlers living along the river Sárviz near Székesfehérvár, and another larger group might have been living in eastern Transylvania. A third Oghuz group can be suspected in Syrmia, but these settlers could equally have arrived earlier.

János B. Szabó

‘MAGHREBITEN’, OGHUSEN – ‘KUMANEN’, BERENDEN UND PETSCHENEGEN.
AUF DEN SPUREN EINER BESIEDLUNG IM OSTEN IM 12. JAHRHUNDERT

Resümee

Die Geschichte der von der Ostseite der Karpaten ankommenden Steppenvölker in Ungarn ist sowohl aus Sicht des genauen Zeitpunktes als auch des genauen Ortes ihrer Sesshaft-Werdung ziemlich unklar. Gerade deshalb ist es sehr bedeutend, dass dem Kiewer Jahrbuch zufolge Wladimir Monomach „im Jahre 1121... die Berenden aus der Rus vertrieb und die Türken [also Oghusen] und die Petschenegen von sich aus flüchteten.“ Da im darauffolgenden Jahr das Byzantinische Reich aus dem Norden von einem Steppenvolk angegriffen wurde, vermuten gleich mehrere Forscher, dass der Auslöser für diese Invasion die Handlung von Wladimir Monomach war. In der ungarischen historischen Literatur bringt man seit langer Zeit die Ansiedlung derjenigen Kumanen, die während der Herrschaft Stephans II. ins Königreich Ungarn kamen und die von der Forschung bislang eindeutig für Petschenegen gehalten wurden, mit dem Scheitern der Invasion auf dem Balkan in Verbindung. Aufgrund der neueren Ergebnisse scheint es jedoch wahrscheinlich, dass die sich im Königreich Ungarn Ansiedelnden – genauso wie die wegziehende Bevölkerung von gemischter Zusammensetzung war – von unterschiedlicher Zusammensetzung waren. So könnten aufgrund der Ortsnamen auch Berenden unter ihnen gewesen sein. Neben zahlreichen Streusiedlungen können wir annehmen, dass sich ein bedeutender Block dieser Einwanderer in der Nähe von Székesfehérvár, entlang des Flusses Sárviz befand, der andere im östlichen Gebiet Siebenbürgens. Ein dritter Oghusen-Block zeichnet sich in Syrmien ab, der jedoch auch früheren Ursprungs sein könnte.

János B. Szabó

MAGHRÉBINS, OGHOUZES, COUMANS, BÉRENDIENS ET PETCHENÈGUES.
SUR LA TRACE DE L'ÉTABLISSEMENT DE PEUPLES ORIENTAUX AU 12^E SIÈCLE

Résumé

Nous avons peu d'éléments sur l'histoire en Hongrie des peuples de la steppe arrivés du côté oriental des Carpates, notamment sur leur date d'arrivée et le lieu précis de leur établissement. Pour cette raison, il est très important que les Annales de Kiev précisent que Vladimir Monomaque « chassa les Bérendiens de la Rus en 1121... et les Torques [soit les Oghouzes] et les Petchenègues s'enfuirent d'eux-mêmes. » Étant donné que l'Empire byzantin fut attaqué par un peuple de la steppe depuis le Nord l'année suivante, certains chercheurs supposent que cette invasion s'explique par l'action de Vladimir Monomaque. Depuis longtemps, la littérature historique hongroise a tendance à établir un lien entre l'échec de cette invasion balkanique et l'établissement des Coumans, considérés jusqu'à présent comme des Petchenègues par presque tous les chercheurs, qui sont arrivés au Royaume de Hongrie pendant le règne d'Étienne II. Toutefois, les nouveaux résultats permettent de supposer que les migrants arrivés au Royaume de Hongrie appartenaient à plusieurs peuples et le nom de certaines localités témoigne du fait qu'il devait y avoir aussi des Bérendiens entre eux. Outre les nombreuses enclaves ethniques, un bloc important de ces migrants s'est probablement installé près de la ville de Székesfehérvár, le long de la rivière Sárvíz. Un deuxième bloc a dû s'établir dans l'Est de la Transylvanie et un troisième bloc oghouze se dessine dans la Sirmie, mais il est possible que ce dernier soit arrivé dans le pays plus tôt.

Янош Б. Сабо

'МАГРИБИТЫ' (ВЕНГЕРСКИЕ АЛАНЫ, ТУРКИ-СЕЛЬДЖУКИ), УЗЫ – 'КУНЫ',
БЕРЕНДИЧИ И ПЕЧЕНЕГИ. ПО СЛЕДАМ XII. ВОСТОЧНОГО ЗАСЕЛЕНИЯ

Резюме

Венгерская история степных народов пришедших из восточной части Карпат как глядя на дату их прихода, так с точки зрения точного места их поселения весьма туманна. Поэтому уделяется большое значение тому, что по словам Киевской летописи, князь Владимир Мономах: «в 1121 году ... прогнал берендичей из Руси, а турки [т. е. узы] и печенеги сами сбежали». Поскольку в следующем году степные народы с севера напали на Византийскую Империю, многие исследователи утверждают вероятность того, что причиной этого вторжения является действие Владимира Мономаха. В венгерской исторической литературе уже давно обычно это неудачно закончившийся балканское вторжение присоединять с заселением тех «кунов», которые прибыли в Венгерское Королевство во время царствования Иштвана II, и которых в исследованиях воспринимают почти единодушно печенегами. Однако, эти новые результаты свидетельствуют о вероятности того, что как население миграции было смешанным, так и поселенцы в Венгерском Королевстве могли быть несколько смешанными – поэтому в соответствии с их географическими названиями могли быть среди них и берендичи. При этом наряду с многочисленными диаспорами можно предположить один из массивных блоков этих поселенцев вблизи города Секешфехервар, вдоль Шарвиз, другое же скопление на территории восточной Трансильвании. Третий узкий блок вырисовывается в Сремском округе, но он может быть сформировался более ранее.

„NEM KÖLLÖNE IMMÁR HALASZTANI AZ TÖRÖKKEL VALÓ BÉKESSÉGET ELVÉGEZNI”

Illésházy István és Thurzó György levelezése

Közismert, hogy a fontos politikai döntések és megegyezések valójában nem a tárgyaló asztal mellett, hanem a bőrfotelekben és a tárgyalások szüneteiben születnek meg. Elég csak utalnunk például Churchill és Sztálin „cédulás” egyezségére, melynek során befolyási övezetekre osztották Európát. Hasonló eseteket és háttér egyeztetések sorát említhetnénk még az úgynevezett modern kori történelemből is. Külön érdekesség, amikor megtalálunk egy olyan iratcsomót, amelyből kiderül, hogy a politika korábban sem volt másfolyan. Kiemelt érdeklődésre tarthat számot az, amikor sejteni lehetett, hogy valamilyen „titkos diplomáciai” megoldás húzódnak meg egy-egy békekötés háttérében, s ezek az iratok kerülnek elő. Ilyenkor figyelembe kell vennünk azt, amit közkeletűen úgy is megfogalmazhatunk, hogy „minden szentnek maga felé hajlik a keze”, vagyis minden szerző igyekszik saját szerepét kidomborítani.

Az alább bemutatásra kerülő iratok¹ Illésházy István azon levelei, melyeket Thurzó Györgynek írt a zsitvatoroki béketárgyalásokhoz kapcsolódóan. Az írások azt a hézagot töltik ki, ami a Zsilinszky Mihály által, valamint a Történelmi Tárbán közreadott forrásokból hiányzik.² Az iratok a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának Thurzó-gyűjteményéből származnak, s eddig publikálatlanok voltak.

Mielőtt a levelek elemzésére és ismertetésére rátérnénk, a közlés szempontjait szeretnénk bemutatni az olvasóknak. Eredetileg úgy terveztük, hogy betűhív átirással közöljük a lenti iratokat, ám a jobb érthetőség céljából – a korabeli kiejtést megtartva, de mai helyesírással írva – a modernizálás mellett döntöttünk.

A bécsi békekesség³ II. cikkelye előírta, „hogy a magyarokkal és törökökkel a békekesség és a kibékítés egyszerre történjék”,⁴ vagyis II. Rudolfnak békét kell kötnie az Oszmán Biro-

¹ Ezúton is szeretném megragadni az alkalmat, hogy kifejezzem hálámat Papp Sándornak, aki rendelkezésemre bocsátotta a tanulmány alapjául szolgáló forrásokat.

² Zsilinszky 1882. 419–433. o.

³ A magyar szakirodalomban elfogadott és megkövesedett formula, hogy a császár-király és a népe között létrejött megegyezéseket „békének” nevezik (lásd pl.: bécsi béke, nikolsburgi béke, szatmári béke), azonban Gebei Sándor egy tanulmányában részletesen indokolva kifejtette, hogy ez a kifejezés helytelen. Ennek alapját az képezi, hogy a király nem lépett diplomáciai kapcsolatba saját országának népével, amit a megegyezések latin nyelvű becikkelyezése is kifejez. Mint részletesen bemutatja, minden esetben – amikor a császár-király és népe között jön létre megegyezés – a „pacificationis” kifejezés található, melynek helyes fordítása a békekesség/pacifikáció. Ezzel szemben minden diplomáciai tárgyalások során létrejött megegyezés esetében a „pax” kifejezés áll, melynek fordítása valóban a béke. Lásd bővebben: Gebei 2012. 51–52. o.

⁴ Sinkovics 1968. 349. o.

dalommal is, lezárva ezzel a 15 éve tartó háborút. A megállapodás szerint Illésházy István vezetésével a felkelt rendek követsége⁵ közvetített a tárgyaló felek között. Papp Sándor⁶ és Karl Nehring⁷ tanulmányaiból jól rekonstruálható az a folyamat, amely elvezetett a 13 napon át tartó tárgyalásokhoz.

Már 1605-ben megindultak az újabb tapogatózások annak érdekében, hogy a két birodalom békét kössön egymással. Ekkor még az is felmerült, hogy Bocskai kihagyásával történik mindez, mivel Lala Mehmed nagyvezír neheztelt rá, amiért az eltért a tervekől. Azonban a rákosmezei találkozók, valamint a nagyvezír hazarendelése és halála után a különbéke lehetősége egyre csökkent.⁸ A továbbiakban a Porta mindig ragaszkodott a magyar–Habsburg béke megkötéséhez, és csak utána volt hajlandó Erdély követeivel együtt tárgyalni.⁹

A tárgyalások vezetésére – török részről – Kádizáde Ali budai pasa és Habil efendi kaptak felhatalmazást a szultántól, míg császári részről Thurzó György,¹⁰ Kollonich Siegfried,¹¹ Batthyány Ferenc,¹² Istvánffy Miklós¹³ és Erdődy Kristóf¹⁴ magyar urak, illetve Ernst von Molart, komáromi főkapitány, Adolf von Althan Alsó-Ausztria főkapitánya és Johann von Molart. A közvetítő felkelt rendek delegációjának tagjai Illésházy István, Nyáry Pál, Czobor Mihály, valamint Hoffmann György voltak.

Az előtárgyalások párhuzamosan folytak a bécsi békeség tárgyalásaival, melyekről az erdélyi és a török fél is kölcsönösen tájékoztatta egymást. Érdekes, hogy időnként Bocskai – saját pozícióinak javítása céljából – kifejezetten hátráltatta a két nagyhatalom békefolyamatát.¹⁵ Az 5 alkalmat kitevő előtárgyalások során végül sikerült megállapodni a helyszínről, valamint azokról a pontokról, melyek a tárgyalás alapját képezik majd.¹⁶ Ennek megfelelően 1606. október végén elfoglalták szállásaikat a tárgyalók a Zsitva folyó dunai torkolatánál.

Az alább publikálásra kerülő levelek közreadásával és elemzésével az volt a cél, hogy tovább árnyaljuk azt a képet, mely a magyar történetírásban a „nagy török háborút” lezáró békéről kialakult. Az alábbi iratok azért is különösen alkalmasak erre, mert ugyan ismertünk egy naplót,¹⁷ ami a békétárgyalásokról szólt, s Bocskainak mint egy követi jelentés készült, azonban ez számos esetben csak utalásokat tartalmaz.¹⁸ A lenti levelek ezeket a réseket töltik be, így már nem csak az eredményt, hanem azok elérésének eszközét is megismerjük.

⁵ Azért döntöttünk ezen kifejezés használata mellett, mert – bár a bécsi békeség Bocskai István számára csak azokat a címeket engedélyezte, melyeket Báthory Zsigmond is viselt (15. cikkely 8.§) – Bocskai továbbra is használta a Magyarország fejedelme címet.

⁶ Papp 2006. 263–293. o.

⁷ Nehring 1986. 3–50. o.

⁸ Papp 2006. 292. o.

⁹ Nehring 1986. 4. és 7. o.

¹⁰ Magyar királyi étkefőnökmester, királyi tanácsos, országbáró, Ráva megye örökös főispánja.

¹¹ Dunáninnyi főkapitány, haditanács tanácsosa.

¹² Dunántúli főkapitány, Sopron megye főispánja.

¹³ Királyi főajtónállómester, királyi tanácsos.

¹⁴ Mátyás főherceg kamarása.

¹⁵ Papp 2006. 293. o.

¹⁶ Nehring 1986. 9–10. o.

¹⁷ Bayerle 1980. 5–53. o.

¹⁸ Pl.: Bayerle 1980. 36–37. o.

A leveleket két szempontból vesszük vizsgálat alá, melyek közül az első, hogy összevetjük az Illésházy Istvánnak tulajdonított tárgyalási naplóval, melyet 1980-ban adott közre Gustav Bayerle, valamint Ali budai pasa magyar nyelvű levelezésével.¹⁹ A másik vizsgálati szempont, hogy kiválogatjuk azokat a problémaköröket, amelyekről a levelek szólnak.

A napló kezdő soraiban a következőket olvashatjuk: „Az törökkel való frigy tartkálásának [tárgyalásának] elvégzéséért, kik mint egy mediátorok [közvetítők] legyünk az német császár és török császár között, gyűltünk Újvárat²⁰ össze, és ott várakozván míg az török följebb jött és az németek alább.

Az míg Újvárat voltunk is csak arról volt inkább az két császár követe között az vetekedés, hogy mikor és micsoda helyen gyűljenek össze. Írásunk és követünk által nagy nehezen arra bírtuk őket, hogy az pasa Esztergomon fölül három mérföldön jűjjon, és túl szálljon a Dunának.”²¹ Ez a néhány sor magyarázza azt, hogy miért kezdődik a béketárgyaláshoz köthető levelezés már jóval a tárgyalások megkezdése előtt. Ugyanakkor arra is magyarázatot ad, hogy Illésházy és társai miért írtak Thurzónak – hol kérlelő, hol szemrehányó stílusban – annyi levelet, amiben arra kérik, hogy kezdjék el végre a tárgyalásokat. Például Nyári Pál és társainak levele október 7-én a következőket tartalmazza: „Azért Isten segítségével Kegyelmetek holnap eljűjjon, és menjen össze az pasával!”²² Illésházy István egy héttel később pedig így fogalmaz: „Nem köllöne immár halasztani az törökkel való békességet elvégezni.”²³ Ali pasa már jóval korábban is jelezte, hogy a császári követek lépjenek, ha valóban komoly a szándékuk, „mert én igazán mondom, hogy tovább immár az hadat meg nem tartóztathatjuk... Igaz elég lött az sok írogatásban s levelezésben, előbb-előbb való halogatásban, s több immár nem lehet.”²⁴ A budai pasa Bocskainak is jelezte, hogy nincs ínyére a késlekedés, és jó lenne végre tárgyalóasztalhoz ülni, hiszen már régen eltelt a tárgyalások kezdésének kitűzött időpontja.²⁵

Illésházy István október 11-én írt arról, hogy 1000 lovassal indulnak el, és a megbeszélt helyen szállnak meg a Duna partján, a tárgyalás helyéhez közel.²⁶ A napló tanúsága szerint ezzel egy három hetes küzdelmet sikerült lezárni, s elérték azt, hogy megindulhassanak a tárgyalások.²⁷ Tíz nappal később kapott levelet Ali pasától, amiben a pasa komolyan kétségbe vonta a németek tárgyalási szándékát, de biztosította az erdélyi követség vezetőjét, hogy ő kész a tárgyalásra.²⁸ A napló feljegyzései szerint, még három napot kellett várni arra, hogy a közvetítők elfoglalják szállásukat, s csak ezután érkeztek meg a birodalmak

¹⁹ Bayerle 1991.

²⁰ Érsekújvár, ma Nové Zámky, Szlovákia.

²¹ Bayerle 1980. 28. o.

²² Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL), Magyar Kincstári Levéltárak, Magyar Karam Archívuma. E 196. Archivum Familiae Thurzo, 2. cs., fasc. V., fol. 101. A továbbiakban a forráshely hivatkozott dokumentumainak lelőhelyét a jegyzetekben nem ismételjük meg, csak a törzsszámot (E 196.) és a családi levéltár nevét (AFT) adjuk meg rövidítve.

²³ MNL OL E 196. AFT 2. cs., fasc. V., fol. 105.

²⁴ Bayerle 1991. 69–70. o.

²⁵ Bayerle 1991. 71. o.

²⁶ MNL OL E 196. AFT 2. cs., fasc. V., fol. 103.

²⁷ Bayerle 1980. 28. o.

²⁸ *Történelmi Tár*, 1878. 859. o.

követei.²⁹ Addig Mátyás főherceg és Illésházy már egyeztettek álláspontjaikat Bécsben, így elvben megindulhattak volna a tárgyalások,³⁰ ám a két delegáció makacsul ragaszkodott ahhoz, hogy nem hajlandó a másik táborában tárgyalni.³¹

Az előkészületek közben folyamatos gondot jelentettek a tatár és hajdú csapatok, melyek nem akarták, hogy létrejöjjön a béke. Tatár betörések is történtek, illetve Illésházy több levelében is arról tájékoztatta Thurzót, hogy a hajdúk a Csallóközt is veszélyeztették, s javasolta a probléma mielőbbi orvoslását. Tudósított arról is, hogy a törökkel is felvették a kapcsolatot, s azt ajánlotta, hogy hajtsák végre minél hamarabb a bécsi békeség rájuk vonatkozó pontjait, valamint ha kell, fegyverrel lépjenek fel ellenük.³² Érdekes szakasz továbbá a későbbi nádor október 11-i levelében a következő: „Egy bizonyos embert küldjön által Kegyelmetek, kinek híre se legyen, az ki által izenhesünk Kegyelmeteknek!”³³ Ez azért lehetett fontos, mert így – a török tudtán kívül – tarthaták a kapcsolatot, ami a nagyobb érdekérvényesítő képesség szempontjából elengedhetetlen volt. Nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy Illésházy ekkor már minden bizonnyal tisztában volt azzal, hogy ő a legesélyesebb várományosa a nádori címnek, vagyis igyekezett – saját érdekeit tekintve is – minél előnyösebb pozíciót elérni Magyarországnak a tárgyalásokon. Erre lehet következtetni az alábbi idézetből is: „ha az török valami oly méltatlan dolgot kívánna, ki Magyarországnak romlására volna, tehát úgy ellenségi legyünk az törököknek.”³⁴ Ugyanakkor arra is sokszor figyelmeztetett, hogy el kéne kezdeni végre a tárgyalást.

Végül az utolsó akadályt – a Napló szerint – az hátrította el a tárgyalások útjából, hogy a „török követe visszajüvén, és hozzánk betérvén mondák azt, hogy ha mi hárman hütünkre arra felelünk, hogy az pasának bántása nem léssen az németektől, hogy ők reá veszik az pasát, hogy ők az hatalmas császár reputatiójával [hírnevével] nem gondolván, feljűjjon az német urakhoz. Mi tudván, hogy az németektül semmi csalárdság rájok nem léssen, hütünkre feleltünk, hogy békesészes jövése, járása léssen. Így bírta reá magát az pasa, hogy feljűjjon hozzájok az német urakhoz.”³⁵ Erről az október 25-i levelében a következőket írta Thurzónak Illésházy: „Az budai pasát ma ide várjuk ebédre hozzánk, az mint Kegyelmednek megírtuk. Azon leszünk, hogy az elkezdött dolog elől menjen.”³⁶

A szűk két hétig tartó tárgyalássorozat ez az ebéd nyitotta meg, amelynek során az erdélyi követe „az mint lehet, szeretettel gazdálkodtunk. Ebéd után, egy sajkában vele ülvéni, mi is elmentünk velek együtt az német urakhoz.”³⁷ Az első tárgyalási szakaszban – török javaslatra – áttekintették azokat a pontokat, amelyekről már az előtárgyalások során megegyezésre jutottak. Ugyanakkor – Nehring szerint – megütközést keltett a császári követeiben az erdélyi követség azon megnyilvánulása,³⁸ hogy „ülvéni ... másfelől az pasa,

²⁹ Bayerle 1980. 29. o.

³⁰ Nehring 1986. 8. o.

³¹ Bayerle 1980. 29. o.

³² MNL OL E 196. AFT 2. cs., fasc. V., fol. 105.

³³ MNL OL E 196. AFT 2. cs., fasc. V., fol. 103.

³⁴ MNL OL E 196. AFT 2. cs., fasc. V., fol. 107.

³⁵ Bayerle 1980. 29. o.

³⁶ MNL OL E 196. AFT 2. cs., fasc. V., fol. 111.

³⁷ Bayerle 1980. 29. o.

³⁸ Nehring 1986. 11. o.

Habil efendivel és háta megótt több fő törökökkel, mi is azon renden az pasával.”³⁹ Ezeket a napló a következőkben sorolja fel: „mindenik fél, az ő földén, ha akar, erősséget csinálhasson. A török császár az német császárt apjának, és amazt fiának fogadja. Az császári titulist (titulust) az német császárnak, minthogy az, megadja. Esztendőnként egymásnak tisztességes ajándékot küldjenek. Csaták és várak vétele egyfelől se legyenek. Ha az kereskedésnek lenni kell, az áros népek útilevelekkel járjanak. Ha mi egyenetlenség esik, avagy egyfelől vagy másfelől, legyen egy bizonyos úr mindkétfelől rendeltetvén, az ki megértvén az dolgot, az igazság szerint eligazítsa köztök. Az békességben az német császárnak és hozzá valóknak birtoka befoglaltassanak, az török császár részirül is az tatárok.”⁴⁰ Azt nem sikerült elérnie a török tárgyaló félnek, hogy a spanyol királyra is kötelező legyen a béke, csupán annyit, hogy kérjék fel a ratifikációra. III. Fülöp később nem volt hajlandó elfogadni a békét, és a tárgyalások során is többször nehezítette a helyzetet azzal, hogy biztatta a háború folytatására Rudolfort.

A következő pontoktól kezdve azonban óriási viták kerekedtek, melyek során mind a két fél azzal vádolta a másikat, hogy el akarja szabotálni a tárgyalásokat méltatlan kéréseivel, illetve kölcsönösen fenyegetőztek a háború folytatásával. Mik voltak azok a pontok – amiket a békeokmány is csak részben rendezett –, amin ilyen heves csata alakult ki?

Az első ilyen kérdés az adó vagy – ahogy a Habsburg fél nevezte – az ajándék kérdése volt. Arról már megállapodtak korábban, hogy a császáriak 200 000 aranyat fizetnek a Portának, aminek elvitelére már ki is szemelték Christoph von Teufelt, aki már korábban is volt követ Isztambulban.⁴¹ A nézetkülönbség azon alakult ki, hogy a török követelés szerint: „most beküldvén az 200 000 forintot, három esztendeig, bár semmit ne adjanak. Hanem eltvén az három esztendő, akkor végezzenek róla, minden esztendőben mennyit adjanak.”⁴² Ezzel szemben a Molart által vezetett delegáció „semel pro semper [egyszer, s mindenkorra]”⁴³ akarta rendezni ezzel az összeggel az ajándék kérdését, vagyis utolsóként kívánta azt beküldeni. Ezen a kérdésen még több fordulón keresztül vitatkoztak, melynek során több érv született pro és kontra. A háború eseményeit vizsgálva érdekesnek tűnhet a következő argumentum: „héába hadakozott volna tizenégy esztendőtil fogva az római császár.”⁴⁴ Véleményünk szerint ez nem egyéb, mint ügyes tárgyalási fogás, hiszen a háború végeredménye inkább az oszmán fél számára volt kedvező,⁴⁵ vagyis ők tárgyalhattak volna a győztes pozíciójából, míg a német követek itt úgy érvelnek, mintha legalábbis komoly sikereket értek volna el. Bizakodásuk okát az adhatta, hogy komoly támogatásra számítottak a háború esetleges folytatása esetén.⁴⁶ Október 20-án írt levelében az erdélyi követség feje szinte könyörög Thurzónak, hogy ne Magyarországon indítsanak újabb háborút, hiszen: „Mi addics [addig is] oltalmazzuk az keresztyénséget. Elvesztők szép országunkat és ím, végre az maradékából is ki akarnak vala bírni! Elég azért immár eddics [eddig is], szállítsuk le az hadakat, igaz ideje, mert az két tar között félő, hogy az hajas elvész!”⁴⁷

³⁹ Bayerle 1980. 30. o.

⁴⁰ Bayerle 1980. 30. o.; Nehring 1980. 11. o.

⁴¹ Nehring 1986. 10–11. o.

⁴² Bayerle 1980. 30. o.

⁴³ Bayerle 1980. 32. o.

⁴⁴ Bayerle 1980. 30. o.

⁴⁵ Etényi – Horn – Szabó 2006. 217. o.

⁴⁶ Bayerle 1980. 31. o.

⁴⁷ Illésházy István levele Thurzó Györgynek, 1606. október 20. Lásd: 170. o.

A német követek azt akarták elérni az ajándék ügyében, hogy: „mind a kétfelől, mind a két császárnak legyen szabadsága, egymásnak ki mit küld.”⁴⁸ Az október 30-i tárgyalás során a budai pasa a következő javaslattal állt elő a fenti kérdésben: „Vagy az, hogy az megígért kétszázezer forintot elsőbe megadják, és három esztendeig többet ne adjanak. Avagy az kétszázezer forintot adják meg, az frigy öt esztendeig legyen, és ha akarják, akkoron újonnan végezzenek. Avagy ha ezeknek egyike sem tetszik, legyen hét esztendeig az békesség, az kétszázezer forintot adják meg, három esztendő elmúlván, követet küldjenek be az német császár az török császárhoz, de szabad legyen vele, ami ajándékot küld. Azonképpen az török császár is tartozik követet és ajándékot, amit akar küldeni, azaz a követ és ajándék egymásnak való küldésre köteles legyen a két császár, de azon szabad akaratjok legyen, az mit egymásnak akarnak küldeni.”⁴⁹

Érdekes, hogy a közvetítők október 26-án olyan levéllel fordultak a császári követekhez, melyben kérték, hogy ne adják fel a tárgyalásos megoldás lehetőségét, és nagyobb kompromisszumkészséget kértek tőlük, hogy „ez apró akadékok, derék akadékokat ne hozzon magával!”⁵⁰ Végül az adó kérdésében nem született megoldás, sőt a császári követek igyekeztek lealkudni is, ám ezt a török nem engedte.⁵¹ A megoldást az hozta, hogy a béke szövegének fordításai nem egyeztek meg ezen a ponton. Ez a gyakorlatban azt jelentette, hogy a 11. cikkely abban a változatban, amit a magyar rendek, Erdély és a császár is megkapott, úgy rendelkezett, hogy „egyszer s mindenkorra” rendezik az ajándékot, míg a török szövegből kimaradt ez a kifejezés.⁵²

Október 31-én megindult arról is a disputa, hogy milyen hosszú időre kössék a békét. Bár Ali hármas javaslatában erről is volt szó, a császári követek igyekeztek minél hosszabb időre kitolni a békességet.⁵³ A békeszerződés szerint 20 esztendőre egyeztek meg, amit később több alkalommal is meghosszabbítottak.⁵⁴

Az adó kérdéséhez hasonlóvá vált Kanizsa és néhány kisebb vár kérdése. A reformáció napján vetődött fel először a dunántúli nemesek részéről, hogy „kívánák az pasátul publice [nyilvánosan], hogy ha azt akarja, hogy az békesség meglegyen, tehát Kanizsát megadják, mert valamig [valameddig] abban török lészen, mindaddig is az föld békével nem lehet!”⁵⁵ Természetesen a török erről hallani sem akart, sőt előállt a saját kívánságával, hogy „Fileket, Szécsényt, Nógrádot, Palánkot, Vácot és Visegrádot megadják neki!”⁵⁶

Kanizsa kérdésében az erdélyi követség is Mátyás követei mellé állt, s november 1-jén – miután fogadta Pogrányi Benedeket és Dóczy Andrást, akikkel szintén a dunántúli vár ügyében tárgyalt – Hofmann Györgyöt és Czobor Mihályt elküldte a török táborba, hogy igyekezzenek meggyőzni a pasát. A leendő nádor ezzel a lépésével azonban elszámította magát, és igencsak felingerelte az oszmán követet, aki leszögezte, hogy nincs felhatalma-

⁴⁸ Bayerle 1980. 30. o.

⁴⁹ Bayerle 1980. 31. o.

⁵⁰ MNL OL E 196. AFT 2. cs., fasc. V., fol. 113.

⁵¹ Bayerle 1980. 32. o.

⁵² Nehring 1986. 14. o.

⁵³ Bayerle 1980. 32. o.

⁵⁴ Nehring 1986. 36. o.

⁵⁵ Bayerle 1980. 32. o.

⁵⁶ Bayerle 1980. 33. o.

zása sem neki, sem Kujudzsu Murád szerdárnak várak átadására. Illésháznak meg kellett értenie, hogy a török a fejével játszana, így nem engedhet.⁵⁷

November 2-án tovább folyt a vita a várak kérdésében, amelyben a keresztyén követek azzal érveltek, hogy a török által kért várak nem is német kézen vannak, így azt a magyaroktól kéne elvenni, amit Rudolf nem tehet meg, mert eskü köti. November 3-án ismét nyomást gyakorolt az erdélyi küldöttség a pasára, hogy mondjon le a várak követelésétől, amit – a török ünnep miatt – ismét külön követségen keresztül üzentek meg neki. Erre ő úgy válaszolt, hogy Bocskainak meg is hagyná, de mivel nem ő lesz az egész ország ura, ezért nem teheti.⁵⁸ Papp Sándor szerint elképzelhető, hogy Ali pasában csak ekkor tudatosult az, hogy Bocskai lemondott a megszerzett területek egy jó részéről.⁵⁹

A kialakult patthelyzet odáig jutott, hogy a császári követek nem voltak hajlandók tovább folytatni a tárgyalást addig, amíg meg nem kapják Kanizsát. A Fejedelemség megbízottainak ismét komoly erőfeszítésébe került, hogy újra tárgyalóasztalhoz ültesse a két birodalom képviselőit. A helyzet kétes állapotát mutatja be Nyári Pál levele, amelyben a következőket írta: „Azért Kegyelmedet kértem felettebb igen, Kegyelmed szóljon az uraknak, jöjjenek alá, ne mulatnák az napot hiába el! Látja Kegyelmed, minémő állhatatlan és rövid az üdő, nehéz itt mind az két félnek várakoznunk. Egy órában hirtelen oly gonosz üdő támadhat, hogy kit itt, az mezőben meg nem fogunk állhatni. El kell oszlanunk, de eddig való végezésünk mind semmiben múlik. Concludálnánk [végeznénk] immár minden dolgot, ne praetermittálnók [adnánk fel] az occassiot [alkalmat], ne oszlanánk héjában el, immár az ennyi sok költségünk, fáradságunk rajta lenne.”⁶⁰

Az áttörést azonban nem a tárgyaló asztal melletti események hozták el, hanem, amint a napló és Illésházy levele is tanúsítja, „az törökök is reátámadtak volt az pasára, szidalmazták erősen, hogy az szép szónak hívnék, az haddal sem mívelt semmit, az békességet sem vitte véghez. Akarták az sátort az nyakában vonni és mentest menni. Volt az pasa nagy búsulásban. Minékünk izené Mehmet tihája és Amhat agátul, mindazokról panaszolkodván. Izente azt is, hogy csak véghez menjen már az békesség. Ő az több várakat elhagyja, csak legyen immár az egy Vác és Visegrád az alsó vár, avagy, ha az sem lehetne ottan, azokat is elhagyja, csak vonják el, ne legyen az Dunán fel s alájáró törököknek bántások. Kanizsát pedig, annyi feje [nincs], hogy megadhassa.”⁶¹ Illésházy István azonnal üzent a császári táborba, hogy elérkezett a megegyezés lehetősége, és ennek feltételeiről is tudósította a Habsburg követeket. Leírta azt is, kertelés nélkül, hogy Bécs nem feltétlenül a magyarság javát akarja. Kérte Thurzót, hogy értse meg: „nagy nehezen vettem arra őket, mint hogy publicum bonum totiens regni [a közjó érdekében], az Kegyelmetek opinióját [véleményét] is bevegyék. Be is veszik immár. Azért Kegyelmetek pro bono publico [a közjóért] ne röstelljen idejünni...”⁶²

Miután mind a két fél tudomásul vette, hogy le kell mondania a várakról, amennyiben valóban békét akarnak kötni, november 10-én megállapodtak a béke pontjairól. Illésházy

⁵⁷ Bayerle 1980. 33. o.

⁵⁸ Bayerle 1980. 33–34. o.

⁵⁹ Papp 2006. 286. o.

⁶⁰ MNL OL E 196. AFT 2. cs., fasc. V., fol. 117.

⁶¹ Bayerle 1980. 36. o.

⁶² MNL OL E 196. AFT 2. cs., fasc. V., fol. 119.

István egy érdekes párhuzammal zárja a tárgyalásról szóló naplót: „Ez is Isten akarata, hogy ma szakadjon vége. Ma egy esztendeje, hogy az pesti mezőn adák Bocskai őfelségének az koronát.”⁶³ Másnapi levelében már arról tudósítja Thurzót, hogy – ha szükségesnek érzi – ad mellé kíséretet, s miután hazament, elmegy egy fürdő kúrára Pöstyénbe. Felhívta a figyelmet arra is, hogy lépéseket kéne tenni a bécsi békesség végrehajtására is.⁶⁴ Erre 1606. november 22-én sor is került.⁶⁵

A béke – a fenti kiemelt pontokon kívül – rögzítette még a magyar nemesség adómentességét török területen is. Lehetőséget biztosított továbbá, hogy a vitás kérdéseket – követek által – a ratifikáció során újból fel lehessen vetni tárgyalásokra.⁶⁶

A levelek egy másik elemzési szempontja, ha témák szerint válogatjuk őket. Fentebb már kiemeltük azokat a részeket, amik közvetlen a tárgyalások tárgyához kapcsolódtak. A levelek kevésbé hivatalos részéből azonban megismerhetünk néhány fontos külső körülményt, melyek szintén hozzájárulhattak ahhoz, hogy a béke ilyen gyorsan létrejöjjön. Az egyik ilyen körülmény Illésházy István köszvénye volt, ami egyrészt idős korával, másrészt a kor viszonyaival járt. A levelekben több utalás is található erre. Október 25-i levelében a következőket írta későbbi utódának: „Kérem azért Kegyelmedet, szőljon Kegyelmed Molard⁶⁷ uramnak, küldjön egy hajót énnekem ide alá, az kin ház volna és az kibe kemence volna. Ő kegyelmének megszolgálom, és ismét visszaadom, mihelyen innen elmegyünk, hogy lehetnék itt én is az tractatuson [tárgyaláson]. Mert egyébkint meg nem állhatom ezt az hideget az sátor alatt.”⁶⁸ Ugyancsak betegségének enyhítésére kért segítséget november 7-i levelében, a következőképpen: „Kegyelmednek. Az tegnapi erőltetés engem ismét meg bontott. Kérem Kegyelmedet, hogy Kegyelmed az doctort küldje ismét mindjárást hozzám, mert szükségem vagyon reá.”⁶⁹ Ugyancsak köszvénye miatt írta a következőt: „Onnan igyenesen az pöstyéni⁷⁰ hej vízben⁷¹ megyek.”⁷²

Szintén Illésházyhoz köthető a következő szempont is, amikor azt próbáljuk keresni a levelekben, hogy miért igyekezett létrehozni a békét. Azon kívül – ami a személyiségéből következett –, hogy saját leendő „uralmi területét” igyekezett minél hamarabb biztosítani, nem vitatható el tőle se, hogy felelősséget is érzett hazájáért. Valószínűleg ő is tisztában volt azzal a pusztítással, amit a háború a szétszakított országban okozott. R. Várkonyi Ágnes szerint ekkor jóvátehetetlen bevágás történt a magyar társadalom életfáján.⁷³ Október elején ezt írja: „mentsük meg az szeginy községet is ez nagy nyomorúságból.”⁷⁴

⁶³ Bayerle 1980. 37. o.

⁶⁴ MNL OL E 196. AFT 2. cs., fasc. V., fol. 123. Illésházy István levele Thurzó Györgynek. 1606. november 11.

⁶⁵ EOE V. 318. o.

⁶⁶ Etényi – Horn – Szabó 2006. 218–219. o.; Sinkovics 1968. 368–371. o.

⁶⁷ Johann von Molart, a császári küldöttség vezetője volt, később a Hofkriegsrat elnöke is. Ekkor Komárom főkapitánya.

⁶⁸ MNL OL E 196. AFT 2. cs., fasc. V., fol. 111.

⁶⁹ MNL OL E 196. AFT 2. cs., fasc. V., fol. 113.

⁷⁰ Pöstyén, ma Piestany, Szlovákia.

⁷¹ Hévízben.

⁷² MNL OL E 196. AFT 2. cs., fasc. V., fol. 123. Illésházy István levele Thurzó Györgyhez. 1606. november 11.

⁷³ R. Várkonyi 2006. 28. o.

⁷⁴ MNL OL E 196. AFT 2. cs., fasc. V., fol. 102.

Október 20-i levelében is megjelenik ez a gondolat, amikor a kifejtette véleményét a török elleni háború folytatásáról: „Az mi lehet, ilyen szegény, nyomorult országtul, mi is adjunk oda nekik, csak legyen az ő hazájukban az had, nem az mienkbe! Mi addics [addig is] oltalmazzuk az keresztyénséget. Elvesztők szép országunkat és ím, végre az maradékából is ki akarnak vala bírni! Elég azért immár eddics [eddig is], szállítsuk le az hadakat, igaz ideje...”⁷⁵ Még a hajdúkkal szemben is elnézőbb magyar és keresztyén voltuk miatt, ezért első lépésként a fizetést és békés leszállítást ajánlja.⁷⁶

A béketárgyalások meglehetősen későn, október–november fordulóján zajlottak. Általában ekkor már előfordulhatnak hideg idők, ám a tárgyalók megpróbáltatásait tetézte, hogy „kint az sátor alatt” voltak, s nem valamelyik városban. Arról, hogy időnként komoly próba elé állította a tárgyalókat az időjárás, a fentebb már kiemelt Illésházy levélen kívül, amiben lakóhajót kért, írt Nyári Pál is november 8-án, a következőképpen: „Látja Kegyelmed, minémő állhatatlan és rövid az üdő, nehéz itt mind az két félnek várakoznunk. Egy órában hirtelen oly gonosz üdő támadhat, hogy kit itt, az mezőben meg nem fogunk állhatni. ... Virradtának előtte, nehezen adhattuk az basának tudására, mert itt fölötte nagy szélvész vagyon. Úgyannyira, hogy immár egy sajkát meretettek, az satorinkat is csak nem mind fölforgatja.”⁷⁷ November 11-i levelében az erdélyi főtárgyaló is tett még egy megjegyzést az időjárásra: „Ez rút zekés üdőbe...”⁷⁸ Ebből is kiderül, hogy még a kortársak is hűvösnek érezték már az időt.

FORRÁSKÖZLÉS

Nyári Pál, Czobor Mihály és Hoffmann György levele Thurzó Györgynek,
1606. október 7.⁷⁹

Spectabilis ac magnifice domine, amice nobis observandissime. Salutem et servitiorum meorum paratissimam commendationem. Immár elment volt Illésházy uram, hogy az Kegyelmed levele juta, kiben írja Kegyelmed azt, hogy Kegyelmetek az pasátul várja, kelletik-e alájünni, vagy nem. Az pasának volt embere nálunk csak most is, Amhat aga, ő tüle izente azt, hogy ha az dolog mégis abban vagyon-e, hogy holnap összegyűljenek? Mert ő ma is el akart menni, csak arra várakozott. Mi megizentük neki, hogy az tegnapi végezés szerint, ugyan eljű Kegyelmetek. Azért Isten segítségével Kegyelmetek holnap eljőjön, és menjen össze az pasával! Illésházy uram is oda reáérkezik, az mint nekünk meg mondta. Tarcsa meg Isten Kegyelmeteket sok esztendeig jó egészségben. Datum in Castris ad Situa Torok positus die 7 Octobr[is] a 1606.

Paulus Niari[Nyári Pál], Mihael Czobor[Czobor Mihály], Geor[gius] Hoffman [Hoffmann György]⁸⁰

⁷⁵ MNL OL E 196. AFT 2. cs., fasc. V., fol. 107.

⁷⁶ MNL OL E 196. AFT 2. cs., fasc. V., fol. 105.

⁷⁷ Nyári Pál levele Thurzó Györgyhöz, 1606. november 8. Lásd: 172. o.

⁷⁸ MNL OL E 196. AFT 2. cs., fasc. V., fol. 123. Illésházy István levele Thurzó Györgyhöz. 1606. november 11.

⁷⁹ MNL OL E 196. AFT 2. cs., fasc. V., fol. 101.

⁸⁰ Hofmann György: Bocskai István tanácsosa; a szepesi kamara igazgatója volt.

Illésházy István levele Thurzó Györgynek⁸¹

Szolgálatomat Ajánlom uram Kegyelmednek! Én, az fejem szédelgése miatt, oda nem mehetek. Molart uramnak szolgálatomat mondja Kegyelmed! Én, az én társaimmal egyet nem értek. Azok Havasalföldért törekedtek, hogy Bocskainak adják, azt megígérték nekik. Kanizsával ezek semmit nem gondolnak. Bizonyosan higgyék, hogy oda nem adják az törökek! Azért lássa Kegyelmetek, végezzen velek, várjunk az üdőtől és az Istentől, minek ott. Azt is megértette az nemet törek, hogy en szolítám meg Molart⁸² uramat, hogy ne siesse kimondani ígérni az pinzt, kiért immár Én ho-- Igen s--- sok Bocskai ennek magán. Nyári uramnak, magán ír ő ki mégis beszéle vele, minden dolgot reábízta. Itt is ezekhez bátor Kegyelmetek nem bízik, hanem lássanak hozzá az mi dolgok vagyon, mentsük meg az szeginy községet is ez nagy nyomorúságból. S[tephanus] Ilieshazy

Illésházy István levele Thurzó Györgynek, 1606. október 11.⁸³

Spectabilis ac magnifice domine et compater observandissime. Post salutem et servitii mei commendationem. Írtam tegnap is Kegyelmeteknek, az török felesen jű az frigy tractálásra [tárgyalására]. Az tatárok, az kik elmentek volt 5 ezren, visszahívatta. Énnékem úgy tetszenik, hogy onnan is az ő Felsége⁸⁴ részéről fogat köllöne nekik mutatni! Jünnének közel Komáromhoz az német seregek, az Magyar seregek is, ha volnának, fogat köllöne nekik mutatni! Talán jobb módon végezhetnék velek! Mi immár vetettünk valami fundamentumot [alapot] az töröknél, hogy visszavehetnénk valamit tőlök, de az lator nemzetség frustra donis frustra legationibus tentatus Ense opus est hoc enim inos timet et amat [hiába próbálkoztam ajándékokkal, követségekkel, csak szeretettel és félelemmel lehet dolgozni]. Mi innen megyünk ezer lóval, gyalogunk is leszen, és közhelyre szállunk,⁸⁵ az hol az szömbe létel az szigetnél⁸⁶ leszen. Ott az parton szállunk mi meg, az mint írtam Kegyelmeteknek. Egy bizonyos embert küldjön által Kegyelmetek, kinek híre se legyen, az ki által izenhessünk Kegyelmeteknek! Az uraknak mondja szolgálatomat Kegyelmed, és írja meg kik vannak immár ott! Isten tartsa meg Kegyelmedet! Datum ex Érsek Ujvár 11 Octobr[is] 1606. Ste[phanus] Ilieshazy

Illésházy István levele Thurzó Györgynek, 1606. október 14.⁸⁷

Spectabilis ac magnifice domine et compater observandissime. Post salutem et servitii mei commendationem. Az Kegyelmed levelét megértöttem. Nem köllöne immár halasztani az törökkel való békességet elvégezni, mert annyi hajdú jött onnan alól fel, hogy az egész földet elvesztik itt. Trencsin vármegyére is vetettek másfélezer lovast. Odajöttek immár, de az vármegye, az mint megírtam, feltámadtak, és be nem bocsátják ha lehet. Magam szolgálit is, száz lovast, száz gyalogat küldöttem innen oda. Azon leszek, hogy be nem bocsátom az vármegyébe, oda ökö. Ha reá nem gondolunk erre idejénkorán, semmi jót nem várok belőle. Az vérontást, hogy el keröljük, nincsen más módja, hanem ezeknek az hajdúknak egy hó pinzt kell adni. Az javát kiszedni közülök, és az végházakban kell rendelni, az alját el köll űzni. Az Bucsí⁸⁸ hadának, az Balaton mellett adtam volt

⁸¹ MNL OL Magyar Kamara Archivuma Archivum Familiae Thurzo E 196. AFT 2. cs., fasc. V., fol. 102. Dátum nélkül.

⁸² Lásd a 62. lábjegyzetet.

⁸³ MNL OL E 196. AFT 2. cs., fasc. V., fol. 103.

⁸⁴ Mátyás főherceg. A béke ügyében teljhatalommal rendelkező, Bécsben székelő Habsburg vezető, a császár öccse.

⁸⁵ A magyar küldöttek a Duna bal partján táboroztak.

⁸⁶ A Zsitva Dunába torkolásánál lévő sziget.

⁸⁷ MNL OL E 196. AFT 2. cs., fasc. V., fol. 105.

⁸⁸ Bucsí Benedek hajdúkapitány, Bocskai dunántúli csapatainak egyik parancsnoka, később Bethlen Gábor idején is szolgált.

helyt. Nem köllött volna bebocsátani Csarlóközbe [Csallóközbe] ököt. Ide ki nem hozhatni, mert teljességgel rakva itt az egész föld velek, hanem el köllöne oszlatni ököt. Én kihívtam volt ököt, és megmondottam, hogy eloszoljanak, mert az békesség immár megvagyon. Nem árt, ha reá ír Kegyelmetek is onnan, hogy eloszoljanak! Addics [addig is] mi ezeket is le nem szállíthatjuk, míg egy sereget le nem vágunk benne. Az vezérpasához⁸⁹ is követeket küldtek volt, hogy az török mellé állnak, de az török nem fogadta ököt meg, és nekünk megjelentötte. Sőt arra ajánlotta magát, hogy ha akarjuk reájok küld, és levágtja ököt. Azt kell benne néznünk, hogy azok is köröszténynek és magyarok, hanem mindenképen azon kell lönnünk, hogy az végházakba tegyük az javát, az rosszát elűzzük. Nem árt megijeszteni az Csarlóközietek [csallóközietek], ha vesztegségben nem lesznek. Isten tartsa meg Kegyelmed! Datum ex Castro Újvár 14 Octobr[is] 1606 Stel[pha]nus Ilieshazi

Illésházy István levele Thurzó Györgynek, 1606. október 20.⁹⁰

Spectabilis ac magnifice domine et compater observandissime. Post salutem et servitii mei commendationem. Az Kegyelmed levelét megértöttem, mind én, mind az én kollegáim, azonképpen az Herczeg urunkét is. Nekünk úgy tetszik, hogy az igaz útból és az igaz végezésből, mi ki nem mehetünk! Az pedig az volt, hogy mind az három részről egybegyűljünk, és az békesség úgy végeződjék el. És, ha az török valami oly méltatlan dolgot kívánna, ki Magyarországnak romlására volna, tehát úgy ellenségi legyünk az törököknek. De minthogy még nem jutottunk arra, háló előtt nem jó halat fogni! Azért, az mint immár egyszer végeztünk, és azon alkodtunk meg Pogrányi⁹¹ uram által, Kegyelmeteket, hogy mind az három részről magán szálljunk, és mi az két császár között, mint egy közbejárók legyünk. Az szín alatt, hogy inkább magyar Országott és az békességet jobb móddal elvégezheszük, és hazánknak is használhassunk. Azért immár, ezen az úton maradjunk meg! Az napját hagyja meg Kegyelmetek, mely nap és mely helyen gyűljünk össze, és ne adjunk, magunk veszedelemére, valami rablásra okot, mert sem az török, sem az hajdú vissza nem megyen. Ki miatt, ki nem látja, hogy minden felbomol, és csak Magyarország romolt el vele. Értjük azt is az hírt, kit Kegyelmetek ír, hogy az töröknek most nagy hada volna az Perzsával.⁹² Bizony dolog az szintén, most árthatnának nekik, de innen, Magyarországból, nem lehet az meg, mert elpusztult az ország, hanem Olaszországból és onnan, az ép országokból lehetne az tengeren megindítani ököt. Azt az contributiot [hozzájárulást], az mit az hadra akarnak adni, Pápa es az több országok, jobb, hogy ott fordítsák az törökök ellen, az ő hazájokban, hogy sem ideadják! Könnyeben is férnek onnan az Törökországhoz, hogy nem innen. Az mi lehet, ilyen szegény, nyomorult országtul, mi is adjunk oda nekik, csak legyen az ő hazájukban az had, nem az mienkbe! Mi addics [addig is] oltalmazzuk az keresztyénséget. Elvesztők szép országunkat és im, végre az maradékából is ki akarnak vala bírni! Elég azért immár eddics [eddig is], szállítsuk le az hadakat, igaz ideje, mert az két tar között féltő, hogy az hajas elvész! Isten tartsa meg Kegyelmedet! Datum ex Érsekújvár 20. Octobr[is] 1606.

Pogrányi ura[m] által az mint végeztünk, ahhoz tartjuk magunkat S[epha]nus Ilieshazi Az uraknak, mind fejenként, szolgálatunkat ajánljuk mi is, mindjárt. Im Herczeg urunknak,⁹³ Ófelsége Bocskai⁹⁴ uram egy levelet írt, Kegyelmed kérem, hogy Kegyelmed Küldje meg.

⁸⁹ Kádizáde Ali budai pasa. Erről bővebben lásd: Papp 2010. 9–27. o.

⁹⁰ MNL OL E 196. AFT 2. cs., fasc. V., fol. 107.

⁹¹ Pogrányi Benedek dunáninneni alkapitány.

⁹² 1603-tól ismét háború volt Perzsia és az Oszmán Birodalom között.

⁹³ Mátyás főherceg.

⁹⁴ Bocskai István, erdélyi fejedelem (1605–1606).

Illésházy István levele Thurzó Györgynek, 1606. október 21.⁹⁵

Spectabilis ac magnifice domine et compater observandissime. Post salutem et servitii mei commendationem. Az mi emberünk megjöve az budai pasától. Megértöttük, hogy az jövő hétfőre hagyták az szömbé való lételt [találkozást] az törökök, azért mi is arra hagytuk, és végeztük. Annak okáért, ha Isten engedi hétfőn estére mi az Dunán innen az Zsitvatorokhoz⁹⁶ szállunk. Az törökök túl, Tata felől, Almás⁹⁷ ellenébe szállnak, így mi, mint egy közbejárók leszünk. Ott szömbé is legyünk egymással, és az mi jobb az Magyarországnak megmaradására, azt cselekedjük, és végezzünk. Isten tartsa meg Kegyelmedet! Datum ex Érsekújvár 21 Octobr[is] 1606. Henkel Lázár⁹⁸ uramnak írtam egy levelet. Kegyelmedet kérem, hogy küldje fel Bécsbe, mert siető dolog! Ste[ph]anus Ilieshazi

Illésházy István levele Thurzó Györgynek, 1606. október 25.⁹⁹

Az budai pasát ma ide várjuk ebédre¹⁰⁰ hozzánk, az mint Kegyelmednek megírtuk. Azon leszünk, hogy az elkezdött dolog elől menjen. Én itt, az én betegségem¹⁰¹ miatt, az sátor alatt, meg nem alhatom, mert immár is megnehezödtem itt. Ha pedig kimegyek közülök, talán nem leszen jó. Kérem azért Kegyelmedet, szóljon Kegyelmed Molard¹⁰² uramnak, küldjön egy hajót énnekem ide alá, az kin ház volna és az kibe kemence volna. Ő kegyelmének megszolgálom, és ismét visszaadom, mihelyen innen elmegyünk, hogy lehetnék itt én is az tractatuson [tárgyaláson]. Mert egyébkint meg nem állhatom ezt az hideget az sátor alatt. Az fáradságot Kegyelmednek is megszolgálom. Isten tartsa meg Kegyelmedet! Datum ex Castris ad Sithua Torok positis 25. Octobr[is] 1606 S[teph]anus Ilieshazi

Az erdélyi követek levele Thurzó Györgynek, 1606. október 26.¹⁰³

Spectabilis ac magnifice domine et amice observandissime. Pramissa et servitorum nostrum commendationem. Ez este tudtára adtuk Kegyelmeteknek, hogy az pasához Nyári uram¹⁰⁴ és Czobor uram¹⁰⁵ elment. Megjövénék ismét, felötte igen panaszolkodott, hogy az utolsó levelére választ nem adott Kegyelmetek. Mind az török császárnak s mind magának nagy gyaláztatnak tartja, és semmiképpen nem akart idejönni. Végére azért, Nyári uram persuasiójából [meggyőzéséből], idejött Neszmierhöz.¹⁰⁶ Izentem vala Peffer Lukács uramtól¹⁰⁷ Kegyelmeteknek, hogy Kegyelmetek is, nagy két sajkával, ideküldött volna régnél hozzájok, hogy végeztünk volna az szömbé lételről [tárgyalás]. Nem megérdemelt gyaláztatnak tartják azért, hogy csak választ sem tettek levelekre. Szükség azért, hogy Kegyelmed mindeneket hátrahagyjon az derék dologra nézvé, az békeségnek elvégezésére,

⁹⁵ MNL OL E 196. AFT 2. cs., fasc. V., fol. 109.

⁹⁶ A Zsitva-folyó Dunába ömlése, Komáromtól 16 km-re, keletre.

⁹⁷ Ma Dunaalmás.

⁹⁸ Henkel Lázár bécsi kereskedő, a császári Udvar egyik legnagyobb hitelezője, aki a Fuggerek helyét átvette a magyar részvételben és kereskedelemében. Illésházy korábban – Szentgyörgy és Bazin ügyében – komoly ellentétbe került vele.

⁹⁹ MNL OL E 196. AFT 2. cs., fasc. V., fol. 111.

¹⁰⁰ Ez az ebéd nyitotta meg a béketárgyalásokat, mely után a felkelt rendek követei és török követek együtt mentek át a tárgyalások helyszínére. Lásd: *Nehring* 1986. 10. o.

¹⁰¹ Illésházy Istvánt súlyos köszvény gyötörte.

¹⁰² Lásd a 62. lábjegyzetet.

¹⁰³ MNL OL E 196. AFT 2. cs., fasc. V., fol. 113.

¹⁰⁴ Nyáry Pál (1150–1607), korábban volt Eger kapitánya is, amit a zsoldosok nyomására feladott. A felkelt rendek követségének tagja, ekkor Bocskai István főudvarmestere.

¹⁰⁵ Czobor Mihály (1570 k. – 1616) a felkelt rendek követségének tagja, tanácsúr.

¹⁰⁶ Ma Neszmély.

¹⁰⁷ Pfeffer Lukács: Zólyom parancsnoka.

hogy ez apró akadékok, derék akadékokot ne hozzon magával. Minthogy azért immár idejött az török, küldjön Kegyelmetek követeket ide, kezdjünk hozzá az tractalashoz [tárgyaláshoz], mert így Vége nem leszen, ha hozzá nem kezdünk! És félő, hogy valami gonosz ne következze belőle! Választ várunk Kegyelmetektől. Isten tartsa meg Kegyelmeteket! Datum ex Castris ad Sytthua Torok Positis 26. Octobr[is]. 1606. Ilieshazi Istvan, Paulus Niari,¹⁰⁸ Mihael Czobor,¹⁰⁹ Geor[gius] Hoffman¹¹⁰

Illésházy István levele Thurzó Györgynek, 1606. november 7.¹¹¹

Spectabilis ac magnifice domine et compater observandissime. Post salutem et servitii mei commendationem. Az törökök azt beszélék énnekem, hogy az német vitézlő nép pártot ütött volna, és nem akarna szolgálni, de az ő népek is, ma feltámadott volt itt az pasára, nem akarnak maradni. Ím mégis mely nehezen végez az békességről az ördöggel bélet álnok nemzetség! Holnap jüjjön Kegyelmetek idején ki, hogy immár menekedjünk meg egyszer tőlök. Írnak Trencsin vármegyéből, hogy mindenütt szabadon dúlják őket, az én jószágomat is. Nem várnak az viceispántul [alispántól], sem semmi rendeléstől. Írtak Kegyelmeteknek is, én megküldtem Kegyelmednek. Az tegnapi erőltetés engem ismét meg bontott. Kérem Kegyelmedet, hogy Kegyelmed az doctort küldje ismét mindjárt hozzám, mert szükségem vagyok reá. Írtam az hajdúknak Trencsin vármegyébe¹¹² elég kemény levelet, hamit [hátha valamit] fogna rajtok! Isten tartsa meg Kegyelmedet! Datum ex Castris ad Sithua Tő positis 7 9br [novembris] 1606. S[tephanus] Ilieshazi

Nyári Pál levele Thurzó Györgynek, 1606. november 8.¹¹³

Spectabilis ac magnifice domine et compater observandissime. Salutem servitorumque addictissimam paratissimam commendationem. Az Úristentől Kegyelmednek minden kívánta jókat, jó egészséges, hosszú életet kívánok adatni! Az Kegyelmed levelét énnekem, ez éjjel, úgy mint négy óraker hozák meg, az melyet megértettem. Tegnap estefél is általküldött vala, ide hozzánk, az basa Amhat agát. Kéret erősen, hogy Kegyelmeteknek megírjuk, hogy Kegyelmetek ne késsék, hanem alájöjjen! Azért Kegyelmedet kértem felettebb igen, Kegyelmed szóljon az uraknak, jöjjenek alá, ne mulatnák az napot hiába el. Látja Kegyelmed, minémő állhatatlan és rövid az üdö, nehéz itt mind az két félnek várakoznunk. Egy órában hirtelen oly gonosz üdö támadhat, hogy kit itt, az mezőben meg nem fogunk állhatni. El kell oszlanunk, de eddig való végezésünk mind semmiben múlik. Concludálnánk [végeznénk] immár minden dolgot, ne praetermittálnók [adnánk fel] az occasiot [alkalmat], ne oszlanánk héjában el, immár az ennyi sok költségünk, fáradságunk rajta lenne. Isten éltesse Kegyelmedet sok esztendeig jó egészségben! Datum ex Castris ad Sittuato Positis 8 Novembr[is] 1606. P.S. Virradtának előtte, nehezen adhattuk az basának tudására, mert itt fölötte nagy szélvész vagyok. Úgyannyira, hogy immár egy sajkát merétettek, az sátorinkat is csak nem mind fölforgatja. Paulus Niary

¹⁰⁸ Nyári Pál.

¹⁰⁹ Czobor Mihály.

¹¹⁰ Hofmann György: Bocskai István tanácsosa; a szepesi kamara igazgatója

¹¹¹ MNL OL E 196. AFT 2. cs., fasc. V., fol. 113.

¹¹² Trencsén vármegyébe.

¹¹³ MNL OL E 196. AFT 2. cs., fasc. V., fol. 117.

Illésházy István levele Thurzó Györgynek, dátum nélkül¹¹⁴

Szolgálatom után ne gondolkodjék Kegyelmetek másképpen, nisi sincerec de nobis et [hacsak nem őszintén róunk!] Én ezeket arra sem keresem, sem itt nem bocsáthatám, hogy az palatinus dolgát abban hagyják, az mint itt csináltuk vala. Bécsben más képen kívánják, az országnak nyilván való romlására. Nem értik, nagy nehezen vettem arra őket, mint hogy publicum bonum totiens regni [a közjó érdekében], az Kegyelmetek opinióját [véleményét] is bevegyék. Be is veszik immár. Azért Kegyelmetek pro bono publico [a közjóért] ne röstelljen idejünni, könnyő [könnyű] még ezt fölbon-tani, ha Kegyelmetek, ha nem akarunk egyaránt az békességet. S[tephanus] Ilieshazy

Ismeretlen író levele, címzés és dátum nélkül¹¹⁵

Az pasa Cséki Miklós által azt izente, hogy nincs oly vígház az hatalmas császár¹¹⁶ birtokában, melyet, ha Bocskai király¹¹⁷ kíván, hogy meg nem adná neki. Ez ideig való jámbor szolgálatját és hűvességét tekinté az magyarságnak és Bocskai királynak, melyet még elromlásával, az Esztergam [Esztergom] visszanyerésével is megmutathatunk az környező országoknak. A hatalmas császárnak a magyar nemzettel való ebbéli jótéte példa leszen arra, hogy örökké ez jelül leszen, hogy háládatlan nem volt az császár a magyaroknak, és inkább kapnak minden nemzetek az császárral való szövetségen és confederatió[n] [szövetségen]. Minthogy immár az Dunán túl valók is összeegyesített [összeegyesített] velők, hogy inkább az egyességben megtartóztassanak és csendességben ma-radhassanak. Lehessen refugiomok [védelmük] károkat is elfelejthessék, adja vissza az hatalmas császár Kanizsát! És így az túlsó magyarok is igyesbek, erősbek lesznek az hatalmas császárhoz való hívségben. Az jövendőbeli magyaroknak nagyobb Buzgósága affectioia [hajlama] [lesz Z. G.] a hatalmas császárhoz.

Illésházy István levele Thurzó Györgynek, 1606. november 11.¹¹⁸

Spectabilis ac magnifice domine et compater observandissime. Post salutem et servitii mei commendationem. Ez rút zekés üdőbe itt, az sátor alatt, az fejem is megkezdött bontakozni, nem csak az lábam. Azért ma Isten akaratából Újvárra megyek, ott vagy két nap megnyugszom, azután oda, Komáromba megyek az urakhoz. Írtunk ma Kegyelmeteknek az maradék dologról is, minthogy immár el vagyon az békeség végezve, nem gondolnám, hogy az hajdúk meg mernék Kegyelmedet bántani. Ha szükség, én is adok levelet rájuk. Holnap az vendégség leszen, hétfőn estére, vagy ked-den igen reggel én is ott leszek Komáromban, ha Isten engedi. Onnan igyenesen az pöstyéni¹¹⁹ hej vízben [hévízbe] megyek. Vagyon ott Trencsin [Trencsén] vármegyében száz lovasom, hópinzen az. Elkísírtetöm Kegyelmedet azokkal, ha kegyelmed jó akaratja. Noha ezek is az én jószágomon van-nak, és meghagyta az Fejedelem is, hogy az én jószágomra ne szálljanak, de azért ugyan mégis reá-szállottak. Váradot megkellőne adni neki, az transactio [egyezés] szerint. Minél hamarabb lehetne, hogy szakadhatna vége ez útálatos istentelenségnek es pusztításnak! Isten tartsa meg Kegyelmedet! Datum ex Castris ad Sithua Tő positis 11 9br [novembris] 1606. S[tephanus] Ilieshazy

¹¹⁴ MNL OL E 196. AFT 2. cs., fasc. V., fol. 119.

¹¹⁵ MNL OL E 196. AFT 2. cs., fasc. V., fol. 121. Ismeretlen író levele, címzés és dátum nélkül.

¹¹⁶ I. Ahmed szultán (1603–1617).

¹¹⁷ A Porta 1605 novemberétől Bocskait következetesen királynak címezte.

¹¹⁸ MNL OL E 196. AFT 2. cs., fasc. V., fol. 123.

¹¹⁹ Pöstyén, ma Piestany, Szlovákia.

BIBLIOGRÁFIA

- Bayerle* 1980. *Bayerle, Gustav*: The compromise at Zsitvatorok. *Archivum Ottomanicum*, VI. (1980) 5–53. o.
- Bayerle* 1991. *Bayerle, Gustav*: The hungarian Letters of Ali Pasha of Buda 1604–1616. Budapest, 1991.
- G. Etényi – Horn – Szabó* 2006. *G. Etényi Nóra – Horn Ildikó – Szabó Péter*: A koronás fejedelem. Budapest, 2006.
- Gebei* 2012. *Gebei Sándor*: Az erdélyi fejedelmek legitimációjának kérdéséhez. In: Konferenciák, műhelybeszélgetések VI. Szerk. *Ballabás Dániel*. Eger, 2012. 37–52. o.
- Nehring* 1986. *Nehring, Karl*: Magyarország és a zsitvatoroki szerződés. *Századok*, 120. (1986) 1. sz. 3–50. o.
- Papp* 2006. *Papp Sándor*: A zsitvatoroki békéhez vezető út. Egy állítólagos Habsburg ígéret hátteréhez. In: „Frigy és békesség legyen...” A bécsi és a zsitvatoroki béke. Szerk. *Papp Klára – Jeney-Tóth Annamária*. Debrecen, 2006. 263–293. o.
- Papp* 2010. *Papp Sándor*: Hajdúk és törökök a tizenöt éves háború végén. In: A hajdúváros Böszörmény. Tanulmányok a hajdúk Böszörménybe telepítésének 400. évfordulójára. A 2009. szeptember 12-i tudományos ülésanyag anyaga. Szerk. *dr. Nyakas Miklós*. (Közszolgálati füzetek 5.) Hajdúböszörmény, 2010. 9–27. o.
- R. Várkonyi* 2006. *R. Várkonyi Ágnes*: A Bocskai-szabadságharc nemzetközi háttere (Európai jelenlét és magyar történelmi távlat). In: „Frigy és békesség legyen...” A bécsi és a zsitvatoroki béke. Szerk. *Papp Klára – Jeney-Tóth Annamária*. Debrecen, 2006.
- Sinkovics* 1968. Magyar Történelmi Szöveggyűjtemény II/1. 1526–1790. Szerk. *Sinkovics István*. Budapest, 1968.
- Zsilinszky* 1882. *Zsilinszky Mihály*: Gr. Illésházy István levelezése Thurzó Györggyel. *Történelmi Társ*, 1882. 419–433. o.

Gábor Zila

“WE SHOULD NOT PUT OFF MAKING PEACE WITH THE TURKS ANYMORE.”
THE CORRESPONDENCE BETWEEN ISTVÁN ILLÉSHÁZY AND GYÖRGY THURZÓ

Summary

The peace negotiations, putting an end to the Fifteen Years' War between the Habsburgs and the Ottoman Empire, took place in October and November 1606. During these negotiations the delegates of the Hungarian nobles who reached important positions in Bocskai's uprising had some role, too. The delegation was lead by the future palatine István Illésházy. Although Mihály Zsilinszky presented the correspondence of the two future palatines István Illésházy and György Thurzó in *Történelmi Tár*, a smaller dossier was somehow left out. The dossier, whose existence could be suspected by the later delegation diary, includes the documents which were written during the preparation of the actual negotiations and during the negotiations. The letters, more than a dozen in number, fit perfectly into the diary, and refine our knowledge in some aspects about the making of the Peace of Zsitvatorok.

Gábor Zila

„DER FRIEDENSSCHLUSS MIT DEN TÜRKEN SOLLTE NICHT WEITER AUFGESCHOBEN
WERDEN.“ DER BRIEFWECHSEL ZWISCHEN ISTVÁN ILLÉSHÁZY UND GYÖRGY THURZÓ

Resümee

Im Oktober und November 1606 verliefen diejenigen Friedensverhandlungen, die dem fünfzehn Jahre währenden Krieg zwischen dem Habsburger- und dem Osmanischen Reich ein Ende bereiteten. In diesen Verhandlungen spielte auch die vom späteren Palatin István Illésházy angeführte Gesandtschaft derjenigen Stände eine Rolle, die im Laufe des Bocskai-Aufstandes in eine wichtige Position aufgestiegen waren. Zwar hatte Mihály Zsilinszky in der Zeitschrift *Történelmi Tár* den Briefwechsel zwischen den beiden späteren Palatins – Illésházy und György Thurzó – erschlossen, jedoch wurde dabei ein kleineres Aktenbündel irgendwie vergessen. Dieses Bündel enthält diejenigen Schriften, die in der Vorbereitungsphase der konkreten Verhandlungen und danach – während der eigentlichen Verhandlungen – entstanden, und deren Existenz aufgrund des späteren Gesandtschaftstagebuches zu vermuten war. Dieses gute Dutzend Schreiben fügt sich hervorragend in dieses Tagebuch und nuancieren an einigen Stellen unsere Kenntnisse über die Entstehung des Friedens von Zsitvatorok.

Gábor Zila

« L'ON NE DEVRAIT PLUS TARDER À FAIRE LA PAIX AVEC LES TURCS. »
CORRESPONDANCES ENTRE ISTVÁN ILLÉSHÁZY ET GYÖRGY THURZÓ

Résumé

Les négociations de paix qui ont mis fin à 15 ans d'hostilités entre l'Empire des Habsbourg et l'Empire ottoman se sont déroulées en octobre et novembre 1606. La délégation des ordres insurgés, qui ont acquis un statut important lors de l'insurrection anti-Habsbourg menée par Bocskai, fut l'un des acteurs de ces négociations. C'est le futur palatin, István Illésházy qui dirigeait la délégation. Certes Mihály Zsilinszky a déjà présenté les correspondances entre les deux futurs palatins, Illésházy et György Thurzó dans la revue d'histoire *Történelmi Tár*, mais une petite liasse n'a pas été traitée. Cette liasse comprend des écrits rédigés lors des préparatifs des négociations et pendant celles-ci et dont on soupçonnait déjà l'existence en connaissant le contenu du journal du délégué qui fut rédigé plus tard. Ces lettres, au nombre d'une bonne douzaine, s'inscrivent parfaitement dans ledit journal et elles enrichissent parfois nos connaissances concernant la conclusion du traité de *Zsitvatorok*.

Габор Зила

« НАМ НЕ СТОИТ ТЕПЕРЬ УЖ ОТКЛАДЫВАТЬ ЗАКЛЮЧЕНИЯ МИРА С ТУРКАМИ »
ПЕРЕПИСКА ИШТВАНА ИЛЛЕШХАЗИ И ГЕОРГИЯ ТУРЗО

Резюме

В октябре и ноябре 1606 года состоялись те мирные переговоры, которые положили конец пятнадцатилетней войны между Габсбургской и Османской империей. В этих переговорах получили роль и послы восставшего сословия получившие важные посты в ходе восстания Бочкаи, которых возглавил Иштван Иллешхази, ставший в позднейшем Палатином. Хотя в Историческом Архиве Михай Жилинский обнаружил переписку ставших в позднейшем двух Палатин – Иштвана Иллешхази и Георгия Турзо – однако небольшая доля этой переписки каким-то образом была пропущена. Данная часть переписки включает в себя те описания, которые рождались во время подготовок к конкретным переговорам и в ходе переговоров, о существовании которых мы могли догадываться на основе последующего посольского дневника. Это множество дюжен писем великолепно вписывается в этот дневник, и в некоторых местах продолжают оттенять наше понимание формирования установления Житваторокского мира.

NAGYSZŐLŐS, 1662. JANUÁR 23. KEMÉNY JÁNOS ÉS APAFI MIHÁLY CSATÁJA AZ ERDÉLYI TRÓNÉRT*

II. Rákóczy György erdélyi fejedelem (megszakításokkal 1648–1660) a lengyel trón elnyeréséért X. Károly svéd király (1654–1660) szövetségében indított 1657. évi hadjáratának kudarca után országát török és tatár csapatok támadták meg.¹ A portai akarattal szembeszálló fejedelem 1660-ban a szászfenesi csatában szerzett sebébe belehalt. Az események felborították az erőviszonyokat. Jóllehet sem I. Lipót császár (1657–1705), sem IV. Mehmed szultán (1648–1687) nem akart háborút, Erdély túlságosan is fontos stratégiai szerepet töltött be mindkét hatalom számára ahhoz, hogy a térségben őrzött befolyásukat – nem utolsó sorban magyarországi pozícióikat – kockára tegyék. Ezért mindkét hatalom a saját emberét akarta a trónra ültetni. A Porta jelöltje Barcsay Ákos (1658–1660), a császáré Kemény János (1661–1662) volt. A császár Kemény megsegítésére 1661-ben hadjáratot indított, melynek parancsnoka a híres hadvezér, Raimondo Montecuccoli volt, aki az eredeti tervek szerint Buda környékén folytatott volna hadműveleteket, de végül Erdélybe irányították Kemény megsegítésére. Az ehhez szükséges logisztikai feltételeket azonban nem biztosították a számukra.² A császári sereg megszállta ugyan a fejedelemség legfontosabb pontjait helyőrséget hátrahagyva bennük, de a főserg az éhezés és nélkülözés miatt felbomlott. A Porta Barcsay Ákos halála után (akit Kemény kivégeztetett) Apafi Mihályt (1661–1690) ültette a trónra, aki mellé a nagyvezír török segédcsapatokat rendelt. Kemény a császári csapatok kivonulása után újra a fejedelemség területére lépett csapataival és megpróbálta vetélytársát császári segítséggel legyőzni.

A császári csapatoknál több olasz is szolgált, egyikőjük egy beszámolót hagyott hátra, míg a kortársak érdeklődését a történetek iránt a három erdélyi történeti munka mellett³ Gualdo Priorato monumentális műve, a néhány évvel a csata után kiadott *Historia di Leopoldo I., Montecuccoli Memorie*-ja, illetve Maurizio Nitri *Ragguaglio dell'ultime guerre di Transilvania et Ungaria* című művei mutatják.⁴ Az ütközet, amely eldöntötte Apafi és Kemény harcát az erdélyi trónért, nem sorolható a nagy csaták közé. Jelentősége nem katonai, hanem politikai szempontból mérhető: az 1661–1662-es erdélyi események hangsúlyos szerepet játszottak abban az 1663–1664-es magyarországi háborúban, amely bő fél évszázad után újra megmozgatta fél Európát, és amelyben jelentős számú a német és francia területéről érkező katona harcolt a török ellen a magyarországi hadszíntéren. A nyugat-európai közvélemény figyelme újra a térségre irányult, amit a nagy mennyiségű röpirat- és pampflet irodalom is tanúsít.⁵ Hosszabb távú következmény volt, hogy a török

* A tanulmány elkészültét a Campus Hungary ösztöndíj és az OTKA K 109 070. sz. pályázata támogatta.

¹ B. Szabó 2006.; B. Szabó 2001.; B. Szabó – Sudár 2012–2013.

² Perjés 1965. 300–306. o. Az 1661-es hadjáratról: B. Szabó 2011.; Czigány 2014. A csatáról lásd még: Rónay 1929.

³ Bethlen: Erdély, 112–115. o.; Kraus: Erdélyi krónika, 494–497. o.; Cserei: Erdély.

⁴ Priorato 1704.; Nitri 1666. Műveiket bemutatja: Jászay 1996. 198–199., 205–209. o.

⁵ G. Etényi 2003.; R. Várkonyi 1975.

támogatással trónra lépő Apafi uralma alatt az erdélyi fejedelemség a korábinál jóval szorosabb oszmán függésbe kényszerült.

Az alábbi tanulmány egy harcban résztvevő olasz szemtanú eddigi figyelembe nem vett beszámolója, amely egykorú jelentések és *avvisók* alapján rekonstruálja a csata előzményeit és lefolyását és választ keres arra, hogyan látták az olasz kortársak a háborút, a csatát, Kemény János és a magyarok szerepét. A *Relatione dell'incontro seguito tra Turchi, et il prencipe Chimeni Janos con lettere di Zachmar di trento uno Genaro*⁶ egy Corbelli nevű önkéntes olasz tiszt tollából származik, akiről a nevén és azon túl, hogy padovai származású nemesember volt, közelebbit nem sikerült megtudni.⁷ A Sporck regimentben szolgált, ahol tolmácsként is igénybe vették szolgálatait. A *relazionét* Giovanni Sagredo bécsi velencei követ számára készítette, aki szokás szerint továbbította a dózsénak. Az irat néhány másik témába vágó dokumentummal együtt olyan lerövidített formában került kiadásra,⁸ hogy semmit nem lehet megtudni belőle. Ezért mindenképpen indokolt bővebb ismertetése.

Sagredo követ, aki a dózsénak írt levelében küldte el a jelentést, arról számol be, hogy a szerencsétlen fejedelmet saját alattvalói, illetve a külföldiek (nyilvánvalóan az osztrákokra gondol) csalták csapdába, hogy véget vehessenek ennek a háborúnak. A velencei követ jelentése egybecseng a magyar történetírásban is megörögzült nézettel, mely szerint az 1661–1662-es „furcsa háborút” sem a Habsburg, sem a török fél nem akarta igazából, de a körülmények miatt végül erre kényszerültek.⁹ A követ azzal a megjegyzéssel küldte el Corbelli beszámolóját, hogy közelebbit az áthatolhatatlan titkolózás miatt nem sikerült megtudnia.¹⁰ Lássuk tehát először a *relazionét*!

Kemény, miután újra bevonult seregével Erdélybe, Medgyes (Mediasch, Mediaș) száz város felé menetelt, ahol Apafi tartózkodott, és hamis jelentések alapján azt hitte, hogy csak ezren vannak (valójában hatezren voltak). Közben azonban Apafi seregével Medgyesről Segesvárra (Schässburg, Sighișoara) vonult, ahová Kemény követte. Corbelli a Sporck regiment 300 katonájával azt a parancsot kapta, hogy a város előtt foglaljanak állást és a többi egységgel készüljenek az ostromra. Ekkor érkezett meg Apafinak és híveinek az üzenete, hogy hajlandóak vetélytársának, Keménynek megadni a fejedelmi címet, hogy megkíméljék a keresztény vért. Valójában csak az időt akarták húzni a török csapatok megérkezéséig. A követség által félrevezetett Kemény tanácskozást hívott össze, melyen jelen voltak a császári tisztek is. Közben a segesvári polgárok biztosították az ostromlót, hogy sem Apafit, sem a törököt nem fogják beengedni a városba, egyúttal arra kérték

⁶ A jelentés egyik példánya Sagredo velencei követ február 12-ei, második levelének szövegében maradt ránk a jelentés szerzője nevének említése nélkül. ASVe Senato. Germania. Filza 119. Fol. 489r–497r. A másolatban ránk maradt levél másik lelőhelye: Venezia, Museo Correr. P. D. 376C Germania. Fol. 79r–85v. Itt őrzik a velencei követek ránk maradt magánlevéltárának egy részét, Sagredo jelentéseinek, illetve az általa beszerzett egyéb iratok család által megőrzött másodpéldányait. Itt is megtalálható Corbelli másolatban ránk maradt levele, amelyen az állami levéltári példánytól eltérően feltüntették nevét is. A csatáról lásd még: Zani levelei, 606. o.

⁷ Elképzelhető, hogy azonos Giovanni Andrea Corbelli gróffal, aki 1677-ben alezredes volt és 1704-ben lovassági tábornokként halt meg. (Az adatokért Czígány Istvánnak tartozom köszönettel.)

⁸ *Hurmuzaki* 1897. 250. o.

⁹ *Perjés* 1965.

¹⁰ „Niente per anco ho potuto penetrare perche il tempo non ha servito, e perche ridotte le conferenze in ristretto numero riescono insieme impenetrabili.” ASVe Senato. Germania. Filza 119. Fol. 489r.

Keményt, hogy kímélje meg a várost. A válaszra várva egy teljes napot töltöttünk lóháton – írja Corbelli – majd január 18-a és 21-e között tárgyalásokkal vesztegettük az időt. Végül a fejedelem úgy döntött, hogy a következő nap (január 22.) reggel megtámadja a várost, felgyújtja, a várban pedig elfogja Apafit. Felkészültünk a rohamra, csakhogy éjjel három óraker híre jött, hogy hárommérföldnyire ötezer török bukkant fel.

Ekkor a csapatok parancsot kaptak, hogy egy mérföldnyire a várostól vonuljanak egy faluba (Fehéregyháza, Weissenkirch). Közben a török segéderők egy kis harc árán bevonultak Segesvárra, Corbelliék pedig egyesültek a fejedelem seregével. A törökök beérkezése miatt hétfőn (január 23.) úgy döntött a haditanács, hogy Medgyesre húzódnak vissza. Ezért Nagyszőlőson (Gross-Alisch, Seleuş) vertek táborn. Ugyanezen a napon azonban dél körül felbukkant a török sereg, éppen amikor a katonák a lovak abrakoltatása miatt szétszóródtak. Kemény serege ekkor csatarendbe állt, a magyarok és az erdélyiek a centrumban és a jobbszárnyon a síkságon álltak fel, az idegen zsoldosok, köztük Corbelli, a balszárnyon egy kis hegy oldalára szorultak fel. A török támadás a centrumot és a balszárnyat érte, ahol tehát szemtanúnk is tartózkodott.

A balszárnyon a dragonyosok egy sortüzet adtak le, utána hátrahúzódtak, hogy töltse- nek, amikor kétezer török rájuk támadt. Ez megzavarta és Offredi alezredes lovasszázadá- nak lökte őket, amely az elővédet (*vanguardia*) támogatta, és amely feltartotta a törököt, amíg tudta. Ám ugyanekkor a centrumban a magyarok és az erdélyiek megfutottak, ma- gukkal rántva a tartalékban álló német századokat. Ezután a balszárnyon a horvátok és a dragonyosok futottak meg, akiket nemsokára Sporck és Offredi két százada követett.¹¹ Főtisztjei (köztük Corbelli is), hogy mentseék az életüket és utat nyissanak maguknak az őket körbevevő törökön, felmásztak a hegyre, amely egy síkságra futott le, ahol 600 magyar és erdélyi katonával találkozottak.¹²

Kemény fejedelemről Corbelli nem tud semmit, látta ugyan a lovát, de lovasa nélkül, ezért úgy vélte, hogy a saját katonái ölték meg. A veszteségeket illetően arról számol be, hogy öt zászlót, valamivel több, mint ezer német katonát és két ágyút vesztek, illetve az összes málhát. Zac ezredes (Jacques Gherard) 15 zászlóval megmenekült. A törökökben, akik Corbelli szerint tízezren voltak, a muskéták tüze kevés kárt okozott. Apafinak, aki részt sem vett az ütközetben, kétezer embere volt. A törökök élcsapatát kétszáz páncélos lovas alkotta, akik hosszú kétkezes pallossal voltak felfegyverezve.¹³ A fejedelem erdélyi csapatainak nagy része harc nélkül egyszerűen átállt a másik oldalra. A török sereg négy mérföldön keresztül üldözte az ellenséget, és akit talált, lekasabolta. A többiek végül elérték Szatmárt; a padovai is onnan keltezte a levelét.

Ennyi röviden Corbelli beszámolója, amely több fontos és új információt tartalmaz. A történeti hagyomány, itt főleg elsősorban Georg Kraus szász történétíróra és Bethlen Jánosra, Kemény kancellárjára kell gondolnunk, nem írja le ilyen részletesen a két sereg

¹¹ Zani hasonlóan számol be, a balszárny nála is legalább két egymás mögött felálló részre tagolódik. Zani levelei, 606. o.

¹² Ez vagy a csatából harc nélkül elfutó jobbszárny 600 gyalogosa volt, vagy pedig az a 3-600 fős tartalék, amit Kemény a Nagyszőlős déli oldala és a Küküllő völgye közti területre állított. *Kraus: Erdélyi krónika*, 496. o.; *Bethlen: Erdély*, 113. o.

¹³ Kraus szép páncélzatú törökök tömegéről számol be. *Kraus: Erdélyi krónika*, 490. o. A Corbelli által említett szálfegyver valószínűleg az iszlám világban népszerű, így a XVI–XVIII. századi oszmán fegyverzet részét is képező széles egyenes pengéjű pallossal azonos. *B. Szabó* 2010. 108. o.

csatarendjét. Az olasz beszámolójából egyértelműen kiderül, hogy a német mellett volt még egy magyarokból és erdélyiekből álló tartalék is a centrum és a két szárny mögött. Leírásából továbbá kiderül, hogy a balszárny tovább tagolódott elővédre (*vanguardia*) – erről a padovai nem mond semmi továbbit –, dragonyosokra, horvátokra, illetve a Sporck és Offredi lovasszázadokra, amelyek nem egyszerre, hanem egymás után kapcsolódtak be a küzdelembe, és a csatateret sem egy időben hagyták el. Kücsük Mehmed ezzel szemben négy nagy egységbe (*con quattro gran squadroni*)¹⁴ rendezte csapatait, amelyek közül a negyedik a leggyengébb tartalékban maradt.

A küzdelemről is kissé másként számol be szemtanúnk: Kraus és Bethlen szerint a fejedelem seregének balszárnya először visszaszorította Kücsük Mehmed csapatait, Corbelli szavaiból viszont azt derül ki, hogy a törökök a sortűz ellenére sem hátráltak meg, hanem ellenkezőleg, a balszárnyon harcoló dragonyosok és horvátok voltak azok, akik a rájuk zúduló támadás következtében meginogtak, bár a mögöttük álló egységek támogatták őket, amire a *sostenere* ige is utal. Montecuccoli művében ezzel szemben az áll, hogy a balszárnyon nemcsak, hogy megállították a török rohamot, hanem még a győzelemre is volt kilátás, a magyarok azonban megfutottak, ezért a németeket majdnem bekerítették, akik ezért kénytelenek voltak meghátrálni. Egy február 9-ei *avviso* is ugyanezt állítja.¹⁵ Bethlen kancellár műve is ezt támasztja alá, szerinte az első sorokban rohamozó törököket majdnem mind lekasabolta a sortűz.

A fentebbiekből az is kiderül, hogy a támadás súlypontja a források többsége szerint a centrumra, majd annak meghátrálása után a keresztény sereg balszárnyára nehezedett, ahol a német zsoldosok tartózkodtak. Ugyanakkor érdekes és elgondolkodtató, hogy Priorato szerint Kemény nem a centrumban, hanem az idegen zsoldosok között, a balszárnyon tartózkodott.¹⁶ Ha ez igaz, akkor viszont Corbelli látta helyesen, aki szemtanúként azt állítja, hogy Kücsük Mehmed a török sereg vezére a főcsapást nem a centrumra, hanem a balszárnyra mérte. Ezt támasztja alá, hogy a pasa a fiát a balszárnya élére rendelte.¹⁷ Mivel tudjuk, hogy Kemény seregének jobbszárnya nem bocsátkozott harcba, a pasa fiának a centrum ellen kellett rohamot intéznie, mert a fejedelemmel való leszámolás lehetőségét a pasa biztos, hogy nem engedte volna át fiának.

A helyszínt illetően is pontosíthatjuk eddigi ismereteinket. Forrásaink szerint Kücsük Mehmed a Segesvártól északkeletre található Hétúr (Marienburg, Hetiur) település irányából támadt a nagyjából kelet-nyugati irányban egészen Nagyszőlősig futó völgyben, amelynek egyik ága a falu után délre, azaz a Küküllő síksága felé kanyarodik. Kücsük Mehmed pasa Hétúr után balra kb. egy mérföldnyire nyomult előre Nagyszőlős felé „egy kis völgyecskében”.¹⁸ Egyébként itt a legkeskenyebb a völgy, amely enyhén Nagyszőlős, vagyis Keményék csatarendje felé lejtett. Corbelli azt írja, hogy a csatavesztés után a törökök négy mérföldön keresztül üldözték őket, Kraus nem ír távolságot, viszont azt állítja, hogy az

¹⁴ Corbelli szóhasználata nem könnyen értelmezhető, a *squadrone* nála jelenthet konkrét katonai egységet, lovas- vagy gyalogoszázadot, de pl. a török sereg esetében a hadrend nagyobb egységeit kell ezen érteni. A török harcrendről Kraus és Bethlen is hasonlóan számol be. Vö.: *Kraus*: Erdélyi krónika, 496. o.; *Bethlen*: Erdély, 114. o.

¹⁵ Montecuccoli 1704. 219. o.; ASV Segr. Stato, Germania. Vol. 171. Fol. 115v–116r.

¹⁶ „Si pose egli (ti. Kemény) tra le truppe Alemanne.” *Priorato* 1670. 99. o.

¹⁷ *Cserai*: Erdély, 53. o.

¹⁸ *Kraus*: Erdélyi krónika, 496. o.

üldözés megállt Nagyszőlősnél, ahol Kemény seregének málhája volt. Nyilván kifosztották, ezért nem üldözték tovább a menekülőket. Corbelli feltehetően olasz mérföldben számolt, ami 1820 métert tesz ki, ez alapján a csatateret a Hétúr és Nagyszőlős között húzódó 8-9 km hosszúságú völgynek a Hétúr faluhoz közelebb eső részébe kell elhelyeznünk. Itt a legkeskenyebb a völgy, és ha ezen a ponton háttal állunk Nagyszőlős településnek, ahogyan a fejedelem serege, jobb kéz felől, azaz délre egy viszonylag meredek, kelet-nyugati irányban húzódó széles erdős hegyet találunk, amely éppen itt a legszélesebb (kb. 2,8 km). Ezen kellett, mint látni fogjuk, a menekülő Corbelliéknak átvergődniük. Ettől a hegytől északra, azaz bal kéz felől egy ugyanakkora, de kevésbé meredek, és – legalábbis ma – kopár hegy húzódik, amelyre Kemény seregének balszárnya támaszkodott. A padovai jelentése alapján tovább pontosíthatjuk a szemben álló seregek csatarendjét: a csupán néhány száz (kb. 500) méter széles, sőt ezen a ponton még ennél is szűkebb völgyben Kemény centruma egy tömbben foglalt állást a magyar lovassággal, a balszárny dragonyosai, németjei és horvátjai kis egységekben a hegy lábára szorultak fel. A jobbszárnyak már csak az erdőben jutott hely. A két szembenálló hadsereg a terep adottságainak következtében kelet-nyugati, illetve nyugat-keleti irányban sorakozott fel a másik felé elnyúlva, tehát viszonylag nagy mélységben kellett felállniuk.¹⁹ Corbelli is azt írja, hogy a török *con squadroni lungi*, azaz hosszú/nyújtott lovasegységekkel hajtotta végre a támadást.

További fontos és új információ, hogy a rekvirálás miatt szétszóródott Kemény-sereg nemcsak, hogy kisebb létszámmal állt fel, mint amekkora eredetileg volt és eddig tudtuk, hanem a csatarendbe beálló alakulatok is hiányosak voltak, ezért arra kényszerültek, hogy az átlagosnál kisebb egységekben (*in piccioli squadroni per la mancanza di gente*), felaprózódva sorakozzanak föl. Ez lehetett az oka, hogy a balszárnyon elhelyezkedő dragonyosok sortüze nem volt folyamatos, azaz nem lehettek elegendően ahhoz, hogy fenntartsák a folyamatos tüzelést.²⁰ Ezért is lökhette hátra őket a török roham.

Miután a centrum szinte azonnal elfutott és magával rántotta a tartalékban lévő németeket, a török sereg teljes súlya most már a balszárnyra, a németekre és a horvátokra nehezedett, akik nem voltak képesek ezt a nyomást elviselni. A bekerítés is fenyegette őket, ezért gyorsan hátrálni kezdtek. A menekülők nem kizárólag a völgyben, Nagyszőlős irányába futottak, ahol a táborhely és a málna volt, illetve, ahogyan eddig tudtuk, mivel Corbelli azt állítja, hogy tisztársaival egyetemben, hogy kiszabaduljanak a török gyűrűből, egy széles hegyre (*latissima montagna*) kapaszkodtak fel, amely után egy síkság (*pianura*) következett. Ez a Küküllő völgye lehetett, amelyet a csatától az a hegy választott el, amelynek északi lejtőin állt Kemény seregének Radák Imre vezette jobbszárnya. A hegynek ezt a részét egyébként ma is összefüggő erdő borítja.

Ugyanakkor a csatáról röviden beszámoló Priorato könyvében található metszet egészen másként ábrázolja a szemben álló felek csatarendjét, de magát a helyszínt is. E sze-

¹⁹ A katonai szakirodalom ismer *squadrone prolungatō*t, amikor az adott egység hosszabb, mint amilyen széles, azaz mélyebben tagozódik. Lásd: Grassi 1933. 171. o. A mi esetünkben nyilván a terepviszonyok tették szükségessé az elnyúlt alakzatban kivitelezett támadást. Priorato metszetén háromsornyi mélységben kis lovasegységre tagolódva láthatjuk Kemény seregét. A centrum egy tömbből álló tömegének viszont nyoma sincs.

²⁰ Cserei azt írja, hogy a lövések a törökök feje felett süvítettek el. Szerinte a pása, miután elterette a lőfegyvereket katonáival, parancsot adott a kardok előhúzására és hogy mindenki boruljon előre, a lova nyakára. Azaz egyetlen fergeteges rohammal akarta kicsikarni a győzelmet. Cserei: Erdély, 53. o.

rint a csatára közvetlenül a település előtt került sor. Nála a török sereg öt nagy egységbe, Keményé pedig tucatnyi kisebbbe tagozódik (ez egyébként helytálló, mivel a török katonai egységek nagyobb létszámúak voltak), beleértve a többi forrás szerint homogén tömbben felálló centrumot.²¹ De ami a leginkább zavaró, hogy az ábrázolás szerint a két sereg közt egy hegy vagy domb magasodott. A terepviszonyokat amúgy eléggé pontosan visszaadó térkép ezen a helyen radikálisan eltér a mai domborzattól. Hétúr és Nagyszőlős közt ma egy hegyek koszorúzza völgy húzódik egy patakka, semmilyen hegy, domb, vagy akár emelkedő nem található benne. Eléggé valószínűtlen, hogy a domborzati viszonyok ilyen radikálisan megváltoztak volna az évszázadok folyamán, és a többi korabeli szerző sem tud ilyesmiről, pedig erről biztosan beszámoltak volna. Egy domb vagy egy kisebb hegy igen meglehetősen könnyen építhetővé tette volna egy olyan fergeteges lovasrohamot, mint amilyenről minden forrásunk beszámol. A csatarend hármas mélységi tagozódása a jóval kisebb katonai egységekkel viszont egybeesik Corbelli leírásával, különösen, ha beleszámoljuk a tartalékokat is. Mivel Prioratonak pontos információi voltak, ezt az eltérést hajlamos vagyok annak betudni, hogy valamit félreérthetett; talán az zavarta meg, hogy a balszárny felíg-meddig a hegyoldalra állt fel, és ez a félreértés belekerült az ábrázolásba. A csata helyét illetően pedig elképzelhető, hogy azt praktikus okokból ábrázolták így; a nagyszőlősi csatát nyilván Nagyszőlős mellett kellett megrajzolni, valamint a helyszíne miatt sem volt értelme, esztétikai szempontból sem, a települést és a csatát a metszet ellenében szélein ábrázolni.

Ami a szemben álló seregek létszámát illeti, a magyar hadtörténetírás szerint hat-hat-ezer emberről lehetett szó, szemben Kraus állításával, hogy Kemény serege kilenc, a török háromezer főt számlált. Sagredo velencei követ február 19-ei levelében korábbi híradását, a Corbelli-féle jelentés tízezer törökre vonatkozó adatát helyesbítve, szintén háromezer törököt említ, akik megverték volna Kemény nyolcezer emberét.²² Ezt támasztja alá egy február 1-jei *avviso*, amely négyezer törökről tud.²³ Priorato kétezernél több válogatott török harcosról számol be.²⁴ Kraus azt írja, hogy Kücsük Mehmed seregében volt ötezer román lovas is. Ugyanő korábban csak kétezret említ. Ha elfogadjuk Corbelli, Priorato, Kraus, illetve Sagredo és az *avviso* adatait, akkor a két-háromezer törökhöz hozzá kell adni két-ötezer román. Végeredményként a meglehetősen tág határok között mozogva a török hadsereg létszámát négy-nyolcezer főben határozhatjuk meg.²⁵ Érdekes módon a csatában a román lovasok szerepéről senki nem ír, aminek az lehet az oka, hogy hátul, a negyedik egységben helyezték el őket, amelyik a leggyengébb volt,²⁶ és mivel a csata rögtön a törökök fergeteges támadása után eldőlt, valószínűleg be sem kapcsolódtak a harcba, ezért nem láthatta őket egyik szemtanúnk sem.

²¹ Priorato szerint a váratlanul támadó török Kemény seregével közvetlenül Nagyszőlős település előtt ütközött meg, amikor éppen kivonultak onnan: „In momento fu assalito, apena puote montar a cavallo, et uscì dal Villaggio.” *Priorato* 1670. 99. o. A könyvben található metszet is így ábrázolja a szemben álló seregeket. (A metszetet a Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Arcképcsarnoka bocsátotta a rendelkezésemre, amit ezúton is köszönök.)

²² ASVe Senato. Germania. Filza 119. Fol. 499v. A két adat ugyanakkor elég közel esik egymáshoz, és távol a többitől, amiből arra következtettek, hogy Sagredonak és Krausnak hasonló volt a forrása, azaz egy latin és/vagy olasz nyelvű *avviso*, illetve német *Zeitung*.

²³ ASV Segr. Stato, Germania. Vol. 171. Fol. 61r.

²⁴ „...con due mila, e più soldati scielti.” *Priorato* 1670. 98. o.

²⁵ Kraus: Erdélyi krónika, 494. o.

²⁶ *Bethlen*: Erdély, 114. o.

Kemény seregét illetően a hatezres adat helytállónak tűnik, egy decemberi velencei követjelentés szerint hatezer embere volt, amelyhez még hétezer császári gyalogost és 600 lovas vártak, ők azonban végül nem érkeztek meg. Corbelli is hatezer főben határozta meg a sereg létszámát, bár elképzelhető, hogy az *avviso* adata is tőle származik. Priorato egészen pontosan 7400 főben jelölte meg a sereg létszámát, amely szerinte ötezer magyarból állt, akikhez Kemény kérésére Montecuccoli egy kétezer fős, a fegyverzetét illetően nem részletezett lovasból és 400 dragonyosból álló segítséget rendelt.²⁷ Ugyanakkor egy február 9-ei szintén olasz nyelvű hírlevél (*lettera scritta*) Kemény seregének létszámát ezer gyalogosban, kétezer magyar lovasban, az idegen kontingens összetételét pedig 1200 lovasban, 100 dragonyosban és 200 lóra ültetett gyalogosban, összességében 5000 emberben szabta meg.²⁸ A felsorolás eléggé konkrét és részletes ahhoz, hogy ezt a létszámot fogadjuk el, mint amelyik a legközelebb állt a valósághoz. Kraus kilencezres adata ezért erős túlzásnak tűnik. A csatában azonban nem vett részt a teljes haderő, mint láttuk, 3-600 ember Nagyszőlősnél állt tartalékban, azon kívül sokan rekvirálással voltak elfoglalva. Ez az oka, hogy Bethlen egyenesen azt állítja, hogy a csatában csak a sereg fele vett részt. Corbelli szerint a balszárnyat kétezer török támadta meg, ami kevéssé valószínű, mivel az egész kontingens létszáma rúgott körülbelül ekkorára. Forrásaink egyöntetűen négy lovas egységet említenek, ezért elképzelhető, hogy a balszárnyra támadó két egység létszámát túlbecsülve jelölte meg, egyenként ezer főben.

A fentiek miatt arra hajlok, hogy inkább a csata két szemtanújának, Corbellinek és Bethlennek higgyek, tehát Kemény csatát vívó seregének kisebbnek kellett lennie Kücsük Mehmed teljes haderejénél, különösen, hogy a pasa súlyt képezett a jobbszárnyán, tehát ott mindenképpen erőfölényben volt. De hangsúlyozni kell, hogy a harcba bekapcsolódó és a győzelmet kivívó török egységek összlétszáma valószínűleg kisebb volt Kemény seregének összlétszámánál.

Forrásaink egyöntetűen állítják, hogy Kemény seregét váratlanul érte a török támadás, mert egy része a fejedelem parancsára rekviráló körúton járt. Ez mindenképpen súlyos hadvezetési hiba volt, hiszen számítani lehetett és kellett volna a török támadásra, mint ahogy súlyos mulasztás volt az is, hogy Kemény nem próbálta megakadályozni az övénel számbelileg jóval kisebb Kücsük Mehmed-féle sereg egyesülését Apafiéval. Ezzel elszalasztotta annak a lehetőségét, hogy győzelmet arasson és megfossza ellenfelét a segítségtől.

Pedig Kemény seregében kezdetben meg lett volna a harci szellem, és a katonák meg akartak ütközni Kücsük Mehmed seregével. A fejedelem azonban többszöri kérésekre ugyanazt a rejtélyes választ adta: ha most elvonul Segesvár alól, az olyan lenne, mintha megfutna.²⁹ Nehezen érthetőek a Segesvár környékén végrehajtott hadmozdulatai is: Fehéregyházáról északra Hétúrra, majd nyugatra fordulva Nagyszőlősre vonult. Ha ránézünk a térképre, látjuk, hogy serege 180 fokos félkört írt le Segesvár körül. Ennek az lehetett oka, hogy mint ahogyan mindegyik forrásunk beszámol róla, nem volt a lovak és az emberek számára élelem, vagyis mindkét fél serege felélte a környéket, amely közvetve a csatavesztés egyik oka lett. Ez azonban nem magyarázza teljesen Kemény határozatlanságát. Kancellárja, Bethlen szerint természetétől fogva habozó volt, aki a hadiszabályokat fel-

²⁷ *Priorato* 1670. 98. o.

²⁸ ASVe Senato. Germania. Filza 119. Fol. 285r–286r; ASV Segr. Stato. Germania. Vol. 171. Fol. 115r.

²⁹ *Kraus*: Erdélyi krónika, 490., 492. o.

rúgva mindig késlekedve indította el a táborát.³⁰ Kétségtelen, hogy különösen viselkedett: Nagyszőlősről csata nélkül Medgyes felé akarta venni az irányt, de közben meg akarta ostromolni Apafi kastélyát, Ebesfalvát (Eppeschdorf, Dumráveni) és felgyújtani Medgyest. Pedig haditanácsa azt javasolta, hogy miután hagyták a kezükből kicsúszni a lehetőséget Kücsük Mehmed és Apafi egyesülésének megakadályozására, az éhező sereggel a lehető leggyorsabban vonuljanak a magyar határ felé. Az is furcsa, hogy a fejedelem tapasztalataira hivatkozva nem adott hitelt azoknak a híreknek, amelyek szerint Kücsük Mehmed megindult feléje Segesvárról.

Felmerül a gyanú, hogy a határozatlanság és a hadvezetési hibák sorának elkövetése mögött pszichológiai okok húzódtak meg. Jogosan vetődik fel a kérdés, hogy egy olyan tapasztalt államférfi és katonája, mint Kemény, a lengyel trónt elnyeréséért hadba vonuló II. Rákóczy György seregének egykori főparancsnoka, a hadjárat katasztrofális következményeinek élményével a háta mögött hogyan engedhette ki többször is a kezdeményezést a kezéből, amelynek a súlyos vereség és a halála lett a következménye. A haditanácsban Segesvár alatt azt mondta, hogy nem akarja, hogy az erdélyiek azt higgyék, hogy elmenekül. Az elvonulás valóban egyet jelentett volna az ország feladásával, amit az előző évben egyszer már megtett, uralkodói hitelessége forgott tehát kockán. Medgyesen ráadásul Apafi felajánlotta, hogy megtarthatja a birtokait, és kímélendő a keresztény vért, elismeri a rendekkel együtt az ország fejedelmének, ha a Porta hűségére tér. Erdélyi bevonulásának mozgórugójáról kancellárja, Bethlen János azt írja, hogy a fejedelem kijelentette, hogy lelkiismereti okokból meg fogja kísérelni az erdélyi bevonulást, még ha az végzetes is lesz a számára.³¹

Ez a kissé fatalista hozzáállás arra utal, hogy a *politikus* Kemény elsősorban politikai megoldást keresett, ebbe pedig a diplomáciai és nem a katonai eszközök fértek bele. Krausnál találunk utalást erre: „...sokan arra következtettek akkoriban, hogy a fejedelem csak azért időzik el oly hosszan gondolatainál, hogy az ellenség elvonuljon mellette, s így ne legyen oka csatát állni. Magában pedig azt gondolja: gondolván, hogy „Quod melior sit certa Pax, quam sperata victoria.”³² Nehéz megérteni, miben reménykedett, mivel a harcot nem lehetett elkerülni, legfeljebb akkor, ha újból és végleg elhagyja az országot, amire viszont nem volt hajlandó. A behódolás, amire szintén nem volt hajlandó, már nem volt valódi megoldás, tekintve, hogy a Portának már megvolt a jelöltje Apafi személyében. A dilemmák együttes hatása ugyanakkor megmagyarázná a forrásaink által is említett határozatlanságát és az elkövetett hibákat.³³ A csata elvállalása azt jelentette volna, hogy mindent egy lapra feltéve próbálja megoldani a két szembenálló fejedelem jelöltségéből fakadó politikai problémát. A csata, mint végső eszköz, minden hadvezér örök dilemmája, amely egy talán önmagában, talán az ügyében nem eléggé bízó ember számára különösen nagy lelki teherterhelés lehetett. Talán az történt, hogy a krízishelyzetben elvesztette a határozottságát és kezdeményezőképességét, másképpen fogalmazva, a hadvezetéshez szükséges operatív képességeit. De az ok megbújhatott abban is, hogy – mint az imént láttuk – eleve másfajta megoldást keresett a probléma megoldására. Ezért sikerülhetett Apafinak, aki csak az időt akarta húzni, befolyásolnia, amikor a drága keresztény vér megkímélésének érvével hozako-

³⁰ Kraus: Erdélyi krónika, 492. o.; Bethlen: Erdély, 109. o.

³¹ Bethlen: Erdély, 108. o.

³² Kraus: Erdélyi krónika, 492. o.

³³ Kemény ingadozó lelkiállapotáról: Bethlen: Erdély, 102. o.

dott elő.³⁴ Corbelli és Priorato szerint viszont egyszerűen rászedték. Az is elképzelhető, hogy Kemény a lengyelországi hadjárat és a tatár fogság keserű tapasztalatai miatt egyszerűen félt csatát vállalni a törökkel, ezért vonulgatott Medgyes és Segesvár között, miközben hagyta telni az időt, amely Apafinak kedvezett. Akármi is lehetett az oka magatartásának, habozása és bizonytalansága fokozatosan átragadt a csapataira is: egy kellően nem motivált, a folytonos visszavonulásokban elfáradt és reményét vesztett hadsereg könnyedén pánikba esik, ezért a kudarc mögött nem kell okvetlenül áruást sejtetni. Ezekből következően elképzelhető, hogy Kemény – feltéve ha Priorato állítása helytálló – érzékelve erdélyi katonáinak bizonytalan magatartását, éppen azért tartózkodott a balszárnyon, mert nem bízott meg bennük.

Mindegyik forrásunk foglalkozik a vereség okaival. Bethlen kancellár pánikot emleget, amely a centrumban álló magyar és erdélyi csapatokat elfogta a török támadás miatt. Kraus százsz történetíró isteni büntetésként interpretálja, hogy a szerinte harmadannyi török megverte Kemény seregét. Corbelli és Priorato árulásról beszél, utóbbi azt állítja, hogy a Váradról induló Kücsük Mehmed mindent tudott Kemény haditervéről, mert egy Serafino Fux (Fuchs) nevű személy felfedte előtte.³⁵ Állítását alátámasztani látszik, hogy Sagredo iratai között megtaláljuk Fuchs kihallgatási jegyzőkönyvét, aki elismerte, hogy bár kényszer hatása alatt, de fizetségért szállított információkat a sereg mozgatásáról a váradi pasának.

Olasz forrásaink egyöntetűen árulással vádolják a magyarokat. Priorato személy szerint a fejedelem két tanácsosát, Bethlen kancellárt és Haller Gábort okolja, akiket a török lefizetett, és akik hagyták, hogy szétszéledjenek a katonák, amiről a török értesült, és a támadás előtt mindketten elhagyták a tábor. Montecuccolinak szintén az volt a véleménye, hogy a fejedelmet saját népe elárulta, a magyarok megfutásának kétségtelen tényét tehát ő is az árulás egyértelmű bizonyítékának tartja.

A jobbszárny valóban nem avatkozott bele a csatába és a török támadás is megkímélte őket, már csak ezért is felmerülhetett a kortársakban a gyanú, hogy a távolmaradás a harctól szándékos volt.³⁶ Ugyanakkor kérdéses, hogy a terepviszonyok mennyire ked-

³⁴ A magyarázathoz és a két rivális párharcához újabb adalékul szolgálhat Franz Heinrich Fischer érdekes jelentése, amely szerint Apafi és Kemény jó barátok voltak. A jelentésre Papp Sándor hívta fel a figyelmemet. ÓStA HHStA Turcica I. Karton 133. 1661. Oct.–Dez. und s.d. Fol. 2r.

³⁵ Priorato tévesen váradi pasának vélte Kücsük Mehmedet, aki ekkor temesvári, pontosabban jenői bég volt. Tóth 1999. – Seraphinus Funck szebeni lovaskatona vallomásának jegyzőkönyve ránk maradt. E szerint 1662. február 8-án a nevezettet a hadijog értelmében kínvallatásnak vetették alá. A következőt vallotta: amikor Szatmáron járt a generális megbízásából bort venni, betért egy magyar chirogushoz, aki azt mondta neki, hogy ostoba vagy, mert most ugyan nem tudjuk legyőzni a németeket, de segítséget fogunk kapni, és ha a szükség arra kényszerít, helyesen cselekedj. A orvos a parasztnak szélében azt híresztelte, hogy a szatmári németek majdnem mind betegek, semmit nem érnek és könnyen le lehetne győzni őket. Február 9-én, reggel 7 órakor második alkalommal a következőket vallotta: pár napja a szatmári bíró a tanács jóváhagyásával elfogatta, és arra kényszerítette, hogy esküdjön fel neki, illetve a töröknek. Mesivar(?) faluban néhány nemes előtt ugyanezt kellett megtennie, majd Váradra vitték Arszlán pasához, aki kikérdezte. Neki elmondta, hogy Erdélybe 1680 lovas érkezett. A pasa azt mondta, hogy kapcsolatban áll a szatmári bíróval, és néhány levelet adott, hogy vigye el neki. 30 tallért ígért. Harmadik alkalommal megint önként vallott. Azt mondta, hogy a szatmári bíró levelet küldetett vele Váradra, amelynek a következő volt a tartalma: amikor bejönnek a németek, értesíteni fogja a pasát a létszámukról. A levél kézhez vételekor a pasa négyezer lovassal induljon el Szebenbe. Neki is velük kellett volna tartania, és akkor kapott volna a pasától 30, a bírótól pedig 40 tallért. A tanúkihallgatást a csatában részt vevő Attilio de Offredi vezette. Venezia, Museo Correr. Ms. P. D. 377C Miscellanea. Fol. 354r–355v. Mindez megfelelő alapot szolgálhatott ahhoz, hogy olasz forrásaink az erdélyieket árulással vádolják meg.

³⁶ Az árulás motívum mindenesetre tartotta magát; Sagredo idézett február 19-ei jelentése szerint Zac (Gherard) ezredes parancsa, aki 2400 fős egységének egy részét takarmányért küldte, legalábbis gyanús, amely a főtiszt pártfogói azzal magyarázták, hogy részeg volt. ASVe Senato. Germania. Filza 119. Fol. 500r–v.

veztek volna egy erdővel borított tereprész felé (hegynek felfelé) irányuló török, illetve egy onnan (hegynek lefelé) irányuló lovassági támadásnak. Ezt a hadszíntér kutatásával lehetne eldönteni. Kücsük Mehmednek árulás nélkül is lehettek információi a magyar és erdélyi csapatok egy részének alacsony harci szelleméről, arról pedig bizonyosan, hogy nem készülnek ütközetre.³⁷ Kraus többször beszámol a török motiváltságáról, akik köztölték Apafival, hogy őket a szultán azért küldte, hogy nyílt csatában mérkőzzenek meg Keménnyel, és nem azért, hogy a várba (Segesvár) zárkózzanak.³⁸

Priorato és a tábornok ehhez még azt is hozzáteszi, hogy a vereség isten büntetése a fejedelem eretnoksége (kálvinizmus) miatt. E feltevésnek nemcsak az lehetett az oka, hogy mind a két olasz szerző katolikus volt, és mélységesen elítélte a protestáns vallásúakat, hanem az is, hogy megpróbálták megmagyarázni Keménynek a csata előtt tanúsított furcsa, habozó viselkedését, hadvezérként elkövetett súlyos hibáit. Montecuccolinak ráadásul komoly vitái voltak a magyarokkal, akik mind az 1661-es hadjáratért, mind később az 1663–1664-es török háborúban hozzá nem értéssel és tehetetlenséggel vádolták.³⁹ Ezért művére alapvetően a magyarokat bíráló, kritizáló hangnem a jellemző. Priorato, akik I. Lipót császár udvari történetírója volt, szintén részrehajló urával és elítélő a magyarokkal és az erdélyiekkel szemben.

Corbelli szintén árulást emleget a *relazionéban*, hozzátesz azonban egy olyan megjegyzést, amely sem Prioratónál, sem Montecuccolinál nem szerepel, vagyis hogy Apafi fejedelemmé választása után sem a császár, sem a szultán nem akart háborút, amivel tulajdonképpen akarata ellenére részben fel is menti a magyarokat, és rávilágít a két nagyhatalom lépéseinek valós mozgatórugójára.⁴⁰ Az oszmán birodalom ugyanis nem tűrhette, hogy vazallusa felmondja a hűséget és átálljon a császár oldalára, amit az valójában nem is akart, másrészt a császárnak is cselekednie kellett a magyar közvélemény felháborodása miatt, amely az Erdélyt ért szörnyű csapások miatt háborút követelt, és azért, mert a török támadás az uralma alatt lévő magyarországi területeket fenyegette.⁴¹ Egyébként Montecuccoli is háborúpárti volt, és azzal vádolta a magyarokat, hogy becsapták, mivel a hadjárata sikeréhez szükséges és megígért katonai segítséget nem adták meg neki.

Érdekes az erdélyi történetírók verziója a történetek interpretációját illetően: Bethlen kancellár más okokból, de Prioratóhoz hasonlóan erkölcsi példázatként mutatta be Kemény esetét, hogy miután habozott üstökön ragadni, Fortuna bosszúból elhagyta és martalékul vetette ellenségeinek. Másrészt finom lélekrajzzal az előtérbe nem is annyira a frissen megválasztott fejedelmet, hanem inkább a lelkiismeretével viaskodó egykori krími hadifoglyot állítja. Nem szabad azonban elfeledkeznünk arról, hogy Bethlen a csata után gyorsan átállt Apafi táborába, tehát magát mentve írta meg saját verzióját a történetekről. Ugyanez a helyzet érvényes lehet Corbellire is, aki a csúfos katonai vereséget próbálta

³⁷ Kraus: Erdélyi krónika, 495. o.

³⁸ Kraus: Erdélyi krónika, 484., 485. o. Ennél jóval érzékletesebben vázolta fel Cserei szerint a pasa csapatainak az alternatívát: „Azt is megmondójátok, Erdélynek éppen a közepétáján vagyunk: ha a harcra elszaladhatnánk is, csak a földnépe is agyonverne, míg az országból kimehetnénk.” Cserei: Erdély, 52–53. o.

³⁹ Itt most csak a Montecuccoli és Zrínyi viszonyát a korábbiakhoz képest eltérően bemutató, legújabb kutatási eredményeket összefoglaló tanulmányt említem. Hausner – Nagy 2011.

⁴⁰ Zani szerint tisztán katonai okok, az előőrs hanyag viselkedése, mivel nem jelezték az ellenség közeledtét, illetve a huszárok elmenekülése, amivel megbontották a rendet, vezettek a vereséghez. Zani levelei, 606. o.

⁴¹ Perjés 1965. A legújabb vélekedések szerint azonban a császári kormányzat eredeti célkitűzése éppen ellenkezőleg, egy tartós katonai berendezkedésre irányult. Czigány 2014. 902–903. o.

utólag a magyarok nyakába varrni, éppen úgy, mint Montecuccoli. Priorato viszont urának, I. Lipótnak és a Habsburg kormányzatnak a felelősségét próbálta áthárítani a magyarokra, akiknek a menekülését, illetve a jobbszárny harc nélküli elvonulását könnyen be lehetett állítani a vereség okaként.

Nitri, aki művében többet foglalkozik a vereség politikai körülményeivel, mint magával a csatával, jóllehet noires-i abbéként egyházi tisztséget viselt, nem említ semmilyen áruást vagy más erkölcsi motívumot – a nagyravágyást azért ő is megemlíti – és tisztán politikai szempontból, az államrezon nézőpontjából közelíti meg az eseményeket. Ő azt írja, hogy az általános tapasztalat az, hogy az államok nem segítik meg egymást, mert csak a saját érdekeiket nézik. Ritka az olyan eset, amikor egy állam haderejét egy másik megsegítésére fordítja, mert ki az, aki egy nálánál gyengébb érdekében provokálja egy nagyobb hatalom haragját? Sőt, Kemény elődei a császár ellenségei voltak, honnan lehetett volna tudni, hogy siker esetén nem történik ugyanez? És ha Montecuccoli elvesztette volna a hadsereget, akkor a császár örökös tartományai kerültek volna veszélybe. A tábornok az egyetlen helyes utat választotta, Kemény azonban meggondolatlan lépéseivel saját magát sodorta végső veszélybe.⁴²

A történetírói hagyomány egybehangzóan állítja, hogy a fejedelem testét nem találták meg. Priorato azt írja, hogy Kemény éppen lóra akart szállni, amikor az megcsúszott a jégen és maga alá temette. Majd hozzáteszi, senki nem tudja, mi lett a testtel.⁴³ Ugyanerről számol be az egykori velencei követ Battista Nani is a munkájában, illetve Montecuccoli, hogy nem tudni, mi lett a fejedelem sorsa.⁴⁴ Kraus szerint emiatt az a hír is szárnyra kapott, hogy nem is halt meg. Néhány oldallal később viszont azt olvashatjuk, hogy az erdélyi követek Temesváron felismerték Kemény gyapottal kitömött fejét.⁴⁵ Ezzel szemben Cserei azt állítja, hogy a saját szemével látta Apafi fogarasi várában Kemény kardját és köntösét. E helyen megjegyzi a krónikájában, hogy Apafi hasztalan kerestette Kemény testét, hogy eltemesse, nem találta „vagy azért, hogy még a harc helyen lovastól elesvén, a seregektől egybentapodtatott, vagy pedig a törökök az elesett testeknek fejeket elszedvén, fő nélkül teste meg nem ismertett.”⁴⁶ A fejedelem felesége, Lónyay Anna hetekkel ura halála után sem tudta, mi lett a testével.⁴⁷ Mintha a történetírói hagyomány, illetve a történeti tudat megelégedett volna annak konstatálásával, hogy Kemény teste nem lett meg, és mintha Kraus adatát is elfeledték volna: pedig a Temesvárt megjárt erdélyi követekre való hivatkozás eléggé egyértelmű ahhoz, hogy ne hagyjuk figyelmen kívül.

⁴² Nitri 1666. 54–55. o.

⁴³ Priorato 1670. 99. o. Ezek a többi forrásunkban nem szereplő részletek felvetik annak lehetőségét, hogy vagy szemtanúval beszélt, vagy pedig, ami a valószínűbb, több beszámoló is, az egyik talán éppen Corbellié, járt a kezében. Ezt támasztaná alá a fentebb idézett Funck-féle tanúkihallgatási jegyzőkönyv. A február 9-ei *avviso* szerint egy puskagolyó elszakította a fejedelem lovának kantárszárát, ezért át akart ülni egy másikra, de közben a menekülő tömeg elsodorta. ASV Segr. Stato. Germania. Vol. 171. Fol. 116r. Cserei a vereség baljós előjeleként idézi, hogy a fejedelem lova megbotolván elharapta a zabláját. Cserei: Erdély, 53.o.

⁴⁴ Montecuccoli 1704. 219. o.; Nani 1720. 471. o.

⁴⁵ Kraus: Erdélyi krónika, 497. o.

⁴⁶ Cserei: Erdély, 54. o. A karddal kapcsolatos ellentmondás – nem valószínű, hogy a csatamezőn két kardja és köntöse lett volna Keménynek – további források hiányában nehezen feloldható. Elképzelhető, hogy a Temesvárt megjárt követektől kerültek Apafihoz a tárgyak.

⁴⁷ Lónyay Anna levele: *Rónay* 1929. 9. o. 21. j. A családi hagyomány szerint Kemény Kata, a fejedelem nővére és Bethlen Ferenc özvegye megkerestette a testet és a keresdi Bethlen sírboltba temette jeltelen sírba, hogy Apafi ne találhasson rá. Ennek cáfolata: Uo. 10–13. o.

Az esetről beszámoló erdélyi jelentések ebben a kérdéskörben is új adatokat szolgáltatnak. Egy fentebb már idézett, 1662. február 1-jei, Szatmárról keltezett *avviso* arról számol be, hogy Keményt lefejezték, testét pedig felnégyelték.⁴⁸ A hír azért érdekes, mert egy olyan korabeli újságban olvashatjuk, amit a nyilvánosságnak szántak, tehát bizonyosra vehetjük, hogy sok olvasóhoz, így az általunk idézett szerzőkhöz is eljutott. A fejről egy valamivel későbbi, március 26-án kelt velencei jelentés egészen biztos forrásból közöl információkat: Sagredo követ azt írja a császári udvarban a katonai segítség ügyében megjelenő erdélyi követekre hivatkozva, hogy a töröknél van Kemény szablyája és ruhái, illetve hogy egy jani-csárt börtönbe vetettek, mivel a fejet eladta 12 tallérért egy közelebről meg nem nevezett erdélyi személynek.⁴⁹ Nehéz elhinni, hogy fegyverzetének, ruházatának darabjait megtalálták, a fejet elválasztották a törzsétől, a test viszont eltűnt (mint láttuk, valójában felnégyelték). Ez talán azzal magyarázható, hogy a csatáról beszámoló erdélyiek szégyenteljesnek érezték fejedelmük testének megcsonkítását, mintha az egy közönséges bűnöző, illetve hazaáruló (török szempontból trónbitorló) lett volna. Az ellenség vezérének a feje ugyanakkor időtlen idők óta értékes haditroféának számított, annak közszemlére tétele bevett szokás volt, a fejedelmet lefejező török katona vagy katonák tettét nyilván ez motiválta. A holttest meggyalázása, különösen, ha még fel is négyelték, abból a célból, hogy példát statuáljanak, a korban bevett szokás volt, olyan megszokott cselekmény, melynek kapcsán a testet elrettentésül közszemlére tették, tehát nem temették el rögtön, ha egyáltalán eltemették.⁵⁰ Arra azonban nem volt soha példa, hogy egy ilyen szégyenteljes aktus egy erdélyi fejedelem fejével és testével éppen a pogány török kardja által történjen meg. A Habsburgok által trónbitorlóknak tartott Báthory Andrászt székelyek fejezték le, Székely Mózes fejét Brassó mellett vívott vesztés csatája után kóccal tömték ki Basta katonái, majd közszemlére helyezték. Megnyúzott koponyáját sokáig hagyták a fogarasi vár falán: András fejéről propagandisztikus célú metszet is készült, illetve bizonyítéku szolgált a fejedelem halálát illetően, Székely Mózes esetében egyértelműen a megszegényítés volt a cél.⁵¹ Barcsayt pedig éppen Kemény vagdaltatta darabokra egy Répa nevű falu mellett. Azzal, hogy a többiek tapintatosan hallgattak és inkább eltűntnek nyilvánították, önkéntelenül(?) is mondai-eposzi dimenzióba emelték a fejedelem halálát.⁵² Az ókorból talán a legismertebb Spartacus története, míg a középkorban Artúr király legendája kínálkozik analógiául. Lehetséges, hogy a tragikus sorsú fejedelem halálának megkonstruálásával a történetírói hagyomány – készakarva, vagy önkéntelenül – egyszerre csinált erkölcsi példázatot a fejedelmi halálból és gazdagította a népükért meghaló és feltámadó hősök középkorban igen termékenyen burjánzó hagyományát egy újabb esettel?⁵³

⁴⁸ ASV Segr. Stato. Germania. Vol. 171. Fol. 61r. Kemény fejét megemlíti egy konstantinápolyi császári követjelentés is. ÖStA HHStA Turcica I. Karton 134. 1662. Jan.–März. Fol. 90r–v.

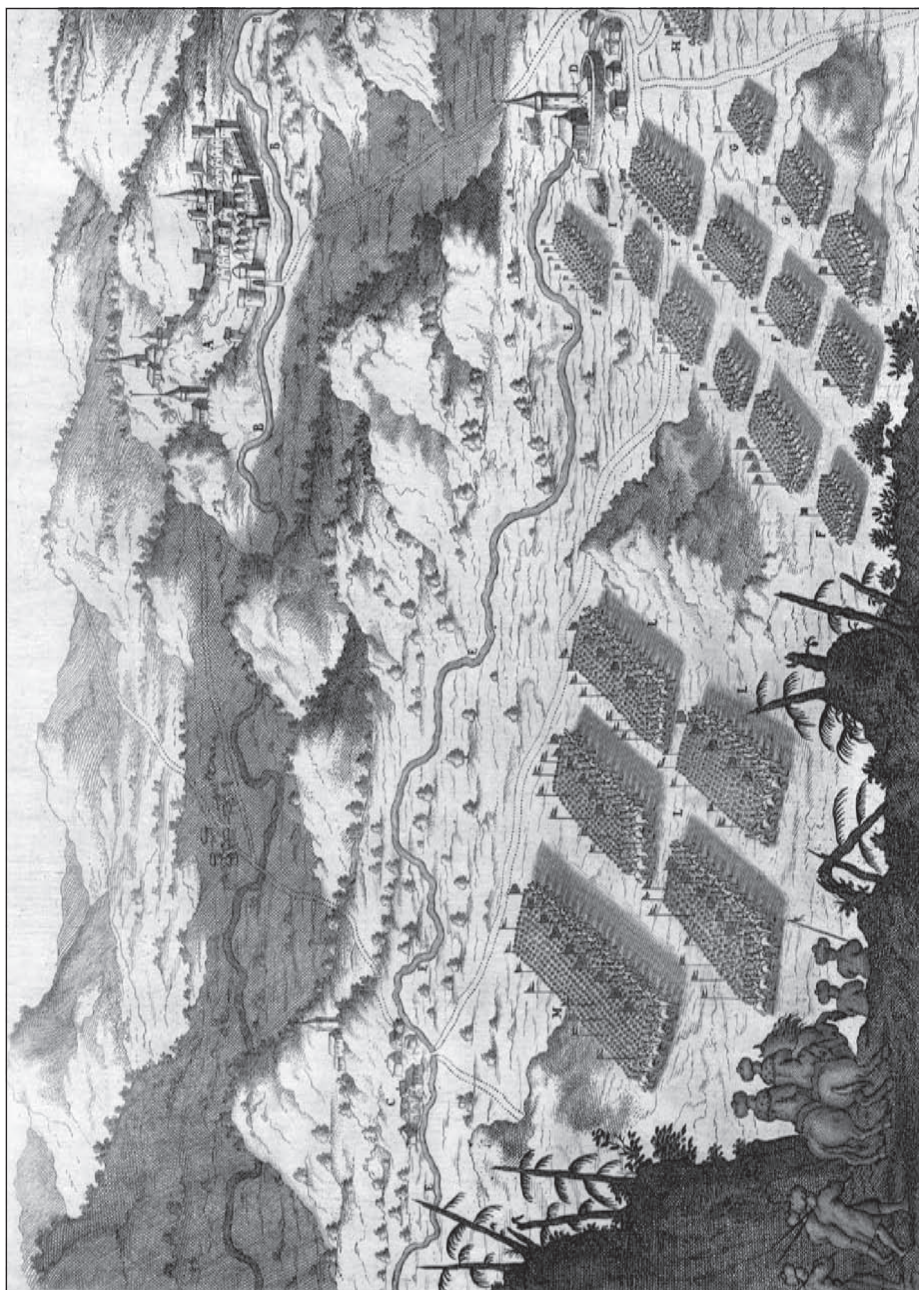
⁴⁹ ASVe Senato. Germania. Filza 120. Fol. 67r–v. A követségről lásd: EOE XIII. 12. o.

⁵⁰ A felnégyelés, legalábbis a német birodalom területén, a királygyilkosok és hazaárulók tipikus büntetési formája volt. *Dülmen* 1990. 114–116. o.

⁵¹ *Szamosközy*: Erdély, 407–408. o. Itt emlékeztetnek arra, hogy a Szászfenesnél halálosan megsebesült II. Rákóczy Györgyöt katonái kiragadták a harcból, nehogy a törökök kezébe kerüljön, akik nyilván hasonló módon bántak vele. Erre az ókor óta szintén számtalan példát ismertünk.

⁵² Erre az összefüggésre hívja fel a figyelmet a Bethlen és Kraus által említett rejtélyes fehér ruhás személy, aki a csata előtt megjelenve állítólag felfedte a fejedelemnek, hogy elárulták. Ugyanőt Corbelli Apafi titkárának mondja. Lásd a 9. jegyzetet! Más források fehér abaposztós huszárról tesznek említést. *Rónay* 1929. 7. o.

⁵³ Ehhez lásd: *Magyar* 2001.

Nagyszőlősi csata (Történelmi Képcsarnok, T5759. sz.)

BIBLIOGRÁFIA

- B. Szabó* 2001. *B. Szabó János*: „II. Rákóczi György 1658. évi török háborúja.” *Hadtörténelmi Közlemények*, 117. (2001) 1. sz. 231–275. o.
- B. Szabó* 2006. *B. Szabó János*: Erdély katasztrófája 1658-ban. A védelem összeomlásának politikai és pszichológiai okai. *Aetas*, 21. (2006) 204–218. o.
- B. Szabó* 2010. *B. Szabó János*: A honfoglalóktól a huszárokig. Budapest, 2010.
- B. Szabó* 2011. *B. Szabó János*: Montecuccoli 1661. évi erdélyi hadjáratának okairól. *Hadtörténelmi Közlemények*, 124. (2011) 4. sz. 929–933. o.
- B. Szabó – Sudár* 2012–2013. *B. Szabó János – Sudár Balázs*: „Independens fejedelem az Portán kívül.” II. Rákóczi György oszmán kapcsolatai. Esettanulmány az Erdélyi Fejedelemség és az Oszmán Birodalom viszonyának történetéhez (1. rész.). *Századok*, 146. (2012) 1015–1048. o.; (2. rész.) *Századok*, 147. (2013) 931–999. o.
- Bethlen*: Erdély *Bethlen János*: Erdély története, 1629–1663. Ford. *P. Vásárhelyi Judit*, az utószót és a jegyzeteket írta *Jankovics József*, a mutatókat összeállította *Jankovics József* és *Nyerges Judit*. Budapest, 1993.
- Czigány* 2014. *Czigány István*: A furcsa háborútól a nagy háborúig 1661–1664. A furcsa háború, 1661. *Hadtörténelmi Közlemények*, 127. (2014) 4. sz. 892–908. o.
- Cserei*: Erdély *Cserei Mihály*: Erdély históriája (1661–1711). S. a. r. *Bánkúti Imre*. Budapest, 1983.
- Dülmen* 1990. *Richard Dülmen*: A rettenet színháza. Budapest, 1990.
- EOE XIII. Erdélyi Országgyűlési Emlékek XIII: 1661–1664. Szerk. *Szilágyi Sándor*. (Magyar Történelmi Emlékek III.) Budapest, 1888.
- G. Etényi* 2003. *G. Etényi Nóra*: Hadszínkép és nyilvánosság: a magyarországi török háború hírei a 17. századi német újságokban. Budapest, 2003.
- Grassi* 1933. *Giuseppe Grassi*: Dizionario militare italiano. Torino, 1933.
- Hausner – Nagy* 2011. *Hausner Gábor – Nagy Levente*: Raimondo Montecuccoli és a magyarok. *Hadtörténelmi Közlemények*, 124. (2011) 3. sz. 679–740. o.
- Hurmuzaki* 1897. Documente privitoare la istoria Românilor, vol. 9. Part. 1: 1650–1747. Cul. *Eudoxiu Hurmuzaki*. București, 1897.
- Jászay* 1996. *Jászay Magda*: A kereszténység védőbástyája olasz szemmel. Budapest, 1996.
- Kraus*: Erdélyi krónika *Georg Kraus*: Erdélyi krónika 1608–1665. Szerk. *V. András János*. Budapest, 1994.
- Magyar* 2001. *Magyar Zoltán*: Halhatatlan és visszatérő hősök. Egy nemzetközi mondatípus kárpát-medencei redakciói. Budapest, 2001.
- Montecuccoli* 1704. *Raimondo Montecuccoli*: Memorie del General Principe di Montecuccoli... Colonia, 1704.
- Nani* 1720. *Battista Nani*: Historia della repubblica Veneta. Venezia, 1720.
- Nitri* 1666. *Maurizio Nitri*: Ragguaglio dell’ultime guerre di Transilvania et Ungaria. Venezia, 1666.
- Perjés* 1965. *Perjés Géza*: Zrínyi Miklós és kora. Budapest, 1965.
- Priorato* 1670. *Gualdo Priorato*: Historia di Leopoldo cesare, vol. II. Vienna, 1670.

- R. Várkonyi* 1975. *R. Várkonyi Ágnes*: Török világ és magyar külpolitika. Budapest, 1975.
- Rónay* 1929. *Rónay Elemér*: Kemény János fejedelem halála és nyugvóhelye. (Erdélyi Tudományos Füzetek 16. sz.) Cluj–Kolozsvár, 1929.
- Szamosközy*: Erdély *Szamosközy István*: Erdély története. Budapest, 1981.
- Tóth* 1999. *Tóth Sándor László*: Kücsük Mehmed magyarországi tevékenységéhez. *Aetas*, 14. (1999) 4. sz. 76–84. o.
- Zani levelei *V. S.*: Zani gróf levelei Erdély állapotáról 1661–1664. *Századok*, 26. (1892) 605–609. o.

RÖVIDÍTÉSEK

- ASV Archivio Segreto Vaticano
ASVe Archivio di Stato di Venezia
ÖStA HHStA Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Wien,
Segr. Stato Segreteria di Stato

Tamás Kruppa

NAGYSZŐLŐS, 23 JANUARY 1662. THE BATTLE BETWEEN JÁNOS KEMÉNY AND MIHÁLY APAFI FOR THE THRONE OF TRANSYLVANIA

Summary

The Battle of Nagyszőlős, although not regarded as a significant military event by Hungarian historians, secured the throne of the Principality for the Ottoman-supported candidate Mihály Apafi. There are a number of relatively detailed contemporary accounts of the battle, both from and outside of Hungary; some of them written by eye-witnesses. Despite all of this, there are still many uncertainties regarding the details. Using the account of a hitherto unknown eye-witness and the contemporary avviso literature the paper reconstructs the events before the battle and the course of the battle with more details than ever before. Relying on the source it also gives the probable location of the battlefield, and endeavours to clarify and eliminate the contradictions in the legends of the historical tradition about the death of János Kemény, and about the uncertain fate of his body.

Tamás Kruppa

NAGYSZÓLÓS, 23. JANUAR 1662. DIE SCHLACHT VON JÁNOS KEMÉNY UND MIHÁLY APAFI
UM DEN THRON VON SIEBENBÜRGEN

Resümee

Die Schlacht bei Nagyszólós entschied, obwohl sie in der ungarischen Geschichtsschreibung nicht zu den bedeutenden Kriegereignissen gerechnet wird, das Schicksal des fürstlichen Throns zugunsten des osmanischen Kandidaten Mihály Apafi. Zahlreiche gleichaltrige ausländische bzw. ungarische Quellen berichten ziemlich detailliert über die Schlacht, darunter auch Augenzeugen, trotzdem herrscht in Bezug auf die Details noch bis heute große Unsicherheit. Die Studie rekonstruiert aufgrund des Berichts eines neuen, bislang unbekanntem Augenzeugen bzw. der zeitgenössischen Avviso-Literatur die Ereignisse vor der Schlacht bzw. den Ablauf dieser viel detaillierter als bisher und bestimmt aufgrund der Quelle auch den vermeintlichen Ort des Schlachtfeldes. Zudem unternimmt sie den Versuch, die Widersprüche im Zusammenhang mit dem Tod von János Kemény und dem bisher unsicheren Schicksal seines Leichnams in der Geschichtsschreibung zu klären bzw. auszumerzen, die sich in Legenden manifestieren.

Tamás Kruppa

NAGYSZÓLÓS, LE 23 JANVIER 1662. LA BATAILLE ENTRE JEAN KEMÉNY ET MICHEL APAFI
POUR LE TRÔNE DE TRANSYLVANIE

Résumé

Certes, l'historiographie hongroise ne la classe pas parmi les événements militaires importants, mais la bataille de Nagyszólós décida tout de même du trône princier en faveur de Michel Apafi soutenu par les Ottomans. Bien que plusieurs sources hongroises et étrangères contemporaines relatent la bataille, dont des témoins de l'événement, il reste beaucoup d'incertitudes concernant les détails. Sur la base du rapport d'un nouveau témoin inconnu auparavant et des avis contemporains, l'étude reconstitue de manière plus détaillée les événements ayant précédé la bataille et le déroulement de celle-ci. Sur la base de ladite source, elle détermine également le lieu probable du champ de bataille et tente d'éclaircir les contradictions liées à la mort de Jean Kemény et aux incertitudes concernant le devenir du corps du défunt qui ont donné naissance à des légendes.

Тамаш Круппа

ВИНОГРАДОВ 23 ЯНВАРЯ 1662-ОГО ГОДА. БОРЬБА ЗА ТРАНСИЛЬВАНСКИЙ ТРОН
МЕЖДУ ЯНОШОМ КЕМЕНЬ И МИХАЙОМ АПАФИ

Резюме

Несмотря на то, что Виноградовскую битву венгерская историография не причисляет к ряду крупных военных событий, она решила судьбу королевского трона в пользу османского кандидата Михая Апафи. О битве относительно детально также сообщают некоторые жившие в то время иностранные и венгерские источники, включая в себя очевидцев, но до сегодняшнего дня по-прежнему много неопределенности в отношении деталей. Исследование на основе нового отчёта ранее неизвестного очевидца, а также сообщений критической литературы того времени (avviso) все более подробно реконструирует происходящие перед боем события и ход сражения, и на основе этого источника определяет вероятное место поля боя, а также делает попытки выяснить и исключить противоречия возникающие в создании легенды в традициях летописцев в отношении смерти Яноша Кемень, и до сих пор с неопределенной судьбой его трупа.

A SVÁB KERÜLETI SEGÉLYCSAPATOK KIÁLLÍTÁSÁNAK NEHÉZSÉGEI ÉS RÉSZVÉTELÜK AZ 1685. ÉVI HADJÁRATBAN*

Buda 1684. évi sikertelen ostroma után a következő évben csak lassan született döntés az új hadjárat céljáról. Az Udvari Haditanács 1685. április 16-i ülésén csak arról határozott, hogy június 20-ig a főserég a Vág mentén gyülekezzen. A főhadszínre irányított ezredek vezetésével megbízott Lotharingiai Károly főhadparancsnok-helyettes Buda újabb megtámadása helyett Érsekújvár, Székesfehérvár vagy Nógrád ostromát javasolta. A tervet a császár is jóváhagyta, hiszen e három vár a Budát védelmező védőgyűrű stratégiai fontosságú erősségeinek számított. Megjegyezte azonban, hogy minél nagyobb terület szerezzenek vissza a hódoltságból, hogy az örökös tartományok lakossága megszabaduljon a katonai beszállások terhétől. A június 19-i párkányi hadiszemlén még mindig ismeretlen volt a táborban összegyűlt katonák előtt a hadjárat célja. A főhadparancsnok-helyettes június 21-i javaslatát elfogadva végül I. Lipót június 28-án elrendelte Érsekújvár ostromát. A Lotharingiai Károly vezetése alatt összegyűlt szövetséges főserég július 7-én érkezett a stratégiai fontosságú erősség falai alá. E hadnak ekkor majdnem a felét, mintegy 32 500 katonát az I. Lipót császárral szövetségben álló birodalmi rendek állították ki és küldték a Magyar Királyságba. Ezek között szolgált 3000 gyalogos és 1000 lovas, akiket a sváb kerület rendjei bocsátottak az uralkodó rendelkezésére.¹ Tanulmányomban ezen kontingens 1685. évi történetét mutatom be a feltöltéstől kezdve, Érsekújvár ostromán és a táti csatán keresztül egészen a téli szállásra vonulásukig. Ám mielőtt erre rátérnék, egy rövid kitekintést kell tenni a Német-római Birodalom XVII. század végi történetének két igen fontos és egymással szorosan összefüggő intézményével kapcsolatban.

A birodalmi kerületek és a birodalmi haderő kérdése a XVII. század végén

A vesztfáliai béke megteremtette annak az előfeltételét, hogy a birodalmi kerületek a XVI. században kijelölt feladatukhoz hasonlóan újra egy fontos, területek feletti igazgatói funkciókkal ellátott intézménnyé válhassanak, azaz egy köztes szintet képezhessenek a birodalom, valamint a területi államok között. A kerületek nevezték ki a kamarai bíróság bírúját (Assessor), és az alájuk rendelt területeken behajtották a birodalmi intézmény, szervezetek fenntartására szánt adókat. Háború esetén a hozzájuk tartozó tartományok rendjei által kiállított csapatok szervezése is rájuk hárult olyan uralkodó hiányában, aki saját haderejét maga vezette volna a hadszínterre. A kerületek és esetenként direktoraik

* A tanulmányt a Collegium Hungaricum 2013. és 2014. évi bécsi ösztöndíjának köszönhetően tudtam elkészíteni. Szeretnék köszönetet mondani Domokos Györgynek, a Hadtörténelmi Levéltár bécsi levéltári delegációja vezetőjének, aki munkámat tanácsaival segítette.

¹ Theatrum Europaeum 1691. 797–798. o.; Zimmermann 1837. 49–50. o.; Röder 1839. 126. o.; Hammer-Purgstahl 1840. 775. o.; Angeli 1885. 198–199. o. és 208–210. o.; Klopp 1882. 395. o.; Staudinger 1904. 193–206. o.; Bánlaky 1941. 121–122. o.; Braubach 1963. 122. o.; Hüttl 1976. 149. o.; Sugár 1983. 65–67. o.; Varga 1986. 82. o.

(általában egy vagy két befolyásos fejedelem, akinek a kezében a mindennapi kormányzás szálai összefutottak) igyekeztek gondoskodni a jogi, törvényszéki és rendtartási ügyek koordinációjáról, a közlekedési hálózat kiépítéséről, a stabil pénz- és valutarendszerről, az árvaházakról, szegényházakról és ispotályokról, valamint ösztönözték a kereskedelem, az ipar fejlődését és felügyelték a vámokat.

A birodalmi kerületek valódi működőképessége területileg igen eltérően fejlődött a későbbiekben. Mindenekelőtt azt a feltételezést tekinthetjük hiú ábrándnak, miszerint a kerületek a birodalom védelmét hathatósan képesek voltak megszervezni az alájuk rendelt tartományok hadra foghatóinak fegyverbe szólításával. Ez az elképzelés leginkább azokon a területeken hiúsult meg, ahol olyan erős közép- és nagyhatalmak is igazgatásuk alá kerültek, amelyeknek érdekei a kerület területén kívül estek, és függetlenségüket a végletekig igyekeztek megővni. Ezek közé tartozott például a Svéd Királyság, amelynek a Német-római Birodalmon belül tartományai három különböző (Pomeránia a felső-szász, Bréma és Wismar az alsó-szász, Verden az alsó-rajna-vesztfáliai) kerülethez tartoztak. Különösen kényes és nehéz helyzet alakult ki az alsó-rajna-vesztfáliai kerületben, ahol a svédek mellett a brandenburgi választófejedelem, a hessen-kasseli tartományi gróf és a braunschweig-lüneburgi herceg is saját érdekeit kívánta érvényre juttatni.²

A birodalmi kerületek újraéledésével ismét napirendre került a birodalmi véderőtörvény kérdése is az 1653/1654. évi birodalmi gyűlésen. Ám ez egy soha véget nem érő vitához vezetett, amelyben a császár és a rendek érdekei szemben álltak. Húsz évvel korábban, 1635-ben a prágai béke megkötésénél az udvar már kísérletet tett arra, hogy az uralkodóra felesküdtött és parancsnoksága alá rendelt birodalmi hadsereget hozzanak létre. Noha a rendek igen széles ellenőrzési joggal rendelkeztek volna e haderő fölött, és a terv a további hadiesemények miatt gyorsan zátonyra futott, mégis az elképzelést a birodalmi Habsburgellenes propaganda hevesen támadta. Elképzelésük szerint ugyanis a hadseregnek nem csak nevében kellett volna birodalminak lennie, és az uralkodó formális főparancsnokként az élén állhatott, ám a rendek engedélye nélkül senki ellen nem vezethetett hadat.³

A 1653/1654. évi birodalmi gyűlés határozata értelmében a birodalmi véderő problémáját az 1555. évben elfogadott és azután többször módosított végrehajtási rendtartás újraélesztésével kellett volna megoldani. Eszerint a birodalmi kerületek és *Obrist*jaik hatáskörébe utalják a birodalom belső békéjének fenntartását, valamint a csapatok készenlétben tartását egy külső támadás elhárításának esetére. Rögzítették, hogy sem a rendek, sem alattvalóik nem vonhatják ki magukat köteleességük teljesítése alól.

Az elhatározás ugyan papíron jónak tűnt, ám egészen más értelmet nyert a gyakorlatban. Azok a rendek, akik maguk is saját haderőt állítottak fel, egy birodalmi jog által szankcionált lehetőséget láttak abban, hogy alattvalóikat besorozzák egy kialakítandó saját állandó hadseregbe, amelynek a költségeit is velük fizettetik meg. Eddig ugyanis a tartományok rendjei csak akut háborús helyzetben voltak arra kötelezhetőek, hogy pénzt és katonát szavazzanak meg uralkodóiknak. Az 1653/1654. évi birodalmi gyűlés határozatának 180. §-a azonban lehetővé tette, hogy a választófejedelmek és hercegek mindezeket

² A birodalmi kerületekről lásd: *Dotzauer* 1989.; *Hartmann* 1997.; *Dotzauer* 1998.; *Hartmann* 2000. 27–37. o.; *Endres* 2003.; *Robens* 2008.; *Bagi* 2008. 247–261. o.

³ *Koller* 1990. passim.

immáron figyelmen kívül hagyják. Sőt, a birodalmi törvényszékeket arra utasították, hogy haditerhek ügyében benyújtott panaszokat tárgyalás nélkül utasítsák el. Ahogyan a XVI. században a tartományurak a birodalmi segélyeket használták ki saját adóztatási rendszerük kiépítéséhez, úgy egy évszázaddal a birodalmi véderőtörvény reformja segítette saját, abszolutisztikus hatalmuk kiépítését és állandó hadseregeik felállítását.⁴

A birodalom védelme a külső és belső támadásokkal szemben azonban közel sem oldódott meg. Erre jó példa az 1663. év, amikor az Oszmán Birodalom seregének magyarországi előrenyomulása megkövetelte, hogy az egy évtizeddel korábban „megálmodott” rendszert a gyakorlatban is alkalmazzák. Ekkor a rendek hozzájárultak ahhoz, hogy az 1521. évi worms birodalmi matrikula alapján a birodalmi kerületek egy hadsereget állítsanak ki, amely a császár legfőbb parancsnoksága alatt álljon. Ehhez birodalmi tábournoki kart és birodalmi haditanácsot is felállítottak. Utóbbi mint a rendek által megbízott felügyelő szervet rendelték ki a hadak mellé. A kiállítandó kontingens erejét csökkentette, hogy a háborúban a császári-királyi állandó hadsereg ezredei mellett egy-egy birodalmi rend, illetve a Rajnai Szövetség által kiállított csapatok is részt vettek. Így bár a Német-római Birodalomból jelentős katonai támogatást kapott az uralkodó, mégsem állt rendelkezésre egy egységes vezetés alatt szolgáló birodalmi haderő.

A birodalom védelmének kérdését a későbbiekben sem sikerült megfelelően rendezni, bár a kortársak is figyelmeztettek ennek a veszélyeire. Az 1670-es évek végén a császár újra kísérletet tett a birodalmi véderőtörvény reformjára, hiszen a Francia Királysággal vívott hollandiai háború (1672–1679) eseményei, illetve az Oszmán Birodalom nyugati előretörésének növekvő veszélye ismét rámutatott arra, hogy szükség volna egy birodalmi hadsereg felállítására. 1681-ben és 1682-ben I. Lipót császár hat birodalmi szakvéleményt ratifikált a véderő kérdésében, amelyek egészen 1806-ig a birodalom hadviselése és hadvezetése számára megteremtették a jogi alapot. Eszerint a birodalmi haderőt 10 000 lovasban (vértésben), 2000 dragonyosban és 28 000 gyalogosban határozták meg, amely létszámot az 1654. évi birodalmi végzés 180. §-a alapján a tíz kerületből kellett sorozni, legfőbb hadura pedig a mindenkor uralkodó volt. Ennek értelmében a sváb kerületnek összesen 2707 gyalogost és 1321 lovast kellett kiállítania a Német-római Birodalomért támadás esetén.⁵

A haderő finanszírozását, valamint ruhával és fegyverrel való ellátását egy központi birodalmi hadipénztárból kellett megoldani, amelynek munkáját decentralizált kerületi hadipénztárak segítették. A birodalmi hadi alaptörvényben azonban számos kérdés maradt megválaszolatlan, mivel ezekben a rendek és a császár nem jutott egyezségekre. Ilyenek voltak a fegyelmi kérdések, a hadipénztárak feletti rendelkezés vagy a birodalmi tábournoki kar felfogadásának joga. Összességében nem voltak meg az előfeltételei az állandó birodalmi haderő felállításának, hiszen ezt a katonaságot csak arra szánták, hogy meghatározott ideig szolgálva megadott célokat, a birodalom határainak védelmét teljesítse. Valójában a nagyobb politikai súllyal rendelkező fejedelmek ezt a reformot is csak saját hatalmuknak a kisebb birodalmi rendek feletti kiterjesztésére használták fel.

⁴ Schilling 1998. 119–123. o.; Winkelbauer 2003. 510. o.; Sahin-Tóth 2004. 1149–1188. és 1156. o.; Herbers – Neuhaus 2005. 249–256. o.

⁵ Plassmann 2005. 59. o.

Ezt a haderőt az Oszmán Birodalom ellen vívott háborúba soha nem vetették be, sőt még Bécs felmentésében sem vett részt. A birodalom csak pénzsegélyekkel járult hozzá a Habsburg Monarchia harcához. Egyes birodalmi választófejedelmek, hercegek és kerületek mindazonáltal a Habsburg udvar szövetségeseként, vagy saját hírnevükért állítottak ki katonaságot, és harcoltak a magyarországi hadszíntéren.⁶

A sváb kerület támogatása és hadserege a XVII. század végén

A visszafoglaló háborúk időszakában a Habsburg uralkodó segítségére katonasággal siető birodalmi rendek között találjuk a sváb kerületet is. A császári udvarral való jó kapcsolatoknak régről eredeztethető hagyományai voltak ezen a területen, amit a Bécsben vagy Prágában regnáló uralkodók igyekeztek is a saját javukra kihasználni. A kerület rendjeinek politikáját jelentősen befolyásoló württembergi hercegek ugyanis harcos lutheránusságuk ellenére is a Habsburg diplomácia eszközei voltak. A tizenöt éves háború időszakában (1593–1606) az osztrák hűbértől való szabadulásért cserében a három alkalommal Regensburgban összeült birodalmi gyűlésen (1594, 1597/1598, 1603) a minél nagyobb összegű töröksegély (Türkenhilfe) megszavazása mellett szálltak síkra.⁷

A sváb kerület az 1597/1598. és 1603. évi birodalmi gyűlésen is azon öt kerület közé került (frank, bajor, alsó- és felső-szász), amelyektől az uralkodó azt várta el, hogy 12 000 jól felszerelt gyalogost és 4000 lovaszt küldjenek az elkövetkezendő öt esztendőben, június végétől november végéig, szükség szerint Magyarországra vagy Ausztriába. Ezt a haderőt a rendek költségén kellett volna felállítani és fizetni úgy, hogy a birodalmi gyűlésen kért pénzsegélyből az erre fordított összegeket ne vonják le. Ez volt az úgynevezett Nachzug, amelynek felállítása 1598-ban csak papíron valósult meg, míg öt esztendővel később még úgy sem.⁸

A württembergi herceg a konstanzi püspök-herceggel együtt a sváb kerület gyűlésein is az ott megjelent, döntően a katolikus felekezethez tartozó rendeket arra ösztönözte, hogy támogatást nyújtsanak az Oszmán Birodalommal háborúzó II. Rudolfnak. 1594 májusában Zacharias Geizkofler birodalmi fillérmester közbenjárására nyolc hónapra szóló támogatást hagytak jóvá az uralkodónak. A következő év februárjában pedig a sváb kerület rendjei egy 4000 főt számláló gyalogság és tizenkét lövegből álló tüzérség kiállítását vállalták összesen hat hónap időtartamra.⁹

Egy évszázaddal később, az Oszmán Birodalommal szembeni visszafoglaló háború időszakában is a császári udvar joggal számíthatott a sváb kerület segítségére, hiszen Frigyes Károly Württemberg-Winnenthal herceg, a württembergi hercegség adminisztrátora¹⁰ személyes lekötelezettje volt I. Lipótnak, míg a konstanzi püspök-herceg, Franz Johann(es) Vogt von Altensumerau und Praßberg¹¹ szintén a császári diplomácia támogatói közé

⁶ Staudinger 1904. 1–152. o.; Thenius 1912. 7–148. o.; Kurt 1928. 97–356. o.; Papke 1983. 219. o.; Engelmann 1986. 63. o.; Schilling 1998. 123. o.

⁷ Stieve 1878–1883. Bd. 4. 374. o.; Kossol 1976. 108. o.; Schulze 1978. 109., 158–159. és 232. o.; Aulinger 1980. 211. o.

⁸ Schulze 1978. 213. o.

⁹ Müller 1901. 155–262., 158. o.

¹⁰ ADB Bd. 8. (1878) 50–52. o.

¹¹ NDB Bd. 16. (1990) 241. o.

számított.¹² Azt, hogy akaratum a XVII. század végén is a kerületi gyűléseken döntő súllyal esett a latba, az 1681-ben és 1682-ben elfogadott véderőtörvény tovább erősítette. A sváb kerület, mint hadba fogadó ennek alapján felállította katonaságát, amelyet az egyes rendek saját, már létezett csapataikból állítottak ki. A jelentősebbek saját tisztjeik vezénylete alá rendelt egységeket küldtek, míg a kisebbek, akik csak néhány katonát tudtak felfogadni, meghatározott csapatokhoz irányították regrutáikat. Ezekből aztán a kijelölt gyülekezési helyeken századokat és ezredeket szerveztek. Az így felállított kerületi sereg élére egy kerületi vezérőrnagyot neveztek ki a rendek azért, hogy a birodalmi sereg parancsnokságának haditanácsában megfelelő képvisellel rendelkezessenek.

Azok a rendek azonban, akik nem voltak képesek saját katonaság kiállítására (nicht-armierte Stände), hamarosan egy-egy jelentősebb hatalmi tényező, a „felfegyverkezett rendek” (armierter Stand) politikai befolyása alá kerültek, ezáltal kliensivé váltak. A birodalmi szinten is középhatalomnak számító württembergi hercegség így könnyedén megszilárdította addigi pozícióit, és nem csak akarátát érvényesíthette a rendi gyűléseken, hanem már az úgynevezett képviseleti pénzek (Vertretungsgelder) is hozzá folytak be, valamint a katonaságot nem kiállítók területei is nyitva álltak toborzói előtt.¹³

A sváb kerület által felállított ezredek tehát nem a birodalmi hadsereg részeként érkeztek a császár támogatására, Bécs felmentésére. A frank kerület által küldött csapatokkal együtt Georg Friedrich von Waldeck herceg¹⁴ tábornagy irányítása alá rendelték. Bár a kahlenbergi csatát (1683. szeptember 12.) lekésték,¹⁵ ám részt vettek az oszmán had üldözésében és csak decemberben vonultak téli szállásra.¹⁶ A következő esztendőben két gyalogezredet (Öttingen és Baden-Durlach), összesen 4000 főt állítottak ki és vezényeltek Károly Gusztáv baden-durlachi őrgróf kerületi vezérőrnagy parancsnoksága¹⁷ alatt a Budát ostromló császári-királyi sereg támogatására. Ez a kontingens 1684 szeptembere végén érkezett meg a várhoz és Miksa Emánuel bajor választófejedelem irányítása alá rendelve harcolt.¹⁸

¹² Ez még akkor is igaz, ha a bécsi udvar hiába próbálta bevonni a sváb kerületet a franciaellenes ügynevezett laxenburgi szövetségbe. A rendek azonban nem véletlenül húzták a tárgyalásokat, hiszen területeik a Francia Királysággal voltak határosak, így joggal tartottak XIV. Lajos bosszújától. Lásd: *Papke* 1983. 248. o. és *Hüttl* 1993. 75–94. o.

¹³ *Schilling* 1998. 121–122. o.; *Plassmann* 2005. 60. o.

¹⁴ Waldeck, egy a családját a XII. századi ősökre visszavezető grófi családból származott. Georg Friedrich 1620-ban született Arolsenben. 1641-ben a Németalföldi Egyesült Tartományok, majd tíz évvel később a brandenburgi választófejedelem szolgálatába szegődött. Részt vett az úgynevezett északi háborúban (1655–1660), majd mint a birodalmi sereg altábornagya volt jelen a szentgotthárdi csatában is. 1672 és 1679 között részt vett a francia–holland háborúban. Hűségéért és szolgálataiért I. Lipót császár és magyar király 1682-ben birodalmi hercegi rangra emelte. 1683-ban ő vezette a Bajor, Frank és Felső-Rajnai Birodalmi Kerületek katonáit Bécs felmentésére. 1688-ban Vilmos orániai herceg, mint személyes képviselőjére rábízta a Németalföldi Egyesült Tartományok hadügyeinek irányítását (Generalkapitän). 1692-ben halt meg Arolsenben. ADB Bd. 8. (1878) 701–709. o.

¹⁵ *Staudinger* 1904. 154–181 o.; *Bánlaky* 1941. 28. o.; *Wimmer* 1983. 30–31. o.; *Varga* 1986. 55. o.

¹⁶ *Storm* 1974. 88–89. o.

¹⁷ VI. Frigyes baden-durlachi őrgróf fiaként 1648-ban született Durlachban. Részt vett a francia–holland háborúban, ahol a sváb kerületi rendek az úgynevezett evangélikus gyalogezred parancsnokságát bízták rá 1673 és 1677 között. 1683 szeptemberében a rendek mellett, hogy újra egy gyalogezred felállításával bízták meg, vezérőrnaggyá is előléptették. Ez volt az első alkalom, hogy beiktattak egy közbülső parancsnoklási tiszteletet a kerületi katonai direktórium és az ezredek között. 1703-ban halt meg Kalsburgben. Lásd: *Storm* 1974. 115–539. o.

¹⁸ *Staudinger* 1904. 182–192. o.; *Bánlaky* 1941. 83. o.; *Sugár* 1983. 55. o.

A sikertelen ostromot követően a megmaradt sváb szolgálatban lévő katonák a Magyar Királyság területén vonultak téli szállásra először a Szepességbe, majd a Trencsén vármegyei Zsolnára (ma Szlovákia: Žilina), hogy részt vehessenek az 1685. évi hadjáratban is.

A sváb kerületi segélycsapat felkészülése a hadjáratra

I. Lipót császár 1684. december 6-án leirattal fordult a sváb kerülethez. Ebben először köszönetét és háláját fejezte ki azért, hogy a kereszténység ősellensége ellen folytatott elmúlt évi hadjáratban a rendek két gyalogezredet a császári-királyi csapatok megsegítésére küldtek. A Buda visszafoglalását célzó sikertelen hadjáratban a katonaság olyan nagy veszteségeket szenvedett, míg ezzel szemben az Oszmán Birodalom ereje oly mértékben megnövekedett, hogy az egész kereszténység megvédésére szükségesnek vélte az uralkodó a hadsereg megerősítését. Így a következő tavasszal még időben megakadályozhatja a kereszténység ősellenségének előrenyomulását. Kérte ezért az uralkodó, hogy ne csupán az említett két ezredet töltsék fel katonasággal a kerületi rendek, hanem az 1684-ben még visszatartott két lovasezredet (a 6-6 svadronból álló Hönstatt és Gronsfeld vértés ezredet) is tartsák készenlétben, hogy azt is tavasszal a magyarországi hadszíntérre lehessen küldeni. I. Lipót kifejezte azon reményét is, hogy katonai és pénzügyi támogatásukat ezekben a vészterhes időkben inkább megsokszorozzák, mintsem lecsökkentenék, amivel mások számára is példát mutatnak.¹⁹

A kerületi gyűlés összehívásáért felelős württembergi herceg-adminisztrátor és a konstanzi püspök-hercege a következő esztendő januárjának huszadik napján február 20-át jelölte ki a tárgyalások kezdőnapjának. A rendek számára kibocsátott körlevél a Károly Gusztáv beden-durlachi őrgróf vezérőrnagy által Bécsből küldött jelentés alapján beszámolt arról, hogy Buda ostromát követően a két ezred milyen állapotba került. Eszerint a sváb csapatok Esztergomnál még 1200 (Baden-Durlach-ezred), illetve 900 (Öttingen-ezred) főt számláltak. Az ezredeknek igazán jelentős veszteségeket csak ezután kellett elszenvedniük. A vezérőrnagy ugyanis hiába kérte az Udvari Haditanácsot, hogy az oszt-rák örökös tartományok közelében jelöljön ki katonáinak téli szállást, a bajor választófejedelem segélyhadával együtt a Szepességbe rendelték őket. Itt az út során a téli hideg, a kiélt vidék és a lakosság ellenséges magatartása miatt alig tudták élelmezni magukat és hatalmas veszteségeket szenvedtek el.²⁰ Mivel pedig az uralkodó immáron másodszorra kért segílyt a Regensburgban ülésező birodalmi rendektől és ezzel párhuzamosan a kerülettől is, ezért az irat készítői úgy határoztak, hogy Ulmban egy kerületi gyűlést hívnak össze a már említett időpontra. Emellett négy pontban előre kijelölték a tárgyalások témáit is. Eszerint foglalkozni kívántak a téli szállásra rendelt katonasággal, a gyalogezredek létszámának feltöltésével, a két lovasezred ügyével, valamint egyéb határozatokkal is.²¹

A tárgyalásokra készített előterjesztésben azonban már két nagyobb egységbe sorolva, összesen huszonnégy pontot határoztak meg, amit a rendek meg is tárgyaltak. Eszerint gróf Nordgard Wilhelm von Öttingen ezredesnek meghagyták, hogy mihamelyst lehetséges utazzon a Trencsén vármegyei Zsolnán elszállásolt csapatokhoz, és útközben Bécsben mind

¹⁹ HHStA MEA RA Fasc. 265. No. 30.

²⁰ ÖStA KA AFA 1685-1-7b.

²¹ HHStA MEA RA Fasc. 265. No. 28.

a császárhoz, mind pedig az illetékes kormányzervekhez nyújtson be memorandumot a megmaradt katonaság eltartása érdekében. Emellett a sváb kerület Bécsben lévő két rezidense (Meiersheim és Schimpf) is megbízást kapott arra, hogy a már említett fórumokon a csapatokért tegyenek meg mindent, amelyhez szükséges meghatalmazással és instrukcióval ellátták őket.

A rendek egységesen úgy vélekedtek azonban, hogy nem csupán Bécsben kell bemutatni a sváb ezredeknek a téli szálláson átélt nehézségeit, a Szepességből Zsolnára való vonulást és az elszenvedett súlyos veszteségeket, hanem az Ulmba érkező császári követnek is, amikor átnyújtja meghatalmazását, hogy ezáltal kedvezőbb feltételekkel vegyenek részt a következő hadjáratban.

A katonaság pótlásával kapcsolatban is egységes vélemény alakult ki. Eszerint a két gyalogezredet 1500-1500 főre kell feltölteni úgy, hogy minden század 150 katonából álljon. A toborzást pedig késedelem nélkül el kellett kezdeni, hogy április végére útra készen legyenek a zászlók alá állottak. Emellett a megüresedett tisztí helyek (Prima Plana) betöltéséről a vezérőrnaggyal és Öttingen ezredessel egyeztetni kellett.

A rendek a katonáknál maradt alezredeknek és biztosoknak meghagyták, hogy az új lovak beszerzését – megfelelő áron – helyben oldják meg, míg a fegyverzetet a kerület fogja beszerezni és a magyarországi hadszíntérre küldeni. Ennek költségeit úgy kívánták fedezni, hogy a ruházatot ingyen (gratis) adják, míg a fegyverek és páncélzat értékét le kellett vonni a zsoldból. Az élelem, a sátrakat szállító szekerek, a hozzájuk tartozó lovak és maguk a sátrak beszerzését is a biztosokra bízták, akik a kerület hadikasszájából fizettek.

Az ellátással és felszereléssel kapcsolatos további teendőket tekintve a kerületi gyűlés azt a döntést hozta, hogy a katonákat, a többi segélycsapatnál kialakított gyakorlatnak megfelelően, napi két font kenyér porció illeti meg. A sátrakat a közkatonák és az altisztek számára – kivéve a zászlósokat (Fähnrich) – beszerzik, ám amennyiben a hadjárat során ezek elvesznének, úgy pótlásukat nem a hadipénztárból kell megoldani, hanem a századnak kell erről gondoskodnia.

Arról is döntés született, hogy egységes kaliberű fegyvereket szereznek be a katonáknak. A bajonettel kapcsolatban nem voltak abban biztosak, hogy a katonai tapasztalattal nem rendelkező toborzottak ezt haszonnal tudják majd forgatni a harctéren.

A rendek abban is megegyeztek, hogy az uralkodót az 1685. évi hadjáratra önkéntesen, a saját költségükön felállított és eltartott 3000 gyalogossal és 1000 lovassal fogják támogatni, és pénzsegélyt is hajlandóak nyújtani, a később megtárgyalandó feltételek mellett.²² Döntésükről 1685. március 6-án tájékoztatták a császár Ulmban tartózkodó követét, Frobenio Maria zu Fürstenberg tartománygróft is.²³ Az udvarnak a sváb kerülethez küldött képviselője két ízben (február 26-án és március 3-án) is igyekezett még nagyobb segélyt kieriőltetni az ülésező rendektől. Mindkét alkalommal megismételte a császári leirat érveit, miszerint a háború ezen szakasza és az Oszmán Birodalom erejének megnövekedése szükségessé teszi a támogatás mértékének növelését. Erre való hivatkozással pedig az újra és újra megajánlott 3000 helyett 4000 gyalogos kiállítását és felszerelését kérte, de mindhiába.²⁴

²² HHStA MEA RA Fasc. 265. No. 31.; HHStA MEA RA Fasc. 265. No. 64.

²³ HHStA MEA RA Fasc. 265. No. 53.

²⁴ HHStA MEA RA Fasc. 265. No. 62.; HHStA MEA RA Fasc. 265. No. 63.

A sváb kerületi rendek rögtön hozzá is láttak a Magyar Királyságba küldendő újoncok toborzásához és a szükséges felszerelés beszerzéséhez. A vezérőrnagyot már március második felében arra szólították fel, hogy – a valószínűleg már útra kelt gróf Öttingen után – ő is induljon el személyesen a magyarországi hadszíntérre. Károly Gusztáv március 27-i válaszából azonban kiderül, hogy egyelőre nem vállalkozhatott arra, hogy a kijelölt időpont előtt elutazzon, mivel a múlt évben elveszített felszerelésének pótlására 5000 forintra lett volna szüksége. Mindamellett igyekezni fog – írta –, hogy az újoncokkal és a két lovasezreddel minél hamarabb elindulhasson, bár egy karsérülés miatt három hétig tartó fürdőkúrát szándékozott venni.²⁵

Március 29-án már azt a parancsot kapta Károly Gusztáv őrgróf a sváb kerülettől, hogy amilyen gyorsan csak lehet, jelenjen meg a két gyalogezred zsolnai téli szállásán, és Bécsben kérje, hogy a megmaradt katonaságot az Udvari Haditanács a hátralévő téli hónapokra rendelje egy biztonságosabb, jobban ellátott helyre. Április 1-jén Wildbadból írt válaszában úgy fogalmazott, hogy bár nincs más vágya, mint a téli szállásra rendelt katonákon segíteni és érdekükben eljárni, ám sokkal jobbnak ítélné, ha nem egyedül, hanem az újoncokkal és lovassággal kelhetne útra. Ezt azonban május előtt nem tartotta lehetségesnek. A gyógykezelésen lévő vezérőrnagy felajánlotta, hogy ha döntés születik arról, hogy indulnia kell, úgy megfelelő felszerelés nélkül, postakocsin is hajlandó elutazni. Instrukciót és felhatalmazást kért a kerületi rendektől, hogy ezek segítségével járhasson el a rábízott ügyekben.²⁶

A kerületi rendek elfogadták a vezérőrnagy válaszát, majd miután május 24-én²⁷ Ulmban átvette instrukcióját, 1685. június 1-jén érkezett meg Bécsbe. A császárvárosban először találkozott a kerület két rezidense közül Meiersheimmal. A következő nap délutánján megtartott uralkodói audiencián átadta azt az öt pontból álló emlékiratot, amely a sváb rendek feltételeit tartalmazta a hadjáratra kiállított katonaságért cserében. Eszerint a sváb katonákat a bajor, frank és más segélycsapatokkal együtt egy seregtestbe osztva a fősegreghez kell rendelni, és az utánpótlás jobb biztosítása miatt csak a Duna mentén vethetik be őket. A folyótól csak négy járóföld távolságra távolodhatnak el, mivel csak itt állnak rendelkezésre élelmiszerraktárak. A csapatokat lehetőség szerint a bajor választófejedelem (mint az elmúlt évben) vagy Waldeck herceg (mint 1683-ban) parancsnoksága alá kell helyezni (1.). A sváb segélycsapat ezredeit nem lehet egymástól elválasztva bevetni (2.). A kerületnek jogában áll katonáit bármikor visszarendelni, amennyiben ennek szükségét érzi (3.), azaz ha a birodalmat a Francia Királyság megtámadná. Egy biztos helyen tábori ispotályt kell felállítani a beteg és sebesült katonaság számára (4.). Végül pedig a rendek azt kívánták, hogy az elmúlt hadjárat alkalmával a nélkülözés miatt dezertált és császári-királyi, vagy más (főként bajor) ezredek zászlói alá állt katonákat irányítsák vissza a sváb ezredekhez (5.). A feltételeket az uralkodó június 13-i keltezéssel küldött válaszában el is fogadta.²⁸ Erről a rendeket Károly Gusztáv őrgróf vezérőrnagy a június 14-i levelében értesítette.²⁹

²⁵ *Götz* 1888. 1–2. o.

²⁶ *Götz* 1888. 2–4. o.

²⁷ *Götz* 1888. 23. o.

²⁸ *Götz* 1888. 6–12. o.

²⁹ *Götz* 1888. 5–6. o.

Az őrgróf a június 2-i levelében arról is jelentést tett a kerület rendjeinek, hogy a Zsolna mellett maradt katonák elindultak és Pozsony környékére értek, míg a vele együtt indult katonaságot ő maga rendelte oda. A téli szállásról útra kelt gyalogság június 6-án érte el a Magyar Királyság kora újkori koronázó városát, ahol végül is be kellett várni az erősítést és a lovasezredeket.³⁰

A sváb segélycsapat az uralkodói ígéret ellenére sem maradhatott azonban együtt. Az Udvari Haditanács június közepén úgy rendelkezett, hogy a Hönstatt lovasezrednek a fő-sereg nehéztüzérségét Komáromba kell kísérnie, mivel más egység nem állt rendelkezésre a feladat végrehajtásához.³¹ Az őrgróf hiába tiltakozott, protestálását gróf Leopold Wilhelm von Königsegg³² birodalmi alkancellár válaszában kategorikusan elutasította.³³

A vezérőrnagy június 21-i leveléből kiderül, hogy ekkor már az újonc gyalogosok egy napra voltak Pozsonytól, míg a Gronsfeld lovasság 500 lovasa Bécsből északra egy mér-föld távolságra állt.³⁴ Az előbbieket végül június 23-án, míg az utóbbiak 25-én érkeztek meg a gyülekezési táborba, ahol folyamatosan gyakorlatoztatták őket. A terv szerint minden egység beérkezése után a bajor választófejedelem ezredeivel közösen kelnek útra, hogy egyesüljenek a császári-királyi katonasággal.³⁵

Június 26-án Károly Gusztáv szétoztotta a két gyalogezred között az újoncokat és a kerületi rendek által beszerzett felszerelést. Az élelmet és sátrakat szállító szekerek vontatására szánt 170 lóból nyolcvan az Öttingen, hetvennyolcat a Baden-Durlach ezred, míg tizenkettőt egy Hölder nevű biztos kapott. A beérkezett puskákat, töröket, batyukat, patrontáskákat, kabátokat, kalpagokat, nadrágokat és 500 sátrat az ezredek között egyenlően elosztották, hasonlóan mint a 10 használható tábori ládát. A két gyalogezred huszonhat (Öttingen) és huszonhét (Baden-Durlach) lovat hozott magával a téli szállásról. Ezek közül tizenkilencet a négy löveggel rendelkező tüzérség számára adtak át, egyet-egyet Nadler és Harsdörfer századosok kaptak, míg hatot szétoztottak a századok között. Miután ez megtörtént, Hölder biztos végigmustrálta a Baden-Durlach ezredet. Itt derült ki, hogy századonként csak 143 katona van az eredetileg meghatározott 150 helyett. A vezérőrnagy reményei szerint ezt a problémát három héten belül orvosolni lehet, amennyiben a császári-királyi és bajor ezredek visszaszolgáltatták a sváb szolgálatból dezertáltakat. Az őrgrófnak arra is volt gondja, hogy katonáit ismét folytonosan gyakorlatoztassa, ami azonban jelentős mennyiségű lőport emésztett fel.³⁶

³⁰ *Götz* 1888. 6. o.

³¹ A bécsi hadiszertárból Győrbe küldött tüzérség és muníció listáját lásd: ÖStA KA AFA 1685-4-9.

³² NDB Band 12. (1979) 358.

³³ *Götz* 1888. 15–17. o.

³⁴ *Götz* 1888. 16. o.

³⁵ Az 1685. évi császári-királyi és szövetséges hadakról lásd: ÖStA KA AFA 1685-4-2a.; ÖStA KA AFA 1685-4-7.; ÖStA KA AFA 1685-5-2.; ÖStA KA AFA 1685-6-14a.; ÖStA KA AFA 1685-6-14b.; ÖStA KA AFA 1685-13-8.; *Götz* 1888. 17–18. o.

³⁶ *Götz* 1888. 18–19. o.

A sváb segélycsapat részvétele a hadjáratban és hazavonulásuk

A sváb kerületi segélycsapat július 5-én indult el Pozsonyból az Érsekújvárt ostromló főszereghez, ám nem teljes létszámban, hiszen a már korábban elvezényelt Hönstatt lovaszerezen kívül hátrahagyták még a helyi ispotályokban lévő betegeiket is.³⁷ A három ezred nem tudta a legrövidebb úton, a Szigetközön keresztül elérni a szövetséges főszereg gyülekező tábort, mivel a Duna áradása nem lehetett megközelíteni ezt a területet,³⁸ emiatt kerülni kellett Lipótvár és Nyitra irányába. Ez azonban nem csak hosszabb utat, hanem nélkülözést is jelentett a sváb katonák számára, mivel az ottani tárházakban nem volt megfelelő mennyiségű élelmiszer készleten. A vezérőrnagy így összesen 7100 porciót tudott kiosztatni katonaságának, és csak azzal tudta őket hitegetni, hogy majd Komáromból pótolják számukra az elmaradt adagokat. A sváb segélycsapat készleteinek feltöltése, és a kimerítő menetelés miatt Lipótvárnál egy nap pihenőt kapott, míg a császári-királyi ezredek már július 7-én, a bajor braunschweig-lüneburgi egységek, és a Hönstatt-ezred a következő napokban érkeztek Érsekújvár falai alá.³⁹ Lotharingiai Károly július 9-én levelet írt Károly Gusztáv baden-durlachi őgrófnak, hogy ezredei vonulását gyorsítsa meg, és Lipótvárról közvetlenül az ostromló sereghez vonuljon. A vezérőrnagy két nappal később Nyitráról írt levelében a már említett áradásra és a rossz időjárásra hivatkozva mentegetőzött, majd július 12-e délutánján megérkezett az érsekújvári táborba csapataival. Itt a sváb segélycsapat végre kiegészülhetett a Hönstatt- vértesekkel, akiket az őgróf jó állapotban talált.⁴⁰ Még aznap látogatást tett Lotharingiai Károlynál, ahol megtudta, hogy míg Waldeck herceg (a szövetséges hadak gyalogságának parancsnoka július 23-án jött a táborba),⁴¹ vagy a bajor választófejedelem (július 29-én ért a táborba)⁴² nem érkezik meg személyesen a szövetséges főszereghez, addig négy ezredét közvetlenül a főparancsnok fogja irányítani.⁴³ Ez azt jelentette, hogy a sváb segélycsapat a császári-királyi és braunschweig-lüneburgi gyalogsággal és lovassággal együtt a vár úgynevezett Forgács bástyájának ostromában vett részt.

A Sváb Kerület által felfogadott katonák jól teljesítették feladatukat, ezért Lotharingiai Károly jelentése alapján július 21-én maga az uralkodó dicsérte meg mind a vezérőrnagyot, mind beosztottjait. I. Lipót méltató soraira Károly Gusztáv három nappal később adott választ.⁴⁴ Még aznap délután a sváb gyalogság elszenvedte a szövetséges főszereg eddigi legnagyobb veszteségét. Július 24-én ugyanis három és négy óra tájban a védők első alkalommal törtek ki az érsekújvári várból. Először az őrszemeket kaszabolták le, majd a két nappal korábban az esztergomi kapuhoz vezető hídnál építeni kezdett redoute⁴⁵ állítólag alvó őrségét⁴⁶ rohanták meg, és az ott tartózkodó mintegy 300 sváb katona több mint

³⁷ Ez a Baden-Durlach gyalogezred esetében egy kapitányt, egy tizedest és huszonkilenc közkatonát, azaz összesen harmincegy főt jelentett.

³⁸ A Duna tartósan megemelkedett vízszintje nem csak a sváb segélycsapat mozgását nehezítette meg. Lipót császár az Udvari Haditanács elnökéhez intézett július 2-i levelében kifejtette, hogy az ezredek olyan lassan gyülekeznek, hogy féltő, nem lehet időben elkezdeni a hadjáratot. ÖStA KA AFA 1685-7-4.

³⁹ *Bánlaky* 1941. 125. o.

⁴⁰ *Götz* 1888. 20–22. o.

⁴¹ *Diarium* 1685. 12. o.

⁴² *Diarium* 1685. 15. o.

⁴³ *Götz* 1888. 21. és 24. o.

⁴⁴ *Götz* 1888. 25–26. o.

⁴⁵ *Domokos* 1986. 109. o.

⁴⁶ *Götz* 1888. 29. o.

harmadát levágták. Közöttük volt a Baden-Durlach-ezredből Link alezredes, Wiedemann százados és Romig hadnagy, míg az Öttingen-regimentből Pfürdt százados és Engel hadnagy. A megöltek testét megcsonkították, majd olyan gyorsan, ahogyan támadtak, vissza is vonultak a várba, a fejeket pedig kitétték a várfalakra. A vezérőrnagy még aznap jelentést írt Lotharingiai Károlynak és Waldeck hercegnek, amelyben beszámolt a veszteségeiről, valamint jelezte, hogy saját katonáival már képtelen megőrizni a rábízott sáncot, ezért erősítést kért. A következő napon kapott válaszban azt közölték vele, hogy nappal, amíg a redoute nincs védhető állapotban, ki kell vonni onnan a katonaságot, este azonban a főhadparancsnok-helyettes utasításának értelmében egy több ezredből összeállított különítmény szállja meg azt.⁴⁷

A szövetséges hadvezetésnek azonban nem csupán a vár védői, hanem a Sejtan Ibrahim pasa⁴⁸ magyarországi szerdár vezette oszmán hadsereg közeledése is nagy gondot jelentett. Az ostrom – ahogyan a vezérőrnagy a württembergi herceg-adminisztrátornak augusztus 5-i levelében megírta – lelassult, hiszen a sereg felkészült egy felmentési kísérlet elhárítására. A főparancsnok július 29-én 2800 embert rendelt ki a tábort védő körsánc, azaz az úgynevezett circumvallatio⁴⁹ megépítésére, amely a bajorok Nyitra folyó melletti védműveitől indult a svábok táboráig.⁵⁰

Károly Gusztáv örgrófnak ezen felül is újabb gondjai akadtak, mivel az oszmán had ostrom alá vette Esztergomot,⁵¹ így az uralkodó és az Udvari Haditanács döntésére a szövetséges hadnak a vár felmentésére kellett indulnia. Ennek megfelelően a táborban összeült haditanács a sereget meg kívánta osztani. Tervük szerint a sváb segélycsapat két ezredének kellett a felmentő sereggel tartania, míg a másik kettőnek az Érsekújvár vívását folytató seregtestnél kellett maradnia. Ez azonban ismét ellentmondott az uralkodóval kötött megállapodás második pontjának, miszerint az ezredeket csak együttesen vethetik be. A vezérőrnagy természetesen rögtön tiltakozott és a Waldecknek július 31-én küldött levelében kifejtette, hogy vagy minden ezrede az ostromtáborban marad, vagy pedig minden ezrede a felmentő haddal megy. Az örgróf, miután süket fülekre talált a hercegnél, augusztus 5-én már Königsegg birodalmi alkancellárhoz fordult írásban. Elpanaszolta, hogy az uralkodóval kötött megállapodást megszegve kívánják katonaságát megosztani.⁵² Kísérlete kudarcot vallott, hiszen augusztus 7-én a sváb segélycsapat fele (egy-egy zászlóalj a Baden-Durlach- és az Öttingen- gyalogezredekéből, három-három svadron a Hönstatt- és a Gronsfeld-lovasezredekéből és két lövegéből) a felmentő sereggel elindult Esztergom irányába.⁵³ A katonák részt vettek az augusztus 16-i táti csatában a második harcvonalba rendelve. Az örgrófnak a sváb kerület rendjeihez küldött jelentéséből azonban úgy tűnik, hogy komolyan nem avatkoztak bele a harcba, bár az Öttingen-zászlóalj lövésre készen előrenyomult. A magukkal vitt két ágyúval pedig tüzeltek is az oszmán hadra.⁵⁴ Augusztus

⁴⁷ Diarium 1685. 12–13. o.; Theatrum Europaeum 1691. 815. o.; *Götz* 1888. 24–27. o.; *Bánlaky* 1941. 127. o.

⁴⁸ *Gévai* 1841. 51–52. o.

⁴⁹ *Domokos* 1986. 106. o.

⁵⁰ Diarium 1685. 15. o.; *Angeli* 1885. 214–220. o.

⁵¹ ÖStA KA AFA 1685-8-9.; Theatrum Europaeum 1691. 818–823. o.; *Bánlaky* 1941. 129–130. o.; *Csorba* 1978. 195–200. o.

⁵² *Götz* 1888. 28–31. o.

⁵³ ÖStA KA AFA 1685-8-9a.; *Götz* 1888. 33. és 36. o.

⁵⁴ ÖStA KA AFA 1685-8-2.; ÖStA KA AFA 1685-8-18.; *Götz* 1888. 34. o.

17-i dátummal Königsberg is megírta kíméletlen válaszáat, amelyben a hadi helyzet állandó változására hivatkozva indokolta meg a megállapodás második pontjának megszegését, és nem kevés gúnnyal megállapította, hogy jobb lett volna, ha a sváb kerület inkább pénzsegélyt küld, így a július 24-i nagy véráldozatot is elkerülhette volna, amelyet saját gondatlanságuknak köszönhetnek.⁵⁵

Míg Lotharingiai Károly vezetésével a főszereg nagyobb része az oszmán had ellen vonult, Érsekújvár falai alatt Aeneas Silvio Caprara tábornagy⁵⁶ parancsnoksága alatt egy 16 000 főnyi katonaság maradt, amelyek között mintegy 1600 sváb regrutát találunk.⁵⁷ Caprara vezetésével tovább folyt az ostrom. Augusztus 17-re sikerült a rőzséből készített gátat egészen a várig kiépíteni, míg az immáron várakok szélén felállított ostromtüzérség olyan rést ütött a falakon, hogy azon már egy egész lovasszázad is átfért volna. Az aznap megtartott haditanácsban döntés is született arról, hogy augusztus 18-án általános rohamot indítanak a szövetséges csapatok.⁵⁸ Ám ez nem valósulhatott meg, mivel a támadásra kijelölt napon hatalmas eső zúdult a vidékre. Így a végső rohamra egy nappal később, augusztus 19-én került sor, amelyben a jobb oldali támadóoszlopba beosztva 300 sváb katona is részt vett.⁵⁹ A támadás 7 órakor kezdődött és két órával később már a szövetségesek zászlói lengtek a vár ormain. Az ostromlók 98 löveget, több mint 500 mázsa lőport, és a keresztény őrség egy évi ellátásához elegendő élelmiszert zsákmányoltak. Az oszmán őrség nagy zöld zászlója pedig a svábok kezére jutott,⁶⁰ és a vár új, keresztény őrségének egy része is közülük került ki.⁶¹

Érsekújvár sikeres ostromával az 1685. évi magyarországi hadjárat a sváb segélycsapat számára le is zárult. A vezérőrnagy már augusztus 24-én a komáromi táborból azt jelentette a Sváb Kerület rendjeinek, hogy a birodalmi csapatok mindegyike csak szeptember végéig kíván maradni, majd téltre hazavonulnak. Ezért instrukciót kért arra vonatkozóan, hogy csapatai is esetleg elvonuljanak, vagy a Habsburg Monarchia valamely területén teleljenek-e ki. Kérélmét többször is megismételte, várva a kerület döntését, mivel katonái ellátását is egyre nehezebben tudta megoldani az élelmiszerárak emelkedése miatt. Szeptember 11-én pedig levelében azt is kifejtette, hogy ha az uralkodó kérésére a sváb segélycsapatnak magyar területen kellene téli szállásra vonulnia, úgy a rendek a megállapodásban rögzítsék, hogy a katonák számára a szükséges javakat biztosítják, nem szenvednek hiányt semmiben, mint az elmúlt télen.⁶²

Károly Gusztáv örgróf bizonytalanságát növelte, hogy a bécsi udvar sem foglalt állást egyértelműen a kérdésben. Az Udvari Haditanács 1685. augusztus 31-én küldött levélben kérte a birodalmi alkancellár közbenjárását a kerületi rendeknél azért, hogy a megmaradt sváb katonaság császári-királyi szolgálatba léphessen át, valamint azt is kérje, hogy a továbbiakban inkább pénzsegéllyel járuljanak hozzá a háború terhehez.⁶³ Döntés azonban

⁵⁵ *Angeli* 1885. 227–232. o.; *Götz* 1888. 29. o.

⁵⁶ ADB Band 3 (1876) 776. o.

⁵⁷ ÖStA KA AFA 1685-8-14.; ÖStA KA AFA 1685-8-15.; ÖStA KA AFA 1685-8-16.; *Röder* 1839. 142. o.

⁵⁸ ÖStA KA AFA 1685-8-17.

⁵⁹ ÖStA KA AFA 1685-8-17a.

⁶⁰ ÖStA KA AFA 1685-8-1.; HHStA MEA RA Fasc. 266. No. 96.; HL A török hódoltság és a török elleni háború iratai. 1685/1.; *Diarium* 1685. 25–27. o.; *Theatrum Europaeum* 1691. 817–818. o.; *Röder* 1839. 155–156. o.; *Bánlaky* 1941. 137–138. o.; *Gömöri* 1994. 81. o.

⁶¹ *Angeli* 1885. 220–226. o.; *Götz* 1888. 47. o.

⁶² *Götz* 1888. 34–39. o.

⁶³ HHStA KA Karton 162. Konv. 3. Fol. 120r–122v.

szeptember közepéig csak arról született, hogy a két lovasezred szolgálataira a császár a továbbiakban nem tart igényt. A két gyalogezred ügyében még kivártak Bécsben, az uralkodó nem döntött sorsukról, ami miatt a vezérőrnagy attól tartott, hogy ezeket az egységeket ismét magyarországi téli szállásra kívánják rendelni. Ez az eljárás pedig ismételten, immáron harmadszorra sértette volna meg az I. Lipót és a sváb kerületi rendek között létrejött megállapodás második pontját.⁶⁴

Szeptember végére kiderült, hogy a sváb segélycsapat egésze hazavonulhat, mint ahogyan erről az őrgróf október 3-i levelében beszámolt. A vezérőrnagy a rendek instrukciója alapján ekkor hozzálátott a menetelés megszervezéséhez: magához vette az Érsekújváron maradt katonaságot, gondoskodott a betegekről és sebesültekről, valamint Pozsonyba küldette a megmaradt hadfelszerelést, hogy ott egy biztos helyen őrizték. A lovasság vértjeit azonban nem itt tárolták, hiszen az őrgróf javaslatát nem fogadták el, hanem a toborzóhelyre kellett a lovasoknak visszavinni és leadni. Amennyiben ez nem történt meg, úgy a fegyverzet árát le kellett vonniuk a zsoldjukból.⁶⁵ Szeptember második felében meg is indultak a csapatok, hogy a Csallóköz, Pozsony, Duna-völgye, Bajorország⁶⁶ útvonalon át ezredenként sváb területre vonuljanak, ahová november végén meg is érkeztek.⁶⁷

*

A Sváb Kerület 1685-ben egyike volt azoknak a császárral szövetségben álló birodalmi rendeknek, amelyek jelentős számú katonasággal, 4000 fővel vették ki részüket a főhadszintér küzdelmeiből. Az általuk felállított, illetve feltöltött két lovas- és két gyalogezred harcolt Érsekújvár falai alatt, valamint a táti csatában. Az ostrom során az egyik legjelentősebb veszteséget szenvedte el az ostromlottak július 24-i kitörése alkalmával. A sváb segélycsapat részvétele a hadjáratban jelentős szervezőmunkát igényelt. Felszerelésük, élelmezésük és az újoncok előteremtése igen komoly problémákat okozott a Sváb Kerület rendjeinek és az általuk kinevezett vezérőrnagynak, Károly Gusztáv baden-durlachi őrgrófnak. Utóbbinak nem csupán a mindennapos hadi feladatokkal és logisztikai nehézségekkel kellett megküzdenie, hanem azzal is, hogy a császári fél két alkalommal is megszegte a szerződésben megszabott feltételeket és megosztotta a segélycsapatot. A sváb kontingens megpróbáltatásai az ostrom végeztével sem értek véget, hiszen több mint egy hónapig bizonytalan volt, hogy hazavonulhat-e a segélycsapat, vagy a császár kérésére újra a Magyar Királyságban vonul téli szállásra.

A sváb kerületi segélycsapat tevékenységére vonatkozó kutatásaim lehetőséget nyújtanak arra, hogy a későbbiekben figyelmemet a Német-római Birodalom hadseregállításának, a császár és a birodalmi rendek (választófejedelmek, fejedelmek és kerületek) hadügyi kapcsolatainak vizsgálatára irányítsam. Ez a téma eddig kevés figyelmet kapott mind a magyar, mind a nemzetközi történetírásban annak ellenére, hogy fontosságát soha sem vitatták. Bemutatásával valós képet alkothatunk arról, milyen helyet foglalt el a visszafoglaló háború Európa történetében, és mekkora nemzetközi összefogásra volt ahhoz szükség, hogy az Oszmán Birodalmat kiszorítsák a Magyar Királyság területéről.

⁶⁴ *Götz* 1888. 43–45. o.

⁶⁵ *Götz* 1888. 46–48. o.

⁶⁶ I. Lipót császár személyesen írt II. Miksa Emánuelnek 1685. október 22-én, hogy a sváb segélycsapat átvonulását ne akadályozza. HHStA Ka Karton 162. Konv. 4. Fol. 22r-v.

⁶⁷ *Götz* 1888. 40–41. és 48–55. o.

BIBLIOGRÁFIA

- Angeli* 1885. *Angeli, Moritz Edler*: Der Feldzug gegen die Türken im Jahre 1685. *Mittheilungen des k.k. Kriegs-Archivs*, 11. (1885)
- Aulinger* 1980. *Aulinger, Rosemarie*: Das Bild des Reichstages im 16. Jahrhundert. (Schriftenreihe der Historischen Kommission bei der Bayerischen Akademie der Wissenschaften. Schrift 18.) Göttingen, 1980.
- Bagi* 2008. *Bagi Zoltán*: A birodalmi kerületek és a tizenöt éves háború. In: *Hagyomány és megújulás. Életpályák és társadalmi mobilitás a végváriak körében.* (Studia Agriensis 27.) Szerk. *Petercsák Tivadar – Berecz Mátyás*. Eger, 2008. 247–261. o.
- Bánlaky* 1941. *Bánlaky (Breit) József*: A magyar nemzet hadtörténelme. Magyarország felszabadítása a török uralom alól 1683–1699. 17. k. Budapest, 1941.
- Braubach* 1963. *Braubach, Max*: Prinz Eugen von Savoyen. Bd. I. München, 1963.
- Csorba* 1978. *Csorba Csaba*: Esztergom hadi krónikája. Budapest, 1978.
- Diarium* 1685. *Diarium* oder kurze Beschreibung, was täglich bey Belägerung der Vestung Neuhäußl...Wien, 1685.
- Domokos* 1986. *Domokos György*: Várepítészet és várharcászat Európában a XVI–XVII. században. *Hadtörténelmi Közlemények*, 33. (1986) 1. sz. 47–110. o.
- Dotzauer* 1989. *Dotzauer, Winfried*: Die deutschen Reichskreise in der Verfassung des alten Reiches und ihr Eigenleben (1500–1806). Darmstadt, 1989.
- Dotzauer* 1998. *Dotzauer, Winfried*: Die deutschen Reichskreise (1386–1806). Stuttgart, 1998.
- Endres* 2003. *Endres, Rudolf*: Der Fränkische Reichskreis. (Hefte zur Bayerischen Geschichte und Kultur Bd. 29.) Augsburg, 2003.
- Engelmann* 1986. *Engelmann, Brent*: Poroszország. A lehetőségek hazája. Ford. *Kardos Péter*. Budapest, 1986.
- Gévai* 1841. *Gévai Antal*: A budai pasák. Bécs, 1841.
- Gömöri* 1994. *Gömöri György*: Angol és skót utazók a régi Magyarországon 1542–1737. Budapest, 1994.
- Götz* 1888. *Götz, Karl*: Berichte Karl Gustavs Markgrafen von Baden-Durlach von dem Feldzüge in Ungarn 1685–1686. Budapest, 1888.
- Hammer-Purgstahl* 1840. *Hammer-Purgstahl, Joseph von*: Geschichte des Osmanischen Reichs. Dritter Bd. Pest, 1840.
- Hartmann* 1997. *Hartmann, Claus Peter*: Der Bayerische Reichskreis (1500 bis 1803). Strukturen, Geschichte und Bedeutung im Rahmen der Kreisverfassung und der allgemeinen institutionellen Entwicklung des Heiligen Römischen Reiches. (Schriften zur Verfassungsgeschichte 52.) Berlin, 1997.
- Hartmann* 2000. *Hartmann, Claus Peter*: Funktion und Bedeutung der Reichskreise im Heiligen Römischen Reich deutscher Nation. In: *Wolfgang Wüst*: Reichskreis und Territorium. Die Herrschaft über der Herrschaft? Supraterritoriale Tendenzen in Politik, Kultur, Wirtschaft und Gesellschaft. Ein Vergleich süddeutscher Reichskreise. Stuttgart, 2000.

- Herbers – Neuhaus* 2005. *Herbers, Klaus – Neuhaus, Helmut*: Das Heilige Römische Reich. Schauplätze einer tausendjährigen Geschichte (843–1806). Köln–Weimar–Wien, 2005.
- Hüttl* 1976. *Hüttl, Ludwig*: Max Emanuel. Der Blaue Kurfürst 1679–1726. München, 1976.
- Hüttl* 1993. *Hüttl, Ludwig*: A török elleni háborúk a Német-római Birodalom szemszögéből. In: Tanulmányok a török hódoltság és a felszabadító háborúk történetéből. A szigetvári történész konferencia előadásai a város és a vár felszabadításának 300. évfordulóján. Szerk. *Szita László*. Pécs, 1993.
- Klopp* 1882. *Klopp, Onno*: Das Jahr 1683 und der folgende große Türkenkrieg bis zum Frieden von Carlowitz 1699. Graz, 1882.
- Koller* 1990. *Koller, Leopold*: Studien zur Reichskriegsverfassung des Heiligen Römischen Reiches in der Neuzeit. Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades an der philosophischen Fakultät der Universität Wien. Wien, 1990.
- Kossol* 1976. *Kossol, Erika*: Die Reichspolitik des Pfalzgrafen Philipp Ludwig von Neuburg. Göttingen, 1976.
- Kurt* 1928. *Kurt, Jany*: Geschichte der Königlich Preußischen Armee bis zum Jahre 1807. Erster Bd. Von den Anfängen bis 1740. Berlin, 1928.
- Müller* 1901. *Müller, Johannes*: Der Anteil der schwäbischen Kreistruppen an dem Türkenkrieg Kaiser Rudolf II. von 1595 bis 1597. In: Zeitschrift des Historischen Vereins für Schwaben und Neuburg. Achtundzwanzigster Jahrgang. 1901.
- Papke* 1983. *Papke, Gerhard*: Von der Miliz zum stehenden Heer. Wehrwesen im Absolutismus. In: Deutsche Militärgeschichte in sechs Bänden 1648–1939. Bd. 1. Hg. *Friedrich Forstmeier – Wolfgang von Groote – Othmar Hackl – Hans Meier-Welcker – Manfred Messerschmidt*. München, 1983.
- Plassmann* 2005. *Plassmann, Max*: Die Armeen des Fränkischen und Schwäbischen Reichskreises. Zwischen Sonne und Halbmond. Der Türkenlouis als Barockfürst und Feldherr. Hg. *Daniel Hohrath und Christoph Rehm*. Rastatt, 2005. 56–65. o.
- Robens* 2008. *Robens, Philipp*: Entstehung der Reichskreise. Norderstedt, 2008.
- Röder* 1839. *Röder von Diersburg, Philipp*: Des Markgrafen Ludwig Wilhelm von Baden Feldzüge wider die Türken. I. Bd. Karlsruhe, 1839.
- Sahin-Tóth* 2004. *Sahin-Tóth Péter*: Lotaringia és a tizenöt éves háború. *Századok*, 2004/5. 1149–1188. o.
- Schilling* 1998. *Schilling, Heinz*: Höfe und Allianzen. Deutschland 1648–1763. Berlin, 1998.
- Schulze* 1978. *Schulze, Winfried*: Reich und Türkengefahr im späten 16. Jahrhundert. Studien zu den politischen und gesellschaftlichen Auswirkungen einer äußeren Bedrohung. München, 1978.
- Staudinger* 1904. *Staudinger, Karl*: Geschichte des kurbayerischen Heeres unter Kurfürst Max II. Emanuel. Geschichte des bayerischen Heeres. II. Bd. München, 1904.

- Stieve* 1878–1883. *Stieve, Felix*: Die Politik Bayerns 1591–1607. 1. und 2. Hälfte. Briefe und Akten zur Geschichte des Dreißigjährigen Krieges in den Zeiten des vorwaltenden Einflusses der Wittelsbacher. Herausgegeben von der Historischen Kommission bei der königlichen Akademie der Wissenschaften. Bd. 4. München, 1878–1883.
- Storm* 1974. *Storm, Peter-Christoph*: Der Schwäbische Kreis als Feldherr. Untersuchungen zur Wehrverfassung des Schwäbischen Reichskreises in der Zeit von 1648 bis 1732. Berlin, 1974.
- Sugár* 1983. *Sugár István*: Lehanyatlik a török félhold. Budapest, 1983.
- Theatrum Europaeum 1691. Theatrum Europaeum, oder außführliche und warhafftige Beschreibung aller und jeder denckwürdiger Geschichten, so sich hin und wieder in der Welt, fürnemblich aber in Europa und Teutschlanden, sowol im Religion- als Prophan-Wesen, vom Jahr Christi ...1633 biß auff das Jahr ...1738 exclus. ...21. sich zugetragen. Zwoelffter Theil. Frankfurt am Main, 1691.
- Thenius* 1912. *Thenius, Walter*: Die Anfänge des stehenden Heerwesens in Kur-sachsen unter Johann Georg III. und Johann Georg IV. Leipzig, 1912.
- Varga* 1986. *Varga J. János*: A fogyó félhold árnyékában. Budapest, 1986.
- Wimmer* 1983. *Wimmer, Jan*: Az 1683. szeptember 12-i bécsi csata. *Hadtörténelmi Közlemények*, 30. (1983) 1. sz. 30–31. o.
- Winkelbauer* 2003. *Winkelbauer, Thomas*: Österreichische Geschichte 1522–1699. Stän-defreiheit und Fürstenmacht. Teil 1. Wien, 2003.
- Zimmermann* 1837. *Zimmermann, Wilhelm*: Prinz Eugen von Savoyen und sein Zeitalter nach der vorzüglichsten Quellen, besonders nach des Prinzen hinterlassenen politischen Schriften. Bd. I. Stuttgart, 1837.

RÖVIDÍTÉSEK

- ADB Allgemeine Deutsche Biographie. Auf Veranlassung Seiner Majestät des Königs von Bayern. Herausgegeben durch die Historische Commission bei der Königl. Akademie der Wissenschaften. Duncker und Humblot. Leipzig, 1875–1912.
- AFA Alte Feldakten
- HHStA Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Wien
- HL Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Hadtörténelmi Levéltár
- KA Kriegsarchiv
- Ka Kriegsakten
- MEA Mainzer Erzkanzlerarchiv
- NDB Neue Deutsche Biographie. Auf Veranlassung Seiner Majestät des Königs von Bayern. Herausgegeben durch die Historische Commission bei der Königl. Akademie der Wissenschaften. Duncker und Humblot. Berlin, 1971–2007.
- ÖStA Österreichisches Staatsarchiv
- RA Reichstagsakten

Zoltán Péter Bagi

THE SWABIAN DISTRICT'S AUXILIARY TROOPS IN THE CAMPAIGN OF 1685
– THE DIFFICULTIES OF THEIR ACTIVATION AND THE OPERATIONS

Summary

After the unsuccessful siege of Buda in 1684, a decision about the goal of the new campaign was born slowly the following year. Finally Emperor and Hungarian King Leopold I ordered the siege of Érsekújvár on 28 June 1685. The main army of the allies, lead by Charles of Lorraine, arrived at the walls of the fortress of strategic importance on 7 July. Almost half of this army, about 32 500 men, were sent to the Kingdom of Hungary by the Imperial orders allied to Emperor Leopold I. Among these men there were 3000 infantrymen and 1000 cavalymen who were commissioned by the orders of the Swabian District. These two cavalry regiments and two infantry regiments suffered one of the greatest losses during the siege when the besieged tried to break out on 24 July. Some of the soldiers from the Swabian District took part in the Battle of Tát and in the final attack of the fortress. The paper endeavours to present how the Swabian District tried to provide equipment, food and recruits for its soldiers. The paper also examines how the commander, Major General Charles Gustav of Baden-Durlach, appointed by the orders of the district, solved diplomatic problems, struggled with everyday military tasks and logistical difficulties.

Zoltán Péter Bagi

DIE SCHWIERIGKEITEN DER AUFSTELLUNG DER HILFSTRUPPEN DES SCHWÄBISCHEN
REICHSKREISES UND IHRE MITWIRKUNG AM FELDZUG DES JAHRES 1685

Resümee

Nach der erfolglosen Belagerung von Buda (Ofen) im Jahre 1684 wurde im darauffolgenden Jahr nur langsam eine Entscheidung über den Zweck des neuen Feldzuges gefällt. Schließlich wurde von Kaiser Leopold I., König von Ungarn, am 28. Juni 1685 die Belagerung von Érsekújvár (Neuhäusel) befohlen. Die unter der Leitung von Karl V. (Lothringen) versammelte alliierte Hauptarmee kam am 7. Juli unter den Mauern der Festung von strategischer Bedeutung an. Beinahe die Hälfte dieser Armee – etwa 32 500 Mann – wurden von den Ständen des Reiches, die mit Kaiser Leopold I. verbündet waren, gestellt und ins Königreich Ungarn geschickt. Unter ihnen dienten 3000 Infanteristen und 1000 Kavalleristen, die dem Herrscher von den Ständen des Schwäbischen Reichskreises ausgestellt wurden. Die von ihnen aufgestellten bzw. aufgefüllten zwei Kavallerie- und zwei Infanterieregimenter erlitten im Laufe der Belagerung eine der bedeutendsten Niederlagen beim Ausbruch der Belagerten am 24. Juli. Ein Teil von ihnen nahm auch an der Schlacht bei Tát (Taath) und am endgültigen Sturm gegen die Burg teil. In meiner Studie möchte ich einerseits vorstellen, wie der Schwäbische Reichskreis die Aufrüstung, Verpflegung und Rekrutierung seiner Soldaten zu lösen bzw. zu sichern versuchte. Andererseits komme ich auch darauf zu sprechen, mit welchen diplomatischen Problemen, alltäglichen Kriegsaufgaben und logistischen Schwierigkeiten der von den Ständen des Reichskreises ernannte Kommandant, Generalfeldmarschall Karl Gustav Prinz von Baden-Durlach, zu kämpfen hatte.

Zoltán Péter Bagi

LES DIFFICULTÉS DE LA LEVÉE DES TROUPES AUXILIAIRES DU DISTRICT DE SOUABE
ET LEUR PARTICIPATION À LA CAMPAGNE DE 1685

Résumé

Après l'échec du siège de Buda en 1684, l'objectif de la nouvelle campagne ne fut déterminé que l'année suivante. Léopold Ier, empereur et roi de Hongrie a fini par ordonner le siège d'Érsekújvár le 28 juin 1685. Le gros de l'armée alliée rassemblé sous le commandement de Charles de Lorraine est arrivé sous les murs de la forteresse d'importance stratégique le 7 juillet. Près de la moitié de cette armée, soit 32 500 soldats furent levés et envoyés au Royaume de Hongrie par les ordres de l'empereur, alliés de l'empereur Léopold Ier. Parmi ces soldats, 3000 fantassins et 1000 cavaliers furent mis à disposition de l'empereur par les ordres du District de Souabe. Les deux régiments d'infanterie et les deux régiments de cavalerie qu'ils ont levés ou complétés ont subi l'une des pertes des plus importantes du siège au moment de la sortie du 24 juillet des assiégés. Certains de ces soldats ont également pris part à la bataille de Tát et à l'assaut décisif lancé contre le fort. Dans mon étude, je souhaite présenter comment le District de Souabe a essayé d'assurer le recrutement, les équipements et le ravitaillement des soldats. Je vais également parler des problèmes diplomatiques, des tâches militaires quotidiennes et des difficultés logistiques auxquels fut confronté le commandant nommé par les ordres, le major-général Charles Gustav, margrave de Baden-Durlach.

Золтан Петер Баги

ТРУДНОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ ВЫСТАВКИ ВСПОМОГАТЕЛЬНЫХ ВОЙСК ШВАБСКОГО
ОКРУГА И ИХ УЧАСТИЕ В ПОХОДЕ В 1685 ГОДУ

Резюме

После неудачной осады Будапештской крепости в 1684 году в следующем году медленно было принято решение в целях нового похода. Наконец 28 июня 1685 года император Леопольд I, король Венгрии дал приказ на осаду г. Нове-Замки. Собранный под руководством Карла Лотарингского союзная главная армия прибыла 7 июля к стратегически важным крепостным стенам. Почти половину этого корпуса в то время составляли около 32 500 сословных императорских солдат, союзников императора Леопольда I. Они были сформированы и отправлены в Венгерское Королевство Швабскими районными сословицами. Среди них служило 3000 пехотинцев и 1000 конниц, которые были отданы в распоряжение императора. Сформированная и дополненная двумя кавалерийскими и двумя пехотными полками армия имела самые значительные потери понесенных в ходе осады 24 июля, а осажденные приняли участие в Татской битве и одна часть из них участвовала в окончательной битве за крепость. В моём исследовании мне хотелось бы показать с одной стороны как Швабский округ пытался решить, и обеспечить военное питание и снаряжение, призыв на военную службу. С другой стороны на то, что назначенный по приказу округа командир охраны граф баден-дурлахский генерал-майор Карл Густав с какими дипломатическими проблемами сталкивался при решении повседневных военных задач и трудностей логистики.

HOLLÓ A HOLLÓNAK...

Kísérlet két császári-királyi tábornok befektetésére

Előljáróban utalnom kell arra a tényre, hogy a csaknem negyedszázadig tartó francia háborúk nyitányaként, a Francia Köztársaság ellen a Habsburg Birodalom vezetésével viselt első koalíciós háború (1792–1797) keretében a Magyar Korona tartományaiba több ezer francia hadifogoly tisztet és közlegényt internáltak, így a szlavóniai Eszéken 1794 őszén csaknem kétezer közfogyoly élt.¹ A cím értelmezéséhez tartozik, hogy 2000-ben megjelent monográfiámban az Eszékre internált francia tisztetek 1793. évi „gyöngyéletét” taglalva a jakobinus szimpátiával gyanúsított báró Wilhelm Rosenberg eszéki várparancsnokkal szemben elrendelt vizsgálat említése során a vezérőrnagy felmentéséről írtam.² A bécsi Kriegsarchivban módomban nyílt arra, hogy a budai Főhadparancsnokság gyengébb rálátást kínál ügyiratát³ kiegészítendő, alaposan betekintsek az ottani aktákba, amelyekből kiderült, hogy a rigorózus Udvari Haditanács csupán a felmentés lehetőségét pendítette meg újabb elmarasztalás esetére, így Rosenberg tábornok egészen 1801. november 20-án Eszéken bekövetkezett haláláig a beosztásában maradhatott.

Gróf Michael Wallis tábornagy, a bécsi Udvari Haditanács elnöke 1793. december 4-én az uralkodóhoz írt előterjesztésében az egyre nagyobb számban érkező francia hadifoglyok között elharapódzó helytelenkedésekre utalva, velük szemben korlátozóbb bánásmódot szorgalmazott, azaz ne tarthassanak kapcsolatot az internálásuk helyszínén élő lakossággal, s egymással sem, ha ez politikai szempontból veszéllyel járna.⁴ Ez a tiszteteknek a legénységtől történő elkülönítését, tehát máshová szállítását is jelentette. Mindezt valamennyi érintett főhadparancsnokság tudomására hozták azzal, hogy a fogoly tisztetek nem kellően ellenőrzött levelezése szintén aggályos. Négy ilyen, kereskedők, ill. magánszemélyek útján továbbítani szándékozott, de elfogott levélből derült ki többek között, hogy élénk spekuláció folyt a foglyoknál maradt francia assignatákkal. Egy eszéki fogoly tiszt, Meconté százados⁵ temesvári sorstársának, Ruth főhadnagynak⁶ elválasztottságukra panaszkodott, s arra, hogy emiatt szabadkőműves páholyülést sem tudnak tartani. Meconté arra is utalt Ruth-nak írott levelében, hogy Rosenberg vezérőrnagy és más tisztjei szép hölgyeket engedtek hozzájuk, akik közül többen franciául is beszéltek, valamint az erődparancsnok elárulta neki, hogy szabadkőműves, amihez ráadásul hozzátette, hogy minden szabadkőműves jakobinus. Ő maga azonban nem fedte fel szabadkőműves voltát. Mindezeket túl, esténként pár órát, igaz kísérővel, a tisztetek sétálhattak is a váron kívül, a pro-

¹ Lenkefi 2000. 136. o.

² Lenkefi 2000. 85. o.

³ HL GC 1793-36-240. 1926. sz.

⁴ ÖStA KA HKR 1793-62-2252. 11 895. és 11 896. sz.

⁵ Lenkefi 2000. 200. és 273. o. 1233. sz. Meconté (keresztneve ismeretlen) a tisztii fogolynévsor szerint a Somme megyei gyalogezred 4. zászlóaljában szolgált, Kiscellből bocsátották cserére a háború végén.

⁶ Lenkefi 2000. 280. o. 1521. sz. Joseph Ruth (Rüts, Rütz, Ritz) von Sternfels az 5. (Hainaut) lovasvadász ezred 1. zászlóaljából. Temesváron, Szegeden, az Újépületben és Gyulafehérváron is volt, innét bocsátották el.

menádon. Nehéz eldönteni, hogy Meconté agent provocateur-szerepet próbált-e játszani, vagy csak mesélőkedve tengett túl.

Az uralkodói jóváhagyást követően az előterjesztés leirat formájában december 8-i keltezzel a budai főhadparancsnokhoz, báró Vincenz Barco lovassági tábornokhoz, valamint a Péterváradon székelő báró Johann Geneyne altábornagy, szlavóniai főhadparancsnokhoz is eljutott. Utóbbit egyszersmind megbízták a Rosenberg-ügy helyszíni kivizsgálásával.⁷ Geneyne 1793. december 23-án írta meg terjedelmes jelentését, amelyben több más körülményre is kitért.⁸

Előjáróban leszögezte, hogy a parancsot december 15-én kapta meg, s 18-án került sor észéki szemléjére. Meg kell jegyezni, hogy a vizsgálatnak már az indításnál volt egy nagy szépséghibája, hiszen a fogoly tiszteket korábban átszállították a szerémségi Rácsa (Szremszka Racsa, ma Szerbia) várába, s helyükre közlegényeket és altiszteket telepítettek. Így nem volt mód esetleges szembesítésre.

Geneyne először a kazamatákat tekintette meg, ahol értékelése szerint megfelelő körülményeket teremtettek a franciák számára. Töltött szalmazsákok, elegendő tűzifa állt rendelkezésükre, tiszták voltak a körletek, megfelelő volt az élelmezés, s a felügyelet is előírás szerinti. A tábornok érdeklődésére maguk a foglyok sem panaszkodtak az elhelyezési viszonyokra.

A főhadparancsnok innét a kórházba ment, ahol megfelelően elkülönítették a betegeket. 166 személy feküdt ott, a felügyelő tiszt, Rumliger helyi törzskirurgus, valamint egy Jellačić-gyalogezredbeli (cs. kir. 53.) és egy francia alsebsz ápolására bízva. Körülményeik a saját betegekével azonosak voltak, mindent a legteljesebb rendben találtak, ideértve az ágyneműket és a gyógyszerellátást is. Fertőző beteg nem volt közöttük. Geneyne megjegyzése szerint csupán néhány fogoly volt erős és jónövésű, a többiek kis termetűek és gyengék, úgyszólván kölykök „Buben”.

A Jellačić-ezred káplánja kész volt ugyan a betegek lelki gondozására, de franciául nem beszélt, s panaszkodott, hogy néhány elzászi születésű fogoly kivételével nem is igénylik azt. Ezek főleg Franciaország belsejébe, különösen Párizs környékére valók, s hallani sem akarnak papról. Hét közülük addigra a szentségek felvétele nélkül halt meg. Geneyne megemlítette, hogy a francia király kivégzése egyáltalán nem rendítette meg a foglyokat, sőt többen kijelentették, hogy megérdemelte a sorsát. Mindezekről függetlenül szükségesnek tartotta egy franciául tudó pap alkalmazását. Érzékelté azt is, hogy az időközben befu-
tó újabb fogolyszállítványoknál egyre emelkedik a betegek száma, s a már ott lévőkkel együtt megfelelőbb elhelyezésükre is javaslatot tett a Dráva folyó felé eső kazamatákban.

A vezénylő tábornok utalt rá, hogy korábban személyesen és megbízható emberei révén is titokban tájékozódott a már 1793. november 25-én Rácsára szállított francia tisztek észéki viselkedése és kedvezményeik vonatkozásában. Értesülései szerint súlyos fegyelemsértés nem történt közöttük. Kezdetben ugyan nem mehettek ki a várból, ellenben később egy altiszt felügyelete alatt a városi kaszinót, vagy a kávéházat is látogathatták. Itt találkozhattak a helyőrség tisztjeivel és néhány hölgygel, közöttük Pejachevich grófnéval⁹, Liphthay

⁷ ÖStA KA HKR 1793-33-323. 12 009. sz. fogalmazvány és mellékletek.

⁸ ÖStA KA HKR 1794-33-27. 12 803. sz.

⁹ Nagy 1862. IX. k. 195. o. Bizonyára verőczei Pejachevich Ferenc Károly cs. kir. kamarás (Mantua/Mantova, 1745 – Sopron, 1815. 04. 01.) második feleségéről, monyorókeréki Erdődy Mária Eleonóráról (1769 – 1840. 04. 13.) van szó.

ezredes nejével¹⁰ és Rosenberg tábornok feleségével, aki brüsszeli születésű. Rosenberg pár alkalommal asztalához is meghívott francia tiszteket, ám miután megérkezett a hír a francia királyné kivégzéséről, a parancsnoktól kezdve az utolsó közlegényig mindenki megvetette őket, és nem állt szóba velük.

Ezt követően Geneyne tábornok négyszemközi beszélgetésre invitálta Rosenberget, s ez alkalommal az említett levelek kapcsán azok igazságtartalmáról kérdezte. A szabadkőművesség, illetve jakobinizmus vádját illetően az eszéki parancsnok bizonygatta, hogy teljes képtelenség, amit a francia állított, s ilyen kijelentést nem tett. Geneyne azzal érvelt, hogy amennyire ő tudja, egy igazi szabadkőműves kötelességei, s amik ezzel összefüggenek, nem állnak ellentétben sem Istennel, sem a vallással, sem az uralkodóval. Mindezt katonai esküje csak tovább erősíti, de Rosenberg közérzetének is jobbat tenne, ha nyíltan elmondaná, mégis mennyire sértette meg kötelezettségeit. Geneyne megjegyezte, hogy beszéde váratlanul érte a vezérőrnagyot, aki megrendülve eskü alatt hangoztatta, hogy szándékosan nem kedvezett senkinek, s kész arra, hogy szigorúbb vizsgálat esetén bármely büntetésnek alávesse magát. Végül csupán azt ismerte el vétkéül, hogy pár tisztet néhány alkalommal meghívott, hogy ezzel megmutassa az ellentétet a saját és az ő embertelen gondolkodásmódjuk között, és meggyőzze őket arról, hogy az összecsapás (ti. a két hadviselő fél között) sok szenvedést okoz. Geneyne végezetül arra a következtetésre jutott, hogy nem írható egyéb Rosenberg rovására, mint néhány francia tiszt meghívása, s ebben az esetben elegendő az enyhe figyelmeztetés.

Jelentése zárásaként a szlavóniai főhadparancsnok kitért arra, hogy eszéki látogatását összekapcsolta a Verőce vármegye alispánjával Jankovichcsal és fivérével¹¹, a megyei biztossal való megbeszéléssel az ottani Szarvas (Sarvas, ma Horvátország) helységben és környékén tapasztalt lázas, béléféréggel járó megbetegedésekről, amelyeket kezdetben a környéken áthajóztatott francia hadifoglyok engedély nélküli elszállásolásának számolájára írtak. Az orvosi szakvélemények ezzel szemben a lakosság elégtelen táplálkozását, a rossz vizet és a túlzott sajt fogyasztást tették meg fő okoknak. Biztosították arról, hogy a szükséges intézkedéseket azóta természetesen meghozták.

Az Udvari Haditanács 1793. december 30-án terjesztette fel az uralkodónak a jelentést azzal a megjegyzéssel, hogy az egészségügyi állapotok javításán túl tíz franciául tudó lelkészt fognak a vidékre küldeni. II. Ferenc császár 1794. január 5-i lapszéli megjegyzésében a dolgot elintézettnak ítélte.

Az eszéki várparancsnok körüli bonyodalmak azonban ezzel még nem csillapodtak le, ugyanis Rosenberg újabb támadási felületet nyújtott jó szándékú, ám meggondolatlan engedélyével az assignaták átváltásával kapcsolatban. A fogoly tisztek zsoldját a cs. kir. szervek folyósították, s ebből kellett fizetniük ellátásukat. Mivel az ennek kiegészítésére szánt náluk lévő, vagy levélben kapott assignaták forgalomképtelenek és tiltottak voltak a Birodalmon belül, Rosenberg „koncessziót” adott Johann Jurkovic eszéki kereskedőnek és ülettársainak a felvásárlásra, amit ő Jean-Baptiste Bouvard bécsi nagykereskedő közbejöttével alaposan ki is használt. A tranzakciók során mintegy 1161 forint 40 krajcárt cserélt 916

¹⁰ Nagy 1860. VII. k. 137. o. Kisfaludi és lubellei Liphay Antal (Szécsény, 1745 – Verona, 1800. 02. 17.) sebestüléseibe altábornagyként halt bele. Neje Antonia von Obell (1757 – Pest, 1812).

¹¹ Nagy 1859. V. k. 302. o. Jankovich Györgyről (Nagysalló, 1747. 02. 13. – ?) és fivérééről, Mátyásról (1745 – ?) lehet szó.

darab 10 520 livre összegre rúgó assignatáért.¹² Geneyne főhadparancsnok április 21-én csupán a tények megállapítására szorítkozott, csatolva Rosenberg 1794. április 19-én kelt önigazoló jelentését, amelyhez ő egy öt livre-es assignatát is mellékel. Bár Rosenberg gazdaságossági megfontolásokkal (azaz a beváltott forintokat a foglyok helybeli vásárlásokra fordítják) indokolta engedékenységét, nem hatotta meg a felsőbbiséget. Az 1794. május 9-én kelt haditanácsi leirat kitért arra is, hogy ezeket a papírokat a foglyoknak a családtagok és ismerősök által levélben küldöttel együtt letétbe kell helyezni, s csak a fogolycserénél lehet visszaadni tulajdonosaiknak. Rosenberget a szlavóniai Főhadparancsnokság közvetítésével utasították ezen irányelvek betartására, emlékeztetve egyúttal az előző évi, személyével kapcsolatos kifogásokra. Az ismételt, uralkodói szintű széljegyzettel is alátámasztott immár komoly figyelmeztetés arra utalt, hogy ha bármely további szolgálati fegyvelemsértés előfordulna részéről, az a beosztásából való felmentésével járna.¹³

A fentiekből úgy tűnik, Geneyne ez alkalommal sem marasztalta el szigorúan beosztottját, inkább jóindulatú közvetítőként működött. Mivel tekintélye és lojalitása feljogosíthatta rá, jó érzékkel lavírozva sejtetni engedte, hogy a Rosenberg körüli huzavonák talán túlzotnak, s az uralkodó, ill. a Haditanács intoleranciája aránytalan. Meg kell hagyni azonban, hogy más nézőpontból az állam és a katonai vezetés tekintélye érdekében ez indokoltnak tekinthető, hiszen bármely engedékenység, vagy politikai renyhesség jó támadási felületet nyújtott volna az ellenfélnek, alkalmasint a hadszíntereken felül lebegő diplomáciában.

Nézzük azonban az emberi tényezőket, amelyek véleményem szerint szerepet játszhattak Geneyne és Rosenberg enyhe túlzással „betyárbecsület-színezetű” magatartásában, azaz mennyire ismerhették egymást korábban, kialakulhatott-e köztük baráti viszony? Ha mégsem, meghatározó tényező lehetett a tisztí szolidaritás és rokonszenv, valamint Geneyne törekvése arra, hogy a számára is kellemetlen oknyomozás minél simábban fusson le. Némi könyvészeti tájékozódást¹⁴ követően az érintett alakulatok bécsi Kriegsarchivban őrzött mustrajegyzékei szolgáltak továbbgondolásra készítő adatokkal. Születési adataik nem mindenben egyeznek meg a nyomtatott, és a későbbi kéziratos adattárakban, s ezek nyomán az interneten is megtalálható hiányos információkkal, primer forrás lévén mégis a mustralistákat részesítettem előnyben, noha ezekben is szép számmal akadnak hibás bejegyzések.

Johann Georg Geneyne (1797-től báró) Bernben (Svájc) született 1729-ben, kálvinista vallású, nőtlen. A Siskovics- gyalogezrednél (cs. kir. 37.) 23 évet szolgált, majd a német–bá-náti (cs. kir. 12.) határőr gyalogezrednél volt 1769–1783 között ezredparancsnok.¹⁵ 1791-ben nevezték ki a szlavóniai Főhadparancsnokság vezénylőjévé, s 1805-ben nyugdíjazták. Győrben halt meg 1810. április 13-án.

¹² ÖStA KA HKR 1794-33-379. 5360. sz. fogalmazvány és mellékletek.

¹³ ÖStA KA HKR 1794. 33-379. (május 8.) „Der Hofkriegsrath hat dem General Rosenberg sein abermaliges unüberlegtes Benehmen mit allem Ernste und mit dem Beisatz zu verweisen, daß wenn er sich noch einmal etwas zu Last kommen lassen sollte, er die Amovirung von seiner Anstellung zu gewärtigen habe. In Abwesenheit Seiner Majestät des Kaisers Leopold m. p.”

¹⁴ *Wrede* 1898–1903. Bd. I. 1898. 139. o. és Bd. IV. 1903. 299. o.

¹⁵ ÖStA KA ML des 12. Deutsch-Banatischen Grenz Infanterie Regiments 1772 Kt. 5966. (*Schmidt-Brentano* 34. o. 1723-at ír születési évként, másutt 1724/25-öt említene.) A mustralistában megadott életkorral számolva 1729 jön ki.

Wilhelm Gottlieb Rosenberg báró 1727-ben a sziléziai Puditschban, (ma Budzicz, Lengyelország) született, lutheránus vallású, nős, gyermektelen. Kezdetül a Hoch- und Deutschmeister-gyalogezerdnél (cs. kir. 4.) szolgált, 1778-tól az első őrnagyi rangfokozatot megvásárolva annak 2. századát vezette.¹⁶ Rosenberg immár nyugállományú vezérőrnagyként 1792 novemberében vette át az eszéki vár parancsnokságát, s mint tudjuk, itt halt meg 1801. november 20-án.

Az 1771 és 1775 közötti mustrajegyzékek egyértelműen igazolják, hogy a nem kifejezetten a Délvidékhez kötődő Deutschmeister-ezred Rosenberg parancsnoksága alatt álló százada ebben az időszakban Bródon (Slavonski Brod, ma Horvátország) volt békelyőrségben, míg Geneyne ezredének törzse ekkor Pancsován (Pančevo, ma Szerbia) volt elhelyezve. Legkésőbb 1771-ben ismerhették meg egymást, s ekkor ugyan közvetlen szolgálati viszony még nem volt közöttük, de szinte elképzelhetetlen, hogy Rosenberg oda-vezénylésekor ne tett volna tisztelgő látogatást a kissé messze fekvő pancsovai, de mégis „szomszédvárbán”, ill. legalább a határbiztosítás (utaljunk csak a Porta által generált bizonytalansági tényezőkre) feladatai ne hozták volna össze őket. Későbbi beosztásaik pedig 1792 végétől közvetlen szolgálati kapcsolatot jelentettek, s a csupán kétévnyi korkülönbség (1793-ban Geneyne 64, Rosenberg 66 éves) a két öreg katona már korábban kialakult kölcsönös szimpátiáját is alátámaszthatta.

A gondolatkísérlet igazolására az az ötletem támadt, mivel a Kriegsarchiv vonatkozó aktái nem foglalkoztak a kérdéssel, hogy a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának akkori bécsi delegátusát, dr. Fazekas Istvánt – hálás köszönetem segítségével – két információ erejéig bevonom kissé prekoncepciózus eljárásomba. Sajnálatomra azonban a Haus- Hof- und Staatsarchiv illetékes állagaiban Geneyne neve nem szerepel a térségben működött szabadkőműves páholyok fennmaradt névsoraiban, de ez irányú szimpátiája, legalábbis jóindulatú semlegessége a Rosenberggel való beszélgetést visszaidézve érzékelhető. Rosenbergben maradt utolsó reményem, ám az ő tagságára sincs adat. Eszéken mindenestre „Vigilantia”, német elnevezéssel „zur Wachsamkeit” a. m. „Éberség” néven működött a gróf Niczky István által 1773-ban alapított mérsékelt és lojális páholy, bár „nem zörög a haraszt...”, hadd utaljak csak Meconté levelére és a Haditanács ügybuzgóságára.¹⁷

Az imént részletezett vizsgálat mindenesetre beleilleszkedik abba a folyamatba, amelyben II. Ferenc császár kezdeti hideg megengedő hozzáállását a magyarországi jakobinus mozgalom letörésével egyidőben 1794 közepétől birodalmában a szabadkőművesség teljes betiltása váltotta fel.

¹⁶ ÖStA KA ML des 4. Hoch- und Deutschmeister Infanterie Regiments 1785 Kt. 343.

¹⁷ Beförderer 1979. Ezen belül Strahinja K. Kostić: Serbische Freimaurer am Ende des 18. Jahrhunderts und ihre wissenschaftliche und literarische Tätigkeiten 148. o. Egyéb támpontot a tanulmánygyűjtemény nem adott.

BIBLIOGRÁFIA

- Beförderer 1979. *Beförderer der Aufklärung in Mittel- und Osteuropa. Freimaurer, Gesellschaften, Clubs.* Hrsg. *Éva H. Balázs – Ludwig Hammermayer – Hans Wagner und Jerzy Wojtowicz.* Berlin, 1979.
- Lenkefi* 2000. *Lenkefi Ferenc: Kakas a kasban. Francia hadifoglyok Magyarországon az első koalíciós háború idején 1793–1797.* Budapest, 2000.
- Nagy* 1857–1868. *Nagy Iván: Magyarország családai czímerekkel és nemzedékrendi táblákkal 1–13. k.* Pest, 1857–1868.
- Schmidt-Brentano* 2007. *Schmidt-Brentano, Antonio: Kaiserliche und k. k. Generäle 1618–1715.* Wien, 2007.
- Wrede* 1898–1903. *Wrede, Alphons Freiherr von: Geschichte der k. u. k. Wehrmacht von 1618 bis Ende des XIX. Jahrhunderts Bd. I–V.* Wien, 1898–1903.

RÖVIDÍTÉSEK

- HL GC Hadtörténelmi Levéltár, Budapest, General Commando in Ungarn (Magyarországi Főhadparancsnokság)
- ML Musterlisten
- ÖStA KA HKR Österreichisches Staatsarchiv, Kriegsarchiv, Wien, Wiener Hofkriegsrat

Ferenc Lenkefi

AN ATTEMPT TO DENIGRATE TWO IMPERIAL–ROYAL GENERALS

Summary

The paper examines a slice of the life of the French prisoners of war who were transported to Hungary during the French Revolutionary Wars in 1793/94. The main thread explores the invisible links (ideals of the revolution, freemasonry) between the French POWs and the Imperial–Royal officers, and presents the course of the official procedure initiated by the Aulic War Council. We can get an expressive picture about the circulation of contemporary news and ideals, and about the probable role the French POWs played in this circulation through their informal connections. In addition, we also get a glimpse of the everyday life, supply, health-care and disciplinary problems of the POWs.

Ferenc Lenkefi

EINE KRÄHE HACKT DER ANDEREN...

Resümee

Der Versuch, zwei kaiserlich-königliche Generäle anzuschwärzen
Gegenstand der Publikation ist ein Abschnitt des Lebens der französischen Kriegsgefangenen, die zur Zeit der französischen Revolutionskriege, im Jahre 1793/94, nach Ungarn transportiert wurden. Als roter Faden scheinen dabei das Aufzeigen der unsichtbaren Fäden zwischen den gefangenen französischen und den kaiserlich-königlichen Offizieren – Ideen der Revolution und Freimaurerbewegung – und der Verlauf des sich daraus entwickelnden offiziellen Verfahrens auf, das vom Hofkriegsrat eingeleitet wurde. Wir können uns ein anschauliches Bild vom Verlauf der zeitgenössischen Nachrichten und Ideen sowie – dank der informellen Beziehungen – auch von der vermeintlichen Rolle, die die kriegsgefangenen Franzosen dabei spielten, machen. Nicht zuletzt erhalten wir auch einen kleinen Einblick in den Alltag der Kriegsgefangenen, die Versorgungs-, gesundheitlichen und disziplinarischen Probleme.

Ferenc Lenkefi

LES LOUPS NE SE MANGENT PAS ENTRE EUX...
TENTATIVE DE DISCRÉDITER DEUX GÉNÉRAUX IMPÉRIAUX ET ROYAUX

Résumé

Cette publication traite d'un aspect de la vie des prisonniers de guerre français transportés en Hongrie en 1793 et 1794, lors des guerres de la révolution française. Dans le cadre de son thème principal, l'auteur évoque les liens occultes (idées révolutionnaires et franc-maçonnerie) entre un prisonnier français et des officiers impériaux et royaux, ainsi que le déroulement de la procédure officielle engagée par le Conseil de guerre de la Cour pour ces motifs. Le lecteur pourra se faire une idée de la circulation des idées et des informations à l'époque, ainsi que du rôle supposé des prisonniers français dans le processus grâce à leurs relations informelles. De plus, la publication donne un aperçu de la vie quotidienne des prisonniers de guerre et des problèmes sanitaires, disciplinaires et de ravitaillement.

Ференц Ленкефи

ВОРОН ВОРОНУ ГЛАЗ НЕ ВЫКЛЮЕТ...
ПОПЫТКА ОЧЕРНЕНИЯ ДВУХ ИМПЕРАТОРСКИХ-КОРОЛЕВСКИХ ГЕНЕРАЛОВ

Резюме

Предметом данного сообщения является сегмент жизни отправленных в Венгрию французских военнопленных во времена французских революционных войн 1793/94 гг. В качестве ориентира служит проявления невидимых связей между французскими пленными и императорскими-королевскими офицерами и – революционные идеалы и масонское движение – из-за которых ход официального процесса возбужденного Придворным Военным Советом. Мы можем сформировать суггестивное изображение о потоке новостей и идей, а также благодаря неформальным контактам о вероятной роли французских военнопленных. Между прочим можем проследить за повседневной жизнью военнопленных, о их снабжении, медицинских и дисциплинарных проблемах.

FORRÁSKÖZLEMÉNYEK

SERES ISTVÁN

II. RÁKÓCZI GYÖRGY „KURUC” LOVASEZREDE (Újabb források az erdélyi hadsereg történetéhez, 2.)

Bizonyára nem vagyunk egyedül azon nézetünkkel, hogy a Thököly-szabadságharc levéltárának egyik legértékesebb, ugyanakkor talán legkevésbé feltárt részét a kuruc hadsereg különböző (szerencsés esetben név szerinti) összeírásai képezik. Ezek közül is kitűnik egy több száz nevet tartalmazó fizetési kimutatás, amelyről a ráírt dátum olvasata alapján korábban úgy vélték, hogy a fejedelem törökországi emigrációja idején készült.¹ A Thököly korabeli kuruc katonaság történetét és összetételét több munkájában is feldolgozó Nagy László azt írta, hogy az 1689. november 29-i (!) mustra szerint Torma Mihály kapitány parancsnoksága alatt összesen 683 lovas katona szolgált.² Feltehetően erre az iratra (is) utalt a levéltár ismertető repertóriumát elkészítő Maksay Ferenc, amikor megállapította, hogy „az 1685 utáni darabok valószínűleg a Thökölyvel együtt a dunai végekre szorult seregnek keletkeztek”.³ Thököly hadainak összeírásai és fizetési kimutatásai igen töredékesen maradtak fenn, s a Thököly-szabadságharc levéltárának vonatkozó fondjai is zömmel csak a végváriak és a mezei katonaság kimutatásait őrizték meg, elsősorban az 1683-as mustra idejéből. Ettől függetlenül valóban előfordul köztük néhány olyan darab, amely a „kuruc király” bukását követően készült, ezek az 1686–1687-ből származó iratok azonban egytől egyig a Munkácsra szorult csapattöredékek fizetési mustráival azonosak. Ezzel ellentétben egyetlen egy okmányt sem sikerült feltárnunk, amelyik az emigrációban készült volna, Torma Mihály lovasezredének 1689-re datált név szerinti kimutatása pedig valójában négy évtizeddel korábban, 1659-ben íródott.⁴

Az iratot egyébként két helyen is dátumozták: rögtön az első lap tetején: „Anno 1659. dje 19. Novembris. Torma Mihály kapitánsága alatt lévő katonáknak mustrálása” és az utolsó oldalon: „Anno 1659. 19. Novembris Torma Mihály Regestuma”. Akik korábban tanulmányozták, mind az első bejegyzést vették alapul, s abban az 5-ös számot valóban könnyen nyolcasnak lehet nézni, a második esetben viszont egyértelműen a mi olvasatunk a helyes. Ugyanakkor még az is elősegítette a szakemberek tévedését, hogy egy XIX. századi iratrendezés során az 1689-es évszámot is rájegyezték az utolsó oldalra, amit jóval később még az „1689. XI. 19.” dátum is követett.

¹ Korábban ugyanebből az állagból egy Bethlen Gábor uralkodása idején készült kvártélyjegyzéket közlünk. *Seres* 2013.

² Nagy 1983. 105. o., 50. jegyzet. A megállapítás három tévedést is tartalmaz: az évszám helyes olvasata – mint azt jelen dolgozatban bizonyítjuk – 1659, a napi dátum november 19., a 683-as szám pedig nem a katonákra, hanem lovaikra vonatkozik.

³ Maksay 1971. 11. o.

⁴ Minderről korábban röviden már szóltunk: *Seres* 2005. 424. o. és uo. 1. jegyzet.

Nem csupán a könnyen félreolvasható dátum zavarhatta meg a kutatókat: a lajstromban főkapitányként szereplő Torma Mihály neve ismerősen csenghet a Thököly Imre nevével fémjelzett kuruc mozgalom kutatói számára. Ezért fontosnak tartjuk, hogy az alakulattal, illetve annak parancsnokával részletesebben foglalkozunk.

A terjedelmes jegyzék összesen tíz sereg (század) listáját tartalmazza, de fel kell hívunk az olvasók figyelmét, hogy a végén közölt szám (683) valójában nem a katonák, hanem a hozzájuk tartozó lovak számát jelenti. A kapitányság alatt az időközben kihúzottakkal, illetve újonnan beírtakkal együtt mindösszesen 400 katona található, ha közéjük számoljuk a név nélküli szereplő – s így talán hiányzó – vicehadnagyot (2. sereg), zászlótartót (4. sereg) és dobost (1. sereg) is.⁵ Az első három sereg esetében pedig még a létszám megállapítása után is folytatódott a felsorolás, az elsőnél öt, a másodiknál négy, a harmadiknál három katona nevét jegyezték fel a lovak összesítése után.

Az első nyolc seregben összesen 32 személy nevét húzták át utólag, a másodikban például nyolcat, köztük a vicehadnagyét, a zászlótartóét és a dobosét.⁶ Összesen nyolc fő neve mellé tettek megjegyzést: a 2. seregből hárman Váradon maradtak („Váradnál, Váradnál marat, Váradon marat”), egy katonának elfáradt a lova, egy dobos lett; a 6. sereg egyik debreceni illetőségű közlegénye elszökött, egy másik debreceni katona „Balkó hadá”-hoz csatlakozott, egy harmadiknak pedig elállott a lova. A 4. sereg két szentmihályi illetőségű katonájáról azt jegyezték fel, hogy „kóborlóban” (kóborlóban) vannak. Összesen tíz katona neve mellett szerepel az „A”, azaz: *absens* (hiányzó) kitétel, és négyük neve mellett külön megjegyzés is található. A már említett két kóborlón kívül a 6. sereg egyik vitézét Gyulafehérvár alatt megvagdalták, a 8. seregből hiányzó Farkas Máté neve mellett pedig az olvasható, hogy „megh jeű”, ami talán arra utal, hogy az eredetileg hiányzó vitéz időközben csatlakozott egységéhez (megjött). A fizetéssel kapcsolatban három bejegyzés található: két katona helyett a társa vette fel a zsoldot, egy fő pedig valamilyen ismeretlen okból kifolyólag „nem vett hó pénzt”.

Mivel az azonos nevű katonákat leginkább a származási helyük szerint, esetleg külső ismertető jegyeik alapján különböztették meg a korabeli összeírásokban, 12-nek pontosan ismerjük eredeti lakóhelyét, négy – az ezredtől elszökött – katona neve mellé pedig utólag odaírták a származási helyüket is. Eszerint két-két debreceni, kügyi, szentmihályi és váradí, valamint egy-egy apagyí, gáborjáni, körmendi, létai, nyíregyházi, szalacsi, szalontai és szentkirályi katonát ismerünk. A lakóhely szerint ismert katonák zöme Bihar – Debrecen (2), Gáborján, Kügy (2), Léta, Nagyvárad (2), Szalacs, Szalonta – és Szabolcs – Apagy, Nyíregyháza, Szentmihály (2) – vármegyékből származott. A két szentkirályi illetőségű vitéz esetében leginkább a Közép-Szolnok vármegyei Érszentkirály és Szilágyszentkirály jöhet szóba, földrajzi helyzete alapján mi az elsőt tartjuk valószínűbbnek. Egyedül a Körmend (Körmönd?) helységnevet nem tudjuk tisztántúli vagy partiumi településként azonosítani, ez esetben egy ma már nem létező településre kell gondolnunk.⁷ A helységnévből

⁵ A kihúzások és többszöri javítások miatt a kereken 400 fős lista 1-2 fővel kevesebb is lehet, amennyiben a kihúzott és utólag beírt sorok adatai részben fedik egymást. (Különösen a 2. sereg zászlótartójánál valószínű, hogy a 44–45. sz. sorok azonos személyre és beosztásra vonatkoznak.)

⁶ A kihúzottak száma a századok sorrendjében: 3, 8, 10, 1, 3, 4, 2, 1.

⁷ Hogy nem egyedi tévesztésről, elírásról vagy olvasati problémáról van szó, azt egy évtizedekkel későbbi katonai összeírás is megerősíti. Esze Tamás gyalogezredének 1706. évi összeírásában szerepel egy „Körmöndi Samu” a Bihar vármegyei Körmöndről. *Mészáros* 2008. 118–119. o. No. 535. (A névmutatóban a forrás köz-

képzett vezetéknevek között különösen sok volt a Bihar vármegyei – Almási, Bihari, Csátári (2), Esztári, Kakucsi, Kárándi, Kereki, Keresszegi, Lesi, Létai, Marjai, Pali, Sarkadi (2), Siteri, Szöllősi, Ugrai, Újfalusi –, de a környező vármegyékből való származásra is több név utal (Békés: Békési, Fási, Gyulai; Csanád: Makai, Csongrád: Szegvári; Szabolcs: Marjai, Nánási, Nyíri).

Mindez azért is fontos, mert a megadott helységnevek, illetve a lakó- és származási helyet sejtető családnévek is arra utalnak, hogy Torma lovassága valójában a fejedelem öt hónapos „kényszerpihenője” során toborzott új hadsereg része volt. II. Rákóczi György még 1659. március 30-i lemondását követően vonult vissza tiszántúli birtokaira, ahol ecsedi, szatmári és székelyhídi váraiban töltötte idejét, miközben – Szalárdi János krónikája szerint – „mind Tiszán túl való, s mind innen levő birodalmában hadait mindenütt szaporítton-szaporítja, gyűjteti vala”, s többek között „alattomban az hajdúságot is újabban mind maga mellé hajtotta vala”. Csapataival végül augusztus 24-én indult meg Ecsedből Erdély felé. Szalárdi leírása jól alátámasztja a mustrajegyzék fejedelmi sereg vonulásához kapcsolható bejegyzéseit. Szuhay Mátyás és Fráter Pál vezette katonasága még augusztus 24-én megjelent Várad alatt, nem sokkal később pedig már a Barcsai Ákos híveit üldözőbe vevő fejedelemről írja, hogy Gyulafehérvár táján „majd ugyan űzőbe is őket venni kezdette volna”.⁸

Sajnos, éppen ebből az időszakból rendelkezünk szinte a legkevesebb forrással Rákóczi hadseregéről. A fejedelem újonnan toborzott katonaságáról mindössze néhány napló és emlékirat (Horváth Kozma Küküllő vármegyei alispán, Szalárdy és Bethlen János művei) alapján alkothatunk képet, összeírásokat, kimutatásokat egyáltalán nem ismerünk, a levéltári források pedig csak töredékesen vannak feltárva. A forráskiadással különben is adós történetírásunk, a bibliofil kutatás alapjául szolgáló XIX. századi kiadványok pedig leginkább csak a családtörténeti- és diplomáciai levelezésekre korlátozódnak időszakunkból.

A most bemutatandó mustrajegyzék időpontja meglehetősen sokat elárul, mivel forrásunk alig három nappal a szomorú kimenetelű november 22-i zajkányi ütközet előtt készült. A havasokon, kerülő úton átkelt Szejdi Ahmed budai basa csapatai a Vaskapu szorosnál levő Zajkány közelében meglepetésszerűen ütöttek rajta Rákóczin, és jelentős győzelmet arattak a magyarokon. Horváth Kozma szerint a fejedelem mintegy 3000 embert veszített, s ezzel szemben a törökök közül alig 125 fő esett el. Szalárdytól tudjuk, hogy a fejedelem az ónodi végváriak és udvari katonasága élén vett részt a harcban, Horváth Kozma arról tudósít, hogy Rákóczi az „ónadi magyarok három zászlóaljával” támadta oldalba a jobbszárnyat megnyomó törököket. A harc végére többek között az ifjabb Csátary János sarkadi kapitány, Weér Zsigmond (néhai Weér Gáspár fia) és Ibrányi Ádám (néhai Ibrányi Mihály váradi vicekapitány fia) is elesetek.⁹ Mindebből kiderül, hogy Rákóczi csapatai között éppúgy ott voltak az időközben újból pártjára állt fejedelmi várak (Várad, Sarkad) katonái, mint a végváriak seregei, az 1657–1661. között készült udvarhelyszéki

readója is azonosítatlan bihari helységnek írja, illetve a Körösszegapáti határában található Körmösd puszta elírását tartja még lehetségesnek: *Mészáros* 2010. 182.)

⁸ Szalárdy krónikája, 485., 490., 494., 497–499. o.

⁹ Minderre nézve lásd: Szalárdy krónikája, 519–520. o.; *Bethlen*: Erdély, 53–57. o.; Petrityivy-Horváth önéletrésze, 62–63. o.

veszteséglista¹⁰ alapján pedig a hadra kelt székelység is érzékeny veszteséget szenvedhetett az összecsapásban.

A fejedelmi sereg egy része ugyanakkor jelen sem volt az összecsapásnál, Török János „ezeredes kapitány” hadai Illyén voltak táborba szállva. Elképzelhetőnek tartjuk, hogy Torma Mihály katonasága is az ütközetet lekéső lovassághoz tartozott. Ennek pontos megállapítása még várat magára, de remélhetően a további kutatás a Torma kapitánysága alá tartozó lovasság történetéhez is fel fog tární újabb forrásokat.

A főkapitány mellett kilenc főhadnagy, ugyanannyi vicehadnagy és zászlótartó neve áll rendelkezésünkre, összesen 28 tiszt nevét ismerjük. Az első sereg parancsnoka maga a főkapitány volt, így a főhadnagyi poszt nem volt betöltve, a 2. seregben ugyanakkor a vicehadnagy, a negyedikben pedig a zászlótartó neve maradt kitöltetlenül. Úgy véljük, hogy ilyen jelentős számú tisztikarból többnek is elő kellene fordulnia az emigrációval kapcsolatos iratokban, annál is inkább, mivel Thököly napra pontosan naplót vezetett, hivatali leveleit pedig gondosan bemásoltatta „párjás könyv”-eibe. Rendelkezésünkre áll a bujdosó fejedelem 1689 június–szeptemberében írt naplótöredéke, de sem ebben, sem a többi, 1685–1705 között írt kéziratában nem történik említés Torma Mihályról és hadnagyaikról.

Ugyanakkor a kuruc szabadságküzdelmek idején fontos szerepet vivő vitézljő rend számos tisztjének és katonájának nevével folyamatosan találkozunk, gyakorlatilag a bujdosók támadásától a Rákóczi-szabadságharcig. Ennek ellenére – eltekintve a gyakori s ez által könnyen összetéveszthető személynevektől – a Torma Mihály keze alatti lovasság tisztikara gyakorlatilag teljesen hiányzik a korszak forrásaiból. Sem a Thököly-féle sereg 1683-as generális mustrájának fennmaradt töredékei között, sem pedig a Csáky László generális parancsnoksága alatt 1686 táján összeírt felső-magyarországi hadak tekintélyes terjedelmű kimutatásában nem fordul elő olyan alakulat, amelyik akár csak nyomokban is, de azonosítást mutatna a jelen forrásközlésünkben szereplő mustrajegyzékkel. Az pedig, hogy egy lovasezred csak úgy eltűnjön, teljességgel hihetetlen! A ritkábban előforduló nevek alapján egyik-másik tisztet a későbbiekben sikerült azonosítani, ezért sorrendben megadjuk a lovasezred tisztjé névsorát:

- Ács Gergely zászlótartó (8. sereg)
- Balogh István vicehadnagy (4. sereg)
- Barczai György főhadnagy (2. sereg)
- Borbély András főhadnagy (10. sereg)
- Czire György zászlótartó (5. sereg)
- Czuth Péter főhadnagy (9. sereg)
- Fekete András zászlótartó (9. sereg)
- Fodor János főhadnagy (5. sereg)
- Garzó János vicehadnagy (9. sereg)
- Gelei Benedek főhadnagy (8. sereg)
- Juhász Mihály zászlótartó (1. sereg)
- Király András zászlótartó (?) (2. sereg)
- Korda István főhadnagy (7. sereg)

¹⁰ A nem mindennapi forrás sajtó alá rendezése folyamatban van.

Létha Péter főhadnagy (4. sereg)
 Magovith Miklós zászlótartó (3. sereg)
 Nagy András vicehadnagy (7. sereg)
 Nagy János vicehadnagy vagy zászlótartó (?) (2. sereg)
 Nagy Mihály zászlótartó (7. sereg)
 Nagy Mihály zászlótartó (10. sereg)
 Nagy Pál vicehadnagy (8. sereg)
 Nagy Péter főhadnagy (6. sereg)
 Nagy Péter vicehadnagy (10. sereg)
 Pintes Ferenc vicehadnagy (6. sereg)
 Rácz Pál zászlótartó (6. sereg)
 Sylva (Szilva?) Mihály vicehadnagy (3. sereg)
 Torma Mihály kapitány (1. sereg)
 Vida Péter főhadnagy (3. sereg)
 Zagyva Máté vicehadnagy (5. sereg)
 Zombori Benedek vicehadnagy (1. sereg)

A főkapitány után következő tiszték közül eddig egyelőre csupán Letha Péter főhadnagy neve cseng ismerősen, akit azonosnak vélünk azzal a Létha Péter nevű berettyószentmártoni lakossal, akinek éppen II. Rákóczi György adományozott címeres nemességet 1650. április 8-án Gyulafehérvárott.¹¹ Egyébként egy ma már nem fellelhető régi kézirat, a berettyószentmártoni „Öregkönyv” egyik hitelesített, 1648. június 11-i okmánya is említi Létha Péter ottani ingatlanát (házát vagy házhelyét).¹² Míg Létha tisztársai kilétének megállapítása várat magára, a főkapitány kapcsán már konkrét elképzeléssel állhatunk elő. Úgy véljük, hogy azzal a Torma Mihállyal azonos, aki alig egy évtizeddel később, ecsedi kapitányként vett részt a Wesselényi-mozgalomban. Többek között 1670. április 24-én jelen volt a felkelők győzelmével végződő gombási rajtaütésnél, foglyul ejtett egy német kapitányt (nagy valószínűséggel a tizenötöd magával fogságba került Odling kapitányt), és részben az ő érdeme volt a nagymajtényi sánc bevétele. Kapitánytársával, Apagyi Sámuellel együtt csak hosszas tárgyalások után volt hajlandó kapitulálni a császáriak előtt. A vádirat a rebellisek vezetői között említi, s mint Szatmár vármegyei birtokost, őt is vagyoneklobzásra ítélték.¹³ Az ecsedi őrség és az oda menekült nemesség csak azzal a feltétellel kapott kegyelmet 1670. július 14-én, hogy a várat megnyitják a német őrség előtt.¹⁴ Torma Mihály ecsedi kapitányként ezután önálló lovasezred élén vett részt az elkövetkező évek Habsburg-ellenes harcaiban, 1675 folyamán a kuruc hadak egyik alvezéréként veszített csatát Diószegnél Schmidt császári ezredessel szemben.¹⁵ Apafi Mihály erdélyi fejedelem egyik, 1677. február 7-i intézkedése pedig arról tudósít, hogy visszakapta az ezredét Szőcs János ezterekapitánytól.¹⁶

¹¹ MNL OL F 1. *Liber Regius*, 28. k. 178–179. o.

¹² *O'sváth*: Bihar leírása, 201. o.

¹³ Minderről lásd: *Pauler* 1876. 18., 20., 24., 92., 101–103. o.; Újabban Ulrich Attila több összefoglalásában olvashatunk Torma Mihály korabeli szerepéről: *Ulrich* 2008. 348., 369. o.; *Ulrich* 2013. 60., 72. o.

¹⁴ *Szalay* 1857. 132. o.

¹⁵ *Szalay* 1857. 170. o.

¹⁶ Szőcs ezzel egy időben a császáriakhoz átállt Jáksó töredék ezredét kapta meg. *Koroknay* 2006. 132. o.

Mindezek alapján egyértelműnek tartjuk, hogy az ecsedi kapitány valóban azonos II. Rákóczi György főkapitányával. Emellett szól, hogy a fejedelem 1659 folyamán hosszú időt töltött Ecseden, innen indult el trónjának visszavételére, s az sem véletlen, hogy éppen ekkor váltotta ki Ecsed várához a Károlyi családnak korábban zálogba adott Fehérgyarmat nevű Szatmár vármegyei városát.¹⁷

Bár a mustrajegyzék tartalma, s nem utolsó sorban a hátoldalon szereplő évszám alapján most már egyértelmű annak valódi datálása, feltétlenül szólnunk kell arról, hogy Torma Mihály lovas ezredesként még évekkel később, immáron a Thököly Imre nevével fémjelzett kuruc függetlenségi harc idején is szerepelt, róla és lovasezredéről 1684–1687 között gyakran meg is emlékeznek forrásaink! Torma ezrede a mezei katonaság részeként tevékenykedett Thököly harcai alatt, a fejedelem váradi fogságba vetését követően pedig a munkácsi védők között találjuk meg őket. Ugyanakkor le kell szögeznünk, hogy bár az alakulatról több korabeli irat is tanúskodik, egykorú összeírásuk bizonyíthatóan sem Thököly hazai hadjáratai, sem pedig a munkácsi várvédelem idejéből nem maradt fenn.

Regimentjének katonái 1684. június 21-én, Ráskáról ruhátlanságukról panaszkodtak a fejedelemnek, Thököly pedig egy Regéc várából, 1684. október 11-én írt levele szerint éppen Torma Mihályt bízta meg az ungvári őrség megszaportásával.¹⁸ 1685. április 3-án Szalánczy Ferenc kapitány jelentette Kismarjából a fejedelemnek, hogy Torma „némely seregekkel” Gáborjánba érkezett. Az 1685. július 18-án Regéc várába hozott posztókból még maga a fejedelem utaltott ki 2 ¼ singnyit „Torma Mihály *Uramnak*, a kapitánnak,”¹⁹ a Kassáról hozott meggyészín és kék páduai posztókból pedig „Torma Mihály *Uram* ött hadnagyának” adatott Thököly ez idő tájt egy-egy dolmányra valót.²⁰ Thököly váradi elfogatását követően Munkácson találjuk, s az elkövetkező két év során tevékenyen kivette részét a vár védelméből. A munkácsi udvartartási iratokban, illetve Dobay Zsigmond ostromnaplójában egyaránt találkozunk Torma nevével. Ez utóbbi szerint „Torma uram fia” egy 1686. március 31-i összecsapásban szerzett sérüléseibe halt bele, az 1686. augusztus 29-én Szerednye felé portyára ment 600 főnyi munkácsi katonaság egyik előjárója pedig maga Torma Mihály kapitány volt.²¹ Utolsó vele kapcsolatos adatunk szerint 1687. szeptember 29-én Zrínyi Ilona három sing angliai posztót adatott neki.²² A későbbiek folyamán már nem találkozunk vele, neve sem a török ellenes felszabadító háború magyar tisztjei, sem pedig a II. Rákóczi Ferenc vezette kuruc függetlenségi harc vezetői között nem fordul elő. Valószínűnek tartjuk, hogy vagy elhunyt, vagy pedig a sok évtizedes hadakozásból kiöregedve visszavonulhatott birtokára, s feltehetően már nem is érte meg a Rákóczi-szabadságharc kitörését.

Ha nem ismernénk a Torma Mihály ecsedi kapitányságára vonatkozó forrásokat, ki zárólag az 1684–1687 közötti adatok alapján még akár igaznak is tarthatnánk Nagy László és Maksay Ferenc közléseit, levezetésünk alapján viszont bizonyítottnak véljük, hogy a felsorolt adatok mind egy és ugyanazon személyre vonatkoznak. A török ellenes fel-

¹⁷ Szalárdy krónikája, 485. o.

¹⁸ *Szilády – Szilágyi* 1871. 455., 485. o.

¹⁹ A név és a titulus lejegyzésének módja utal rá, hogy két hasonló nevű személy is volt; az alábbiak alapján feltehetően éppen a kapitány fia volt a másik Torma Mihály.

²⁰ MNL OL G 5. II. 6. Thököly számadáskönyvei, fol. 342v., 350r.

²¹ Dobay naplója, 423., 449. o.

²² *Thaly* 1900. 336. o.

szabadító háborúk és a kuruc szabadságküzdelmek idején egyébként sem volt ritka, hogy egy magasabb rangú tiszt akár több évtizedet is végigharcoljon. A legismertebb példa újvárosi Szűcs (Szűcs) Jánosé, aki az 1670-es évektől kezdve szerepel forrásainkban a bujdosók, majd Thököly oldalán. 1685 őszen visszatért az uralkodó hűségére, ekkor kállói vicekapitány, 1691-ben pedig Csáky László alezredese. 1703 nyarán csatlakozott Rákóczihoz, ezerskapitány lett, s még 1709-ben is tevékenyen szolgált a Sárrét vidékén.²³ A sort Deák Ferencsel folytathatjuk, aki a török ellen hadakozó ónodi vitézljő rend lovas katonájaként kezdte pályafutását, később a Thököly mellé állt (ónodi) végváriak főhadnagya, egyike a fejedelemtől Szerencs városát hajdúkiváltsággal adományba kapó kuruc selegek parancsnokainak. Thököly váradi elfogatása után ő is hűséget esküdött a császárnak, egy lovasezred parancsnokaként részt vett a török ellenes felszabadító háborúban, s ott volt Buda ostrománál is. A Rákóczi-szabadságharc idején a Sajó–Hernád menti hajdúhelyek lovasságának ezerskapitánya, 1717-ben az országba törő tatárok ellen mozgósított nemesi csapatok egyik vezetője volt.²⁴ Nem mindennapi katonai pályafutás ez, Deák Ferenc több mint negyven esztendőn keresztül ontotta vérért hazáját és uralkodójáért. Úgy véljük, Torma Mihály személyében is egy hasonlóan nagy formátumú egyéniséget tisztelhetünk, hiszen 1659-es főkapitányi említése alapján már akkor komoly katonai múltja lehetett.

FORRÁSKÖZLÉS

Torma Mihály főkapitány lovasezredének név szerinti kimutatása²⁵

Anno 1659. dje 19. Novembris

Torma Mihaly Kapitansaga alat levő katonaknak mustralasa

[I. sereg]

1.	30. Fő Kapitány: Torma Mihaly Uram	Eq. 6	
2.	6. Vice Hadnagy: Zombori Benedek	Eq. 3	
3.	4. Zaszló Tartó: Juhasz Mihaly	Eq. 2	
4.	Dobos	Eqs. 1 ²⁶	
5.	4. Horvath Matias	Eq. 3	A.
6.	Czina Janos	Eq. 3	
7.	Kardos Mihaly	Eq. 3	
8.	Óvari Janos	Eq. 2	

²³ Koroknay 2006. 144. o.; Mészáros 2002. 183. o. és Heckenast – Mészáros 2005. 421. o.

²⁴ Heckenast – Mészáros 2005. 109. o.

²⁵ Lelőhelye: MNL OL G 5. V. Forrásunkat betűhíven közöljük, az egykorú kihúzásokat kúpos zárójelbe tettük: <...> Saját kiegészítéseinket dőlt betűs szedéssel, szögletes zárójelben adjuk meg. A korabeli rövidítéseket ugyancsak dőlt betűkkel oldottuk fel. A nehezen olvasható szavak után kérdőjelet tettünk. A századokat a könnyebb áttekinthetőség miatt sorszámossal láttuk el. Folyamatos számozással láttuk el a névsort is, függetlenül attól, hogy név vagy csupán a tisztí rang, illetve beosztás szerepel a felsorolásban, és nem hagytuk ki a törölt, illetve az utólag betoldott neveket sem.

²⁶ A sor utólag lett beírva.

9.	Nagy Tamas	Eq. 2	
10.	Koncz Görgy	Eq. 2	
11.	Morvai Marton	Eq. 2	
12.	Horváth Istvan	Eq. 2	
13.	Miskoczi Peter	Eq. 2	
14.	Nagy Istvan	Eq. 2	
15.	Győri Mihaly	Eq. 2	
16.	Sánta Miklos	Eq. 2	
17.	Czeh Andras	Eq. 2	
18.	Makai Janos	Eq. 2	
19.	<Kis Mihaly	Eq. 2>	
20.	Görbe Mihaly	Eq. 2	
21.	Biski Istvan	Eq. 2	
22.	Teke Janos	Eq. 2	
23.	Nagy Janos	Eq. 2	
24.	Nagy Miklos	Eq. 1	
25.	Kis Istvan	Eq. 1	
26.	Aranyas Miklos	Eq. 1	
27.	Pusztai Janos	Eq. 1	
28.	Pali Andras	Eq. 1	
29.	Nagy Mihaly	Eq. 1	
30.	Nagy Istvan	Eq. 1	A.
31.	Horváth Jakab	Eq. 1	
32.	Nagy Istvan	Eq. 1	
33.	<Sarkadi Istvan	Eq. 1>	
34.	<Kis Gergely	Eq. 1>	
35.	Bezi Istvan	Eq. 1	
36.	Nagy Andras	Eq. 1	
	<Summa Equitum Nro. 67>		58. ²⁷

<Az Kapitány Torma Mihaly Uram 67. szamu lovassának számokra Kapitany, Hadnagi es Zazlotarto szemeli penzekel edgyűt ment ki ket szaz niolcsuan niolcs forint, idest fl. 288.>

37.	Racz Andras	Eq. 2	
38.	Foris Janos	Eq. 1	
39.	Szabo Geczi	Eq. 1	
40.	Kis Mihok	Eq. 1	
41.	Kis Andras	Eq. 1	
	Lo szam Nro. 64		
	teszen fl. 300 //		

²⁷ A legtöbb oldal alján, a jobb lapszélien egy korabeli szám található, ami egyértelműen összesítés, azonban sem a személyek, sem a lovak számával nem tudtuk összeegyeztetni őket.

[2. sereg]

42.	Hadnagy 10. Barczai Görgy	Eq. 4	
43.	6. Vice Duc[tor].	Eq. <3> 3	
44.	4. <Zaszló Tartó Nagy Janos>	Eq. 2 (?)	
45.	4. Zaszló Tartó	Eq. 2	
46.	4. <Király Andras> Dobos ²⁸	Eq. 1	
47.	Tapaszi Pal	Eq. 2	
48.	Levai Gergely	Eq. 2	
49.	Kis Marton	Eq. 2	
50.	Bekesi Mihaly	Eq. 2	
51.	<Szűcz Görgy	Eq. 2>	
52.	Kökenyesi Pal	Eq. 2	
53.	Szilagi Sigmond	Eq. 2	
54.	Szilasi Matias	Eq. 2	
55.	Halasz Görgy	Eq. 2	
56.	Kis Andras	Eq. 2	
57.	Kovacz Miklos	Eq. 2	
58.	Toth Janos	Eq. 2	
59.	<Fekete Pal	Eq. 2>	Varadnal marat
60.	Szolath Janos	Eq. 2	
61.	<Szalaczi Nagy Mihalj	Eq. 2>	El farat lova
62.	Nyregihazi Nagy Mihaly	Eq. 2	
63.	Kis Istvan	Eq. 2	
64.	Kovacz Mihaly	Eq. 2	
65.	Nagy Matias	Eq. 2	
66.	Balogh Peter	Eq. 2	
67.	Szabo Janos	Eq. 2	45. Gyursa
68.	Gyursa Andras	Eq. 1	
69.	Szabo Matias	Eq. 1	
70.	Disznos Janos	Eq. 1	
71.	Kis Janos	Eq. 1	
72.	Kelemen Andras	Eq. 2	
73.	Horvath Istvan	Eq. 2	
74.	Bango Istvan	Eq. 1	
75.	Nagy Janos	Eq. 1.	
76.	Kovacz Mihaly	Eq. 1	
77.	Török Balas	Eq. 2	

²⁸ A többszöri áthúzás és átírás miatt a tisztikar nevét itt meglehetősen nehéz megállapítani. Elképzelhető, hogy a felül szereplő és áthúzott Nagy János valójában a vicehadnagy volt, a dobos helyén eredetileg szereplő Király András pedig a sereg tényleges zászlótartója volt.

78.	<Nagy Tamas	Eq. 1>	Varadon marat
79.	Bihari Andras	Eq. 1	
80.	<Szasz Janos	Eq. 1>	Varadnal
81.	Pelei Istvan	Eq. 2	
82.	Puthnoki Istvan	Eq. 1	
83.	Nagy Miklos	Eq. 1	
84.	Nagy Marton	Eq. 1	
85.	Kis Balas	Eq. 1	
86.	Gáboriani Nagi Mihalj	Eq. 2	
87.	Baczi Janos	Eq. 1	
88.	Füle Mihaly	Eq. 1	
89.	<Galambos Pal	Eq. 1>	Dabos (!)
90.	Joliart Janos	Eq. 1	
91.	Kereczeni Andras	Eq. 1	
92.	Puthnoki Mihaly	Eq. 1	
93.	Füzes Andras	Eq. 1	
94.	Bereczki Peter	Eq. 1	
	<Summa Equitum Nro. 78>		

<Ez Hadnagyságh allya 78 szamu lovasokra, mint ki Feő es Vice Hadnagiok, es Zaszlotarto Szemely penzekel edgyüt *harom* szaz harmincz ket forint, id est fl. 332.>

95.	Vagyon Pall	Eq. 1	
96.	Bedö Andras	Eq. 1	
97.	Kis Andras	Eq. 1	
98.	Csizmadia Istvan	Eqs. 1	33.

Lo szam Nro. 78.

Teszen fl. 312.

Szemely penz fl. 24.

Summa fl. 336 //

[3. sereg]

99.	Hadnagy		
	10. Vida Peter	Eq. 4	
100.	6. <i>Vice Hadnagy</i> : Sylva (?) Mihaly	Eq. 3	
101.	4. <i>Zaszlo Tarto</i> : Magovith Miklos	Eq. <4> 3	
102.	Maryai Miklos	Eq. 3	
103.	Balogh Balinth	Eq. 3	
104.	Nagy Balinth	Eq. 3	
105.	Hevesi Istvan	Eq. 3	
106.	Apagi Nagy Andras	Eq. 3	

107.	Szabo Janos	Eq. 2	
108.	Tyukodi Mathas	Eq. 2	
109.	<Tapló Mihaly	Eq. 2>	
110.	<Kis Ferencz	Eq. 2>	
111.	Nagy Peter	Eq. 2	
112.	Magyar Görgi	Eq. 2	
113.	<Sellyei Istvan	Eq. 2>	
114.	<Racz Janos	Eq. 2>	
115.	Racz Istvan	Eq. 2	
116.	Köver Mihaly	Eq. 2	
117.	Tallyai Ferencz	Eq. 2	
118.	Szel Janos	Eq. 2	
119.	Vida Pal	Eq. 2	
120.	Juhasz Imre	Eq. 2	
121.	Meszaros Pal	Eq. 2	
122.	<Nagy Pal	Eq. 2>	
123.	<David Istvan	Eq. 2>	
124.	Kengyel Istvan	Eq. 2	
125.	Varadi Nagj Janos	Eq. 2	
126.	Kis Andras	Eq. 2	
127.	<Szent Kirali Kis Istvan	Eq. 1>	
128.	Nagy Tamas	Eq. 1	
129.	Czek Istvan	Eq. 1	
130.	<Magyar Andras	Eq. 1>	
131.	<Szodorai Mihaly	Eq. 1>	
132.	Szabó Peter	Eq. 1	
133.	Somogi Istvan	Eq. 1	
134.	Eötvös Istvan	Eq. 1	
135.	Sze (?) Peter	Eq. 1	
136.	Nagy Janos	Eq. 1	
137.	<Szikszai Istvan	Eq. 1>	
138.	Szőcz Janos	Eqs. 2	62. Kis
139.	Marko Andras	Eqs. 2 ²⁹	
140.	Kis Laszlo	Eq. 1	
141.	Kis Görgy	Eq. 1	
142.	Czathari Andras	Eq. 1	
143.	Daras Mihaly	Eq. 1	
144.	Nyarago Istvan	Eq. 1	
145.	Balogh Andras	Eq. 2	
146.	Pepo Istvan	Eq. 1	
147.	Syllje Peter	Eq. 1	

²⁹ Az egész sor utólag lett beírva.

148. Balogh Gorgy Eq. 1
 149. Kerekes Andras Eqs. 2
 <Summa Equitum Nro. 89.>
 150. Nagy Ferencz Eqs. 1

<Ez Hadnagyságh allya 89 Számú Katonák fizetesere, Feős Vice Hadnagiok es Zasztartó Szemeli penzkel egiút ment ki három száz hetven hat forint, id est: fl. 376.>

151. Nagy Marton Eqs. 1
 152. Somogi Istvan Eqs. 1
 153. Erdély Istvan Eqs. 1
 Lo szám Nro. 80.
 Summa Szemely penzel együt fl. 340 //

[4. sereg]

154. 10. Hadnagy: Letha Peter Eq. 4
 155. 6. Vice Hadnagy: Balogh Istvan Eq. 3
 156. 4. Zasztó Tartó: — Eq. 2
 157. Balogh Peter Eq. 2
 158. Kertész László Eq. 2 A. Kobolloban, S. mihali
 159. Bagdi Benedek Eq. 2
 160. Kerekes Istvan Eq. 2
 161. Nanasi Görög Eq. 2
 162. Viraghati [Viraghasi?] Andras Eq. 2 A. Kobolloban, S. mihali
 163. Szőlősi Andras Eq. 2
 164. Balogh Gaspar Eq. 2
 165. Toth László Eq. 2
 166. Kis János Eq. 2
 167. Nagy Istvan Eq. 1 (2)
 168. Korllath³⁰ János Eq. 2
 169. Boros Mihály Eq. 2
 170. Rez Andras Eq. 2
 171. Nagy Görög Eq. 2
 172. <Balogh Peter Eq. 2> 34. Horvát
 173. Nagy Miklós Eqs. 1³¹
 174. Horvath Mihály Eq. 2
 175. Kis Andras Eq. 1
 176. Nagy Andras Eq. 1
 177. Monar Istvan Eq. 1
 178. Kanya Balinth Eq. 1

³⁰ Utólag lett átírva, így akár „Horvath”-nak is olvashatjuk.

³¹ Az egész sor utólag lett beírva.

179.	Pap Mihaly	Eq. 1	
180.	Sythke Andras	Eq. 1	A.
181.	Gyöper Istvan	Eq. 1	
182.	Erdeli Janos	Eq. 1	
183.	Kis Pal	Eq. 1	
184.	Magos Istvan	Eq. 1	
185.	Czető Dömötör (!)	Eq. 1	
186.	Kovacz Miklos	Eq. 1	
187.	Fekete Mihaly	Eq. 1	
188.	Nagy Ferencz	Eq. 1	
189.	Fekete Ferencz	Eq. 1	
190.	Koczis Görgy	Eq. 1	
191.	Kardos Pal	Eq.	
192.	Fabyan Marton	Eq. 1	
193.	Fodor Janos	Eq. 1	
194.	Nagy Istvan	Eq. 1	22.

<Summa Equitum Nro. 64>

<Ez Hadnagyság h allya 64. Szamu Katonák fizetésekre, Feő, Vice Hadnagiok es Zazlotarto Szemeli penzeker edgiüt ment ki ket szaz hetven hat forint, idest: fl. 276>

Lo szam Nro. 56

Teszen fl. 244 //

[5. sereg]

195.	10. Hadnagy: Fodor Janos	Eq. 4	
196.	6. Vice Hadnagy: Zagyva Mathe	Eq. 3	
197.	4. Zaszlo Tarto: Czire Görgy	Eq. 3	
198.	Szappanos Mihaly	Eq. 3	
199.	Kereszegi Andras	Eq. 3	
200.	Kovacz Istvan	Eq. 2	
201.	Nagy Miklos	Eq. 2	
202.	Erdely Janos	Eq. 2	
203.	Gulaczi Andras	Eq. 2	Szilagi
204.	<Szilagi Janos	Eq. 2>	Nem vet ho penzt
205.	Icziri Andras	Eq. 1	A.
206.	Szilagi Marton	Eq. 2	
207.	Matius Balas	Eq. 1	
208.	Toth Mihaly	Eq. 1	
209.	Farkas Janos	Eq. 1	
210.	Nagy Janos	Eq. 1	
211.	Szabó Janos	Eq. 1	
212.	Nagy Marton	Eq. 1	

213.	Magyar Mihaly	Eq. 1
214.	Szabó Miklos	Eq. 1 ³²
215.	<Kis Janos	Eq. 1>
216.	Kis Demeter	Eq. 1 ³³
217.	Nagy Andras	Eq. 1
218.	Szabó Janos	Eq. 1 ³⁴
219.	<Kovácz Mihaly <Summa Equitum Nro. 37.>	Eq. 1>

<Ez Hadnagyságh allya Katonak, ugy mint 37. Szamuk fizetésekre, Feős Vice Hadnagiok s Zazlotarto Szemeli penzekell edgyüt ment ki szaz hatvan niolcz forint, idest: fl. 168.>
Lo szam Nro. 38.
Teszen fl. 172.//.

[6. sereg]

220.	10. Hadnagy: Nagy Peter	Eq. 4	
221.	6. Vice Hadnagy: Pintes Ferencz	Eq. 3	
222.	4. Zaszlo Tarto: Racz Pal	Eq. 3	
223.	Nagy Istvan	Eq. 3.	
224.	Szilagi Janos	Eq. 2	
225.	Kis Istvan	Eq. 2	
226.	Erdeli Mihaly	Eq. 2	
227.	Danczó Görgy	Eq. 2	
228.	<Szabo Mathe	Eq. 2>	Kovacz Georgi fogta ki
229.	Szilagi Marton	Eq. 2	
230.	Bonis Mihaly	Eq. 2	
231.	Vizaknai Pal	Eq. 2	
232.	Ireni (?) Istvan	Eq. 2	
233.	Pap Istvan	Eq. 2.	A. Fejer varnal alul megh vagdalták
234.	Harmathi Mihaly	Eq. 2	
235.	Kis Gaspar	Eq. 2	
236.	Galampos Janos	Eq. 2	
237.	Lethai Nagy Mihaly	Eq. 2	
238.	<Nagy Mihaly	Eq. 2>	Elszökeöt, Debreczeni
239.	Katona Gaspar	Eq. 2	
240.	Makoviczai Görgy	Eq. 2	40. Sos
241.	Kovacz Istvan	Eqs. 2 ³⁵	

³² Az egész sor utólag lett beírva.

³³ Az egész sor utólag lett beírva.

³⁴ Az egész sor utólag lett beírva.

³⁵ Az egész sor utólag lett beírva

242.	Sos Mihaly	Eq. 2	
243.	Vegh Mihaly	Eq. 2	
244.	<Szalai Janos	Eq. 2>	Debreczeni, Balko hadaban van
245.	Szabo Janos	Eq. 2	
246.	Kis Marton	Eq. 2	
247.	Szilagi Janos	Eq. 2	
248.	Kis Balinth	Eq. 2	
249.	Haydu Görgy	Eq. 2	A.
250.	Nagy Ferencz	Eq. 2	
251.	Kovacz Gaspar	Eq. 2	
252.	Sipos Andras	Eq. 1	Szemely penz: 4.
253.	Szilagi Illés	Eq. 1	
254.	Nagy Mihaly	Eq. 1	
255.	Nagy Janos	Eq. 1	
220.	Morda Janos	Eq. 1	
221.	Kis Erdeli Mihaly	Eq. 1	
222.	Szörös Istvan	Eq. 2	
223.	Paloczi Mihaly	Eq. 1	
224.	Nagy Sigmond	Eq. 1	
225.	Fodor Laszlo	Eq. 1	
226.	Nagy Görgy	Eq. 1	
227.	Sipos Matias	Eq. 1	
228.	Mjale (?) Peter	Eq. 1	
229.	Horváth Görgj	Eq. 1	
230.	Tolvaj Görgy	Eq. 1	
231.	Bondor Ferencz	Eq. 1	
232.	Szilagi Janos	Eq. <1> 2	
233.	Vegh Istvan	Eq. 1	
234.	Farkas Görgy	Eq. <1> 2	
235.	Lethai Andras	Eq. 1	
236.	Mester Miklos	Eq. 1	
237.	Szabo Görgy	Eq. 1	
238.	Jakab Janos	Eq. 1	
239.	<Galygo (?) Andras	Eq. 1>	El alat a' lova
240.	Szilagi Demeter	Eq. 1	
241.	Kis Görgy	Eq. 1	
242.	Nagy Görgj	Eq. 1	
243.	Szabo Istvan	Eq. 1	
244.	Tokai Andras	Eq. 1	48.
	<Summa Equitum Nro. 96>		

<Ez hadnagyság és Zázló allya, ugi mint 96 Szamu Katonakra, Feő, Vice Ha[*dna*]giok, és Zázlotarto Szemeli penzekel edgyüt ment fizetesben negi szaz negi forint, idest: fl. 404.>

Lo szám Nro. 88.

Teszen fl. 376 //

[7. *sereg*]

245.	10. <i>Hadnagy</i> : Korda Istvan	Eq. 4	
246.	6. <i>Vice Hadnagy</i> : Nagy Andras	Eq. 3	
247.	4. <i>Zászló Tartó</i> : Nagy Mihaly	Eq. <3> 1	
248.	Bereczki Istvan	Eq. 3	
249.	Nagy Marton	Eq. 3	
250.	Bereczki Peter	Eq. 2	A.
251.	Kis Mihaly	Eq. 2	
252.	Racz Janos	Eq. 2	
253.	Almasi Istvan	Eq. 2	
254.	Szilagi Pal	Eq. 2	A.
255.	Nagy Pal	Eq. 2	
256.	Marki Gergely	Eq. 2	
257.	Nagy Istvan	Eq. <2> 1	
258.	Szabo Görgy	Eq. 2	
259.	Kovacz Mihaly	Eq. 2	
260.	Enczedi Istvan	Eq. <2> 1	
261.	Szűcz Pal	Eq. 2	
262.	Czak Janczi	Eq. 1	
263.	Buzas Janczi	Eq. 1	
264.	Hires Janos	Eq. 1	
265.	<Nagy Istvan>	<Eq. 1>	
266.	Major Istvan	Eq. 1	
267.	<Kigjos Mihaly>	<Eq. 1>	
268.	Kereki Istvan	Eq. 1	
269.	Vezendi Janos	Eq. 1	
270.	Josa Pal	Eq. 1	
271.	Nagy Andras	Eq. 1	
272.	Szeghazi Andras	Eq. 1	
273.	Dobos Peter	Eq. 1	42. Forgacz
274.	Forgacz Görgy	Eq. 1	
275.	Bendő Andras	Eq. 1	
276.	Szilagi Mihaly	Eq. <2> 1	
277.	Balogh Görgy	Eq. 2	
278.	Kis Miklos	Eq. 2	
279.	Nagy Peter	Eq. <2> 1	

<Summa Equitum Nro. 62.>

<Ez hadnagyságh alya, 62 Szamu Katonak fizetésekre, Feő s Vice Hadnagiok, s Zazlo tarto Szemeli penzekel edgiüt ment ki ket szaz hatvan niolcz forint, idest: fl. 268.>

Lo szam Nro. 50.

Teszen fl. 220 //

[8. sereg]

280.	10. Hadnagy: Gelei Benedek	Eq. 4	
281.	6. Vice Hadnagy: Nagy Pal	Eq. 3	
282.	4. Zászló Tartó: Acz Gergely	Eq. 2	
283.	Uyfalusi Sámuel	Eq. 3	
284.	<Herczegh Janczi	Eq. 2>	Török Janos fogta ki
285.	Nagy Istvan	Eq. 2	
286.	Teleki Peter	Eq. 2	
287.	Kis Gergely	Eq. 2	
288.	Czorian (?) Andras	Eq. 2	
289.	Kovacz Janos	Eq. 2	
290.	Czuha Istvan	Eq. 2	
291.	Czonka Andras	Eq. 2	
292.	Czuha Andras	Eq. 2	
293.	Farkas Mathe	Eq. 2	A. Megh jeüt (?)
294.	Somogi Istvan	Eq. 2	
295.	Horogh Janos	Eq. <2> 1	
296.	Biro Andras	Eq. 2	
297.	Haydu Sigmond	Eq. 2	
298.	Koroknai Pal	Eq. 2	
299.	Kerei Andras	Eq. 1	
300.	Szűcz Istvan	Eq. 1	
301.	Szeles Gergely	Eq. 1	
302.	Korodnai Istvan	Eq. 1	
303.	Szekeres Istvan	Eq. <1> 2	
304.	Vás Janos	Eq. 1	44.

<Summa Equitum Nro. 48.>

<Ez hadnagyságh alat leveő, 48. Szamu Katonák fizetésekre, a' Feő s Vice Hadnagiok, s Zázlotarto Szemeli penzekel ment ki ket száz tizenkét forint, idest: fl. 212.>

Ló szam Nro. 44.

Teszen fl. 196 //

[9. sereg]

305.	Hadnagy: Czuth Peter	Eq. 4
306.	Vice Hadnagy: Garzo Janos	Eq. 3

307.	Zaszló Tartó: Fekete Andras	Eq. 3	
308.	Lajos Andras	Eq. 3	
309.	Doczi Andras	Eq. 2	
310.	Baizat Ferencz	Eq. 2	
311.	Szappanos Janos	Eq. 2	
312.	Bonczos Mihaly	Eq. 2	
313.	Simon Peter	Eq. 2	
314.	Olah Miklos	Eq. 2	
315.	Nagy Andras	Eq. 2	
316.	Karandi Illés	Eq. 2	
317.	Szasz Istvan	Eq. 2	
318.	Szarvadi Mihaly	Eq. 2	
319.	Monar Istvan	Eq. 2	
320.	Kis Mihalj	Eq. 1	
321.	Orban Janos	Eq. 1	
322.	Balogh Görgj	Eq. 1	
323.	Czakanjos Tamas	Eq. 1	
324.	Peter Kovacz	Eq. 1	
325.	Körmendi Nagi Istvan	Eq. 1	
326.	Taczi Andras	Eq. 1	
327.	Kun Janos	Eq. 1	
328.	Varga Janos	Eq. 1	
329.	Kun Istvan	Eq. 1	
330.	Eszes Janos	Eq. 1	
331.	Olah Janos	Eq. 1	
332.	Njri Andras	Eq. 1	
333.	Törő Peter	Eq. 1	
334.	Czatar Ferencz	Eq. 1	Farkas
335.	Farkas Janos	Eq. 1	
336.	Simon Peter	Eq. 1	
337.	Szeczeni Matias	Eq. 1	
338.	Domokos Miklos	Eq. 1	
339.	Pap Istvan	Eq. 1	
340.	Balczi Janos	Eq. 1	
341.	Kis Andras	Eq. 1	
342.	Boczon Istvan	Eq. 1	
343.	Kun Görgj	Eq. 1	
344.	Szalontai Kis Andras	Eq. 1	
345.	Báko Mihaly	Eq. 1	
346.	Szabo Mihaly	Eq. 1	
347.	Szabo Janos	Eq. 1	
348.	Ugrai Janos	Eq. 1	
349.	Pap Lukacz	Eq. 1	

350.	Vincze Mihaly	Eq. 1
351.	Varga Marton	Eq. 1
352.	Kun Matias	Eq. 1
353.	Varga Marczi	Eq. 1
354.	Olah Peter	Eq. 1
355.	Horvath Andras	Eq. 1
356.	Fási Mihaly	Eq. 1
357.	Szilva Janos	Eq. 1
358.	Kovacz Miklos	Eq. 1
359.	Mako Görgy	Eq. 1
360.	Ban (?) Janos	Eq. 1
	Summa Equitum Nro. 77.	

Er Hadnagyogh alatt leveő, 77 Szamu Katonák fizetésekre, Feő s Vice Hadnagiok, s Zazlo tarto Szemeli penzkel edgyüt ment ki három szaz huszon niolcz forint, idest: fl. 328.

[10. sereg]

361.	Hadnagy: Borbely Andras	Eq. 3
362.	Vice Hadnagy: Nagy Peter	Eq. 2
363.	Zászló Tartó: Nagy Mihaly	Eq. 2
364.	Kis Andras	Eq. 2
365.	Szűcz Istvan	Eq. 3
366.	Gabor Gergely	Eq. 2
367.	Kügi Nagy Janos	Eq. 2
368.	Kakuczi Görgi	Eq. 2
369.	Hazi Janos	Eq. 2
370.	Orbán Janos	Eq. 2
371.	Varadi Nagi Peter	Eq. 2
372.	Nemeth Marton	Eq. 2
373.	Gyulai Matias	Eq. 2
374.	Szörös Gaspar	Eq. 2
375.	Nagy Janos	Eq. 2
376.	Köteles Gergely	Eq. 2
377.	Botos Janos	Eq. 2
378.	Katai Mihaly	Eq. 2
379.	Simon Istvan	Eq. 2
380.	Nagy Görgy	Eq. 2
381.	Mezsei Görgy	Eq. 2
382.	Kügi Nagi Peter	Eq. 1
383.	Vajda Miklos	Eq. 1
384.	Szörös Andras	Eq. 1
385.	Szilagi Andras	Eq. 1
386.	Lesi Janos	Eq. 1

387.	Vajda Istvan	Eq. 1	
388.	Szabo Janos	Eq. 1.	
389.	Szólósi Mihalj	Eq. 1	
390.	Safar Gáspár	Eq. 1	Sarkadi
391.	Sarkadi Gergely	Eq. 1	
392.	Toth Janos	Eq. 1	
393.	Racz Istvan	Eq. 1	
394.	Balogh Ferencz	Eq. 1	
395.	Nagy Peter	Eq. 1	
396.	Jaszai Görgj	Eq. 1	
397.	Erdeli Mihaly	Eq. 1	
398.	Kis Marton	Eq. 1	
399.	Balogh Mihok	Eq. 1	
400.	Siteri Mihok	Eq. 1	
	Summa Equitum Nro. 65.		

Ez 65 Szamu Lovasok fizetésekre, az Feős Vice Hadnagiok, s Zázlotarto Szemeli penzekel edgyütt ment ki ket szaz niolcsvan forint \. fl. 280.

Tota et universa Summa Fit Equitum Nro. 683.

Ezekre, Feős s Vice Hadnagiok, s Zázlotartók szemeli penzekel edgyüt erogáltatot minde-
nestől kétt ezer kilencz szaz harmincz ket forint, idest fl. hungaricales Nro. 2932.

[A lajstrom hátoldalára rávezetve egykorú kézírással:] Anno 1659. 19. Novembris. Torma
Mihali Regestruma [Vörös viaszba nyomott gyűrűspecset töredéke.]

[Egykorú összeadási művelet:]

900
540
480
1920

[Későbbi kézírással:] 1689

BIBLIOGRÁFIA

- Bethlen*: Erdély *Bethlen János*: Erdély története, 1629–1663. Ford. *P. Vásárhelyi Judit*, az utószót és a jegyzeteket írta *Jankovics József*, a mutatókat összeállította *Jankovics József* és *Nyerges Judit*. Budapest, 1993.
- Dobay naplója *Dobay Zsigmond* naplója. In: Késmárky Thököly Imre és némely főbb híveinek naplói és emlékezetes írásai, 1686–1705. Közli *Thaly Kálmán*. (Monumenta Hungariae Historica – Scriptorum, XXIII/II.) Pest, 1868. 415–458. o.
- Heckenast – Mészáros* 2005. *Heckenast Gusztáv*: Ki kicsoda a Rákóczi-szabadságharcban? Életrajzi adattár. S. a. r., kiegészítette és az előszót írta: *Mészáros Kálmán*. (História Könyvtár. Kronológiák, adattárak, 8.) Budapest, 2005.
- Koroknay* 2006. *Koroknay Gyula*: Kállói kapitányok. (A Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár Kiadványai. III. Tanulmányok, 13.) Nyíregyháza, 2006.
- Maksay* 1971. *Maksay Ferenc*: Magyar Országos Levéltár. A Thököly- és a Rákóczi-szabadságharcok levéltárai. Repertórium. (Levéltári leltárak, 52.) Budapest, 1971. Kézirat.
- Mészáros* 2002. *Mészáros Kálmán*: A szabadságharc tisztikara. In: Az államiság megőrzése. Tanulmányok a Rákóczi-szabadságharcról. Szerk. és az előszót írta: *Czigány István*. Budapest, 2002. 157–188. o.
- Mészáros* 2008–2010. *Források Esze Tamás* kuruc brigadéros életéhez és Tarpa Rákóczi-kori történetéhez. Első kötet: 1694–1706. Második kötet: 1707–1709. S. a. r., a jegyzeteket és mutatókat készítette: *Mészáros Kálmán*. (Folia Rákócziána 10/1–2.) Vaja, 2008–2010.
- Nagy* 1983. *Nagy László*: „Kuruc éltünket megállván csináljuk...” Társadalom és hadsereg a XVII. századi kuruc küzdelmekben. Budapest, 1983.
- Pauler* 1897. *Pauler Gyula*: Wesselényi Ferenc nádor és társainak összeesküvése. 1664–1671. II. k. Budapest, 1876.
- Petryity-Horváth* önéletrajza *Petryity-Horváth Kozma* önéletrajza 1634–1660. In: Történelmi kalászkok. 1603–1711. A Vargyasi Daniel-család irattárában levő legnagyobbbrészt eredeti kéziratok után kiadá: *Daniel Gábor*. Szerk. *Thaly Kálmán*. Pest, 1862. 1–83. o.
- O'sváth*: Bihar leírása *O'sváth Pál*: Bihar vármegye Sárreai járása leírása. Kiadásra előkészítette, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta *Seres István*. (A csengerújfalusi O'sváth és vele rokon családok története, dokumentumai és írásai.) Budapest, 2009.
- Seres* 2005. *Seres István*: Thököly Imre emigráns hadseregének tisztikara Törökországban a karlócai béketárgyalások idején (1698–1699). *Hadtörténelmi Közlemények*, 118. (2005) 3. sz. 424–478. o.
- Seres* 2013. *Seres István*: Bethlen Gábor hadainak szállás- és hadrendje 1621-ből. (Újabb források az erdélyi hadsereg történetéhez.) *Hadtörténelmi Közlemények*, 126. (2013) 4. sz. 1050–1066. o.
- Szalárdy* krónikája *Szalárdy János* Siralmas magyar krónikája. S. a. r., a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta *Szakály Ferenc*. Budapest, 1980.
- Szalay* 1857. *Szalay László*: Magyarország története. V. k. Pest, 1857.

- Szilády – Szilágyi* 1871. Török–magyarkori állam-okmánytár. VI. k. Szerk. és jegyzetekkel ellátták *Szilády Áron* és *Szilágyi Sándor*. (Török–magyarkori történelmi emlékek. I. osztály: okmánytár. VIII. k.) Pest, 1871.
- Thaly* 1900. *Thaly Kálmán*: Munkácsi leltárak s udvartartási iratok. (1680–1701.) *Történelmi Tár (új folyam)*, 1. (1900) 321–384.
- Ulrich* 2008. Bűnök és bűnösök (A Wesselényi-mozgalom résztvevői és perbefogásuk okai 1669–71 között). In: II. Rákóczi Ferenc, az államférfi. – Tanulmányok a sárospataki országgyűlés 300. évfordulóján. Szerk. *Tamás Edit*. (A Sárospataki Rákóczi Múzeum Füzetei, 53.) Sárospatak, 2008. 346–374. o.
- Ulrich* 2013. Katonaelemek a Wesselényi összeesküvésben és az azt követő birtokelkobzásokban. In: *Történelmi Tanulmányok*, XXI. A Debreceni Egyetem Történelmi Intézetének kiadványa. Szerk. *Bárány Attila* és *Papp Klára*. (Acta Universitatis Debreceniensis Series Historica LXV.) Debrecen, 2013. 53–74. o.

István Seres

GYÖRGY RÁKÓCZI II'S "KURUC" CAVALRY REGIMENT
(New Sources to the History of the Transylvanian Army, Part 2)

Summary

There are a number of great summaries about the army of the Principality of Transylvania, but we have very few contemporary number lists and summing lists at our disposal. The survived documents of the significant part of the army, made up of Hajdú soldiers and border defence soldiers, are dwarfed by the conscriptions of the Székely units and by the trackings of the border fortresses. However, among the documents of the National Archives of Hungary, related to the fighting of Imre Thököly and Ferenc Rákóczi II, there are many hidden documents which had been written earlier and were put in this section by accident. A payroll with names was found here, which records the men of a cavalry unit under Captain Mihály Torma's command. Earlier, this document was dated to 1689, based on the misread date on the first page, and was identified as a source related to the "Kuruc" soldiers fighting under Thököly's command at the Turkish border. In fact, the document was dated to 19 November 1659, three days prior to the Prince's defeat at Zajkány. According to the notes after the names, the cavalry was part of the new army reorganised on the Prince's estates (in Bihar and Szabolcs counties). Its route can be clearly tracked by the mentions of the major fortresses and towns (for example Nagyvárád and Gyulafehérvár). The family- and nicknames also indicate that the soldiers were recruited in the area of the Partium region. The commander of the ten companies in the cavalry was Captain Mihály Torma from Ecsed, who later took part in the uprising of the exiled and also in Thököly's War of Independence, commanding a cavalry regiment in the latter.

István Seres

DAS „KURUTZEN“-KAVALLERIEREGIMENT VON GYÖRGY II. RÁKÓCZI
(Neuere Quellen zur Geschichte der Siebenbürgischen Armee, 2.)

Resümee

Über die Armee des Fürstentums Siebenbürgen stehen uns hervorragende Zusammenfassungen zur Verfügung, zeitgenössische Musterungsverzeichnisse bzw. Zusammenfassungen dieser jedoch nur spärlich. Neben den Zusammenschreibungen der Szekler Stühle und den Aufstellungen der einzelnen Burgwachen ist das Schriftenmaterial der Haiducken, die einen bedeutenden Teil der Armee stellten, und des „Feldsoldatentums“, das aus den Soldaten der Grenzfestungen und aus Freischärlern bestand, verschwindend gering. In der Sektion G des Ungarischen Nationalarchivs im Zusammenhang mit den Kämpfen von Imre Thököly und Ferenc II. Rákóczi verbergen sich dagegen zahlreiche Schriftstücke, die von viel früher stammen und zufällig hierher gezählt wurden. So kam auch eine nach Namen aufgelistete Soldliste einer Kavallerie aus der Zeit des Kapitäns Mihály Torma zum Vorschein, die früher – aufgrund des falschen Ablesens des Datums auf der ersten Seite des Schriftstücks – auf das Jahr 1689 datiert und mit den Kurutzensoldaten von Thököly identifiziert wurde, die an den türkischen Grenzgebieten festsaßen. Das Schriftstück wurde aber in Wirklichkeit am 19. November 1659, also drei Tage vor der Niederlage des Fürsten bei Zajkány, verfasst. Aufgrund der Aufzeichnungen neben den Namen gehörte die Kavallerie zu der auf den fürstlichen Besitzen (Komitate Bihar und Szabolcs) neu organisierten Armee, und aufgrund der Nennung der bedeutenderen Burgen und Städte des Fürsten, wie zum Beispiel Nagyvárád (Großwardein) und Gyulafehérvár (Weißenburg), kann auch der Weg dieser gut zurückverfolgt werden. Die Personen- und differenzierenden Namen untermauern ebenfalls, dass die Soldaten auf dem Gebiet des Partium aufgestellt wurden. Kommandant der aus 10 Heeren (Kompanien) bestehenden Kavallerie war Mihály Torma, Kapitän von Ecsed, der später auch am Aufstand der Landflüchtlingen und am Freiheitskampf von Thököly teilnahm, im letzteren Fall gerade an der Spitze eines Kavallerieregiments.

István Seres

LE RÉGIMENT DE CAVALERIE « KURUC » DE GEORGES II RÁKÓCZI.
(De nouvelles sources pour l'histoire de l'armée transylvanienne, II)

Résumé

Nous avons des précis excellents sur l'armée de la Principauté de Transylvanie, mais nous disposons de très peu d'états de revue d'époque ou de synthèses de ceux-ci. Par rapport aux recensements des districts sicules et aux états de certaines garnisons de fort, nous avons très peu de documents sur les haïdouks, les soldats des places fortes des confins et les soldats libres dits ruraux qui n'étaient pas attachés à un fort, pourtant ce sont ces personnes qui ont constitué le plus gros de l'armée. Néanmoins, dans la section « G » des Archives nationales de Hongrie qui comprend les documents relatifs aux combats d'Imre Thököly et de François II Rákóczi, l'on peut aussi découvrir des écrits bien antérieurs qui ont été classés ici par erreur. C'est parmi ces documents que se trouve, entre autres, une liste nominative sur les soldes de la cavalerie du capitaine Mihály Torma qui fut d'abord datée de 1689, car sa date a été mal lue, alors qu'en réalité, le document fut rédigé le 19 novembre 1659, soit trois jours avant la défaite du prince à Zajkány. Selon les inscriptions qui accompagnent les noms, la cavalerie faisait partie de l'armée réorganisée sur les domaines du prince (comitats de Bihar et de Szabolcs). Étant donné que le document mentionne également le nom des forts princiers importants (par ex. Nagyvárad et Gyulafehérvár), cela permet de reconstituer le trajet de l'armée. Les patronymes et les noms distinctifs confirment que les troupes ont été levées dans le Partium. Le capitaine d'Ecsed, Mihály Tompa fut le capitaine de la cavalerie composée de 10 escadrons. Par la suite, Tompa a également pris part à l'insurrection des exilés et à la guerre d'indépendance de Thököly, dans cette dernière, il fut à la tête d'un régiment de cavalerie.

Иштван Шереш

„КУРУЦ” КАВАЛЕРИЙСКИЙ ПОЛК П. ГЕОРГИЯ РАКОЦИ.
(НОВЫЕ ИСТОЧНИКИ К ИСТОРИИ ТРАНСИЛЬВАНСКОЙ АРМИИ, 2.)

Резюме

Нам доступны превосходные сводки об армии Трансильванского Княжества, но мы располагаем только немногими списками собраний того времени, и соответственно этому их сопоставлениями. Наряду с переписью населения Секейских органов управления и показаний отдельных гарнизонов крепостей кажутся незначительными оставшиеся письменные материалы о так называемой «полевой армии», значительную часть которой представляла армия Хайдушга – жители приграничных крепостей и незавербованные молодые люди. В Венгерском Национальном Архиве (ВНА – MNL) в секции G имеются многие документы связанные с войнами Имре Тёкёли и П. Ференца Ракоци, которые датированы более ранними датами, но случайно были перечислены сюда. Так попался список жалований конкретно по именам наёмников служащих в кавалерии капитана Михай Торма – который раньше – из-за ошибочной указанной на первой странице документа датирован в 1689 году и этот список отождествляли с куруцкой армией Тёкёли оттесненной к турецким границам. На самом деле документ был написан 19 ноября 1659 года за три дня до Зейканьского поражения князя. Эти имена – на основе найденных рядом с ними пометками – относились к кавалерии вновь созданной армии в княжеских поместьях округов (Бихар и Сабольч) и продвижение этой армии хорошо прослеживалось на основе упомянутых наиболее важных княжеских крепостей, городов, - таких как Орадея и Алба-Юлия. Различающиеся имена лиц также подтверждают, что армия была создана на территории Парциум. Состоящей из 10-и рот конницей возглавлял эчедский капитан Михай Торма, который впоследствии также принял участие в восстании ссыльных и в борьбе за свободу Тёкёли, при этом в этой армии он стоял во главе кавалерийского полка.

SZEMLE

MARTIN HOFBAUER

VOM KRIEGER ZUM RITTER

Die Professionalisierung der bewaffneten Kämpfer im Mittelalter

(Einzelschriften zur Militärgeschichte, Bd. 48. Begründet vom Militärgeschichtlichen Forschungsamt.
Rombach, Freiburg i. Br., Berlin, Wien, 2015. 226 o. ISBN: 9783793097709)

Az európai hadtörténeti intézetekben, katonai akadémiákon rendkívül ritka, ha kutatási érdeklődésük kiterjed a középkorra is. E kivételek közé hagyományosan a magyar, román, szlovák intézetek sorolhatók, ahol – sokszor kimondatlanul – a középkori eseményeknek bizonyos aktuálpolitikai jelentése van. A nyugati intézetek között eddig középkori témákkal egyedül a Sandhursti akadémián működő Matthew Bennett tevékenységében találkozhattunk, amihez újabb publikációival Martin Hofbauer csatlakozott a potsdami intézetben a 2013 óta hivatalos nevén „Zentrum für Militärgeschichte und Sozialwissenschaften der Bundeswehr”-ben (ZMSBw).

Jelen munka arra a feltételezésre épül, hogy a Római birodalom hanyatlása és a frank hadireformok, vagyis hozzávetőlegesen 400 és 800 között a professzionális hadsereg és hadikultúra lehasznált. Ha az időszak elejét és végét politikai eseményekkel akarnánk érzékelteni, akkor 410-ben Róma elfoglalását és kifosztását, majd 997–1000 között III. Ottó császár második itáliai hadjáratát említhetnénk, amihez igazodva Hofbauer könyve tárgyát is az 500 és 1000 közötti időszak képezi. Alaptézise, hogy az évszázadokon át tartó arab (szaracén), normann és magyar kalandozások, fegyveres betörések fokozatosan vezettek a frankok hadszerkezeti reformjaihoz és hadszerkezetük megújulásához. Már a témaválasztás is jelzi, hogy látókörén tudatosan kívül maradt a keleti-római, a Bizánci birodalom, ahol a római hadsereg sok tekintetben folyamatosan továbbélt.¹ Hasonlóképpen az angliai hadügy tárgyalása is a szerző látókörén kívül marad.

A korszakok, események bemutatása közben élénken reagál a történeti vitákra, s számos mítoszt rombol le, illetve az egyébként jól ismert események értékelését korrigálja. 732 októberében az arabok felett aratott poitiers-i győzelmet hajlamosak vagyunk korszakteremtőnek tekinteni, noha az arabok azt követően foglalták el Arles-t és Avignont, rabolták ki Lyont és birtokolták egy negyedszázadig Narbonne-t. Arról nem is beszélve, hogy a IX. században kirabolják Rómát és elfoglalják hírhedt bázisukat, Fraxinetumot, majd a X. században már a magyarokkal egy időben fosztogatnak Észak-Itáliában, eljutnak Sankt Gallen környékére, nem kis zavart okozva a „barbároknak” tulajdonított pusztítások azonosításában, etnikumhoz kötésében. Érdekes módon az arabok katonai hatásával nem igen foglalkozik, pedig nyilván hispániai vonatkozásban megtehetette volna.

Hasonlóképpen revidálja a Lynn T. White Jr.-ra visszamenő tézist a kengyel Karoling-kori forradalmi jelentőségű „adaptációjáról”, s annak a nehézfegyverzetű lovas harcmodorral való közvetlen kapcsolatáról. Mint annyi minden technikai újításról, erről is bebizonyosodott, hogy nem „forradalmi” módon, hanem fokozatosan terjedt el a VIII. századtól kezdve, s bizony, még a Karoling kori lovas ábrázolások egy részén sem lehet bármiféle nyomát felfedezni.

Hasonlóképpen részletesen foglalkozik a VIII. századi lovassági forradalom tézisével, miszerint már 732-ben a döntő fordulatot a lovasság csatadöntő elemmé válása idézte elő. A kérdéssel

¹ Lásd magyarul legutóbb *Boldog Zoltán* írását a bizánci logisztikáról: A középkori bizánci hadseregellátás. In: „A hadtáp volt maga a fegyver”. Tanulmányok a középkori hadseregvetés és katonai logisztika kérdéseiről. Szerk. *Pósán László – Veszprémy László*. Budapest, 2013. 19–44. o.

függ össze egy sajátos intézmény, a leginkább hadiszemlének tekinthető „Marzfeld” intézményének nyomon követése. Jól érzékelteti az utóbbi évtizedek kutatásának eredményeit, ami egyre inkább a gyalogság változatlan fontosságára hívja fel a figyelmet.

Az arabokkal szemben a normann rabló hadjáratoknak nagyobb teret szentel, melyeket a kezdetektől, 793-tól (pontosabban 789-től) követ nyomon. Meglepő, hogy a normannok esetében az idegen földön való telelésnek, 843-tól, más vélemény szerint 851-től milyen nagy jelentőséget tulajdonítanak, miközben ez a jelenség a magyarok esetében már a kalandozó hadjáratok legelejétől megfigyelhető.

A magyar olvasó figyelmét azért is megérdemli a könyv, mert a legrészletesebben a magyar hadjáratokkal foglalkozik (115–177. o.). Megtudjuk, hogy a fegyveres megjelenésükre vonatkozó legkorábbi időpontot Heinrich Koller gyanúsítással találta, amiben számos hazai történész is követte. A 907. évi pozsonyi csata lokalizálásban elfogadja a hagyományos pozsonyi helyszínt, s a különvéleményekre csak Martin Eggerst említi meg. A 2007-es jubileumi megemlékezés osztrák, szlovák és magyar kiadványairól szemmel láthatóan nincsen tudomása,² miközben Aventinus forrásértékét sem tisztázza. Figyelemre méltó, hogy 998-ban, a nyugati szakirodalom nagy részével megegyezően, számol egy felderítő észak-itáliai hadjáratral, ami a hazai szakirodalomban meglepő módon feledésbe merült. Hasonlóképpen említést érdemel a magyarokkal 926-ban, más vélemény szerint már 924-ben megkötött német földi fegyverszünet, valamint az ehhez kapcsolódó várépítési „program” és az „agrari milites” kérdésnek tárgyalása. Részletesen mutatja be a katonai reformok megvalósulását a merseburgi csata kapcsán, s kiemeli, hogy a nehéz fegyverzet javára bekövetkezett arányeltolódás ott már érezte hatását. Érdekes, hogy a fegyvernemek közötti arányok kérdésével itt nem foglalkozik, sőt biztosnak veszi, hogy a szlávok elleni 928–929-es hadjáratok már az újítások főpróbájának tekinthetők. A 933. évi események részletes tárgyalása azonban furcsa módon háttérbe szorítja a 954. és 955. évi eseményeket, aminek hiányára nem is nagyon kapunk választ.

A kötet erényei közé tartozik, hogy kis terjedelemben világos, eligazító áttekintést tudott nyújtani a magyar terminológia szerinti kora-középkori hadügy jó néhány aspektusáról. Hátránya azonban, hogy a komplex, az európai „feudalizmus” létrejöttének általa is tárgyalt alapkérdéseit nem tudta kellő mélységben körüljárni. Az már csak egy apróság, hogy a címlapon szereplő, közismert leideni ótestamentumi harci jelenet képaláírása félrevezető: „*Mittelalterliche Buchmalerei. Quelle unbekannt*”. A kötet ugyanakkor szemléletesen igazolja, hogy a történelem, így a hadtörténelem is egységes folyamat, melyből nem lehet kihagyni az időben látszólag távol eső, de valójában mindmáig velünk élő középkori fejleményeket. A szerző – kritikus és óvatos tárgyalási módja mellett is – végeredményében ahhoz a történetírói iskolához csatlakozott, amelyik szerint a német hadireformok kiprovokálásában és megvalósulásában döntő szerepet játszottak a magyar kalandozások. Ebben a vonatkozásban nem igazán mutatta be birodalmi perspektívában a korabeli hadügyi változásokat, ami annak egyoldalú beállítását árnyalta volna. Szerettük volna mindig azt hinni, hogy a magyar kalandozások önmagukban rendítették meg a nyugati területeket, ám a valóság ennél sokkal bonyolultabb volt, s a bemutatott egy-tényezőes magyarázat ugyan ránk nézve hízelgő, de az újabb szakirodalom ismeretében nem egészen meggyőző.

Veszprémy László

² *Torma Béla Gyula*: Das Kriegswesen der Ungarn im Spiegel der Schlacht bei Pressburg im Jahre 907. In: Im Schnittpunkt frühmittelalterlicher Kulturen. Niederösterreich an der Wende. Die Vorträge des 27. Symposiums des Niederösterreichischen Instituts für Landeskunde, Hainburg, 3. bis 6. Juli 2007. Hg. *Roman Zehetmayer*. St. Pölten, 2008. 169–193. o.; *Veszprémy László*: Eine wechselvolle Rezeptionsgeschichte. Die Pressburger Schlacht aus Sicht der Ungarn. In: Schicksalsjahr 907. Die Schlacht bei Pressburg und das frühmittelalterliche Niederösterreich. Hg. *Roman Zehetmayer*. St. Pölten, 2007. 99–103., 187–192. o.

JOHN HALDON

THE BYZANTINE WARS Battles and Campaigns of the Byzantine Era

(The History Press, Stroud, 2013. 235 o. ISBN: 9780752496528)

A bizánci történelem ismert angol kutatójának ezúttal nyomtatott és e-book formátumban is megjelent munkája valahol félúton helyezkedik el a szakkönyv és az ismeretterjesztő irodalom között. A bizánci hadtörténet iránt érdeklődő olvasók haszonnal forgathatják, de a téma kutatói számára is hasznos lehet. Tulajdonképpen a szerző *Warfare, State and society...* monográfiája kiegészítő kötetének lehet tekinteni. Érdekes, hogy voltaképpen ugyanazon témát három külön műben dolgozta fel: az említett mű a szakmának készült monográfia, a *Byzantium at War* viszont inkább az ismeretterjesztő jellegű összefoglalása a bizánciak háborús tapasztalatainak, katonák és civilek szemszögéből. Azonban egy rész hiányzott mindkettőből: az ütközetek részletesebb leírása, márpedig komoly olvasóközönsége van ezek leírásának is. A mostani kötet az ő érdeklődésüket elégti ki olvasmányos formában.

A bevezetést követően a bizánci háborúk földrajzi jellemzőit foglalja össze a szerző: ismerteti a balkáni és az ázsiai hadszínterek terepviszonyait, a fontos hadiutakat és hegyesorosokat. A második fejezettel kezdődik a bizánci hadtörténet eseményeinek kronologikus (de nem túl részletes) bemutatása. Justinianus császár hódító háborúinak ismertetése a stratégiai és taktikai jellemzők és hadrendek leírásával indul, majd a korszak hadművészetét leginkább jellemző hadiesemények következnek. Először a perzsák elleni darai csata kerül sorra, aztán a nyugati hódító hadjáratok, az itáliai gótok ellen vívott Tadinæ-menti, majd a frankok elleni voltturnusi győzelem. Haldon mind-egyik esetben kiemeli az íjászok szerepét és azt, hogy a korszak bizánci seregei gyakran különböző népek csapataiból álltak, ezek jól vezetett és fegyelmezett erők voltak, ami nagy szerepet játszott Belisarius és Narses győzelmeiben.

A következő fejezet a Justinianus utáni időszakot tárgyalja, az iszlám hódításokkal bezárólag. Először a taktikai és stratégiai változásokat ismerteti a szerző, majd egy rövid összefoglalót ad a váróvívás jellemző módszereiről. Ez a rész az egész bizánci időszak ostromművészetét foglalja össze, kitekintve a vonatkozó értekezésekre, az ostromgépek különböző típusaira. Ismét a perzsa hadszíntérrel kezdődik az események bemutatása, a perzsák elleni solachoni csatával (586) – érdemes megjegyezni, hogy a felhasznált forrásanyag (Theophylaktos Simokattes) már magyarul is olvasható Olajos Teréz fordításában. Kár, hogy Herakleios perzsa háborúira nem sok szót veszteget, de a következő rész, az iszlám terjeszkedés jellemzése jól összefoglalja a birodalom VII. századi problémáit, amelyek az arabok sikereit lehetővé tették. A szíriai vereségeket a jabiyai és a yarmuki csatákkal (636) szemlélteti – utóbbinál rámutat, hogy elkülönült összecsapások sorozatáról volt szó, nem egyetlen nagy ütközetről –, majd kitér a következményekre, a birodalom stratégiájának átalakulására azután, hogy az iszlám hódítással szemben tartós védelemben szorultak (megint csak fontos megjegyezni, hogy John Haldon már korábban egy monográfiát szentelt a VII. századi átalakulásnak, tehát a téma részletesebb bizánci vonatkozású kibontása ott található).

A VIII–IX. század a „sötét kor,” a bolgár és arab támadások elleni védekezés időszaka. A fejezet élén itt is a stratégiai helyzet bemutatása áll, amit a taktikai szervezet leírása követ. Ezután a menetbiztosítás módjának bemutatásával tér rá a korszak egyik legsúlyosabb vereségére, a pliszkai csatára (811), majd Krum kán újabb, versinikiai győzelmével (813) folytatja. Bizánc a keleti határokon sem volt túl sikeres a kalifák hatalmával szemben, mint az anzeni csata (838) mutatja. A IX. század második felében azonban már sikeresebbek lettek a bizánciak, mint az a „Püspökréten” (863) és Bathys Ryaxnál (878) kiderült. A birodalom hadereje azonban még messze nem volt a csúcson, amint a bolgárok elleni achelosi vereség (917) is bizonyít.

Az ötödik fejezetben a X. századra, a visszahódítás időszakának csatáira kerít sort a szerző. Először bemutatja az arab portyák utolsó időszakát, Saif ad-Daula aleppói emír támadásait, sikeres 956-os rajtaütését Anzitenében. Ezután kezdi csak tárgyalni az offenzív stratégiára való áttérés következményeit, a taktikai változásokat. A következő ütközetnek már magyar vonatkozása is van:

a 970-es arkadiiopolisi csata a kalandozások záró fejezete (érdekes, hogy Haldon a lovasfjász taktika szerepét milyen fontosnak tartja kiemelni ebben az ütközetben). Ezt követően a X. századi bizánci hadtörténet talán legrészletesebben tárgyalta eseményei következik, a 971-es dorostoloni csaták. Itt a kijevi Svjatoszlav ellen küzdő bizánci seregek példáján különösen részletesen tudja bemutatni a hadszervezetet és az alkalmazott taktikákat. A fejezetet II. Basileios háborúinak bemutatása zárja (a bolgárok elleni hadjáratokra koncentrálnak).

Az utolsó fejezet a XI. századi összeomlás és a Komnenos-császárok uralkodása alatti talpra állás időszakát tárgyalja. A stratégiai helyzet ismertetését a taktikai szervezet változásainak bemutatása követi, majd a manzikerti hadjárat leírásával kezdi tárgyalni a korszak eseményeit. Ezt a zavaros időszakot csatái követik: Kalavryai (1078) és Dyrrachion (1081). Ezután a Komnenosok reformjait tárgyalja, amit egy újabb magyar vonatkozású csata leírása követ (Zimony, 1167). A fejezet utolsóként bemutatott hadi eseménye Manuel császár myriokephaloni veresége (1176). Ezt követi a következtetések összefoglalása. Érdekes, hogy a források és szakirodalom összefoglalója egyben tárgyalja az eseményekre vonatkozó írott forrásokat és a vonatkozó, válogatott irodalmat, a szövegben ugyanis nincsenek külön jegyzetek.

Ez a nem túl terjedelmes kötet igazán figyelemre méltó, erénye, hogy a csaták között győzelmeket és vereségeket egyaránt bemutat. A köztörténetre nem sok szót veszteséget, azt máshol is megtalálhatja az olvasó, viszont rejtély, hogy Herakleios háborúira miért nem tért ki részletesebben. Több térkép (jó hogy a csatákat bemutató vázlatok általában több fázisra bontva mutatják be a harcmenetét), illetve színes és fekete-fehér képek teszik élvezetesebbé a munkát, amelyet talán itthon is érdemes lenne kiadni magyar vonatkozásai és hasznos ismeretterjesztő volta miatt.

Tóser Márton

DAVID NICOLLE

MANZIKERT, 1071. THE BREAKING OF BYZANTIUM

(Osprey, London, 2013. 96 o. ISBN: 978 1 78096 503 1)

A „bizánci Mohács” magyar nyelvű irodalma nem túl gazdag: jóformán G. Regan *Döntő csaták*-beli leírása az egyetlen részletes ismertető, legutóbb pedig B. Szabó János is kitért rá a *Háborúban Bizánccal* című könyvében. Az angolszász szakirodalom az utóbbi időben viszont jócskán nekiveselkedett a bizánci témáknak (a franciák – Laurent, Cahen, Cheynet – pedig már korábban is foglalkoztak vele), így ez az ismeretterjesztő munka komoly háttéranyagra támaszkodhatott. Az Osprey kiadványait ismerők tudják, mire számíthatnak: színes és fekete-fehér képekkel, térképekkel ellátott összefoglaló írásra a témáról, melyet főleg a vonatkozó másodlagos irodalom felhasználásával írtak meg. David Nicolle régóta kutatja a keresztes időszak hadtörténetét, ami egy alapos munkát eredményezett.

A mű az előzmények ismertetésével indul, röviden kitér a bizánci és muszlim határvidék etnikai-vallási sokszínűségére, majd a bizánci hatalom újraéledését veszi sorra. Ez a rész meglehetősen általános, és keveset tudunk meg belőle a témára vonatkozóan, lényegében a határvidék, a vallási feszültségek bemutatását kapjuk a bizánciak és az eretneknek tartott örmények között. Megállapítja, hogy a XI. századi terjeszkedés a Van-tó vidékén ugyan stratégiaileg helyes döntés volt, de az új keleti határok nem váltak biztonságosabbá, mint az később kiderült. Ezután a szeldzsukok felemelkedését kezdi tárgyalni, a bizánciakhoz képest jóval részletesebben, kitérve nomád életmódjukra, az iszlám elterjedésére, majd a Szeldzsuk-dinasztia felemelkedésére. Türkmen követőik élén, népmozgásukra támaszkodva előbb a Gaznavidák, majd régi riválisuk, az oguz jabgu legyőzésével létrehozták saját birodalmukat. A türkmének és a dinasztia érdekei nem teljesen estek egybe, mivel utóbbiak fennhatósága elég laza volt, így jelentős nomád csoportok költöztek Azerbajdzsánba, ahol viszonylag függetlenül élhették nomád életüket és az iszlám nevében indíthattak portyákat

a szomszédos népek ellen. Azt is helyesen hangsúlyozza, hogy a szeldzsukok számára komoly előnyt jelentett, hogy a nomád török és az iszlám háborús hagyományokat kombinálták birodalmukban. Ezután 1067-el kezdí az eseményeket, Romanos Diogenes trónra jutásával, kihagyva a korábbi török támadások előző két évtizedét (a térképekkel és a kronológiával némileg pótolja). A császár két eredménytelen keleti hadjáratának (1068, 1069) rövid ismertetése során jól jellemzi a bizánci seregek ellátási problémáit, a szeldzsuk vezérek önálló portyáit, azt, hogy a keleti területek milyen kritikus állapotban voltak már ebben az időszakban, de az is igaz, hogy kitűnik: a szultán, Alp Arslán kevésbé volt érdekelt a Bizánc elleni háborúban, mivel birodalmának e nélkül is volt elég problémája. A fejezet tartalmaz néhány hibát, például helytelenül kapcsolja össze a Hétfolyó vidékét a szeldzsukokkal, amely inkább a karahánidák történetében játszott komoly szerepet, illetve a könyvben később is kissé hanyagolja a bizánci fél részletezését a muszlim oldalhoz képest. „Osprey-szokás” szerint ezután kapott helyet az események kronológiai összefoglalója –talán célszerűbb lett volna ezt a mű elejére vagy a végére beilleszteni.

A továbbiakban a szembenálló ellenfelek rövid ismertetése következik, előbb a bizánciak (jellemező módon leginkább a csata utáni tevékenységük a hangsúlyos: milyen trónviszályokban, lázadásokban vettek részt), majd a szeldzsukok oldalán, Alp Arslánnal kezdve. A következő fejezet a szemben álló erőket tárgyalja. Először a bizánci hadszervezetet mutatja be, sajnos nem hibák nélkül: gyalogsági bandon nem volt, csak lovas, a létszám adatokkal pedig elég óvatosan kell bánni, nem feltétlenül hitelesek. A civil és katonai pártok viszálykodásának jelentőségét viszont a szakirodalom jogosan véli túlhangsúlyozottnak. Röviden bemutatja a XI. századi határvédelem szerkezetét, azt, hogy valójában csak egy vékony erődvonallal védte a keleti tartományokat, melyeket centralizált zsoldos csapatoknak kellett volna kiegészíteni (megérte volna kitérni a korábbi thema-szervezettel való összehasonlításra, de ennek a régi defenzív szervezetnek fokozatos eltűnésére, ami Anatólia védtelenül maradásának fő oka volt, nem tér ki egy szóval sem). Figyelemre méltó viszont az a megállapítása, hogy a bizánci parancsnokok könnyebben tudtak kisebb erőket irányítani ebben az időszakban, és hogy a manzikerti vereségben a morál és a fegyelem hiányosságai is fontos szerepet játszottak – sajnos részletekbe nem megy, bár egész fejezetnyi terjedelemben lehetne boncolgatni ezeket a kérdéseket. Nicolle nem Bizánc-kutató, de így is bosszantó, hogy a hagyományos végvidéki lovasságot stratiotai helyett stradioti-ként említi (nem elírás, az indexben is így szerepel), ez azonban tudtommal későbbi fogalom, az olaszok használták balkáni eredetű katonaságukra, például Basta is közülük származott. A szeldzsuk erők összegezését követően ezután, helyesen összefoglalva a lényegét: törzsi és önkéntes csapatok és hivatásos, gulám egységek kombinációja alkotta a szultán seregét. Az eredeti türkmén csapatok nomád egységek voltak, saját vezetőik irányítása alatt, melyek azonban nem voltak mindig megbízhatóak. Irán meghódítása a perzsa-muszlim hagyományok átvételével járt, vagyis állandó zsoldoshaderőt (askar) hoztak létre, lényegében a gaznavida riválisaiak mintájára, kiterjedt ellátó szolgálattal.

A következő fejezet a szemben álló felek terveit hasonlítja össze: IV. Romanos az örmény tartományok fölötti bizánci fennhatóság helyreállítását akarta elérni, hogy elzárja a türkmén portyázók útját. A vidék azonban már súlyos károkat szenvedett a korábbi török támadások miatt, ezért a sereg logisztikai szükségletei jókora mállha cipelését tették szükségessé. A császár sikeres hadjáratával saját politikai helyzetét is stabilizálhatta volna a rivális Dukas-családdal szemben. A Van-tó vidéke volt a fő célpont: Manzikertet vissza kell venni, és még Ahlatot is, hogy elzárják a szeldzsuk támadók útját, s ha lehet, még a legkeletibb Vaspurakan tartományt is vissza kellert szerezni. Az viszont, hogy csatára is sor kerülhet a szultánnal, aligha volt tervbe véve. Alp Arslán maga nem tervezett Bizánc elleni hadjáratot, Észak-Irak és Szíria meghódítására készült, a Fátimidák elleni későbbi háború felvonulási terület biztosítására. A bizánci végeket dúló türkmének lényegében önállóan intézték a maguk háborúját, abba a szultánnak nem volt beleszólása. Viszont a korábbi évek nem túl eredményes bizánci hadjárata után aligha gondolta volna sem Alp Arslán, sem vezírje, Nizám al-Mulk, hogy a császár akciója közben nagyszabású hadjáratra vállalkozik olyan területen, amelyet a szeldzsukok már sajátjuknak tartottak és számukra is nagy stratégiai fontossága volt.

Nicolle az 1071-es hadjáratot a legerjedelmesebb fejezetben foglalja össze. 1070-ben foglalta el Manzikertet a szultán, hogy megerősítse a szeldzsuk pozíciókat a térségben, mielőtt Szíriába indulna a fátimidák ellen. Útközben más bizánci erősségeket is bevett, majd miután átkelt az Eufráteszen, ostrom alá vette Aleppót 1071 elején. IV. Romanos ekkor már megkezdte előkészületeit keleti had-

járására, február-márciusban tartott szemlét emberei felett (viszont a Balkánon is csapatokat kellett hátrahagynia a dél-itáliai normannok, valamint a magyarok fenyegetése miatt). Jókora, soknemzetiségű haderőt gyűjtött össze, a nyugati zsoldosoktól kezdve, a grúzokon át, a keleti nomádokig sokféle nép képviseltette magát, de éppen ezért a pontos létszámok megállapítása lehetetlen, általában 30-40 000-re teszik, leszámítva a kiszolgáló legénységet. Márciusban indult el keletre, miután átkelt a Boszporuszon, s elkezdte összegyűjteni az anatóliai csapatokat. A felvonulás lassú volt a jókora málna és az ellátási nehézségek miatt. Végül Sebasteába érve haditanácsot tartottak, hogy mi legyen a következő lépés: folytassák-e az előrenyomulást az ellenség kezén levő területekre, vagy inkább a helyi védelem megerősítésével foglalkozzanak. Bár a szultán hollétéről és terveiről nem tudtak semmit, végül a Van-tó vidékére való továbbhaladás mellett döntöttek. Miután elérték Theodosiopolist, a hadsereg már harci készenlétben haladt tovább, de némely egységeket kikülönített a császár grúz szövetségeséhez, türkmén zsoldosait pedig visszaküldte a fővárosba, mivel nem bízott meg bennük. Közben Alp Arszlán is értesült a bizánci felvonulásról és április 3-án felhagyott Aleppó ostromával, és sietett visszafelé (az áradásban levő folyókon nem volt könnyű átkelni, sok állat és málha veszett oda). Serege zömét, mivel igen fáradtak voltak, hazaküldte a szövetséges marvánida emírség területén, csak 4000 gulámját vitte magával a kurd hegyek felé, ahol Khvoy városánál gyülekeztette katonáit. Mire a császár ellen indult, 30 000-re növelte – a bizánciakhoz hasonlóan többnemzetiségű – haderejét. IV. Romanos ugyan tudott arról, hogy a szultán felhagyott Aleppó ostromával, de „futásából” nem következtetett arra, hogy szembe akar szállni vele, legfeljebb védelmi intézkedésekre számított. Valószínűleg még júliusban is azzal számolt, hogy serege túlerőben lesz a törökökkel szemben, ha egyáltalán lesz, aki szembe mer szállni vele. Viszont probléma volt, hogy Theodosiopolis vidéke már aligha láthatott el sokáig egy ekkora haderőt. Két hónapi ellátmányt kellett összegyűjteni, mert a Van-tó felé még kevesebb élelemre számíthattak a régóta kiélt vidéken. A sereg egy részét (talán a felét?) előreküldte Ahlat vidékére, hogy takarítsák be a termést, a többivel pedig Manzikerthez vonult. A haderő megosztása később súlyos következményekkel járt. Alp Arszlán, miután híreket kapott az említett városokból a bizánciak közeledéséről, maga is ide indult (Nicolle szerint a tó északi partján), de előbb felmentő csapatokat küldött Ahlathoz.

A bizánciak augusztus 23-i veresége Ahlat mellett komoly befolyással volt a későbbi eseményekre: az ide küldött seregrész, bár veterán parancsnokok vezették (Ioannes Tarchaniotes és Roussel de Bailleul), hamar megfutamodott és Mush városába menekült. Ezzel azonban dél, majd nyugat felé kerültek, jócskán eltávolodva a császártól, akinek sejtelve sem volt csapatai hollétéről. Lehet, hogy kénytelenségből (a szultán seregének közeledése és saját katonáik szétszóródása miatt) tettek így, de az, hogy a haderő jelentős részét ezzel kivonták a további harcból, később az árulás gyanúját vetette föl. IV. Romanos ezen a napon megadásra bírta Manzikertet, de a délre küldött csoporttól semmilyen hírt sem kapott, és még mindig nem észlelte a törökök közeledését (látható, hogy ezen a hadjáraton mennyire kevés információval rendelkeztek a bizánciak). Másnap a szultán értesült a város elvesztéséről (talán Ahlatban), sietve indult észak felé. Rövidesen jelentették, hogy a takarmányt gyűjtő katonákat török támadás érte, erre Nikephoros Bryennios magistrost küldték ki védelmükre egy kisebb csapattal. Hamar kiderült, hogy ezek nem türkmén nomádok, akik hamar megfutamodnának, sőt, mivel kezdték bekeríteni a bizánci csapatot, a parancsnok erősítést kért a császártól. Nikephoros Basilakes dux örmény különítményével felmentette ugyan Bryenniost, de miután meggondolatlanul üldözőbe vette a törököket, kelepcébe futott és fogságba esett. Bryennios ezután már az egész balszárnnyat vitte magával a harcba, de mivel túlerőjük sebzésükbe esett, sebesülten kellett visszahúzódnia a császárhoz. IV. Romanos ekkor már belátta, hogy komoly csatára van kilátás, az ahlati menetről egyelőre le kell tennie. Hadrendben vonult előre a teljes sereggel késő délutánig, de a törökök visszahúzódtak előre, így visszatért megerősített táborába. Augusztus 25-én követváltásra került sor, de semmilyen eredmény sem született; a bizánci uralkodó megalázó módon fogadta a küldöttet. Az erőviszonyok nem voltak kimondottan kedvezőek egyik fél számára sem, bár a bizánciak talán valamelyest létszámfölényben voltak.

Augusztus 26-án pénteken került sor végül a csatára. A bizánciak szokott kétvonalas hadrendjükben indultak a szeldzsukok felé, akik félhold alakban álltak föl és lassan hátrálni kezdtek, hátrább, délre vagy délnyugatra lesbe állított csapataik felé. A császár serege nyilván közelharccra akarta szorítani ellenfeleit, a törökök viszont hátrálva akarták nyilazással fellazítani a hadrendet,

hogy aztán adódó alkalommal támadásba menjenek át. Ez ment délutánig, amikor IV. Romanos emberei elérték a szultán táborát, vagy inkább előretolt parancsnoki pozícióját – Nicolle alighanem joggal véli úgy, hogy az valójában távolabb volt, a hegyek lábánál. A bizánci hadrend ekkor már kezdett széthúzódni az egyenetlen terepen, és a folytonos csatározásokban elszenvedett veszteségek bosszantották a császárt. Megállást parancsolt a seregeknek, és a két nappal korábbihoz hasonlóan elrendelte a visszavonulást a táborba. Ez ésszerű döntés volt, hiszen a további előrenyomulásnak nem sok értelme lett volna a közeledő este miatt, és az emberek túlerőltetése sem volt kívánatos. Viszont a csapatok számára már kevésbé volt egyértelműen kedvező a döntése, főleg a harc zömét viselő és a centrumtól kissé eltávolodott szárnyakon. Hamarosan zavar tört ki, mivel többen is úgy vélték, hogy a császár elesett a harcban. Alp Arszlán gyorsan rájött, hogy most érkezett el a kedvező pillanat, új helyett kardot és buzogányt ragadott, ezzel jelezve, hogy közelharcba fog kezdeni és támadásra indult. A harcban először a bizánciak jobbszárnya futott meg, ráadásul a második vonal is sietve velük tartott (Nicolle keveset foglalkozik ennek parancsnoka, Andronikos Dukas szerepével, pedig a császár ellenségének árulása volt a döntő a csata kimenetelében). A Romanos mellett maradt csapatokat körülvették a törökök, és rövidesen megfutamították a balszárnyat is. A császár hamarosan magára maradt, lényegében csak kíséretével küzdött tovább, míg sebesülten fogságba nem esett (Nicolle viszonylag hosszan tárgyalja ennek különböző leírásait, kevesebb anekdota-szerű történet is elég lett volna). A menekülő bizánci csapatok zöme viszonylag kevés veszteséget szenvedett (függetlenül a bizánci és muszlim források adataitól), nagyobbakat inkább Manzikert falai előtt. A harcban résztvevők 5-10%-a eshetett el, viszont a teljes létszámnak akár 20%-a is fogságba kerülhetett.

A következő részben megint bőbeszédűen tárgyalja a szerző a császár fogságának történetét, majd a következményeknél röviden kitér IV. Romanos bukására, miután a szultán szabadon engedte, majd Alp Arszlán halálára (ahhoz képest, hogy máshol milyen szívesen kitért különböző muszlim krónikások történeteire, itt meglehetősen szűkszavú, pedig ezt az eseményt a források részletesen tárgyalják). A bizánci Anatólia elvesztésének csak egy fél oldalt szentelt.

A szöveg gyakran túlságosan bőven merít a muszlim forrásokból a bizánciak hátrányára, és bosszantó hibák is előfordulnak benne (például III. Romanos állítólagos fátimida fogságba esését – 71. o. – nem tudom, mire alapozza). Erénye viszont, hogy a közhiedelemtől eltérően, bár fordulópontnak tartja a csatát, nem önmagában döntő katonai katasztrófaaként mutatja be, nem egy tipikus nomád győzelemnek tartja, és hangsúlyozza az ahlai csata fontosságát. A térképek (melyek nem tökéletes topográfiai pontossággal készültek, a 17. oldali jócskán túlszűfolttra sikeredett, viszont a csatái jól mutatják a harc térbeli elnyúlását, ami miatt általában nem is lehet egyetlen vázlatban bemutatni a manzikerti csatát) és a kronológia adatai gyakran helyettesítik – bár nem hibák nélkül – a szövegből hiányzó események ismertetését. A török népvándorlás okaira nem tér ki, pedig felhasználhatta volna például Ellenblum 2012-es *The Collapse of the Eastern Mediterranean* című munkáját. A képanyagból nem tudunk meg semmit a szemben álló felek fegyverzetéről, viseletéről. Sajnálatos, hogy csak Christa Hook csatajelenetein láthatjuk az ellenfelek felszerelését. Az index nem sikerült túl jól, a bizánci oldal fontos terminusai (például strategos, thema), vagy az egyedüli szemtanú krónikás Attaleiates neve nem szerepel benne.

Ismeretterjesztő irodalomként látványos, bőséges képanyaga, térképei és olvasmányossága miatt jól használható a kötet. Pár éve a Delta Vision kiadó megjelentetett magyarul is néhányat az Osprey kiadványaiból – talán erre a témára is sor kerül majd.

Tőser Márton

KRUPPA TAMÁS

A KERESZT, A SAS ÉS A SÁRKÁNYFOG**Kelet-közép-európai törökellenes ligatervek és küzdelmek a Báthory-korszakban
(1578–1597)**

(*Collectanea Vaticana Hungariae Classis II., Tom. 5. Budapest–Róma, 2014.*
ISBN: 978 963 308 208 9)

Ha elfogadjuk azt, hogy a kora újkorra vonatkozó történeti munkák között (is) van egy úgynevezett akadémikus (szándékosan nem használom az akadémiai kifejezést, mivel nem kötődik kifejezetten az MTA-hoz) kötet-írói szemlélet, melynek jellemzője például, hogy egy viszonylag szűk célt jelöl ki, abban minden forrás feldolgozására törekszik a teljesség igényével, általában nagy terjedelmű köteteket produkál, s ezáltal kissé „nehezen fogyasztható” a feltételezett átlagérdeklődő számára, akkor azt lehet mondani, hogy Kruppa Tamás e műfaj komoly, mondhatni „csúcstermékét” készítette el.

A cím hosszú, a témát teljesen lehatárolja, a kötet hozzávetőleg 520 oldal, a borító egyszerű, a sorozat stílusába illeszkedik, a főszöveget forrás-, rövidítés- és irodalomjegyzék, index, angol nyelvű összefoglaló és ugyanerre a nyelvre lefordított címlap és tartalomjegyzék, valamint hozzávetőleg 730 lábjegyzet egészíti ki.

A kötet szerkezete átlátható és világos, a *Preludium* című bevezetés és *Utóhang* megnevezésű zárófejezeteivel szándékolta egy zenei műveit idéz. Kiváló célzás ez a Tusor Péter vezette Lendület kutatócsoport (tekintve, hogy ennek keretei között jelent meg e kötet) zenei és Pázmány Péter iránti érdeklődésére is, mivel többek között például Sík Sándor is alapvető jelentőségű Pázmány monográfiáját (elérhető: <http://www.ppek.hu/k580.htm>) egy barokk katedrális mintájára strukturalta, illetve ugyanígy tekintett az érsek életművére is. Amint a szerző írja előszavában: „A korabeli diplomácia az európai hatalmak bonyolult viszonyát olyan zenekarhoz hasonlította, amelyben mindenki a saját szólamát játssza. Az eredmény néha élvezhető muzsika, sokszor pedig fülsüketítő hangzavar. Erre a zenei hasonlatra utalva kapta az első fejezet a Prelúdium, az utolsó pedig az Utóhang címet.” (8. o.)

Az *Előszó* kissé túlszűfolt lett, magában foglal egy rövid történeti bevezetőt, egy sommás módszertani-szemléleti összegzést, továbbá a köszönetnyilvánítást. A szerző ekképpen fogalmazza meg módszerét, céljait: „A fejezetek hosszát és előadásmódját a rendelkezésre álló források szűkössége, vagy éppen bősége befolyásolták, ezért olykor adatokkal túlszűfoltak tűnhetnek... az események megismerése és megértése szempontjából fontosnak tartottam, hogy *elsősorban és főleg a források alapján* lássuk át a tárgyalások teljes keresztmetszetét... *A tárgyalás módja és szempontja emiatt talán túlságosan pozitivistának tűnhet*, mivel a leíró módszer miatt igen nagy teret kap az események forrásalapú reprodukciója. Ebben rejlik némi igazság, de elkerülhetetlennek tartottam, mivel... nagymennyiségű forrásanyag nem épült be kellőképpen a magyar tudományos gondolkodásba... *A könyv megírásával nem az volt a kizárólagos célom, hogy egy, a szó szoros értelmében vett szakmunkát adjak az olvasó kezébe, hanem arra törekedtem, hogy a 16. század utolsó harmadának meghatározó kelet-közép-európai eseményeiről és diplomáciai mozgásairól átfogó képet adjak mind a szakember, mind a laikus számára egy jól körülhatárolható témán, a törökellenes ligaterveken keresztül.*”¹ (10–11. o.) Ebben nem is annyira pozitívista, sokkal inkább egyfajta tradicionális nézőpont tükröződik, amely magára a forrásra koncentrál a recepcióval szemben. Érdekes a szerző célkitűzése, mert a recenzens szerint végül is alapvetően egy szó szoros értelemben vett klasszikus szakmunkát sikerült az olvasó kezébe adni, amely a laikus, de művelt nagyközönség számára bizony nehéz olvasmány. Ugyanakkor a kötet abban mindenképpen elűt a klasszikus akadémikus nézőponttól, hogy a főszövegben viszonylag sok, gyakran terjedelmesebb forrásidézettel hoz, azaz kicsit kombinálja a feldolgozás műfaját a szöveggyűjteménnyel, forráskiadással. Ezt eddigi tapasztalataim

¹ Kiemelések az idézetekben itt és a továbbiakban tőlem: I. P.

szerint a történészek vérmérsékletüktől és akadémikus szemléletüktől függően hol kárhoztatják, hol dicsérik. Módszertani alapon mindenképpen jó megoldás, hogy az olvasónak ne kelljen mindig a láb- vagy végjegyzetben keresni a szerző által fontosnak tartott, bemutatásra alkalmasnak vélt szövegeket. A recenzens olyannyira szerencsésnek és követendőnek tartja azt, hogy bőven idézi a szerző gondolatait, hogy az által rekonstruálja a kötet mondandóját.

A rövid *Preludium* az erdélyi politikai helyzetet elemzi főként János Zsigmond uralma alatt, elsősorban egy velencei származású katonán, Gromo értekezése, illetve levelezése alapján. Ezt követi a *Béke Jam Zapolskban* című hosszú fejezet. Ennek részletessége Ekkehard Eickhoff *Velence, Bécs és a törökök. A nagy átalakulás Délkelet-Európában (1645–1700)* című kötetét idézi (Budapest, Európa, 2010.), ahhoz hasonlóan, és időkereteit tekintve mintegy annak előzményeként elemzi végig az európai diplomáciai kapcsolatokat és a törökellenes harc terveit, további eseményeit az 1580-as évek közepéig. A fejezet címét adó jam zapolski békét Báthory István erdélyi fejedelem és lengyel király 1582-ben kötötte meg az orosz cárral.

Az *Őrségváltás* című fejezet már címében is kifejező, mivel Báthory István erdélyi fejedelem és lengyel király 1586. december 12-i Grodnó városában bekövetkezett halálára utal. Amint a szerző írja, „...új időszámítás lépett életbe, a törökellenes ligatervnek néhány évre tetszhalott állapotba kerültek és a lengyel trón a dinasztiki rivalizálásának középpontjába került.” (169. o.) Ezt követően a szerző a lengyel trónutódlás kérdését, a Báthoryak aspirációit, illetve III. Zsigmond trónra kerülését elemzi. Később is a lengyel politikára koncentrálnál és vezeti át az olvasót a 15 éves háború (1591/1593–1606) eseményeihez. A fejezet végén így összegzi az addigiakat: „Ha az erdélyi fejedelemségről elmondhatjuk, hogy a '90-es évek elején a Lengyelországhoz hasonlóan szorult helyzetbe került, akkor ez még inkább érvényes volt a szinte állandósuló politikai zűrzavarral küszködő román vajdaságokra. Ezért uraik megkísérelték szorosabbra fűzni kapcsolataikat a környező oszmánellenes hatalmakkal, amivel azonban csak újabb viszályok magvait hintették el.” (237. o.)

A *Sárkányfogak* című rész a Báthory-család belviszályainak elemzésétől indulva tekinti át az 1590-es évek elejének erdélyi viszonyait. Ennek kapcsán elemzi a fejedelemség és az Oszmán Birodalom feszült viszonyát is, amelyben komoly szerepet játszott egy olyan tényező, amely a recenzens számára (aki az oszmán–magyar hódoltsági peremvidékkel, oszmán kártételekkel foglalkozik) is igen érdekes és fontos: „A levelekből kiderül, hogy létezett erdélyi–oszmán kondomínium, azaz kettős adózás alá eső terület is, végig a közös határon, és hogy a településeknek ez a megosztása szintén Szülejmán idejére ment vissza, amikor Halil bég deftere készült. A török előrenyomulás ennek a sávnak a radikális keleti irányba történő kitolását jelentette, amely az erdélyi államot a leggazdagabb, legjövedelmezőbb területeitől fosztotta volna meg...” (270. o.) Ezután a szerző Báthory Zsigmond házassági terveit, illetve Erdély belpolitikai problémáit analizálja.

A *Marciare verso Constantinopoli* című fejezet címe „Ippolito Aldobrandini jelmondata, akit 1592. január 30-án választottak meg pápának. Trónra lépte több szempontból is fordulópontot jelentett a térség történelmének és az erdélyi fejedelemség számára... de nem jár jobban Lengyelország elleni harc, Konstantinápoly visszafoglalása, illetve a keleti missio...” (302. o.) E fejezet elsősorban szentszéki politikusok (például: Comuleo, Visconti, Genga) prizmáján keresztül vizsgálja a tizenöt éves háború időszakát és benne Erdélyt 1595-ig.

A *Kereszt és sas* című zárófejezetben a szerző maga foglalja össze legjobban e rész célját és tartalmát: „Jan Paul Niederkorn a tizenöt éves háborúról készült monográfiájában... a legrövidebb fejezetet a két román vajdaság és az erdélyi fejedelemség kapt... de nem jár jobban Lengyelország sem... Pedig a ránk maradt dokumentumok tömege arról tanúskodik, hogy 1595 és 1596 között a Habsburg és a pápai diplomácia óriási erőfeszítéseket tett az ország beléptetésére a ligába. Az utolsó fejezetben ezeket tekintem át.” (363. o.)

A kötet főszövegét záró *Utóhang* egyfelől összegzi a kor diplomáciai viszonyait, másfelől számos fontos elméleti kijelentést is tesz. (Ez utóbbiakra koncentrálok az ismertetés során.) A szöveg a következő kérdéssel indul: „Keresztény szolidaritás vagy államérdek?” A szerző erre ezt a választ adja az első bekezdésben, hogy „Természetesen az államérdek győz, hisz, szól az érvelés, a nyugat-európai helyzet, az erőviszonyok és az erőforrások egyenlőtlensége, és ezek folyamánként az eltérő államérdek nem is eredményezhetett mást... Aki tehát nem így tett, az nyilván nem volt reálpolitikus, következésképpen illúziói rabja volt. Akkor tehát Báthory István, XIII. és XIV.

Gergely, V. Sixtus és VIII. Kelemen ebben a betegségben szenvedtek volna? Ettől a kórtól viszont megmenekedett Sobieski János, I. Lipót és XI. Ince? Mert úgymond a 17. század végére megérett a helyzet a török kiűzésére? *Létezik tehát realpolitika csinálás, meg létezik ennek az ellentéte?* E logika szerint tehát azt kellene mondanunk, hogy mindaz, amit a törökellenes szövetség, illetve a háború érdekében tettek e könyv főszereplői, irreális elképzelés, alapjában elhibázott politika lett volna... vagyis, *egyáltalán meg sem kellett volna próbálni, mert úgysem sikerült volna?* De feltehetjük a másik ilyenkor szokásos és kedvelt (ál)kérdést is: mozgásteret vagy kényszerpálya? De melyik is lett volna az a lépés, amely igazi mozgásteret nyitott volna a három részre szakadt ország számára?” (447. o.) Maga a kérdés és a válasz is izgalmas, ugyanakkor nem biztos, hogy nem lehet picit másképpen, módszertani oldalról közelíteni hozzá, bár a végeredmény megegyezik Kruppa végkövetkeztetésével, miszerint ezek alapvetően rossz kérdésfelvetések. Mai napig gyakori idehaza, hogy a történészek nem tisztázzák kötetükben, recenziójukban stb. értékelési módszerüket. Merthogy alapvetően két lehetőség van: az utólagos, történelmi pozícióból való értékítélet, illetve az, amikor az adott kor szereplőinek perspektíváit próbálják modellezni. (Mutatis mutandis, recenzió esetében, a kötetet saját dimenziójában vagy pedig külső kritériumokat számon kérve, az „Én milyen kötetet írtam volna?” kérdésfelvetéssel bírál a recenzens). Az előbbi hátránya, hogy a történész gyakran vélelmezi, hogy amit évszázadok távlatából ő tud, azt a korabeli döntéshozók is tudták vagy kellett volna ismerniük, az utóbbi megközelítés problémája, hogy amikor a tudós modellez, valamilyen mértékben önnön tudását is beleírja a modellbe. Ebből következőleg nem biztos, hogy van értelme kialakítani két vagy több absztrakt kategóriát (mint például realpolitikust vagy nem) hanem „egyszerűen” csak azt kell vizsgálni, hogy az adott helyzetben mi befolyásolta a cselekedeteket, a kor döntéshozói miért bíztak, avagy nem, a sikerben. Hiszen a korabeli döntéshozók számára egyértelmű volt a kockázat, nem volt garancia a török ellenes harcok sikerére, ezért kellett mérlegelni szolidaritást, realitást stb. Mi viszont utólag tudjuk a végeredményt. A kortársak számára tehát a „Mi lesz, lenne ha...?”-kérdéssel kezdődött a mérlegelés, míg a történészek – ennek fényében abszurd módon – éppen ezt a kérdést utasítják el.

A szerző röviden összefoglalja a török ellenes terveket is a címben jelzett időpontban. Itt az adaktól elvonatkoztatva, az egyik kulcsállítás a következő: „Egyértelmű bizonyítékok utalnak arra, hogy már [Báthory] trónra léptének pillanatában uralkodói programjának szerves részét képezte. *Sőt, megkockáztatom, hogy erre a háborúra egész életében készült...* ezekhez az elképzelésekhez hozzá hasonlóan elkötelezett partnert is talált. XIII. Gergely, V. Sixtus, VIII. Kelemen, három egymást követő pápa is osztotta Báthory vízióját... A tervek tehát – legalábbis mai tudásunk szerint – nem öltöttek minden részletében konkrét formát, és döntő lépések megtételére sem, csupán hosszas tárgyalásokra került sor... Azt ugyanakkor a források alapján egyértelműen állíthatjuk, hogy *Báthory elképzeléseiben visszaköszönnek mindazok az elemek, amelyeket az előző évszázadtól kezdve, de később is, a 17. században a török kiűzéséig papírra vetettek.*” (449–452. o.) Ezt a folyamatosságot látványosan bizonyítja például egy 1683. évi feljegyzés, amely a XVI. századi tervekhez hasonlólt vázol fel.²

Nagyon izgalmas a szerző Erdélyre vonatkozó megjegyzése is, annak politikai szerepének elemzésekor. A magyar kora újkorra vonatkozó történelmi műveket olvasva látható egy olyan irány, amely a Habsburgok Magyar Királyságbeli tevékenységét pozitívabban, és egy másik, amely negatívabban látja és látatja. Ez azért érdekes, mert ez a prizma határozza meg Erdély szerepének értékelését is, amelynek két szélső pontja az, hogy a fejedelemség az áruháza szimbóluma és a Habsburgok által létrehozott magyar egység megteremtésének akadályja, vagy a magyar függetlenség letéteményese. Ebben a kontextusban nagyon fontos Kruppa Tamás gondolata: „...sokszor még ez utóbbival [az Oszmán Birodalommal] való lepaktálás nem alaptalan vádjait is vállalva, Erdély továbbment a szakításhoz vezető úton. Az okok a magyar történetírást régóta izgatják, amely ennek ellenére nem tett mást, csupán a régóta ismert válaszokat ismételte, mivel megfeleldkezett arról, hogy *Erdélyt nem egyszerűen egy oszmán vazallus országnak, hanem egy nemzetközi-politikai rendszer részeként*

² Az irat lelőhelye: Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, P 125. Az Esterházy család hercegi ágának levéltára, Pál nádor iratai 1651–1713. 39. cs., 9578. sz. Mikrofilmtári doboz-száma: 4735.

kell kezelni, amelynek mozgásai, változásai akarva nem akarva hatottak rá, sokszor a portai akaratától függetlenül.” (460. o.)

A kötet szálait végül a szerző úgy szövi egybe a korszak alapos diplomáciai vizsgálata után, hogy megállapítja: a törökellenes ligatervek részét képezték a kor valóságának, továbbá a három részre szakadt Magyar Királyság egyetlen valós alternatívája az oszmánok elleni harc volt, amelyet Báthory is felismert. Ebből következően nem lehet az államérdeket realitásnak, a törökellenes ligaterveket fikciónak minősíteni. Hiszen „Ha ez így van, akkor vajon keresztény szolidaritás (realitás) és államérdek (realitás) szembeállítható egymással?” (469. o.)

Illik Péter

PETR KLAPKA

JEAN LOUIS RATUIT DE SOUCHES (1608–1682)

De La Rochelle au service des Habsbourg. Contribution à l'étude des migrations nobiliaires dans les pays de la Couronne de Bohême aux XVIIe – XVIIIe siècles

(Honoré Champion, Paris, 2015. 486 o. ISBN: 978-2-7453-2810-6)

Az európai hadtörténetírás egyik nagy adóssága azon emigráns hadvezérek életpályájának feltérképezése, akik a nemzeti történetírások mostohagyermekként gyakran a felejtés homályába merültek. A magyar történelemben is igen fontos szerepet játszott Jean Louis Ratuit de Souche tudományos igényű életrajza sokáig váratott magára, végül egy fiatal franciás műveltségű cseh történész, Petr Klapka vállalkozott e feladatra és nemrég meg is jelent a várva várt munka a Honoré Champion kiadó Bibliothèque d'Études de l'Europe centrale sorozatának 16. köteteként. A könyv előzménye egy doktori disszertáció volt, amelyet a szerző a párizsi Sorbonne Egyetemen (Université Paris-Sorbonne, Paris IV) Olivier Chaline professzor irányítása alatt készített el.

Az impozáns kötet egy kora újkori cseh történelemre vonatkozó általános bevezetéssel kezdődik. A cseh és francia történelemben egyaránt alaposan tájékozott szerző nagy szaktudással vezeti be a francia olvasót a számukra kicsit egzotikusnak számító közép-európai történelembé. A könyv következő részében elsősorban a csehországi és csatolt részeihez tartozó (Morvaország, Lausitz és Szilézia) nemesi társadalom kora újkori történetének fontos kérdéseinek szentel figyelmet. Az általa vizsgált időszak a XVII. század elejétől, különösen a cseh történelem számára mérföldkő jelentőségű fehérlégyi csatától (1620) Mária-Terézia trónralépéséig (1740) terjed.

A korszak során a Cseh Koronához tartozó területeken jelentősen átrendeződött a társadalmi elit összetétele. Az itt megjelenő francia, illetve frankofón (lotaringiai, wallon, németalföldi stb.) nemesi családok megalapítói közül kétségkívül az egyik legfigyelemreméltóbb Jean Louis Ratuit de Souche volt. A kötet második része az ő életpályájának kezdeteit mutatja be. Az első fejezetben a szerző a hugenotta származású La Rochelle-i nemes családjára vonatkozó kutatásai eredményeit foglalja össze. Ezt követően Souches gróf fiatalágára, és annak legmeghatározóbb eseményére, La Rochelle ostromára összpontosít az életrajzíró. Az utolsó jelentős protestáns erősség eleste (1628) után a fiatal Jean Louis Ratuit de Souches svéd emigrációba kényszerült, ahol hamarosan katonai szolgálatba lépett. A korabeli svéd hadsereg Európa egyik legkiválóbb hadereje volt, és Souches gróf számára is kiváló hadi iskolának bizonyult, amelytől csak egy máig ismeretlen párbaj miatt volt kénytelen megválni. Ennek következtében lépett majd 1642-ben a császár szolgálatába.

A kötet következő része Souches gróf császári szolgálatban folytatott hadjáratainak történetét mutatja be. Az első fontos haditette a harmincéves háború utolsó éveivel kapcsolódik. 1645-ben ő védte meg hősiessé Brünn városát a svéd Torstenson és I. Rákóczi György túlerőben lévő csapatainak több mint száznapos ostromával szemben. A fényes haditett következtében a császár tábornokká és birodalmi lovaggá nevezte ki. A további évek sikerei nyomán elnyerte a Morvaország és Brünn kormányzója, valamint a birodalmi grófi címet is. Mint ismeretes, III. Ferdinánd három nappal a halála előtt bekapcsolódott első északi háborúba (1655–1660) azzal, hogy szövetséget kötött János-Kámér királlyal, akit a svéd, brandenburgi, orosz és erdélyi támadás is veszélyeztetett. Ez a kö-

teleztségvállalás nagymértékben meghatározta I. Lipót uralkodásának első éveit. Lengyelország ekkor stratégiai fontosságú területnek számított a monarchia számára, ahová 1657-ben Hatzfeld tábornok vezetésével sereget is küldtek. II. Rákóczi György pedig svéd szövetségesként kapcsolódott ebbe a háborúba 1657-ben, amivel viszont a Porta haragját vívta ki maga ellen. Souches gróf 1658 és 1660 között ezen a fontos lengyelországi fronton küzdött, majd a felső-magyarországi hadszínterre vezényelték. Itt játszott szerepének értékelésével még adós a magyar történetírás, de a könyv e fejezetének lábjegyzeteiben igen hasznos forrás- és szakirodalom-javaslatokat kaphatnak a téma iránt érdeklődő kutatók.

Ugyanakkor sajnálattal állapíthatjuk meg, hogy a magyar történészek kutatási eredményei csak igen szerény mértékben fedezhetőek fel e munkában, amit főleg az idegen nyelvű publikációk hiányának tulajdoníthatunk. A magyar tulajdonnevek helyesírása terén viszont a szerző is lehetett volna gondosabb, amint a Bethlen (25 o.), Forgách (47 o.), illetve Bercsényi (225 o.) nevek elírásai esetében is tapasztalhatjuk. A lévai győztes csata (1664. július 19.) történetére vonatkozóan szintén értékes információkat találhatunk a könyv e témát tárgyaló részében.

A kötet természetesen nem feledkezik meg a tábornok Wesselényi összeesküvés idején a játszott, magyar szempontból kevésbé pozitív szerepéről sem. A következő fejezet Souches gróf hollandiai háborúban folytatott tevékenységével foglalkozik. A Montecuccoli parancsnoksága alatt szolgáló idős és beteges veterán már nem tudott jelentős szerepet betölteni, és passzivitása miatt hamarosan búcsút mondott a hadseregnek. Morvaországi birtokaira visszavonulva élt egészen az 1682. augusztus 12-én a Znojmo melletti Jevišovícen bekövetkezett haláig.

A könyv utolsó részében a szerző Jean Louis Ratuut de Souche morvaországi elitbe való kulturális és társadalmi beilleszkedési folyamatát mutatja be. Itt fontos szerepet kap morvaországi kormányzói tevékenysége mellett például a helyi elittel való kapcsolatrendszerének, vagy birtokügyeinek, sőt, fennmaradt könyvtárjegyzékének beható elemzése. A kutatás kiterjedt olyan kihallgatási jegyzőkönyvekre, amelyből például fény derül Souches gróf egyik kikeresztelkedett török szolgájának, bizonyos Franznak Thököly Imrével való kapcsolatára, illetve gazdája elleni merénylet tervére is... Az utolsó fejezetekből a barokk arisztokrata utódait és a helyi emlékeit is megismerhetjük. A kötet végén értékes forrásgyűjtemény, részletes kronológiai, ikonográfiai melléklet és alapos bibliográfia található. A személy- és helynévmutató segítségével a kötet hasznos kézikönyv lehet a történészek, egyetemisták és a korszak iránt érdeklődő olvasók számára.

Tóth Ferenc

ALAIN PETIOT (ED.)

LES LORRAINS ET LES HABSBOURG

Dictionnaire biographique illustré des familles lorraines au service de la Maison d'Autriche

(I–II. kötet. Aix-en-Provence, *Mémoire et Documents*, 2014. 737 o. ISBN: 979-10-90361-65-2)

Alain Petiot, a francia hadsereg nyugalmazott tábornoka a lotaringiai családok közép-európai történelmének egyik legkiválóbb szakértője. Az egykori bécsi francia nagykövetség katonai attaséja még a császárvárosban töltött diplomáciai kiküldetés időszakában, szabadidejében kezdett el a Habsburgok szolgálatban tevékenykedő lotaringiai katonákkal, hivatalnokokkal és tudósokkal foglalkozni. E témáról később számos tanulmányt és könyvet is publikált, amelyek közül legutóbbi egy nagysikerű életrajzi szótár volt (*Les Lorrains et l'Empire: dictionnaire biographique des Lorrains et de leurs descendants au service des Habsbourg de la Maison d'Autriche*. Aix-en-Provence, *Mémoire et Documents*, 2005.), amelyben elkezdte kutatásainak eredményeit rendszerezni.

A most megjelent két vaskos kötet e korábbi vállalkozásból jött létre. Egyrészt az előző kézikönyv kiegészített és javított kiadásának tekinthető a kiadvány, másrészt egy új koncepció szerint rendszerezett átdolgozásának. Amint erre a kötet címe is utal, a szerző a Habsburgok szolgálatába lépett lotaringiai családok történetét igyekezett összefoglalni. Ennek megfelelően a szócikkek is

követik a családtörténeti logikát, és a hivatkozások segítségével könnyen megállapíthatóak a rokonsági szálak. A második kötet végén a függelékben a vizsgált családok részleges családfái is megtalálhatóak.

A munka alapvetően a kora újkorra fókuszál, hiszen ekkor került sor jelentősebb mértékű lotaringiai bevándorlásra. Ennek okai elsősorban a Lotaringiai Hercegség történetében keresendők. A XVII. század Lotaringia történetében zűrzavarok és az uralkodói hatalom látványos gyengülésének időszaka volt. IV. Károly herceg veszekedő és kiszámíthatatlan természete, valamint a császárhoz fűződő szoros kapcsolata hamar kiváltotta a francia király haragját, aki csapataival több alkalommal is megszállta Lotaringiát, amely egészen a ryswick-i békéig (1697) francia kézen maradt. IV. Károly 1675-ben bekövetkezett halálakor a hercegi titulust unokaöccse, Lotaringiai Károly-Lipót-Miklós-Sixtus örökölte, aki V. Károly néven vált ismertté. Mivel Lotaringia ekkor francia megszállás alatt állt, a fiatal Károly a bécsi udvarban nevelkedett, és később is a császár szolgálatába állt. Az új török háború nagyszerű lehetőséget nyújtott az herceg számára, hogy katonai tehetségét kamatoztathassa. Kíséretében számos lotaringiai család telepedett le Ausztriában, illetve a töröktől visszafoglalt Magyar Királyság területén. A következő nagy kivándorlási hullám a XVIII. században zajlott, azt követően, hogy 1736-ban III. Lotaringiai Ferenc, Mária-Terézia királynő férje lemondott a hercegségről. A későbbi császár híveiből, illetve a bánáti lotaringiai telepesekből álló népesség hatása nemcsak a bécsi udvarban, hanem a monarchia legtávolabbi területein is megmutatkozott. Később a forradalmi emigráció és a XIX. századi migrációk tovább erősítették a Habsburg fennhatóság alatt álló területeken élő lotaringiai családok szerepét.

A kötet az első olyan tudományos igényű adattár, amely a téma feldolgozását elősegítheti. Számos francia és osztrák levéltár alapos ismeretén túl a szerző könyvtárnyi irodalmat is felsorakoztat az általa összegyűjtött adatok alátámasztására. A szócikkek után minden esetben megtalálhatóak a vonatkozó munkák pontos bibliográfiai adatai. A könyv gazdag ikonográfiai melléklettel, valamint tanulmányértékű bevezetővel és utószóval is rendelkezik. Magyar vonatkozásai miatt megkerülhetetlen alapműve lesz a kora újkori magyar nemesi családkutatásoknak, amelyek egyaránt segítenek a betelepült lotaringiai családok – mint például az edelényi kastélyáról méltán híres Lhuillier család –, illetve a Lotaringiában meggyökereszett és később császári szolgálatba állt magyar famíliák (például Dessoffy vagy Szombathelyi családok) alaposabb megismerésében.

Tóth Ferenc

FADI EL HAGE

LE CHEVALIER DE BELLERIVE. UN PAUVRE DIABLE AU XVIIIe SIÈCLE

(*Chemins de la Mémoire, série XVIIIe siècle, L'Harmattan, Paris, 2015. 264 o.*

ISBN: 978-2-343-06943-2)

A fiatal, libanoni származású – de anyai ágon magyar ősökkel is büszkélkedhető – francia hadtörténész, Fadi El Hage legújabb könyve meglehetősen különös személyt választott témájául. A korábbi neves francia marsallokról szóló szintézise és Villars marsall életrajza után egy teljességgel ismeretlen író hűzött elő a történelmi felejtés homályából, és elemezte élettörténetén keresztül a felvilágosodás korának igen fontos jelenségét: a politikai és irodalmi közvélemény kialakulásának kezdetét és a királyi hatalommal való konfliktusát. A történet főhőse, Jules-Alexis-Bernard de Bellerive lovag (1690–1770) azon – irodalmi babérokra törő – tollnokok egyike volt, akik még Voltaire századában sem meglepő módon egész életükben sikertelenül igyekeztek bejutni a *République des Lettres* dicsőséget és megélhetést jelentő világába.

Bellerive lovag esetében ez az igyekezet teljes kudarccal zárult: nemcsak az író töltötte életének legjelentősebb részét a tömlöcben, hanem tekintélyes mennyiségű munkássága is kéziratban maradt. A szerző korábbi kutatásai során bukkant erre az érdekes forrásanyagra, amelynek tanulmányozása révén igyekezett rekonstruálni a szerző félresiklott pályáját és a korban betöltött szerepét. Bellerive lovag személyét illetően a korábbi időszakban számos félreértés született. Sokáig azt gondolták róla,

hogy Louis-Joseph de Bourbonnak (1654–1712), Vendôme hercegének természetes gyermeke volt, és csak néhány tanulmány tulajdonított jelentőséget személyének. A párizsi Bibliothèque Nationale de France kéziratárában őrzött és a kutatók által eddig figyelemre nem méltatott munkái, de különösen az azok mellett található terjedelmes levelezése érdekes új információkat hozott nemcsak a személyére, hanem a század történelmére és történetírói törekvéseire vonatkozóan. Bellerive lovag élete jó példája a felvilágosodás századának Voltaire által „szegény ördögöknek” (*pauvres diables*) nevezett sanyarú sorsú íróira, akik a tolluknak köszönhetően szerettek volna tisztességes megélhetéshez jutni mecénásaik segítségével. Bellerive lovag számára a legfontosabb problémát az jelentette, hogy részben személyes, illetve rajta kívül álló okok miatt nem tudta fő művét befejezni és kiadni. Ebben a legnagyobb akadályt a királyi cenzúra támasztotta, mivel Bellerive a Vendôme herceg élettörténetét leíró munkájában számos olyan kritikát is megfogalmazott, amelyek még élő befolyásos francia arisztokraták érdekeit, vagy a királyi család közvetlen felmenőinek jóhíret érintették. A kéziratok számos olyan tabunak számító témát érintettek, mint például Vendôme hercegének homoszexualitása, a francia arisztokrácia spanyol örökösödési háborúban játszott katonai szerepe, vagy a királyi udvar pletykái.

Jól jelzi a cenzúra kíméletlen munkájának eredményét, hogy Bellerive több ezer oldalas életművéből végül csak két kisebb munkája látott napvilágot. Az első műve (*Relation d'un voyage du chevalier de Bellerive d'Espagne à Bender, et de son séjour au camp du roy de Suède*, Prault, Paris, 1713.) annak a küldetésének a történetét meséli el, melynek során a moldvai Benderbe küldték, hogy találkozzon a poltavai csata után ott menedéket kapott XII. Károly svéd királlyal.

Másik műve a már említett Vendôme herceg életrajzának lerövidített és alaposan cenzúrázott változata (*Histoire des dernières campagnes de Son Altesse Sérénissime Monseigneur le duc de Vendosme*, Prault, Paris, 1714.) volt. A könyv lapjain az eredeti kéziratok feldolgozása nyomán ki-rajzolódik egy ismeretlen emlékiró szemével bemutatott XVIII. századi egyedi történelemszemlélet, amelyet El Hage valószínűleg túlzás nélkül hasonlít Saint-Simon hercegéhez. A kötet fejezetei logikus sorrendben mutatják be Bellerive lovag vázlatos életrajzát, Vendôme herceghez fűződő viszonyát, történelmi munkáját, újításait és a szabad véleményének a hatalommal való ütközéseit.

A mű jól olvasható, élvezetes stílusa gyakran váltakozik az archaikusabb forrásidézetekkel. Az elbeszélés folyamán szó esik olyan magyar történelemben is szerepet játszó személyekről is, mint a már említett XII. Károly svéd király vagy a II. Rákóczi Ferenchez rendelt francia követ, des Alleurs márki. A könyv végén függelékben bőséges forrásközléssel támasztja alá a szerző állításait, amelyhez még egy alapos bibliográfia is járul. A hely- és névmutató hiányát a mű viszonylagos rövidegsége indokolja, valamint az a tény, hogy a könyvet jól kereshető elektronikus változatban is terjeszti a L'Harmattan kiadó. Végezetül elmondható, hogy Fadi El Hage új könyvével nemcsak a Robert Darnton által kedvelt felvilágosodás árnyékirodalmára, a *bohème littéraire*-re vetült több fény, hanem személyében egy érdekes és eddig ismeretlen kora újkori hadtörténész tevékenységét is sikerült felfedezni.

Tóth Ferenc

TOMASZ SZUBERT

JAK(Ó)B SZELA

(14) 15 lipca 1787 – 21 kwietnia 1860

*(Jak(ó)b Szela. 1787 július 15 (14) – 1860. április 21. Wydawnictwo DiG. Warszawa, 2014. 343 o.
ISBN: 978–83–7181–851–6)*

A XIX. századi lengyel história legmegdöbbentőbb és egyben legtanulságosabb eseményéről, a nemesi demokraták 1846-os galíciai februári felkelés-kísérletéről, s az ezt véresen felszámoló jobbágyemmozdulásról, a lengyel fogalom szerinti *rabacjaról*, parasztdúlásról mindezekig nem született összefoglaló munka. Napjaink történészei is mintha kerülni igyekeznének ezt a számos vonatkozásban kényes témát. A lengyel köztudatban szépirodalmi művek, versek, poémák, drámák

– elsősorban Stanisław Wyspiański *Menyegzője* – tartják életben az *1846-os esztendő*t. Emiatt burjánozhatnak változatlanul a történekek párhuzamosan támadt mítoszok arról, hogy a parasztfelkelést a bécsi udvar szervezte a Lengyelország helyreállításáért szövetkező galíciai nemesek ellen, akiket jobbágyaik élve 5 forint, sebesülten 8 forint, holtan 10 forint jutalomért adtak át az osztrák hatóságoknak. Utóbbiak a pokoli fondorlattal kiöltött tarifatáblázattal ösztökölték a jobbágyokat arra, hogy uraikat agyonverjék. Andrzej Wajda *Menyegző* című filmje is megeleveníti a közismert metszeten ábrázolt jelenetet: Breinl, a császári hivatalnok leszámolja a nemes levágott fejéért járó aranyakat a véres szukmányban előtte hajlongó parasztnak.

A mítoszokkal való szembenézés, szembesítés és az események ismeretlen vagy újrakelemzett, újraértelmezett levéltári forrásokkal megalapozott rekonstruálása tekintetében is hézagpótló Tomasz Szubertnek, a Bécsben élő „független lengyel történésznek” közelmúltban megjelent *Jak(ó)b Szela* című monográfiája. Könyvének azonban nemcsak a „galíciai vámpírként” emlegetett Szela a főhőse, akiből a néhány évtizeddel később alakult lengyel néppártok, parasztpártok sikertelenül próbáltak mozgalmak számára ideológiai példaképet kreálni, hanem valóságos pártfogója, Joseph Breinl von Wallerstern, tarnóvi sztarosza is. Formálisan a kettejük között támadt történelmi mágneses térben sűrűsödnek az 1836 februárja (Breinl tarnóvi hivatali működésének kezdete) és 1846 tavasza közötti évtized galíciai eseményei.

A monográfia időkerete azonban jóval tágabb az említett évtizednél. Ez az eddigi szakirodalmat ismertető és értékelő bevezetőt követő I. fejezet címéből – *Od narodzin po rabację (A születéstől a parasztválásig)* – is kiderül. Ennek a születési helye utaló alfejezete – *W Smarzowej (Smarzowában)* – tisztázza Szela születési dátumát. A smarzowai jobbágy ugyanis kilenc évvel előbb látta meg a napvilágot – 1787. július 14-én –, mint ez a szakirodalomban rögzült. A szerző tisztázza, hogy a már fiatal Szeláról kialakított, majd egyre sötétül negatív portrét – „verte és elűzte házukból a szüleit, hogy maga költözzön a helyükbe, majd miután a szülői lakot felgyújtotta, elszökött s két éven át csavargott, latorkodott”, s a katonaságot öncsonkítással kerülte ki, majd látszólagos megállapodottsága idején megölte tíz éves árva szolgáját, megmérgezte feleségét, többször összeütközésbe került a törvénnyel – részben az 1846-ban megrajzolt rémképének vonásai torzították „visszamenőleg” is. Tény, hogy a smarzowai és siedliska-boguszi Bogusz-család írástudatlan jobbágyaként harmincnégy éven át képviselte a két település jobbágyközösségeinek érdekeit. A Boguszokkal történt összetűzésekből, pereskedésekből – noha maga mögött tudhatta igazát és a tarnóvi sztaroszahivatal támogatását – rendre vesztésként került ki, s makacsa miatt földesura részéről durva, megalázó retorziók érték.

Tomasz Szubert Szela életrajzának feltárása kapcsán részletesen ismerteti a nyugat-galíciai lengyel falu helyzetét a XIX. század derekán. Ennek során a domíniumok (uradalmak) működésébe is bepillantást enged: „1846 elején a domíniumok kötelessége volt a felsőbb rendelkezések és kóriratok kihirdetése, megmagyarázása és kézbesítése, eredményességét a kormány megbízottak aprólékosan ellenőrizték, az utasítások elhanyagolásáért pénzbüntetést szabtak ki, s nemegyszer került sor emiatt az uradalmi hivatalnokok elbocsátására is. A katonaságot illetően a sorozólista összeállítása és az újoncállítást, a szabadságon lévők névsorának vezetése és a gyakorlatoztatása, a beszállásolás és az előfogatok intézése is a domíniumok feladata volt. A domíniumok segélyeztek és büntettek a robot és az adóelmaradás miatt, vezették a telekkönyveket és folytattak békéltetéseket (akkor is, amikor az egyik érintett fél pont maga a domínium volt). Kompetenciájukba tartoztak az örökösödési- és gyámügyek. Ők szervezték meg a tűzvédelmet, továbbá a közbiztonság és a közrend fenntartására a helyi rendőrséget... A domíniumok mérték ki a bíraskodási és rendőrségi jogkörükbe tartozó ügyekért az alattvalókat érintő büntetéseket. Leggyakrabban a botbüntetést alkalmazták, amelynek során a férfiakra 25 botütést, a nőkre és 18 éven aluliakra 12 vesszőcsapást mérhettek ki.”

A központi hatóságok jobbágyokra nézve sérelmes rendelkezések végrehajtása is jobbára az uradalmi hivatalnokok feladatkörébe tartozott. Így a jobbágyokban meggyökeresedett, hogy mindent az őket elnyomó, kiszípolozó urak és hivatalnokok a felelősek. Az is tény azonban, hogy nem véletlenül alakult ki Európában az a vélemény, hogy – Oroszországot és az Oszmán Birodalmat nem számítva – a galíciai jobbágnak ment legrosszabbul a sora. A galíciai jobbágy gyűlölte urát, s az ura által képviselt és hirdetett eszméket is – beleértve Lengyelország, a lengyel állam helyreállításának ideáját is. Számára a nemes a lengyel szinonimája volt, magát „mazurnak” vagy „császárinak” tartotta, ha nemzetiségéről faggatták.

Az Orosz Birodalomhoz tartozó Lengyel Királyságban kirobbant 1830/31-es szabadságharc leverése után a Galíciát behálózó összeesküvő szervezetek egyik közvetlen célja a galíciái lengyel és rutén (ukrán) néppel való kapcsolatteremtés volt, hogy megnyerjék őket Lengyelország helyreállítása ügyének. A felvilágosítására, megnyerésére tett erőfeszítések csekély eredménnyel jártak. Ez azonban nem rendítette meg az 1832 tavaszán Franciaországban alakult Lengyel Demokrata Társaság vezetőiben kikristályosodott meggyőződést, hogy a jobbágyfelszabadítás pusztá kihirdetése egy csapásra megváltoztatja a parasztság Lengyelország helyreállítása iránti közönyös vagy ellenséges magatartását, s ennek következtében a nép fiainak milliói fognak a függetlenségi harc zászlai alá „felcsapni”. A közös falusi mulatságok, táncok, lakomák művi hangulata azt az érzetet keltette az érintett galíciái nemesekben is, hogy ez valóban így lesz.

Az ezzel kapcsolatos tragikus csalódást Szubert a *Rabacja (Parasztdúlás)* című fejezetben tárja elénk. A Lengyel Demokrata Társaság Versailles-i Központja által 1845 végére, 1846 elejére tervezett, s kapkodva szervezett, de inkább az érzelmekre hatón deklarált ösztönzéstől felkelésnek a szabadvárosi státuszú Krakóban, valamint Galíciában történő kirobbantásáról – a lengyel emisszáriusokat a Poznańi Nagyhercegségben letartóztató porosz rendőrségtől – idejében tudomást szereztek az ausztriai lengyel összeesküvő szervezetek tevékenységét figyelemmel kísérő, s ellenük sokszor sikerrel fellépő osztrák hatóságok. Maga Breinl sztarosztja már 1845 decemberében összehívta és éberségre intette a Tarnóvi kerület falubíráit, s arctalan ügynökei révén elterjesztette, hogy a császár ellen lázongó „rosszban sántikáló” elemek az uralkodóhoz hű parasztság kiirtására készülnek, s ezt meg kell akadályozni.

A február 18-ról 19-re virradó éjjel a kijelölt gyülekezőhelyekre – többek között Tarnów elfoglalására – tartó, majd a szervezetlen akció lefújása miatt onnan hazatérő nemesek felfegyverzett jobbágycsapatokkal találták magukat szembe. A jobbágyok eszeveszett dühvel vetették magukat – a meggyőződésük szerint – legyilkolásukra, kútjaik megmérgezésére szövetkezett nemesekre és hivatalnokaikra. Minderről még nem szerezhett tudomást Moritz von Deym prágai rendőrigazgató, de február 19-én kelt, Joseph Sedlnitzky rendőrminiszternek címzett levelében pontosan ráérzett az akkor zajló Tarnów környékén zajló események lényegére: „Most, amikor az alsóbb rendek szembefordulnak a lengyel nemességgel, olyan fegyver van a kezünkben, amelyet kíméletlenül fel kell ellene használni, hogy soha többé ne legyen felkelés.” Breinl is éppen február 18-án és 19-én fogadta hetven körjegyzőség küldötteit, akik hűségükről biztosították az uralkodót. A sztarosztja 500 forinttal jutalmazta meg őket. A Tarnóvi kerületben az udvarházak 85 százalékát dúlták fel, rabolták ki és tették a lángok martalékává. Galíciában 450 udvarház és több mint 1000 „nadrágos” ember (nem csupán nemes) esett áldozatul a parasztdúlásnak. Kelet-Galícia rután (ukrán) jobbágysága elenyésző arányban vett részt a felkelésben, öldöklésben. Nyugat-Galíciában lengyel parasztok gyilkolták a lengyel nemeseket és hivatalnokokat.

A könyv e fejezetéből az is kiderül, hogy a parasztdúlást a Tarnóvi kerületben nem Szela kezdeményezte. Ő csak február 20-án kapcsolódott be a véres eseményekbe. Igaz, ténykedését azzal kezdte, hogy agyonverette a Kamienica Dolnához közeli kocsmában fogva tartott Wiktor Boguszt. Szubert dokumentumokkal bizonyítja, hogy a Bogusz-család további négy tagjának megöléséért közvetlenül nem őt terhelte a felelősség, noha megelégedettséggel vette halálhíriket. A vámpír elnevezést talán amiatt ragasztották rá, hogy a siedliska-bogusz-i temető sárgaköveit és keresztjeit is ledöntötte, mondván, hogy „itt is egyenlőségnek kell lennie...” Egyébként a dúlás résztvevői a papokat, mint Lengyelország helyreállításának híveit sem kímélték. Közülük többeket agyonverték. Volt, akit az általa celebrált szentmise után.

A Bogusz-család nő- és gyermektagjait Szela a maga házában helyezte „védőörizet alá”. A kerületben élő parasztnak kiadott rendelkezéseit és a Breinl sztarosztjának címzett leveleit Apolonia Bogusz írta. Szela – a szabadnak hirdetett gyilkolás huszonnégy órája elmúltával – igyekezett fegyelmet tartani jobbágyai között. A kapcsolatot ennek céljából fel akarta venni a katonasággal, amely azonban e tekintetben nem mutatkozott tevékenynek.

Az április elejéig eltelt hat hetet „Szela kormányzásaként” („Rząd Szeli”) ismerteti Tomasz Szubert. Hogy ezekben a hetekben valóban számolni kellett vele, az is bizonyítja, hogy maga a tartományi elnökség elnökhelyettese, gróf Leopold Łażansky is tárgyalni kényszerült vele Tarnówban. Azt azonban érzékeltette vele, hogy ki az igazi úr. Miután alaposan megvárakoztatta, március 21-ről 22-re virradó éjszaka abban állapotott meg vele, hogy a parasztnak továbbra is ellenőrizni az általuk

elfoglalt területeket, de mindaddig, amíg a császár nem dönt érdeküknek megfelelően, a földeket megművelik. Ehhez a „parasztkirályt” továbbra is pártfogoló Breinl sem tudott engedni. Meghagyta, hogy a robotnak tegyenek eleget, mert a földek nem maradhatnak parlagon – az általuk legyilkolt uraságokéi sem. Emiatt Szela egyre népszerűlenebb lett a közép-galíciai parasztek körében, pedig március derekán még 50 falu népe tett neki hűségesküti. Miután egy vakhír nyomán Szela több száz felfegyverzett paraszt élén megjelent a szülőfalujához közeli Brzostekben, a Gubernium elnökségének elnöke, Franz Krieg Hochfelden báró türelme is elfogyott, s utasította Breinl sztarosztát, hogy tartóztassa le „a parasztkirályt”. Breinl hiába hozta fel pártfogoltja mentségéül, hogy végül kártétel nélkül elhagyta a megszállt kisvárost, Brzosteket, kénytelen volt Szelát Tarnóiban bebörtönözni. Igaz, a lehetőség szerint luxuskörülményeket biztosított neki: vendégeket fogadhatott, felesége vele lakhatott, de a védőőrizetnek feltüntetett fogvatartás tényét nem lehetett letagadni.

Ekkorra azonban már mind inkább a Szela neve által félmjelzett rémségektől volt visszhangos Nyugat-Európa. A Poroszországhoz tartozó Poznańi Nagyhercegség lengyel újságjai szemtanú-beszámolók alapján részletesen ismertették a véres galíciai parasztdúlást. Híradásaikat átvette az angol, német, francia, belga sajtó – azokkal a kommentárokkal együtt, miszerint a lengyel nemesség lemezárulásáért a bécsi kormányt, Metternich kancellárt és beosztott területi vezető hivatalnokát, Breinl sztarosztát terheli a felelősség. A személyes érintettségben Metternich most szembesülhetett azzal az eshetőséggel, hogy a közvéleményt formáló sajtó talán nagyobb hatalom, mint ő. A parasztdúlásnak propaganda szempontból Oroszország lett a nyertese, amely megszűnt a lengyel nemzet első számú elnyomójának lenni, s e tekintetben a cár, „botos Miklós” Metternich mögé került. Talán emiatt terjedt el az, hogy a parasztdúlást voltaképpen orosz provokáció következménye volt.

Az osztrák kormányt elítélő európai visszhang mellett Henryk Bogusz I. Ferdinánd császárnak címzett beadványa is hozzájárult ahhoz, hogy az uralkodó végül vizsgálatot rendelt el a februári galíciai események kapcsán. Sedlnitzky rendőrminiszter és Leopold Sacher-Masoch, a hírhedt galíciai rendőrigazgató minden eszközzel igyekezett befeketíteni a Bogusz-családot, felhozva, hogy tagjai érintettek voltak a Bécs-ellenes mozgalomban. Szelát végül ártatlannak nyilvánították, de nem engedték ki otthonosan berendezett börtönéből. Henryk Bogusz sem adta föl, s az uralkodónak címzett újabb és újabb beadványban részletezte a családját ért parasztdúlás szörnyűségeit. Minderől a sajtót is tájékoztatta. Ebben a helyzetben az osztrák kormány mind Breinltől, mind Szelától meg akart szabadulni. Brienl érdemeiért kitüntették, majd áthelyezték Brünnbe. Szela kérdésének megoldása hosszabban elhúzódott. Előbb Osztrák Sziléziába, Cieszyn környékére akarták családotul áttelepíteni. Kiderült, hogy ott nincsenek kincstári földek. Végül 1848 februárjában, még a párizsi forradalom kirobbanása előtt Bukovinában, Glitban, német telepesek környezetében jelöltek ki számára gazdaságot.

Az itt töltött bő évtizedet Szubert a *Bukovina* című fejezetben ismerteti. Megemlíti, hogy 1852 őszén ismeretlenek kis híján agyonverték Szelát. A lengyel történész szerint a Bogusz-család által felbékelt emberek lehettek a tettesek. Mindenestre Szela több panaszlevelet intézett a császárhoz. Évente 25 ezer ilyen beadvány érkezett az Udvari Kancelláriához. Szela apránként megszűnt kivételezett személy lenni. Kihágásait se nézték el. Egy alkalommal a település bírója őt 30, fiát 15 botütéssel büntette. Abban a tudatban halt meg, hogy az uralkodó nem méltányolta egykori érdemeit. Felesége, Salomea tizenöt és fél hónappal élte túl urát, aki 1861. augusztus 3-án halt meg.

Tomasz Szubert a Szelára vonatkozó német és lengyel nyelvű fontosabb dokumentumokat könyve függelékében teszi közzé. Ugyanitt láthatók a smarzowai Szela-család és az elnémetesedett bukovinai Schela-família leszármazási táblázatai is. Az 1846-os galíciai parasztdúlás tanulságait a magyar reformellenzék vonta le következetesen, s ennek eredményességét az 1848 tavaszán felszabadított magyarországi jobbágság magatartása bizonyítja leginkább. Tomasz Szubert kitér arra, hogy a galíciai nemesség 1848 áprilisában is lépéshátrányba került határozatlansága miatt. A Ferdinand von Österreich d'Este főherceg helyébe 1847 áprilisában kormányzóinak kinevezett Franz Stadion-Warthaussen – Szubert szerint korának egyik legkiválóbb osztrák politikusa – a jobbágykérdés megoldása politikai hasznának fontosságát érzékelve 1848. április 22-én – Bécs előzetes hozzájárulása nélkül – uralkodója nevében kihirdette a jobbágyfelszabadítást. Ezzel a galíciai parasztságot további évtizedekre megőrizte az osztrák császár rendíthetetlen hűségében.

MARCHLEWICZ KRZYSZTOF

POLONOFIL DOSKONAŁY

Propolska działalność charytatywna i polityczna lorda Dudleya Couttsa Stuarta (1803–1854)

(A tökéletes lengyelbarát. Lord Dudley Coutts Stuart lengyelbarát karitatív és politikai tevékenysége. *Wydawnictwo Poznańskie, Poznań, 2001. 408 o. ISBN: 83-7177-044-8*)

A lengyel és a magyar történelemnek vannak olyan közös hősei, akik egyik nemzethez se tartoztak, célirányos tevékenységük az adott időszakban mégis kihatott a két nép históriájára. Ilyen többek között lord Dudley Coutts Stuart, akinek alakja, tevékenysége legfeljebb csak a Kossuth-emigráció története iránt érdeklődők számára ismert. A 1849 utáni magyar ügy képviselésének angliai felkarolásával, majd az Albionba érkező magyar emigránsok támogatásával kiérdemelte volna, hogy magyarul monográfia vagy legalább egy bővebb életrajz készüljön róla.

A lengyelek törlesztették személye iránti adósságukat. Igaz, Dudley Stuart 1833-tól az angliai lengyel emigráció, a lengyel ügy legaktívabb támogatója volt több mint két évtizeden át. Egy fiatal poznaíni történész, Krzysztof Marchlewicz adta ki több évi intenzív angliai és lengyelországi kutatómunkájának eredményét, „a lengyelek legnagyobb barátjáról” készített monográfiáját. Az 1830/31-es lengyel szabadságharc alatt és leverését követően az angol közvélemény növekvő rokonszenvvel fordult a cári uralommal heroikus küzdelmet folytató, majd földönfutóvá lett lengyelek felé – ellentétben a brit birodalmi politika meghatározó személyiségeivel, akik az 1815-ben kialakult európai rend veszélyeztetését látták a Bécsben létrehozott, de Oroszországgal perszónálunióba kényszerített Lengyel Királyság függetlenségi harcában.

A lengyel történész részletesen ismerteti az előzményeket. Miután a szintén a bécsi kongresszuson létrehozott Hollandiától elszakadni akaró Belgiumban az ideiglenes kormány 1830. október 4-én proklamálta az ország függetlenségét, egy hónappal később öthatalmi nagyköveti egyeztetés kezdődött Londonban Németalföld jövőjéről, mivel Anglia szerette volna mind a francia, mind az orosz beavatkozást elhárítani. Az utóbbi intervenció veszélyét az 1830. november 29-én Varsóban kibrobbant szabadságharc kiiktatta. Ezt ugyan az angol kormány szívesen vette, de nem kívánta a lengyelek esetleges győzelmével Oroszország meggyengülését, s ezáltal a júliusi forradalmával uralkodóját a trónról letaszító, kiszámíthatatlannak tetsző Franciaország európai befolyásának erősödését. Így a lengyelek nem számíthattak Anglia támogatására, noha a brit közvélemény egyre inkább mögöttük sorakozott fel.

A tartós brit rokonszenvnek, lengyelbarát hangulatnak köszönhető, hogy a lengyel menekülteket szívesen látták. Támogatásukra alakult meg a londoni Brit Kávéházban 1832. február 25-én a Lengyelország Barátainak Irodalmi Társasága (The Literary Association of the Friends of Poland – LAFT), amelynek első titkára Thomas Campbell költő lett. Az alakuló ülésen többségükben brit alattvalók jelentek meg. Az elnökség leszögezte: „Célunk, hogy a britek figyelmét Lengyelországra és Oroszországra irányítsuk, a közvéleményt megismertessük a hajdani Lengyel Királyság történetével és az ott lejárló eseményekkel, összegyűjtsünk minden olyan információt, amely a szerencsétlen ország iránti közérdeklődést felkeltheti, hogy a lengyel kérdést a britek mindenrendű és rangú osztálya megvitatassa.” Ennek jegyében tűzték ki célul a sajtó befolyásolását, megnyerését, saját felhívásaik publikálását és egy angol nyelvű lap kiadását. A Társaság tevékenységének köszönhetően sikerült a lengyel kérdés iránti érdeklődést hosszabban ébren tartani. A brit politikára a lengyel ügy támogatásának vonatkozásában azonban a lengyel emigráció konzervatív szárnya vezetőjének, az Európában nagy tekintélynek örvendő és befolyásos kapcsolatrendszerrel bíró Adam Jerzy Czartoryskinak sem sikerült érdemben hatni, aki 1804-től 1806-ig I. Sándor cár külügyminisztere, a bécsi kongresszuson létrehozott Lengyel Királyság alkotmányának egyik kidolgozója, 1831 februárjától pedig a felkelt Lengyel Királyság nemzeti kormányának miniszterelnöke volt.

Fordulatot e vonatkozásban Czartoryskinak 1832 végén Dudley Stuarttal történt megismerkedése jelentett. A politikai érdekközösségen alapuló kapcsolat idővel szívélyes barátsággá alakult

át, akárcsak a Czartoryski-vezette emigrációt Angliában képviselő Władysław Zamoyskival kötött ismeretsége. Stuart 1833 márciusában állt ki először nyíltan a lengyelek mellett egy anyagi támogatásra szervezett találkozón, amelyen megalakult a Lengyel Menekültek Barátai néven egy karitatív társaság. Tagjai közé Dudley Stuart is belépett. Ki volt ő, aki politikai ügyként bevitte a brit parlamentbe a lengyel kérdést?

Egy skót arisztokrata család egyenes ági leszármazottjaként 1803. január 11-én Londonban született. Apja, John Stuart második házasságában ő volt az egyetlen fiúgyermek. A család anyagi alapját nem kis mértékben anyja, a brit pénzvilágban jelentős szerepet játszó James Coutts Frances nevű lánya hozománya erősítette meg. A néhány évig a Cambridge-i Egyetemen tanuló, majd a szokásos arisztokrata életviteli előírás szerint éveken át Európában utazgató fiatal lord előtt származásánál fogva megnyílt a brit parlament. IV. Vilmos trónra lépése után 1830 őszén a dél-angliai Arundelben képviselővé választották.

A lengyelek iránti érdeklődését nemcsak a megválasztása után néhány héttel Varsóban kirobbant szabadságharc lobbantotta fel, hanem egy különösnek mondható személlyel kötött házassága. 1824-ben Napóleon öccsének, Canino hercegének, Luciano Bonapartének legidősebb lányát, a tőle öt évvel öregebb Christina Aleksandrina Egyiptát vette el feleségül, miután az elvált svéd grófi férjétől. Ez gyanússá tette az ifjú arisztokratát hazájában, ahol a franciákkal szemben még nem hunyt ki az ellenszenv. Rádásul az sem volt titok, hogy a hitvesi hűség nem érnye Christina Aleksandrina asszonynak. Dudley Stuart számára azonban mindennél fontosabbnak tetszett, hogy benősült Napóleon családjába, amelyben a lengyelek különös tiszteletnek örvendtek. Így az ifjú férj is kötelességének érezte, hogy érdeklődést mutasson irántuk.

Az érdeklődés nem egészen tíz év múlva meggyőződéssé nemesedett. 1833 júliusában a lordok házában lengyelbarát képviselőtársaival jól előkészített lengyel vitanapot rendezve tiltakoztak a Lengyel Királyság I. Miklós cár által történt felszámolása ellen, s felszólították a kormányt, hogy tiltakozzon ez ellen. Azt azonban, hogy a kérvényt felterjesszék a király elé a képviselők, 177:95 arányban leszavazták. Ennek ellenére óriási jelentősége lett annak, hogy e parlamenti vitanap révén a lengyel kérdés a kormánytagok látószögébe került. A többnyire a LAFT által szervezett karitatív gyűlésekkel, találkozókcal, bálokkal ugyanis képtelenség volt az angliai lengyel menekültek mindennapi létének anyagi bázisát megteremteni. (A legsikeresebbnek bizonyult bálon, amelyen 3000 vendég vett részt, „csak” 900 font gyűlt össze 1834-ben. Az 1835-ös bál patronája a majdani Viktória királynő édesanyja, Mária Lujza kenti hercegnő volt.) Rádásul a Kelet-Poroszországban internált és 1833-ban szabadon engedett lengyel katonák, valamint az úgynevezett frankfurti hadmenetben való részvételért vagy más politikai kihágásért Franciaországból kiutasított lengyel emigránsok is „bezúdultak” Nagy-Britanniába. (Az ország három évvel később Krakkó átmeneti megszállásának üldözötteit is befogadta.)

Dudley Stuart a lengyelek helyzetét 1834. június 3-ról 4-re virradó éjszaka parlamenti expozéban tárta képviselőtársai elé. Pár nap múlva a lordok házában bejelentették, hogy a kormány 10 000 fontot utalt át a LAFT-nak. Ez szinte az életmentést jelentette a támogatandók listáján szereplő 488 lengyelnek. Az angol kormány némileg változó összeggel ugyan, de az 1850-es évek elejéig folyósította a segílyt, melynek elosztását, folyósítását a LAFT intézte. Dudley Stuartnak arra is volt gondolja, hogy munkahelyhez, biztos jövedelemhez juttassa lengyel pártfoglaltjait.

A „lengyelek barátja” 1837-ben kikerült a parlamentből, de változatlanul a lengyel ügy odaadó támogatója maradt. Az se tudta eltántorítani ettől, hogy a Lengyel Demokrata Társaság (Towarzystwo Demokratyczne Polskie), s még inkább a radikális Lengyel Népi Tömörülés (Gromada Ludu Polskiego) tagjai a pénzelosztást illetően az arisztokraták iránti részlehanglással vádolták meg, továbbá azt is a szemére vetették, hogy Lengyelország feltámasztásán csak az 1815-ös kongresszusi Lengyel Királyság helyreállítását érti, s nem az 1772-es határai közötti lengyel–litván államot. Dudley Stuart az angolokra jellemző hidegvérrel cáfolta a vádakra is beillő gyanúsítgatásokat. Tény, hogy a Czartoryski neve által fémjelzett lengyel emigráció Keleten fogadta őt Párizsban, s kifejezte háláját parlamenti működéséért is.

Az 1830-as és 1840-es évek fordulójától Czartoryskinak sikerült érdekeltté tenni a francia kormányt egy, a lengyelek által dominált ügynökhálózat megszervezésében az Oszmán Birodalom balkáni területein is – részben a növekvő orosz befolyás ellensúlyozására. Ez elvileg a Brit Birodalom

érdekeit is képviselte volna. Erről Dudley Stuart igyekezett meggyőzni az angol kormányt. Ez azt jelentette, hogy az 1837-et követő évtizedben ő volt Czartoryski londoni ügynöke, aki minden fontosabb eseményről tájékoztatta megbízóját-barátját, s közvetítette a balkáni ügynökhálózat, valamint a cserkeszek által oroszok ellen vívott partizánháború fontosabb híreit a brit külügyminisztériumnak. Nem Dudley Stuart volt az egyedüli brit politikus, aki előre látta, hogy a Brit Birodalomnak elkerülhetetlenül háborút kell vívnia, hogy Oroszország terjeszkedését a Fekete-tenger térségében és a Balkánon visszaszorítsa. Ezzel lehet kapcsolatban, hogy több lengyel tábornokkal közelebbi kapcsolatba került, így Bemmel is, akinek 1848 tavaszán elintézte, hogy a legjobb brit sebész operáljon ki a combcsontjából egy évtizedekkel korábbi párbajban kapott pisztolygolyót.

Az 1847-es választásokon Dudley Stuart ismét bekerült a parlamentbe. Az újbóli életmódváltás az Európán végigsöprő forradalmi hullám új kihívások, új próbatétel kezdetét is jelentette. A lengyel ügy mintha ismét napirendre került volna. 1848 márciusában a Poroszországhoz tartozó Poznańi Nagyhercegségben bekövetkezett változások lobbantották fel a lengyel állam helyreállításával kapcsolatos reményeket. Hogy a sajtó milyen fontos szerepet játszhat, azt éppenséggel az is bizonyíthatja, hogy a poroszoknak a brit sajtó befolyásolásával sikerült az angol közvélemény lengyelek iránt újból fellobbant rokonszenvét tompítani. Ezt az is bizonyítja, hogy az 1848 áprilisában kihirdetett osztrák alkotmány következtében Galíciában megalakult nemzeti tanácsok és nemzeti gárdák sem tudták az angol közvéleményt izgalomban tartani. Egyértelműen pozitív hatása a Bem győzelmeiről szóló híreknek volt, s annak, hogy a magyarországi tavaszi hadjárat Európát megdöbbentő sikereit részben Dembiński tábornok működésének tulajdonították.

Miután Bem tábornok 1849 márciusában felszabadította Erdélyt, a bukaresti angol konzulátus közvetítésével felvette a kapcsolatot Dudley Stuarttal, aki Palmerston külügyminiszterrel szoros kapcsolatban állt. Stuart Bemmel folytatott levelezése Segesvárnál az oroszok zsákmánya lett, s végül I. Miklós cár íróasztalára került... (Minden bizonnyal azért, hogy a londoni orosz nagykövet kellő időben az angol külügyminiszter orra alá dughassa az iratokat.)

1849 ősztől Stuart figyelme a magyarországi emigráció felé fordult, amit ugyanolyan odaadással támogatott, mint korábban a lengyelt. Kossuth internálásának hírére 1850 februárjában felszólt a Parlamentben. Hajnal István *A Kossuth emigráció Törökországban* című monográfiájának idevágó részét idézve: „Stuart a magyar alkotmány vázlatát adta beszédében, bizonyítgatva Ferenc József uralmának törvénytelen és jogtalan voltát. Aztán az orosz előretörés veszélyeit fejtegette a magyar ügyvel kapcsolatban: olyan már a helyzet, hogy Magyarország is az orosz pártfogás alatt keresi jövőjét. Háborút nem akar Stuart, hanem csak erélyes fellépést követel. Meg van arról győződve, hogy Anglia komoly szava megállíthatja Oroszországot, mely csak külszínre erős, belseje azonban roskatag.” Később odaadó híve és legfőbb támogatója volt Kossuthnak angliai útja során is.

Csak a krími háború kirobbanása előtti időszakban karolta fel ismét nagy energiával a lengyelek ügyét. Ettől az se tántorította el, hogy az általa is támogatott törökroni lengyel légió szervezése végül nem csupán az Oroszországhoz való csatlakozással fenyegető Ausztria tiltakozása végett feneklett meg, hanem a lengyel emigráció két nagy táborának hagyományos viszálykodása miatt.

Az 1856. március 31-én Párizsban megkötött békét, amelynek szövegében – szintén osztrák nyomásra – egyetlen szóval sem tesznek említést a lengyelekről, már nem érte meg. A lord 1854. november 17-én Stockholmban halt meg, ahol a svéd uralkodót igyekezett rávenni, hogy üzenjen hadat Oroszországnak. „Szörnyű csapás ért bennünket – írta Karol Szulczewski egyik emigránstársának –, elvesztettük a legjobb, és leghívebb barátot, a drága Dudley Stuart lordot.” „Ügyünket illetően semmi sem kárpótol a veszteségéért” – szögezte le Władysław Zamoyski nagybátyjának, Adam Jerzy Czartoryskinak írt levelében.

Kovács István

PÁSZTI LÁSZLÓ

**A MAGYAR HONVÉDSEREG HARCÁSZATA AZ 1848–49-ES
SZABADSÁGHARCBAN**

(A Hadtörténeti Intézet és Múzeum Könyvtára, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Line Design, Budapest, 2013. 311 o. ISBN: 978-963-7097-63-8)

Népszerű történeti korszakokkal, témákkal kapcsolatban, így az 1848–49-es szabadságharcra kapcsolatosan is felvetődő egyik leggyakoribb közhely – amely többek között figyelmen kívül hagyja azt a tényt, miszerint az egyre alaposabb feldolgozások újabb és újabb problémákat vetnek fel – hogy miért kell ezzel ennyit foglalkozni, mit lehet erről még írni? Pásztai Lászlónak a Hadtörténeti Intézet és Múzeum Könyvtára sorozatban megjelent kötetével kapcsolatban, mely a szerző doktori disszertációjának kibővített változata, megfordítva az előbbi kérdést, sokkal helyénvalóbb, ha úgy tesszük fel, miért nem foglalkozott ezzel ilyen mélységben, miért nem írta ezt még eddig meg senki? Gyakorlatilag olyan alapműről van szó, ami összegzi mindazon ismereteket, amelyek megkönnyítik a harci jelentések, visszaemlékezések, csataleírások, metszetek, vagy akár egy történelmi film jobb megértését. A korszak iránt érdeklődőknek eddig ezt a tudást innen-onnan morzsásként kellett összeszedniük, ha csak nem akarták az idejüket könyvtári olvasótermekben korabeli, meglehetősen száraz katonai szabályzatok olvasásával tölteni. Készültek ugyan hasonló jellegű átfogó ismertetések a szabadságharc hadseregének harcászatról, de ezek terjedelem és részletesség tekintetében – a honvédtüzérséget leszámítva – meg sem közelítették az itt bemutatásra kerülő kötet mélységét.

Az elmúlt több mint másfél évszázad során a fegyveres összecsapások jellege nagymértékben megváltozott, ezért napjaink képzett katonái, vagy akár történészei sem feltétlenül értenék meg minden részletét egy korabeli harctéri jelentésnek, visszaemlékezésnek. Vagy, ha eddig az ellenkezőjét hitték, most kiderül, azoknak az apróságoknak is jelentőségük lehet, amelyek felett korábban nagyon alulán átsiklottak.

A szerző párhuzamba állítja az elméletet a gyakorlattal: mi volt az, amit elvártak a katonáktól és ez milyen módon valósult meg a harctereken? Előbbieket az akkori katonai szabályzatok rögzítették, utóbbiakat pedig a korabeli dokumentumok és későbbi visszaemlékezések segítségével ismerhetjük meg. Pásztai László jelentős előtanulmányokat folytatott már jóval az itt bemutatott kötet megírása előtt. A nevéhez fűződik a szabadságharcot megelőző ötven év magyar hadtudományi munkáinak bibliográfiái igényű összegyűjtése (Hadi tizikelyek, tábori utasítások és a többiek... *Hadtörténelmi Közlemények*, 2007/3. 1005–1081. o.), így a legfontosabb források, jelesül a korabeli szabályzatok kitűnő ismerete nagyon biztos szakmai alapot nyújtott neki műve megírásához. Ezen szabályzatok alapján folyt a honvédek kiképzése és az ezekben megfogalmazott elvek szerint igyekeztek megvédeni a harcot a csatateremen. Abban a korban születtek, amit nyugodtan nevezhetünk a katonai nyelvújítás korának. A birodalmi hadsereg nyelve a német volt, így önálló magyar katonai szaknyelv nem létezett. Fontos mérföldkő Kiss Károly *Hadi műszótárának* 1843-as megjelenése, de az igazi áttörést 1848 hozta, amikor is sorra jelentek meg a németből többnyire egyszerű fordítással, kivonatolással készült szabályzatok. Ezen kétségkívül hasznos füzeteket nagyrészt a nehézkes nyelvezet és a nehezen emészthető, koránt sem szórakoztató szöveg jellemezte. Jelen kötet ezekhez viszonyítva könnyed időtöltés, amit a szerző az elméleti részek és a gyakorlati megvalósulásukat bemutató visszaemlékezések ritmikus váltogatásával ér el. Mind a téma iránt érdeklődő szélesebb közvélemény figyelmére számot tarthat, mind pedig a korszakkal foglalkozó történészek találhatnak benne számukra hasznos információkat, de kifejezetten ajánlható például a katonai hagyományőrzők számára is.

Megtudhatjuk belőle többek között, hogy milyen módon tudott eredményesen harcolni egy gyalogos a lovassal szemben, mi az a tagba szakadás, hogyan kell megszállni egy erdőt, megtámadni egy falut, védelemre berendezni egy magányos épületet, mikor melyik lépésmódot használták a lovasok, nyílt terepen milyen távolságról indítottak szuronyrohamot a gyalogosok, hogyan kellett megszervezni egy rajtaütést, milyen messze állították fel egymástól az ágyúkat, mekkora személyi veszteség esetén maradtak még tüzelőképesek, milyen feladatok ellátására voltak alkalmasak az egyes fegyvernemek és hogyan tudtak egymással együttműködni.

Indulásként a harcászati alapelvekben a szabadságharcot megelőző századok során végben legfontosabb változásokat veszi sorra a szerző. Már a XVIII. század végére kialakultak azok a keretek, melyek 1848–49-ben is érvényesek voltak. Ezek szerint a gyalogság több harcvonalat alakított, az első nyitott alakzatban, csatárláncban, a terep adta lehetőségek maximális kihasználása mellett igyekezett megközelíteni az ellenséget egészen olyan távolságra, hogy fegyvereik tűzével hatásosan zavarhassák. Ezzel párhuzamosan a tüzérségi tűz is az ellenség erkölcsi erejének megtörését szolgálta. Amikor a szemben álló fél sorai ingadozni kezdtek, bevetették a zárt alakzatban mozgó gyalogsági és lovassági tömegeket, melyek addig védett állásokban álltak, hogy kicsikarják a döntést. Ezek az eljárások már nem igényeltek nagy, sík, jól belátható csatateret, minden terepen alkalmazhatóak voltak. A frontális támadások helyett egyre fontosabb szerepe lett az átkarolásnak, oldaltámadásnak, megkerülésnek.

1848-at megelőzően a birodalmi hadseregben jelentős számban voltak magyarországi kiegészítésű alakulatok, ezekkel azonban a magyar hatóságok érdemben nem rendelkeztek. Nem szólhattak bele például a kiképzésükbe, állomáshelyükbe, alkalmazásukba. Az új magyar kormány emellett, hogy igyekezett ezeket a fennhatósága alá vonni – nagyjából 30 ezer főtt sikerült is – önálló haderő szervezésébe kezdett. Ennek a munkának a fő mozzanatait ismerhetjük meg a második fejezetből. A katonák kiképzését a nulláról kellett kezdeni, voltak, akik azzal se voltak tisztában, melyik a jobb és a bal oldal. A bihari nemzetőrségnél történt, hogy az alaki gyakorlatok során a parancsnok felhatalmazta a katonákat, a tévesen fordulókat köpjék szemközt. „Igen ám, csak hogy nem ritkán éppen a helytelenül fordulókat köpték szembe helyesen fordult szomszédaikat s ezek zavarba jövének, hirtelen átfordultak, s másodsor is ugyanolyan fogadtatásba részesültek.” Ahogy egyre nagyobb szükség volt katonákra, úgy csökkent a kiképzésre fordítható idő. Sokszor az újoncokat csak a legszükségesebbekre tanították meg, a többi ismeretet a harctérre vonulás alatt, rosszabb esetben már a harctéren sajátították el. Először mindenkit egyénileg oktattak, fegyver nélkül gyakorolták a helyes alapállásokat, menetelést és forgásokat, majd mindezt fegyverrel is, aztán kötelékben. Lovasoknál ugyanígy zajlott minden, annyira, hogy az ő kiképzésük szintén gyalogosan kezdődött. A frissen felállított honvédelmagulatok ugyan hátrányban voltak a régebb óta szolgáló császári-királyiakkal szemben, ezt azonban némileg csökkentette, hogy utóbbiakat a szabadságharcot megelőzően első sorban helyőrségi szolgálatra készítették fel, a harci kiképzés kevésbé volt hangsúlyos.

Ki kell emelni, hogy a kötet egyes fejezetei rendkívül logikusan, fastruktúra szerűen épülnek fel, illetve bomlanak alfejezetekre, ami könnyű áttekinthetőséget biztosít és így a használatot nagyban megkönnyíti. Ez először teljes valójában a honvédsereg fegyverzetét bemutató harmadik fejezetnél mutatkozik meg. A cím sugallta fegyverismertetésnél jóval többet kapunk, az adott típusok bemutatása mellett használatukat is megismerhetjük, illetve itt kerül sor az egyes katonák egyes katonák elleni küzdelmének ábrázolására. Ez is, mint a kötetben általában minden, fegyvernemek szerinti a tagolásban történik. A honvédek két fő lőfegyvertípust használtak, az ekkorra már elavult franciakövés szerkezetet és a kémiai gyújtásút. Utóbbival gyorsabban, pontosabban, nagyobb átütő erővel és megbízhatóbban lehetett tüzelni. A katonáknak megtanították az ellenség távolságának megbecslését is, aminek a célzásban volt fontos szerepe. 150 lépés távolság esetén mellre, kisebb távolságnál a hasra, nagyobbánál a csákó tetejére kellett célozni. A félelemnek tudható be, hogy a katonák általában közelebb lévőnek gondolták az ellenséget, mint az valójában volt. Mivel a tűzharc önmagában ritkán hozott eredményt, ekkor kaptak szerepet a puskák csövére tűzött szuronyok.

Lovassági összecsapás alkalmával a dzsidát használó fél volt előnyben a kardot mint hidegfegyvert viselőkkal szemben. Ez az előny addig tartott, amíg a dzsidásoknak sikerült megőrizniük a zárt alakzatot, közelharcban már korlátozott manőverező képességük miatt hátrányba kerültek.

A tüzérségi fegyverekről szóló részben megismerhetjük a fő löveg- és lőszertípusokat. A legáltalánosabb tábori löveg 5 fős kezelőszeméllyel rendelkezett. Ketten álltak a cső előtt, egyikük rakta bele a töltetet, a másik a töltőfával lenyomta. A legfontosabb személy az altiszt rankában lévő irányzó volt. Az ágyúhoz előre csomagolt, állandó mennyiségű lőport használtak, így a távolságot a cső emelésével lehetett szabályozni. Az oldalirányú igazítást egy másik altiszt végezte a mozdonyfa megemelésével, végül az utójára hagyott kezelő sütötte el az ágyút az irányzó parancsára.

A lövegek működésével kapcsolatban érdemes pár szót szólni a műben szereplő ábrákról. A szerző felváltva használ régebbi művekből átvetteket, illetve újonnan készületeket is. Én mindenképpen ez utóbbiak mellett tenném le a voksomat, ezek sokkal inkább összhangban vannak a kötet szövegével, tökéletesebben illusztrálják az elhangzottakat. Bár például a lövegek kezelését bemutató ábrára nem lehet mondani, hogy grafikaiailag túlzottan kidolgozott, részletgazdag lenne, különösen nem a XIX. századi szabályzatokból átvett képekhez viszonyítva, ugyanakkor módszertanilag sokkal hasznosabbnak tartom azoknál.

A szabadságharc idején a gyalogság volt a csatateretek legnagyobb létszámú, legmeghatározóbb és legsokoldalúbb fegyverneme, amely önállóan tudott tevékenykedni mind támadásban, mind védelemben, függetlenül a terepviszonyoktól, és mindemellett az elfoglalt területek megtartására is képes volt. A gyalogság harcászataát bemutató fejezet elején a szerző hosszasan beszél a csapatok zárt alakzatokban történő mozgásáról a harcmezőn. Ennek kapcsán kell megfogalmaznom az egyetlen számottevő kritikámat, miszerint a kérdések ilyen mélységű feldolgozása és bemutatása legfeljebb a téma iránt leginkább elkötelezettebb néhány ember érdeklődésére tarthat számot. Katonai hagyományörzők számára kifejezetten hasznosak is lehetnek ezek az ismeretek, de a kötet korábban dicséret olvasmányosságának nem tesznek jót.

A szűk értelemben vett harc a gyalogosok részéről a puskatüzet és a szuronyvívást foglalta magába. Támadó ellenséges gyalogságra 250-300 lépésről kezdtek el tüzelni, ezt 50 lépésnyi távolságonként újabb és újabb sortűz követett, mialatt azok előbb gyors, majd sebes lépésben, végül az utolsó szakaszon rohanva közeledtek. A védekező fél nem álló helyzetben várta be a támadást, az utolsó sortűzet követően ők is szuronyt szegezve indultak rohamra, ennek ellenére tényleges összecsapás nem mindig történt, az erkölcsileg gyengébb fél legtöbbször az összecsapást elkerülve visszahúzódt.

Olyan területeken, ahol zárt tömegek alkalmazása nem volt lehetséges, erdőkben, településeknél, szőlőkben, a harc megvívása a csatárláncokra hárult. Nyílt terepen elővédként szerepeltek az arcvonal előtt, visszavonulásnál pedig fedették a többi csapatot. Parancsnokaiktól eltávolodva az ilyen helyzetek sokkal nagyobb önállóságot követeltek az egyszerű katonáktól. Az alapegység a három főből álló láncszem volt, melynek tagjai egymást fedezve mozogtak a terepen, ügyelve arra, hogy három fegyverükből a folyamatos tüzelés esetén is legalább egy mindig maradjon megtöltve.

Lovassági támadás ellen a gyalogság hatékonyan négyoszög, vagy zászlóaljnál kisebb egység esetén tömeg alakításával tudott védekezni, ilyen alakzatban azonban a terepen való mozgás meglehetősen nehézkes volt, nem beszélve arról, hogy az összetömörült katonák kitűnő célpontot nyújtottak a tüzérség számára. Rendkívüli helyzetekben előfordult, hogy formabontó módon eltértek a szabályzatokban megfogalmazott elvektől, így például a szabadságharc alatt több alkalommal megtörtént, hogy gyalogság támadt lovasságra. Első ízben az 1849. február 28-án Mezőkövesdnél a 45. honvédszászlóalj űzött el egy osztály vértest, majd az 1849. július 11-i komáromi csatában a 6. zászlóalj szuronyrohammal védte meg az ágyúkat ugyancsak vértesekkel szemben, végül az 1849. augusztus 2-i debreceni ütközetben az orosz lovasság által bekerített magyar jobbszárny két zászlóalja vonalba fejlődve törte át a gyűrűt.

Tüzérség ellen a gyalogság igyekezett oldalirányból támadni, mérsékelve ezzel is a veszteséget, illetve időt nyerve, míg a lövegeket újra irányozzák. Az ágyúk elfoglalásáig tartó roham ritka volt, de jelentős eredménynek könyvelték el azoknak az állásokból való elűzését, vagy a tüzelés beszüntetését.

A gyalogság harcászataát bemutató fejezet utolsó része speciális tereptárgyak – magányos épületek, települések, erdők, magaslatok, tábori erődítmények, hidak, töltések, folyók, völgyzsorosok – megtámadásával és védelmének sajátos kérdéseivel foglalkozik. Milyen feltételek megléte esetén van értelme a küzdelemnek? Hogyan kell a rendelkezésre álló erőket elosztani? Mi az ilyen harc általános menete?

A magyar hadsereg lovassága 1848–49-ben szerkezetét tekintve meglehetősen féloldalas volt, a csatadöntő feladatokat ellátó nehézlovasság teljesen hiányzott, így ez a teher is a zömében huszárokból, kis részben ulánusokból és sivalizsérékből álló könnyűlovasságra hárult. Emellett persze ellátták hagyományos feladataikat is: fedették a sereg mozgását, felderítést végeztek, fedették a gyalogságot, tüzérséget, üldözték az ellenséget. A kötetben a lovasság gyalogság elleni támadását

egy kitűnő ábra szemlélteti, amely feltűnteti, hogy ennek során milyen lépési módokat alkalmaztak a lovasok, milyen távolságnál váltottak ügetésre, vágásra, majd sebes vágásra. Mindezek mekkora sebességet jelentettek, mennyi ideig alkalmazták, közben a védekező tüzés és gyalogság mikor adott le sortüzeket. A szerző érdemeit öregbíti, hogy számos helyről kellett összeválogatnia az adatokat, melyek többnyire eltértek egymástól, nagyrészt nem pontos értékekkel dolgoztak és még a mértékegységeik se voltak összhangban (például lépés, méter). Az eredmény ennek ellenére egy kitűnően kivitelezett, nagyon szemléletes ábra, sőt, ábracsalád, mert ugyanilyen készült a gyalogság elleni rohamának, valamint a tüzés egyéb fegyvernemek elleni tevékenységének bemutatásához.

Ezzel át is térünk a következő fejezetre, a tüzés harcászata. Az ütközet elején mindig a lőtávban álló élőrő jelentette a kiemelt célpontot, az ágyúk leghatékonyabban az zárt ellenséges tömegek ellen tudtak tevékenykedni. A célt és a lőszer fajtáját mindig az ütegparancsnok határozta meg, az irányzás módját az irányzó. A lóporfüst miatt a célzás pontosságát rendszerint az egyik elől lévő kezelő figyelte meg, és ez alapján módosították a cső állását. Megfelelő létszám és kiképzés mellett egy löveg percnként 7-8 lövés leadására is képes volt, de harci helyzetben ennél kevesebbel kell számolni. 1400-1600 méternél messzebb lévő célpontra nem lőttek. Az ellenség távolságának csökkenésével nőtt a tüzelés gyakorisága, egészen addig, míg a közvetlen közelbe ért csapatok esetén a füst eloszlását sem várták be, folyamatosan lőttek rájuk kartáccsal. A modern rakétafegyverek korabeli elődei, a röppentyűk köztudott előnye, hogy kis tömegük miatt könnyen mozgathatóak voltak. Ez a mozgékonyág nem volt korlátlan, mert az utánpótlást szállító szekerektől túlzott mértékben nem tudtak eltávolodni. Találati pontosságuk nem közelítette meg más tüzési fegyverek találati pontosságát, de a kilövés kísérő fény- és hangjelenségeknek nagy lélektani hatásuk volt, főleg a lovasság sorait lehetett eredményesen összezavarni velük. Ágyúk párharca teljesen mindennapos volt, röppentyűk esetében ez koránt sem volt ennyire szokványos, de Komáromnál 1849. április 26-án ez is megtörtént. Mindössze 40-50 lépésnyi távolságról tüzeltek egymásra a magyar és az osztrák tüzerek, jelentős veszteségeket okozva egymásnak.

A harctéren a különböző fegyvernembeli csapatok a legritkább esetben tevékenykedtek önállóan, ezért minden tisztnek tisztában kellett lennie a másik két fegyvernem működésének alapjaival. A 7. fejezettel – *A fegyvernemek helye és feladata a harcrendben* – a szerző a harctan legmagasabb fokáig, a „*kombinált taktikához*” vezet el bennünket. A gyalogság, lovasság, tüzés tevékenységének összehangolása a magasabb beosztású katonai vezetők feladatai közé tartozott, kezdve a csatát megválasztásával. Az megfelelő állás ismérvei a következők: az arcvonal uralkodik a környező térség felett, a szárnyak biztosítva vannak, hátul megfelelő tér van a csapatok mozgására és biztosított a visszavonulás. Támadó állás esetében elvárás volt, hogy előtte nyílt terep legyen, ami az ellenségnek nem nyújt fedezéket, védelemben pedig pont fordítva, olyan helyet igyekeztek választani, ahol nehéz az előrenyomulás. A nehezen védhető pontokat a környező magaslatokra telepített tüzésséggel védték, a fedetlen szárnyakat lépcsőzetesen hátra hajlottak, rendszerint tüzés mellett lovassággal is megerősítették őket. Az arcvonal teljes szélességébe a gyalogságot állították fel, lehetőleg mindaddig fedett terepen, például dombok mögött, amíg az ellenség a gyalogsági fegyverek lőtávolságán belül nem ért, hogy a lovassági és tüzési támadástól óvják. A lovasság a szárnyak fedezése mellett rendszerint a második vonalban, a gyalogsági közötti hézagok mögött állt. Alkalmazásához legalább részben nyílt, sík terep kellett. A tüzést lehetőleg nem szétaprózva alkalmazták, a minél nagyobb hatás elérése végett az ellenséges oszlopokat szemből, a vonalakat, ütegeket oldalról, az utakat, hidakat hosszában lőtték. A tartalék a centrum, vagy a leggyengébb pont mögé került, mindkét fél tevékenysége arra irányult, hogy az ellenfelet tartalékának felhasználására készítse, miközben a sajátját megóvjá egy későbbi döntő csapásra.

Ez a fejezet foglalkozik a hadicselkekkel is, melyeknek az adott korszakban a következő típusai voltak: erőszakos felderítés, áltámadás, megtévesztés, les és rajtaütés. Az erőszakos felderítés célja az ellenség állásainak, erejének megismerése. Kivitelezése formailag nagyon hasonlít az áltámadáshoz, de annak a rendeltetése teljesen más. Utóbbi egy nem valós hadmozdulat akarja ráirányítani az ellenség figyelmét, hogy ezzel megossza erőit és a fő támadási pontot elhanyagolja. Ilyenkor fontos az álhírek terjesztése, a feltűnő, lármás előkészület, illetve hihető, a védő számára jelentős célokot kell kitűzni. Néha az a furcsa helyzet is előállhatott, hogy az áltámadás közvetlen eredményre vezetett, ilyenkor a helyi parancsnok feladata volt eldönteni, hogy valódi támadásként

folytatja-e az akciót. Áltámadásokkal tévesztette meg 1849 áprilisában Pest előtt Aulich Lajos a császári csapatokat, elhítelve velük, hogy a magyar főerővel állnak szemben. A megtévesztés lényege, hogy a közvetlen harcérintkezést lehetőleg kerülve próbálják becsapni az ellenséget, mint például Bem tábornok 1849 márciusában Segesvárnál. Sánccépítésbe kezdve azt sugallta, mintha tartós védelemre rendezkedne be, majd mikor a körbezárásra induló Puchner altábornagy fedezetlenül hagyta a Nagyszebenbe vezető utat, élt az alkalommal és elfoglalta a cs. kir. csapatok hadművelési bázisát. Vagy Jellačić segédcapatainak lefegyverzésekor 1848 októberében, amikor kisszámú huszár gyors mozgatásával és egy trombitás előreküldésével azt a látszatot sikerült kelteni, mintha jelentős ellenséges csapat gyűrűjében lennének. A lesvetés és a rajtaütés közt csupán az a különbség, hogy a megtámadott sereg éppen mit csinál. Az első esetben menetel, a másodikban pedig táborozik vagy beszállsolt. A szabadságharc legnagyobb szabású rajtaütése Kmety György ezredes nevéhez fűződik, 1849. június 13-án meglepte a Csornán állomásozó osztrák féldandárt és kevésen múlt, hogy teljesen fogságba nem ejtette. Az akció sikerének alapja az volt, hogy egy elfogott tisztnél megtalálták az ellenséges dandár menettervét, így pontos információkkal rendelkeztek a csapatok elhelyezkedéséről.

Az utolsó két fejezet már a harctértől távolabb, de mindenképp az ellenséghez közel lévő hadsereg menetét, ennek biztosítását, illetve táborozását és a tábor őrzetének fontosabb kérdéseit taglalja.

Összegzésként a szerző megállapítja, hogy a honvédsereg harcászata megfelelt a kor követelményeinek, sőt a tüzéség tekintetében meg is haladta azt. 1849 elején megszilárdult a csapatok fegyelme és harckészsége, majd a tavaszi hadjárat során sorozatos vereségeket mérhettek a hasonló színvonalú, de túlerejű cs. kir. seregre, nyáron pedig a hadművészet terén egyenlő partnerei voltak szövetséges osztrák–oroszhaderőnek.

A kötet tartalmához szervesen kapcsolódnak, azt kiegészítik, ezért a téma iránt érdeklődőknek mindenképp figyelmébe ajánlom a szerzőnek a kézirat lezárását követően jelen folyóirat hasábjain megjelent, szintén a honvédsereg harcászataival foglalkozó tanulmányait (Természeti viszonyok befolyása a harci cselekményekre az 1848–1849-es szabadságharc példáján. *Hadtörténelmi Közlemények*, 2013. 3. sz. 767–790. o.; Az emberi tényező harcászati vonatkozásai az 1848–49-es szabadságharc példáján. *Uo.*, 2015. 2. sz. 394–414. o.), melyekben a természeti és az emberi tényezők harctéri eseményekre gyakorolt hatását vizsgálja. Előbbiből választ kaphatunk olyan kérdésekre, mint például, hogyan befolyásolhatják a harc kimenetelét a felszíni, domborzati viszonyok, a vízfolyások, a terep átláthatósága, a rajta való tájékozódás képessége, az utak állapota, az időjárási viszonyok, a növényzettel való borítottság, vagy akár a földek művelési módja. Utóbbi tanulmány pedig arra világít rá, hogy a legjobb kiképzés ellenére is ott van bizonytalansági tényezőként maga a katona, saját félelmeivel, fegyelmetlenségével, fizikai és szellemi fáradtságával, éhségével, melyek döntően meghatározhatják harctéri teljesítményét.

Sajnos ennek a kötetnek a keretein belül nem nyílt lehetőség csataképek részletesebb elemzésére, az egyetlen közölt korabeli festmény a címlapon szerepel, melyre Pásztai László utalt is a szövegben. Látványos és szélesebb érdeklődésre számot tartó dolog lehetne egy olyan kötet elkészítése, ahol a szerző a témában felhalmozott ismereteit nagyobb számú korabeli csataábrázolás bemutatására, értelmezésére használná fel.

Végezetül kívánom neki, hogy műve olyan alapművé, megkerülhetetlen kézikönyvé váljon, mint például az 1848–49-es tisztkart bemutató sorozat. Így, ha évtizedek múlva akármilyen, a szabadságharc honvédseregének harcászataival kapcsolatos kérdés merülne fel, a dolgot el lehessen intézni egyszerűen annyival: Nézd meg a „Pásztiban”!

Németh György

KÓVÁRI LÁSZLÓ

ERDÉLY 1848–1849-BEN

(Sajtó alá rendezte és a kötetet szerkesztette: Somogyi Gréta. A bevezető tanulmányt írta: Hermann Róbert.

A jegyzeteket írta: Hermann Róbert és Somogyi Gréta.

HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Budapest, 2014. 536 o. ISBN: 978-963-7097-71-3)

2014-ben két új forráskiadvány látott napvilágot a Hadtörténeti Intézetben. A Markó Árpád akadémikus, neves hadtörténész visszaemlékezéseit tartalmazó kétkötetes mű a XX. század két nagy világháborújának, az I., illetve II. világháború korába kalauzolja el az olvasót. A másik forráskiadvány – amely jelen ismertetésünk tárgya – a XIX. század közepén lezajlott magyar forradalom és szabadságharc időszakába vezeti vissza az olvasót. A kötet szerkesztője nem kisebb célt tűzött maga elé, minthogy egy munka keretein belül összegyűjtse, majd újra kiadja Kóvári László Erdély 1848–1849-es történetéről szóló nagyformátumú munkáját, visszaemlékezéseit, valamint 1849-ből származó hírlapi cikkeket és jelentéseit.

A vállalkozás azért is nagyszabású, mert a XIX. század közepén és második felében különböző módon és különböző orgánumban megjelent szövegeket kellett egységes kötetbe szerkeszteni, egy korszerű, ma használható kézikönyvé gyűrní. A kötet sajtó alá rendezője – ahogy a némileg furcsa módon Hermann Róbert bevezető tanulmánya végére illesztett szerkesztői megjegyzéseiben írja –, a szöveggondozás során elsősorban a leendő olvasók igényeihez kívánt igazodni. Ezért a mai magyar helyesírás szabályait követve írta át az 1861-es, illetve 1898-as eredeti szövegeket, gondosan ügyelve ugyanakkor arra, hogy a korabeli stílust visszatükröző tájnyelvi alakok megmaradjanak. Ez a mai forráskiadók által a XIX. századi szövegek vonatkozásában általában követett eljárás azért hasznos, mert az így közreadott forrásokat az átlagolvasó számára is élvezetessé, könnyen használhatóvá teszi. A szövegek új kiadása ugyanakkor formai szempontból hűen követi az eredeti kiadást.

Kóvári László egyike volt az Országos Honvédelmi Bizottmány (OHB) által 1849 márciusában az egyes seregtestekhez kiküldött „történeti jegyzőknek”, akiknek az volt a feladatuk, hogy egy, a szabadságharc történetéről később elkészítendő hadtörténeti összefoglaló forrásbázisul anyagot gyűjtsenek a számukra kijelölt hadseregnél, illetve hadtestnél. Hermann Róbert a kötethez írt bevezető tanulmányában (*Kóvári László és a szabadságharc hadtörténetesei*) részletesen ismerteti a kiküldött historikusok tevékenységét. Az OHB 1849. március 16-án, a Damjanich János vezérőrnagy parancsnoksága alatt álló I. és III. hadtestekhez Zalár József költőt, a Görgei Artúr vezérőrnagy vezette II. és VII. hadtestek mellé Lisznai Kálmán költőt küldte ki „történeti jegyzőül.” Perczel Mór vezérőrnagy bácskai (IV.) hadtestéhez Mészáros Károly ügyvédet, Vécsey Károly vezérőrnagy aradi ostromseregéhez (V. hadtest) Dobrossy István országgyűlési gyorsíró, Bem tábornok erdélyi hadseregéhez (VI. hadtest) Kóvári László, ekkor már viszonylag közismert történészt és újságíró irányították. A komáromi várórséget képező VIII. hadtesthez pedig Friebeisz István újságíró vezényelték. A később alakult IX. és X. hadtestekhez már nem neveztek ki történészeket és a korábbiakat sem váltották le.

A szabadságharc történetét megörökíteni hivatott vállalkozás azonban nem járt túl nagy sikerrel. A parancsnokok nem vették jó néven a táborban ténfergő, katonai titkok után érdeklődő firkászokat, nem volt rendezett a kiküldött historikusok alárendeltsége, jogosítványaik kérdése. Maguk a kiküldöttek sem feleltek meg minden esetben a velük szemben támasztott követelményeknek. A hadtörténészek közül mindössze hárman (Dobrossy, Mészáros és Kóvári) írtak jelentéseket. Utóbbi kettő a szabadságharc utáni évtizedekben meg is jelentette gyűjtésének eredményeit. Közülük Kóvári László munkái voltak a jelentősebbek. Hermann Róbert bevezető tanulmányában részletesen ismerteti a szabadságharc leverése után meginduló kortárs történeti feldolgozó folyamat állomásait, a szerzőket és műveiket, azokat az előzményeket, amelyek Kóvári Erdély történetét feldolgozó munkájának megjelenéséhez vezettek, és amelyekre a szerző – saját feljegyzésein kívül – maga is támaszkodhatott.

A kötet a bevezető tanulmány után két külön fejezetben közreadja az említett *Erdély története 1848–49-ben* című feldolgozást, valamint az ehhez szorosan kapcsolódó *Okmánytár az 1848–49-i*

erdélyi eseményekhez című forrásgyűjteményt. Mindkét munka eredetileg 1861-ben jelent meg Pesten, illetve Kolozsvárott. Kővári kötetei megjelenésük idején úttörő módon járultak hozzá a szabadságharc erdélyi eseményeinek megismeréséhez és a mai napig megkerülhetetlen forrásai a szabadságharc erdélyi történetének. Ez is indokolja újbóli közreadásukat, hiszen az eredeti munka ma már nehezen hozzáférhető.

A történeti feldolgozásban a szerző tíz időrendben megírt fejezetben tárgyalja az 1848. év és újabb 11 fejezetben, szintén időrendben az 1849. év eseményeit. A munka különösen azért értékes, mert Kővári több esetben a szemtanú hitelességével tudott beszámolni az erdélyi hadszíntér eseményeiről, illetve más esetekben első kézből ismerhette meg azokat az egykorú résztvevőktől. A hadtörténeti tényadatok ugyan kevésbé pontosak és részletesek a műben, a kis színes történetek azonban igen jól ábrázolják a kor hangulatát.

A tényadatok pontosítását Hermann Róbert és Somogyi Gréta kitűnően elvégzik. Kővári munkájának tanulmányozását több mint 750 lábjegyzet teszi könnyebbé, amelynek egy része hadtörténeti, más része művelődéstörténeti vonatkozású. Itt kerülnek pontosításra a Kővári által esetleg hibásan írt tényadatok, az egyes események, időpontok, a személyek, alakulatok nevei. A jegyzetek kiegészítő információkat, a szerző által korábban nem feltétlenül ismert újabb ismereteket is közvetítenek az olvasó felé.

Kővári az 1848. márciusi napok eseményeivel kezdte munkáját. Röviden beszámolt az európai és országos eseményekről, majd a kolozsvári és erdélyi visszhangokat ismertette. A második fejezet már az erdélyi szász és román nemzetiségek gyűléseit, a harmadik az unió kimondásának történetét mutatta be. A szerző további három fejezetben tárgyalta az utolsó erdélyi országgyűlés történetét, az 1848. nyári és kora őszi helyi eseményeket, a nagyszebeni Főhadparancsnokság és a román nemzeti gyűlés magyar kormánnyal történő szembefordulását, a székelyek agyagfalvi gyűlésének történetét. A hetedikől a tizedik fejezetig a fegyveres összecsapások megindulásának, a román felkelés szervezésének, Háromszék önvédelmének és végül Bem december végi ellentámadásának történetét mutatta be.

A munka az 1849. év történetét tárgyaló részében Kővári a XI–XII. fejezetben Bem januári hadjáratát, a Székelyföld felmentését, és a Nagyszében elleni sikertelen támadás történetét tárgyalta. Ezután külön fejezetet szentelt a császári erők megsegítésére behívott orosz intervenciók csapatok tevékenységének. A XIV. fejezetben a piski csatát, valamint annak előzményeit és következményeit ismertette. A következő két fejezetben Urban ezredes februári beütésének és a császári csapatok márciusi teljes kiűzésének témáját dolgozta fel. A XVII. fejezet a felszabadult Erdély – Bem, majd annak Bánságba való távozása után főleg Csány László kormánybiztos által történt – közigazgatási és katonai megszervezését mutatta be. Ezután a román népfelkelők által megszállt havasok elleni támadások történetét olvashatjuk. A XIX. és XX. fejezetben Kővári az újabb orosz intervenció, valamint a császári csapatok ismételt betörése és a túlerővel folytatott egyenlőtlen küzdelem eseményeit tárgyalta. Az utolsó fejezet az augusztusi fegyverletételek, a szabadságharc lezárulásának kérdését járta körül.

Kővári az egyes fejezetekben röviden mindig említést tett a fontosabb országos eseményekről, azok kontextusában láttatva az erdélyi eseményeket. Munkájának közreadói lábjegyzeteikben mindig megadják a főszövegben hivatkozott források közlési helyét, vagy a kötet okmánytárában való elérhetőségét.

Az *Okmánytár az 1848–49-i erdélyi eseményekhez* 115 dokumentumot tartalmaz, amelyek kiegészítik a Kővári által elmondottakat. Ezek egy része német, latin, francia és román nyelvű irat, amelyek Kővári művében csak eredeti nyelven szerepeltek. Az új kiadásban e szövegek magyar fordítása is megtalálható, ami külön érdeme a kötetnek, hiszen ezek magyarul eddig nem voltak hozzáférhetőek. A szövegekben található idegen eredetű szavak összegyűjtésre kerültek és az olvasó munkáját könnyítendő, a kötet függelékében együtt elérhetőek. A személy- és helynevek közül az idegen eredetűek a mai helyesírás szerint, a magyarosított alakok Kővári írásmódja szerint szerepelnek, ugyanakkor a kötet végén a névmutatóban utalás található a különböző előfordulási variációkra.

Kővári fő műve után a kötet két újabb fejezetben adja közre a szerző Magyarország és Erdély egyesülésének félszáz éves évfordulóján megjelent gondolatait: *Az unió kimondásának félszázados emlékünnepe. Felolvasás a kolozsvári egyetemi ifjúság május 29-i ünnepélyén címmel*, valamint szintén 1898-ban megjelent visszaemlékezését a szabadságharcra *Visszaemlékezések a forradalom*

derűsebb napjaira. Emlékirat jubileuma alkalmából címmel. Előbbi az idős Kővári forradalomra és szabadságharcra emlékező moralizáló gondolatait tartalmazza. Utóbbi pedig a forradalom és szabadságharc személyesen átélt eseményeire történő visszaemlékezés, amelyben függeléként megtalálható a *Tanátközásaim Petőfivel végnapjaiban* című fejezet. Ebben Kővári – másokhoz hasonlóan – beszámol a költővel kapcsolatos utolsó élményeiről és halálának általa megismert körülményeiről. Nem kell bizonygatnunk, milyen fontos, hogy ezek a személyes hangvételő és személyes élményeken alapuló írások is bekerültek Kővári Erdély történetéről írott munkája jelen kiadásába. Újabb adalékok ismerhetők meg belőlük a kor eseménytörténetéhez, amelyek szubjektívek ugyan, de ezek is árnyalják eddigi ismereteinket, és eddig nehezen hozzáférhetőek voltak. A szerző beszámol az utolsó erdélyi országgyűlésről, az országgyűlés által szeptemberben az udvarhoz indított küldöttségről, Háromszék önvédelmi harcáról, valamint erdélyi haditudósítónak történő kinevezéséről is.

Fentieket követi a kötet utolsó fejezete *Cikkek és jelentések 1849-ből* címmel. Ez 13 dokumentumot tartalmaz: Kővári jelentését az OHB-nak Háromszék önvédelmi harcáról, javaslatait Erdély és a Székelyföld újjászervezéséről, nyolc tudósítását Erdélyből a Közlöny számára, három Kossuth Lajos kormányzó-elnökhöz és egy Szemere Bertalan miniszterelnökhöz szóló jelentését. Ezek közül igen érdekesek a székelyeket, vagy az első orosz intervenció alkalmával Erdélyben járt orosz csapatokat bemutató kommentárjai és Bem erdélyi hadjáratáról küldött anekdotagyűjteménye.

A kötet *Függelékében* rövidítésjegyzék, idegen szavak és kifejezések jegyzéke, a felhasznált irodalom rövidítéseinek feloldása, valamint névmutató található. Ezek jól segítik a kötet használatát, megértését, a szakirodalomban történő tájékozódást.

Összességében elmondható, hogy Kővári László Erdély 1848–49-es történetéről írt alapművének és más írásainak új, egy kötetbe szerkesztett kiadása fontos és hasznos hozzájárulás a témával foglalkozó történeti irodalomhoz. Haszonnal forgatható mind a köz- és hadtörténészek, mind a gazdaság- és társadalomtörténészek számára. Érdekes olvasmány ugyanakkor a korszak iránt érdeklődő nagyközönségnek is. Hermann Róbert és Somogyi Gréta gondos munkát végzett, és egy hasznos kézikönyvvel gazdagította az 1848–49. évi forradalom és szabadságharc historiográfiáját.

Solymosi József

SZARKA LAJOS

A HAZÁÉRT MINDHALÁLIG

(*Hévízi Kincsestár, Hévíz, 2013. 228 o. ISBN: 599-988-3131-60-2*)

Már több mint másfél évtizede, 1997-ben jelent meg Szarka Lajos hévízi helytörténész hiánypótló munkája *A tábornok bére* címmel az 1848–1849. évi forradalom és szabadságharc egyik jó-részt elfeledett, egyetlen Zala megyei születésű tábornokáról, gyulai Gaál Miklósról. Az azóta eltelt időszakban a szerző újabb források felkutatásával még pontosabb képet tudott alkotni hősről, így a nemrégiben megjelent újabb, kibővített munka minden eddiginél árnyaltabban mutatja be a szabadságharc egyik legjobb mérnökkari tisztjének pályafutását.

Ahogy az a kötet elé írt ajánlásból és a Hermann Róbert által jegyzett előszóból is kiderül, gyulai Gaál Miklóshoz, számos kortársához hasonlóan, nem volt kegyes a sors. Míg a fontosabb '48-as szereplők (például Batthyány, Kossuth, Görgei, Damjanich, Bem, illetve az aradi tizenhármak) alakja örökre, kitörölhetetlenül „belevésődött” a köztudatba, addig jó néhány, kötelességét szüntűgy teljesítő politikus és katona emléke a feledés homályába veszett. Ezen változtatott Gaál esetében Szarka Lajos, aki első kötetének megjelenése után is fáradhatatlan szorgalommal gyűjtötte tovább az információkat; ennek köszönhetően az új kötet számos ponton módosítja, kiegészíti nem csak a mérnök vezérőrnagy életpályáját, hanem az 1848–1849-es szabadságharc hadtörténetét is. A felvezetést záró bevezetésben a szerző maga sorolja fel az 1997 óta feltárt újabb forrásokat, amelyek felhasználásával tovább tudta árnyalni a tábornok képét (valamint köszönetet mond mindazoknak, akik támogatták a kötet megjelenését).

A mű első fejezete a Gaál Miklós 1848 előtti pályafutását foglalja össze. 1799. február 14-én született a Zala megyei Szegváron, egy népes, jómódú, birtokos nemesi családban. Az elemi iskolai, majd a soproni bencés gimnáziumban végzett tanulmányai során egyre javultak eredményei; első-sorban számtanban és rajzban mutatott kimagasló képességeket. Így aligha csoda, hogy 1811-től a cs. kir. hadsereg számára mérnökkari tiszteket képző bécsi Mérnöki Akadémián folytatta tanulmányait. Ennek befejezése után, 1818. augusztus 4-től mint mérnökkari hadfi (kadét) kezdte meg szolgálatát. A következő 30 évben fokozatosan haladt előre a ranglétrán: 1846. december 3-án alezredessé lépett elő. Pályafutása során szinte az Osztrák Császárság minden szegletében és összes fontosabb erődjében megfordult: szolgált többek között Aradon, Velencében, Padovában, Mantovában, Lipótváron, Brünnben, Milánóban és Károlyvárosban. Mindenütt kiváló teljesítményt nyújtott, és számos tervet, illetve tanulmányt nyújtott be; ezért 1838-ban a cs. kir. kamarási címet kapott. 1831-ben házasságot kötött távoli rokonával, Gaál Vilmával, akitől öt gyermeke született. 1848 februárjában a cs. kir. erdélyi erődítési igazgatóság élére nevezték ki, ám Nagyszebenbe való utazása közben korábbi betegségei elhatalmasodtak rajta; ezért 1848. szeptember 5-ével nyugállományba helyezték. A fejezetet a cs. kir. tiszttédesanyjához, Gaálné Bachó Krisztinához fűződő viszonyának, illetve jelentősebb terveinek, valamint pályázatainak a rövid ismertetése zárja.

A könyv következő fejezete a gyulai Gaál család anyagi viszonyait és gazdálkodását mutatja be a reformkori Zala vármegyében. Részletesen ismertetésre kerül, hogyan alakult ki a család kezén lévő birtokszerkezet; a birtoknak anyjuk 1823-as halála után Gaál Miklós, illetve hat testvére lettek az örökösei. A testvérek közötti kisebb anyagi természetű konfliktusok ellenére a családtagok jómódúnak számítottak, amit a Gaál Miklós által kért 1844–1845-ös vagyonfelbecslés is bizonyít. A részletes összeírásnak köszönhetően megismerhető egy alapvetően tipikus reformkori nemesi középirtok és az ahhoz kapcsolódó jövedelmek, valamint, hogy az 1848-as törvények ebben milyen anyagi és egyéb birtokszerkezeti változásokat hoztak.

A munka harmadik és egyben legnagyobb része a főhős 1848–1849-es szabadságharc alatti tevékenységét mutatja be. A szerző ismerteti, hogy a frissen nyugalmazott, szegvári birtokán tartózkodó cs. kir. törzstiszt milyen körülmények között csatlakozott 1848. szeptember 17-én a Josip Jellačić cs. kir. altábornagy, horvát bán betörő csapatai elől visszavonuló magyar hadsereghez, illetve milyen szerepe volt a felállítandó magyar utászkar, illetve a Nagykanizsa 1848. október 3-i felszabadítását eredményező magyar támadás terveinek kidolgozásában.

A továbbiakban a szerző a muraközi harcokat ismerteti. Az ország irányítását átvevő Országos Honvédelmi Bizottmány október 25-én ugyanis a Perczel Mór ezredes vezette hadosztály táborkari főnökévé nevezte ki Gaált, aki ily módon részese lett az 1848. november-decemberi Mura–Dráventi harcoknak, így a november 8-i friedau-i ütközetnek. A Muraköz kényszerű kiürítése után azonban hamarosan bíráltni kezdte heves és önféjű feljebbvalóját a kialakuló véleménykülönbségek miatt. Más alkalmazást remélve több tervezetet is küldött az OHB-nak és a hadügyminisztériumnak a hadsereg átszervezése, illetve Arad bevétele ügyében, valamint lemondását is felajánlotta. Utóbbi elképzelése meghallgatásra talált: december 1-jével ezredessé nevezték ki, és december 21-ével átvette az aradi magyar ostromsereg parancsnokságát.

Szarka Lajos ezt követően Gaál Miklós 1848–49-es működésének legfontosabb időszakát, az aradi cs. kir. erőd ostromának 1848. december és 1849. február közötti történetét ismerteti. A cs. kir. helyőrség 1848. október 4-én felmondta az engedelmességet a magyar kormánynak, és a tiszántúli önkéntes mozgó nemzetőri tábor székhelyéül szolgáló Ó-Arad városát többször lövette. A magyar csapatok parancsnoka, Máriássy János alezredes ugyan körülzárta a várat, de megfelelő eszközök híján bevételével december 4-én kudarcot vallott; december 14-én pedig súlyos vereséget szenvedett a cs. kir. temesvári felmentő seregtől, ami a beosztásába került. Így került az ostromsereg élére Gaál, aki szakértelmének, valamint a fokozatosan beérkező csapatoknak és lövegeknek is köszönhetően egyre szorosabba fonta az ostromgyűrűt az erőd körül. Szarka Lajos itt részletesen bemutatja a Maros völgyét lezáró aradi vár erődítési rendszerét, a Gaál vezette ostromműveleteket és a védők ellenintézkedéseit, Kossuth Lajos, az OHB elnöke változó elképzeléseit az ostromsereggel kapcsolatban, illetve Gaál levélváltásait és együttműködési terveit az Erdélyben harcoló József Bem tábornokkal. A január 13-án honvéd vezérőrnaggyá előléptetett Gaál január 24-én indította meg a nagy tűzérési támadást az aradi erőd ellen, és bízott abban, hogy a kiürített Bánságból északra vonuló,

Damjanich János vezérőrnagy vezette hadtesttel együtt rohammal be tudja azt venni. A bombázás ugyan jelentős károkat okozott az erőd belterületén, ám a helyőrség kitartását nem törte meg; január 26-án pedig (mire Damjanich csapatai megérkeztek) megindult a jégzajlás a Maroson, ami alapvetően akadályozta a tervezett rohamot. A január 28-i haditanács (a szerző által részletesen elemzett heves vita után) végül elvetette a támadás tervét. (Utólag visszatekintve ez alighanem érthető: a Maros áradása miatt csak déli, nyitott oldalról lehetett volna megrohmozni létrákkal a többlépcsős védelmi rendszerrel, ép falakkal és a bombázás ellenére továbbra is működő tűzérési tűzrendszerrel rendelkező erődöt a felázott talajon és vizesárokokon keresztül. Nem csoda, hogy a várható súlyos veszteségek és a bizonytalan eredmény miatt az egyébként igencsak támadó szellemű Damjanich is visszariadt a vállalkozástól. Elhatározásában valószínűleg jelentős szerepet játszott, hogy nemcsak saját tábornoki tisztjei, hanem Gaál törzsének főnöke, József Wysocki alezredes is a roham ellen nyilatkozott.) A fennálló helyzet miatti vitában a két fél kölcsönös, jobbára igaztalan vádaskodásai oda vezettek, hogy Damjanich leváltotta beosztásából Gaált, aki erre lemondott. A törvénytelen eljárással szemben azonban az aradi sereg kormánybiztosa, Boczkó Dániel szembeszállt, ezért döntő szerepe volt abban, hogy amikor február 4-én Damjanich (miután január 31-én erősítést küldött Bemnek Erdélybe és az aradi ostromsereget is megerősítette) megmaradt csapataival elvonult, Gaál tábornok maradhatott az aradi haderő parancsnoka. A tábornok aznap kezdte meg a szabályszerű ostromhoz szükséges ostromművek építetését, ám annak befejezésére már nem maradt ideje. A cs. kir. osztrák–szerb hadtest és a temesvári helyőrség egyesült csapatai ugyanis február 7-én délről felmentették a várat, majd február 8-án megtámadták a Maros jobb partján összevont, körülbelül egyenlő erejű magyar sereget is. A magyar oldalon a centrumban lévő csapatok gyengesége, illetve az irányításban fellépő zavar végül oda vezetett, hogy a cs. kir. és szerb csapatok betörték Ó-Aradra, és a város jelentős részét elfoglalták. Az katonai irodájából csak ezután eltávozó Gaálnak azonban a város szélén sikerült rendeznie a megfutott csapatokat, majd a balszárny erők általa való odarendelésével, illetve a jobbszárnyai, Asztalos Sándor százados vezette csapatok öntevékeny fellépésének köszönhetően sikerült visszaverni az ellenséget és megtisztítani a várost. A mindkét oldalon súlyos veszteségekkel (és jelentős magyar nehézlöveg-veszteséggel) járó ütközet alapjaiban rengette meg a tábornok pozícióját: hiába sikerült 9-én Új-Aradot is visszafoglalni és 13-án pedig újra körülzárni a feltöltött készletű aradi erődöt, Gaál elvesztette Boczkó kormánybiztos és a kormányzat bizalmát. Ezért február 10-én a tábornok felajánlotta lemondását a seregpáncsnokságról, február 27-én pedig a hadügyminiszter, Mészáros Lázár utasításának megfelelően a sereg irányítását átadva Debrecenbe távozott, hogy az eset kivizsgálására felállított hadbíróóság előtt feleljen tetteiért.

A kötet a Gaál ellen indított hadbíróági vizsgálatot is részletezi. Szarka Lajos itt előbb bemutatja, hogy az Inczedy László alezredes vezette bíróság milyen alapos munkát végzett, majd ismerteti a különböző alparancsnokok és tisztek vallomásait, illetve a tábornok védőiratát és vallomását. A végül április 28-án lezáruló vizsgálat felmentette a vezérőrnagyot a hazaárulás vádjá alól, de számos hibás intézkedése miatt elmarasztalta. Mivel azonban a város visszavételével ezeket többnyire jóvátette, a hadügyminisztérium igazságügyi osztálya további intézkedéseket nem tartott szükségesnek ellene. Gaált tehát lényegében felmentették. A kötet ezen részét a tábornoknak a vizsgálati időszak alatt kidolgozott és a kormányzathoz beadott, Tihany központtal folytatandó, jobbára illuzórikus dunántúli „gerillahaborút” taglaló tervezetei zárják.

A harmadik fejezet utolsó része a tábornoknak a szabadságharc utolsó időszakában, 1849. május-júliusban végzett tevékenységét mutatja be. A május 10-ével a mérnökkar élére kinevezett Gaál a budai vár elleni ostromműveletek megsemmisítése után azt a feladatot kapta a kormányzattól, hogy szervezze meg a környék nemzetőrségét és népfelkelését. A tábornok igyekezett, de az eszközök és anyagiak szűkössége, illetve az időhiány miatt a tervezett sáncrendszerből csak Zala vármegyei Karakó környékén készültek el bizonyos védművek; a cs. kir. csapatok június végén a Dunántúlon is meginduló offenzívája miatt a mű lényegében befejezetlen maradt. A szerző részletesen ábrázolja a szabadságharc történetének ezt (az egyik kevésbé ismert) fejezetét főhőse intézkedésein keresztül, aki végül (alighanem látva az események irányát) július 17-én (gyenge egészségi állapotára való hivatkozással) lemondott mérnöki tisztségéről, illetve tábornoki rangjáról és nyugalmazását kérte, amit

július 25-én el is rendeltek. A fejezet zárásaként a tihanyi erődítési tervhez köthető legendákat és szépirodalmi vonatkozásokat ismerteti Szarka László.

A negyedik fejezet a tábornok életének utolsó időszakát, a fogságban eltöltött éveket ábrázolja. Gaál Miklós jó kéthónapos bujkálás után, 1849. szeptember 12-én jelentkezett önként a Keszthelyre bevonuló cs. kir. csapatoknál, ahonnan előbb Bécsbe, majd Pesten keresztül november közepén Aradra szállították, ahol lefolytatták ellene a hadbíróági vizsgálatot. A bujkálás alatt a tábornok szemlátómást igyekezett felkészülni az eljárásra, mert számos igazoló iratot beszerezve a küzdelem utolsó hónapjaiban már a magyar szervek által „üldözött” egyénként igyekezett feltüntetni magát, és a vizsgálat alatti vallomásában is az egész szabadságharc alatt mintegy „császárhú szabotórként” tündökölt. (E „hazudozásával” – miközben fogolytársaitól továbbra is megkövetelte egy honvéd vezérőrnagynak kijáró tiszteletet – jó néhány rabtársa megvetését sikerült kivívnia.) A „jutalom” ennek ellenére nem maradt el: a cs. kir. hadbíróóság december 18-án bűnösnek nyilvánította, és tisztí rangja, illetve nyugdíja, valamint vagyona elvesztése mellett 15 évi várfogságra ítélte. A felterjesztett ítéletet Julius Jacob von Haynau tábornoszernagy, Magyarország katonai és polgári kormányzója túl enyhének találta és új, szigorúbb eljárásra utasította a bíróságot. Az új ítélet 1850. február 24-én már kötél általi halálról szólt; ezt azonban Haynau kegyelemből 20 évi, vasban eltöltendő várfogságra enyhítette. A fejezet további részei a tábornok aradi várfogságáról, ottani tevékenységéről, illetve kortársai róla alkotott vegyes véleményéről adnak plasztikus képet; egészen Gaál 1854. november 30-án, a pesti rabkórházban bekövetkező haláláig, valamint nagyabonyi temetéséig.

Az utolsó rész gyulai Gaál Miklós emlékezetével foglalkozik. Egyrészt a főként az Aradi Ereklyemúzeumban és a ceglédi Kossuth Múzeumban fennmaradt tárgyi hagyatékaival (hétköznapi használati tárgyak, festmények, pecsétek, könyvek), másrészt szülőhelyén, és egyéb helyeken való emléke ápolásának lehetőségeivel. A fejezetet a családtagok 1849 utáni sorsának rövid összefoglalója zárja.

A nívós kivitelű kiadványt bibliográfia, illetve az események jobb megértését segítő, képeket, térképeket, festményeket, vázlatokat tartalmazó fekete-fehér, valamint színes mellékletgyűjtemény teszi teljessé.

A kötetben, mint minden kiadványban, előfordulnak elírások, nyomdahibák és tévesztések is, ezek a következők. A budapesti „Hadtörténelmi Levéltár” neve helyesen „Hadtörténelmi Levéltár” (24. o.). A lipcei csata nem 1812. október 16–19-én, hanem 1813. október 16–19-én volt (29. o.). „A haza mindenekelőtt!” helyesen: „A haza mindenekelőtt!” (5., 47. o.). A sokat emlegetett aradi erőd ostromnaplójának a másolata megtalálható a Hadtörténelmi Levéltárban, jelzete: I. 2. o. Feld-Genie Direction der k. k. III. Armee. 93. doboz. 1849. IV. 4/1. A benne rögzített események felsorolása nem 1848. november 30-tól 1849. március 1-jéig, hanem 1848. júniusától 1849. július 1-jéig, a vár feladásáig tart (89., 226. o.). Görgey Artúr neve helyesen Görgei Artúr (111., 151., 159., 175., 176., 178. o.). A Hunyadi-huszárezred hadrendi száma 13. és nem 14. volt (113. o.). A korban „lovasszázlőalj” formáció nem volt (172. o.). A Csallóközben állomásozó cs. kir. Liebler-dandár valóban ott volt a komáromi várórság 1849. augusztus 3-i kitörésénél, ám egyedülként a három dandárból rendezetten, minimális veszteséggel vonult vissza, ezért nem lett „tönkreverte”. Valószínűbb, hogy Karl Liebler altábornagy csak az előírt szabályokat akarta helyreállítani az aradi várbörtönben, nem a foglyok iránti ellenszenvet vezette (199. o.). A bécsi Magyar Intézet elnevezése helyesen HM HIM Hadtörténelmi Levéltár és Irattár, Bécsi Kirendeltség (211. o.). Végezetül, kissé zavaró, hogy bizonyos művek (*Az 1848–49. évi forradalom és szabadságharc képes története, Tábornokok és törzstisztek az 1848/49. évi szabadságharcban, László Károly naplója*) két kiadásukkal (1996., 2010.; ill. 1987., 2000., valamint 1995., 2001.) is előfordulnak a munkában (például 53., 57., 221., 223. o.), valamint, hogy *Abonyi Lajos: Abony történelmi leírása 1896-ig* című munkája két különböző helyen is előfordul a bibliográfiában (221., 227. o.).

A fentiek ellenére a recenzens csak ajánlani tudja ezt az igényes színvonalú kiadványt minden érdeklődőnek, aki meg kíván ismerkedni az 1848–49-es szabadságharc egyik elfeledett, nagy tehetségű, széles műveltségű és kissé különc mérnök tábornokával.

Kemény Krisztián

HERMANN ATTILA – SZANYI MIKLÓS

„CSAK ELŐRE, ÉDES FIAM...”**A magyar Szent Korona országaiból sorozott gyaloghadosztályok, ezredek és zászlóaljok jelvényei a nagy háborúban***(Nemzeti Művelődési Intézet, Budapest, 2015. 259 o. ISBN: 978-963-6514-91-4)*

Az Osztrák–Magyar Monarchia hadseregében az első világháború idején a katonák körében közkedvelté vált sapkajelvényeknek komoly kultusza alakult ki. A jelvényeket – nem egyszer többet is – általában a tábori sapka vagy a csákó oldalán viselték, de néha elől a sapkarózsa alatt, esetenként a zubbonyon. Tematikájukat tekintve többségük az alakulat jelképéül szolgált, némelyik a főparancsnok vagy magasabb parancsnok portréját ábrázolta. Számos jelvény az egység harcainak helyszínét vagy a hadművelet időpontját örökítette meg. A hátsorszámban gyártott jótékonyági jelvények mellett akadtak az ellenfelet gúnyoló, ironikus tárgyú kitűzők. A jelvényeknek a háború alatt, majd ezt követően is jelentős gyűjtőköre volt.

Napjainkban egyre többen érdeklődnek a hadijelvények iránt. Újabban jelentős közgyűjtemények is felismerték: a jelvények nemcsak művészeti kivitelezésükben figyelemre méltó alkotások, hanem gyakran fontos hadtörténeti és kordokumentumok. Aligha véletlen, hogy a sapkajelvények észrevehető szerepet kaptak olyan neves közgyűjtemények, mint a bécsi Heeresgeschichtliches Museum vagy a goriziai (görzi) Museo della Grande Guerra első világháború évfordulójára rendezett nagyszabású kiállításán.

A Nagy Háború centenáriumaéhoz kapcsolódó hazai publikációk sorában a fenti témakörhöz kapcsolódó, kiemelten fontos alapl mű jelent meg. Hermann Attila és Szanyi Miklós magyar vonatkozású gyalogsági alakulatok sapkajelvényeivel foglalkozó, 2012-ben megjelent munkája második kiadásban került az olvasók elé. A több évtizedes gyűjtői és kutatói munka eredményeként megszületett kiadvány a Magyar Királyság területéről sorozott magyar királyi honvéd gyalogezredek, császári és királyi gyalogezredek, császári és királyi tábori vadászászlóaljok, valamint az ezeket összefogó dandárok és hadosztályok, továbbá az ezek alárendeltségében működő rohamcsapatok sapkajelvényeit dolgozza fel. A teljesség igényével készült tanulmánykötetben közel kétszáz alakulat hatszáz jelvénye található. A könyv szakmai jelentőségét bizonyítja, hogy ez idáig Magyarországon nem – de minden valószínűség szerint, külföldön sem – jelent meg olyan szakkönyv, amely ilyen részletességgel és alaposággal foglalkozna az alakulatjelvények egy behatárolt csoportjával.

A könyv előszavát a témakör elismert hazai szaktekintélye, a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum Numizmatikai Gyűjteményének vezetője, Sallay Gergely történész–muzeológus írta, aki a kiadvány szakmai lektorálását is vezette.

Az első világháború alatt „egyre több ezred, kisebb nagyobb alakulat készítette el saját jelvényét, ugyanis a látható jelvények nagyban hozzájárultak az egységek önbecsüléséhez, s ezáltal harci erényeik fokozásához” – írták a sapkajelvények elterjedésének és közkedvelté válásának okairól a szerzők. Anyagukat tekintve, a hadijelvényeket cink-, vas- vagy réztötvözetből, fehérfém-ből, alpakából és esetenként – nyilván tisztok számára – ezüstből gyártották. Egészen ritka, különleges alkalomra aranyból is készült példány. E mellett több jelvénynek létezik bronzból vagy hadifém-ből vert plakett változata. Figyelemre méltó, hogy a jelvények egy részét nem egyszer neves magyar vagy osztrák művész mintázta. A könyv bevezetőjének legérdekesebb része természetesen az első világháborús sapkajelvények történetének szakmailag pontos, ugyanakkor közérthető leírása. Különösen fontos a jelvényeken látható ábrázolások tematikus összegzése és szakavatott ismertetése. A Nagy Háború legfontosabb hadieseményeivel foglalkozó fejezet biztos és jól áttekinthető történelmi hátteret nyújt a kötet használatához.

Különösen fontos, hogy az olvasó pontos áttekintést kap az osztrák–magyar haderő jelen kötetben feldolgozott egységeinek hadrendi szervezetéről és besorolásáról, több térképpel is illusztrálva. A szerzők kronologikusan bemutatják a hadrendi változásokat, amelyek azért különösen fontosak, mert értelemszerűen, a jelvények korabeli készítői is igyekeztek követni a szervezeti módosulásokat.

Kiemelt érdeme a kötetnek, hogy nemcsak egy-egy jelvény leírását tartotta feladatának. Hermann Attila és Szanyi Miklós minden, általuk felkutatott változatot igyekezett bemutatni – képen és szövegben egyaránt. Még a hátoldalakra, az ott látható cégjelzésre vagy mesterjegyre, továbbá a rögzíthetőség módozatainak variációira is kiterjedt a szerzők figyelme.

A sok száz fényképet nézegetve, óhatatlanul adódik a játékos kérdés: melyik lehetett a korszak – a Nagy Háború – legszebb jelvénye? Az *Érdekes Újság* 1917. évi 35. számának a kötetben közölt címlapja az egyes honvédek Berán Lajos tervezte, Erzsébet királyné portréjával díszített ovális ki-tűzőjéről írta, hogy ez „a legszebb sapkajelvény”. Noha Berán ihletett alkotása vitán felül a legszebb jelvények közé tartozik, bizonyára minden olvasó megtalálja a könyvben a maga szívéhez legközelebb álló kis alkotást...

A tipográfiailag is igényes megjelenésű kötetet Horváth László kiemelkedő minőségű fényképei illusztrálják. Az egyes jelvények képei mellett, kétszázötven archív-, illetve műtárgyfotó található a kötetben. Ez utóbbiak a szerzők által gyűjtött, katonákról készített fényképek, valamint korabeli képes- és levelezőlapok, amelyek érdekes adalékokkal szolgálnak az alakulatjelvények használati módjáról és a katonai viselettörténet alakulásáról.

A tudományos szintű alapossggal szerkesztett könyvet mindenhol lábjegyzetek kísérik. A záró részben irodalomjegyzék, továbbá a jelvényeket tervező művészek, illetve a gyártó cégek felsorolása található. A kiadvány az első világháborúval foglalkozó hadtörténeti témakör jelentős hazai alapműve, amelyet a gyűjtők és a szakirodalom iránt érdeklődők bizonyan sok éven át forgatnak majd. A hátoldalon olvasható ígéret szerint a kiadványt hamarosan követi a magyarországi sorozású lovassági, majd tüzérségi egységek sapkajelvényeit feldolgozó önálló kötet.

Prohászka László

ANTONINO ZARCONI – ALDO A. MOLA (SZERK.)

RELAZIONE DELLA COMMISSIONE D'INCHIESTA

R. Decreto 12 gennaio 1918 n. 35.

Dall'Isonzo al Piave. 24 ottobre – 9 novembre 1917

*(Stato Maggiore dell'Esercito–Ufficio Storico, Roma, 2014. I–II. k. L+376, 579 o.
ISBN: 978-88-909200-8-0)*

A világháborús centenáriumi alkalmat biztosított, hogy az olasz hadtörténelem egyik legnagyobb vereségét, a caporettoi áttörést vizsgáló bizottság jegyzőkönyvét az első kiadásától eltelt 95 év után újra elérhetővé váljon. A caporettoi események jelentősége közismert, az viszont már kevésbé, hogy ennek az olasz nemzeti katasztrófának komoly katonapolitikai következményei is voltak. Az olasz hadseregben egészen addig kizárólag a „tévedhetetlen” főparancsnok, Luigi Cadorna viselte a felelősséget mindenért, és állandó ellenőrzés alatt tartotta alárendeltjeit. Cadorna számos érdeme mellett viszont voltak súlyos hibái is, és ezek közé tartozott, hogy nem ismerte az önkritikát, illetve a saját tévedhetetlenségének mítoszában élt. Ezzel állt összefüggésben, hogy az 1917. október 28-ai napiparancsában gyávasággal és a parancsok elszabotálásával vádolta XII. isonzoí csata által leginkább érintett 2. hadsereg katonáit, illetve a történelemért elutasított mindenféle felelősséget. A Cadorna leváltását követő vizsgálatnak így egyben az olasz katonák és a tisztikar „gyalázatának” vizsgálatát is el kellett végeznie. A vizsgálóbizottság a címben is jelzett 1918. január 12-ei 35-ös számú királyi rendelet alapján ülésezett, és az 1917. október 24-e, illetve a november 9-e közötti eseményeket vizsgálta. A végső dátum beszédes: nem a piavei csatákkal, hanem Cadorna leváltásával zárták a vizsgálandó időszakot, ami automatikusan Cadorna felelőségének vizsgálatát is jelentette. A felelősök hosszú sorában kiemelkedő helyet foglalt el Cadorna mint főparancsnok, Luigi Capello, a 2. hadsereg parancsnoka, illetve Pietro Badoglio, aki az áttörés helyszínét védő 27. hadtest parancsnoka volt.

A vizsgálóbizottság 1918. február 15-től 1919. június 25-ig ülésezett, megvizsgált 2310 dokumentumot, meghallgatott 1012 tanút, és 241 ülés után letette az asztalra a vizsgálat eredményét. Ekkorra viszont jelentős változásokra került sor az inkriminált személyek megítélésében. A Cadorna ellenes hangulat megfordult, ezért őt már nem lehetett komolyan felelősségre vonni, Badoglio pedig az új főparancsnok jobbkezeként valós érdemekre tett szert, amiért dicséret járt, így a fő felelősnek Luigi Capellót tették meg. 13 oldalt kivágtak a végső változatból, hogy Badoglio felelősségét semmiképpen se említsék.¹ Az 1919-ben először és 2014-ben újra kiadott munka nemcsak azért fontos, mert nagyon pontos képet ad a caporettoi eseményekről, hanem azért is, mert a benne megkímélt tábornokok, Badoglióval az élen, minden erejükkel védtek a munka által meghatározott hivatalos szemléletet, míg mindenki más ezt támadta, tehát minden emlékirat, és minden korabeli történelmi munka ebből a vizsgálóbizottsági jegyzőkönyvből indult ki. Ennek a kiemelkedően fontos és manapság már csak nehezen fellelhető dokumentumnak mindenképpen időszerű volt az újbóli kiadása.

A 2014-es változat annyiban tér el az eredetitől, hogy az első kötet elején Antonino Zarcone ezredes *Da Caporetto a Vittorio Veneto* című tanulmányában vizsgálta a caporettoi áttöréstől a vittorio venetói csatáig eltelt időszakban végrehajtott hadseregfejlesztést, illetve a padovai fegyverszünetig végrehajtott hadműveleteket (III–XXVI. o.), amivel egy ideális bevezetést nyújtott a túl korai dátummal lezáruló vizsgálóbizottsági jegyzőkönyvnek; illetve a másik szerkesztő, Aldo A. Mola professzor a bizottság tevékenységét és a kérdés historiográfiáját mutatta be (XXVII–L. o.). Ezt követően az 1919-es munka faksimile kiadását kapja az olvasó.

Az első kötet az eseményeket taglalja. Az első 76 oldal a felkészülést ismerteti. Ebből 19 oldal foglalkozik a Központi hatalmakéval és 57 oldal az olasz hadseregével. tíz melléklet mutatja be az olasz hadrendet, a különböző magasabbegységek, illetve fegyvernemek helyzetét és mozgását október 24-éig, illetve a tüzérségi eszközök elhelyezkedését és számát. A 77. oldaltól a 350. oldalig pedig a könyv napról napra végigköveti a hadműveleti eseményeket. Ehhez 22 térképet, illetve az olasz, német és osztrák–magyar napiparancsokat is felhasználja.

A második kötet tartalmazza a tulajdonképpeni vizsgálat eredményét, amely minden apró részletre kiterjedt: az első hat oldal bevezetését követően szó van a Főparancsnokság és a Kormány közötti kapcsolatról (7–16. o.); a katonai „gépezet” működtetéséről (a mozgósítás problematikája, illetve a legénység és a tisztek számának és kiképzésének változása, 17–42. o.); az alkalmazott hadvezetési eljárásokról (43–100. o.); a legénység és a szolgálatok felhasználásáról (101–249. o.); a vezetési és parancsadási módszerekről (263–450. o.); az olyan hadseregen kívüli elemek szerepéről, mint a sajtó, a civil hatóságok, vagy a békeparti propaganda befolyása (451–544. o.), Cadorna október 28-ai napiparancsáról (545–550. o.). Végül tíz oldal az összegzés következik, és egy függelék is kapunk, amely a bizottság munkáját mutatja be (561–579. o.). Ehhez még társul 33 melléklet, melyek a szövegbe ágyazva grafikonokkal, táblázatokkal és fényképekkel segítik az olvasót.

Juhász Balázs

¹ A kérdéses oldalak megtalálhatók: Róma, Archivio Ufficio Storico dello Stato Maggiore dell'Esercito, H-4-es fond, vagy *Paolo Matucci*: Badoglio. Capo di Stato Maggiore Generale (1925–1940). Firenze, 2008. 134–137. o.

BEREKMÉRI ÁRPÁD RÓBERT

LESZ MÉG KIKELET!**A marosvásárhelyi magyar királyi 27. székely honvéd könnyű hadosztály a második világháborúban (1940–1945)**

(Lector kiadó–EME, Marosvásárhely, 2015. 463 o. és 24 o. képmelléklet.
ISBN: 978-606-92584-4-6, 978-606-739-029-2)

Az első világháborút követően az összefoglaló munkák mellett számos alakulattörténeti könyv is megjelent. Ismert okok miatt erre nem volt lehetőség a második világháború után; a kutatást a politikai tényezők mellett az is hátráltatta, hogy a Magyar Királyi Honvédség iratanyagának jelentős része 1944 és 1945 között elpusztult.

Bár a rendszerváltásig terjedő időszakban számos, a honvédség világháborús szereplésével foglalkozó munka jelent meg (melyek között a politikai „ráhatás” ellenére szép számmal akadnak értékesek), az alakulattörténeti kutatások – ide értve a hadosztálytörténeteket is – háttérbe szorultak. A (had)történetírás 1990 után kapott új lendületet, és az újabb átfogó munkák mellett a kétezres évek elejétől sorra jelennek meg az itt ismertetésre kerülőhöz hasonló alakulattörténetek.

Berekméri Árpád Róbert *Lesz még kikelet!* című könyve a 27. könnyűhadosztály történetét mutatja be 1940. évi megalakításától 1945-ös fegyverletételéig. Több szempontból is különlegesnek tekinthető. Egyrészt, mert nem „csak” egy zászlóalj vagy ezred, hanem egy hadosztály, még hozzá egy különleges hadosztály történetét ismerteti, másrészt a szerző szemlélete okán, aki a harci alkalmazás mellett a seregtest mindennapi életét (kiképzés, sportesemények, kapcsolat a lakossággal) is nagy alaposággal mutatja be, több „civil” forrás bevonásával. A kötet szerzője emellett hosszú évek alapos munkájával összegyűjtött interjúkat, visszaemlékezéseket – köztük eddig még nem publikáltakat – is felhasznált. Háborús naplók és visszaemlékezések sajnálatos módon csak kis számban maradtak ránk, melynek oka szintén az 1945-öt követő időszakban keresendő. A veteránok sokáig nem beszélhettek élményeikről, és többen még ma sem merik elmondani háborús történeteiket. Ezen kívül rengetegen semmisítették meg háborús emlékeiket, mert megőrzésük nagy kockázattal járt. Az évtizedekkel későbbi visszaemlékezések érthető okok miatt nem lehetnek olyan pontosak, mint az eseményekkel egy időben vezetett naplók (amelyekből szintén többit felhasznált a szerző – például Molnár Dezső tábori lelkész frontnaplóját), ám értékük így is vitathatatlan.

Az erdélyi Berekméri Árpád Róbert egy évtizede kutatja a második világháború erdélyi vonatkozásait, különös tekintettel a 27. könnyűhadosztályra. Ez a kötet Berekméri Árpád Róbert tíz éves kutatómunkájának lezárásaként is tekinthető. Első, a magyar királyi 27. honvéd székely könnyűhadosztállyal kapcsolatos írása 2005-ben jelent meg a Hadtörténelmi Közleményekben¹. Ezt két évvel később *A tartalékos tisztképzés Marosvásárhelyen és a város magasabb katonai vezetése 1940–1944-ben* című tanulmány² követte, 2008-ban pedig megjelent a *Fegyver alatt* című³ könyv, amely a hadosztály tisztjeinek életrajzát és katonai szolgálatát almanach formában mutatta be. A szerző egy 2009-es tanulmányában ismertette a Don-kanyarba vezérelt tüzéreg tevékenységét, amely az itt bemutatott kötetnek is külön fejezetét képezi.⁴

¹ A marosvásárhelyi 27. székely könnyű hadosztály története megalakulásától 1944 szeptemberéig. *Hadtörténelmi Közlemények*, 118. (2005) 1–2. sz. 152–184. o.

² A tartalékos tisztképzés Marosvásárhelyen és a város magasabb katonai vezetése 1940–1944-ben. In: Marosvásárhely történetéből 2. Új- és legújabb kori tanulmányok. Szerk. Pál-Antal Sándor – Novák Csaba Zoltán. Marosvásárhely, 2007. 138–163. o.

³ Fegyver alatt (A marosvásárhelyi magyar királyi 27. székely honvéd könnyű hadosztály tisztikara, 1940–1945). Marosvásárhely, 2008. Ugyanezen a címen helyezték el a Hadtörténelmi Levéltárban két-kötetes visszaemlékezést (Tgy. 3280., 3748. sz.) Hídvégi Lajos tartalékos hadnagy, a magyar királyi 24. gyaloghadosztály parancsnokának segédtisztje.

⁴ 27-es tüzérek a Donnánál (A marosvásárhelyi 27/2. könnyű ágyús üteg 1942/43. évi tevékenysége a doni hadszíntéren). In: Csaba királyfi elárult népe. Székely konferencia. Szerk. Takács Péter. (Erdély-történeti könyvek, 8.) Debrecen, 2009. 191–202. o.

Ahogy az Szabó Péter előszavában is olvasható, a kötet szervesen illeszkedik mind az alakulatörténeti munkák, mind pedig a szerző eddig megjelent publikációinak sorába. A könyv hét nagyobb tartalmi egységre tagozódik, amelyek közül egy a seregtest megalakulásával, kettő a „szürke” hétköznappal, egy az 1943-as átszervezéssel, egy a hadosztály Don-kanyarban harcolt ütegének történetével, kettő pedig az alakulat 1944–1945-ös harcaival foglalkozik.

A második bécsi döntés (1940. augusztus 30.) következtében Magyarország visszakapta Észak-Erdélyt, többek között a Székelyföldet is. A szeptemberi bevonulás után szinte azonnal megindult a helyi katonai és határvédelmi alakulatok megszervezése; Kolozsvár központtal megalakult a IX. hadtest, amelynek részét képezte a magyar királyi 27. székely gyalogdandár (1942 februárjától könynyűhadosztály) is. A seregtestet eleinte több felosztott alakulattól állították össze, a 27. gyalogezred I. zászlóalját például a korábbi 14. és 15. határ vadász-zászlóaljakból. A dandár parancsnoksága Marosvásárhelyre települt, de helyőrségi város lett Sepsiszentgyörgy és Székelyudvarhely is. Emellett megindult az erdélyi magyarok (és román nemzetiségűek) sorozása és kiképzése, amelynek a szerző külön fejezetet szentelt. Ez, a román és magyar hadsereg különbségei, illetve a román nemzetiségűek hiányos nyelvtudása miatt nehéznek bizonyult, de többnyire sikerrel zárult.

Az egyik visszaemlékező, László Ferenc tartalékos zászlós beszámolt arról, hogy több kiképzőjüktől megkapták: „csalódtam az erdélyiekben, mert huszonkét év alatt eloláhosodtak”, és az egyszerű, önérzetes székely katonákat nagyon megviselte ez a bánásmód, amely csak a vezérkar főnökének többszöri utasítására enyhült bizonyos mértékben (29. o.). Külön érdekesség, hogy a szerző kitér egy több visszaemlékezésben szereplő öngyilkossági hullámra, amely a besorozottakat érintette.

A könyv újabb fejezetét képezi a honvédek közösségi életben betöltött szerepe; Berekméri visszaemlékezések, újságcikkek és egyéb források segítségével mutatja be, hogy rövid idő alatt a városok szerves részeivé váltak a helyőrségek. A honvédeknek nagy szerepe volt a március 15-i és augusztus 20-i ünnepségeken, emellett látványos lövésversenyeket, lovasbemutatókat tartottak, segédkeztek természeti katasztrófák elhárításában (a 27/III. zászlóalj katonái 1943 nyarán Szováta térségében 400 holdnyi területen égő erdőtüz megfékezésében vettek részt).

A 27. hadosztály bizonyos alakulatainak első harci alkalmazására az 1942 áprilisától meginduló doni hadműveletek keretében került sor. Bár a mozgósítás a román fenyegetés miatt közvetlenül nem érintette a IX. hadtestet, néhány alakulata bekerült a magyar 2. hadsereg hadrendjébe. Ezek között volt a 27. tábori tüzérszázály szervezetén kívül felállított 27/2. ütege, emellett a hadosztály egyes szakaszai is a kivonuló ezredekhez nyertek beosztást.

A hadosztály legnagyobb megpróbáltatásai 1944. március 19-én vették kezdetüket: a német megszállást követő napokban mozgósították a seregtestet, amely az 1. hadsereg keretében április 25-től kapcsolódott be a hadműveletekbe. A fejezet elején a szerző részletesen ismerteti a „hibrid” hadosztály hadrendjét és fegyverzetét, ami jelentősen alatta maradt a magyar és más hadosztályokénak, bár később a székely seregtest is kapott egy harmadik gyalogezredet (a békeidős 27., és az annak ikreződésével felállított 57. mellett a 70. gyalogezred került a hadosztályhoz). A kezdeti sikerek után júniustól kezdetét vette a visszavonulás, melynek során szeptember közepére a seregtest elhagyta a Székelyföldet és a Maros-vonalon, Nyíregyháza környékén, majd Északkelet-Magyarországon és a Felvidéken át a Csallóközbe került. Onnan Ausztriába irányították, ahol egyes alakulatai amerikai, míg mások szovjet fogságba estek április vége és május 9. között.

A honvédség (és Magyarország) sorsára nézve kiemelkedő jelentősége volt, a sikertelen kiugrási kísérletnek és a nyilas hatalomátvételnek (1944. október 15–16.) Ahogy a legtöbb magyar alakulatnál, rövid időre a 27. székely hadosztálynál is eluralkodott a káosz, illetve a háború befejezésének híre nyomán az öröm. A néhány bizonytalan órát a szerző néhány nagyon érdekes visszaemlékezésrészlettel szemlélteti. Nagy Lajos tartalékos zászlós beszámolt Magyar Ödön ezredes pragmatikus álláspontjáról („Várjunk, én már végigcsináltam egy háborúvéget!”), a korábban már idézett László Ferenc pedig vidáman éneklő és sapkájukat dobáló honvédekről írt, ami először azért lepte meg, mert a demoralizált katonáknak akkor már jó ideje nem volt kedve nótázni.

A szerző kitér arra, hogy a nyilas hatalomátvétel után jelentősen megugrott a katonaszökevények száma (ez megfigyelhető volt más egységeknél is). Bár a honvédek szinte kivétel nélkül „csendben”, atrocitások nélkül szöktek meg, a 220–221. oldalon olvasható Albert Andor örvezető (27/II.

zászlóalj, távbeszélő szakasz) visszaemlékezése, amelyből kiderül, hogy csak nagy nehezen tudta lebeszélni egyik szökni készülő társát szakaszparancsnokuk meggyilkolásáról, amelyben minden bizonnyal a tiszt személyisége, magatartása is közrejátszott. Albert (aki maga is dezertált) leírta, hogy ennek ellenére kézigránáttal megsebesítették Horváth Vilmos zászlóst, aki fél szemét elvesztette a robbanásban. Ha nem is nagy számban, de minden bizonnyal több alkalommal történtek hasonló események, ezekről azonban alig maradt fent forrás – a visszaemlékezés-részlet emiatt tekinthető különlegesnek.

Jóval több konfliktus alakult ki ugyanakkor a németekkel, akik a háború utolsó hónapjaiban több magyar alakulatot (köztük székely zászlóaljakat) lefegyvereztek, mert azokat megbízhatatlannak tartották. Kiderül a kötetből, hogy ekkorra a magyar alakulatok már alig rendelkeztek utánpótlással, és morális harcértékük igen lecsökkent a folyamatos visszavonulás és a súlyos veszteségek következtében. A másik érdekesség a kötet címét adó hadosztályújság, amely 1945 márciusában jelent meg először, és fennmaradt számainak különleges forrásértéke van. Sajnos a *Lesz még kikelet!*-ről nagyon kevés információ maradt fent; a szerző megemlíti, hogy 4. számát március 10-én adták ki, a rendszeres sportversenyek mellett nagy szerepe volt a legénység fásultságának enyhítésében.

A szerző hatalmas és alapos kutatómunkát végzett, a megmaradt levéltári források, a magyar, német és csekély román nyelvű szakirodalom mellett feldolgozta a helyőrségi városok sajtójának – *Reggeli Újság, Székely Nép* – katonai vonatkozású cikkeit, mind a békeévekre, mind pedig a kevés, de igen érdekes megjelent haditudósításra vonatkozóan számos naplót, visszaemlékezést gyűjtött össze, s a 2000-es évek elejétől interjúkat készített a hadosztály még életben lévő katonáival.

A kötetben szereplő visszaemlékezések, naplók egyenként is érdekesek, de összegyűjtve, egymással „ütköztetve” különösen értékes forrásoknak bizonyulnak. A legtöbb hadtörténeti munkában elsősorban tábornokok és törzstisztek visszaemlékezései szerepelnek, és Berekméri Árpád Róbert számos alacsonyabb rendfokozatú tiszt, illetve legénységi állományú honvéd emlékeit is felhasználta. A visszaemlékezők egy része – az említett László Ferenc tartalékos zászlóson kívül például Ferencz Lajos őrvezető, Nuridsány Tibor hadapród őrmester – beszámolt a feldolgozás szempontjából általában elhanyagolt kiképzésről és békeidős szolgálatról is. Említésre érdemes dr. Bárkányi Zoltán főhadnagy *A marosvásárhelyi 27/2. 8 cm-es ágyús üteg oroszországi hadműveleti útja a Második Magyar Hadsereg kötelékében 1942. V. 20. – 1943. VII. 17.* című kézírata, amelyből pontos képet kaphatunk az üteg felépítéséről és működéséről, valamint Mirk János honvéd 1944 tavaszától vezetett naplója,⁵ aki arról is beszámolt, hogy szeptember 9-ről 10-re virradó éjjel UPA⁶ partizánok zavarótüze leple alatt tudtak elszakadni az ellenségtől (179. o.).

A könyv kiválóan használható adattárnak is; a tisztek, és ahol maradt fent forrás, az altisztek életrajza mellett a függelék két külön fejezete tartalmazza a hadosztály kitüntetett tagjait és igazolt hősi halottait 43, illetve 60 oldalon. Ez egybevág a szerző azon szándékával, hogy emléket állítson a székely seregestest hősi halottainak. A precízen összeállított listák a szakmai közönség mellett amatőr kutatóknak, illetve egykoron a hadosztály kötelékében harcolt rokonaikat keresőknek is támpontot nyújthatnak.

A kötet további különlegessége a fényképanyag. Mind a törzsszövegben, mind a függelékben eddig nem vagy alig publikált felvételek szerepelnek. A függelékben 24 oldalon szerepelnek a hadosztály katonáinak arcképei, amelyek közel hozzák az olvasóhoz a honvédeket.

A törzsszövegben szereplő fotók életképek a hadosztály történetéből; láthatjuk a 27. gyalogezred és 27. tábori tüzérszázal zászlószentelési ünnepségét (Marosvásárhely, 1942. május 24.), a mindössze 16 éves Bíró Károly honvéd kitüntetési ünnepségét 1944. július 13-án, vagy az 1945. március 15-én Egyházzgellén tartott megemlékezést. Utóbbi felvételnek külön érdekessége az elvunuló alegységet fogadó tiszt, aki karlendítéssel köszöntötte a katonákat. A függelékben helyet kapott a fontosabb magyar és német katonai rövidítések feloldása, amelyek jól kiegészítik a lábjegyzetekben szereplő magyarázatokat.

Minden kiválósága mellett a kötetnek néhány apróbb hiányossága is akad, amelyek azonban nem vonnak le a munka értékeiből. Kisebb következetlenségek figyelhetők meg az amúgy igen kiváló jegyzetapparátusban: egyes tisztelnél és tábornokoknál szerepel rövid életrajz, míg másoknál csak a tisztí okmánygyűjtő száma. Amennyiben egy személyről nem maradt fent forrás, azt a szerző egyértelműen jelzi. Néhány esetben tábornokok esetében is megfigyelhető hasonló: amíg dálnoki

Miklós Béla vezérezredes rövid életrajza szerepel a kötetben (16. o. lábjegyzet), a hadosztály parancsnokságát 1944. október 16-tól 1945. május 9-ig betöltő Horváth Győző vezérőrnagy esetében (222. o.) csak egy hivatkozás látható Szakály Sándor *A magyar katonai felső vezetés 1938–1945* című kötetére. Egyes neveknél, például dr. Bíró István esetében (52. o.), vagy Hans von Greiffenberg tábornok (83. o.) a rövid életrajz után nem szerepel hivatkozás.

Néhány kisebb hiányosság figyelhető meg a földrajzi nevek esetében: a könnyebb „tájékoztató” érdekében véleményem szerint jobb lett volna a mai Szlovákia és Románia területén található települések szlovák/román nevét, az ukrainai városok és községek esetében pedig a cirill átíratot is feltüntetni. Tovább emelte volna a kötet színvonalát néhány áttekintő térkép, amelyek – lévén az alakulat hónapokon át folytatott mozgóharcot – megkönnyíthették volna a seregetest „nyomon követését”.

A könyv 227. oldalán Basa Géza huszár zászlós visszaemlékezésére hivatkozva írja a szerző, hogy a hadosztály kötelékébe tartozó 27. felderítőosztály és a 70. gyalogezred részei 1944. október 29-én Kótaj és Devecser térségében folytatott harcokat. Berekméri lábjegyzetben jelzi, hogy a Devecser név téves, és Derecskét adja meg pontos helyszínként, ugyanakkor a légvonalban 72 kilométeres Kótaj–Derecske távolság, és Derecske elhelyezkedése (az ekkor már szovjet kézen lévő Debrecenről is délre) miatt véleményem szerint az említett alakulatok Kótaj és Devecser térségében kerültek bevetésre. A két település távolsága 17,5 kilométer légvonalban. Devecser mellett szól még az is, hogy Kótajjal együtt Nyíregyházától északkeletre található; ebben a térségben gyülekeztek október utolsó hetében a IX. hadtest (amelyhez a 27. hadosztály is tartozott) csapatai, amelyek közül több is részt vett a Nyíregyháza visszavételére 26-án megindított hadműveletben.

Összességében megállapítható, hogy Berekméri Árpád Róbert kötete igen alapos, hiánypótló munka, amely a benne szereplő sok adat, visszaemlékezés és olvasmányos stílusa miatt nem csak a szakmai közönség érdeklődésére tarthat számot. Mintájául szolgálhat a későbbiekben megjelenő ezred- és hadosztálytörténeteknek.

György Sándor

RÜDIGER W. A. FRANZ

KAMPAUFTRAG – BEWÄHRUNG, BAND 2

Das SS-Fallschirmjäger Bataillon 500/600 und die Kämpfe im Baltikum

(Nation & Wissen Verlag, Riesa, 2014. 438 o. ISBN: 978-3944-580036)

Rüdiger W. A. Franz, egykori Bundeswehr ejtőernyős sorban a második könyve az 500/600. SS-ejtőernyős zászlóalj Baltikumban megvívott harcait mutatja be. A zászlóalj létrehozásának előzményéről, az ejtőernyős kiképzésről és felszerelésről a szerző előző könyvéből kapunk információkat, a mostani a munka a harcselekményekre koncentrál. Két fejezetből áll a könyv: a Drvarból Laibachba (Ljubljána) történő áthelyezést, valamint a rövid gotenhafeni tartózkodás után a Baltikum térségében lefolytatott harcok történetét ismerheti meg az olvasó.

A súlyos veszteségekkel járó drvari bevetés (a parancsnok, Kurt Rybka Hauptsturmführer, majd helyettese Otto Mertely Obersturmführer is megsebesült) után Laibachba helyezték át a zászlóaljat. A parancsnok 1944. június 20-ától Siegfried Milius Hauptsturmführer lett. Laibachba mintegy 100 fő érkezett, főként kórházból felgyógyultak. 1944. június 26-án érkezett meg a Gotenhafenbe (Gdynia) történő áthelyezésről szóló parancs. A zászlóalj Laibachot 15 tiszttel, 81 altiszttel és 196 rendfokozat nélküli lövésszel hagyta el, majd három nap múlva érkezett vasúton célállomásába, Gotenhafenbe.

Finnország kilépése esetén Hitler utasítása szerint el kellett foglalni az Aaland-szigeteket, melyben szerepet kaptak volna az SS-ejtőernyős zászlóalj katonái is. A vállalkozásra, mely a „Fenyő” (Tanne) fedőnevet kapta, végül nem került sor. A zászlóaljat Gotenhafenből az Észak Hadsergecsoport térségébe, majd július 5-én Wesenbergbe (Rakvere) szállították vasúton. Alig érkeztek meg az ejtőernyősök Wesenbergbe, és még nem töltötték fel a soraikat teljesen, a katasztrófális fronthelyzet

miatt július 10-én repülőgéppel átszállították Kauenbe (Kowno) a zászlóalj, ahol a 6. páncélos hadosztály alárendeltségébe került és a „Grossdeutschland” páncélosezred I. zászlóaljának gyalogsági támogatását látta el.

Wilnát (Vilniust) Hitler „megerődített helynek” kiáltotta ki, hogy a szovjet csapatok támadásának lendületét megtörje. Parancsba adta, hogy Rainer Stahel, a Luftwaffe altábornagya, a város újonnan kinevezett parancsnoka a végsőkig tartson ki. A várost a támadó erők 1944. július 9-én zárták körbe. A kétségbeesett ellenállás a védők július 12-ei kitöréséhez vezetett, amit Hitler végül jóváhagyott; a város másnap, július 13-án esett el. A kitörés után a remélt 3000 főnél jóval kevesebb létszámú erő érte el a német vonalakat.

Időközben a szovjet erők Darsunikisnél átkeltek a Memel folyón (Njemen) és hídfőt építettek ki. Az SS- ejtőernyős zászlóaljat azonnal veszélyeztetett térségbe irányították, majd július 15-től a „von Rotkirch” hadtestcsoport alárendeltségében veszteségterhes harcokat vívott. A 3. páncélos hadsereg július 19-ei jelentése szerint az ejtőernyős zászlóalj szenvedte el a legnagyobb veszteséget; összesen 220 főnyi harcos létszámmal rendelkezett.

Július 29-én az SS-ejtőernyős zászlóaljnak bekerítésből kellett kitörnie; ez Milius Hauptsturmführer vezetésével sikerült. Hasonló sorson osztozott a 21. ejtőernyős utászrezd I. zászlóalja is. Girininkainál, nehézfegyverzet támogatása nélkül, csupán páncéltörő közelharceszközökkel kellett felvenniük a harcot a számbelileg fölényben lévő, páncélosok és tüzérség támogatásával megindított szovjet gyalogság rohamaival. Augusztus 1-jén kapta meg az SS-ejtőernyős zászlóalj a Sakiaiba (Schakenbe) való áttelepülés parancsát; a zászlóalj ekkor már kevesebb, mint 100 főre olvadt le. 1944. augusztus 5-én a 3. páncélos hadsereg jelentése szerint – amit a Közép Hadseregcsoport Főparancsnokságának továbbított – az alárendelt ejtőernyős csapatok harcértéke a következő volt: 16. ejtőernyős ezred; I. zászlóalj – 328 fő, II. zászlóalj – 173 fő, III. zászlóalj – 276 fő, 21. ejtőernyős utászrezd: I. zászlóalj – 279 fő, 500. SS-ejtőernyős zászlóalj: körülbelül 25 fő plusz 100 fő utánpótlás.

Tűzoltó szerepkörben – Vidkule–Raseinen térségében – újabb harcok vártak az SS-ejtőernyősökre. Augusztus 19-én kapta a parancsot a 212. gyaloghadosztály, hogy az 500. SS-ejtőernyős zászlóaljat Varnenai térségében gyülekeztesse. A zászlóaljat augusztus 20-án kora reggel Wirballenbe szállították, ahol a XXVI. hadtest alárendeltségébe került. Ezzel fejezi be a szerző a különböző hadinaplók kivonatolását, ugyanis – ahogy írja – a további bejegyzések nem vonatkoznak közvetlenül az SS-ejtőernyős zászlóaljra. (Érdemes megemlíteni, hogy Rolf Michaelis szintén feldolgozta az 500/600. SS-ejtőernyős zászlóalj történetét, azonban mindössze 116 oldalon tette, képekkel, térképekkel és forrásokkal együttvéve.)

Rüdiger W. A. Franz könyve formátumában és terjedelmében is jelentősen eltér az első kötettől. A Pour le Mérite kiadó gondozásában, 2009-ben megjelent könyv 318 oldalnyi, A/4 méretű, a fényképek a tördelt szövegek közé lettek beillesztve. A mostani kötet védőborítót kapott, és 438 oldalnyi terjedelmű, A/4 méretű „monstrum” lett. A fényképek itt nem alkotják a szöveg szerves részét, hanem két nagyobb részben található a szövegek után. Mérete nagy, védőborítója sérülékeny, nehéz forgatni, olvasni, ugyanis a szövegrész csak 127 oldal, míg a képek 282 (!) oldalt tesznek ki.

Első pillantásra tehát képeskönyvnek tűnhet a kiadvány. A képekkel kapcsolatban az a homályos gyanú körvonalazódik, hogy azok bizonyos hányada már szerepelt más kiadványokban. A zavart az jelenti, hogy a korábbi irodalom más hadszínteret, illetve alakulatot adn meg forrásként. A Bundesarchiv fotógyűjteménye szerint például a felhasznált képek egy része Olaszországban (a 27. oldal alsó kép, 226. oldal, alsó képe, 242. oldal, alsó képe, 253. oldal, alsó kép, 285. oldal mindkét képe, 346. oldal felső képe, 411. oldal alsó képe), valamint Normandiában (26. oldal, felső kép, 226. oldal felső képe, 267. oldal két képe, 276. oldal, alsó kép, 277. oldal, 281. oldal, felső kép, 284. oldal, alsó kép, 286. oldal, alsó kép, 346. oldal alsó képe, 347. oldal, felső kép, 353. oldal, felső kép, 394. oldal, alsó kép) készült.

A 406-407. oldalakon, valamint a 408. oldal felső képén látható tüzérségi eszközök méretük alapján 10,5 cm-es hátrasiklás nélküli lövegeknek tűnnek. A szerző ugyanakkor maga hivatkozott előző könyvében arra, hogy a zászlóaljat 7,5 cm-es hátrasiklás nélküli lövegekkel szerelték fel.

A Wilna térségében 1944. július 6–14. között kialakult helyzetet a szerző fontosnak tarthatja, ugyanis a 3. Páncélos Hadsereg Főparancsnokság Ic (ellenséges helyzet) eredeti jelentéseiről

(293–316. o.), valamint a korabeli térképekről készített képek (317–327. o.) helyet kaptak a többi felvétel között.

A könyv elsődleges forrásait hadinaplók alkotják (XV. Hegyi Hadtest, 3. Páncélos Hadsereg Főparancsnokság, Közép Hadseregcsoport, IX. Hadtest, 4. Hadsereg Főparancsnokság, 6. páncélos hadosztály), kiegészítve az egykori harcokban résztvevők visszaemlékezéseivel (Siegfried Milius, zászlóaljparancsnok, egykori SS-ejtőernyősök, mint Leo Schaap, Werner Schrödl, Karl Pichler, vagy más alakulatok katonáinak írásai, mint Hermann Tietz, a 240. tüzérezred II. osztály századosa, Hans-Hartmut von Brockhusen a „Grosdeutschland” páncélosezred I. osztályának szárnysegédje és Gerhard Ramm, a „von Werthern” páncélgránátos-dandárból). A Luftwaffe és a Waffen-SS ejtőernyőseinek visszaemlékezésein erőteljesen érezhető a keserűség. Az ejtőernyősöket, legyenek akár a német légierő, vagy a Waffen-SS tagjai, nehézfegyverzet nélkül, elégtelen mennyiségű kézi páncéltörő fegyverrel ellátva, szinte „feláldozták” a szovjet páncélos erők előretörésének fékezésére. Irreális volt egy-két zászlóaljtól várni, hogy tartóztasson fel páncélos zászlóaljakat.

A könyvet a felhasznált források és irodalom felsorolása zárja, melyben a szakírók mellett Jozsif Sztálin, Pietro Badoglio és Ilja Ehrenburg munkája is helyet kapott. Az események kronológiai összegzése után a szerző felhívja az olvasó figyelmét arra, hogy a zászlóalj háború végéig vívott harcai két további kötetben fognak megjelenni.

Reszegi Zsolt

BENE KRISZTIÁN

A FRANCIA ANTIBOLSEVIK LÉGIÓ A KELETI HADSZÍNTÉREN

(Magyar Hadtudományi Társaság, Budapest–Pécs, 2013. 320 o. ISBN: 978-963-08-7592-9)

A hazai történetírásban és különösen a hadtörténetírásban nagyon ritka, hogy olyan alapkutatásra épülő publikáció jelenjen meg magyar szerző tollából, amelynek témája csak igen áttekenesen kapcsolódik Magyarország történetéhez. Bene Krisztián könyve a keleti hadszíntéren egyike a kevés üdítő kivételnek. A Pécsi Tudományegyetem francia tanszékének vezetője több éves kutatómunkája eredményeként egy több mint 300 oldalas kötetben mutatta be Franciaország múltjának egy kevésbé ismert fejezetét, a németek oldalán 1941-től a keleti fronton harcoló francia csapatok történetét. A mű jól illeszkedik a francia történetírásban az elmúlt években egyre nagyobb hangsúlyt kapó kutatási irányba, amely igyekszik feltárni a Vichy-rendszer működését és tágabb értelemben véve a tengelyhatalmakkal való együttműködés különféle formáinak kialakulását.

A kötet öt nagy fejezetben tárgyalja a fegyveres kollaboráció franciaországi történetét, felváltva fókuszálva az antibolsevik légió harctéri tevékenységére és a katonai alakulatok megszervezését meghatározó belpolitikai eseményekre. A szerző az első bevezető részben a francia szélsőjobboldal két világháború közötti történetéről nyújt átfogó képet, és külön kitér a francia németbarátság 1930-as évekre visszavezethető gyökereire. A fejezet legnagyobb erőnye, hogy segít megérteni annak az intellektuális közegnek a kialakulását, amely az 1940-es összeomlást követően a náci Németországgal kötött szoros szövetségben, sőt a közös fegyveres küzdelemben látta Franciaország túlélésének és későbbi felemelkedésének a zálogát.

Az előzmények bemutatását követően Bene Krisztián az antibolsevik légió megszervezésének történetével foglalkozik. Ez a fejezet megvilágítja, hogy a politikai háttérküzdelmek milyen hatást gyakoroltak a mozgósítás lebonyolítására és miként határozta meg az alakulatban szolgálok társadalmi hátterét. A szerző itt igen meggyőzően bizonyítja, hogy az egyes csoportok közötti ellentétek miként váltak az egész háború alatt fennmaradó feszültségek forrásaivá és ezek a törésvonalak hogyan befolyásolták az egység harcértékét. Bepillantást kapunk továbbá abba, hogy az 1940 után megerősödő szélsőjobboldali pártok milyen politikai manőverekkel próbáltak minél kedvezőbb pozíciót kiharcolni a német szövetségeseiknél és ezzel párhuzamosan hogyan igyekeztek háttérbe szorítani riválisait.

Az antibolsevik légió első bevetéseiről szóló harmadik fejezetben Bene Krisztián részletesen bemutatja, hogy a rosszul felszerelt és hiányosan kiképzett hadosztálynak milyen nehézségekkel kellett szembenéznie a moszkvai csata során. Részletesen felsorolja, hogy melyek voltak azok a legfontosabb külső és belső tényezők, amelyek az egység harctéri kudarcához és a csapatok hátszágba történő visszavonásához vezettek.

A könyv negyedik része a francia fegyveres kollaboráció történetének második szakaszával, az úgynevezett Trikolór Légióval foglalkozik. Ezt az egységet – ellentétben a „civil” kezdeményezésként létrejövő antibolsevik légióval – már a hivatalos Vichy-kormány próbálta meg felállítani, hogy egy esetleg háború után sorra kerülő nagy európai újrendezés esetén minél jobban elnyerje a berlini politikai vezetés jóindulatát. A részben a spanyol kék hadosztály mintájára tervezett alakulat megszervezésének kudarcán keresztül a szerző igen jól szemlélteti a fegyveres kollaboráció ellentmondásos természetét. A fejezet német levéltári forrásokra támaszkodva bemutatja, hogy a Harmadik Birodalom milyen bel és külpolitikai megfontolások alapján igyekezett hol támogatni, hol halogatni az alakulat felállítását. Nagyon tanulságos a könyv francia belpolitika változásait leíró része, amely jól érzékelteti, hogy a németekkel való együttműködés valójában a szolgai alárendelésnél lényegesen összetettebb politikai magatartás volt, amelyet egyszerre határoztak meg személyes ideológiai meggyőződések és racionális – vagy legalábbis annak vélt – hatalmi számítások.

Bene Krisztián könyvének utolsó, ötödik fejezetében a frontra 1942. májusban ismét visszakerülő légió történetével foglalkozik. Bemutatja, hogy miként sikerült a francia csapatokat hatékony – ugyanakkor kegyetlen – partizánvadász egységgé alakítani egészen az alakulat 1944. júniusi megszűnéséig.

A kötet a témához tartozó legfontosabb források közlésével és az események főszereplőinek rövid életrajzaival zárul, amelyek nagyban hozzájárulnak ahhoz, hogy pontosabban és teljesebben megértsük a vizsgált korszakot és az antibolsevik légió sorsában döntő szerepet játszó politikai és katonai vezetők szellemi-kulturális hátterét.

Bene Krisztián olvasmányos stílusban megírt, a klasszikus hadtörténet és a politikátörténet határán mozgó művében kiválóan ágyazza be az antibolsevik légió harcait Franciaország szélesebb értelemben vett 1940 és 1945 közötti történelmébe. A könyv igen gazdag forrásanyagot használt fel, egyszerre támaszkodva a németországi és franciaországi levéltárakban végzett kimerítő kutatásokra és számos részben publikált, részben publikálatlan visszaemlékezésre. A szerző igen jól kezeli a különböző típusú kűtföket és igyekszik kiegyensúlyozott képet nyújtani az eseményekről, habár néha az egyes memoárok megállapításaival szemben talán lehetett volna valamivel kritikusabb.

A könyv olvasása közben csak egyetlen ponton támadhat esetleg hiányérzet – elsősorban a második világháború hadtörténete iránt érdeklődő – olvasókban. A légió egyediségének, jellegzetességének pontosabb megértéséhez ugyanis hasznos lett volna, ha a szerző a francia önkéntesek megszervezését, majd harctéri tevékenységét részletesebben össze tudta volna hasonlítani más – például a norvég és belga – egységek keleti fronton történő szerepvállalásával. Így – a szélesebb európai kontextus ismeretében – világosabban kiderülne, hogy az antibolsevik légió felállítása és harcai hogyan illenek bele az 1940-es években az egész kontinensen megjelenő antikommunista önkéntes mozgalmak történetébe.

Bene Krisztián kötetének legnagyobb értéke, hogy bepillantást enged egy olyan témába, amely Magyarországon nem, vagy csak alig ismert és igen részletes képet nyújt a világháború alatti francia had- és politikátörténet eseményeiről. A *Francia Antibolsevik Légió a keleti fronton* című könyv kétségtelenül megkerülhetetlen mű azok számára, akik meg kívánják érteni Franciaország második világháborús szerepvállalását, ugyanakkor bátran ajánlható minden a hadtörténet iránt érdeklődő olvasónak is.

Révész Tamás

SEBESTYÉN MIHÁLY

IDŐTÁR IV.

(Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2014. 648 o. ISBN: 978-973-599-642-0)

2014-ben megjelent az *Időtár IV.* kötete, amelyben Sebestyén Mihály Marosvásárhely történeti kronológiáját dolgozza fel 1945–1989 között.¹ Az első három részben az olvasó az írásbeliségben fennmaradt régi erdélyi várossal ismerkedhetett meg, míg a mostani kötet az 1945-tel kezdődő „új világ”, „új szelek”, „új reménységek” időszakát tárgyalja, amely a nagy változások és a nagy csalódások kora.

A szerző szenvedélyes érdeklődése a téma iránt olvasmányossá teszi az amúgy adathalmaz jellegű kiadványt. Pál-Antal Sándor 2014. november 14-én a bemutatón e szavakkal méltatta: „Ez a könyv gyakorlatilag egy nagy vallomás arról a korszakról, amelyben élünk.”

Marosvásárhely e 44 évének kutatása, értékelése, az események feltárása, a dokumentumok közvételére még alig kezdődött el. A levéltárak elvileg nyitottak, de tudjuk: objektív és szubjektív akadályok nehezítik a munkát. Ezért különösen értékes és hiányt pótló vállalkozás Sebestyén Mihály kötete. Kitért a kutatás a források mellett statisztikai adatok alapján követi végig a város demográfiai változásait, a homogenitást, az elszemélytelenítést, elrománosítást, a betelepítéseket. Megörökíti az építkezéseket, vállalat alapításokat, színházi eseményeket, egyetem alapítást, a városrendészeti elképzeléseket és azok megvalósítását, a politikai, kulturális tényezőkhöz túl a mindennapi és közösségi élet apró mozzanatait, például a közlekedés korszerűsítését, a civilizációs vívmányok bevezetését (televízió, telefon), az élelmiszerellátás gondjait, a nagy- és kisemberek sorsfordító napjait. Az adatok összegyűjtésében teljességre törekedett a szerző, de tudjuk, ezt megvalósítani lehetetlen.

A célzatosság a magyar vonatkozások ügyében nem véletlen. Kiemelt helyet kapott a kezdetben magyar anyanyelven oktató Orvos- és Gyógyszerészeti Egyetem története, az oktatástörténet, pártélet, a kisebbségi sérelmek, a Magyar Autonóm Tartomány (MAT) szerepének változása. Ugyanakkor nagyon fontos politikai–katonapolitikai – immáron történeti–hadtörténeti vonatkozásai is vannak a kötetnek.

Előjáróban mindjárt leszögezhető: a szocializmus diktálta integráció, ami elsősorban a népesség etnikai összetételének megváltoztatását szolgálja („betelepülők jöttek, betelepítettek érkeztek”), meghatározó tényezője Marosvásárhely történetének. Ebben a kérdésben a várost illető döntések Bukarestben születtek, mint ahogy zömmel napjainkban is. A kötetből recenzensként csak néhány érdekesebb, ám annál figyelemre méltóbb adatot emelnék ki, amelyek a város történetének változását statisztikai adatokkal igazolják, illetve amelyek közül nem egynek hadtörténeti vonatkozása is van.

Kezdjük mindjárt az 1945. január 13-ai, háború utáni első népszámlálással, melynek eredménye: 95% magyar, 2% román, 1% német, 2% egyéb etnikumú lakos. Január 22-én Maros-Torda vármegye prefektusa, dr. Victor Groza a magyar nyelvet a második hivatalos nyelvvé kiáltja ki, de ez a rendelet nem sokáig élt a gyakorlatban.

Bözödi György ugyanazon év január 22-ei jelentése is említésre méltó, amely Maros-Torda megyei leletmentő útjának beszámolója. Felkereste a koronkai, nyárádszentbenedeki, gernyeszegi, sáromberki és udvarfalvi kastélyokat, amelyeket kifosztva talált, levél- és könyvtári anyaguk részben vagy teljesen elpusztult a hadak és a falusiak fosztogatásai, gondatlansága, gyűjtogatásai nyomán. Engedélyt kellett kérnie a szovjet katonai hatóságoktól, hogy a maradékot beszállíttassa ideiglenes megőrzésre a Teleki Tékába.

1945. március 6-án megalakult a Groza-kormány, Észak-Erdélyben visszatért a román közigazgatás – március 8-án Marosvásárhelyen már be is vezették.

Március 13-án 13 pontból álló *Emlékirat*ot adnak át a marosvásárhelyi polgárok Petru Groza miniszterelnöknek a kolozsvári visszacsatolási ünnepségen. Ebben kérik az elhurcoltak azonnali

¹ Az első három kötet (I. 2008, II. 2010, III. 2011) ismertetése megjelent a *Hadtörténelmi Közlemények* 2012. évi első számában, 316–318. o.

szabadon bocsátását, új köztisztviselőket ott, ahol a lakosság 10%-a magyar. A pengő-lej árfolyamának 1:50 arányban való tartását. Magyar iskolák fenntartását magyar tanárokkal; a diszkriminatív törvények hatályon kívül helyezését, azt, hogy a román törvények bevezetése legyen fokozatos és magyar változat is álljon a lakosság rendelkezésére. Adjanak lehetőséget a városból politikai okok miatt elmenekülteknek a visszatérésre. Követelik: az elhagyott német javakat csakis erdélyiek kapják, a magyar jogigényeket egyenlőképpen kezeljék. Követelik az internálások megszüntetését is, egyenlő adóterheket, védszámokat az észak-erdélyi megyék számára, s azt, hogy a szakszervezeteknek legyen nagyobb beleszólása a közéletbe, végül magyar képviselőt a bukaresti kormányban.

1945. április 2-án életbe lépett a speciális állampolgársági törvény az észak-erdélyi lakosság román állampolgárságának rendezésére. Eszerint mindenki alanyi jogon román állampolgárnak számított, aki 1940. augusztus 30-a előtt is az volt, és nem hagyta el az országot valamely idegen állam vagy hadsereg harcoló tagjaként. A törvény kizárja a kedvezményezettek köréből azokat, akik a fenti dátum után telepedtek le az országész területén, de ők is kérelmezhetik az állampolgárság felvételét, csak nem kedvezményezetten.

Sor kerül a hadi károk felmérésére, amely szerint az elmúlt öt év hadi kára 3 milliárd 644 millió pengő (1941-es árakon számolva), emberi kár (eltávozott, meghalt, elesett, elhurcolták) Maros–Torda vármegyében: 89 gépkocsivezető, 757 közalkalmazott, 16 nyomdász, 70 mészáros, 53 orvos, 14 pap, 75 tanár, 45 ügyvéd. A személyi veszteség pótlása komoly gondot okozott a városnak, főleg amiatt, hogy az új törvények értelmében nem sikerült magyar anyanyelvű polgárokat betelepítenie.

1947. május 9-én két évre megszigorítják a letelepedést Marosvásárhelyen, de Kolozsváron, Temesváron, Nagyváradon és Brassóban is. Ez nem érinti a román közalkalmazottakat, katonatiszteket, mérnököket és szakmunkásokat. Folynak a magyar tulajdonban levő lakásrekvirálások.

1947. szeptember 15–16-án megkezdődik a hadifoglyok szabadon bocsátása a foksáni börtönből.

1948-ban újabb népszámlálást tartanak: a lakosság létszáma 47 043, ebből 34 943 magyar, 11 077 román, 762 zsidó (a Zsidó Demokrata Bizottság szerint a reális zsidó népesség száma 3000 körül van).

Március 27-én a magyar követség jelenti a kormánynak, hogy felkérésére a romániai sajtóban, köztük a marosvásárhelyi *Szabad Szó*-ban elhelyeztek egy közleményt, amelyben kijelentik: Magyarország nem fogad be tömegesen áttelepülő erdélyi magyarokat, csángókat, nincs szándékában földet osztani számukra, miként ezt terjesztik, és mindenkit visszatoloncol, aki illegálisan lépi át a két ország határát. Óva int mindenkit, hogy elherdálja ingatlanát Romániában a kitelepedés reményében.

1948. szeptember 21-én Magyarország és Románia kölcsönös vagyonszerzési egyezményt írt alá. Felszabadítják a CASBI (Ellenséges Javakat Kezelő és Felügyelő Pénztár) hatálya alá került ingatlanokat. December 23-án a magyar külügyminisztérium tudatja a budapesti kormánnyal, hogy a román fél vonakodik ratifikálni az egyezményt, ugyanis eszerint a felek nem követelhetik vissza a másik országba került ingóságokat.

1949. október 16-án Románia és Magyarország egyezményt köt a kölcsönös utazások megkönnyítésére. Ennek ellenére a nem hivatalos (egyéni és családos) látogatásokat a román fél szinte ellehetetleníti, nem ad kiutazó vízumot állampolgárainak, és nem enged be Magyarországról látogatókat, turistákat. Csupán a diplomatákat és szolgálati érdekből utazók mozgását engedélyezik, de a román állam ezekben az esetekben is fenntartja a vízumkényszert.

1951. január 27-én elnöki rendelettel az ország összes történelmi levéltára a Belügyminisztérium kezelésébe megy át. A hozzáférést törvény és bürokrácia egyaránt nehezíti.

1952. szeptember 21-én szovjet nyomásra létrejött a Magyar Autonóm Tartomány (MAT), Marosvásárhely központtal. Legfőbb feladata volt a magyar anyanyelv használatának biztosítása az oktatásban, közigazgatásban, kulturális életben. 1960-ban alkotmánymódosítással a terület határait módosították, természetesen oly módon, hogy az etnikai arány a magyarok rovására megváltozzon.

1952. augusztus 15-ről 16-ra virradó éjszaka a Securitate a MAT területén lecsapott a volt polgári pártok egykori tagjaira, 237 személyt hurcoltak börtönbe. – Szeptember 27-én megjelenik a 331/1952. számú törvény az ország új közigazgatási felosztásáról, amely szerint a történelmi Székelyföldön megalakult a MAT, székhelye Marosvásárhely.

Nagy Imre miniszterelnök 1954. június 26-án a magyar külügyminisztérium nevében ajánlatot tesz arra, hogy a kolozsvári magyar útlevél-hivatalt helyezték Marosvásárhelyre, ha már Kolozsvár nem engedélyezi annak működését.

1955. szeptember 24-én amnesztiát hirdettek azon politikai elítéltek számára, akikre politikai vétségekért a hadbíróóságok kevesebb, mint tíz évet szabtak ki. A rendelet következtében közel 10 000 ember szabadul.

1956. február 21-én újabb népszámlálás volt Romániában: a magyarok aránya 73,3%, a románoké 22,4%, a zsidóké 2,8%, a cigányoké 0,3%.

1956. október 24-én a Kossuth rádióból értesült a város lakossága a magyar forradalom eseményeiről. A román rendőrség ennek nyomán óvintézkedéseket tett, nehogy a lakosság körében a magyarországi események hatására lázadás üsse fel a fejét. Október 29-én a diákság nyugtalankodik, lázít a társadalomtudományok és az orosz nyelv tanítása ellen.

A magyarországi események, az 1956-os forradalom nem maradt hatás nélkül. 1956 novembere és 1957 júniusa között ellenlépésként a hatóságok felgöngyölik a Faliboga-féle összeesküvést. Az 1952-ben tervezett, majd 1954-től Ioan Faliboga által szervezett Nemzeti Felszabadítási Bizottság egy ellenforradalmi szervezetet volt, melynek célja az Román Népköztársaságban levő népi demokratikus rendszer erőszakos megdöntése volt. A szervezet vezetőségének központja, élén Falibogával, Marosvásárhely volt, de több ága volt a Magyar Autonóm Tartomány különböző helyeiseiben, mint például Kolozsváron, Sztálinvárosban, Bukarestben stb. A felforgató tevékenység megszerzése és lebonyolítása érdekében Ioan Faliboga vezetésével, valamint Șerban Petcu, Eugen Nuțiu, Jenica Vizitiu és mások aktív részvételével több titkos találkozóra került sor, amelyeken elhatározták a szervezet több városra és községre való kiterjesztését új tagok beszervezésével, illegális párt megalapítását, valamint azt, hogy amikor majd akcióra lépnek az államhatalom megkaparintásáért, az első elfoglalandó célpontok a Néptanácsok, a Posta és más állami intézmények legyenek. Ugyanabból a célból Petcuval és Grigore Sofronnal kijelölték és felkészítették Maria Bogdan vádlottat, hogy vegye fel a kapcsolatot néhányval az imperialista államok nagykövetségei közül annak érdekében, hogy anyagi segítséget kérjen a szervezet számára az akció végrehajtásához. A Magyar Népköztársaságbeli fasiszta puccs kirobbanásának hatására Ioan Faliboga és a szervezet vezetőségéből a többi vádlott kezdeményezésére 1956 októberében és novemberében az állami hatalom megkaparintása érdekében áttértek közvetlen akciók előkészítésére. A csoport működésének leplezése következtében a securitate 70 embert tartóztatott le. – 1957. június 20-a és július 29-e között a securitate őrizetbe vette az erdőszentgyörgyi Veress-féle csoportot is államellenes összeesküvés és a szocialista rendszer erőszakos megdöntésére tett kísérlet vádjával. Marosvásárhelyen hirdet ítéletet a kolozsvári katonai bíróság, melynek értelmében a büntetés 20–20 év fegyházban letöltendő szabadságvesztés.

1958. február 25-én Kádár János Marosvásárhelyre látogatott, ami azért érdekes, mert 1942 óta nem tette tiszteletét magas rangú magyar állami méltóság a városban. Kállai Gyula ez alkalomból kijelenti, hogy Magyarországnak nincsenek területi igényei Romániával szemben.

1959 júliusában a securitate jelenti, hogy 1958. január 1-je és 1959. május 31-e között a MAT-ban 308 személyt vettek őrizetbe politikai vádak alapján. – 1960. december 24-én Kovács György nagy nemzetgyűlési képviselő a parlament plénuma előtt helyesli a MAT átszervezését, a tartomány magyar jellegének megszüntetését.

1963-ban megkezdődött az utcák, terek magyar nevének módosítása.

1967-ben hangot adnak a románok azon megkönnyebbülésüknek, hogy a MAT mint magyar területi egység megszűnt, így végre ők foglalhatják el a vezető tisztségeket.

1974. december 6-án megjelenik a külföldi állampolgárok elszállásolásáról szóló rendelkezés/törvény, melynek értelmében kötelező a szállodai elhelyezés, mivel kell a valuta az országnak, és nem utolsó sorban könnyebben lehet ezáltal a vendégeket megfigyelni. Ehhez kapcsolható a 223/1974. rendelet is, amely részletesen taglalja a külföldön élő román állampolgárok, valamint a külföldi állampolgárok romániai tulajdonviszonyait és jogait. A kivándorlók kötelesek az államnak eladni saját ingatlanukat, természetesen az állam által megszabott áron. Az illegálisan külföldön tartózkodók – illetve akikről megtagadták a hazatérést – ingó és ingatlan vagyontát elkobozzák.

A példák felsorolását lezárva kiemelném, hogy az olvasó további tájékozódását szolgálja a kötet végén található Felhasznált szakirodalom-jegyzék. Az adatok közötti tájékozódást nagyban segíti

a rövidítések jegyzéke is, a hely- és személynévmutató. A tárgymutató visszakereshetővé teszi adott esetben egy intézmény, esemény fellelhetőségének megtalálását. Érdekessége és külön értéke a kötetnek az adott korszakban megjelenő irodalmi és tudományos művek, filmek, színdarabok, prózai és zenés előadások, valamint a marosvásárhelyi épületek, szobrok, emlékművek jegyzéke. Önálló jegyzék tartalmazza a marosvásárhelyi utcák, terek, földrajzi helyek felsorolását.²

Somogyi Gréta

UNGVÁRY KRISZTIÁN (SZERK.)

BÚVÓPATAKOK

A jobboldal és az állambiztonság 1945–1989

(Jaffa Kiadó, Budapest, 2013. 398 o. ISBN: 978-615-5418-02-0)

Rákosi Mátyás rövid uralma alatt sikeres személyi kultuszt épített ki, a szovjet elvárásokat pedig túlteljesítette. A rendszer ellenségeivel leszámoltak, a hatalom igyekezett mindent és mindenkit ellenőrzése alatt tartani, a rendszer szempontjából veszélyesnek ítélt elemekkel pedig leszámolni. Kádár János Rákosinál hosszabb ideig, harminckét éven keresztül volt a magyar politikai élet első számú hatalmi tényezője. Ellentmondásos személyisége és politikai eredményei ma is megosztják a közvéleményt. A rendszerváltás óta minden évtizedben könyvek sokasága jelent már meg, melyekben néha bírálják, legtöbbször elemzik a róla elnevezett pártállami rendszert, valamint annak művelődés- és egyházpolitikáját, a rendszernek a nemzetiségekhez való viszonyát. Tény, hogy ebben a pártállami rendszerben semmiféle jobboldali hagyománynak és gondolkodásnak nem jutott tér, ezért erre a kérdésre eddig kevesebb reflektorfény vetült. Az Ungváry Krisztián által szerkesztett tanulmánykötetben azokról az 1945 és 1989 között létezett jobboldali csoportokról olvashatunk, amelyek valahogy mégis túléltek a diktatúra évtizedeit és aktívan képviselték a jobboldali eszméket. Nagyon találóan erre utal a könyv címe is.

A szerkesztő kiemeli a bevezetőben, hogy az 1948 utáni évtizedek jobboldali hagyományait, a hagyomány továbbélését tudományos igénnyel eddig még egyetlen szerző sem dolgozta fel. Az előszó rámutat, hogy a kutatott terület kérdéseire leginkább az állambiztonság irataiból kaphatunk választ, habár ez a forráscsoport több szempontból is problematikus. Először is, nagyon helyesen felmerül a kérdés, hogy mi minősíthető jobboldali tevékenységnek a Rákosi- és a Kádár-rendszerben. Nem lehet a magyarázatot egyetlen definíció mögé szorítani. Jóllehet azt Kádár 1961 decemberében mégis megfogalmazta: „Aki nincs ellenünk, az velünk van.” Tehát, ebből következik, hogy minden politikai mozgalom, amely ezt a mondatot nem tette magáévá, jobboldalinak minősült. Ungváry Krisztián felhívja a figyelmet még egy alapvető, de a korábbi elemzések során sokszor elfelejtett tényezőre, miszerint a diktatúrával szemben állók jelentős részének szintén homályos fogalmi voltak a bal- és jobboldal különbözőségéről, mivel a legfontosabb az volt számukra, hogy valahogy kifejezzék az ellenszenvüket a rendszerrel szemben, és nem az, hogy mindez milyen szimbólumok mögül teszik. Nem beszélve arról, hogy a politikai eszmék, ideológiai értelmezése országunként is változhat. A kötet a sokféle lehetséges értelmezés közül azt választotta kiindulópontjául, hogy kik voltak azok, akiket maga a rendszer jobboldaliként definiált.

A bevezető után hét szerző összesen kilenc tanulmányát olvashatjuk az érintett kérdéskörben. Mindegyik egy-egy, az állambiztonság által ellenségesnek minősített csoport sorsáról szól. Valamennyi tanulmányra egységesen jellemző, hogy összefoglaló táblázatok teszik átláthatóbbá az

² 2015-ben megjelent az V/1. kötet, ami nagyrészt a II. kötet (1850–1914) pótlásait, javításait tartalmazza az időközben felbukkant iratokra, tanulmányokra alapozva. A korabeli sajtó alapos átolvasásával a szerző különösen az 1880-as és 1890-es évek eseményeit egészítette ki. (Az eredeti elképzelés szerint az V. kötet az összes kiegészítést tartalmazta volna, de a munka során összegyűlt anyag arra készítette a kiadót, hogy azt kétféle osztva jelentesse meg.)

egyes adatokat, amelyekhez magyarázó, elemző leírások tartoznak, s a tanulmányok végén hivatkozás- és forrásjegyzékek segítik az olvasót abban, hogy az adott kérdéskörhöz milyen szakirodalom és levéltári iratok feldolgozása volt nélkülözhetetlen.

Az első tanulmányban, amelyet a szerkesztő maga írt, a Kádár-rendszer alatti társadalmi ellenállásról és az állambiztonság „jobboldali” ellenségeiről olvashatunk. A tanulmány címében is használt idézőjel újra emlékezteti az olvasót a jobboldali kifejezés számos értelmezési lehetőségére, de itt, ebben az értekezésben kizárólag az állambiztonság általi megközelítést ismerhetjük meg. Ungváry Krisztián részletesen taglalja, hogy ki számított a rendszer ellenségének. Kiderül az is, amit talán kevesen gondolnak, hogy a Kádár-rendszer nem üldözött minden ellenzéki mozgalmat ugyanazzal az erővel. Megismerhetjük azokat a népi írókat is, akik a túrt és a támogatott határán lavíroztak, valamint azt, hogy az eltérő mértékű üldözésekből milyen, eltérő ellenzéki mozgalmak születtek, egyedül a jobboldal nem számíthatott toleranciára.

Az állambiztonsági apparátus tevékenységének 1956 utáni tevékenységére jellemző volt, hogy Kádár szakítani kívánt elődei sajátos totális ellenségképével. Hogy mindez miben nyilvánult meg, a fejezet szintén választ kínál, amelyhez több, részletes statisztikai táblázat is tartozik. Külön csoportot alkottak azok, akiket az 1945 előtti ügyek miatt üldöztek. Ebben az esetben az állambiztonság nem tanúsított semmiféle megkülönböztetést, mivel minden politikai okból elkövetett bűncselekmény jobboldali tevékenységnek minősült. Fontos, hogy kik tartoztak a csoportba, melyik évben hány embert vontak felelősségre. Korábban, a témát érintő szakirodalmak egyike sem kínál ennyire részletes elemzést az említett kérdéskörben.

Mindez milyen társadalmi ellenállást hívott életre és azoknak melyek a fontosabb típusai? Fiatal olvasók számára is érdekes adatokat jelenthet azoknak a tömeges, ifjúsági vonalon megjelenő mozgalmaknak az ismertetése, amelyek a kommunista diktatúra kiépülésével párhuzamosan igyekeztek magukat megkülönböztetni a hatalom által támogatott szervezetektől, és kiderül az is, hogy az 1960-as évek végétől induló pop-rock mozgalmak miként okoztak egyre nagyobb gondot az állambiztonságnak. Kevésbé ismert az „Ólmosok”-ügy, ami betekintést nyújt abba, hogyan leplezett le a Belügyminisztérium egy huszonevesek által szervezett antikommunista összeesküvést.

A tanulmánykötet nem mehetett el a kisgazdapárti politikusok Magyarországon maradt vezetői 1956 utáni állambiztonsági megfigyelése mellett sem. A témát szintén Ungváry Krisztián tanulmányából ismerjük meg. Az FKgP, amelyet a kommunista párt szalámitaktikája szintén nem kímélt, speciális helyzetben volt, mivel 1945-ben e mögé sorakozott fel az országnak azon része, amelyik elutasította a kommunizmust. A választási lehetőség nem volt túl nagy, így a párt mintegy gyűjtőpárt szerepét is betöltötte, de 1962-re a kádárista hatalom végleg szétzúzta a pártot, a párttagokat és annak vezetőit továbbra is figyelték és ellenőrizték. Részletes leírásokon, konkrét példákon keresztül ismerhetjük meg az idáig vezető utat, vagyis azt, hogy az állambiztonság milyen alapos tervet dolgozott ki a kisgazdapárti politikusok tönkretételére.

A történet Molnár János soron következő tanulmányában folytatódik, amelyből megismerhetjük, miként alakultak az állambiztonság és a kisgazdák kapcsolatai a hatvanas évek végétől egészen a rendszerváltásig. Ez az időszak némi enyhülést jelentett a korábbiakhoz képest, ezért mindenképpen érdemes összevetni a korábbiakkal. A hatvanas években az FKgP már nem számított jelentős politikai szereplőnek, köszönhetően a kommunisták módszeres taktikájának. Mégis sikerül némi képet festeni a visszavonult kisgazdák tevékenységéről a Kádár-korszak idejéből, habár a kutatást – ahogy Molnár János kiemeli – a dokumentumok hiánya megnehezítette. A szerző konkrét példákön keresztül mutat be kisgazda történeteket. A sort Pártay Tivadar – aki többször is részt vett a párt újjáalakításában – hatvanas évekbeli szervezkedéseinek bemutatásával kezdi. Egy olyan politikus képe bontakozik ki előttünk, aki a Kisgazdapárt hányatott sorsa ellenére is végig hitt abban, hogy egyszer még újra visszakerülhet az országos politikába. A belügyi dossziék összefonódó szálaiból Pártay életútjára is találhatók olyan adatok, amelyek segítségével egy-egy év viszonylag részletesen rekonstruálható. De nem csak egy életút, hanem a többi, tevékeny kisgazda szervezkedésére is fény derül. A híres Hársfa utcai pince például egy olyan hely volt, amely kiváló lehetőséget nyújtott a kisgazdáknak az összejövetelek lebonyolítására, ami nem kerülhette el a belügy figyelmét sem. Figyelemreméltó epizód egy párthoz kapcsolódó nyomozás történetének vagy annak nyolcvanas

évekbeli újjászervezésére tett kísérlet részletes bemutatása is. Az állambiztonság és a kisgazdák kapcsolatairól egy nagyon jó elemzést kap az érdeklődő olvasó.

Akárcsak Tabajdi Gábor következő tanulmányban, amelyből kiderül, hogyan alakult a kereszténydemokraták (később Demokrata Néppárt) sorsa 1949–1956 között, valamint a hatvanas években. Döntően állambiztonsági dokumentumok tükrében megismerjük annak megalakulását a párt bázisának felszámolását. Az ellenük folytatott koncepciós perekon át a totális ellenőrzésig a tanulmány számos kérdést érint és azokra a választ is megadja. A párt jellegéből adódóan az 1956-os megtorlásokat követően nem kerülhette el az állambiztonsági szervek vizsgálódásait. Konstruált perek időszaka következik; nem kímélték az egykori képviselőket sem. Ügynöki jelentések sokasága látott napvilágot, amelyek a perek alappillérei lettek.

Ehhez a fejezethez kötődik szorosan Tabajdi Gábor következő írása Matheovits Ferencről, aki egykor a Demokrata Néppárt képviselője volt. Egy hányatott ügyvéd képe bontakozik ki előttünk, akit az ellenségnek minősülő tevékenysége miatt bélyegeztek meg a jobboldaliság jelzőjével. Tabajdi Gábor az 1964-es, kevésbé ismert perét (amely a Kádár-korszak egyik utolsó nagyszabású koncepciós pere volt) tárja elének az állambiztonsági források tükrében (amely új adatokkal bővíti a róla megjelent eddigi szakirodalmat), de előtte még betekintést nyújt politikai pályafutásának kezdeteibe. Matheovits megnyilvánulásaival hamar felhívta magára a kommunisták figyelmét, elég csak a népbíráskodást érintő kritikáit vagy a Mindszenty igaza védelme érdekében folytatott szócsonkát példának felhozni. Az állambiztonsági iratok segítségével a szerző elének tárja a megbélyegzett politikus ellen felhozott vádak sokaságát és mindazt, amely tizenkilenc és fél évnyi börtön- és internálótáborokban eltöltött büntetéshez vezetett.

Érdekes adalékokkal szolgál Szécsényi András tanulmánya a turulisták és rongyos gárdisták második világháború utáni sorsáról. Az említett szervezetek az általuk képviselt eszmeiség miatt az ún. fajvédő csoportokhoz sorolhatók, és a Horthy-korrig visszanyúló jobboldali tevékenységük 1945 utáni alakulása mindenképpen említésre érdemes. A szerző közel 100 ezer aktát vizsgált át annak érdekében, hogy feltárja, a két szervezet vajon folytatott-e államellenes tevékenységet, miközben a második világháború után valójában igyekeztek háttérben maradni. Az állambiztonsági szervek kezdetben nem is tulajdonítottak jelentőséget annak, hogy kik voltak korábban tagok. Vajon e két, egymástól különböző fajvédő szervezet tagjainak háború utáni, lényegében azonos elképzelései közös fellépésre is sarkallták őket? A közös fellépéshez közös kiindulópont kellett, ami Zsabka Kálmán személyét jelentette. Kibontakozik előttünk a szervezkedés kezdete, a közös célok egyikeként az amerikai kapcsolatok hajszolása és az Estorilban élő egykori kormányzóval, Horthy Miklóssal történő kapcsolatfelvételre tett kísérletek sokasága. Szécsényi András írása több mindenben újszerű, mert korábban még nem írták meg a fajvédő szervezetek tárgyalt korszakbeli tevékenységét. Számos újdonsággal szolgál, például annak történetével, hogyan próbálta meg a két szervezet közösen G. C. Marshall amerikai külügyminisztert megnyerni a fennálló diktatúra ellen, akitől nem kevesebbet, mint katonai beavatkozást követeltek.

Egy jobboldalinak minősített egyetemi szervezkedésekről szóló tanulmány is a kötet részét képezi, Kerepeszki Róbertnek köszönhetően. Különböző szervezetek (mint az előző tanulmányban is említett Turul Szövetség) erőteljesen hatottak nacionalista és fajvédő-antiszemita nézeteikkel az egyetemista generációra. Nem csoda, ha az egyetemeket a jobboldal fellegvárának tekintette a rendszer, amit egyszerű rendeletekkel nem lehetett egy csapásra kiirtani. 1945 után megkezdődött az egyetemek arculatának átformálása, első körben eltávolították a „gyanús nézeteket” képviselő oktatókat és a rendszer szempontjából megbízható elemekkel cserélték ki őket. Az egyetemi autonómia formális lett. A hallgatók összetételét úgy igyekeztek befolyásolni, hogy mind több munkás- és parasztszármazású fiatal jutottak be a felsőoktatásba. A cél az volt, hogy csökkentsék a gyanús közép rétekből érkező fiatalok arányát. Az állambiztonsági iratok úgy kapcsolódnak ehhez a fejezethez, hogy ügynököket szerveztek be az egyetemekre, akik jelentéseikkel igazolták a rendszer hatékonyaságát és gyűjtötték az adatokat a hallgatókról. Mindezek ellenére a hatóság nem volt elégedett az elért eredményekkel, hiszen a diákok elének társadalmi életet folytattak az egyetem falain kívül is, amit már nehezebb volt ellenőrizni. A kötelezővé tett orosz nyelvi kurzusok és a marxizmus-leninizmus eszmével szembeni tiltakozás egyértelműen jobboldali megnyilatkozásnak minősült. Akárcsak a többi tanulmány esetében, itt is egy hiánypótló elemzést olvashatunk az ifjúság és az

állambiztonság 1945 utáni kapcsolatáról, amikor semmilyen rendelkezés nem tudott gátat szabni annak, hogy az ifjúság egyre élénkebben figyelje és kritizálja a kialakuló politikai rendszert.

Lénárt András Paksa Rudolffal együtt tárta és dolgozta fel azokat a forrásokat, amelyekből kiderül, hogy a kommunista párt miként igyekezett a nyilasokat felelősségre vonni. A szélsőjobbot támogatók szavazatainak megszerzése érdekében az ún. „kisnyilasok” ugyanakkor más megítélés alá estek. Rákosi is úgy látta, hogy megfelelő ellenőrzés mellett a rendszer hasznára lehetnek. Természetesen, ennek a látszólagos engedékenységnek az volt az egyik oka, hogy az integrálással a megbízhatatlannak minősített elemeket könnyedén szemmel lehetett tartani. Nem meglepő, hogy folytak ellenük eljárások is. Az eljárások alá vontak egyik csoportját a népbíróági tárgyalások keretén belül azok a személyek alkották, akiket főbűnösöknek tartottak; az ő perek nagy nyilvánosság előtt zajlottak. Az eljárások többségét a „közperek” alkották, melyek között a középvezetők, katonák, rendőrök ellen zajlottak. Ezek az eljárások 1950-re lezárultak, és a felszabadulás ötödik évfordulója alkalmából az elítéltek közkegyelmelet kaptak. Ezt az időszakot az ügynökhálózat kiépítése követte, az államvédelem nyilasokkal szembeni álláspontja 1957-re változott meg teljesen, és létrejött a nyilas dosszié. Ismét egy kiváló forrásfeldolgozó munka eredményeként követhetjük végig egy állambiztonsági felderítés munkafolyamatát a továbbiakban, a nyomozási terveket és annak következményeit. A kapott adatokat táblázatos formában is feldolgoztak a szerzők.

A záró tanulmányban Lénárt András a budapesti XIV. kerületi, zuglói nyilasok elleni, nagyszabású – a hatvanas években zajlott – nyomozás részleteit tárja elénk. Tízévnnyi nyomozás után került sor erre a perre, amelynek a célpontjai a nyilas pártszolgálatosok voltak. Forrásként az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltár hozzáférhető anyagai szolgáltatták. A pártszolgálatosok fogalmának tisztázása fontos ahhoz, hogy megértsük, miért is volt jelentős a per. A szerző ezt kiemeli: olyan személyekről van szó, akik kezdetben csak pártrendezvények biztosításával foglalkoztak, később azonban egyre inkább megnőtt a befolyásuk. Kiderül, hogy miért volt szükség egy náci ideológia fanatikus követőinek elszámoltatására, ami kezdetben még egybe is vágott a szövetséges hatalmak háborús bűnösökkel szembeni elszámoltatási politikájával. Ennek ugyan nem volt része, hogy Magyarország népbíróságokat alkalmazzon, mégis ennek keretén belül születtek meg az ítéletek. A szerző kitér a háborús bűnök és bűnösök hazai és nemzetközi sajtóban és propagandában való megjelenésére és arra, hogy mikortól élénkült meg a zuglói nyilasok elleni nyomozás. Érdekes fejezete a tanulmánynak Kröszl Vilmos konkrét esete, akire egy civil bejelentést követően irányult az állambiztonság figyelme. A börtönévei alatt összegyűjtött zárkaügynöki jelentések pedig újabb, értékes forrásul szolgáltak a szerző kutatómunkájához. A tanulmányban kirajzolódik a nyomozó- és ügynökmunka, ami az 1967-es nagyszabású, nyilasok elleni perhez vezetett.

Reider Mónika

KRÓNKA

KINCSES KATALIN MÁRIA

A PRZEMYŚLI KATASZTRÓFA ÉS A GORLICEI ÁTTÖRÉS, 1915

Nemzetközi tudományos konferencia

(HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Budapest, 2015. május 14.)

A HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum első világháborús centenáriumi konferencia-sorozatának második évében, a száz évvel ezelőtti (keleti) orosz hadszíntér eseményeit középpontban tartó megemlékezés és tudományos tanácskozás protokolláris megnyitója után, a három ülészakra bontott egynapos szimpózium¹ első harmadának nyitó előadását az egyik meghívott vendég, az osztrák Manfred Rauchensteiner tartotta *Hősök vagy gyávák: a kárpáti téli csata dezertőrei, 1915 (Helden oder Feiglinge: Die Deserteure des Karpatenwinters 1915)* címmel.

Manfried Rauchensteiner az első világháború egyik nemzetközi szinten kiemelkedő osztrák kutatója. 1966-tól a bécsi Hadtörténeti Múzeum (Heeresgeschichtliches Museum) munkatársa, majd 1992-től 2005. évi nyugdíjazásáig igazgatója is volt. Kutatásainak középpontjában immáron 26 éve az első világháború története, ezen belül is a Monarchia nemzetiségi politikája, szociális kérdései, mentalitástörténete állnak, mint ahogyan azt előadása bevezetőjében is elmondta. Majdnem félszáz szakmonográfia, összefoglaló munka szerzője, csak az utóbbi két évben öt alapvető szintézise látott napvilágot a témakörben.² Előadásának írott változata megjelent a *Hadtörténelmi Közlemények* 2015. évi szeptemberi számában (720–729. o.)

Balla Tibor hadtörténész előadásának (*Az orosz front Verdunje. Magyar katonák Przemysl védelmében, 1914–1915*) témája a przemysli erőd és védelmének, el-, illetve visszafoglalásának története volt 1915 első felében. Az erőd jelentőségét mind szerepét, mind funkcióját tekintve Verdunhoz hasonlította, melynek védelme stratégiai okokból kiemelkedő fontosságú volt a Monarchia számára egészen 1915. március végéig, mert egyet jelentett keleti határainak védelmével.

Mielőtt az előadó rátért ennek indoklására, összefoglalóan ismertette az erődrendszer építés- és erődítéstörténetét, egészen az 1850-es évekbeli tábori, majd 1878-tól az állandó erődítési munkálatoktól kezdődően. Verdun és Antwerpen után Európa harmadik legnagyobb erődrendszeréről van szó, kialakítását tekintve (övvár, három védelmi vonal) a komáromi erődhöz hasonlította. Feladata volt a Monarchia belseje felé az orosz betöréssel szembeni védelmet biztosítani, illetve előretöréseket feltartóztatni. Konkrét adatsorok kivetítésével Balla Tibor vázolta építésének fázisait, felszerelésének folyamatát, a benne tartózkodók pontos létszámadatait, az odarendelt alakulatokat a háború folyamán a különböző időszakokban, majd rátért az erőd 1914–1915. évi történetére.

Miután 1914. szeptember 16-tól kezdve az erőd elszenvedte az első ostromot, a védők gyakorlatilag magukra maradtak a Bruszilov-féle előrenyomulás következtében. A parancs a végsőkiig való kitartásról szólt, s miután sikerült ezt teljesíteni, október 11-én egy kb. 20–25 000 fős orosz

¹ A résztvevőket Kovács Vilmos ezredes, a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum parancsnoka köszöntötte, a konferenciát Kun Szabó István vezérőrnagy, a HM társadalmi kapcsolatokért felelős államtitkára nyitotta meg. A három ülészak levezető elnökei: Hermann Róbert, Veszprémy László és Balla Tibor. A konferencia végén Hermann Róbert mondott zárszót. (A továbbiakban a lábjegyzetekben az előadáson elhangzottakhoz kapcsolódó/fűzhető információkat közlöm.)

² *Manfried Rauchensteiner: Der Erste Weltkrieg und das Ende der Habsburgermonarchie 1914–1918.* Wien, 2013. (Bőv., átdolg. kiadás.); *Uő: Der Erste Weltkrieg.* Graz, 2013.; *Uő: The First World War and the End of the Habsburg Monarchy, 1914–1918.* Wien, 2014. (Bőv., átdolg. kiadás.); *Uő: An meine Völker!* Wien, 2014.; *Uő: Der Krieg in Österreich 1945.* Wien, 2015.

veszteség okozásával a Monarchia hadseregének (Svetozar Borojević von Bojna, 1856–1920, cs. kir. altábornagy, gyalogsági tábornok parancsnoksága alatt) sikerült az erődöt fölmenteni. A pusztasági adatok is döbbenetesek a létszámokaként. A második ostrom idején, illetve 1914. november 8-tól immáron mintegy 131 000 fő védte a körülzárt erődrendszert. Az 1915. március 21-ig tartó időszakban öt nagy támadás érte; 1915. november végétől 18 kitörést kíséreltek meg a védők, a március 19-i kitörésben mintegy 39 000-en vettek részt, s e harci cselekmények során nagyjából 10 000 volt a halálos áldozatok száma.

Balla Tibor ezek után rátért az erődélet mindennapjaira, a hétköznapiak során tapasztalható viszonyok ismertetésére, melyek a katonák életét nehezítették (feketepiac, cserekereskedeleme, éhezés, prostitúció, 8-10-szeres árak), és azokra is, melyek oldani igyekeztek mindezt (például tábori újságok készítése a morális szint fenntartására, illetve emelésére szolgáló cikkekkel, irodalmi vagy más, például vers-betétekkel színesítve, kiemelve Gyóni Géza szerepét).

Végül az erőd átadására 1915. március 22-én került sor, miután a védők minden megmaradt készletet (lőszer, fegyverek), valamint a San folyó (egyik) hídjait igyekeztek megsemmisíteni, fölrobbantani, használhatatlanná tenni. Mintegy 120 000, főleg magyar katona esett orosz fogságba, közöttük kilenc tábornok. A létszámadatok adta logisztikai problémák jellemzésére utaló példa, hogy mintegy két hétre volt szüksége az orosz hadseregnek arra, hogy ezt az embertömeget fogságba vezető útjára indítsa.

Az erőd visszafoglalásának realitását az 1915. május 2. és 5. között lezajlott gorlicei áttörés teremtette meg. Az Osztrák–Magyar Monarchia és a Német Birodalom erőinek együttes ostroma a hónap utolsó napján kezdődött és Przemysł visszafoglalásával végződött 1915. június 3-án. Balla Tibor előadását az ostrom emlékeztetével zárta, többek között fölhívta a figyelmet a budapesti Margit-híd budai hídfőjénél található emlékműre, melyet a túlélő bajtársak állítottak társaik emlékére, s melynek szobrát Szódy Szilárd (1878–1939) szobrászművész készítette, aki Przemysłben hadnagyként maga is részt vett a harcokban, illetve a védelemben, s orosz hadifogságból való hazatérte után fogott az alkotáshoz.

Kovács Vilmos, a tüzérség történetének szakértője *Az osztrák–magyar tüzérség szerepe a przemysli erődrendszer védelmében és a gorlicei áttörésben* címmel tartotta meg rendkívül informatív előadását. Néző-, illetve kiindulópontja rendhagyó: a tüzérség minőségileg a korábbiaktól gyökeresen eltérő szerepére világított rá az első világháborúban, prezentálva azt az 1915. évi eseményeken keresztül.

Bevezetőjében fölhívta a figyelmet: elgondolkodtató tény, hogy a przemysli erőd védelmekor és ostromai során, valamint Gorlice esetében a sebesülések 70%-át a tüzérségi eszközök használata okozta. A továbbiakban a fegyvernem hatékonyságának okait tárta föl. Az Osztrák–Magyar Monarchia tüzérségének általános jellemzése során rámutatott, hogy ugyan lezajlott a fegyvernem ugrásszerű fejlődése a háború előtt, mégis, a német és orosz tüzérség mögött korszerűségét tekintve jóval lemaradt. A háború kezdetén Monarchia tüzérségi fegyverzetének csak 15%-át képviselték a tábori tarackok, 81%-a azonban tábori ágyú volt, 4%-a pedig egyéb löveg. Ezek a tábori ágyúk alapvetően nem voltak alkalmasak arra, hogy meredek röppályájú feladatra alkalmazzák őket.

A Monarchia hadseregének erőd tüzérsége a háború előtt körülbelül 3000 löveggel rendelkezett, az orosz fronton lévők zöme Krakkó közelébe telepítve. Az első világháborúban egyértelművé vált: az erődök védelmének gerincét a tüzérség adja, az ostromlövegek, kirohanó lövegek. A przemysli erődrendszer részei egymással tűzösszeköttetésben voltak, egyik erőd a másikat oldalról tűzzel tudta támogatni. Az erődrendszer északi és keleti szakaszain komoly tűzpárbajok alakultak ki 1914–15 során; az általános tapasztalat az volt, hogy a belső erődvonala nem volt tüzérségi szempontból kellően kiépítve, a belső, a teljes, mintegy 17 km területű szakaszon hiányzott a korszerű erődvédelem. Az erődrendszer egyetlen eleme sem biztosított védelmet a becsapódó 15 cm ürméret fölötti gránátok ellen. Az előadó szemléltető táblázatban foglalta össze a Monarchia tüzérségének felszerelését mutató adatsorokat 1914. szeptemberből. Ez alapján levonható a konklúzió: az erődrendszer zömében 1861, vagy 1875 mintájú lövegekkel volt tele; ezek darabszámukat tekintve ugyan elegendőek lettek volna az erődrendszer védelmére, de 1914-ben már korszerűtlenné váltak. Olyannyira hogy – a fekete lőpor használata okozta erős füstképződés miatt – az oroszok azt hitték, színlelt lövegekkel van dolguk... Ahhoz a négy darab 1911 mintájú 30,5-cm-es mozsárhoz,

amely valóban igen korszerű védelmet biztosított volna, ugyanakkor sajnos nem állt rendelkezésre elegendő lőszer. A lövegek harmadának elhelyezése statikus volt, vagyis beépítették őket, ahonnan nem voltak kimozdíthatók.

Ugyanakkor az erődöt védő tüzekek szakmailag kiválóan képzetek voltak, valamint az előre kiépített tüzelőállások, védelmi építmények mégiscsak funkcionálni tudtak.

Az előadás második része a tüzéség gorlicei áttörés során vállalt szerepéről szólt. Ennek bemutatását az előadó szintén pontos, táblázatokba foglalt kimutatásokkal szemléltette, melyek lényege, hogy miután a gorlicei hadművelet célja egy, az oroszokkal szembeni meglepetés-szerű erőfölény kialakítása és ennek kihasználása volt, a német birodalmi és a Monarchia-béli hadsereg ennek érdekében a 32 km-es arcvonalon mintegy 102 000 fős hadsereget vonultatott föl. Ami a tüzéséget illeti: a német hadsereg 352 könnyű és 146 nehézlöveget, a Monarchia hadserege pedig ehhez további 164 löveget vonultatott föl. Ekkor már korszerű eszközhasználatról beszélhetünk a központi hatalmak hadseregeit illetően.

A hadművelet győzelmének titka az volt, hogy képesek voltak a tüzéségi tüzet nagymértékű koncentrátsággal összpontosítani (minden 8 méterre esett egy löveg tüze) a kiválóan előkészített és megvalósított tüzéségi harctevékenység rendjének betartásával (például arra is lőtek, amerre nem kívántak támadni, ezáltal összezavarva az oroszok védelmét; éjjel is folyamatosan, úgynevezett zavaró tűz alatt tartva őket).

A május 2-án reggel 6 órától délelőtt 10 óráig tartó, apokaliptikus állapotokat idéző tüzéségi összűz eredményeképpen végül nemcsak a frontvonalat sikerült áttörni és harcászati eredményt elérni, hanem mindez hadművelati sikerhez is vezetett, melynek során az oroszok visszavonultak. Kovács Vilmos a gorlicei áttörést a caporettoi-val vonta párhuzamba, ahol is már egy, a keleti hadszíntéren kipróbált tüzéségi támadási szisztémát sikerült hatékonyan alkalmazni, annak tapasztalataira építve.

A tüzéség és nehézfegyverzet után egy szó szerint is „pihekönnyű” témakör következett, Kiss Gábor levéltáros *Przemysl postagalambjai* című előadása. A galambokat jó megfigyelőképességük és kiváló tájékozódási készségük miatt Európában első ízben 1870-ben vették igénybe hírközvetítő célból: Párizs 1870-es ostroma során³ a bennrekedtek csak postagalambok segítségével tudtak a külvilággal kommunikálni. A Monarchia galamb-párti katonatisztjei innen vették az ötletet, s francia, illetve – a postagalamb tenyésztésben élen járó – belga mintára kezdték szaporítani és kiképezni azokat. A bécsi hadügyminisztérium (Kriegsministerium) a császárváros civil postagalamb tenyésztő egyesületeivel vette föl a kapcsolatot, amelyek a XIX. század végén, XX. század első évtizedében már mintegy százezres nagyságrendben röptették a szárnyasokat, akiknek az időjárási viszonyokon kívül kizárólag csak természetes ellenségeik, a ragadozó madarak tudtak problémát okozni.

Az előadó kivetített képekkel illusztrálta előadását, ismertette az üzenetek postagalambokra helyezésének módjait, a gyakorlatlás menetét. A galambok a Fiume–Budapest útvonalat esős időben 11 óra alatt tudták megtenni.⁴ Levéltári források: vonatkozó szabályok, utasítások, vizsgálati jegyzőkönyvek, jelentések alapján, melyeket a bécsi hadilevéltár (Kriegsarchiv) fondjai őriznek, Kiss Gábor részletesen bemutatta a przemysli postagalamb tenyésztés és alkalmazás történetét az első világháborúban. Az első ismertett forrás Hermann Kusmanek von Burgneustätten (1860–1934) vezérezredes, Przemysl erődparancsnokának sajátkezű feljegyzése volt 1914. május 8-i keltezéssel, amely a postagalamb állomás létrejöttét adja hírül. 400 madarat, tenyésztési eszközöket, utasításokat dokumentál, s Alois Kittel alezredes személyét említi meg a galambállomás első parancsnokaként. Őt Romuald Kwiatowsky követte 1914. június 30. után, akinek feladata az erődök között, valamint a város és az erőd között információt hozó-vivő madarak gondozása, tenyésztése, gyakorlatoztatása volt.

³ A porosz–francia háború sorsát eldöntő sedani vereség (1870. szeptember 1.) és III. Napóleon (1808–1873) uralmának összeomlása után a poroszok körbezárták a forrongó Párizst.

⁴ Légvonalban a távolság Fiume és Budapest között 427 km. (Összehasonlításképpen: autóval az út ma 506 km, amit egy 107–108 km/h átlagsebességgel haladó autó több mint négy és fél óra alatt képes megtenni.)

Nem tudni, mi lett az erőd 1915. évi ostromai során a 400 galambbal. Annak visszafoglalása után a 35 Budapestre menekített madáron kívül még ötöt találtak az első galambcsapatból a visszatért Monarchia-béli katonák. 1915. októberben újraterelik a galambházat, immáron egy kétszintes, 398 madár befogadására képes „épitményről” beszélhetünk. 1916 őszén további 30 kiváló belga postagalambbal bővült az állomány. Az 1917. év adatai nem állnak rendelkezésre. Az 1918. szeptember 18-iki forrás tanúbizonysága szerint ugyanakkor a galambállomás működésében számos hiányosság volt tapasztalható. Nem vezettek róluk pontos nyilvántartást, Alois Gulder fővadász (Oberjäger), akinek gondjaira voltak bízva, ugyanis szaktudás és főleg affinitás hiányában nem vezette a gyakorlatot naplót sem. 1918 augusztusában 80 fiatal madarat átadtak a trieszti erődnek, akiket Gulder már meg sem gyűrűzött. Ezután leváltják, s két új szakember érkezik az erődbe. Sajnos nem ismert, hogy a háború után mi lett a madarak és az állomás sorsa.

Tóth Orsolya, a Hadtörténeti Múzeum muzeológusa sajtótörténeti előadást tartott *A przemysłi erődben megjelent tábori újságok 1914–1915 között* címmel. 1914-ben az első világháborúban új műfajú katonai sajtó született, a „lövészárók újság”. Az újságok célja az összetartozás érzésének ébrentartása, a szórakoztatás, a katonák informálása volt a harcéri cselekményekről és a hazai hírekről. Füllérékért árusították őket, a bevétel minden esetben vagy a fronton, vagy a hátszágban jótékonyági célokra (leggyakrabban elesettek gyermekeinek, özvegyeinek megsegítése) került felhasználásra. A legkülönbözőbb technikákkal, de zömében kézzel írták vagy nyomtatott sajtóval sokszorosították ezeket a többnyire egy-két oldalas, helyben írt újságokat a fronton, de nem egyszer a hátszágban is modernebb nyomdatechnikai eszközökkel. A leginkább magyar és német, de nem egyszer román, szlovák, cseh, lengyel nyelven is kiadott újságok igazi kuriózumok, hiszen a császári-királyi hadsereg *Közlönye* is csak 1916 májusában indult.⁵ Volt többféle képes hadiújság is (*Illustrierte Kriegszeitung* néven jelentek meg), s különböző vicclapok is készültek, melyek a polgári sajtó mintájára íródtak az újságírás minden műfaját felvonultatva a vezércikktől a hirdetésekig. A háború időszakában alig 100-110 magyar nyelvű ilyen újság létezett.

A przemysłi erődben 1914. október 4. és 1915. március 22. között 141 számot adtak ki az erőd *Tábori Újság* nevet viselő magyar nyelvű lapjából, ami több ezer olvasóhoz jutott el. Részletes történetét dr. Molnár Kálmán tartalékos főhadnagy, főszerkesztő visszaemlékezéseiből ismerjük, aki, mielőtt fogságba esett, az erődben elrejtette az újság számait, a háború után kiásta, s később nagylelkűen több hazai közgyűjteménynek, így a Magyar Királyi Hadtörténelmi Múzeumnak is ajándékozott egy-egy teljes sorozatot. Értékes források ezek azért is, mert az erőd feladása előtt a hadművelési naplók is megsemmisítésre kerültek, az újságok ugyanakkor sok információt megőriztek ezek tartalmáról. Az eleinte 600 példányban, az erődben nyomtatott újság naponta kiadásra került, 1915. februárban már 4400 példányban, s az 1915. márciusi utolsó számból pedig 5200 jelent meg. Az 5030 koronát kitevő bevételt az erődben meghalt katonák családjai között osztották szét. A lap nagyon vegyes tematikájába beletartoztak a vezércikkek, olykor folytatásban is, élelmiszerek hatósági árszabása, az aktuális hadieseményekről szóló tájékoztatók, az erődélet mindennapjai, eseményei, híradások előléptetésekről, kitüntetésekéről, időjárás jelentés volt olvasható, az Aranykönyv-rovatban pedig dicsőséges haditettekről kaptak a katonák híradást. S volt még egy, irodalomtörténeti szempontból kiemelkedő jelentősége az erőd újságjának: Gyóni Géza (1884–1917) költő versei közül nem egy itt jelent meg első ízben. (1914-ben összeállított *Lengyel mezőkön, tábori tűz mellett*

⁵ Molnár Kálmán dr.: Magyar élet és irodalom Przemyslben 1914/15-ben (a Tábori Újság). Eger, 1924. – Molnár Kálmán (1881–1961) miután Budapesten jog- és államtudományi doktori oklevelet szerzett (1903/4), a berlini, heidelbergi (1904–1905) és a párizsi tudományegyetemen tanult (1905–1906). Magyar közjogból magántanári képesítést szerzett (1911), az egri érseki jogakadémián a magyar közjog tanára (1907–1914). Az első világháborúban a körülvárt Przemysł várában teljesített szolgálatot (1914–1915). Orosz hadifogságban volt 1915–1918 között. Hazatérte után jogi pályán tevékenykedett, több mint 30 önálló könyvet publikált, tanári és tudományos pályafutása csúcspontjaként az MTA levelező tagja (1942; tanácskozó: 1949; tagsága visszaállítva: 1989) lett. – További sajtótörténeti irodalom: Nyáry László: A világháború hadi folyóiratai és újságai. *Magyar Katonai Szemle*, 4. (1934) 1. sz. 203–218. o.; Benkóczy Emil: A przemysłi Tábori Újság. *Uo.*, 7. sz. 69. o. (Az azóta megjelent sajtóbibliográfiák ismertetését e helyen mellőzöm). – A negyedréteklakú, két nyomtatott lap terjedelmű újságot 10 fillérért árusították.

című verseskötetének első kiadása is az erődben jelent meg, 10 000 példányban.⁶) Az újság kiadásának az erőd feladása vetett véget, az utolsó szám 1915. március 22-én, a feladás napján jelent meg.

Polmann Ferenc hadtörténész a központi hatalmak 1915. tavaszi stratégiai dilemmáit osztotta meg hallgatóságával *Kelet vagy nyugat? A központi hatalmak hadvezetéseinek stratégiai dilemmái 1915 tavaszán* című előadásában. Mondanivalóját Franz Conrad von Hötzendorf (1852–1925) cs. és kir. tábornagy, a Monarchia vezérkari főnökének a háború tipológiájáról szóló fejtegetéseivel kezdte, melynek alapján az első világháború 1914–1915-re Ferenc József birodalma számára ésszerűtlen, egyszersmind ugyanakkor elkerülhetetlen háborúvá vált, annak felismerése nyomán, hogy Oroszország beavatkozásával immáron világméretűvé szélesedett. Pollmann Ferenc a központi hatalmak erőinek a belső frontvonalra történő átcsoportosítási lehetőségeit ismertette, valamint azokat az elképzeléseket, stratégiai döntési lehetőségeket, melyek mindezt meghatározták. A központi hatalmak mindezek során gyakorlatilag a Schlieffen-terv alap gondolatát igyekeztek alkalmazni,⁷ azonban az erre a filozófiára épített győzelem 1914. szeptemberben elmaradt, nem sikerült a központi helyzet adta előnyöket hatékonyan kihasználni. (Mindennek hátterében többek között a franciák tudatos előkészületei voltak, akik nem csekély anyagi eszközzel támogatták Oroszországot, hogy párhuzamos frontvonal nyíljon.) Hamar megmutatkozott: ezek a belső vonalak már nem a támadás, hanem a háború fenntartásának lettek a letéteményesei gyakorlatilag a marne-i csata (1914. szeptember 5–9.) után, valamint a központi hatalmaknak, de különösen az Osztrák-Magyar Monarchiának korai, döbbenetes mértékű veszteségekkel, nyomasztó orosz túlerővel, nagyon hosszú frontvonallal, valamint Przemysl körülrészésének, a Monarchia keleti határai feladásának veszélyével kellett szembenézniük. Az 1915 elején fölmerült, a háború menetét továbbiakban befolyásoló lehetőségek számbavétele után (a központi hatalmak hová koncentrálnák erőforrásaikat?) az előadó Erich von Falkenhayn (1861–1922) német tábornok, birodalmi hadügyminiszter, a császári német hadsereg parancsnokának elképzeléseit és törekvéseit exponálta, akinek az volt a meggyőződése, hogy a háború a nyugati fronton víhető sikerre, melynek következtében a keleti fronton történő védelemre nem fordított kellő figyelmet. Miután 1915 elején is kitarzott eredeti elképzelései mellett, összeütközésbe került Paul von Hindenburg (1847–1934) és Erich Ludendorff (1865–1937) tábornokokkal, s politikailag elszigetelődött, álláspontja tarthatatlanná vált. A német hadvezetés végül 1915-ben a keleti front megerősítése mellett döntött, s az az érdekes ellentmondás következett be, mely szerint Gorlice „letrejöttéhez” éppen a Monarchia gyengesége vezetett.

A következő előadó, Frank Reichherzer potsdami kutató Németországból érkezett.⁸ *A gorlice-tarnóvi csata. Esemény és hatás az első világháború összefüggéseiben (Die Schlacht von Gorlice-Tarnów. Ereignis und Wirkung im Kontext des Ersten Weltkrieges)* című előadásában – akceptálván Pollmann Ferenc megállapításait, s annak gondolatmenetét mintegy folytatva – eljárában leszögezte: a német vezérkar 1915 tavaszára, Przemysl 1915. március 22-i elfoglalása után végül eldöntötte, hogy a hangsúlyt a Német Birodalom hadvezetése a frontvonalak tekintetében a keleti területekre helyezi. Falkenhayn – miután a Kárpátok felé a Monarchia nyitva állott az oroszok előtt – a frontszakasz megvédése érdekében politikai és katonai szövetségeket keresett a Kárpátok tehermentésére, mert jól látta: a német hadsereg nem rendelkezik elég tartalékkal ennek véghezvitelére. Ezen felvetés után az előadó bemutatta azt az utat, illetve a német vezérkar megfontolásait, melyek a gorlicei sikerhez vezettek, s melyek a következőképpen foglalhatók össze.

Gorlice és környéke a szövetségesek számára kedvező felvonulási lehetőségeket magában hordozó terep volt, jó vasúti összeköttetéssel. Ellenben az oroszoknak ez nem adatott meg ugyanitt. A Kárpátokban állomásozó orosz csapatoknak nem állott ugyanakkor rendelkezésére elég lőszer,

⁶ A kötet magyarországi első kiadása: Lengyel mezőkön, tábornűz mellett. Gyóni (Achim) Géza przemysli verseinek első itthoni (bővített) kiadása. Kiadta az Országos Hadsegélyező Bizottság. Budapest, 1915. Első ismertetése: *Fenyő Miksától. Nyugat*, 21. (1915). (Interneten elérhető: <http://epa.oszk.hu/00000/00022/00185/05845.htm>, a letöltés ideje: 2015. május 19.)

⁷ Alfred von Schlieffen (1883–1913) német tábornagy hadművelési terve, melynek célja az európai antant hadseregeinek gyors szétverése volt. A támadási irány Franciaország; alap gondolata pedig az volt, hogy a védekező fegyverrendszerek megerősödése miatt egy európai háború esetén törvénytörően állóháború alakul ki, amit csak egy gyors, meglepetésszerű támadással, előretöréssel lehet megelőzni.

⁸ A potsdami Zentrum für Militärgeschichte und Sozialwissenschaften der Bundeswehr munkatársa.

löveg és egyéb muníció sem, ami a sikeres orosz hadművelet előfeltétele lett volna. 1915. április közepén Falkenhayn főhadiszállását Teschennél rendezi be, s Conrad von Hötzendorffal és Mackensennel⁹ folyamatosan egyeztetett ettől kezdve. Egyetértettek abban, hogy támadó hadseregüket tüzérséggel kell megerősíteniük; a nyugati frontszakaszon szerzett tapasztalatokat adaptálni kell a keleti szakasz viszonyaira; az álló-, illetve állásháborúba belefáradt orosz csapatokat a meglepetés erejével kell támadni. Ennek megfelelően hajtották végre azt a grandiózus méretű logisztikai átcsoportosító manővert vasúton mintegy 56 óra alatt, ami a katonák, lőszer, lövegek, egyéb muníció célba juttatását jelentette. Mindezt olyannyira sikerült titokban tartani, hogy még a szövetséges bajorok sem értesültek róla. Végül 357 000 német és Monarchia-béli katona állt szemben az orosz 3. hadsereg 219 000 fős tömegével. Mindezzel az volt a fő cél, hogy a 20-30 km-es frontszakaszon egy hatalmas rést tudjanak ütni, melyen keresztül beáramolhat a szövetséges hadsereg a frontvonal mögé. A terv sikerült, a május 2-iki, meglepetésszerű támadás – melynek kulcsszereplője a tüzérség volt – gyakorlatilag sokkolta az oroszokat. S bár a bajor gyalogság nem tudta időben követni a tüzérséget, s közülük körülbelül 3000 fő odaveszett, vagyis a központi hatalmak is jelentős veszteséget szenvedtek, aznap sikerült egy 4 km-es rést nyitni a frontvonalon, melyen keresztül mintegy 40 km-re behatoltak az orosz állások mögé a következő néhány napban. Ugyanakkor le kell szögezni azt is, hogy hosszú távon nem sikerült Dimitrijev¹⁰ tábornok hadseregének felvonulását megakadályozni, ami Przemysl oroszok általi visszafoglalásához vezetett.

Frank Reichherzer előadását annak a kérdésnek a megválaszolásával zárta, hogy mi is volt az áttörés sikerének öt legfontosabb oka, eleme. Ezeket az alábbi panelekben fogalmazta meg. 1. A „tudás áramoltatása” (Zirkulation von Wissen): a nyugati fronton megszerzett tapasztalatokat sikerült a keleti fronton kamatoztatni. 2. „Anyagok, eszközök csatája” (Materialschlacht): ijesztő, addig soha nem tapasztalt mértékben és módon alkalmazták a tüzérségi technikákat. 3. „Tüzérség” (Artillerie): a roppant mennyiségű lőszer kilövése (kilométerenként 15 löveg). 4. „Szinkronba-hozás” (Synchronisierung): a tüzérség és a gyalogság sikeres kommunikációja; a gyalogság nem adott jelre követte a tüzérséget, hanem mozgásukat szinkronba hozva, ütemesen, időre tervezték meg az előretöréskor. 5. Végül a „meglepetés, sokk ereje, hatása” (Überraschung, Schock): az oroszok először éltek meg ily mértékű tüzérségi ösztűzet, ami egyfajta új bevetési technikaként funkcionált, s ami soraikban károszt eredményezett.

Szergej Nelipovics hadtörténész Oroszországból érkezett, előadása szintén a gorlicei áttörést vizsgálta, elsősorban a résztvevők veszteségeire koncentrálván. Előadásának címe: *Kétoldalú veszteségek a gorlicei csatában, 1915. május-június (Die beiderseitige Verluste in der Schlacht von Gorlice [Mai-Juni 1915])*.

Bevezetéképpen elmondta, hogy bár sikerült Európa legkülönbözőbb archívumait a témát kutatva felkeresnie Németországtól (München) Ausztriáig (többek között lengyel forrásokat kutatott a bécsi Kriegsarchivban), ám azt tapasztalta, hogy míg az orosz veszteségek száma pontosan meghatározható, a központi hatalmakat illetően nem állnak rendelkezésre biztos létszámadatok a felek veszteségeinek pontos meghatározásához. Ily módon – hadinaplók, hadvezéri jelentések, ezredtörténetek bevonásával a vizsgált forrásokba – több területen becsült adatokat ismertetett. Ennek ellenére pontos, táblázatba foglalt kimutatásokat sikerült készítenie. Eszerint az oroszok oldaláról a hadműveletekben 1915 tavaszán 602 870 gyalogos, 60 003 lovas vett részt és 1923 löveget használtak föl, a központi hatalmak oldalán 558 102 gyalogos, 31 813 lovas harcolt, s 20 911 löveget használtak föl és 102 aknavetőt. Az orosz veszteségek: 70 376 halott, 238 439 sebesült katona, s állítása szerint további 360 144-en „semmisültek meg”, valamint 347 175-en estek fogságba. A központi hatalmak oldaláról csak a halottak száma határozható meg pontosan: 55 712 fő.

A konferencia záró előadását a Lengyelországból érkezett Anna Durkacz-Foremska – a przemysli múzeum (Muzeum Narodowe Ziemi Przemyskiej) munkatársa – tartotta *A feltartóztatott tavasznyári offenzíva a szemtanúk visszaemlékezéseiben (Ofensywa wiosenno – letnia „zatrzymana”*

⁹ Ludwig Friedrich August Mackensen (1849–1945) bajorországi születésű porosz királyi katonatiszt, majd német császári tábornagy.

¹⁰ Radko Dimitrijev (1859–1918) bolgár származású katonatiszt, az első világháborúban gyalogsági tábornok, az orosz 3. hadsereg parancsnoka.

w wspomnieniach naocznych świadków) címmel. Bevezetőjében leszögezte: az első világháború orosz frontszakaszának legfontosabb hadművelete a gorlicei áttörés volt: az 1915. május 2-án megindult tavaszi-nyári hadjárat során az oroszok elvesztették Galícia szinte egész területét, a Lengyel Királyságot, Litvániát és Kurlandot. Természetesen nagy katonai jelentősége volt az offenzíva során Przemysl oroszoktól való visszavételének is. Az előadó korabeli szemtanúk legkülönbözőbb műfajú és látószögű visszaemlékezései alapján idézte föl mind a przemysli, mind a gorlicei eseményeket. Érdemes ezekből e helyen is válogatnunk!

Az első idézett szemtanú, Stanisław Tyro hadnagy, az erőd legénységének tagja emlékirataiban számolt be az 1915. március 22-i hajnali eseményekről az erődben. Az erődöt védő katona perspektívájából látatja az eseményeket: az erődök felrobbantását kísérő apokaliptikus állapotokat festette le. – A kapitulációt követően a bevonuló orosz egységek élelmiszer tartalékokat hoztak magukkal a kivérett, kiéheztetett erődbe. A Minden Oroszok Társasága nevű jószolgálati szervezet azonnal tábori konyhát telepített és élelmiszeradagokat osztott; vágóhidat létesítettek, megkezdődtek a vágások és meghatározták az árusítható élelmiszerek maximális árát is. Minderről már Helena Jabłońska grófnő számolt be, valamint egy Przemyslnél küzdő cseh katona, Jan Vit. – A gorlicei áttörés eseményeit az előadó egy szemtanú harcoló katona élményeit rögzítve, a 100. közös gyalogezred parancsnoka, Franz Latinik ezredes feljegyzései alapján mutatta be. „...eldördült 700 ágyú – írja, ezek ontották a tüzet acél és vas töltetet lövelve az ellenségre füsttel és hanggal, füttyülő zajjal eltalálva az ellenfelet, pokoli tűzbe borítva, több méter magasra feldobva földet, köveket, gerendákat, deszkákat, fegyvereket és emberi testeket. A fojtogató füst felhője egyre nagyobb területet terít be.”

Gorlice felszabadulásáról Bronisław Świekowski atya – aki az orosz megszállás alatt hősiessen teljesítette polgármesteri feladatait is – tudósítását idézte hosszabban az előadó. Az atya az alábbiakat írja emlékirataiban: „3.14 órakor érkeztek a bajorok első járőrének katonái a Piaćterre... a három katonát kenyérral és sóval üdvözölve meleg szavakkal mondtam nekik köszönetet... azt kívánva, hogy a mai napig kitartó hadiszercence kísérje őket a továbbiakban, mindaddig, amíg az ellenséget el nem űzik oda, ahonnan jött.”

A másik, benyomásait papírra vető szemtanú Molnár Ferenc¹¹ író volt, aki már tágabb összefüggéseket is rögzített feljegyzéseiben: „Gorlice alatt áttörtük az orosz frontot, megkezdődött egy hatalmas, valószínűtlenül nagymérvű akció, melynek parancsnoka Mackensen tábornok volt. Ez minden, amit tudunk. Otthon azonban még semmit sem tudnak. Az újságírók egymást taszigálják, hogy elsőként adhassák fel a híreket, de még nem szabad, meg kell várni a hivatalos kommunikét. Ennyi küzdelem után végre egy örömhír. Amelyről hallgatnunk kell. Kimegyek az utcára, csavargok az utcákon a nyomasztó tudattal: otthon, Budapesten az otthoniak még semmit sem tudnak. Megint megyek vissza a parancsnokság irodájába, hátha végre megengedik nekünk a híradást, vagy legalább néhány rövid sort, amelyekből kiderül: jók a hírek. Végre a cenzor hosszas rábeszélésre a következő szövegű távirat feladását engedélyezi: »Nagy örömmel állapítom meg, hogy sajnos, nem sürgönyözhetek...« Otthon ebből a szövegből sokat ugyan nem értenek, de az én lelkem megkönnyebbült. Izgalmas nap, éjjeli virrasztás, de semmi, de tényleg semmi új hír.” Végül az idézetek sorát szintén Molnár Ferenc szavaival zárjuk, aki Przemysl felszabadulásának eseményeit is megírta a megkönnyebbülés hangján: „Przemysl ma megint dalol... mindenhol énekelnek. Minden német egység bármely utcasaroknál fordul az utcára, nagy hanggal énekel, a dal sok-sok hangon szól. A Főtéren katonazenekar. Ott találkoznak a német csapatok, de egyik sem hagyja abba a maga dalát. Délután négykor a németek egész századokkal mennek a fürdőbe, mindegyikük hóna alatt törülköző és egyikük sem hagyja abba az éneket. Egy másik helyen nagy koncertet ad a bajor katonazenekar...”

¹¹ Molnár Ferenc (1878–1952) író, újságíró. Egy évig, 1914 novemberétől 1915 novemberéig volt az *Est és a Budapesti Napló* haditudósítója a galíciai hadszíntéren. Haditudósításainak két kötete 1916-ban jelent meg a Franklin-Társulatnál Budapesten *Egy haditudósító emlékei* címmel. (Újra kiadta a Pallas Stúdió, Budapest; 2000.)

TARTALOM

TANULMÁNYOK	
KRANZIERITZ KÁROLY	Havasalföld szerepe az 1396-os kereszties hadjárat előkészítésében és végrehajtásában 3
VÉGH FERENC	A balatoni „hadiflotta” a török korban 27
SCHRAMEK LÁSZLÓ	Háborús közigazgatás a Rákóczi-szabadságharc frontvonalán. Pest-Pilis-Solt megye esettanulmánya 57
PÁSZTI LÁSZLÓ	A katonai jog harcászati vonatkozásai az 1848/49-es szabadságharc példáján 92
KÖZLEMÉNYEK	
BÁCSATYAI DÁNIEL	A burgundiai magyar kalandozások és forrásaik (2. rész) 121
B. SZABÓ JÁNOS	‘Magrebiták’, úzok – ‘kunok’, berendek és besenyők. Egy XII. századi keleti betelepülés nyomában 148
ZILA GÁBOR	„Nem köllöne immár halasztani az törökkel való békeséget elvégezni.” Illesházy István és Thurzó György levelezése 160
KRUPPA TAMÁS	Nagyszőlős 1662. január 23. Kemény János és Apafi Mihály csatája az erdélyi trónért 177
BAGI ZOLTÁN PÉTER	A sváb kerületi segélycsapatok kiállításának nehézségei és részvételük az 1685. évi hadjáratban 193
LENKEFI FERENC	Holló a hollónak... Kísérlet két császári-királyi tábornok befektetésére 211
FORRÁSKÖZLEMÉNYEK	
SERES ISTVÁN	II. Rákóczi György „kuruc” lovasezrede. (Újabb források az erdélyi hadsereg történetéhez, 2.) 219
SZEMLE	
MARTIN HOFBAUER	Vom Krieger zum Ritter. Die Professionalisierung der bewaffneten Kämpfer im Mittelalter (<i>Veszprémy László</i>) 243
JOHN HALDON	The Byzantine Wars. Battles and Campaigns of the Byzantine Era (<i>Tóth Márton</i>) 245
DAVID NICOLLE	Manzikert, 1071. The Breaking of Byzantium (<i>Tóth Márton</i>) 246
KRUPPA TAMÁS	A kereszt, a sas és a sárkányfog. Kelet-közép-európai törökellenes ligatervék és küzdelmek a Báthory-korszakban (1578–1597) (<i>Illik Péter</i>) 250
PETR Klapka	Jean Louis Ratuit de Souches (1608–1682). De La Rochelle au service des Habsbourg. Contribution à l’étude des migrations nobiliaires dans les pays de la Couronne de Bohême aux XVIIe – XVIIIe siècles (<i>Tóth Ferenc</i>) 253

ALAIN PETIOT (ED.)	Les Lorrains et les Habsbourg. Dictionnaire biographique illustré des familles lorraines au service de la Maison d'Autriche (<i>Tóth Ferenc</i>) 254
FADI EL HAGE	Le chevalier de Bellerive. Un pauvre diable au XVIIIe siècle (<i>Tóth Ferenc</i>) 255
TOMASZ SZUBERT	Jak(ó)b Szela. (14) 15 lipca 1787 – 21 kwietnia 1860 (<i>Kovács István</i>) 256
MARCHLEWICZ KRZYSZTOF	Polonofil doskonały. Propolska działalność charytatywna i polityczna lorda Dudleya Couttsa Stuarta (1803–1854) (<i>Kovács István</i>) 260
PÁSZTI LÁSZLÓ	A magyar honvédsereg harcászata az 1848–49-es szabadságharcban (<i>Németh György</i>) 263
SOMOGYI GRÉTA	Kővári László: Erdély 1848–1849-ben (<i>Solymosi József</i>) 268
SZARKA LAJOS	A Hazáért mindhalálig (<i>Kemény Krisztián</i>) 270
HERMANN ATTILA – SZANYI MIKLÓS	„Csak előre, édes fiam...” A magyar Szent Korona országaiból sorozott gyaloghadosztályok, ezredek és zászlóaljok jelvényei a Nagy Háborúban (<i>Prohászka László</i>) 274
ANTONINO ZARCONI – ALDO A. MOLA (ED.)	Relazione della commissione d'inchiesta. R. Decreto 12 gennaio 1918 n. 35. Dall'Isonzo al Piave. 24 ottobre – 9 novembre 1917 (<i>Juhász Balázs</i>) 275
BEREKMÉRI ÁRPÁD RÓBERT	Lesz még kikelet! A marosvásárhelyi magyar királyi 27. székely honvéd könnyű hadosztály a második világháborúban (1940–1945) (<i>György Sándor</i>) 277
RÜDIGER W. A. FRANZ	Kampfauftrag – Bewährung, Band 2. Das SS-Fallschirmjäger Bataillon 500/600 und die Kämpfe im Baltikum (<i>Reszegi Zsolt</i>) 280
BENE KRISZTIÁN	A Francia Antibolsevik Légió a keleti hadszíntéren (<i>Révész Tamás</i>) 282
SEBESTYÉN MIHÁLY	Időtár IV. (<i>Somogyi Gréta</i>) 284
UNGVÁRY KRISZTIÁN (SZERK.)	Bűvópatakok. A jobboldal és az állambiztonság 1945–1989 (<i>Reider Mónika</i>) 287
	KRÓNICA
KINCSES KATALIN MÁRIA	A przemysli katasztrófa és a gorlicei áttérés, 1915. Nemzetközi tudományos konferencia (HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Budapest, 2015. május 14.) 291

CONTENTS

STUDIES

KÁROLY KRANZIERITZ	Wallachia's Role in the Preparation and Execution of the Crusade in 1396	3
FERENC VÉGH	The "Navy" on Lake Balaton in the Ottoman Period	27
LÁSZLÓ SCHRAMEK	Wartime Administration on the Frontline of Rákóczi's War of Independence. A Case-Study of Pest-Pilis-Solt County	57
LÁSZLÓ PÁSZTI	The Tactical Aspects of Military Law through the Example of the 1848/49 Hungarian War of Independence	92

PUBLICATIONS

DÁNIEL BÁCSATYAI	Hungarian Incursions into Burgundy and Their Sources (Part 2)	121
JÁNOS B. SZABÓ	"Magrebites", the Oghuz—"Cumans", Berends and Pechenegs. Tracing an Eastern Settling in the Twelfth Century	148
GÁBOR ZILA	"We should not put off making peace with the Turks anymore." The Correspondence between István Illésházy and György Thurzó	160
TAMÁS KRUPPA	Nagyszőlős, 23 January 1662. The Battle between János Kemény and Mihály Apafi for the Throne of Transylvania	177
ZOLTÁN PÉTER BAGI	The Swabian District's Auxiliary Troops in the Campaign of 1685 – the Difficulties of their Activation and the Operations ...	193
FERENC LENKEFI	An Attempt to Denigrate Two Imperial–Royal Generals	211

SOURCE PUBLICATIONS

ISTVÁN SERES	György Rákóczi II's "Kuruc" Cavalry Regiment. (New Sources to the History of the Transylvanian Army, Part 2)	219
--------------	--	-----

REVIEW

MARTIN HOFBAUER	Vom Krieger zum Ritter. Die Professionalisierung der bewaffneten Kämpfer im Mittelalter (<i>László Veszprémy</i>)	243,
JOHN HALDON	The Byzantine Wars. Battles and Campaigns of the Byzantine Era (<i>Márton Tócsér</i>)	245
DAVID NICOLLE	Manzikert, 1071. The Breaking of Byzantium (<i>Márton Tócsér</i>)	246
TAMÁS KRUPPA	A kereszt, a sas és a sárkányfog. Kelet-közép-európai törökellenes ligatervek és küzdelmek a Báthory-korszakban (1578–1597) (<i>Péter Illik</i>)	250
PETR KLAPKA	Jean Louis Ratuít de Souches (1608–1682). De La Rochelle au service des Habsbourg. Contribution à l'étude des migrations nobiliaires dans les pays de la Couronne de Bohême aux XVIIe – XVIIIe siècles (<i>Ferenc Tóth</i>)	253

ALAIN PETIOT (ED.)	Les Lorrains et les Habsbourg. Dictionnaire biographique illustré des familles lorraines au service de la Maison d'Autriche (<i>Ferenc Tóth</i>) 254
FADI EL HAGE	Le chevalier de Bellerive. Un pauvre diable au XVIIIe siècle (<i>Ferenc Tóth</i>) 255
TOMASZ SZUBERT	Jak(ó)b Szela. (14) 15 lipca 1787 – 21 kwietnia 1860 (<i>István Kovács</i>) 256
MARCHLEWICZ KRZYSZTOF	Polonofil doskonały. Propolska działalność charytatywna i polityczna lorda Dudleya Couttsa Stuarta (1803–1854) (<i>István Kovács</i>) 260
LÁSZLÓ PÁSZTI	A magyar honvédsereg harcászata az 1848–49-es szabadságharcban (<i>György Németh</i>) 263
GRÉTA SOMOGYI	Kővári László: Erdély 1848–1849-ben (<i>József Solymosi</i>) 268
LAJOS SZARKA	A Hazáért mindhalálig (<i>Krisztián Kemény</i>) 270
ATTILA HERMANN – MIKLÓS SZANYI	„Csak előre, édes fiam...” A magyar Szent Korona országaiból sorozott gyaloghadosztályok, ezredek és zászlóaljok jelvényei a Nagy Háborúban (<i>László Prohászka</i>) 274
ANTONINO ZARCONI – ALDO A. MOLA (ED.)	Relazione della commissione d'inchiesta. R. Decreto 12 gennaio 1918 n. 35. Dall'Isonzo al Piave. 24 ottobre – 9 novembre 1917 (<i>Balázs Juhász</i>) 275
ÁRPÁD RÓBERT BEREKMÉRI	Lesz még kikelet! A marosvásárhelyi magyar királyi 27. székely honvéd könnyű hadosztály a második világháborúban (1940–1945) (<i>Sándor György</i>) 277
RÜDIGER W. A. FRANZ	Kampfauftrag – Bewährung, Band 2. Das SS-Fallschirmjäger Bataillon 500/600 und die Kämpfe im Baltikum (<i>Zsolt Reszegi</i>) 280
KRISZTIÁN BENE	A Francia Antibolsevik Légió a keleti hadszíntéren (<i>Tamás Révész</i>) 282
MIHÁLY SEBESTYÉN	Időtár IV. (Gréta Somogyi) 284
KRISZTIÁN UNGVÁRY (ED.)	Bűvópatakok. A jobboldal és az állambiztonság 1945–1989 (<i>Mónika Reider</i>) 287
	CHRONICLE
KATALIN MÁRIA KINCSES	The Catastrophe at Przemyśl and the Gorlice Breakthrough, 1915. International conference (Hungarian Military History Institute and Museum, Budapest, 14 May 2015) 291

INHALT

STUDIEN	
KÁROLY KRANZIERITZ	Die Rolle der Wallachei in der Vorbereitung und Durchführung des Kreuzzuges des Jahres 139 3
FERENC VÉGH	Die „Kriegsflotte“ am Balaton (Plattensee) in der Türkenzeit 27
LÁSZLÓ SCHRAMEK	Kriegsverwaltung an der Frontlinie des Freiheitskampfes von Ferenc II. Rákóczi. Fallstudie des Komitats Pest-Pilis-Solt 57
LÁSZLÓ PÁSZTI	Die taktischen Bezüge des Militärrechts am Beispiel des Freiheitskampfes von 1848/49 92
MITTEILUNGEN	
DÁNIEL BÁCSATYAI	Die ungarischen Streifzüge in Burgund und ihre Quellen (Teil 2) 121
JÁNOS B. SZABÓ	‘Maghrebiten’, Oghusen – ‘Kumanen’, Berenden und Petschenegen. Auf den Spuren einer Besiedlung im Osten im 12. Jahrhundert 148
GÁBOR ZILA	„Der Friedensschluss mit den Türken sollte nicht weiter aufgeschoben werden.“ Der Briefwechsel zwischen István Illésházy und György Thurzó 160
TAMÁS KRUPPA	Nagyszőlős, 23. Januar 1662. Die Schlacht von János Kemény und Mihály Apafi um den Thron von Siebenbürgen 177
ZOLTÁN PÉTER BAGI	Die Schwierigkeiten der Aufstellung der Hilfstruppen des Schwäbischen Reichskreises und ihre Mitwirkung am Feldzug des Jahres 1685 193
FERENC LENKEFI	Eine Krähe hackt der anderen... Der Versuch, zwei kaiserlich-königliche Generäle anzuschwärzen 211
QUELLENPUBLIKATIONEN	
ISTVÁN SERES	Das „Kurutzen“-Kavallerieregiment von György II. Rákóczi (Neuere Quellen zur Geschichte der Siebenbürgischen Armee, 2.) 219
RUNDSCHAU	
MARTIN HOFBAUER	Vom Krieger zum Ritter. Die Professionalisierung der bewaffneten Kämpfer im Mittelalter (<i>László Veszprémy</i>) 243
JOHN HALDON	The Byzantine Wars. Battles and Campaigns of the Byzantine Era (<i>Márton Tócsér</i>) 245
DAVID NICOLLE	Manzikert, 1071. The Breaking of Byzantium (<i>Márton Tócsér</i>) 246

TAMÁS KRUPPA	Kreuz, Adler und Drachenzahn. Ostmitteleuropäische Liga-Pläne und Kämpfe gegen die Türken in der Báthory-Ära (1578-1597) (<i>Péter Illik</i>)..... 250
PETR KLAPKA	Jean Louis Ratuit de Souches (1608–1682). De La Rochelle au service des Habsbourg. Contribution à l'étude des migrations nobiliaires dans les pays de la Couronne de Bohême aux XVIIe – XVIIIe siècles (<i>Ferenc Tóth</i>)..... 253
ALAIN PETIOT (ED.)	Les Lorrains et les Habsbourg. Dictionnaire biographique illustré des familles lorraines au service de la Maison d'Autriche (<i>Ferenc Tóth</i>) 254
FADI EL HAGE	Le chevalier de Bellerive. Un pauvre diable au XVIIIe siècle (<i>Ferenc Tóth</i>) 255
TOMASZ SZUBERT	Jak(ó)b Szela. (14) 15 lipca 1787 – 21 kwietnia 1860 (<i>István Kovács</i>) 256
KRZYSZTOF MARCHLEWICZ	Polonofil doskonały. Propolska działalność charytatywna i polityczna lorda Dudleya Couttsa Stuarta (1803–1854) (<i>István Kovács</i>) 260
LÁSZLÓ PÁSZTI	Die Taktik der ungarischen Armee im Freiheitskampf von 1848-49 (<i>György Németh</i>) 263
GRÉTA SOMOGYI	László Kővári: Siebenbürgen im Jahre 1848-1849 (<i>József Solymosi</i>) 268
LAJOS SZARKA	Für das Vaterland, bis zum bitteren Ende (<i>Krisztián Kemény</i>) 270
ATTILA HERMANN –MIKLÓS SZANYI	„Nur vorwärts, mein lieber Junge...“ Die Dekorationen der aus den Ländern der ungarischen Heiligen Krone rekrutierten Infanterie-Divisionen, -Regimenter und -Bataillone im Großen Krieg (<i>László Prohászka</i>) 274
ANTONINO ZARCONI – ALDO A. MOLA (ED.)	Relazione della commissione d'inchiesta. R. Decreto 12 gennaio 1918 n. 35. Dall'Isonzo al Piave. 24 ottobre – 9 novembre 1917 (<i>Balázs Juhász</i>) 275
ÁRPÁD RÓBERT BEREKMÉRI	Der Lenz wird kommen! Die königlich-ungarische 27. Szekler Leichte Honved-Division von Marosvásárhely (Neumarkt am Mieresch) im Zweiten Weltkrieg (1940-1945) (<i>Sándor György</i>) 277
RÜDIGER W. A. FRANZ	Kampfauftrag – Bewährung, Band 2. Das SS-Fallschirmjäger Bataillon 500/600 und die Kämpfe im Baltikum (<i>Zsolt Reszegi</i>) 280
KRISZTIÁN BENE	Die Französische Antibolschewistische Legion am Kriegsschauplatz im Osten (<i>Tamás Révész</i>) 282
MIHÁLY SEBESTYÉN	Zeitspeicher IV. (<i>Gréta Somogyi</i>) 284
KRISZTIÁN UNGVÁRY (HRSG.)	Versinkende Gewässer – Die politische Rechte und die Staatssicherheit 1945-1989 (<i>Mónika Reider</i>) 287
CHRONIK	
KATALIN MÁRIA KINCSES	Die Katastrophe von Przemyśl und die Durchbruchsschlacht bei Gorlice-Tarnów, 1915. Internationale wissenschaftliche Konferenz (Institut und Museum für Militärgeschichte, Budapest, 14. Mai 2015) 291

TABLE DES MATIÈRES

ÉTUDES	
KÁROLY KRANZIERITZ	Le rôle de la Valachie dans la préparation et l'exécution de la croisade de 1396 3
FERENC VÉGH	La « flotte navale » du lac Balaton à l'époque ottomane 27
LÁSZLÓ SCHRAMEK	Administration militaire sur la ligne de front de la guerre d'indépendance de Rákóczi. Étude de cas du comitat de Pest-Pilis-Solt..... 57
LÁSZLÓ PÁSZTI	Le droit militaire en matière de tactique à partir de l'exemple de la guerre d'indépendance de 1848–1849 92
PUBLICATIONS	
DÁNIEL BÁCSATYAI	Les incursions des Magyars en Bourgogne et leurs sources (2 ^{ème} partie)..... 121
JÁNOS B. SZABÓ	Maghrébins, Oghouzes, Coumans, Bérendiens et Petchenègues. Sur la trace de l'établissement de peuples orientaux au 12 ^e siècle 148
GÁBOR ZILA	« L'on ne devrait plus tarder à faire la paix avec les Turcs. » Correspondances entre István Illésházy et György Thurzó 160
TAMÁS KRUPPA	Nagyszőlős, le 23 janvier 1662. La bataille entre Jean Kemény et Michel Apafi pour le trône de Transylvanie 177
ZOLTÁN PÉTER BAGI	Les difficultés de la levée des troupes auxiliaires du District de Souabe et leur participation à la campagne de 1685 193
FERENC LENKEFI	Les loups ne se mangent pas entre eux. Tentative de discréditer deux généraux impériaux et royaux 211
PUBLICATIONS DE SOURCE	
ISTVÁN SERES	Le régiment de cavalerie « kuruc » de Georges II Rákóczi (De nouvelles sources pour l'histoire de l'armée transylvanienne, II) 219
REVUE	
MARTIN HOFBAUER	Vom Krieger zum Ritter. Die Professionalisierung der bewaffneten Kämpfer im Mittelalter (<i>László Veszprémy</i>)..... 243
JOHN HALDON	The Byzantine Wars. Battles and Campaigns of the Byzantine Era (<i>Márton Tócsér</i>) 245
DAVID NICOLLE	Manzikert, 1071. The Breaking of Byzantium (<i>Márton Tócsér</i>) 246
TAMÁS KRUPPA	La croix, l'aigle et la dent de dragon. Les plans de la Sainte-Ligue et la lutte contre les Turcs dans l'Est de l'Europe centrale à l'époque Báthory (1578–1597) (<i>Péter Illik</i>) 250

PETR KLAPKA	Jean Louis Ratuit de Souches (1608–1682). De La Rochelle au service des Habsbourg. Contribution à l'étude des migrations nobiliaires dans les pays de la Couronne de Bohême aux XVIIe – XVIIIe siècles (<i>Ferenc Tóth</i>) 253
ALAIN PETIOT (ED.)	Les Lorrains et les Habsbourg. Dictionnaire biographique illustré des familles lorraines au service de la Maison d'Autriche (<i>Ferenc Tóth</i>) 254
FADI EL HAGE	Le chevalier de Bellerive. Un pauvre diable au XVIIIe siècle (<i>Ferenc Tóth</i>) 255
TOMASZ SZUBERT	Jak(ó)b Szela. (14) 15 lipca 1787 – 21 kwietnia 1860 (<i>István Kovács</i>) 256
MARCHLEWICZ KRZYSZTOF	Polonofil doskonały. Propolska działalność charytatywna i polityczna lorda Dudleya Couttsa Stuarta (1803–1854) (<i>István Kovács</i>) 260
LÁSZLÓ PÁSZTI	La tactique de l'armée hongroise dans la guerre d'indépendance de 1848–1849 (<i>György Németh</i>) 263
GRÉTA SOMOGYI	László Kővári : La Transylvanie en 1848–1849 (<i>József Solymosi</i>) 268
LAJOS SZARKA	Pour la Patrie jusqu'à la mort (<i>Krisztián Kemény</i>) 270
ATTILA HERMANN – MIKLÓS SZANYI	« Toujours en avant, mon fils... » Insignes des bataillons, des régiments et des divisions d'infanterie recrutés dans les pays de la Sainte Couronne hongroise (<i>László Prohászka</i>) .. 274
ANTONINO ZARCONE – ALDO A. MOLA (ED.)	Relazione della commissione d'inchiesta. R. Decreto 12 gennaio 1918 n. 35. Dall'Isonzo al Piave. 24 ottobre – 9 novembre 1917 (<i>Balázs Juhász</i>) 275
ÁRPÁD RÓBERT BEREKMÉRI	Le printemps sera de retour ! La 27 ^e division légère sicule de Marosvásárhely de l'armée royale hongroise (1940–1945) (<i>Sándor György</i>) 277
RÜDIGER W. A. FRANZ	Kampfauftrag – Bewährung, Band 2. Das SS-Fallschirmjäger Bataillon 500/600 und die Kämpfe im Baltikum (<i>Zsolt Reszegi</i>) 280
KRISZTIÁN BENE	La Légion des volontaires français contre le bolchevisme sur le théâtre oriental des opérations (<i>Tamás Révész</i>) 282
MIHÁLY SEBESTYÉN	Chronologie IV (<i>Gréta Somogyi</i>) 284
KRISZTIÁN UNGVÁRY (ED.)	Rivières souterraines – la droite et la sûreté de l'État 1945–1989 (<i>Mónika Reider</i>) 287
	CHRONIQUE
KATALIN MÁRIA KINCSES	La catastrophe de Przemyśl et la rupture du front russe à Gorlice, 1915. Colloque international (Institut et Musée d'Histoire militaire, Budapest, 14 mai 2015) 291

СОДЕРЖАНИЕ

ИССЛЕДОВАНИЯ	
КАРОЙ КРАНЗИЕРИЦ	Роль Валахии в подготовке и осуществлении крестового похода в 1396-ом году 3
ФЕРЕНЦ ВЕГ	Балатонская «морская флотилия» в эпохе турков 27
ЛАСЛО ШРАМЕК	Военное государственное управление первой линии фронта войны за независимость Ракоци. Изучение примера графства Пешт-Пилиш-Шольт 57
ЛАСЛО ПАСТИ	Аспекты военного права в\$ре войны за независимость в 1848/49 гг..... 92
СТАТЬИ	
ДАНИЕЛЬ БАЧАТЯАИ	Бургундские венгерские набеги и их источники (Часть 2.) 121
ЯНОШ Б. САБО	'Магрибиты' (венгерские аланы, турки-сельджуки), <i>узы</i> – 'куны', берендичи и печенеги. По следам XII. восточного заселения 148
ГАБОР ЗИЛА	«Нам не стоит теперь уж откладывать заключения мира с турками» переписка Иштвана Иллешхази и Георгия Турзо 160
ТАМАШ КРУППА	Виноградов 23 января 1662-ого года. Борьба за трансильванский трон между Яношом Кемень и Михайом Апафи..... 177
ЗОЛТАН ПЕТЕР БАГИ	Трудности формирования вспомогательных войск Швабского округа и их участие в походе в 1685-ом году 193
ФЕРЕНЦ ЛЕНКЕФИ	Ворон ворону глаз не выклюет... Попытка очернения двух императорских-королевских генералов 211
СООБЩЕНИЯ ИСТОЧНИКОВ	
ИШТВАН ШЕРЕШ	«Куруц» кавалерийский полк II. Георгия Ракоци (Новые источники к истории Трансильванской армии, 2.)... 219
ОБЗОР	
MARTIN HOFBAUER	Vom Krieger zum Ritter. Die Professionalisierung der bewaffneten Kämpfer im Mittelalter (<i>Ласло Веспреми</i>).... 243
JOHN HALDON	The Byzantine Wars. Battles and Campaigns of the Byzantine Era (<i>Мартон Тежер</i>) 245
DAVID NICOLLE	Manzikert, 1071. The Breaking of Byzantium (<i>Мартон Тежер</i>) 246
TAMÁS KRUPPA	A kereszt, a sas és a sárkányfog. Kelet-közép-európai törökellenes ligatervek és küzdelmek a Báthory-korszakban (1578–1597) (<i>Петер Иллик</i>) 250

PETR KLAPKA	Jean Louis Ratuit de Souches (1608–1682). De La Rochelle au service des Habsbourg. Contribution à l'étude des migrations nobiliaires dans les pays de la Couronne de Bohême aux XVIIe – XVIIIe siècles (<i>Ференц Тот</i>) 253
ALAIN PETIOT (РЕД.)	Les Lorrains et les Habsbourg. Dictionnaire biographique illustré des familles lorraines au service de la Maison d'Autriche (<i>Ференц Тот</i>) 254
FADI EL HAGE	Le chevalier de Bellerive. Un pauvre diable au XVIIIe siècle (<i>Ференц Тот</i>) 255
TOMASZ SZUBERT	Jak(ó)b Szela. (14) 15 lipca 1787 – 21 kwietnia 1860 (<i>Иштван Ковач</i>) 256
MARCHLEWICZ KRZYSZTOF	Polonofil doskonały. Propolska działalność charytatywna i polityczna lorda Dudleya Couttsa Stuarta (1803–1854) (<i>Иштван Ковач</i>) 260
LÁSZLÓ PÁSZTI	A magyar honvédsereg harcászata az 1848–49-es szabadságharcban (<i>Дерь Нъемет</i>) 263
GRÉTA SOMOGYI	Kővári László: Erdély 1848–1849-ben (<i>Ежеф Шоймоши</i>) 268
LAJOS SZARKA	A Hazáért mindhalálig (<i>Кристиан Кемень</i>) 270
ATTILA HERMANN – MIKLÓS SZANYI	„Csak előre, édes fiam...” A magyar Szent Korona országaiból sorozott gyaloghadosztályok, ezredek és zászlóaljok jelvényei a Nagy Háborúban (<i>Ласло Прохаска</i>) 274
ANTONINO ZARCONI – ALDO A. MOLA (РЕД.)	Relazione della commissione d'inchiesta. R. Decreto 12 gennaio 1918 n. 35. Dall'Isonzo al Piave. 24 ottobre – 9 novembre 1917 (<i>Балаж Юхас</i>) 275
ÁRPÁD RÓBERT BEREKMÉRI	Lesz még kikelet! A marosvásárhelyi magyar királyi 27. székely honvéd könnyű hadosztály a második világháborúban (1940–1945) (<i>Шандор Дердь</i>) 277
RÜDIGER W. A. FRANZ	Kampfauftrag – Bewährung, Band 2. Das SS-Fallschirmjäger Bataillon 500/600 und die Kämpfe im Baltikum (<i>Жолт Ресегу</i>) 280
KRISZTIÁN BENE	A Francia Antibolsevik Légión a keleti hadszíntéren (<i>Тамаш Ревес</i>) 282
MIHÁLY SEBESTYÉN	Időtár IV. (<i>Грета Шомоди</i>) 284
KRISZTIÁN UNGVÁRY (РЕД.)	Bűnőpatakok. A jobboldal és az állambiztonság 1945–1989 (<i>Моника Рейдер</i>) 287
ХРОНИКА	
КАТАЛІН МАРИЯ КИНЧЕШ	Бедствие в Пшемьслє и Горлицкий прорыв, 1915. Международная научная конференция (Военно-Исторический Институт и Музей, Будапешт, 14 мая, 2015.) 291

**„A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM KÖNYVTÁRA” SOROZAT
MEGJELENT KÖTETEI**

1. *Dombrády Lóránd*: Werth Henrik, akiről nem beszélünk. Budapest, Argumentum, 2005.
2. *Mészáros Kálmán*: II. Rákóczi Ferenc tábornokai és brigadérosai. A kuruc katonai felső vezetés létrejötte és hierarchiája, 1703–1711. Budapest, Argumentum, 2006.
3. *Hermann Róbert*: Kossuth hadserege, Kossuth fővezérei. Budapest, Argumentum, 2007.
4. *Kubinyi András*: Nándorfehérvártól Mohácsig. A Mátyás- és Jagelló-kor hadtörténete. Budapest, Argumentum, 2007.
5. *Jankó Annamária*: Magyarország katonai felmérései, 1763–1950. Budapest, Argumentum, 2007.
6. *Veszprémy László*: Lovagvilág Magyarországon. Lovagok, keresztesek, hadmérnökök a középkori Magyarországon. Válogatott tanulmányok. Budapest, Argumentum, 2008.
7. Egy elfeledett diadal. A 907. évi pozsonyi csata. Szerk. *Torma Béla Gyula – Veszprémy László*. Budapest, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2008.
8. **Urbán Aladár*: Batthyánytól Kossuthig. Hadsereg és politika 1848 nyarán és őszén. Budapest, Argumentum, 2009.
9. *B. Szabó János*: A honfoglalóktól a huszárokig. A középkori magyar könnyűlovaságról. Budapest, Argumentum, 2010.
10. **Borosy András*: Hadakozók, keresztesek, hadi érdemek a középkori Magyarországon. Válogatott tanulmányok. Budapest, Argumentum, 2010.
11. *Székely György*: Népek, rendek, dinasztiák. Tanulmányok Közép- és Kelet-Európa hadtörténetéből. Budapest, Argumentum, 2010.
12. *Balla Tibor*: A nagy háború osztrák–magyar tábornokai. Budapest, Argumentum, 2010.
13. **Markó György*: A Honvédelmi Minisztérium szervezete, 1945–1956. Budapest, Argumentum, 2011.
14. **Farkas Katalin*: Magyar függetlenségi törekvések, 1859–1866. Budapest, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Line Design, 2011.
15. *Hausner Gábor*: Márs könyvet olvas. Zrínyi Miklós és a 17. századi hadtudományi irodalom. Budapest, Argumentum, 2011.
16. **Kovács László*: A magyar kalandozások zsákmányáról. Budapest, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Line Design, 2011.

17. **Tulipán Éva*: Szigorúan ellenőrzött emlékezet. A Köztársaság téri ostrom 1956-ban. Budapest, Argumentum, 2012.
18. **Dombrády Lóránd*: Szombathelyi Ferenc vezérezredes. Budapest, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2012.
19. Az újrakezds esélye. Tanulmányok a Rákóczi-szabadságharc befejeződésének 300. évfordulója alkalmából. Szerk. *Czigány István – Kincses Katalin Mária*. Budapest, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2012.
20. *Pete László*: Garibaldi magyar parancsnokai. Budapest, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Line Design, 2013.
21. *Kálmán Peregrin – Veszprémy László*: Európa védelmében. Kapisztrán Szent János és a nándorfehérvári diadal emlékezete. Budapest, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Line Design, 2013.
22. **Solymosi József*: Forradalom és szabadságharc Északkelet-Magyarországon 1848–1849-ben. Budapest, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2013.
23. **Lázár Balázs*: Krajovai és topolyai báró Kray Pál tábornag katonai pályája. Budapest, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2013.
24. *Pásztai László*: A magyar honvédsereg harcászata az 1848/49-es szabadságharcban. Budapest, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Line Design, 2013.
25. *Perjés Géza*: Csatakönyv. Tanulmányok a magyar és az egyetemes történelem csatáiról. Budapest, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2014.
26. **Ágoston Gábor*: Európa és az Oszmán hódítás. Budapest, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2014.
27. *A magyar hadtörténetírás története és aktuális kérdései. Szerk. *Kincses Katalin Mária*. Budapest, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2015.

A Hadtörténeti Intézet és Múzeum *-gal jelölt kiadványai megvásárolhatók
a Hadtörténeti Múzeum Múzeumpedagógiai és Kiállítási Osztályán
(1014 Budapest, Kapisztrán tér 2–4. Telefonszám: 325-1600)

A HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK KÖZLÉSI SZABÁLYZATA

A *Hadtörténelmi Közlemények* kizárólag a magyar és a magyar hadtörténelemhez kapcsolódó egyetemes hadtörténet körébe tartozó, első közlésnek számító publikációkat közöl 1-1,5 (kivételes esetekben 2) szerzői ív (80 000 leütés) terjedelemben. A *Hadtörténelmi Közlemények* referált folyóirat, melynek rovataiban csak két független lektor és a folyóirat impresszumában olvasható Szerkesztőbizottság tagjai által jóváhagyott írások jelenhetnek meg. A Szerkesztőség csak névvel, címmel és elérhetőséggel ellátott kéziratokat fogad el, melyeket kérünk a kézirat elején föltüntetni.

A Tanulmányok, Közlemények, Műhely és Forrásközlemények rovatok valamelyikébe szánt íráshoz magyar nyelvű rezümét kérünk csatolni. A képeket, grafikonokat, térkép-vázlatokat külön (számozott, jól azonosítható) fájlokban, 300 DPI felbontásban, lehetőség szerint JPG fájlként mellékeljük.

Recenziók beküldésénél kérjük, hogy a szemlézett könyv teljes címleírását közöljék (szerző, cím, sorozatcím, ha van, megjelenés helye, kiadó, megjelenés éve, oldalszám, ISBN-szám).

A folyóiratban megjelentetendő írásokhoz (a krónikák, könyvszemlék, nekrológok kivételével) Bibliográfiát és szükség esetén (külön) rövidítésjegyzéket kérünk csatolni az írás végén.

A jegyzetekben az idézett műveket, forrásokat rövidítve, a szerző (szerkesztő) vezetéknévvel és a megjelenés évszámával kérjük megadni, amit az írás végére helyezett Bibliográfiában kell feloldani, a rövidítés és annak feloldása között Tab. leütés alkalmazandó (pl. *Farkas* 2012. → *Farkas Katalin*: Perczel Mór az emigrációban. *Hadtörténelmi Közlemények*, 125. (2012) 1. sz. 41–90. o.).

A *Hadtörténelmi Közlemények*ben kiemelésre a dőlt betűs szedés (kurzíválás, italic), kivételesen a félkövér szedés (bold) szolgál, aláhúzást és ritkítást ne használjanak. Művek, szakirodalmi írások szövegének átvételét idézőjelek közé foglalásuk jelzi, az idézetek egészének kurzív szedéssel való közlését kérjük mellőzni. A főszövegben kurzívval emeljék ki a műcímeiket, az idegen nyelvű terminus technicusokat így: (*terminus technicus*), és ahogyan a jegyzetekben, úgy a főszövegben is kurzíválják a folyóiratok elnevezését.

A szerző család- és keresztnéve kurzívval szedendő. A keresztnévet mindig ki kell írni, nem kezdőbetűvel rövidíteni (kivétel, ha a címlapon csak kezdőbetű szerepel). A szerző keresztnéve és családnévének sorrendje mindig a nyomtatványon olvashatóval egyezik meg. Társszerzők nevei között nagykötojjelet kell használni. A szerző(k) neve után mindig ketőspont következzen, kivétel, ha a név genitívusban áll, ekkor az írásjel elmarad (pl. *Erasmii Opera omnia*; *Zrínyi Miklós* Válogatott művei).

A mű címét a jegyzetekben nem kell kurzíválni. Ha a műnek alcíme is van, közéjük pont kerüljön, akkor is, ha az alcím zárójelben van. A cím után, zárójel nélkül következik a kötet szerkesztőjének neve, előtte a Szerk. szócska áll, ha az idézett kötet magyar nyelvű; Ed., ha angol, olasz vagy latin; Éd., ha francia; Hrsg. vagy Hg. (=Herausgeber), ill. hrsg. vagy hg. (= herausgegeben), ha német nyelvű. Több szerkesztővel bíró angol könyvek idézésekor az Ed. helyett a többes számot jelző Eds. szócska áll. Több szerkesztő esetében azok neve között nagykötojjelet van (nem vessző).

A kiadás helye, a kiadás éve e sorrendben következnek, közöttük vessző áll. A kiadás helyét mindig eredeti nyelven és teljes egészében ki kell írni (pl. Wien vagy Budapest). A kiadó nevét csak akkor kell megadni, ha az valamilyen szempont miatt feltétlenül szükséges (hely nélkül, csak kiadóval megjelent kötetek, könyvtörténeti tanulmányok stb. esetén) – ekkor a kiadás helye és a kiadás éve közre, vesszővel elválasztva kerül.

Az idézett könyvet magába foglaló könyvsorozat címét a kiadás évét követően zárójelben kérjük. A könyvsorozat szerkesztőjének nevét csak akkor kell megadni, ha a cím-negyedben kiemelten szerepel a könyvben.

Folyóiratok esetében a folyóirat kurzívval szedett neve után vessző áll, majd normállal szedve az évfolyam, zárójelben megadva a megjelenés éve, majd a folyóirat száma következik.

Ezután az idézett lapszámok következnek, amelyek után az o. rövidítés áll. Több egymást követő lapra hivatkozás esetén közük nagykötőjelet kell tenni (33–59. o.), több egymással nem érintkező lapszám esetén ezek közt pont és vessző áll, és az utolsó lapszám után is pont áll (33., 52., 97. o.).

Az évszázadokat – az idézetekben és hivatkozott címekben lévő eltérő változatok kivételével – római számokkal írják.

A jegyzetekben csak az alábbi rövidítéseket kérjük alkalmazni: vö.: ('vesd össze'); uo. ('ugyanott'); Uő: ('ugyanő' – ez mindig nagybetűvel és kurzívval, mert a szerző nevét helyettesíti, de pont nincs utána); ti. (tudniillik); sz. (szám); ill. (illetve); jegyz. (jegyzet, jegyzetek); pl. ('például'); stb. (és így tovább); r. ('recto'); v. ('verso'); fol. ('folio'); fasc. ('fasciculus'); cs. (csomó).

A személynevek között a nagyköötőjelet (alt+150) betűközzel, városok esetében szorosan, azaz betűköz nélkül helyezzük el. Pl.: *Kovács Tibor – Lengyel János*, de Wien–Köln–Bonn.

Internetről levett anyagok esetén kérjük, adják meg a honlap pontos címét és a letöltés dátumát ebben az alakban, pl.: <http://www.bibliothek.uni-augsburg.de/>; a letöltés időpontja: 2016. január 1.)

Hadtörténelmi Közlemények Szerkesztősége

Hibaigazítás

A *Hadtörténelmi Közlemények* 2015. évi júniusi (2.) számában Merényi-Metzger Gábor: „Gróf Bercsényi Miklós keresztelési anyakönyvi bejegyzése” című forrásközleményében a 489. oldalon a forrás 2. sora: *24. Septemb[er]* és 3. sora: *Nicolaus* kimaradt.

A Szerzőtől és a Tisztelt Olvasóktól elnézést kérünk!

A Szerkesztőség